

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవానమః.

విద్యానాథకవీంద్రప్రణీతైః
ప్రతాపరుద్రీయవనుః
అలంకారశాస్త్రము.

ఇది

శ్రీమహిమపాద్యాంకోలవలమల్లి నాథసూరి
పుత్రుండగు, కుమారస్వామిసోమయాజిచే
రచియింపఁబడిన.

రత్నావణిమనెడు

వ్యాఖ్యానముతోఁగూడ.

సరస్వతి - తిరువేంగడాచార్యులచేతను

వంగీపురం - రామకృష్ణనూచార్యులచేతను

పండితసాహాయ్యంబున

లేఖకప్రమాదాదిదోషరహితంబుగఁబరిశోధింపఁబడి

శ్రీమచెన్నపురమందుఁబ్రితిష్ఠింపఁబడియిండు

సరస్వతీనిలయ. శ్రీసరస్వతీనిలయ

ముద్రాక్షరశాలలయం

దచ్చుగూర్చించిప్రచురింపఁబడియె

రెండవకూర్పుగింం

౧౮౭౧సం॥

Registered Copyright.

పుటసంఖ్య.

నాయకప్రకరణే.

౧౦. నాయకగుణాః
౧౫. నాయకస్వరూపనిరూపణం
౧౮. ఉదాత్తాదినాయకవిశేషాః
౨౦. శృంగారనాయకాః
౨౪. శృంగారనాయకాః

కావ్యప్రకరణే.

౩౫. కావ్యస్వరూపనిరూపణం
౫౦. కైశిక్యాదివృత్తయః
౫౫. వైదర్భ్యాదిరీతయః
౫౭. శయ్యా
౫౮. ద్రాక్షాదిపాకాః
౬౦. కావ్యవిశేషాః
౬౩. ధ్వనివిశేషాః (రూపణం
౮౦. మహాకావ్యాది ప్రబంధని
౮౨. తుప్రప్రబంధనిరూపణం
నాటకప్రకరణే.

౮౫. నాట్యస్వరూపనిరూపణం
౮౬. నాటకాదిదశరూపకవివరణం
౮౮. తత్సానుగ్రీనిరూపణం
౧౦౦. నాటకోదాహరణ ప్రా
౧౦౪. అంకారంభః (రంభః
౧౩౨. ద్వితీయాంక ప్రారంభః
౧౪౫. తృతీయాంక ప్రారంభః
౧౫౮. చతుర్థాంక ప్రారంభః
౧౬౫. పంచమాంక ప్రారంభః

పుటసంఖ్య.

రసప్రకరణే.

౧౮౧. రసస్వరూపనిరూపణం
౧౯౦. రత్నాదిస్త్రాయభావ లక్ష.
(బోదాహరణాని
౨౦౦. సాత్త్వికభావ స్వరూపా
(దాహరణాని
౨౦౨. వృత్తిచారిభావానాం స్వ
(రూపాదాహరణాని
౨౦౭. స్త్రీణాంశృంగారచేష్టాః
౨౦౮. మన్వభావస్థాః
౨౦౯. రసవిశేషాణాం లక్షణో
(దాహరణప్రదర్శనం
దోషప్రకరణే.
౨౪౬. పదదోషాః
౨౫౦. వాక్యదోషాః
౨౬౦. అర్థదోషాః
గుణప్రకరణే.

౨౬౮. గుణానాం స్వరూపాదా
(హరణాని

శబ్దాలంకారప్రకరణే.

౨౭౯. అలంకారస్వరూపనిరూప
౨౮౦. అలంకారవిభాగాః (ఇం
౨౮౪. ఛేకానుప్రాసవృత్త్యాను
౨౮౫. యమకం (ప్రాస
౨౮౬. పునరుక్తవదాభాసః
౨౮౭. లాటానుప్రాసః

రా : సోహంతద్వ్యవహారహేతుమధునాకంచితురోమ్యాసణంతత్రా
 నుగ్రహమూల్యతోభిలషితంక్రీణంతుశన్యాజనాః ॥ (యద్వన్నిగూఢమ
 ఖలంశక్త్యంతతీ ప్రకాశ్యతే । నామూలంలిఖ్యతేకిందిన్నాన పేక్షిత
 ముద్యతే ॥) అథతత్రభవాద్విద్యానాథనామామహాకవి రలంకారశా
 స్త్ర మారభమాణస్తస్య విఘ్నసరిసమాప్తయే ప్రచయగమనాయచ
 మంగళాదీనిమంగళమధ్యానిమంగళాంతానిశాస్త్రాణి ప్రశంతతిత్యాది
 భగవద్భావ్యకారవచనమాశీర్షమస్మిన్రియావస్తునిదేశోవాపితస్తు
 ఖమిత్యాశీరాద్యస్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వప్రతిపాదకమాచా
 ర్యగండివాక్యంచప్రమాణయన్ వృద్ధాచారపరిప్రాప్తం విశిష్టేష్టదేవ
 తాననుసారలక్షణం మంగళమంతేవాస్యనుగ్రహాయాదౌ గ్రంథతో
 నిబద్ధాతి.....*

విద్యేతి॥ విద్యావేదవేదాంగాదయః॥ స్తో ॥ అంగానివేదాశ్చత్వారో
 మీమాంసాన్యాయవిస్తరః । పురాణంధమశాస్త్రంచవిద్యాహ్యతా
 శ్చతుర్దశశేతిస్తరణాత్ - తావీపకైరవాణికుముదానాకేషాంకాముదీం
 చంద్రికాం- నిఖిలవిద్యోల్లాసకారణభూతామిత్యర్థః-శ్రుతీనాంశిరాం
 న్యుపనిషదపవశిరాంసిమూర్ధానః తత్రసీమంతముక్తామణింకేశమాగ్ధా
 భరణాయమానాం - వేదాంతవేద్యామిత్యర్థః ॥ అథాస్యాలోకికస్వ
 రూపమాహ॥ దారానితి॥ దారాః పుంసీచభూమ్నోవేత్యభిధానాన్యహు
 త్వంపుంస్త్యంచ - త్యగ్రివయవోలోకస్త్రీలోకః-శాకపాథివాదిత్వా
 న్తద్యమపదలోపీసమాసః - లోకత్రయసముదాయోత్రత్రీలోకశబ్దేన
 వివక్షితః- తస్యజననిమితిపక్షీసమాసః-అన్యధాతథితాథేత్యాదినాసమా
 హారసమాసే అకారాంతోత్తరపదత్వేన స్త్రీత్వాద్విగోరితీకారేత్రి
 లోకితీస్యాత్ - అతపవద్విగోర్లుగనవత్యభిత్వత్రత్యవయవావిద్యాత్రి
 విద్యా-తామధీతేవేత్రివాల్లైదిద్యః- నతుతిసోవిద్యా అధీతభిత్వత్త్రి
 త్యయనిమిత్తస్తద్ధితాథేత్యాదినాసమాసః- అతఏవాణ్విగ్రిత్యయస్యలుగ
 భావభిత్వాహభగవాన్భావ్యకారః - ఇథంసమసుతావ్యదేవతాయా
 వైశిష్ట్యముక్త్యాస్వగ్రంథారంభోపయోగిత్యేనభిష్టత్వంచ సూచయ

తి॥ యత్పాదేతి॥ పాదావభ్యేభి వేత్సువమిత సమాసః - నతుపాదావేవాభ్యే
 ఇతిరావక సమాసః - తథాసత్పజ్జయోః ప్రాధాన్యేనత త్రనమసాగ్రా
 యోగాత్ - సారస్వతప్రక్రియాః కావ్యనాటకాదివాక్త్యయవిశేషాః -
 తాసాంబీజంకారణభూతశ్చక్తిప్రతిభాద్యపర పర్యాయ స్సంసారవిశే
 షః - తదేవబీజమంకుర కారణంతస్యన్యాసభవఃఆవాపభూనయః - కవి
 తానాట్యన్యైక జీవాతవోముఖ్యజీవనావధాని - అవిచ్ఛేదహేతవత్సత్వ
 భావః - అత్రనమసాగ్రాతా వితా కారణభూతస్సంసారోజాయతేసం
 ప్రదాయావిచ్ఛేదశ్చభవతీతిభావః - నమస్క్రియాఇలిబహువచనంతా
 సాంభక్తి శ్రద్ధాతిశయపూర్వకత్వంవ్యోతయతి - తథావిధానామేవశ్రే
 యస్కరత్వాత్ - తథావశ్రుతిః॥ భూయిష్టాంతేనమఉక్తింవిధేమేతి-ఆ
 తోపమారూపకవిశేషాణాంతిలతండులవత్పరస్పర నైరపేక్ష్యాత్సంస్మ

పూర్వేభ్యోభామహాదిభ్యస్సాదరంవిహితాఃజలిః॥వత్సే
 సమ్యగలంకారశాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహమ్ ॥ ౨॥ చిరే
 ణవరితార్థోభూతాగ్రవాల్లంకారసంగ్రహః॥ప్రతాపరు
 ద్రదేవస్యకీర్తిర్యేనప్రకాశ్యతే॥ ౩॥ రసప్రధానాశ్శబ్దా

ష్టిః । తదున్నయనప్రకార స్త్వలంకారప్రకరణే వ్యక్తీభవిష్యతీ త్యుపర
 మ్యతే - గ్రంథాదౌవాయుబీజస్యవకారస్యయేనంకరస్యభూయెవతాక
 స్యమగణస్య చోపాదానాద్వణగణాదిశుద్ధి రస్త్యేవేతి సర్వమవదా
 తం॥ ౧॥ అథాలంకారశాస్త్రప్రణేతృప్రణామపూర్వకంవత్సమాణమ
 భాంప్రతిజానీతే॥పూర్వేభ్యితి॥ యద్యపిరసాలంకారాద్య నేకవిషయ
 మిదంశాస్త్రం తథాపిభక్తిన్యాయేనాలంకారశాస్త్రముచ్యతే - తత్రన
 ర్వస్వంరసాదిప్రమేయం సంగృహ్యతేసంక్షిప్యతే యేనాసావలంకార
 శాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహః ప్రాప్సితోగ్రంథః - తంసమ్యగ్విశదంవ
 త్యుభియోజనా - సంక్షేపవైశద్యాభ్యాం రసాది సర్వప్రమేయప్రతి
 పాదనాత్సర్వోత్కృష్టస్వగ్రంథభిసూచితోభవతి ॥ ౨॥ సంప్రత్యలం
 కారశాస్త్రస్యలోకోద్గరవణ్యలాభేనోత్కృష్టమాహ॥ చిరణేతి॥ ౩॥
 శాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహభిత్వం- తద్విభజతే॥ రసేతి॥రసప్రధానే

రసజీవితాభివృద్ధిః - యద్యపి వస్త్రలంకారరసాత్మనా త్రివిధస్వాపి
వ్యంశ్యవ్యజీవితత్వము తరత్రవశ్యతి - తథాపి స్వాత్మనా త్రివిధాంత
త్వేన ప్రాధాన్యాత్ ప్రసవ్యైవముఖ్యం జీవితత్వం - వస్త్రలంకారవ్యం
గ్యయోస్తు సర్వధారసవ్యావసానైవా ప్రాధాన్యాత్తదభావేపి - వా
క్యాదుతగ్రుప్తత్వ సామ్యా దౌపచారికోజీతత్వవ్యవహార ఇతి నకశ్చిద్వి
రోధఇతి ధ్వనిలోచనరహస్యం - గుణాదయోవత్సమాణలక్షణాః - అను
క్తసముచ్చయార్థశబ్దశబ్దయ్యాపాకావాకర్షతి || ౪ || కావ్యస్వరూ
పనిరూపణైవత్యప్రదాహరణాహానాయక నిరూపణాభావాత్పాదాం

ధాన్ గుణాలంకారవృత్తయః || రితయశ్చైయతీశాస్త్రప్ర
మేయం కావ్యపద్ధతిః || ౪ || యద్యపి సాప్రబంధేషు ప్రా
చాంసాధునిరూపితా | తథాపి స్వాస్వమం నేతుర్నోదా
హరణమాదృతం || ౫ || పుణ్యజ్ఞోకస్య చరితముదాహరణమ
ర్హతి | నకశ్చిత్తాదృశః పూర్వైః ప్రబంధాభరణీకృతః || ౬ ||
ప్రబంధానాం ప్రబంధగ్రాణామపి కీర్తిప్రతిష్ఠయోః || మూ
లం విషయభూతస్య నేతుర్గుణరూపణం || ౭ || వాక్యం ||
యథా రామగుణవర్ణనం రామాయణ వర్తికజన్మనోర్మహా
ప్రతిష్ఠాకారణం || తథా మహాపురుషవర్ణన సేహిత్రేయ
సూరీ ప్రబంధస్థితిః || యథా వేదశాస్త్రపురాణాదేర్నిత

ప్రబంధేష్వపకషః ఇత్యాహ || యద్యపి || అసా కావ్యపద్ధతిః || ౫ || అతఏవ
ప్రబంధగ్రాణామస్య పకర్ష ఇత్యాహ || పుణ్యైతి | చరితోదాహరణైకత్వక
కమణీ || ౬ || తన్నిరూపణేతుమహానుభవేషాముతా-షః ఇత్యాహ || ప్ర
బంధానామితి || ప్రబంధగ్రాణాం ప్రబంధకర్తృగ్రాణాం || ౭ || తత్ప్రదృష్టంత
మాహ || యథా రామైతి || ఉత్తమగుణవర్ణనైవై వప్రబంధనిర్మాణమనై
కశ్రేయోహేతురిత్యాహ || తథా మహాపురుషైతి || అతఏవోత్తమగుణవ
ర్ణనమవశ్యంకణవ్యమితిభావః || అథన్వగ్రంథప్రతిపాద్యస్య కావ్య
స్యవేదాదివత్పురుషార్థపర్యవసాయితామాహ || యథా వేదేతి || సన్న
త్తమనాయక ఆశ్రయోవర్ణ్యతేన్వయస్య తస్మాత్ || అభ్యుచ్చయమా

హృదయనితి॥ ఈ క్తమధాముపపాదయతి॥ తథాహి త్యాదిసా॥ ప్రత్యతా
ద్యవిషయమిష్టప్రాప్త్యపాయం జ్యోతిష్తోమాదిక మ్నిష్ఠపరిహారోపా
యంకళంజభక్షణజకానాదికంచయేనవిదంతిసవేదః - తమక్తం॥ ప్రత్య
తేణానుమిత్యావాయస్తాపాపానానుభవతే । పనంపదంతిజేదేనతస్మా
దేదస్యవేదతేలి-తస్మాత్ప్రభుసమ్మితాద్రాజకుల్యాత్ - కుతఃశబ్దప్ర
ధానాత్ వాక్చైత్రేణప్రభురివివేదోపివిధిషేధబలేనపుంసాంప్రసర్త
కోనివతకశ్చ - ప్రభుర్విపత్నేగంఢయతిజేదస్తుప్రత్యవాయం జనయతి
తిశబ్దప్రధానత్వమితభావః- ప్రత్యవాయజనకత్వంచ వేదస్యస్వరవణా
యోరన్యభోచ్ఛారణేపి దురితశ్రవణాదన్యధానుష్ఠానే ఆననుష్ఠానేవాతై
ముతకన్యాయసిద్ధం - అన్యయనవిభేదఫలవద్భావబోధవర్త్యతత్వాదికేన
దితవ్యం- చిరంనిరాహంసాపేక్షయాకృత్రేణేత్యర్థః - యతః తకవ్యాక

ప్రాప్తిరహితవృత్తిత్వతథా సదాశ్రయతాగ్రవాద
పిఞ్జయాన్విశేషః-కావ్యాత్-ర్తవ్యతాధీస్థురసాన్యత్రన
తథా॥తథాహి॥ జ్ఞో॥ యజ్ఞేదాత్ప్రభుసమ్మితాదధికరం
శబ్దప్రధానాద్విరంయచ్ఛాఖ్య ప్రవణాత్పురాణవచనా
దిష్టంసుహృత్సమ్మితాత్ । కాంతాసమ్మితయాయయాకన
సతామాపాద్యకావ్యక్రియాకర్తవ్యేకుతుకీయభాపిచిర

ర్తవ్యరూపంఅధికరంప్రమితం - అథప్రవణాదథావాదబహుళత్వేనాథ్య
ప్రధానాత్ - పురాణాదికంనవేదవదేవం కుర్యాన్వైవంకుర్యాదితిప్రవ
ర్తకంనివతకంవానిధిషేధబలేన - కింతుతన్మ్యకా-రేణపూర్వపురు
షజరితస్తుతినిండాముఖేనరాగజ్యేషాపుత్పాద్య మిత్రవత్ప్రవృత్తి నివృ
త్తిహేతుభూతం - అతోస్యాథప్రధానత్వ మిత్యవగంతవ్యం- అతస్సు
హృత్సమ్మితాత్పురాణవచనాచ్చయదిష్టమభిరుచితం తస్మిన్నిత్యధ్యాసో
యతి- యత్తదోగ్నిత్యసంబంధాత్ - కాంతాసమ్మితయాయయాకన
యతేవర్ణయతీతికవితస్యకర్తకావ్యం - బ్రాహ్మణాదిత్వాత్వ్యకోప్ర
త్యయః - తచ్చపంకజాదివద్రాధిత్వాద్రసోల్లసితశబ్దాథాసంఘటనా
త్తకమేవనకర్తనూత్రం- తస్యక్రియావిలాసేనసరసతామాపాద్య- ఈ

తే-ంతా జననేనాభిముఖీకృత్యేత్యర్థః - కర్తవ్యేగుర్వాజ్ఞాకరణాదా -
 బుభోవిద్వాన్నుశుపామరః కుశుకీరాగవాణవిరచితః - ఉభయత్రాస్య
 కారప్రక్షేపాత్ - అకర్తవ్యేపరదారహరణాదాఅకుశుకీద్వేషవాంశ్చే
 తిలభ్యతే- యథాకామినీ కటాక్ష వీక్షణాదివిలాసైరేవ కామినమావర్జ
 యంతిమమేదసుభిలషితంకురుఅనభిలషితం మాకుర్విత్యనుక్తైవసర్వం
 సంపాదయతితథా కావ్యశ్రీరపివ్యంజనవ్యాపార మాత్రసరత్వేనోపన
 జనీభూతశబ్దార్థతయాశబ్దార్థప్రధానాభ్యాం ప్రభుసుష్మా త్యమ్ని
 తాభ్యాం వేదపురాణాభ్యాం విలక్షణాసతీసహృదయహృదయాహ్లాదకా
 రిణావ్యంజనవ్యాపారేణైవ రామాదిపద్వర్తితవ్యం నతురావణాదిపదితి
 పుంసఃకర్తవ్యేప్రవర్తయతి నివర్తయతిచాకర్తవ్యా దిత్వస్యాఃకాంతా
 సమ్మితత్వమవగతవ్యం-ఎతేనాస్యాస్సరసతాపాదనేన ప్రవర్తకత్వా

స్తస్యైస్సృహంకుర్మహే॥౮॥ వాక్యం॥ తతఃకావ్యందృ
 ష్టాదృష్టఫలజనకతయాబహుపయుక్తం॥ తచ్ఛోక్తంకా
 వ్యప్రకాశే ॥ కావ్యంయశశేధ్యకృతవ్యవహారవిదేశితేత
 రక్షతయే । సద్యఃపరనిర్వృతయోకాంతాసమ్మితతయో
 పదేశయుజ్యతి ॥ ప్రసిద్ధంవైతన్తహోప్రబంధేషు॥ పరివ

ద్భయానునయపురస్సరంప్రవర్తకాభ్యాం వేదపురాణాభ్యాంవిశేషావివ
 ష్ఠితఇతిబోధవ్యం ॥ అతస్తలక్షణాయప్రయతామహాఇత్యాహ - తస్యై
 స్సృహంకుర్మహాఇతి॥ స్మృహీరిప్పితఇతిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థి- ఎ
 తేనపురుషార్థోపదేశః కావ్యస్యప్రయోజనం - తద్యుక్తం కావ్యంవిష
 యః- దదేజ్ఞానంప్రయోజనం-ఉభయోస్సాధ్యసాధనభావస్సంబంధః-జి
 జ్ఞాసురధికారీత్యనుబంధివతుష్టయంసూచితం॥౮॥నహ్యుక్తోపదేశవిశేషప
 వాత్రప్రయోజనంకింతుకీర్త్యాదికమపిసంభవతీత్యాహ ॥ తతఇతి ॥ తత
 స్సప్రయోజనత్వాత్ - బహుప్రయోజనసాధనత్వాదుపాదేయమితిభా
 వః॥ అత్రనృద్ధసంవాదమాహ-తచ్ఛోక్తమిత్వాదినా॥కృద్విద్యుజ్జేశబ్దాః
 భావేసంపదాదిత్వాత్కీబంతాః - అత్రయశోద్ధానర్థప్రతీకారాఃద్వ
 యోరపి - వ్యవహారోపదేశౌతుసహృదయస్యైవ నిర్వృతికాలేకవిర

పిసహృదయవివేచినిర్వృత్యోద్వయోరపి || పరివర్త్య క్షుతి||పరివర్త్య తేవిజ్ఞానం
సంభావ్యతేయశోవిసర్వంతిగుణాః | శ్రూయతేసుపురుషచరితంకింతద్యే
ననహరంతికావ్యాలాపాః|| నహరంతీత్యత్ర మనఃకృతీశేషః - విడప్పందిగు
ణాః-అర్జైర్విడప్పకృతీకర్మణివిడప్పాదేశకృతిత్రివిక్రమభోజరాజౌ,కింబహు
నాచతుర్వర్గవృక్షైర్వర్తయేత్రివభవతీతిభావః - తథాపిపరనిర్వృతిరేవే
హముఖ్యింఘలమితరహస్యం-అన్యథాకావ్యస్యకాంతాసమ్మితత్వవిశేషో
నస్యాత్ - తదుక్తంలంచ నేచతుర్వర్గవృక్షైర్వర్తయేత్రిచానందవీపచార్యంతి
కంఘ్రింఘలమితి|| ననుకావ్యాలాపాం శ్చవర్జయేదినిషేధాద్విఫలం

ద్భక్తివిజ్ఞానంసంభావిజ్ఞానజనోవిసర్వందిగుణాః|సువృత్తిసుపు
రుసచరితంకింతజ్ఞేణగుహరంతికవ్యాలాపా|| ఛాయా|| ప
రివర్త్యతేవిజ్ఞానంసంభావ్యతేయశోవిసర్వంతిగుణాః| శ్రూ
యతేసుపురుషచరితంకింతద్యేననహరంతికావ్యాలాపాః||
యత్రపునరుత్తమపురుషచరితంసనిబధ్యతేతతావ్యంపరి
త్యాజ్యమేవ | తన్నులాచేయంత్యుతిఃకావ్యాలాపాం
శ్చవర్జయేదితి | నకేవలంకావ్యస్యాంసంఘాః|కింతు
శాస్త్రజాతస్యాపిసదాశ్రయత్వేనమహాన్లోకాదరః|| త
థా వైశేషికాదే రిశ్వరప్రతిష్ఠాపకతయా జగత్పూ
జ్యతా||తథామహాభారతాదీనామపిమహాపురుషవణంన
పరతయైవవిశ్వాతిశాయిత్వం | కింబహునావేదాంతాలపి

యంప్రయాసకృత్యాశంక్యస్తృతేరన్యవిషయత్వమాహ || యత్రపునరి
తి || అన్యథారామాయణాదెరపిహేయత్వప్రసంగాదితిభావః - కావ్యే
త్రైముతీకన్యాయేనోత్తమపురుషగుణవర్ణనస్యావశ్యకత్వం ప్రతిపాద
యతుంశాస్త్రజాతస్యాపితత్పరత్వమాహ||నకేవలమిత్యాదిసా || ఈశ్వ
రప్రతిష్ఠాపకతయేతి - అంకురాదికంసకర్తృకంకార్యత్వాద్వట్టవదిత్యా
దిప్రమాణైరితిభావః | అత్రకర్తరిచేతినిషేధాద్వాజకాదిభిచ్ఛేతివస్థీన
మాసోర్ద్రష్టవ్యః- తస్యాకృతిగణత్వాత్ - యద్వాశేషవస్థీనమాసః- త
స్యైతన్నిషేధాభావాత్ - ఏవమన్యత్రాపిర్ద్రష్టవ్యం- భారతాదీనామపి

శాసకత్వాచ్చాస్త్రత్వేననిర్దేశః ॥ † ననుచిదేకరసతయానిర్ధర్మకస్యబ్ర
హ్మణఃప్రతిపాదకేషువేదాంతేషుగుణవత్పురుషవర్ణనం నాస్తీతిచేనై
షదోషః - బ్రహ్మణ్యానందాదీనామాపాధికానాంవిద్యమానత్వాత్ -
తదుక్తంపంచపాదికాయాం - ఆనందోవిషయానుభవోనిత్యత్వంచేతిసం
తితద్ధర్మాభితిః । అథవాసచ్చిదానందస్యబ్రహ్మణోనిర్గుణస్యాపినిర్దోషత్వ
మేవగుణః - యథాహమాఘః - అవదోషతైవవిగుణస్యగుణభితిరదేతదభి
ప్రీత్యాహుకింబహునెతి ॥ సచేతమాఘవచనమబ్రహ్మపరమితివచన
యంతథాహి ॥ అవిభావ్యతారకమగృప్తహిమద్యులిబింబమస్తమిరభా
సునభః । అవసన్నతాపమతమిస్రీమభాదపదోషతైవవిగుణస్యగుణభితి-
అత్రప్రాకరణికసంధ్యానభః ప్రతిపాదనాత్ప్రీతియమానస్యాప్రా
కరణికస్య - సతత్రసూర్యోభాతినచంద్రతారకంకోమోహాకశ్యోక ఇ
త్యామృతనిషదధ సనాథస్యాకాశపర్యాయనభశ్శబ్దార్థస్య బ్రహ్మణో
ధాంతరస్యానేననిర్గుణస్యనిర్దోషత్వమేవగుణభితివక్షితత్వాత్ - పదార్థ

బ్రహ్మప్రతిపాదకతయావరముత్యవ్యవస్థాంతే ॥ అథాతో

ధర్మజిజ్ఞాసేత్యుపక్రమమాణేన సూత్రకృతామహాషిః

వివేచనప్రపంచః పున రస్తన్మహిమాపాధ్యావిరచితమాఘవ్యాఖ్యా
నేసర్వంకషాఖ్యానేప్రప్టవ్యః ॥ నిరీశ్వరవాదినామపిమీమాంసకానాం
గుణభావేషుధర్మప్రతిపాదనాదేవగుణవత్పురుష వర్ణనవర్ణవసాయిత్య
మిత్యాహ ॥ అథాభితిః । అథనెదాధ్యయనానంతరంఅతోవేదస్యవివక్షి
తార్థశ్యాధర్మస్యజిజ్ఞాసాకర్తవ్యేతిసంతృప్తతస్మాత్పరిధిః - మహర్షిణా
జైమినిసేతశేషః - ధర్మోనామశ్రేయస్సాధనభూతోయోగాదిరేవనా
పూర్వమాత్మనిష్ఠం - తదుక్తం - శ్రేయస్సాధనతాయత్రవ్రవ్యావౌచిధితో
భవేత్ । తస్యైవధర్మతాజ్ఞేయాధర్మస్తత్సాధనంయతభితి - అపూర్వంచ
యాగాదేరవాంతరవ్యాపారశ్శక్తిర్యేతిభాట్టః । తన్మతాశ్రయణేధర్మ

† వస్తువస్తుభేదవాదిమతే - బ్రహ్మణోహేయప్రత్యసేకకల్యాణగు
ణ విశిష్టతయావేదాంతానాంగుణవత్సహేపురుషప్రతిపాదకత్వం సూప
పాదమేవేతిమనేననిర్గుణబ్రహ్మవలంబనశ్లేశేనేతివిభావనీయమ్.

స్వాపూర్వద్వాకాపురుషాశ్రితత్వంగుణత్వంచాపచారికం - ప్రాభాక
రాస్త్రయాగాదివ్యతిక్రమం స్థిరకార్యవిజ్ఞాదివాచ్య మపూర్వమేవధర్మ
ఇతి ప్రతిపేదిరే - తత్వతేషునస్తస్యాప్యనిష్ఠత్వం గుణత్వం చసంప్రదే
న్నమేవేతినుష్ఠాక్షం - పురుషాశ్రితస్యగుణశ్రేష్ఠస్యేతి-ఉరరీత్యతసుంగీ
కృతం - నన్నేతచ్ఛాస్త్రస్యస్వామిహివాచకంనపురుషగుణవర్ణనపరమి
త్యాశంక్యతస్యాపిపురుషగుణధర్మగుణపక్షాన్త్యాత్వైస్సపర్యవసాన
మన్యథావైధ్యమిత్యాశయేనాహ || తత్తన్నాన్వయేతి || ఉత్తమాధముప
సంపారకాన్వయంసంస్కరిద్వత్పరిగ్రహమాశాస్త్రే || ఆత్మశ్చేతి || ౯ || వ
ర్ణ్యప్రబంధయోరుభయో రుత్పప్త్యా దన్యోన్య ముపసాగర్వోప

ణాపిపురుషాశ్రితస్య గుణస్య ధర్మస్య జిజ్ఞాసాద్వాజేణ
మహాపురుషగుణవర్ణనమేవ శాస్త్రస్యప్రాతిభ్యుత్థరీ
కృతం | తత్తన్నాన్వయగుణపరస్యాపిప్రబంధరాశే
ర్మహాపురుషగుణవర్ణనం హేముఃపరమామోదః | అర
త్వ | ప్రతాపమప్రదేవస్యగుణానాశ్రిత్యనిర్మితః | అలం
కారప్రబంధోయంసంతఃకర్ణోత్సవోస్తువః || ౯ || కాకతి
యసరేంశ్రస్యయశోభువయితుంకృతా | విద్యానాథకృ
తిశ్చేయంస్వయం తేనవిభూష్యతే || ౧౦ || తదుక్తందం
డినా || ఆదిరాజయశోబింబమాదర్శంప్రాప్యవాజ్ఞయం |

సాగరకభావభిత్వాహ || కాకతీయేతి || కాకతిర్నామదుర్గాశక్తి రేకశిలా
నగరేశ్వరాణాంకులదేవతా - సాశక్తిర్భజనీయాస్యేతికాకతీయః - వృధా
చ్చుతిలైషికశ్చప్రత్యయః || ౧౦ || ఆత్మప్రబంధ మహిమూర్త్యవర్ణన
సాగరైవృద్ధసంవాదమాహ || తదుక్తందండినేతి || ఆత్మవింబశబ్దకర్తృ
వాచీ-వాజ్ఞయాదర్శకర్తృ - ఆత్మనలనహుమాద్యసన్నిధానేపితద్యశోవిం
బప్రతిష్ఠాయావాజ్ఞయాదర్శాధీనత్వోక్తేః ప్రబంధమహిమూర్తిప్రతిపా
ద్యోత్కర్షణభావః - కేముదిహి - శిష్టేతత్పర్యం ప్రతిపాద్య మహి
మూర్తిప్రబంధోత్కర్షణపరగ్రంథమధ్యే - లేఖకదోషాల్లిఖతం తత్తుశార్థాః
కామనుషూసన్నిధిత్వాద్యేతత్పర్యపూర్వోత్తర శ్లోకపర్యాలోచనయా

అస్తమత్తాధాపధారణాదుపేకుణీయం॥ అథవర్ణ్యమహిమ్నాప్రబంధోప
స్కారైభానుహాదీసంవాదమాహ॥ నూత్నైవేత్యాదినా॥ నాయకేతి॥ నా
యకఃరామాదితరశశ్వ- గుణాశ్చైర్వాదయస్తంతవశ్వ- ఆకల్పవదాచ
రంతిఅబ్బంతి- సర్వప్రాతిపదితేభ్యఃకీర్త్యావక్తవ్యత్తిక్తిప్- అనెనక
ర్ణావతంసతిర్వాఖ్యాతః॥నివనుచక్యంలాకోత్తరగుణోనాయకః కావ్యే

తేషామసన్నిధానేపినస్వయంపశ్యనశ్యతీతి॥ నూత్నైవప్ర
తిపాద్యమహిమ్నాప్రబంధమహతా॥ తదుత్తంప్రాచా
భామహేన ॥ ఉపశ్లోకస్యమాహాత్మ్యమజ్జ్వలాఃకా
వ్యసంపదభితి॥ ప్రతిపాదితంచోద్భుతేన ॥ గుణాలంకార
చాదుత్వయుక్తమవ్యక్తికోజ్జ్వలం ॥ కావ్యమాశ్రయసంప
త్త్యామేరుణేవామరప్రవృత్తి ॥ రుద్రభట్టేనాపికభిత్తం
ఉదారదరితనిబంధనాప్రబంధప్రతిష్ఠేతి ॥ ప్రపంచితంచ
సాహిత్యమీమాంసాయాం ॥ నాయకగుణగ్రథితాస్మా
త్ప్రజన్మకృతినా మాకల్పమాకల్పంతీతి ॥ నిరూపితంచ
భోజరాజేన ॥ కవేరల్పపివాగ్వృత్తిర్విద్యత-ర్ణావతం
సతి ॥ నాయకోయదివర్ణ్యతలోకోత్తరగుణోత్తరభితి ॥

—* మహాకులీనత్వాదినాయకగుణాః *

తత్రైతేనాయకగుణాః ॥ మహాకులీనతౌజ్జ్వల్యంమహా
భాగ్యముదారతా ॥ తేజస్వితావిదగ్ధత్వంధార్మికత్వాద
యోగుణాః ॥ ౧౧ ॥ పూర్వశాస్త్రానుసారేణకతిచిత-
ధితామే ॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణావాచామగోచ
రాః॥ ౧౨ ॥ అత్రేతేషాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ త

వర్ణ్యభిప్రయక్తం- తేగుణాఃకథిత్యాకాంతాయాంపూర్వశాస్త్రానుసారే
ణకతిచనగుణాగణయతి॥ తత్రైత్యాదినా ॥ అత్రేతేషాంయథోద్దేశక్ర
మంలక్షణోదాహరణేప్రదర్శయతి॥ మహాకులీనతేత్యాదినా॥ మహాకులా
దభోభిభావిత్య త్రాన్యతరస్యామగ్రహణానువృత్త్యా భిజ్ఞప్రత్యయః॥
౧౧॥ ౧౨॥ ఉదాహరతి॥ తాదృగితి॥ అత్ర భూలోకస్యస్వర్గాదిశాయిజై

భవంకాకతీయస కేచాద్రామంగ్రాసాద్యశ్యంవశ్యశ్యతే ॥ ౧౩ ॥ ఔ
జ్వల్వల్యమాహ ॥ రూపేతి ॥ కుండలముక్తాహరనూపురాంగదాపిచతుర్వి
ధభూషణాభాదేపి భూషితవదవభాసమానకారపశేషోయాపం - తదు
త్తంభావప్రకాశే ॥ అవేధ్యారోప్యవిత్తేశ్యబంధనియైరభూషితమ్ । య
ద్భూషితమివాభాతద్యూమితికశ్యతఇతి ॥ ఉదాహరతి ॥ మురాశేతి ॥
మహాదేవాత్మహాదేవనామకాత్మహాగాజాత్ - అనీభ్యద్వహితరి ॥ బపు
త్వైః - భుశ్వరాత్పర్వత్యామితచవ్యశ్యతే - ఆత్మమదనత్వోత్పే

త్ర ॥ మహాకులీనతానామకులేదుహతిసంభవః ॥ యథా ॥
తాదృశ్యధ్వమలోకభాగ్య విభవాదిగద్రాపి బృందార
తైఃతోణ్యంప్రీతిమిచ్చుభిశ్చిరరచం సంహృద్ధితనివ
న్మహాః । అత్యగ్రేందుకులప్రశస్తిమస్య జ్యంకాకతీ
యాన్వయం తస్మిన్సంప్రతి వీరగుప్రవపుషాజాగర్తిల
క్షీప్తమః ॥ ౧౩ ॥ అథాజ్వల్వల్యం ॥ రూపసంపన్నదేహత్వ
మాజ్వల్వల్యంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ మురాశేర్వనిపూర్వం
జలనిధిసతాయాముదభవత్మహాదేవాజ్ఞాతస్సపునరవని
భృద్వహితరి । వపుషేనాగమోయంజయతిజగతీభాగ్య
విభవైరిప్రతాపశ్రీరుద్రస్వయమితి మనీషామృగవృ
ణాం ॥ ౧౪ ॥ అథనుహాభాగ్యం ॥ విశ్వంభరాధిపత్యంయ
త్తత్మహాభాగ్యముశ్యతే ॥ యథా ॥ సేవానమగ్రేరే
నూచి విలసద్రత్నాంకునీరాజితం రాజ్యశ్రీప్రథమావ
తారవదవినూరుహ్యసింహాసనం । తోణీరక్షతివిక్రమై

క్షయానూపసంపత్తిగుతా ॥ ౧౪ ॥ వహాభాగ్యమాహ ॥ విశ్వంభరేతి ॥ వి
శ్వంవిభవీతివిశ్వంభరా - సంజ్ఞాయాంభృతృవృజిత్యాదినామకే ప్ర
త్యయేమునూగమః - తస్యాఅనిపత్యంసార్వభౌమత్వమిత్యర్థః ॥ ఉదా
హరతి ॥ సేవేతి ॥ ప్రథమోవతారోవతరణం - అవేత్తాస్తోర్ముఖిత్యత్రచా
యెణగ్రహణానువృత్తైరసంజ్ఞాయామపిఘృక్రియయః - తస్య - పదవీం -
సింహాసనస్యరాజ్యలక్ష్యప్రథమచిహ్నత్వాదితిభావః - ప్రత్యర్థిపృథ్వివ

తీనాంశ్లాఘాయాఉత్సర్గస్య లంఘనైజంఘయాచరంతీతిజాంఘికాః శీ
ఘ్రిగామినః- చరతీతిరక్- దుష్టనిగ్రహశేష్టపరిపాలనాభ్యానఖిలయోజీ
సంరక్షణాదస్యనుహాభాస్యం ॥ ౧౫ ॥ ఔదార్యమాహ॥ యదితి॥ తచ్చీల
స్యభావస్తాచ్చీల్యం- విశ్రాంతితాచ్చీల్యమితీవభాగవతవత్సమాసః॥ ఉ
దాహరతి-వదాన్యథి॥ శ్రయాణాంజగతాంసమాహారస్త్రిజగదితి తద్ధి
తాధైత్యాదినాద్విగుః- గుణశ్రేణీశ్లాఘాయాగుణగణోత్పన్నేణపిహితం
తిరస్కృతంహరిశిశానానాందిక్పతీనాంయశోయనతస్య - అత్రసమ్మద్ధ
వస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః॥ ౧౬ ॥ తేజస్విత్వమాహ॥ జగదితి॥ ఉదాహ
రతి॥ ఫదేతి॥ జయనోజయశీలస్య - కాకతిదేవతోపాసకోవిభుః కాకతివి

రనువమైః ప్రత్యర్థిపృథ్వీవతిశ్లాఘాలంఘనజాంఘికైర్గుణ
నిధిః శ్రీవీరరుద్రోన్మపః॥ ౧౭ ॥ అథౌదార్యం ॥ యద్విశ్రా
ణనతాచ్చీల్యమాదార్యంతస్సగద్యతే॥ యథా॥ వదాన్యో
వాన్యోస్తీత్రిజగతిసమోరుద్రస్యవతేర్ధుణశ్రేణీశ్లాఘాపి
హితహరిశిశానయశసః ॥ సమంతాదుద్భూతైర్ద్విరదమ
దగందైస్సురభయః క్రీయంతే యద్విద్వజ్జనకుణిగృహ
పాగ్రింగణభవః॥ ౧౮ ॥ అథతేజస్వితా॥ జగత్ప్రకాశక
త్వంయత్రైజస్విత్వంబదుచ్యతే॥ యథా ॥ సదాతేజోభా
వోస్ఫురతిజయినః కాకతివిభోరరిత్యైభృతాంతాచికు
రతిమిరాహంకృతిముషి॥ ప్రకాశవృత్సత్తిర్భవతిజరదుద్ధా

భుః-మధ్యమపదలోపీసమాసః-అరిత్యైభృతాంతాచికురాః శత్రుగో
జస్త్రికుంతలావన తిమిరంతస్యాహంకృతిముషిగర్వనిగ్దాపకై- ప్రియవి
యోజననతన్నివర్తకత్వాదితిభావః- తేజోభావోసదానదివైవ-స్ఫురతిస
తీతిభావలక్షణాసప్తమీ-జరంతిజీర్ణానిసర్వదాప్రకాశవిరహోద్భవీభూతా
నీత్యర్థః- జీర్ణతెరత్మన్నితిభూతైలత్పన్నత్వయః-తాన్యద్దామానిబహు
భానితమాంసియాసాంతాసాంతతోక్తానాం - ససూర్యంపశ్యంతీత్యసూ
ర్యంపశ్యంతః-అసూర్యలలాటయోర్ద్వగేతపోరితిఖిన్నత్వయః-అరుద్విష
దిత్వాదినాముమాగమః-ఉపపదమతితిసమాసః- అత్రసమాసూర్యకర్త్రి

కయాద్యశ్రీశ్రీయయాసంబంధో నతు సూర్యభయాయాసత్తయాఅభో సూ
ర్యమిత్యసమన్ధసమాసః తథాపిసాధు రేష - యదాహుభాగ వాన్భావ్యకా
రః - అవశ్యంకస్యవిన్నహో సమాసస్యాసమన్ధస్య గమకస్య సాధుత్వం వ
క్తవ్యం అనూర్యంవశ్యానిముఖానితి - తాసామపధిగత్యేలాకాలోకనర్హ
తస్యపాశ్చస్య స్వరూపం అప్రకాశప్రదేశకర్తవ్యసూచాంప్రకాశవ్య
త్వతిః ప్రకాశజ్ఞానం - యద్యాఅయంప్రకాశశబ్దవాచ్యభిత్త్యంగగ్రా
హికయాసంగ్రహః - అత్రసూర్యప్రకాశ రహితయోఽపి దేశకాల
యోరతివేలప్రకాశజననాల్లోకోత్తరమస్య దేశస్విత్యమితిభావః ॥ ౧౭॥
వైదధ్యమాహ ॥ కృత్యేతి ॥ కృత్యవస్తుషుచాతుర్యం వైదధ్యం
ప్రయోగకాశలం ॥ ఉదాహరతి ॥ చాతుర్యమితి ॥ యత్రవిద్యానతత్రశ్రీ
ర్యత్రశ్రీర్న సరస్వతీతీన్యాయేనానోన్యవిరుద్ధయోరపివాణీ శ్రీయో

మతః సామసూర్యంవశ్యోనామపధిగిరి పాశ్చాత్యదృశ
దాం ॥ ౧౭॥ అథవైదధ్యం ॥ కృత్యవస్తుషుచాతుర్యం వైదధ్యం
పరికిర్యతే ॥ యథా ॥ చాతుర్యంకిమువర్ణ్యతేగుణనిధేశ్యై
వీరరుద్రప్రభోగ్యత్రాన్యోన్యవిరుద్ధయోరపిమహద్వాణీ
శ్రీయోరార్జవమ్ ॥ కించాభ్యాంసదృశోపచారలలితాంత

ర్యత్రవీరగుద్రేనుసాదార్జవం సాహార్దవేకత్రాన్యోనమితియావత్ -
అస్తీతిగమ్యతే - అస్తీర్భవంతిపరోప్రయ్యమనోవృస్తీతి మహాభా
వ్యకారవచనాత్ - ఉక్తన్యాయస్తువీరరుద్రవ్యతిరిక్తగుణ భూపాల
విషయభిత్త్యధః - అభ్యాంశ్రీవాణీభ్యాం - సహేతిశేషః - అత్రస
హాదిశబ్దాప్రయోగేష తదభగవ్యతాయాంవృద్ధోయూనేతి జ్ఞాననా
త్వతీయా - సదృశై స్సృస్వశీలోచితైరుపచారైః ప్రయాచరితసతాగ్ర
రవిశేషైః లలితాంహృష్టామిత్యధః - తదుక్తంభావప్రకాశే ॥ ఉపచా
రోయథాసర్వంస్త్రీతామలోపిహమదః ॥ మహానవ్యన్యథాయుక్తోదై
వతుష్టికరోభవేదితి ॥ ఉపచారలక్షణమపితతై ౧౪ ॥ నానోగరాగభరణ
మాల్యశయ్యాసనాదిషు ॥ యత్రయత్రస్మిహేతత్తదైశకాలానుకూల్య
తః ॥ అత్యాదరేణసతాగ్రఉపచారభిరీరితభి ॥ అభ్యామిత్యత్రాప్రధా

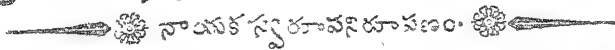
నేతృతీయానిధానేపీశ్రీవాణ్యోశ్శబ్దపవోపసజనభావోనత్వాభాః -
సహశాబయా ప్రప్రరంప్రహరతీత్యత్ర ప్రహరణేశాఖాప్రప్రరయారి
వతయోర్భువశ్చ సమప్రధానభావోపపత్తైః అన్యథాఅనౌచిత్యాదితరహా
స్యం-అతస్తేసోసిసప్యశోపచారసంకుష్టాభితిభావః - తాంభువంసన్మప
తిః-తత్తద్యశశబ్దయోఃస్వరూపప్రకారస్పారకయోః బంజకుష్టాదివద్వి
శేషణసమాసః-వక్తుమశక్త్యైరిన్యభాః - ఉత్పవైఃహర్షోత్పాదకవ్యా
పారైః-ఉత్సుతేహపమిత్యేపఉత్సవఃపరికీర్త్యత ఇతితత్త్రేవోక్తైః-
మిథోవిరుద్ధానామేతాసా మన్యోన్యానురాగజననేన వశీకరణా ద్వైద
ధ్యముక్తం - వితరణవిద్వద్దోష్టేప్రజారంజనాదిభిఃశ్రీవాణీధరణీర్పిర్వి

తదృశైరుత్పవైర్విస్తానత్పమిమాంభువం సన్మపతిర్ధ
దైవిశాంజిత్వరః॥౧౮॥ అథధామికత్వం॥ధమైకాయా
ప్రచిత్రత్వంధామికత్వముదీర్యతే॥యథా॥ పరిహాసే
వ్యవౌచిత్యంస్వపేష్యన్యవధూకథామ్ । శతాగ్రహప్యగు
ణారోపంకాకతీంద్రోనమృవ్యతి॥ ౧౯॥ ఆదిగ్రహణాత్మ
హామహిమత్వసాంక్షిగ్యప్రభృతయః॥రత్నహామహిత్వం
స్వాద్యాపునర్దైవతాత్మతా॥యథా॥ కాసల్యాసీత్ప్రథమ
జననీదేవకీవద్వితీయావిష్ణోర్క్వాతాతదను మహితాముక్తు
డంబాత్మలీయా । యస్త్రేతాయాంశముపతీరభూద్వాప

రోధంపాపయతీతిభావః॥౧౮॥ ధామికత్వమాహ॥ ధక్తేతి॥ ధర్మంచర
త్యాసేవతత్తిధామికతః- సకృతగ్రతధర్మైనధామికభితివృత్తికారః-
తస్యధావస్తత్త్వం॥ఉదాహరతి॥పరిహాసభితి॥అనౌచిత్యమన్యత్రవ్యాభి
లాషాన్యత్రధావణాదిహేతుకమిత్యభావః- పరిహాసాదావప్యనౌచిత్యాదిక
మసహమానస్యధామికత్వంకిమువక్తవ్యమితిభావః॥౧౯॥ ఆదిగ్రహణ
సంగృహీతేషుమహామహిమత్వనూహా॥తదితి॥ఉదాహరతి॥ కాసల్యేతి॥
కోసలస్యావత్యంస్త్రీకాసల్యా - వృద్ధాహ్-సలజాతాఞ్జలిఞ్జిఞ్జిప్ర
త్యయేటాప్-తదైవకీత్వమనుపశ్యాదైవకీత్వానంతరమిత్యభావః- అనుల
క్షణభితికర్తృప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగేద్వితీయా । మహితాపూజ్యమా

నా-పతిబుద్ధి త్యాగినావతమా నేక్షః - అత్రవిష్ణవతారత్వేనజేవతా
 జ్ఞకత్వాత్వహామహిత్యం॥౨౦॥ పాండిత్యమాహాసర్వేతి॥ ఉదాహరతి॥
 గోష్ఠీభిరితి॥ పక్షాంబర్హనానాంపాణిన్యాదిప్రస్థానానాంసమాహారః ప
 ద్దర్శనీ-పాణినేజైఃమినైవైవవ్యాసస్యకపిలస్యచ । కణాదస్యాకుపా
 దస్యదర్శనానిషడేవహిత్యాహుః - ద్విగుత్వాక్షేవ - సాసీమాగోచర
 యాసాంతాభిప్రభోత్తాభిర్గోష్ఠీభిశ్చాస్త్రప్రసంగైః - సత్సారస్వతమా
 గణస్యసత్రవిలామార్గస్యదర్శనంప్రకాశనం - దృశేణ్యంతాన్యుత్ -
 తేనపత్యైప్రచ్యతైః - తేనవిత్తగుంచుష్పణపావితరణమ్ శిశ్యయః - సం

శేశౌరిరాసీన్ద్రాగ్రకుంతోజీం శంజయతికలా వీరరుద్రాన
 తారః ॥ అత్రగరుడవృజాత్తకతయామహామహిమతో
 త్తా॥౨౦॥ అథపాండిత్యం సర్వవిద్యానకత్వంయత్పాం
 డిత్యంతమదాహృతం॥ యథా॥ గోష్ఠీభిఃపరితోషయన్సు
 భగణాన్దక్షర్షిసీమభిః సత్సారస్వతమాగణదర్శన చక్షే
 స్సూత్రైఃకపిన్ద్రీణయః॥ సంగీతోషణపద్రహస్యపిశునై
 రాతోద్యయోగ్యత్రమైశిన్వసంసదివై నికాన్వ హరతి
 శ్రీకాకతీంద్రోన్మపః ॥ ౨౧ ॥ అథనాయకగుణరూపణా

సంతరం నాయకస్వరూపనిరూప్యతే ॥ యశఃప్రతాపసు

గీతోషణపద్రహస్యపిశునైః నాట్యవేదమర్మిష్టాటకైః అతోద్యయోగ్య
 త్రమైఃతదాదిచతుర్విధవాద్యోచితపరిపాటిభిః - వీణాశిల్పమేహంవై ని
 కాఃతాతాభిన్వప్రీణయః - అత్రవిభోస్సర్వవిద్యావిశారదత్వాదఖం
 డంపాండిత్యమితిభావః - ప్రభృతిగ్రహణాద్వినితత్వాదయో యేదశరూ
 పణోక్తాస్తేతత్రైవద్రక్షవ్యాః - యథాసంభవమేతేస్త్రీపుంససాధార
 ణాగుణాఃపురుషమాత్రనియతాస్త్యన్యేపిశోభాదయః-తదుక్తం ॥ తో
 భావిలాసోమాధుర్యంగాంభీర్యంశ్టర్యతేజసీ । లలితాదార్యమిత్యష్టైసా
 ద్వికాఃపారుషాగుణా ఇతి॥ ౨౧ ॥ తేపితత్రైవద్రక్షవ్యాభిక్యపేక్ష్యనా
 యకలక్షణంప్రతిజానీతే॥అథేతి ॥లక్షయతి యశఃఇతి॥ గుణైఃపూర్వోక్తై

స్సాధాః ప్రైర్వహామలీనతాదిభిరసాధారణైశ్శోభాదిభిశ్చ ఆభ్యుదయేభా
 వదేచనాః పాశ్వలక్షణం - నయతిప్రాప్నోతివృత్తం ఫలం చేతినాయక ఇతి
 వ్యుత్పత్త్యప్రబంధవ్యాపీఫలవానిత్యపిచి కేదో ప్రస్థవ్యః - చశబ్దానుక్త
 సమున్నయాథాస్సన్నుత్తమా వాధ్యమాధమభేదేన త్రివిధానాయక ఇతి
 హంః భాగమాకర్షతి - తేనోక్త సకలగణసంపన్నః ప్రబంధవ్యాపీఫలశిర
 స్సు-వ్యాపారణ్ద్రుహః - క్రితయగుణహీనో మధ్యమః - బహుగుణహీనో
 ధమ ఇతివివేకః - అత్రధామికత్యాదయ ఇత్యాదిగ్రహణసంగృహీతా
 వాయశః ప్రతాపాదీనాంగుణాభ్యుపకేతైవోపాత్తావామపి పునరుపా
 దానమితేహింస ర్వేష్వపినాయకేష్వావశ్యకత్వమభివ్యంజయతు మితిర
 హస్యం-సత్సమాఖ్యా యశః- కోశగండసంలెజః ప్రతాపః - ధర్మావయః

భగోధమకామాధకతత్పరః । ధురంధరోగుణాభ్యుత్ప
 నాయకః పరికీర్తితః॥ ౨౨॥ యశః ప్రతాపాభ్యాం సుభగ
 త్వం యథా॥ ధర్మాలంబసముచ్చితాంత్రీభువనస్యైకా
 తవప్రశ్రియంధతై కాకతివీరుద్రస్యవతే సస్ఫిరంయ
 శోమండలం । ఛాయవాస్యనభస్థనలీకువలయశ్చామేయ
 మాహాకృతేతన్నస్య నియతం ప్రతాపతవనస్తస్యో పరి
 వ్యోతతే॥ ౨౩॥ ధర్మకామాధకతత్పరత్వం యథా॥ ధర్మో

ప్రసిద్ధాః - ధూరేవధురా-టాబంతత్వం హలంతా నామితివచనాట్టాప్-
 తాంధారయతీధురంధరః-సంజ్ఞాయాంభృత్యవృజీత్యాదినా ఖశ్ ప్రత్య
 యః- ఖశ్యనవ్యయస్యేతిహ్రీప్యః- అగుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః॥
 ౨౨॥ తత్రయథాయోగముదాహరతి- ధర్మైతి॥ ధర్మవాలంబోదండః త
 స్మైకసముచ్చితాంపస్తారితాంత్రీభువనస్యేతి సమాహారద్విగుః - పా
 త్రాదిత్వాన్నప్రీత్యం- స్ఫిరంప్రభూతం- అత్రత్రిభువనోల్లంఘినః
 కీర్తిమండలాతవప్రస్యోపరిప్రతాపతవనః ప్రకాశత ఇత్యుత్పేక్షాణాద
 ర్వాచీన సూర్యాదిమహసాం ఛత్రాధఃఖచితమణిగణవదవభాసమాస
 త్వంకీర్తిప్రతాపయోశ్చంప్రసూర్యాధికత్వంచవ్యజ్యతే॥ ౨౩॥ ధర్మ
 త్త॥ అత్రధర్మధకయోపర్యామోణోపనూనోపమేయ భావాదుపమే

యోగమాలంకారభరిత్యుఁ - ఏతేనానయోగనోన్మేషసామ్యశ్శంస
త్యేరచ్యుత్యశోన్మేషకోపితివ్యజ్యతే - నిమయత్రరాధ్యేషియోజ్యం॥౨౪॥ ఘనీ
యతేతి-భస్మర్వభురాదిత్యత్రుబభితియోగవిభాగాష్టప్రత్యయః॥ గాయం
వీరితి॥ స్వభర్తృభాగాతఃసంతోషభాగద్విరసక్రకీర్తిమేషేతిభా
నః - కచ్చవపతిరాదిహూర్వానరాహరికపోషభాగర్వానాలింగనాగ్ధం
జక్షస్థనీవర్షనాత్-వృశేణ్యంలాల్ల్యుత్ - లక్ష్మీంప్రీణయతేప్రీణ్యో
తర్పణ ఇత్యస్తాద్ధాతోశ్చౌరాదికాణ్ణివిధూణ్యో ప్రీణ్యోర్నుగ్నత్యుత్త
మక్ - అనుప్రజ్యయారంతుగునుధావనేన - ప్రజయతోగ్భావెక్యవిరి
క్యచ్ - కరేణకాశుచవిప్రలంభజనితాం - అశ్యేతిసర్వప్రసంభవ్యతే

భావపూర్ణశ్రీరథోభయభయస్థితః । కామస్తావన
తౌకాను ఇవరుప్రగరేశ్వరే ॥ ౨౪ ॥ ఘనీయతానుభా
గాయంతీ రను మోదతే నిజవధూ త్యేషశ్శిరః కంపవైర్ద
క్షీంప్రీణయతేద్య కచ్చవపతిర్వక్షస్థనీవర్షనాత్ । ని
జాగాత్వ కరేణకాశుచమపాపగ్ధంత్వనుప్రజ్యయా
వోష్ణాకాకతివీరరుక్రన్తవరౌవిశ్వంభరాంబిభ్రా ॥ ౨౫ ॥
గుణాధ్యత్వంయథా॥ ముఖేస్సుహసేగిసఃసేవవెచ్చెత
రైస్సుహసేగివిభాద్విచస్తాత్ । నెతైస్సుహసేగిస
రిశ్వపశ్యేత్ స్థానె గుణానాకతివీరభర్తృః ॥ ౨౬ ॥

శేషాదయోభవంబిభ్రాతి శేషాదీంస్తుసూమణాభిత్వాగమః - శేషా
దిభరణీయాంవిశ్వంభరాం వీరరువోభ్రజైవై కేనవిభతీతివిశ్వాతిశా
యిధురంధరత్వమసోక్తం॥ ౨౫ ॥ ముఖేరిని ॥ కరైరిశ్వతాగ్నిశుహస్త
యోరభేదాధ్యవసాయానైభిససాధనత్వం విజ్ఞేయం - వజైరిత్యాదావ
హేత కృత్యత్వచత్వేత్వద్వాధేలిత్ ప్రత్యయః - శేషాదయవివాస్యగుణా
నామభివదనాదీస్సుహసంతి తథాచేత్వక్రమినిసాక్యాకః - అసంఖ్య
యాగుణాభిత్వావః - సహసేగిణీత్యక్రసంఖ్యాయజానుల్యేపి - వింశ
త్యాద్యాస్సుదైకత్యే సంఖ్యాస్సంఖ్యాయసంఖ్యయోదిత్య మరవచనాగౌ
కత్యమవగంతవ్యం॥ ౨౬ ॥ అశగీరోదాత్తాగయశ్చ ద్వారోనాయకాస్సు

ర్వరససాధారణా ప్రేషామేవ శృంగారాశ్రయతయానుకూలాదిభేదేన
 ప్రత్యేకం చతుర్విధానాముత్తమమధ్యమాధమభేదేన పునఃప్రత్యేకం
 త్రైవిధ్యేష్టావత్వారింశద్భేదాః-ధీరోదాత్తాదిశబ్దాశ్చమహావీరచరితా
 దిమహాప్రబంధేష్వేకస్యానేకరూపాభిధానేన వత్సవృషభమహిమ
 త్తాదిశబ్దవదవస్థానాచినోనజాతివాచినభితిప్రతిపాదితందశరూపకే - త
 త్రకతివిల్లక్షణోదాహరణాభ్యాంప్రదర్శ్యంతే॥అథేణ్యాదినా ॥ ఉదా
 త్తభితి ॥ ధీరపూర్వాఉదాత్తాదయిభిశ్చైధీరశబ్దపూర్వాఉదాత్తాది
 శబ్దాభిశ్చక్తంస్యాత్ - అతోత్రశబ్దపరేణార్థలక్షణాకథంచితం॥
 ౨౬॥అత్రధీరోదాత్తాదీనాం సర్వరససాధరణ్యేపియథాక్రమంవీరౌ
 ద్రశృంగారశాంతిప్రధానత్వం వక్ష్యమాణ విశేషలక్షణపర్యాలోచన

—❀ అథనాయకవిశేషానిరూప్యంతే. ❀—

ఉదాత్తఉద్ధతశ్చైవలలితశ్చంతభిశ్చపి | ధీరపూర్వాభి
 మేపూర్వైశ్చత్వారోనాయకాస్తస్మతాః॥ ౨౭॥తత్రస
 ర్వరససాధారణాశ్చత్వారోనాయకాః ధీరోదాత్తధీరో
 ద్ధతధీరలలితధీరశాంతాః ॥ ఏతేషాంస్వరూపముదాహర
 ణం ॥ మహాసఖ్యోతిగంభీరకృపావాసవికల్పనః | ప్ర
 తాపరుద్రవద్ధీరోధీరోదాత్తస్ససమ్మతః ॥ యథా॥ సంది
 యావిజ్ఞేయమితిరహస్యం ॥ తత్రధీరోదాత్తమాహ ॥ మహాసత్వభితి॥
 క్రోధాద్యనభిభూతాంతఃకరణోమహాసత్త్వః - అయమేవధీరభిత్వా
 ముః - అత్రత్యధీరశబ్దేనతూద్యోగాదేరచలితత్వలక్షణస్థిరశ్చాస్త్రచ
 తుర్వాభిధియతభినిసపానరుక్త్యం- సత్యవిపికారేసాపహిత్యోగంభీరః
 వరదుఃఖావహరణేచ్ఛుకృపావాకా- అత్తల్లాఘావహీనోఽవికల్పనః-అను
 దాతైతశ్చహలాదెరిలియన్ - ఏవంగుణోయఃప్రతాపరుద్రవద్వతః
 తేసధీరోదాత్తభితియోజనా - ఎవంచసర్వోత్కృష్టైఃపృథివీరౌదాత్త్య
 మితిఫలితం - అత్రశ్చైర్వాదిసామాన్యగుణానాంవిశేషలక్షణేషూపాదా
 నంతత్రావశ్యకత్వసూచనాథం ॥ ఉదాహరణి ॥ సందిగ్ధభితి ॥ కృప
 యాచ్ఛుదుఃసనుకాశబ్దేణ్యేనేనమహాసత్త్వతోవ్యతే - క్షణమల్పకా

అమెవపశ్చాత్తుహం త్యేవేత్తైర్ద్యం - పునర్జన్మతానరీక-నమపలాయితా
 నిధిధామికత్వం - శౌర్యేతి - వంశవిహితప్రశంసాకణం నైవైవలజ్జమా
 నస్యాత్మజ్ఞానామూహారతపవేత్తవికల్పనత్వం - సమమృత్యుక్త్యంబజ్జానుభా
 వః - ఇష్టానుభవజన్యతనందస్సుఖం - సాపరాధవిషయోమన్వీరోషః - ఇష్ట
 లాభజన్యోమనఃప్రసాదోహంషః - తేహంపితృనాకానూవకాకాకా
 రాకాలక్ష్మిమీలనభక్తికరిముఖరాగాదీకా వత్త్రేనునాగీమదపినధత్త
 త్యవహిజ్ఞయాగాంభీర్యం - త్రయోలోకాస్తైత్రిలోక్యంతదతితయాశురి
 తిమధుపిపానుప్రభృతిత్వాద్వితీయాసమాసోద్రవ్యః - శీఘోవక్తవాన్
 దాళుష్పత్రిత్యయః - అత్రస్తైర్యధామికత్వకీర్తయస్సాధారణానుభావకృ

ద్దైకృపయామృదుః శుణమరీకహంతుం దృతాసిః పురశ్శౌ
 ర్యశ్రీప్రణయప్రశంసీమనమమృత్యుర్లజ్జతేవందిమృతకా
 రాన్సుఖరోషహర్షవిషనాకా వత్త్రేనధత్తేమనాకౌత్త్రేలో
 క్యాతిశయాతుకీర్తిసుఖశ్రీవీరరుద్రోన్మవః - ౨౦ - దర్శ
 మాత్సర్యభూయిష్టత్వం దృక్పిత్వికల్పనః - మాయావీను
 లభకోన్మనస్సనీరోధతఉచ్యతే ॥ యథా ॥ రేరేఘూర్జర
 జర్మరోసిసమరెలంపాకతిలకంపసే వంగత్వంగసికింము
 థాబలరజః కాణోసికింకోకణ - బాణపాణివరాయ
 ణోభవమహారాష్ట్రేవ రాష్ట్రోన్మమియోద్ధారోవయమ

పాదయస్తువిశేషాఇతివివేకః ॥ ౨౦ ॥ శీరోద్ధతమాహదర్పేతి॥దర్పశ్శౌ
 ర్యాదిమదః-మాత్సర్యమసహనమసూయేతియావత్ - తాభ్యాంభూయి
 ష్టః - చందవృత్తిరౌక్రః-వికల్పనఃఆత్మజ్ఞానాపరః - మంత్రాదిబలేనావి
 ద్యమానవస్తుప్రకాశకః శేవలవంచకోవామాయావీ॥ ఉదాహరణి॥ రేరే
 ఇతి॥హీనసంబోధనేతురేభ్యమరః - తస్యప్రతివాక్యమావత్కామాన
 స్యవాక్యాదేరామంత్రితస్యాసూయాసమ్మతికోపకృత్సనభర్తసేష్య
 తియథాయోగమసూయాద్యధేషుద్విచ్ఛావః - అత్రస్వరితమామ్రేడిత
 ఇత్యాదినాప్రాప్తస్య ప్లుతస్యసర్వంప్లుతస్సాహసమనిచ్ఛతా విభాషా
 పక్తవ్యేతిపాక్షికఃప్రతిషేధః - శాస్త్రత్యాగస్సాహసమితిహరదర్శః -

అత్ర సూక్ష్మరాదివాక్యేషు యథాయోగముద్భవిత్తేర్దర్శమాస్మర్యాది
ఖిర్యోద్ధారోవయమిత్యాత్మశ్లాఘయా చాంధ్రీమహాభృగ్భటానాంధీరో
ద్భతత్వం॥౨౯॥ ధీరలిలితమాహ॥నిశ్చింతభితి॥ సుతసచివాదినిహితయో
గక్షేమతయాచింతావిరహితోనిశ్చింతః - అతఏవకళాసుగీతాదిష్వాన
క్షః- సుఖిభోగప్రకణశృంగారప్రధానత్వాత్ సుకుమారాకారోవృ
మః॥ ఉదాహరతి॥శౌర్యేతి ॥ అత్రానర్గళశౌర్యాభిజైవాచానుకూల్యే
నయవరాజగురంధరత్వేనచ నిశ్చింతస్సకలకలాసుఖమనుభవతీతివీరరు
ద్రకులజ్యేష్ఠస్యధీరలిలితత్వం॥౩౦॥ ధీరశాంతమాహ॥ధీరభితి॥ పవేదకః

త్యరీనభిభవంత్యంధ్రమహాభృద్భటాః॥ అత్రభటానాం
ధీరోద్భతత్వం॥ ౨౯॥నిశ్చింతోధీరలిలితఃకలాసక్తస్సహైక
భూః ॥ యథా ॥ శౌర్యోష్వానరవగ్రహఃప్రతిస్పృశాస్స
ర్వేషినమ్రాకృతః పాతివ్రత్యముపైతిభూరియమయం
నాథస్సయంభూశ్శివః॥ ధీరోయంయవరాజఏవవహతి
శ్రీవీరరుద్రోధురంసర్వామిత్యనుమోదతే ప్రతీకలంశ్రీ
కాకతీంద్రోన్మవః॥ ౩౦ ॥ ధీరశాంతఃప్రసన్నాత్మాధీ
రశాంతోద్విజాదికః ॥ యథా ॥ వీరంధ్రస్సపాలరక్ష
మభితఃప్రాప్తోదయంమోదతేసంఖ్యావద్గణవిపప్రూషణ
మవప్రత్యగ్రమజ్ఞాకరః ॥ ఉన్నీలతామలావిహారవసతి
దృఢత్వావికాపైరిజైర్విశ్వామోదముదంచయన్నవీర

క్షేతనహిష్టుర్వాధీరః-శమప్రధానశాంతః- హృష్టాంతఃకరణఃప్రసన్నా
త్మా - ద్విజాదికభిత్వాదిగ్రహణాద్వణిక్పవినోవివక్షితో - సామాన్యగుణ
యుక్తస్తుధీరశాంతోద్విజాదికభితికేచిత్ ॥ ఉదాహరతి॥వీరమితి॥సంఖ్యా
జ్ఞానంతద్వతాంవిమహంగణఃసంఖ్యావద్గణః - ప్రాప్తఉదయోభివృద్ధిర
న్యతోదయాచలోయేనతంతథోక్తం - ప్రత్యగ్రముభయత్రాభిసవం-
ఉన్నీలంతాఉల్లసంత్యాః కమలాయాస్సంపత్తేరన్యత్రలత్యాఃవిహార
వసతిః- వికాపైరుత్సవాదిభిరన్యత్రదళపిల్లైఃవిశ్వప్యామోదంహర్షమ
న్యత్రగంధవిశేషముదంచయన్నద్బోధయకా - దోషావసానంపాపౌషశ

మః అన్యప్రదోషాయాతా శ్రేష్ఠసానం ప్రభాతం - దోషారాత్రిమధా
రాత్రావతాగ్రానవ్యయమవ్యసావితమశ్వః - తదోక్తుకథిత - అత్రదో
షావసానెత్యాతాదైర్యశాంత్యో ద్విశ్వామోదమిత్వాతా ప్రసాదాన
శ్చప్రచిపాదనాద్విప్రాశాంధీశాంతత్వం || ౩౦ || అభశ్యంగానాయ
కానాయధాక్రమముద్దేశలక్షణోదాహరణానివృత్తి || అత్రత్యాజ
నా || ౩౧ || తత్రానుకూలమాహావకేతి || సత్స్వపీనాయకాంతరేష్విపశే
షః || తదేవాహవికస్యామితి || ఏకజానైవానుకూలాయధానామాదిరిన్య

తందోషావసానోక్తుకః || అత్రవిప్రాశాంధీశాంతత్వం

అభశ్యంగానాయకానాయకత్వే

|| ౩౦ || అభశ్యంగావిషయాశ్చ త్వారోనాయకాభిమే | అ
నుకూలోదక్షిణశ్చధృష్టశ్చరభిప్రత్యా || ౩౧ || ఏషాంస్వ
రూపముదాహరణంచ || ఏకాయత్తోనుకూలస్యాత్ || ఏ
కస్యాంనాయకాయాంవిశేషానుకర్తౌనుకూలౌనాయకః ||
యథా || కింనామాచరితంతపస్సభిభవామస్యాఃపత్రి
యతేషోరుద్రస్యపఃక్వతత్సుచరితంతస్యప్రియాస్యాం
యతః | జానేమానిమాషీరపురతఃప్రఖ్యాప్యనామస్థి
రాం త్వాంరత్నాకరమేఖిలాంత్వయిసదాసక్తంఽధా
స్యేన్యపమ్ || అత్రప్రతాపరుద్రస్యతోన్యాంవిశేషాను
రాగోవ్యజ్యతే యేనపద్మాస్థిరా రత్నాకరమేఖితే త
న్నామగ్రహణేనస్నేహప్రఖ్యాపనంక్రియతే || ౩౩ || తు

స్వేష్టదాహరతి || కిమితి || నాయకావాక్యమేతత్ - భువాకయాచిన్నాయి
కయా - నామేతిసంభావనాయాం-యతస్సుచరితాత్ || అభసఖీనాయ
కామాహ || జానఇతి - నాయకఘటనోపాయమితి శేషః - అనుపసగ్ధాక్షి
త్యాన్తనేపదం - నామేతికుత్సాయాం - అనురాగోత్పాదనాథంసపత్నీ
నామసామ్యేన నాయకాప్రకాశనస్య కుత్సితత్వాత్ - నామప్రకాశ్య
సంభావ్యకుత్సాభ్యుపగమేషుచేతివిశ్వః - అత్రరాజ్ఞోభూమావిశేషాను
రాగోన్యత్రనతథేత్యానుకూల్యం || ౩౩ || దక్షిణమాహ || తుల్యఇతి || స్నే

హేనానునతః తేతాచ్చిల్వేనస్నేహానునతః ॥ ఉదాహరతి ॥ నమోతి ॥
అగ్రామ్యత్వజనావర్జనరూపః పరిహాసోనర్హః - కేళిష్వేతివిషయసప్తమీ-
స్వాభిమతభావప్రకాశకోద్యుగ్వికారఆహతం - తదుక్తం-ఆహతంతద్య-
త్రభావసోస్పృశ్యభీష్టోవిభావ్యతత్వతి - ప్రసాధనవిధిఃసక్రిష్టంధనా భరణా-
దిః - ప్రభాతేతిప్రభాతప్రాయేత్యథః - అత్రవాక్యత్రయే.. యథాక్ర-
మముక్తివిశేషేణకలావిలోదస్య-విలోకనవిశేషేణవక్షస్థలాలిమకరణ-
స్య-కరేణవశీకరణస్యచ సూచనాద్వాణీలక్ష్మీవసుంధరాఃప్రతీయంతే-
అత్రాప్రభాతమనిశ్చితగంతవ్యతయాదింతాకులత్వేనాస్య సమానురా-

ల్యోనేకత్రదక్షిణః ॥ అనెకాసునాయికాస్యవైషమ్యేణ
స్నేహానునర్తదక్షిణోనాయకః ॥ యథా ॥ నర్మకైవ
నిమంత్రితా స్మరకలాకేళిషుకాచిత్తయా సాకూలేనవి-
లోకనేనహృదయంకన్యైవిదావిష్కృతం । కస్యాశ్చి-
త్ప్రహితః ప్రసాధనవిధిర్ద్వితీకరేణక్వవాగంతాస్తీశ్చ-
నుచింతయేవనృపతేరాసీత్ప్రభాతానిశా ॥ ౩౪ ॥ తథాచ ॥
వాణీం ముఖేననేత్రాభ్యాం శ్రియందోష్టాచమేదినిం ।
మానయంస్తుల్యతాంధత్రేతాసురుద్రనరేశ్వరః ॥ ౩౫ ॥
వ్యక్తాగాగతభీర్ధృష్టః ॥ స్పృష్టం ॥ యథా ॥ రాజ్యశ్రీపరి-
భోగశంసిభవత స్సర్వాంగమాలోక్యతేకస్తత్రావిస-
యోస్తీసాహసమిదం తన్నామమయ్యర్పితం । జానె-
త్వాం బహువల్లభం కిమపరం వక్తవ్యమల్పవయం త-

గత్వప్రతీతేదక్షిణోయంనాయకః ॥ ౩౪ ॥ ఉదాహరణాంతరమా-
హ ॥ వాణీమితి ॥ అత్రవాణ్యాదీనాంవాచ్యత్వాన్ముఖాదిశబ్దైర్ను-
మోక్త్యాదీనాం ప్రతీయమానత్వాచ్చ పూర్వోదాహరణాద్భేదః -
స్త్రీలింగమహిమా ప్రతీయమానలౌకికనాయికా భేదాధ్యవసాయేన
వాణ్యాద్యనురాగేషినశృంగారనాయకత్వభంగప్రసంగః ॥ ౩౫ ॥ ధృ-
ష్టమాహ ॥ వ్యక్తేతి ॥ ఉదాహరతి ॥ రాజ్యేతి ॥ రాజ్యశ్రీస్తన్నా-
మ్నికాచిన్నాయికారాజ్యలక్ష్మీశ్చ-తత్ప్రత్యేసర్వాంగంసప్తాంగాని - అ

ల్పాదరిహ్యః- నామేతిప్రసిద్ధా-జన్మితైఃకింజన్మితసాధ్యంనాస్తీత్యర్థః-గ
మ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయాకరణత్వాత్ప్రతీయా - నకేవలంక్రా
యమాజైవక్రియానిమిత్తంకారకభావస్య - అపితుగమ్యమానాపీతిన్యా
సోద్యోతవచనాత్-బహుశక్తైవతదుత్తంతాతపాదైస్సంజీవిన్యాదా- భ
నపరా రాజానోనవాల్లభ్యవరాభితి నాయకాభిప్రాయః - అతస్త్ర్యంత
రసంభోగప్రకాశనాద్దోత్రస్థలనాచ్ఛాసరాధాభివ్యక్తిర్నిర్భీకత్వంచై
త్యస్యధృష్టత్వం-అన్యాసంభోగవిమోక్షుపితత్వాదియంభండితా॥ అథ
రావరుషైర్వాక్తైః ఘోషయేద్వల్లభంరుషేతిలక్షణాదధీరాచ॥ ౩౬॥ శత
మాహ॥ గూఢేతి॥ ఉదాహరతి॥ దృష్ట్యేతి॥ అత్రదగ్ధనప్రియభాషణయో

స్యాంపేమితవాధికం వసుమతీయానామకింజన్మితైః ॥

౩౬ ॥ గూఢవిప్రియకృచ్ఛతః ॥ నాయకామాత్రవిదితవి
ప్రియకారీశతః॥ యథా॥ దృష్ట్యావశ్యసికేవలంనమనసా
వాచాప్రియంభాషసేనోభావేనభుజాంతరం ప్రకటయ
స్యగ్రీనచాభ్యంతరం । జ్ఞాతంకాకతి నాథభూప్రవవరం
ప్రాణేశ్వరీధ్యాయతో మాదృతేషువిజంబవైవ తదలం
వ్యధైర్వహిస్సంభ్రమైః ॥ అత్రతత్తన్నాయకవిషయత
యాకాకతీశ్వరాణా ముదాహరణేనవీరరుద్రస్యైవవర్ణ
నం॥ ౩౭॥ ఎహంనాయకానుకూలనెపీతమర్దవటచెటవిదూ

శ్చతుర్వాగింద్రియకరణకత్వావ్యభిచారాజేవ సిద్ధద్భూప్రేవాచేతిచ
పునరుపాదానస్య తాత్పర్యనిషేధార్థత్వాన్నపానరుక్త్యం-భూః-వరం
భూరేవధ్యాయతశ్చింతయతోన్యాసక్తస్యేత్యర్థః - మాదృతేషుజనై
ష్వితిశేషః - దృశైఃకృతప్రత్యయోవక్తవ్యత్వాత్ - అత్రనాయకామా
త్రవిదితభావశూన్యదశానాదివిధానాదస్యశతత్వం- నాయకాత్వధీరమ
ధ్యావీరరుద్రగుణవర్ణనప్రతిజ్ఞాభంగంపరిహరతి॥ అత్రేతి ॥ ౩౭ ॥ అథ
శృంగారనాయకస్య నాయకాసంబంధనియమాత్తదనుకూలనైసహ
యానాహ॥ ఏషామితి॥ క్రమేనైషాంలక్షణమాహ॥ కించిదిత్యాది॥ ప్రధా
నేతివృత్తనాయకాదీషున్నానగుణః ప్రాసంగికైవృత్తనాయకః కిం

చిదూనశబ్దైనవివక్షితః-తదుక్తం॥ పతాకానాయకస్త్యస్యపీఠమర్దోవివక్షణః । తస్యైవానువరోభక్తఃకించిదూనస్తుతద్వజ్జే రితి ॥ సవసుగ్రీవమకరందాదిః । నాయకోపయోగిగీతాదివిద్యానామేకవిద్యాభిజ్ఞోవిటః కలహంసాదిః । వాక్యాంగవేషవికారాదినాహస్యకారీచిదూషకః ॥ ౩౦ ॥ అథసంభాషితనాయకసామాన్యగుణయోగినీనాయకేతిసామాన్యలక్షణం సిద్ధవత్కృత్యతద్విశేషఃకతిచిల్లక్షణోదాహరణాభ్యాంనిరూప్యంతే ॥ అథత్యాదినా ॥ ౩౧ ॥ తత్రస్వాధీనపతికామాహ ॥ ప్రియేతి॥ అధ్యపరిభాసఃస్వామీయస్వాసాధీనఃఆయత్తః-ఆధీ

పకనామానస్సహాయాః ॥ తేహంస్వరూపనిరూప్యతే॥ కించిదూనఃపీఠవర్తవీకవిద్యోవిటఃప్రృతః । సంధానకుశలశ్చైటోహాస్యస్రామోచిదూషకః ॥ సుప్తమేషాముదాహరణం॥౩౦॥

—❀ అథాప్తవిధాశ్శృంగారనాయకాః ❀—
స్వాధీనపతికాచైవతథావాసకసజ్జికావిరహమాత్మం తతాచైవవిప్రలభావఖండితా॥ కలహంతరితాచైవతథాపోషితభర్తృకా । తథాభిసారికాచేతిక్రమాలక్షణముచ్యతే ॥ ౩౧ ॥ ప్రియోపలాలితానిత్యంస్వాధీనపతికామతా॥యథా॥ ప్రియాంసర్వంసహంతైస్తైర్విశేషేగుపలాలయకా । ప్రతాపరుద్రస్యసతిఃప్రతిక్షణమవేక్షతే ॥

నోఽస్మృతయత్తేభ్యత్యమరః-స్వస్మిన్నధీనఃస్వాధీనః - యదాస్వప్తిన్నధీకృతమధీతివావిగృహ్య-సప్తమీశేంద్రైరితిసమాసః ॥ అపదక్షేత్యాది నాఅధ్యత్తరపదాన్నిత్యః ఖప్రత్యయః - సురతసుఖాస్వాదలోభేనాసన్నత్వాత్ స్వాధీనతయత్తఃపతిర్యస్యాస్సాతథోక్తా ॥ ఉదాహరణి ॥ ప్రియామితి॥సర్వంసహతభిసర్వంసహానామకాచిన్నాయికా - సంజ్ఞాయామిత్యాదినామితే ప్రత్యయముమాగమః- విశేషైర్వాసంగరాగాభిధిగుపలాలయన్నవేక్షతేభ్యతేనాసన్నాయత్తరమణత్వప్రతీతేరిత్యంస్వాధీనపతికా-నాయకస్త్యనుకూలః । భూపరిపాలనేనిత్యజాగరూ

యమిత్వవిగమ్యతే॥రం॥ వాసక సజ్జికామాహ॥ ప్రయేతి ॥ వాసక
వాసవేత్తనిభోగోఽకరణై స్సజ్జికా సన్నద్ధా మైవ వాసక సజ్జికా - (స్త్రీ)జాం
చారస్తు వాసక ఇతివత్సై వాసకే వారణివ సే సజ్జయతి సజ్జికరోగిహ వైణకే
శ్రీగృహానికిమిలివాసక సజ్జికా । అయ మేవవత్సై విద్యానాక స్యనిపక్షితః॥
ఉదాహరతి ॥ స్వేతి ॥ పరిమృత్యా లంకృత్య - ఉత్తర యోన్యనసాఉ
తగంఠితయేత్యక్షః- ఉత్తర ఉన్యనా ఇతినిపాత నాత్సాధుః - అత్ర శ్రీహ
గారపరిమృతాదిభిరియం వాసక సజ్జికా - అతవివోదాత్తాపి-తమ క్తం॥
ఉదాత్తా కేశ వాసోంగమాల్పభూషానుసాదరాగయ్యాభవనసంసాగర
పరిబహు-సమేధినితి॥రం॥ విర-హూతగంఠితామాహ॥విరయతితి॥ అ
వ్యతీక ఇతి శేషః- అతపవచిరయత్యవ్యతీకేత్వితిధనిశేనోక్తం - అననరాధ

రం ॥ ప్రియాగమనవేరాయాంవండయంతీముహుర్ము
హుః । కేళీగృహంతథాన్యనుసాన్యవ్యాసక సజ్జికా॥
యథా ॥ స్వ లేజసాపరిమృత్య ప్రధానాగరముత్తర
యా । ప్రియాభిషేక వేదాయాం విరదుప్రప్రతీక్షితః॥
రం॥ విరయత్యధికంకాంతేవిర-హూతగంఠితోన్యనా
యథా ॥ నశంకాన్యాకృత్యస్థగపరిమ లేదు ప్రన్యవతాక
యావాగోష్ఠ్యాసావిరయతిసభిభిర్నులభః । సమాన
తుంకాంతంప్రజనుదనబద్ధోజలిరయంయతోవివ్వద్రీవః

ప్రియవిలంబేనోన్యనావిర-హూతగంఠితేత్యక్షః॥ఉదాహరతి ॥ వేతి॥
అన్యాశంకానాయికాంతరాసక్తియాపేత్యక్షః-అతపవానసరాధఇతిభా
షః-తాదృగితిత్యదాదిష్వి త్యాదివాక్యైకప్రత్యయః-అనర్వనామృతీతన
అత్వం - అత్ర దృశ్యథా-భావేనానర్వవ్యవయవాధేతైలపాయికాదివ
ద్యుత్పత్తిప్రకాష్టవా - అతపవాహువృత్తికారః- తాదృశాదయోహ
శిశబ్దాఇతి - భాష్యేతుకమాకరరివ్యుత్పత్తిదర్శితా-తమివపశ్యంతి
నాసోయంసతివదృశ్యమానప్రమివాత్సానంపశ్యంతి - గోష్ఠ్యాసంగీతా
నిప్రసంగేన- అతపవాపాధీరలలితోనాయకః-త్వత్ప్రియసఖత్వప్ర
వివ్వద్రీవః-నర్వతోధికా-కా-ముత్తిగిత్యాదివాక్యైకప్రత్యయవివ్వద్రీ

వయోరితిఃపరద్యోజేశః || ౪౨ || విప్రలబ్ధామాహ || క్వచిదితి || ఉ
దాహరతి || గచ్ఛేతి || ఆగమనసమయఇవాధునాపురోగంతుమశక్తాహ-అ
గ్రేగచ్ఛేతి - నీశీధఃపరమధరాత్రువప్రాప్తః - నతుప్రియః - హేసం
కేతాలయస్త్వంమోక్ష్యసే - నాద్యాపిసంకేతస్థానంమోక్షంశక్తోమీలి
భావః - అశ్రుగిర్నతునుదతశ్రుజహాదినాపంకిలఇత్యనేనద్వారదేశం
ప్రతియాతాయాతేనూచ్యేత-అన్యథాపంకిలత్వాభావాత్ - అథప్రియ
ముద్దిశ్యసచాయంతవాపరాధః కింతుబహువల్లభేత్వయాసక్తాయామ
మైవేత్యాహ || యద్వేతి || నాహమేకైవత్వయాపంచితాకింత్వనుమంతా

కిరతికిరణాంస్త్యత్ప్రియసఖః || ౪౨ || క్వచిత్సంకేతమావే
ద్యదయితేనాథవంచితా || స్మరార్తావిప్రలబ్ధేతికళావిద్భిః
ప్రకీర్త్యతే || యథా || గచ్ఛాగ్రేసఖకాప్రియాగమకథా
ప్రాప్తీనిశీధః పరంసంకేతాలయమోక్ష్యసేమమృధా
జాతోశ్రుభిఃపంకిలః || యద్వారుద్రసరేశ్వరేప్రియతమే
రాజ్యశ్రియోవల్లభేభారత్యాదయితే భువఃకృత వదాః
ప్రాయోవయంపంచితాః || ౪౩ || నీత్వాన్యత్రనిశాం
పాత్రరాగతేప్రాణవల్లభే || అన్యాసంభోగవిహైస్తు
కుపితాఖండితామతా || యథా || రాత్రిర్యామత్రయవరి
మితావల్లభాస్తేసహస్రసిమాగానక్త్యామమగృహమ
విపాత్రరేవాగతోసి || కింకర్తవ్యం వదన్యపతిభిర్వీక్షణీ

రస్సఖ్యాదయస్సర్వేపిమదీయాఇత్యాహ || వయమితి || అతఏవనమమేత్యే
కవచనప్రక్రమభంగః - అత్రభారత్యాదయితేభువతితిపాతస్సాధీయా
క్షితినాయకఇతిసమాసపారేవ్యాసప్రక్రమభంగప్రసంగాత్ - అత్ర
సంకేతమావేద్యదయితేనవంచితాసతికామాతురేతీయంవిప్రలబ్ధా || ౪౩ ||
ఖండితామాహ || నీత్యేతి || ఉదాహరతి || రాత్రిరితి || అద్యంతయామార్థ
యోరకుంతితసంచారత్వేనారాత్రిత్వాభిమానాత్త్రియామేతివ్యవహరి
రః - సహస్రమితి - వింత్యాద్యాస్తదైకత్వేనసర్వాస్సంఖ్యాయసంఖ్య
యోరిత్యేకత్వం - తథాపిమాగానక్త్యానతుమదుదైశేన - పాత్రరేవ

విహారానహాసమయవివేతిభావః - అతవివాగచనప్రయోజనం వృద్ధి
తి- కిమితి- యద్వానై వాన్యత్ప్రయోజనం ప్రజాపాలనపరాణాన్యపా
కామిత్యాహ ॥ సృవతిభిరితి ॥ కింతుతవై వంప్రయాసజననాత్మి- యద్వా
పాపంను మైవంజీవంత్యాభిదింతయామిత్యాహ - కోవేతి- అత్రప్రా
తగాగతస్యప్రేయసోన్యాసంగవికారదర్శనాత్మకపితేయంఖండితా- ప
క్షిసోత్పాగ్రివకోక్తియో ధీరమధ్యాకృతాగసమితి లక్షణాద్ధీరమధ్యా
చ- నాయకస్తుభృష్టః॥౪౪॥ కలహంతరితామాహ॥కోపాదితి॥ ప్రియం
ప్రణామాదిసామ్రసాదనపరమిత్యభావః-తదుక్తం ॥ సత్యవాగాజ్ఞావరతి
రుపకుర్వత్ప్రియంవచః॥ భజతేయస్త్వయంప్రీతఃప్రియస్సభవతిప్రీ
యాభితి-కలహేనతిసుఖేనాంతరితాకలహంతరితా॥ఉదాహరణః॥ తహే

యాహిసర్వాఃకోవాదోషస్తవ పునరహంకామమాయా
సయిత్రీ॥ ౪౪॥ కోపాత్ప్రియంపరాణుర్వపశ్చాత్తాపన
మన్వితా ॥ కలహంతరితానామసూరిభిఃపరికీర్తితా॥య
థా ॥ తహతహఅణుణంతోపిఃతువిహితంఅతరోసకలుషే
ణ ॥ అవహీరిదోణముణంబుగావత్తిఃటలవేఅణంసహస్వ॥
ఛాయా॥ తథాతథాలనునయన్ప్రియస్త్యయాహృదయ
రోపకలుషేణ ॥ అవధీరితోనజ్ఞాతో రాజేతివియోగవేద
నాంసహస్వ॥ ౪౫॥ దేశాంతరగతేకాంతేఖన్నాహోషి

తి॥తథాతథాలనునయన్ప్రియస్త్యయాహృదయరోపకలుషేణ॥ అవధీరి
తోనజ్ఞాతోరాజేతివియోగవేదనాంసహస్వ (ముణిలిమితిజాణమునౌజ్ఞాభి
తిజానాతేమణాదేశః - విసూరణమితిఖిదేర్విసూరణితివిసూరాదేశభ
తికోశాంతరే)తథాతథేత్యనేనపునఃపునఃప్రణామాద్వియోగతే-అత్రతా
దృశంరాజానంప్రియమనాదృత్యకినుర్థమధునాదూయస ఇతిహృదయో
పాలంభాదియంకలహంతరితా- నాయకస్తూత్తవః-కామతంలేక్రిమిపు
ణంకుర్ధ్వానునయకోవిదఇత్యాదిలక్షణాత్॥ ౪౫॥ హోషితభత్యకామా
హ॥ దేశేతి॥ కాంతభితి-కథాభిఃకమసీయాభిఃకామ్యైర్భౌగైశ్చసర్వదా
ఉపచారైశ్చరనుయేద్యస్సకాంతభిరీతిభిత్తుక్తలక్షణభిత్త్యభావః॥ఉదా

ప.౧౦॥ తైత్తిలోక్యేతి॥ వ్యుత్పన్నప్రభాతంతద్ధ్యానప్రతిబద్ధాః ప్రియచింతా
ప్రకాశాస్సంప్రపులకాపనవ్యాకీర్ణా కామేషవః కీలితకామపాణాయా
సాంతాప్రభోక్తాః - అత్రచింతాజాగరాదిప్రతిపాదనాజ్ఞిన్న త్వేనేయం
ప్రీషితభర్తృకా॥౪౬॥ అభిసారి కామూహా॥ కాంతేతి॥ కాంతస్యకర్మ
ణికర్తుర్వాభిసరణేఉద్యుక్తా - అతపవోక్తం - స్మగార్తాభిసరేతాం
తంసారయేద్వాభిసారి కేతి॥ సారయేదితి నూత్యాదిముఖేనేతి శేషః॥ ఉదా
హరతి॥ సంభ్రమైరితి॥ కాంతాభిసరణాయక రేణుమానయేతికయాచిమ
క్తై సఖ్యావచనమేతత్ - అథవావైవక రేణుస్థాభిసరణం దృష్టచరంశుగ్రీత
చరంవేత్యాభాణకముఖేనసఖీనాయికాయాః ప్రకటాభిసరణంవారయ

తభర్తృకా॥యథా॥ తైత్తిలోక్యప్రథమానకీర్తిమహాసః
శ్రీవీరరుద్రప్రభోస్సేవాధకంవిరయత్సుకాకతిపురేభూ
షేషుయద్యోషితః । ద్వారాసక్తదృశోనయంతిదివసా
న్స్వప్నాశయాచతుపాస్తద్ధ్యానప్రతిబద్ధ సాంప్రపులక
వ్యాకీర్ణకామేషవః॥౪౬॥ కాంతాభిసరణోద్యుక్తాస్త
గార్తాసాభిసారికా॥యథా॥ సంభ్రమైరలమల్పజ్ఞేప్రీ
యానస్తుమహీపతిః । కరేణుస్థాంనపశ్యామినశ్యుర్యోమ్యభి
సారికా॥౪౭॥ ఆసాంసాయకానుకూలనేపహాయాః॥
మాతీదాసేసఖీచేటిధాతేయియాపాత్రివేశిని॥ లింగినిశిల్పి

తి-అల్పంజానాతీత్యల్పజ్ఞేముద్ధై - అత్రాత్మోనుపసగేకకర్తృకప్రత్యయో
గత్విగుపరజ్ఞాప్రీతిరణిభిత్వాదినా- అతపవాహభగవాన్కాత్యాంసః-
అకారాదనుషపదాత్క-ర్విపషదోవిప్రతిషేధేనేతి-ఎతచ్ఛసంజీవనీసర్వం
కమాదావసకృదుక్తంతాతపాదైః - అత్రకాంతకర్మకాభిసరణముక్తం-
ఎవంకాంతకర్మకాభిసరణేవ్యుదాహార్యం-ఎతాసాంచ॥చింతానిశ్వాస
ఖదాశుగ్రీవైవర్ణ్యదాన్యభూషణేః । యుక్తాక్షణంత్యాజ్యేచాజ్యేక్రీడా
జ్వల్యప్రహర్షితైరిత్యుక్తదశవికారాద్రుప్తవ్యాః॥౪౭॥ అథాసాంమాతీ
రాహ॥దూత్యభి॥దాసీకర్మకరి - సఖీస్సేవానిబంధనా కాయారజక్యా
దిః । ధాతేయియాఉపమాత్మసుతా- ప్రాతివేశినిసమీపగృహవర్తిని-లిం

గిరిపరివారిజకా-శిల్పినీచిత్రకారాదిస్త్రీ - స్వాస్వయంచేతిమాత్యః స
హాయాః- నాయకానుమాలనఇతిశేషః- స్వాచేతి-స్త్రీలింగేమూలంమృ
గ్యం - స్వోజ్ఞాతావాత్సనిస్వం త్రిష్వాత్తీయే స్వోస్త్రీయాంధనఇతిస
ప్రంసక త్వేనాభిధానాత్ - అభవాస్వాస్వకీయాబంధవస్త్రీయావత్
తమక్తంసర్వజ్ఞసోమేశ్వరేణ- భగినీస్యాలికావాపిమాతులస్యాశవాసు
తా ఏతాభవంతిమాత్యస్తుబంధవస్త్రీతిసంజ్ఞితాఇతి || ౮౮ || పద్మిన్యా
దినాంజాలివాచిత్యంసముద్గాదివదవస్థావాచిత్యమిత్యాహ || పద్మినీతి || ప్ర
భృతిగ్రహణాచ్ఛంఖనీహస్తీన్యాగృహ్యైతే-లక్షణాదికమేతాసాంకామ
శాస్త్రవేదప్రప్త్యం - ఇథంస్వాధీనపతికార్యవస్థాప్తకముక్తైవతదాశ్ర

నీస్వాచనహాయాఃపరికీర్తితాః || ఏతాసాంస్వరూపము
దాహరణంచస్పష్టం || ౮౯ || కామతాస్త్రప్రసిద్ధాఃపద్మినీ
చిత్రినీప్రభృతయోజాతివిశేషాజ్ఞాతవాః || సంక్షేపే
ణనాయకాత్రివిధా- ముద్గామధ్యాప్రాధాచేతి || ఉదయ
ద్యావనాముద్గాలజ్జావిజితమన్తథా | లజ్జామన్తథమధ్య
స్థామధ్యమోదితయావనా || స్మరమందికృతప్రీతాప్రా
ధాసంపూర్ణయావనా || ౯౦ || యథాక్రమముదాహర
ణాని || ముద్గాయథా || ముద్గాయన్తనసోపిగోప్యనుఖిలంత
న్నహ్యనూవేద్యతేకింయాకాచిదహంతవప్రియసఖీ ప్ర
చ్ఛాద్యకింతాహ్యసి | ఆసక్తిస్తవరుద్రదేవనృపతావాశా

యభూతానేక నాయకానుధ్యే ముద్గాదిత్రయం లక్షణోదాహరణా
భ్యాంప్రదర్శయతి || సంక్షేపేణేత్యాదివా || ౯౧ || తత్రముద్గాముదాహర
తి-ముగ్ధఇతి || యాకాచిదనాప్తాకి-నేత్యర్థః - అనుక్తేపితవమనోరజఃజా
నామీత్యాహ || ఆసక్తిరితి - అస్తీతిశేషః - ఆశాస్యతఇత్యేకవాక్యం
యస్సర్వాభిరభిలష్యతఇత్యర్థః - యద్వారుగ్రన్థవతోతవాసక్తిరాశా
స్యతేఅస్మాభిరపేక్ష్యతఇత్యర్థః - ఆజశ్మనుఇచ్ఛాయామిత్యస్మాద్ధా
తోఃకర్తృణీయక్ - కింభవేదితిసంప్రశ్నైలిట్ - అత్రాభిరూప్యాదిగుణ
యోగసూచకేనసుతనుశబ్దైరప్రథమయావనస్య దత్తోత్తరావీర్యదయేత

నేనలజ్జావిజితమన్విధత్వస్యచప్రతీతేరియంమద్ధా - ఆభిరూప్యమకా
స్యచుంగానాంచాతిమాదకవం । పీఠమాదిగుణావస్థాప్రథమేయావనేభ
వేదిత్యుక్త్వా - కృతాధరాంగసంసాగ్రాసభి కేళీమలాలసేత్యాదినాత
చ్చేష్టాశ్చేక్తాః - తచ్చాభ్యాంప్రణయైకవాచిత్యనేసూచ్యతే ॥ ౫౦ ॥
మధ్యాముదాహరతి ॥ లీలేతి ॥ పూర్వరంగోనామనాట్యానౌకర్తవ్యో
రంగప్రసాదనాఖ్యైకర్తృపితేనః- తనుక్తం - యస్మాత్ప్రవస్తునఃపూర్వం
రంగవిఘ్నావశాంతయః । కుశీలవాఃప్రకుస్త్వంతిపూర్వరంగస్సకీర్తితఇతి-
లీలావిభ్రమాణామయత్నలబ్ధవిలాసానాంపూర్వరంగం తారుణ్యస్యవి
లాసహేతుత్పేనకత్పావ్యభావిత్యా త్పూర్వరంగత్వేనయాపణం - య
ద్వా లీలావిభ్రమావనపూర్వరంగోయస్యతత్తారుణ్యమేవరంగస్థలమితి
గమ్యతే- త్రప్రైవనేపథ్యసింహారావరణసదృశీయవనికాలగవితస్యాంత

స్యతేకింభవేసత్యాభ్యాంప్రణయైకవాచినుతను ద్దత్తౌత్త
రావ్రీడయా॥౫౦॥ మధ్యామధా॥ లీలావిభ్రాసుపూర్వ
రంగముదితంతారుణ్యమేత్యత్రప్రసావేపథ్యాంతర వింబిత
స్తగకళాలాస్యప్రపంచక్రియః॥ సఖ్యఃపశ్యతకాకతీయ
నృపతౌభావానుబంధోజ్జ్వలః కోవ్యస్యాస్తరశభ్రావోవి

రేవింబితాస్తరకళాకామోద్భవనంసైవలాస్యప్రపంచ శ్రీస్యాస్తరభో
క్తాయాఃలజ్జామన్విధమధ్యస్థాయాఇత్యర్థః - లాస్యలక్షణంతుసంగీతమా
దామనౌ॥ శృంగారరసభూయిష్టేర్భూరిభావతరంగితైః । అంగైరనంగస
ర్వస్వైశ్చోభాతిశయశాలిభిః ॥ అస్వతోన్నతభేదోయస్తల్లాస్యమితకథ్య
తఇతి॥ వింబగ్రహణోచితనేపథ్యంతదంతరేనర్తనంచతత్రైవోక్తంకుం
డలిన్యత్రప్రస్తావే॥ నీరంధ్రాగ్రత్రకర్తవ్యాస్సిద్ధాయవనికాదిమా । అప
రేద్వైయవనికైశిహారావరణోపమే । పేక్షికాకాణాంవితన్వానానయనా
నందకందశం । నేపథ్యాంతరితాభూత్వానర్తకీన్యత్రమాచరేదితి॥ భావస్య
రత్యాఖ్యస్థాయీభావస్యానుబంధోవిచ్ఛేదాభావః - సజాతీయవిజాతీయై
రతిరసాగ్రభిత్వర్థః - అథనాభావానాంసాత్వికసంచారిణామనుబంధః
కల్లాలవదనకృశనువర్తనం తెనోజ్జ్వలఃనోహరః నాట్యపయైభావోనా

మవ్యాపారవిశేషః-తదుక్తం - వాగంగసత్వాభినయైర్ముఖరాగోపశోభి
తైః । భావయన్నాంతగంభావంవ్యాపారోభావభివ్యతభితి ॥ కోష్యనిర్వ
చనీయః-శృంగారవివనాట్యంసతఃసంతస్యక్రమః-పశ్యతేత్యస్యవాక్యా
ర్థఃకర్త॥ ౫౦॥ ప్రౌఢాముదాహరతి॥ సహేలమితి॥ ప్రకృత్యామధురం
ప్రియదర్శనం- వ్యక్తశృంగారసూచకోంతఃకరణవికారోహేలా - తత్స
హితంయథాభవతితథాపశ్యంత్యాః - అతఏవతదాత్వేతతా-లేప్రియ
దర్శనసమయభివ్యర్థః - ప్రత్యుద్యంతిఉత్పద్యమానానివిధానిచలలితా
నికర్ణకంఠూయనకుచసముద్దనాచకోమలాంగవిన్యాసాః - సుకుమారాంగ
విన్యాసోలలితంపరికీర్త్యతభిలక్షణాత్ - తేషామాటోపేనమధురమితి
స్తరమండీకృతచీడత్వముచ్యతే- రసస్యశృంగారస్యప్రాదుర్భావాదు
దయాదనుభావాదిత్యర్థః॥ ఉత్పన్నారతిరేకప్రప్రథమందర్శనాదిభిః॥హృ

జయతేశృంగారనాట్యక్రమః॥ ౫౦ ॥ ప్రౌఢాయథా॥

సహేలంపశ్యంత్యాః ప్రకృతిసుభగంరుద్రనృపతింతదా
త్వప్రత్యుద్యద్వివిధలలితాటోపమధురం । రసప్రాదు
ర్భావా ద్యుగపదుదయత్సత్త్వికమహేలా మృగాత్యౌ
స్తారుణ్యేకుసుమశరశిల్పంవిజయతే॥ ౫౧॥భేదాంతరంయ

దారంభానుభావేనశృంగారంపిశినిష్ఠిసేతివచనాత్ ॥ కుసుమశరశిల్పం
కామకళాకాశలం- అత్రదయితావలోకనకాలేఅంగదాసాతిశయవిశే
షకథనాద్విలాసః- తతా- లీనోవిశేషస్తువిలాసోంగక్రియాదిప్వితలక్ష
ణాత్ ॥ ౫౨॥ విస్తరభయాదస్తాభిరుపేక్షితానాంధీరాద్యవస్థానాము
దాహరణానిస్వయమేవద్రష్టవ్యాసీత్యాహ॥ భేదాంతరమితి ॥ అత్రా
యంనాయికాసంగ్రహః - స్వాన్యాసాభారణాచస్వాముద్ధావధ్యాప్ర
గల్భికాఅద్యైకధాత్రిధాన్యైద్వేధీరాధీరోభయాత్తనా ॥ జ్యేష్ఠాకనిష్ఠా
భేదేనతేవివక్ష్యవిధేపునః । అన్యైకన్యాపరోధావవేశ్యాత్వేకేతిపోడశ॥
స్వాధీనపతికాద్యష్టావస్థాభిస్తాస్సమన్వితాః । ప్రత్యేకమష్టధామఖ్యామ
ధ్యాహీనేతితాస్త్రిధా । ఇత్యేవంనాయికావస్థా స్సమదాస్త్రిగ్ని సమ్మ
తాః (౩౮౪) ॥విరహచాతురితాచైవవిప్రలద్భాభిసారికా । ఇత్యేవ

స్థాత్రయంపాహిః కేచిత్కన్యాపరోధయోః । చతుఃపంచాశదధికస్త్రి
శత్యాసాంతదాభవేత్ ॥ ఇథంప్రసక్తమనుప్రసక్తంచపరిసమాప్యపరిమ

ధాసంభవముదాహర్యం ॥ గుణాలంకారాణాంరసమహతికావ్యే
విలసితంస్ఫురచ్ఛబ్దాన్ధాభ్యాంతదపిహృదయానందిభవతి ॥ తయో
రపుష్పేషస్సృజనదమ్బుతమాధుర్యసుభాగః పరఃపుణ్యశ్లోకంచరిత
మనుబద్ధకావిజయతే ॥ ఎషసంగ్రహశ్లోకః ॥ ౫౩ ॥

(ఉపసార్గ-రహితూనాంగుణాలంకారాణాంసదృశేలంకార్యేస
తిచరితార్థత్వం । యస్యాలంకారాశ్రయత్వంతదేవలోకన్యా
యేనాలంకార్యం । తేనగుణాలంకారాణాంకావ్యమేవాశ్రయ
భూతమితితదేవాలంకార్యం । రసాదేరలంకార్యత్వోక్తిః పా
ధాన్యేనాత్మనభవహేరనూపురాద్యలంకార్యత్వం । జీవితభూత
త్వాప్రసాదేకావ్యాత్మతా । క్వచిద్రసస్యపాధాన్యం । క్వచి
దలంకారస్యపాధాన్యం - క్వచిత్సస్తునఃపాధాన్యంచ ॥ రస
పాధాన్యంయథా ॥ ఈషదంకురితవిభ్రమచారౌదేహపల్లవిత
కాంతినితన్వాః । యావనెముకురితస్తనమాతేపుష్పితశ్చఫలి
తశ్చమనోభూః ॥ ఏతత్కాంచిద్బాలామాలోక్యసస్పృహస్యప్ర
తాపరుద్రస్యవచనం ॥ అత్రశృంగారరసోవ్యజ్యతే ॥ అలంకార
పాధాన్యంయథా ॥ కీర్తౌప్రతాపరుద్రస్యవిహారంత్యాందిగం
తరే । లోకాలోకతటాశ్శశ్వద్ద్రవచ్ఛంవోపలాంకితాః ॥ అత్ర
చంద్రకాంతకుటీమానాం లోకాలోకాచలతటానాందుద్రదేవ
కీర్తౌచంద్రికాబుద్ధ్యాశశ్వద్ద్రవోభూదితి భ్రాంతిమదలంకారో
వ్యజ్యతే ॥ వ్యంగ్యావస్థాయామలంకారస్యాపిపాధాన్యమస్త్యే
వ ॥ వస్తుపాధాన్యంయథా ॥ అవతరతివీరరుద్రేకాకతివంతే
త్రిలోకమహానీయే । త్యక్త్వాదుగ్ధపయోధింతల్పఫణీశస్వహం
దిరంపాత్రిః ॥ అత్రతల్పఫణీశోదుగ్ధాంబుధింవిహాయస్వగృ

ప్రకృతంపుణ్యశ్లోకగుణవర్ణనముపసుగర్వన్నవసంహరతి ॥ గుణేతి ॥ పుణ్య
శ్లోకోయశోయస్త్రికాంతపుణ్యశ్లోకం ॥ వద్యయశసంచ్లోకభిత్వమరః ॥ ౫౩ ॥

హంప్రాప్తత్యనేన క్షిరసముద్రేహరిర్వాస్తీతివ్యజ్యతే ॥ అ
నేనపురుషోత్తమః ప్రతాపదుద్రుహాపేణకాకతీయకులేవతతారే
తివస్తువ్యజ్యతే ॥ ఇతిత్రివిధంస్యంగ్యప్రాధాన్యం ॥ కావ్యమాలి
త్యగుణాలంకారాణాంవిలాసః ॥ తచ్ఛకావ్యంశబ్దస్ఫురణేనాన్య
స్ఫురణేనతదుభయస్ఫురణేనచ సహృదయహృదయానందిభవతి
శబ్దస్ఫురణంనామప్రాథమంకస్యాడంబరః- యశ్శబ్దాడంబర
ఆరభ్యాప్యప్రతిపాదయిష్యతే తచ్ఛబ్దస్ఫురణం ॥ యథా ॥ క్షోణీ
రక్షణనక్షిణాః క్షతజగత్క్షోభాద్ధూరిత్యుక్తమూః క్షుద్రక్షత్రియ
పక్షశిక్షణవిధాప్రాప్తిప్రకాశేయకాః ॥ ఉద్దామోద్యమనస్య
రుద్రనృపతేద్యోద్ధండయోశ్చండయోర్గర్జ్జద్భుజ్జనగర్వవర్వతభి
దాదంభోళయః కేశయః ॥ అచుంబితార్థసంపత్తిరథాస్ఫురణమి
ష్యతే ॥ యథా ॥ భగైజుర్యువిజుంభివీరిపునుసీణాహంజలింబింబి
అంపెప్తింతోజయశ్చివాసకమశంమణ్ణంతవిణ్ణాణిణో ॥ మణ్ణేవీ
రపఆవరుద్దవిహుణోజణ్ణే సుఖైర్తుంఉణోస్థీవిరిపుజీవిఆభివిహి
ణోపత్తస్సపీథంబుఅం ॥ ఛాయా ॥ బద్దైయుద్ధవిజృంభితేరిపుమహీ
నాథాంజలింబింబితంప్రీక్షంతోజయలక్ష్మీవాసకమలం మన్యం
తేవిజ్ఞానినః ॥ మన్యేవీరప్రతాపదుద్రువిభోర్జ్జన్యేమగృహీతుంపున
స్సృష్టైరిపుజీవితానిధేఃప్రాప్తస్యపీతాంబుజం ॥ ఉభయస్ఫు
రణంయథా ॥ ఉద్యద్భృంహితగజైఃకరిఘటాకాదంబినీడంబ
రైఃక్షోణీభృతృటకోపరోధపటుభిస్సద్యస్ఫురదిక్తతైః ॥ ప్రా
వృట్సంభ్రమశంసినోరిపువధూబాహ్స్వద్భవం దుర్దినంకుర్వంతత్స
లమర్దిగండస్యవతేజైఃత్రప్రయాణోద్యమాః ॥ ఎవంఽథశబ్దా
ర్థస్ఫురణాభ్యాంకావ్యస్యచారుత్వం ॥ శబ్దార్థయోరపిపుణ్యశ్లో
కచరితవర్ణనేనసహృదయహృదయానందిత్వం ॥ అతోనాయక
వైయవకావ్యేప్రాధాన్యం ॥ కులాచారయశశ్శౌర్యశుశ్రీతశీలాది

(ఉపసారహేతూనా మిత్యా ద్యతిశ్లోమాకారణమిత్యంతోగ్రంథోబ
హుషుకోశేషునదృశ్యతే నాపివ్యాఖ్యాతఃకుమారస్వామిసోమపీఠినా

వర్ణనం॥ క్రేయతేనేతురేవంయత్తదేవబహుసన్మతం॥ అథవాప్ర
తిపక్షస్యవర్ణయిత్వాగుణావృహాత్॥ తజ్జయన్నాయకోత
క్షావర్ణనంచమతంత్వచిత్॥ యథాక్రమముదాహరణం॥ తత్త్వం
యస్సపరః పుమానవతరోయస్యాన్వయేకాకతిత్వైపానాంచరి
తంచయస్యయవన తేనుంకరప్రక్రమం॥ శ్లోఘాయస్యలఘూ
కృతామరతరు స్వధైనుచింతామణి సోమ్యంవిశ్వధురంధరోఽజ
యతే శ్రీవీరరుద్రోన్మవః॥ యత్రైజః ప్రతిపక్ష భూషవిహరద్ద
ర్వాంధ కారాతపోయద్రోరగళ విక్రమస్త్రిజగతీశుద్ధాంతదౌ
వారికః॥ సోప్యాసీద్యుధిసేవణక్షిపతిస్సన్నాహభేరి ధ్వనింశు
త్వారుద్రసరేశ్వరస్యమహతోభీతఃపలాయ్యాకులః॥ ఎవంవిధవ
ణానముత్పాద్యేనాయకేనఘటతే॥ తస్యలోకప్రసిద్ధ్యధికంకు
లవ్యపదేశాదయోబహుధావర్ణయితుమేవోచితాః॥ స్వతస్సిద్ధే
తునాయకేదైవవిధ్యమపిసంభవతి॥ తస్యకులవ్యపదేశాదీనాం
లోకప్రసిద్ధత్వాత్కా విభిన్నలవత్ప్రతిపక్షవిజయవర్ణనంయత్తం॥
ఏవంస్వతస్సిద్ధోత్పాద్యత్వభేదేననాయకస్యదైవవిధ్యంతప్రచ॥
ధీరోద్ధతయథారోద్రోవర్ణ్యతేబాహ్యసంభ్రమః॥ యథాచధీర
లలితేశ్వంఘరోబహుభావకృత్॥ నధీరోద్రావనిషయేతథావర్ణ
నమిష్యతే॥ కార్యతోరససంపూర్తిస్తస్మిన్నపుష్పచిత్రమా॥ హ
స్యాదీనాంతథాన్యేషాంరసానామపిక్షీర్తనం॥ మంద్యోన్యమానుభా
వంస్యాద్ధీరోద్రాతైతునెతరి॥ సర్వనాయకాతిశయత్వాద్ధీరోద్రా
త్తస్యతద్విషయత్వంప్రబంధానామతిశ్లోఘాకారణమ్,

ఇతిశ్రీవిద్యానాథకృతోప్రతాపరుద్రయశోభూషణాలంకార
శాస్త్రీనాయకప్రకరణంసమాప్తం.

ఇతిపదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహాపాధ్యాయకోల
చలమల్లి నాథనూరిసూను నావిశ్వజనేనవిద్యస్య విద్వత్కణే పెద్దయార్య
స్యానుజేనకుమారస్యామిసోమపీథినావిరచితేప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యా
నెరత్నావళాఖ్యానేనాయకనిరూపణంనామప్రథమంప్రకరణమ్.

శ్రీమద్భగవద్గీతా ప్రథమోధ్యాయః శ్లోకః ౧౩

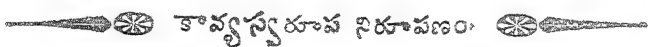
శ్రీరస్తు.

ప్రతాపరుద్రేయే- సవ్యాఖ్యానై,

కావ్యప్రకరణమ్-౨.

అథ స్రాసంగికం నాయక స్వరూపం నయకావ్యప్రకృతం కావ్యస్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేత॥ కావ్యసామాన్యలక్షణమాహ ॥ గుణైః॥ ఆత్మగద్యపద్యేత్యాది నాకావ్యస్య త్రేభావభాగోదర్శితః - శేషం లక్షణం- అతః ప్రదేశనిష్కర్మ్యమా॥ అదోషావతి ॥ ఆత్మసూత్రే ప్రథమమనుపాత్తస్యోపదోషవర్జనస్యాదౌ వ్యాఖ్యాన ముల్పిపి దోషః ప్రమాదాదినా ప్యనుపేక్ష్య ఇతి ద్వ్యోతయితుం-తదుక్తందండినా॥ తదల్పమపినో

కావ్యస్వరూప నిరూపణం.

అథ కావ్యస్వరూపం నయకావ్యతే ॥ గుణాలంకారసహితౌ శబ్దాథౌ-దోషవర్జితౌ । గద్యపద్యోభయమయం కావ్యం కావ్యవిదోవిదుః ॥ అదోషాసగుణౌ సాలంకారౌ శబ్దాథౌ కావ్యమితి కావ్యసామాన్యలక్షణం॥ ౧॥ శబ్దాథౌమూర్తిరాఖ్యాతౌజీవితంగ్యంగ్యవైభవం హారాదివదలంకారాస్తత్రస్య రుపమాదయః ॥ శ్లేషాదయోగుణాస్తత్రశౌర్యాదయభవస్థితాః । ఆత్మోత్పన్నాపహస్తత్రస్వభావాభవరితయః ॥ శోభామాహార్యకీంప్రాప్తావృత్తయోవ్య

పేక్ష్యంకావ్యేమప్తంకథంచన । స్వాద్యపుస్సందరమపిశ్చితేగ్రైకేనమర్భగమితి॥ ఎకోహిదోషోగుణసన్నిపాతేనమజ్జితీందోఃకిరణేష్యివాంక ఇతి నాకావ్యవ్యతిరక్తవిషయమితి ప్రప్తవ్యం ॥ ౧ ॥ అథపేక్ష్యమణులక్షణకబ్దాథౌదికావ్యసామగ్వాంశరీరాదిలోకసామగ్రీమారోపయతి ॥ శబ్దాథౌవిత్యాది ॥ స్వభావాజాతిప్రయుక్తధర్మాశ్చేష్టాదయః - ఆహార్యకీంకృత్రిమాం- వృత్తయోవర్తనాని - పదానామానుగుణ్యంవదివినిమయా

సహిష్ణుత్వం-రసశృంగారాదిరాస్వాద్యతేయేనగాంభీర్యేణ తస్యవిశే
షాఃరసాస్వాదప్రభేదాః ॥ ౨ ॥ అథయథాయోగంవివేచయన్నాదౌతా
వచ్చబ్ధాథౌవిభజితే - వాచకేత్వాదిना॥ క్రమేణాభిధానతఃసావ్యంజనా
వ్యాపారైరథావబోధకాశ్చబ్ధాః వాచకలక్షణికవ్యంజకాః- తైరేవబో
ధ్యాఅథావాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యభివివేకః - ననుచతుర్థే తాత్పర్యాథేజా
గ్రతికథమథత్రైవిధ్యాక్తిరిత్యాశంక్యతస్యతృతీయంతర్భావభిత్వాహ ॥
తాత్పర్యాథభి॥ అత్రవక్త్రబుద్ధిసన్నిధాపితోవాక్యావగమ్యోవాక్య
ర్థౌరసాదిహావస్తచ్చజ్ఞేనోచ్యతే - తస్మిన్ పరాస్తత్పరాస్తదా సత్తాస్త
ద్విపయాభిత్వర్థః- తేషాంభావస్తాత్పర్యం-నన్వభిహితానాంపదార్థానా
మథ్యాభిధాయినాంవాపదానాం విశిష్టార్థప్రత్యాయనశక్తిస్తాత్పర్యమితి
మతభేదేనమీమాంసకావర్ణయంతి - అతస్తత్తతేదేవదత్తగామానయో

త్తయోయథా । పదానుగుణ్యవిశ్రాంతిశ్చయ్యాశయ్యేవ
సప్తతా ॥ రసాస్వాదప్రభేదాన్స్యఃపాకాఃపాకాభవ
స్థితాః । ప్రఖ్యాతా లోకవదియంసామగ్రికావ్యసంప
దః ॥ ౨ ॥ వాచకలక్షకవ్యంజకత్వేనత్రివిధంశబ్దజాతం
వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యత్వేనార్థజాతమపిత్రివిధం తాత్ప

ర్యాదౌదేవదత్తకర్తృకదండకరణకగోకర్తృకానయనరూపోవిశిష్టార్థవన
వ్యంగ్యత్వవిధురస్తాత్పర్యాదవగతత్వాత్తాత్పర్యాథభిత్వవ్యతే కథమ
స్య వ్యంగ్యేంతర్భావభిచేత్వత్వం - సహితావన్తాత్రైవిధసంరంభవి
శ్రాంతికావ్యశబ్దాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తివిషయభూ
తస్యప్రధానస్యప్రయోజనాంతరస్యాసంభవాత్ - కింతుతదర్థస్యకా
రేణప్రతీయమానేసామాజికానందాస్వాదఫలేరసాదావాధ్ధాంతరే-అత
స్సపవతాత్పర్యాథః- తత్ప్రత్యాయకపదార్థశక్తిరేవతాత్పర్యంకవిసమ
యో-తచ్చనాభిధా- స్వాధ్యేసంకేతాభావాత్ - నాపిలక్షణా-ముఖ్యా
ర్థభాద్యభావాత్ - అతోవత్సమాణలక్షణస్యవ్యంజనస్వైవేదం నా
మాంతరకరణమితితదర్థస్యవ్యంగ్యార్థత్వమేవేతిభావః - తస్మాత్ప్రసం
ప్రగమరూపవాక్యార్థకథంప్రతీయతభిచేత్ తార్కికాణామివవాక్యమ

హిమ్నానపునస్తాత్పర్యేణ మిమాంస కానామివేతిబ్రూమః - అతఏవ
తేవన్యాయంతి- ఆకాంతాదిమత్వైస్సతిపదానాం పదార్థానాంవాసమన్వ
యశక్తిర్వాక్యం- తద్బలయాబోవాక్యార్థః-తాత్పర్యార్థస్తవరిణివిర
సంపనసఫలంపరిణతిసురసమామృఘమిత్వాదినిందాప్రశంసాదివాక్యే
షు హానోపాదానాదిరూపవివ నాన్యః - తాత్పర్యమపి భావాభిప్ర
యాద్యవరపర్యాయం-ఉద్దేశోనామవత్ప్రధర్మోనమిమాంస కానామివ
వాక్యధర్మఇతి - తదేతదుదయనాచార్యైః కుసుమాంజలీపుద్గేశపవతా
త్పర్యమిత్యేతద్దోషకవాఖ్యానావసరేప్రతిపాదితం - యద్వావైయాసి
కదేవతాధికరణేర్థాంతరాభావే సంసర్గఏవ తాత్పర్యార్థస్తత్పద్భావే
తత్రైవప్రతివిశ్రాంతిస్సేవ తాత్పర్యార్థో నసంసర్గ ఇతిప్రతిపాది
తం-తద్వదత్ప్రసిద్ధప్రస్థం - కావ్యేసంసర్గమాత్రవిశ్రాంతిర్నసంభవ
తీత్యుక్తం-తద్వ్యవ్యంగ్యమవరంస్తృతమితికావ్యప్రకాశవచనస్యకాగతి
లిచితైర్నమదోషః - అవ్యంగ్యమిత్యత్రానుదరా కన్యేతివన్నభేషదర్శ

ర్యార్థోపివ్యంగ్యార్థఃఎవనపునఃపుఢ్గుతః । అభిధాన

త్యేనాన్యుటవ్యంగ్యత్వస్యవివక్షితత్వాత్ - తదుక్తమలంకారసుధాని
ధౌ ॥ అనుబంధత్వాద్వ్యంగ్యనామవ్యంగ్యంచిత్రమిరితం।వ్యంగ్యస్యా
త్యంతవిచ్ఛేదఃకావ్యేకుతాప్రినేవ్యతఇతి- ఏవంపనతిపాగ్రీనీలంకార
శాస్త్రకారాణాంసంసర్గరూపవాక్యార్థస్యతాత్పర్యార్థఃత్యేనప్రతిపా
దనంమతాంతరాభిప్రాయేణేతిద్రష్టవ్యం- అతఏవోక్తంకావ్యప్రకాశే-
తాత్పర్యార్థోపి కేషుచిదితి - ఉక్తంచసుధానిధౌ ॥ అస్తన్నతంతాత్పర్య
వ్యాపారాపేక్షుంసంభవతీతి - విద్యాధరేణాప్యుక్తం తాత్పర్యంనామ
వ్యాపారాంతరంపరైరభ్యుపగతమితి తస్మాద్వ్యంజనాపరపర్యాయమే
వతాత్పర్యంకవిభిరంగీకృతం నాన్యదితిసిద్ధం-అతఏవోక్తంభావప్రకాశే॥
అతోద్వన్యాఖ్యతాత్పర్య గమ్యమానత్వతస్సవతః । కావ్యేరసాలంక్రి
యాదిర్వాక్యార్థోభవతిస్ఫుటమితి-ఉక్తంచద్వన్యాచార్యైః ॥ యత్త్వ
భిప్రాయవిశేషరూపంవ్యంగ్యం శబ్దార్థాభ్యాంప్రకాశ్యతే తద్భవతి వివ
క్షితంతాత్పర్యేప్రకాశ్యమానమితి॥ వృత్తయోపిత్రివిధాశ్చత్యాహ॥అ

భిదేతి॥ గౌణవృక్షక్షణాంతోభిన్నేతిస్మిభాకరాః - తదయుక్తం - తస్యాలక్షణాయా మంతర్భూవాదిత్యాహ గౌణవృక్షిరితి - గుణనిమిత్తవృక్షిర్గౌణవృక్షిరిత్యర్థః - అత్ర హేతుమాహ॥ సంబంధేతి॥ లక్షణాయా అపితథాత్వాదితిభావః - ముఖ్యాధ్యయోగస్సంబంధః - తద్బాధోనుపపత్తిః - అగ్నిర్వాణవక ఇత్యత్రాగ్నిలక్షితమైంగళ్యాదిగుణసామాన్యయోగస్సంబంధః - అనగ్నావగ్నిశబ్దప్రయోగోనుపపత్తిః - అత్రోభయైశ్వర్యగుణసామాన్యరూపస్య గుణవిశేషరూపస్య వాసాదృశ్యస్యసంబంధరూపత్వం - తస్యచోభయైశ్వర్యరూపణీయత్వసాధ్యైశ్వరోపచారాత్ - తనుక్తంవాక్యపదీయసాదృశ్యమాత్రంసామాన్యంద్విష్టంకైచ్ఛిత్వప్రీతియతే॥ గుణభేదోవ్యభేదేనద్విష్టవృత్తిర్వావివక్షితఇతి - ననుగౌణ్యాంయథాసంబంధస్యలక్ష్యవిశేషణత్వేనాన్వయోగతథాలక్షణాయాం - అతఃకథమ

క్షణాన్యంజకాఖ్యాస్తీసశ్శబ్దవృత్తయః॥ గౌణవృక్షిరపి లక్షణాప్రభేదవివ - సంబంధానుపపత్తిమూలకత్వాత్॥ యథాగ్నిర్వాణవక ఇత్యత్రాగ్నిసాదృశ్యవిశిష్టమాణవకప్రతిపత్తిర్వివక్షితా - తదైవగంగాయాంఘోషఇత్యత్ర గంగాసంబంధవిశిష్టతీరప్రతిపత్తిర్వివక్షితా - గంగాసంబంధసోపలక్షణత్వేఘోషగతపవిత్రత్వాద్యసిద్ధేః॥ అత

నయోస్సంబంధమూలకత్వసామ్యమిత్యాశంక్య లక్షణాయామపిసంబంధస్యవిశేషణత్వంసదృష్టాంతమాహ॥ యథాగ్నిరితి॥ అత్రసాదృశ్యస్య మాణవకనిష్టత్వాత్తస్యతద్విశిష్టత్వం - అన్యత్రగంగాశబ్దబోధ్యత్వహేతుకప్రవాహోత్సృక్తత్వప్రతీతివివయత్వమేవ తీరస్యాపిగంగాసంబంధవిశిష్టత్వం - ఏవంచస్మిన్తీరయోరేకశబ్దబోధ్యత్వేనతాదాత్మ్యప్రతీతే స్మిన్స్మిన్తోధర్మాఅత్యంతపావనత్వాదయస్తీరే ప్రతీయంతఇతిప్రయోజనసిద్ధిః - ఎవమసంగీతారేతదసిద్ధిరేవబాధితేత్యాహ॥ గంగాసంబంధస్యేతి॥ ఉపలక్షణత్వ ఇతివేదం సముదాహరితీరం కింతుగంగాతీరమితిగంగాసంబంధమాత్రప్రతీతావిత్యర్థః - ఘోషగతేతి-తీరద్వా రేతిభావః - తథాన్యత్రగంగాతీరేఘోషఇతిముఖ్యశబ్దాభిధానాల్లక్షణాయా భేదోనస్యాదితి

హృదయం-నవనూభూద్యైః ఇతివత్తంయుక్తం- తథాసతిముఖ్యసంభవతి
 గౌణస్యాన్యాయ్యత్వాత్సర్వసంప్రతిపన్నాలక్షణేనోత్పిదేదితి - అనేన
 సంబంధానువపత్తిప్రయోజనానాం త్రయాణామపి లక్షణావీజత్వము
 క్తం- తస్యవిభాగమాహ॥ అతఏదేతి॥ నిమిత్తభేదాదిత్యధః-అత్రసా
 దృశ్యశబ్దేనారోపాధ్యవసాయహేతవోన్యేపి కార్యకారణభావాదయ
 స్సంబంధాఉపలక్ష్యంతే-సంబంధశబ్దేనతద్వ్యతిరిక్తాగోబలీవదః-న్యాయో
 నోచ్యంతే- ద్వయోరపిప్రత్యేకంద్వైవిధ్యమాహ ॥ సంబంధేత్యాది ॥
 అత్రయద్యపిసారోప సాధ్యవసాయయో సాదృశ్యనిమిత్తేద్వైగౌణ
 త్వంగౌర్బాహీకోగౌరయమిత్యావౌ - కార్యకారణభావాదిసంబంధాం
 తరనిమిత్తత్వేతుశుద్ధత్వం- ఆయుర్ఘృతమాయురేవేదమిత్యావౌ - ఏవం
 చాతుర్విధ్యేహదజహల్లక్షణాభ్యాం సహాపేథాలక్షణేతి కావ్యప్రకాశ

ఏవసాదృశ్యనిబంధనా సంబంధనిబంధనాచేతి ద్వివిధాల
 త్తనా । సంబంధ నిబంధనాచ జహద్వాచ్యాఅజహద్వా
 చ్యాచేతిద్వివిధా । సాదృశ్యనిబంధనాసారోపసాధ్యవ
 సాయాచేతిద్వివిధా।ఏవంలక్షణాచతుర్విధా ॥ కైశిక్యా
 రభటీసాత్వతీ భారతీచేతి రచనాశ్రితత్వేనరసావస్థాన
 సూచకాశ్చతస్రోవృత్తయః । తథావోక్తందశరూపకే॥

కారః - తథాపిముఖ్యధఃస్యహనోపాదానారోపాధ్యవసాయలక్షణో
 నాధివశాచ్చాతుర్విధ్యమేవలక్షణాయాః - ఆయుర్ఘృతమాయురేవేద
 మిత్యాదావపిగౌణత్వదైవసుకల్పత్వాచ్చ - తదుక్తమలంకారచూడా
 మణౌ॥యత్రవత్త్వంతరేవత్త్వంతరముపచర్యతేసగోబోధః-యత్ర
 నతథాసలక్ష్యఇతివివేకఇతి - కుశలప్రవీణాదిశబ్దానాంసాత్వత్సంకేతవి
 వయత్వేన ముఖ్యత్వాన్నరూఢి హేతుకత్వంలక్షణాయా ఇత్యాచార్య
 హేమచంద్రః - రూఢిసాత్వయతేతుప్రయోజనలక్షణాపేక్షంచాతు
 ర్విధ్యమితిజ్ఞేయం ॥ ననుకైశిక్యాదివృత్తీనాం విద్యమానత్వాత్కథం
 తిస్రీకృద్భవృత్తయ ఇత్యాశంక్య శబ్దసందర్భాశ్రితత్వాత్తాసామశబ్దవృ
 త్తిత్వమివ్యభిప్రాయేణాహ॥ కైశికీతి ॥ రసాద్యనుగుణత్వేనాచిత్యనా

నఖకవ్యాపారః కైశిక్యాదిః-తాదృశఎవశబ్దవ్యాపారోవైదర్భ్యాదిః- త
దుత్తంభస్యన్యాచార్యైః-రసాద్యనుగుణత్వేనవ్యవహారోధ-శబ్దయోఃబో
చిత్యవాణాయస్తాఎవ వృత్తయోద్వివిధాస్థితాఇతి- ఎవంకైశిక్యాదీనామ
ర్థప్రాధాన్యేపినాంతరియకాణాంశబ్దానాం యథాయోగం వైదర్భ్యా
దిసాపేక్షత్వస్యధనికాదిభిఃప్రతిపాదనాన్రచనాశ్రితత్వమిత్థమనుసంధే
యం - కైశిక్యాదీనాంరసస్యంజకత్వస్యరచనాధీనత్వాద్రసాప్రథాత్వ
మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంవర్ణయతి- రచనాయాఅపీతి- ప్రసిద్ధమితికావ్యా
లోకాదాపితిశేషః-తదుత్తం || యత్త్వలక్ష్యప్రాప్త్యంగోష్ఠ్యనిర్వస్థ
దాదిషు| వాక్యేసంఘటనాయాంచసప్రబంధేపీష్యతఇతి| యద్యపి-వి
భావాదీనామేవరసస్యంజకత్వం - రచనాదీనాంతువిభావాదిసహకారి
త్వమేవ- అతఏవోత్తంలోచనె || సహకారిత్వమేవాభిధాతుంసంఘట

కైశిక్యారభటిచైవసాత్వవీభారతీతథా | చతసోన్రవృత్త
యోజ్ఞాయారసావస్థానసూచకాఇతి || రచనాయాఅపీర
సస్యంజకత్వంప్రసిద్ధం | రసాననుగుణవర్ణరచనాయా
దోషత్వముత్తం | వైదర్భీప్రభృతయోరితివిశేషానవృ
త్తిస్వంతర్భూతాః| తత్రసంకేతితాథాగోచరశబ్దవ్యా

నాయామిత్యాదౌసప్తమీందైశిఇతి - తథాప్యవచారికంరసస్యంజకత్వ
మితిబోధవ్యం - దోషత్వమితి- రసస్యస్యాద్విరోధాయవృత్తినౌచిత్య
మేవచేతివచనాన్రసభంగహేతుద్వాదితిభాషః - అథప్రసంగాద్వైద
ర్భ్యాదీనాంవత్సమాణంకైశిక్యాద్యనంతర్భూతమథునాప్రతిజానీతే ||
వైదర్భీప్రభృతయితి||అథోదైశక్రమానుసారేణాభిధానక్షణమాశు|| అ
త్రేతి|| సంకేతశబ్దార్థయోస్సంబంధావధారణం- సకృతోయస్యససం
కేతితః-అథోత్త్రజాతిగుణక్రియాప్రవ్యాత్సకః కేవలజాతిద్వైత్యాచింగిత
వ్యక్తిరన్యాసోఽహూవామతభేదాత్ - సార్వపథీనాఃఖలుకవయోభవం
తి- విశేషణద్యయేనవ్యంజనచేష్టయోఃక్రమేణప్రదాసఃఅక్షణాయాన్తు
ద్వయోరన్యతరేణేతివివేకః - లక్ష్యేపిసంకేతోస్తీత్యన్వితాభిధానవా
దినః- తత్తతేశబ్దన్యాసారపదైవేవేతివిశేషః-అశబ్దన్యాసారోలక్షణేతివ

శ్చ తే-అభిధాంబభజతే ॥ సేతి ॥ యాధిరస్వకన్ధాదివదవయవాధాభావే
ససముదాయప్రసిద్ధిః - తదుక్తమూచాన్వైః-అసత్స్వపయవాధేషుయో
స్యతాగ్రైప్రయుజ్యతే । తతానన్యగతిత్వేనసముదాయఃప్రసిద్ధ్యతితి-
యోగః పోక్షణ్యాదాప్రకృష్టోక్షణకరణత్వాదివదవయవప్రసిద్ధిః ॥ ఆ
ద్యానుదాహరతి॥ ఉపఇతి॥ తపోవిశేషైః కృచ్ఛ్రహింద్రాయణాదిభిః
జగతిమహిష్యాః భూకాంతాయాః శుభైశ్చరితైః గ్రీపుగంధీసాన్వైరోరి
ప్రతాదిభిః- అన్యభవనస్యమధ్యమలోకస్య-భాన్వైరవృష్టపరిపాతైః-
అత్రతపఃప్రభృతినిమిత్తభేదాద్విచ్ఛిత్తివిశేషంవత్తుంమధ్యమలోకవసన
మష్టివ్యష్టిభ్యా మాలితః- ప్రజాపుణివీవృతిరిక్త మధ్యమలోకాసంభ

పారోఽభిధా । సాద్వివిధా-యాధిపూర్వికా యోగపూ
ర్వికాచేతి । యాధిపూర్వికాయథా ॥ తపోవిశేషైఃప్రధి
తైః ప్రజానాం శుభైశ్చరితైః-గతిమహిష్యాః । భా
న్వైః ప్రభూతైర్భువనస్యచాన్యవిభర్తిరాజ్యం వరవీర
రుద్రైః॥ అత్రసర్వేశ్వరాయాధాః॥ ౩॥ యోగపూర్వికా
యథా ॥ రాజ్ఞిరుద్రనరాధీశైరంజయత్యఖిలాఃప్రహః॥
భూరన్యథా-వసుమతీరత్నగర్భాస్థిరేతివ॥ అత్రవసుమ
తీరత్నగర్భే త్వేవమాదయోయాగికాః॥ ౪॥ వాచ్యాధా
నుపపత్త్యాతస్సంబంధిన్యారోపితశ్శబ్ద వ్యాపారోలక్షణా॥

వాదితిద్రష్టవ్యం - అత్ర తపఃప్రభృతీనామవయవాధాభావాదూగ్రితే
నకోపివివాదః - ప్రజాదిశబ్దా నామవయవాధాసద్భావేన యోగికత్వేపి
యాధిర్యోగమపహరతితి శబ్దశక్తిస్వాభావాదన్ధాంతరేప్రయోగనివార
ణాన్నిర్మంధ్యవంకజాదివరూపిభిత్వమభిమతమేవేత్యాశయోవాహ । అ
త్రసర్వఇతి ॥ ౩ ॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥ రాజ్ఞీతి॥ అత్రవసుమత్యా
దిశబ్దానాంధనవత్తాద్యవయవాధాసద్భావాద్యోగికత్వమిత్యాహ॥ అతే
తి॥ ౪॥ లక్షణాంలక్షయతి॥ వాచ్యేతి॥వాచ్యాధానుపపత్త్యాముఖ్యాక్ష
పాదేనహేతునాతత్సంబంధిని ముఖ్యాధానుపపత్త్యానుపపత్త్యా
వ్యాపారోలక్షణేత్వార్థః - అత్రయద్యపిస్వార్థంప్రత్యాయోపరతవా

పారస్యశబ్దస్యపునర్వ్యాపారాంతరాయోగాదర్శనవలక్షకవిశ్వర్థవ్యాపారోలక్షణా- తథాపివాచ్యధర్మోవాచకతేవచర్యత ఇతిలక్షణాయాశ్చ బ్రహ్మత్వవ్యవహారఇతివిజ్ఞేయం || అత్రతాపరుద్రోక్తవిభాగక్రమేణజహల్లక్షణముదాహరతి|| జేతురితి || అత్రాక్రొశసిద్ధ్యర్థంనగరశబ్దస్సార్థంహిత్యాచద్యాసినఃప్రాణినోలక్షయతీత్యేవాజహల్లక్షణా- తత్రత్యప్రాణిమాత్రభయప్రతీతిఃప్రయోజనం || ముఖ్యార్థబాధాంవ్యసక్తిఅతేరితి||౫|| అజహల్లక్షణముదాహరతి||సత్పురితి||పాదపీఠీమితిఅల్పంపీఠంపీఠీ-గౌరాదిత్యాత్-జీమ్- అతఎనోక్తమమరకోశే- స్త్రీస్యాతా-విచ్ఛృణాశ్చౌదిర్విసతౌపచయేయదీతి- బాహుశ్యప్రతీతిఃప్రయోజనం|| లక్ష్యేలక్షణంయోజయతి|| అతేరితి|| సృపతయఇతిమాళిసహితాఎవేత్యర్థః

తత్రజహల్లక్షణాయథా|| జేతుఃకాకతిభూభర్తురాకర్ణ్యవటసాధ్వనిం | సామంతనగరాణ్యుచ్చైరాకోశంతిసమంతతః || అత్రనగరాణ్యుచ్చైరాకోశంతీతివాచ్యస్యానన్వయః - అచేతనానామాకోశస్యాసంభవాత్ || ౫|| అజహల్లక్షణాయథా||వత్సఃకాకతినాథస్యపాదపీఠీమనారతం | స్ఫురత్రత్నప్రభాజాలైరలంకుర్వంతిమాశయః||అత్రాలంకారసిద్ధ్యర్థంనాళిభిస్తదా శ్రయభూ

వపంచాత్రాసిస్వార్థంహిత్యైవతద్విశిష్టార్థాంతరలక్షణేతిసిద్ధం - స్వాధ్ధాపరిత్యాగేతుస్వార్థాంశైలభిధా- అంతాంతరేతులక్షణాచేత్యేకస్యశబ్దస్యైకదాబ్రహ్మత్వయావతైః - తర్హిజహదజహల్లక్షణయోరభేదఇతిచేత్సత్యం - కింతప్రాభిధాతఃప్రచ్యావ్యస్వార్థస్యాపిలక్ష్యత్యేనస్వీకారాదజహత్స్వార్థేతివ్యవహారః - అన్యత్రతుతదపినాస్తీతిజహత్స్వార్థేతి | తదుక్తంతాతపాదైరెకావలీతరలేతంత్రవారికవ్యాఖ్యానేసిద్ధాంజనేన - స్వార్థత్యాగేనమానేపిసమానేనాన్యలక్షణా | యతేయజహత్స్వార్థాజహత్స్వార్థాభుతంవివేతనన్వథాఎవలక్షకవిశ్వర్థం - తథాసత్యజహత్స్వార్థాయాస్సార్థాంశైవృత్తివిరోధఇతిచేత్తైవదహోక్షః - కేవలస్వార్థస్యలక్షకత్వంతత్సహితస్యాన్యస్యలక్ష్యత్వమితి భేదస

వలయొల్లాసోభూమండలాహ్లాదఃకైరవవికాశశ్చ - అత్రైగ్రివచంద్రమా
 ఇత్యేతవృజ్జేన చంద్రవినపురోవర్త్యభేదాన్యవసాయేనదం తయావశి
 ష్యతే - సతురాజావివక్ష్యతే - అన్యథాసారోపత్వప్రసంగాత్ - అతస్తా
 ద్యత చంద్రవినగీర్ణవిషయతయావికరస్యేనప్రతీయతే ॥ సర్వమేతన్న
 ససరిధాయాహ ॥ అత్రేతి ॥ లక్షణాంతరయోగవిచ్ఛిత్తివిశేషోస్తీత్యభి
 ప్రాయేణాహ ॥ కాకతీయైతి ॥ ౮ ॥ వ్యంజనావృత్తైర్లక్షణమాహ ॥ అన్వి
 తేష్యితి ॥ పదార్థేషుపదైరభిహితేషు - అన్వితేషుఅకాంతౌచవశాన్విశ
 స్సుంబధేషు సన్ను సమన్వయశక్త్యా వాక్యార్థే ప్రతీతతత్వర్థః - య
 ద్వాఅర్థప్రకరణాదినా ప్రాకరణీ కార్థపర్యవసితేష్యిత్వర్థః - ఏతేనా
 భిధాన్వయశక్త్యోస్సతిసంభవేలక్షణాయాశ్చానంతరభావీవ్యంజన వ్యా
 పారభినిమాచితం - లక్షణాతుసమన్వయశక్తిసమర్పితాన్వయవిభురీకర
 ణభురీణత్వాదన్వయశక్త్యనంతరభావీ న్యే వేత్వవోచన్నభినవగుప్తాచా

యుహ ॥ అత్రప్రతాపరుద్రశ్చంద్రతయాధ్యవసీయతే
 కాకతీయకులాంభోధేరిత్యారోపః ॥ ౮ ॥ అథవ్యంజనావృ
 త్తిః ॥ అన్వితేషుపదార్థేషువాక్యార్థోపసా-కార్థసద్ధాం
 తరవిషయశ్శబ్దవ్యాపారోవ్యంజనావృత్తిః ॥ సాత్రివిధా-శ

ర్యపాదాః - వాక్యార్థస్యకావ్యశరీరభూతస్యోపసా-కార్థం శోభార్థం
 వ్యంగ్యరహితస్యకావ్యస్యానాత్మకశరీరవదచారుత్వాదితిభావః - వాన్వ
 లక్ష్యాభ్యామనోర్థోర్థాంతరంవ్యంగ్యంతద్విషయశ్శబ్దవ్యాపారః - అత్ర
 శబ్దగ్రహణమథస్యాప్రపలక్షణార్థం - అజ్ఞాతార్థస్యశబ్దస్య విశిష్టస్యశ
 బ్దాసభిధేయస్య కార్థస్యవ్యంజనత్వా యోగా దుభయవ్యాపారత్వా
 భ్యుపగమాత్ - కింతుశబ్దార్థశక్తిమూలయోర్యథాయోగమేకస్యప్రా
 భాన్వయతరస్యసహకారిత్వం - ఉభయశక్తిమూలేపితత్వదంతయోలే
 వమేవవిభాగోద్రవ్యవ్యః ॥ వ్యంజనావృత్తింవిభజతే ॥ సాత్రివిధేతి ॥ అత్ర
 నేకార్థస్యశబ్దస్యార్థప్రకరణాదిభి రప్రకృతార్థవాచకత్వే నివారితేపిత
 త్ప్రవీణిర్యత్ప్రసాదలబ్ధాసాశబ్దశక్తిమూలా-వక్తృబోధవ్యాజవశాత్సహృ
 దయానామధ్ధాంతరప్రతీతిహేతుర్వాచ్యార్థ వ్యాపారార్థ శక్తిమూ

లా-ఉభయసంబంధేతూభయశక్తిమూలేతిపివేకః॥ తత్రశబ్దశక్తిమూ
లాముదాహరతి॥ వాహిన్యభి॥నదీపతే సర్వతోముఖస్యోదకస్యసంభ్ర
మోదూసాంతాభితి వ్యధికరణో బహుప్రీహిః - అర్కఅదిత్వాద్వామ
త్వస్థియోచ్చిత్యయః - సర్వమన్యత్స్వయమేవవ్యావత్యోనోన్యంజ
నావృత్తేశ్శబ్దశక్తిమూలత్వం విఃసక్తి- అత్రేత్యాదినా॥ వాహినీసర్వ
తోముఖకబంధశబ్దానామితి - అనేకాగ్ధానామితిశేషః- అర్థఃప్రయోజ
సంప్రకరణంప్రస్తావః అదిగ్రహణాదర్థనిర్ణాయకా స్సంయోగాదయో
గ్యుక్త్యాంతే- తమక్తంవాక్యపదీయే- సంయోగోవిప్రయోగశ్చసాహచ
ర్యంవిరోధితా॥ అర్థఃప్రకరణంలింగంశబ్దస్యాన్యస్యసన్నిధిః ॥ సామర్థ్య

ద్వాగ్ధోభయశక్తిమూలకత్వేన॥ తత్రశబ్దశక్తిమూలాయ
థా॥వాహిన్యః కాకలీంస్రస్యసర్వతోముఖసంభ్రమాః॥
కుర్వంత్యున్యత్రబంధాభ్యంప్రతిపక్షబలార్హవమ్॥ అశ్ర
వాహినీసర్వతోముఖకబంధశబ్దానా మర్థప్రకరణాదినా
నైన్యసర్వవ్యాపిత్యలూనమస్తకదేహపరాణాం వాచక
త్వేనియంత్రితేపి శబ్దశక్తిమూలానదీజలప్రతిపత్తిర్యా
జాయతేసావ్యంజనావృత్తిః ॥ పాక్రికరణికార్థపర్యవసే
తాభిధా నశక్తోత్ప పాక్రికరణికార్థప్రతిపత్తికర్తుం -
అపాక్రికరణికార్థస్యాపివాక్యార్థ శోభార్థంవక్తుర్వివక్షిత

మూచితీదేశఃకాలోవ్యక్తిస్వరాదయః । శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదేవశేషస్త్వ
ఊహితవగ్ధితి - ఏతేషాముదాహరణప్రసంగః కావ్యప్రకాశికాదౌగ్రహ్య
వ్యః - వాచకత్వేఅప్రకృతనదీజలవాచకత్వైత్యర్థః-నియంత్రితేనాచి
తేసత్వపియత స్తత్ప్రతిపత్తిర్జ్ఞాయతేసాశబ్దశక్తిమూలాన్యంజనావృత్తి
రితియోజనా-అన్యథోద్దేశ్యవిధేయభావవైపరీత్యావత్తైః॥ నన్వభిధాలక్ష
ణావాప్రసిద్ధేవాప్రకృతేధాంతరేపిప్రవర్తతాం కిమప్రసిద్ధేనన్యంజనా
వ్యాపారేణేత్యాశంక్యత్రమేణనూషయతి - పాక్రికరణికేత్యాదినా -
ననుమాణూదప్రకృతార్థప్రతినిర్వదర్థంవ్యాపారాంతరకల్పనేత్యత ఆహ
అపాక్రికరణికేతి॥ వ్యంగ్యరహితస్య కావ్యోన్యైవవాఖ్యావాదితిభావః- శ

జ్ఞాన్యాయవ్యతిరేకాను విధాయకత్వాచ్ఛబ్దవైవాచాయం వ్యాపారభిత్వా
హ॥ అన్యతత్వతి॥ అన్యతఃశబ్దవ్యతిరీక్తదిత్యక్షః॥ అక్షలక్షణాంప్రతిక్షిపతి॥
నాత్రేతి॥ తత్రముఖ్యాన్తబాధాభావవిషయే హేతురీత్యాహ-వాచ్యేతి॥ న
స్వేకస్మిన్ వాచ్యే వ్యాపారభేదేనానేకాన్తప్రతిపాదనవాక్యభేదదోష
స్సాన్విదిత్యతాహనాత్రేతి॥ తత్ర హేతుమాహ-ప్రయోక్తురితి॥ పాద
పేయవాక్యావాంప్రయోక్తృపరతంత్రత్వాచ్ఛేదోధావతిత్యాదిపద
నేకాన్తత్వంనదోషాయేతిభావః॥ ననుశబ్దశక్తిమూలేభ్యనాప్రకృతాప్రకృ
తౌద్వావప్యధౌ వాచ్యోతతాప్రకృతార్థానిభానేవాక్యస్యాసంబంధా
ధాభిధాయిత్యంమూత్రసాక్షిదితిప్రకృతస్యాప్రకృతేన సహజమా
రూపణాదికంవ్యంగ్యతయాకల్ప్యతే॥ తద్వవ్యంగ్యమన్యధాసిద్ధంజ్ఞేచ్ఛమ
వీవ - యథా - భ్రమిమరతిమిలసహృత్వాంప్రశయంమూర్ఛాంతమశ్శ
రీరసాదం - మరణంచజలదభుజగ ప్రసహ్యకురుషే విషంయోగినీనా

త్వాత్ - అన్యతస్తదప్రతితేర్వ్యంజనాఖ్యంవ్యాపారాం
తరంశబ్దవైవకల్ప్యతే॥ నాత్రలక్షణాసంభవతి - వా
చ్యానుపపత్త్యభావాత్॥ నాత్రవ్యాపారద్వయేనాన్తప్ర
తిపాదనవాక్యభేదః-ప్రయోక్తృవివక్షాపరతంత్రత్వా

మిత్యత్రజలవాచినావిషశబ్దేనాప్రకృతగరళార్థాభిధానేయదసంబంధా
ర్థాభిధాయకత్వంతజ్జలదభుజగేతివాచ్యేనరూపకేణైవ నిరాకృతమితివ్యం
గ్యస్యావకాశాభావాజ్ఞేచ్ఛవేవాయమిత్యక్తంభ్యన్యాచారైః - తద్వ
దత్రాపివాహిన్యాదిశబ్దానామధ్యాంతరానభిధాననిబంధనస్యప్రతిపక్షబ
లార్థవమితిరూపకేణైవనిరాకరణాజ్ఞేచ్ఛవేవయుజ్యతే॥ కించాలంకారస
ర్వస్వకారోపివిద్వన్తానసహంసోవీర ఇత్యత్రరాజ్ఞోహంసత్వేన రూప
ణం- మానసమేవమానసంసరఇత్యర్థద్వయప్రతిపాదకస్యజ్ఞేషస్యనిమి
త్తం. అతోత్రరూపకమేవ - భ్రమిమరతిమిత్వాకౌతువిషశబ్దస్యగరళా
ర్థాభిధానంభ్రమ్యాదికార్యాప్తకనిబంధనం - నపునర్జలదభుజగేతిరూపక
హేతుకం- అతఃజ్ఞేషవాయంనరూపకమిత్యవోచత్ - అతవవోక్తంత
ద్వాన్విఖ్యానేదత్రవర్తినా॥ రూపకంపూర్వసంసిద్ధంజ్ఞేషముద్ధావయేద్య

చి। తనూరూపక మేవస్యాదస్యథాశ్లేషభవ్యశబ్దతి- తన్నతావలంబనేతువా
హిన్యాదితబ్దా నామధాంతరాభిధా నెనిమిత్రాంతరాభావాదూహం హ
తుత్వాచ్చరూపకాలంకారతేవోచితా । అతఃపక్షద్వయేపినధ్వనిత్వశం
కావకాశభిచేత్సత్యం- అప్రకృతార్థస్యతేనసఙ్ఖానాపమాదెరలంకార
స్యచవ్యంగ్యత్వమితికేచిత్- తదుక్తంకావ్యప్రకాశే శబ్దశక్తిమూలేతు
నియంత్రణనాభిధేయస్యాధాంతరస్యతేన సఙ్ఖానాపమాదెరలంకార
స్యచనిర్వివాదంవ్యంగ్యత్వమితి - అతఏవాసావిదమేవోదాహృత్యవ్యం
గ్యభావివోధధాంతరాలంకారయోర్నభ్యేలలంకారస్యజలదభుజగేతిరూ
పకేణాభిహితత్వాదప్రకృతగరల్పార్థేభిధాయాః కుంతిభావాద్వ్యంజ
నావ్యాపారవిషయత్వేనాథాంతరమేవవ్యంగ్యం-తచ్చవాచ్యస్యజలద
భుజగేతిరూపకస్యసాధకత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యంగం నామగుణీభూతవ్యంగ్య
మిత్యవోచత్ । తద్వదత్రాపివాహిన్యాదితబ్దగవ్యస్యనద్యాన్యధాంతర
స్యప్రతిపక్షబలార్థవమితిరూపకసాధకత్వాత్పూర్వోక్తమేవగుణీభూత
వ్యంగ్యంభవిష్యతితినదోషః- నస్తేవమపిధ్వన్యదాహరణప్రస్తావెమధ్వ
మకావ్యోదాహరణం కిమర్థంక్రియత ఇతిచేదస్తుతద్వాతావృగ్వాకోన్య
త్రవిశేషః-వ్యంగ్యసామగ్రిమాత్రప్రదర్శనపరాణామస్మాకముభయత్ర
ప్రయోజనసిద్ధేఃకేతమమధ్వమవివేకపునరుత్తరత్రభవిష్యతి॥ నస్తేవ
మపిశంఖిర్మణివేతాలోదయః-యదత్రద్వయోరప్యర్థయోః ప్రాకరణి
కత్వేనాప్రాకరణికత్వేనోభయవిభత్వేనచల్పివిధన్వేషః-తత్రత్యతీయం
భేదమనంగీకుర్వతః కావ్యప్రకాశకారస్యమిత్రాంతరమస్తువ్యంగ్యం- అ
భిమతోభయన్లేషస్యభవతఃపూర్వాపరవిరోధస్సాన్యత్-యదుత్తరత్రభ
వానెవప్రవీతి ॥ సిరాజయంత్యంధ్రీపురీరమణ్యఃప్రదీపజాలైర్వరవీరు
ర్రమ్ । చంద్రాననాగోత్రపతిం రజస్యస్తారాగణైర్మైరు మివస్ఫురద్భిరి
త్యత్రోభయన్లేషభి-నవశబ్దశక్తిమూలద్వనెరనవకాశత్వం । యత్రవి
శేష్యస్యాపిగిష్టత్వంతత్రతస్యావకాశసంభవాత్- యథా ॥ రాజమా
ళిరసాభాతిరద్రదేవోజగత్పతిరితి । ఎవంచసతీహాన్యభోదాహరణంపరి
తుకప్రతిభాపరిత్యార్థమేవేత్యలమతిప్రసంగేన॥౯॥

అథ శక్తిమూలామహారతి॥ శ్రుత్యేతి॥ అత్ర నతాననత్వా దేరనుభావ
స్యానేక కారణకత్వ సంభావనయాయుజితీకారణ విశేషప్రతీతౌవీరరు
ద్రవిభోద్ధరణిపరిణయ ప్రవణానుసారేణ విషాదపరివేశాంతేస్తస్యసం
లక్ష్యక్రమవ్యంగ్యత్వం - శబ్దనియమానపేక్షణాబద్ధ శక్తిమూలత్వంచై
త్యభిప్రాయేణాహ ॥ అత్రేతి ॥ తప్యకసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాది
ధ్వనిరిత్యస్యకాగతిః - యత్రస్థాయీభావవ్యభిచారిభావవిభావానుభావప
శాదాశుభానిరసాభివ్యక్తివైవగతి రితిరహస్యం - తదుక్తమభినవగు
ప్రాచార్యైః- యద్యపిరసభావాదిరథోద్వగ్యమానవివభవతి - నవాచ్యః
కదాచిదపితథాపినసర్వోసంలక్ష్యక్రమస్యవిషయిత్యాదినా - అతవి
వధ్వనికారోపి-ఎవంవాదినిదేవర్షౌపార్యేష్వపితురథోముఖి। లీలాకమలప

ల్లోకీకవాక్యానాం॥౯॥ అథ శక్తిమూలావ్యంజనావృత్తిర్య
థా॥ శ్రుత్వాకాకతిభూభర్తుః ట్రోణీపాణిగ్రహణాత్స
వం। అంగుష్ఠేనాల్లిన్ముఖాఃపాదపీఠీనతానహః॥అత్ర
భూపావివణ్ణాత్త్యథశక్త్యావ్యజ్యతైనచాక్షశక్తిమూ
లేవ్యంజనెనుమానశంకా । వ్యంగ్యవ్యంజకయోరవిసా
భావాభావాత్ । నమోననత్వాదికార్యస్యానేక కారణక
త్వాత్-నియతకారణప్రతీతిర్వివక్షానుగృహీతాచ్ఛబ్దా

త్రాణిగణయామానపార్యతీత్యతోదాహరణే లజ్జాఖ్యం వ్యభిచారిభా
వమనురణనవ్యంగ్యత్వేనావోచత్ ॥ వ్యంజన వ్యాపారస్యానుమానత్వ
మంగీచకారమహిమభట్టస్తత్వతందూషయతి- నచేతి॥అథ శక్తిమూలత్వ
తి- అర్థోభిధేయః - సవనస్త్యలంకారధ్వనోర్వస్త్యలంకారరూపార
సాదిధ్వనాత్తువిభావాదిరూపశ్చేతివివేకః - తన్ములే తత్సామర్థ్యాక్షి
ప్రతిత్యర్థః- అతవివోక్తంలూపనే - వాచ్యసామర్థ్యాక్షిప్రతిభేదత్ర
యవ్యాపకంసామాన్యలక్షణమితి । అనుమానత్వాభావేవ్యాప్త్యభా
వోహేతురిత్యాహ-వ్యంగ్యేతి॥ తత్రాపిహేతుమాహ-నమేతి॥ సమా
ననత్వాదిహేతోగురునమసా-రాదావనైకాంతికత్వాద్వ్యాప్త్యభా
వప్రతిభావః-తస్యైత్రవిషాదైకవిషయప్రతీతిఃకుతభిర్యతలహ - నియతే

తి || శబ్దస్వరూపప్రకాశనేచ్ఛాశబ్దేనాథప్రకాశనేచ్ఛాశేతి ద్వివిధావివ
తా- వాచ్యోవ్యంగ్యశ్చేతిద్వివిధఃప్రతిపాద్యః - చతుష్టయంచేనంశబ్దా
నాంవిషయః- తత్ప్రవివత్తాద్వయమను మేయం- ప్రతిపాద్యస్వయంశా
బ్జునిలివివేకః - తదేతస్సగ్ధ్యం ధ్వన్యాచార్యైఃప్రపంచేనప్రతిపాదితం-
ద్వివిధోహేవిషయశ్చబ్దానా మనుమేయః ప్రతిపాద్యశ్చేత్పాదినా - త
త్ప్రశబ్దేనాథప్రకాశనేచ్ఛాలక్షణయా వివక్షయానుగృహీతా త్తస్సహా
యాదిత్యథః-శబ్దాదితి-వ్యంజకాదిత్యథః||నూషణాంతరమాహ- కింశే
తి|| యథాస్తమేతిగభ స్తిమానిత్యుక్తై సంధ్యావంశనమక్రేమవస్తూపసం
హరణాభిసరణాద్యనైకాథప్రతీతిగృహాశ్రమం విప్రవశికాశ్రమకాదీ
నాముత్పన్నతే తథావహీమానయం ప్రదేశో ధూమవత్ప్రాదిత్యుక్తై
నకస్యావ్యర్థాంతగప్రతీతిలి వ్యంగ్యానుమేయయోర్విలక్షణత్వా దను
మానత్వంవ్యంజనస్యవిరుద్ధమితిభావః || మీమాంసకాఃపునరభిదైవప్రతి

దేవ - కింవ - ఎకస్తాదేవవ్యంజకా తత్తద్వ్యంగ్యాధ
ప్రతీతిర్వక్తృవివత్తానుసారేణభవతి - అనేకవ్యంగ్యా
ర్థప్రతిపత్తిరనుమానపరిపాటివిరుద్ధా || సచాభిధావృత్తి
స్సంకేతితాథావంతస్యాపరిపర్యవృత్తీయతే గమనికా ||

యమానెపిప్రసర్తత ఇత్యాముః తన్మతందూషయతి||నచేతి|| మత ఇత్యత
ఆహ-సంకేతితేతి || ఆసంత్యవృత్తిచారాభ్యాంప్రతివ్యక్తీసంకేతానుపప
త్తైఃసామాన్యరూపాణాం కేవలపదార్థానాం సంకేతగోచరత్వంతతస్తై
షామాకాంతాదివశాన్త్విభోగ్యయేతత్సంసర్గరూపోవాక్యాధోలక్ష్యమా
ణస్సముల్లసతీతిభాట్టః తదుక్తం|| తస్మాత్పదైరభిహితైఃపదాభైఃకలక్ష
ణయావాక్యాథఃప్రతిపాద్యత ఇతి||అశస్తన్తతేపిస్వాథాసంసర్గరూ
పతయాసన్నికృష్ట వాక్యాథాభిధానైఃసమర్థానాంపదానామర్థాంతర
త్వేనవిప్రకృష్టస్వవ్యంగ్యస్యాభిధానందూరాపాస్తమితి వ్యంజనోపాదా
నమేవసమంజసమితిభావః-తదుక్తం|| విశేషరూపంవాక్యాథఃమపదార్థ
మపీచ్ఛతా | వ్యక్తిరిష్టాభిధాతోన్యాభిహితాన్వయవాదినైతి-ప్రాభాక
రాఃపునరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినిష్పత్తినిమిత్తస్య వాక్యవ్యైర

వాచ్యత్వసామ్యావృద్ధివృత్తినిరూపణాన్తర్యంత్రైశ్చైశ్చాది స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేత్యాది నా॥ గతార్థమేతత్॥ ౧౨॥ త్రైశ్చీముదాహరణి- జితేతి ॥ జితమదనవిలాసమిత్యనేనసూచిత్యైశ్చైశ్చైతరరూపయావనాద్యదీపనవిభావై ర్నరపతిమంగనానామితిచాలంబన విభావై రనిమేషం ద్రష్టుమాశంసిసీనాం కామిణీ నామిత్యైత్యుక్త్యాదివ్యభిచారిభావై ది

పనిరూప్యతే ॥ అత్యర్థమకుమారార్థసంసర్పాకైశ్చీముతా॥ అత్యుద్ధతార్థసంసర్పావృత్తిరారభ్యతీప్ర్యతా॥ ఈషస్సృద్వర్థసంసర్పాభారతీప్రతివృత్తే ॥ ఈషత్ప్రేక్షాథాసంసర్పాసాత్వతీప్రతివృత్తే ॥ అత్యంతమకుమారోద్వాశృంగారకగుణామతా ॥ అత్యుద్ధతరసారోద్రవీభత్యేపరికీర్తితా ॥ హాస్యశాంతాద్భుతాః కించిత్సుకుమారాః ప్రకీర్తితాః ॥ ఈషత్ప్రేక్షాసమాఖ్యాతాం సావీరభయానకా॥ యత్ర శృంగారకగుణావతికామలేనసందర్భేణవర్ణ్యేతేతత్రైశ్చీ ॥ యత్ర రోద్రవీభత్యావతిప్రాధేనసందర్భేణప్రతిపాద్యేతేతత్రారభ్యతీ ॥ యత్ర నాతిసుకుమారాహాస్యశాంతాద్భుతా నాతిసుకుమారేణ సందర్భేణసంగ్రహ్యంతేతత్రభారతీ ॥ యత్ర నాతిప్రాధావీరభయానకానాతిప్రాధేనసందర్భేణ నిర్వాహ్యేతత్రసాత్వతీ ॥ ౧౨ ॥ యథాక్రమముదాహరణాని ॥ తత్రైశ్చీశ్చైశ్చ ॥ జితమదనవిలాసంకాకతీయాన్వయేందుం నరపతిమనిమేషం ద్రష్టుమాశంసిసీనాం ॥ సపదివిరచితా సీదంగనానామపాంధైర్దివికువలయదామ శ్యామలాతో

వికువలయేత్యుపమాభూషితై రవ్యపాంధై రిత్వసుభావై శ్చ సన్యుక్తకోమలవణాసందర్భసహకృతైః ప్రతీయమానోరససార్వభౌమ శ్శృంగారః కాకతీయాన్వయేందుం నరపతిం చేతవిశేషణద్వయసూచితమహాకులీనతాదిగుణగరిమగంభీరవిదగ్ధనాయకవిషయతయా పరిపోషాతిభూమిమనుభవతీత్యత్రేయంకైశ్చీ॥ ౧౩॥ ఆరభ్యతీముదాహరణి॥ బద్ధేతి॥ అత్రలా

లాదినిరసనవాచినా నిష్ఠూతశబ్దేనోపచారాన్నిగణనమాత్రముచ్యత
ఇతిచాగుత్వాతిశయః-తదుక్తందండినా॥ నిష్ఠూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణ
వృత్తివ్యపాశ్రయం । అతిసుందరమస్యత్ర గాన్ధ్యకత్యాంవిగాహతఇ
తి- స్త్యైనంఘనీభూతమస్యగ్యేషాంపిశితాస్థిఖండానామితిబహువీహిః-
చలమతిగంఢేతిశౌర్యాతిశయసూచకం వీరుదనామ - అత్రఖడ్గాదిశ
స్త్రోక్లాసాదినూచితోరౌద్రోక్తమాంసాదినూచితో బీభత్సశ్చవరస్సు
రంప్రధానోపసజనభావాపన్నా పరుషవణవికటబంధేనప్రతిపాద్యే
తే॥౧౮॥ భారతీముదాహరతి॥ ఔన్నత్యమితి॥ అత్ర సర్వత్రయథాక్రమం

రణశ్రీః॥ ౧౩ ॥ ఆరభతీయథా॥ ఖడ్గాఘాతనికృత్తశాత్ర
వశిరోనిష్ఠూతరక్తచ్ఛటా జాలైరుగ్గుట శస్త్రఘట్టనభ
వత్సంఘరస్ఫులింగోత్కలైః । స్త్యైనాస్పృషిశితాస్థిఖండ
వికటఘ్నాలోజ్జ్వలాంగారకైరుచ్ఛండ శ్చలమర్తిగండన్య
పతేఃకోక్తిభాగ్నిరాయోభవే॥౧౪॥ భారతీయథా॥ ఔ
న్నత్యంమహదన్యదెవమహితః కోపేషగంభీరమాకావ్య
న్యాసరణిఃప్రతాపయశసోరవైవబాహువాఃప్రథా
సర్వంనూతనమేవరుద్రస్యవతేర్థానేన తన్నిర్మితౌసామ
గ్రిచతురాననేనకియతీకీడ్పకర్షవాకల్పితా॥ ౧౫॥ సా
త్వతీయథా॥ దూరాదాకర్ష్యవిశ్వప్రస్థమరమహాసోవీర
రుద్రస్యజైత్రప్రస్థానారంభభేరినదమరిన్యపాః పూర్ణ

కిమన్యశబ్దావనిర్వచనీ యత్స్వలోకోత్తరత్వప్రతిపాదకౌ - అతవివరుద్ర
న్యవతేస్సంబంధిసర్వమాన్నత్యాదికంనూతనమేవసామగ్రితి- బాగ్రీహ
ణాదివ్యఖంతాత్సామగ్యశబ్దాత్ స్త్రీయాంజీప్రత్యయోవైకల్పి
కఃపితరణసామధ్యస్థిభ్యతే। తదుక్తంవామనేన- వ్యభిక్షితరణా
దీకారోబహుళమితి-జానఇతి। అనుససగాఢజ్ఞప్తిత్యాత్మనేపదం- అత్ర
సంయుక్తమృదువణబంధేనాదృఢతరసప్రతిపాదనాద్భారతీ॥౧౬॥ సా
త్వతీముదాహరతి॥ దూరాదితి॥ విశ్వప్రస్థమరమహాసోవిశ్వవ్యాపితేజ
స్సః- సృఘస్యదః క్వరచ్ - జైత్రయాత్రారంభభేరిభాంకారాకర్ణనే

నైవ కాంక్షిశీకానామరిభూపతీనాం దూరతవససమరకథేతిభావః - అత్రా
వికటబంధపరుషవణాసందర్భేణభయానకప్రతిపాదనాత్సత్వతీ॥ ౧౬॥
అథమతాంతరానుసారేణసర్వరససాధారణంవృత్తిస్వయమాహ ॥ మ
ధ్యమేతి॥ అనయోక్తమేణేషజ్ఞోమలేషత్సృగ్భయోరతిప్రాధాతికో
మలరసానుప్రవేశోనఃకోధాయేతివృత్తృమేణప్రతిపాదయతి-మృద్వ
ర్ణత్యత్యాదినా॥ నమావ్యతతిత్యేతదధ్యాహృత్యవ్యాపృత్యశృంగాలేతి॥ కిం

కర్ణజ్వరాంతాః । ఆరుహ్యీర్క్రీడితంతోగహనమతిమహా
త్రాంటకాకృష్టకేశాస్త్రీయధ్వం ముంధతేతిప్రతివృషతి
ధియాపాదపాన్పార్థియంతే॥ ౧౭॥ మధ్యమారభటీశ్వ
న్యాతథామధ్యమకైశికీ । వృత్తిమిడభేసర్వరససాధా
రణేమతే॥ ఆసాంస్వరూపం ॥ మృద్వర్ణైవ్యనతిప్రాథబం
ధామధ్యమకైశికీ ॥ శృంగారకరుణయోరతిమమూర
యోరల్పప్రాథత్వంనమాప్యతే ॥ కింతృతిప్రాథసంద
ర్భోనెష్యతే - ప్రతికూలపర్ణరూపదోషాపత్తైః మధ్యమా
రభటీప్రాథేవ్యధైనాతిమృదుక్రమా ॥ అతిప్రాథయో
రపిరౌద్రబీభత్సయోరీషన్తృమబంధోనమాప్యతే - అతి
మృదుసందర్భస్తువిరుద్ధః॥ ౧౮॥ యథాక్రమముదాహర
ణాని ॥ తత్రమధ్యమకైశికీయథా ॥ అసన్నేపినుహూ
త్సకేకథమితస్త్యక్త్యాప్రవాసంప్రజేర్ధిగ్ సాహస
మావయోర్విముటనంకోవావిధిఃకాంక్షతి । ఇథంస్వప్న
నివారితప్రియతమప్రస్థానబుద్ధిస్తతో బుద్ధ్యామూర్ఛతి

తహి౯దుష్టమిత్యాకాంతౌయామాహకింతితి॥ విపత్నేదండమాహప్రతి
కూలేతి॥ రసాననుగుణత్వంచాత్రికూల్యం॥ ఎతద్వైపరీత్యంమధ్యమారభ
త్యామిత్యాహ మధ్యమేతి॥ ౧౯॥ మధ్యమకైశికీముదాహరతిఅసన్నభి॥
త్యక్త్యామహూత్సవమితిశేషః - ఇతస్సర్వసాభాగ్యనిధేర్నివాసాదిత్య
ర్థః-తథాప్రవాసంప్రజేః-గహితమేతదిభావః- విభాషకథమిజ్ఞేతి
గర్హాయాంలిజ్ - క్లిగిత్యవీప్సయోరిత్యాభిజ్ఞేయ్యుర్ముక్తిః-కోవావిధి

తి- గత్వ మెనంసాహసిక ఇతిభావః-త్వద్వైరి నారీజనఃత్వయావియోజిత
భర్తృక ఇతిశేషః - అతేరితస్మిన్ గ్రహసంధ్యైశ్చంగారసంకీర్ణః కరు
ణోరసఃప్రతిపాద్యతే॥౧౮॥ మధ్యమారభటిముదాహరతి ॥ మాంసేతి॥
అతేరితస్మిన్సంధ్యైశ్చబీభత్సఃప్రతిపాద్యతే ॥ అశవైదర్భ్యాదీనాం
హతభేదేనవృత్తిశబ్దవాచ్యత్వసామ్యాత్ - కైశిక్యాద్యనంతరంతన్నిరూప
ణంచీకీర్ణఃప్రథమంతావత్తదంతర్భావంవారయతి ॥ వైదర్భ్యాదితి॥ త
త్స్వరూపమాహ శబ్దగుణాశ్రితానామితి - మాధుర్యానివరతంతాగ్రాణా
మిత్యర్థః-యద్యపిసహృదయహృదయానామాహ్లాదకః శృంగారాదిభ
ర్తోమాధుర్యం చిత్తవిస్తారరూపదీప్తిజనకో రౌద్రాది ధర్మఃఓజః - శు
ష్కేంద్రనానలవదహఃలజలవద్వాయభాయోగంసహసా సహృదయహృ

కాకతీయస్యతత్త్వద్వైరి నారీజనః ॥ ౧౮ ॥ మధ్యమార
భటిముదామాంసకీకసంకీర్ణఃప్రసరదుస్సెరావగాః
వసాకర్దమితాయుద్ధేభువోంకస్యభటైఃకృతాః ॥ ఎవంర
సాంతరేష్యప్రదాహరణంద్రప్రవ్యం ॥ వైదర్భ్యాదిరీతి
నాంశబ్దగుణాశ్రితానామార్థవిశేషనిరపేక్షతయా కేవల
సంధ్యసామమర్య ప్రాధిక్యమాత్రవిషయత్వాత్కై
శిక్యాదిభ్యోభేః। సంధ్యస్యాతిమృదుత్వమసంయుక్త
దయవ్యాపీసర్వరసధర్మఃప్రసాదః - తథాపి తేషాంశబ్దగుణత్వమాత్మ
ధర్మఃస్యశౌర్యాదేరాకారధర్మత్వమివౌపచారికం - తదుక్తంధ్వన్యా
చార్యైః- శబ్దధర్మత్వంచైషామన్యాశ్రితత్వేపిశరీరాశ్రితత్వ మివశౌ
ర్యాదీనామితి-తదాశ్రితత్వంచాసాంకావ్యప్రకాశే । మాధుర్యంవ్యంజ
కైర్వజైరుపసాగరికేవ్యతే । ఓజఃప్రకాశకైస్తైస్తుపరుమాకోమలావ
రైః। కేషాంచదేతావైదర్భీప్రముఖారీతయోమతాఇతి ॥ ఫలితమాహఅ
ర్థవిశేషేతి ॥ మాధుర్యానివర్యవసేతత్వేనశృంగారాదినిరపేక్షత్వాది
త్యర్థః - వైదర్భ్యాదీనాంరసాశ్రితమాధుర్యాదిశబ్దధర్మపరత్వంచై
శిక్యాదీనాంతు సాత్మాదేవరసపరత్వమితి మహాన్వేదఇతిభావః - తదు
క్తంధ్వన్యాచార్యైః - శబ్దతత్వాశ్రయఃకాశ్చిదధర్మతత్వాశ్రయఃప

రా ఇతిటవగజవజితాస్సుగ్మస్సుస్వవగ్రాంత్యశేఖరాః | లఘురేఖణ
కారౌచకోమలాఃపరికీర్తితాః || రేఖేణయస్యకస్యాపియోగఆద్యత్యతీ
యయోః | స్వోచ్చరాభ్యాంతుల్యయోర్వాపరుషాష్టగణశ్శమే || ఇతికో
మలవణపరుషవణసంగ్రహాః || యద్వాశబ్దఃపదరచనాత్మకః-తద్గణా
ఓజఃప్రసాదాదయః-యదాహవామనః | ఓజఃప్రభృతయోబంధగుణా
ఇతి || ౧౯ || అథరీతిసామాన్యలక్షణమాహ || రీతిరితి || గుణాన్లిప్తపదసంఘటనా
మాధుర్యాదిపరతంత్రశబ్దసంవర్ధిత్యథాః - యద్వాఓజఃప్రసాదాది
విశిష్టపదరచనేత్యథాః || ౨౦ || విదర్భాదిదేశీయవిదగ్ధజనపరిగ్రహేణవై

కొనులవర్ణబంధత్వం | అతిప్రాధత్యంపరుషవర్ణవికటబం
ధత్వం | సంయుక్తిస్సదువణ్ణేష్వివస్త్నమత్వం | అవికట
పరుషవణ్ణేష్వివత్ప్రాధత్యం || ౧౯ ||*

————— ❀ అథవై దర్భ్యాది రీతయః ❀ —————

అథరీతీనాంస్వరూపముదాహరణంచ || రీతిర్నామగుణా
న్లిప్తపదసంఘటనామతా || సామివిధా-వై దర్భీగౌడీశాం
చాలీచేతి || ౨౦ || బంధపారుష్యరహితాశబ్దకాతీన్యవర్జితా |
నాతిదీర్ఘసమాసాచవై దర్భీరీతిరివ్యతే || యథా || కాకతీ
యనరేం ప్రస్యకీర్తించనచర్చనం | దిగంగనాతన్వంతి
వతంసీకృతతద్గుణాః || యథావా || వితరణగుణలీలాతోష
తాశేషలోకేవిభవతిసరనాభేకాకతీయాన్వయేందౌ | సు

దర్భ్యాదిసంజ్ఞకానామేతాసాం విశేషలక్షణాని విషయన్యాప్త్యథాం
ప్రత్యేకముదాహరణద్వయంచక్రమేణాహ || బంధేతి || బంధపారుష్యం
దుస్సంధికృతం-శబ్దకాతీన్యంపరుషవణాణ్యం- నశ్చిథాస్యనశబ్దస్యాతిదీ
గుణసమాసేత్యనెనసుప్తుపేతిసమాసః - ఏతేనాత్రా సమాసామధ్య
సమాసాచవివక్షితేతిబోధవ్యం-తదుక్తం || అవృత్తిమధ్యవృత్తిర్వామా
ధుర్యేసుటనాతథేతి || ఉదాహరతి కాకతీయేత్యాది || వతంసీకృతేత్యత్రవ
ష్టివాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసగయోరితివచనాదకారలోపః || విత
రణేతి || విభవతిప్రభౌసతి-క్షితిసురజనాఃప్రాప్త్యాజనాప్రేమాంశమూహ

ఇతిజనశబ్దాంతాత్ - గ్రామజనైత్యాదినాతల్ప శ్రీత్యయః - ఖండికాదిభ్య
 శ్చైత్యత్రసామూహికేషుతదంతవిధిగస్తీతిజ్ఞాపనాత్ । అశ్రోదాహార
 నిష్ప్రయేపికావలఃకైః రత్నసమానైర్నృమబంధేన చక్షిత్వోదాత్వా
 ద్యద్దీపనః భావవ్యంగ్యశృంగార గతాహ్లాదకశ్వలక్షణమాధుర్యప్రతిపా
 దనాదైవదర్శిరీతిః - అత్రయద్యపికితిచంకనవర్చనమిత్యాదౌ - రేఖ
 సంయోగః-తోషితాశేషిత్యాదౌ శకారషకారౌచేష్టేవమల్పశ్రవరుష
 వణాఃస్ఫులి - తథాపినమాధుర్యభంగః - అతవచానంకవర్ధనాచార్యైః ।
 శమోచరేఖసంయోగప్రవగళశ్చాపిభూయసాః । షరోధినన్యృశ్యశృంగారే
 తేనవర్ణారసచ్యుతాఇత్యత్రభూయసేశ్యుక్తం । ఎవముత్తరత్రాప్ర్యా
 హనీయం॥ ౨౧॥ గౌడీయామాహుజఇతి । అత్రైజశ్చబ్దైససమాసభూ

రతరుగణనాయాం కామధేను ప్రసంగేషీతిసురజనలే
 యంవీతకాతూహలాసీత్ ॥ ౨౧ ॥ ఓజఃకాంతిసంబోధే
 తాగౌడీయారీతిరిష్యతే ॥ యథా॥ ప్రచండతరవోద్బంధ
 ఖండితారాతిమండలః । బిభర్ష్యుర్విధురాంసుర్విప్రభవ
 న్నంధ్రగ్రీహావతిః॥ యథానా॥ ఉద్యవోస్త్రసంభవప్రతిబింబ
 రిమకుటాటోపసంజాతరాహుభ్రాంతి భ్రాశ్యత్పతం గా
 భయకరణచణస్ఫారనాసీరరేణుః । అంధ్రిత్కృశర్తురా
 సీదధికరణధురాభిన్నమతైభకుంభ పోష్యన్మక్తా ఘతా

యాస్త్రమువ్యతే-కాంతిశబ్దేనవోద్భుటపదత్వం ॥ ఉదాహరతి ప్రచండే
 తి॥ ఉర్విధురాంభూభారం - ఋక్పూర్ణభూరిత్యాదినాసమాసాంతోచ
 ప్రత్యయః॥ ఉద్యదితి ॥ అత్రఖడ్గోత్కృతప్రతిభటమకుటేషుస్వర్భాను
 భ్రాంత్యాకాండిశీకస్యభానోరభయకరణచణత్వం నాసీరరేణోరుత్పే
 డ్యతే - తేనాస్యసూర్యాస్త్రమయప్రతీజనకంతత్తండలావరణంగమ్య
 తే - తతశ్చవీరవరణోత్సుకతయాసమాగతాప్సరోముఖానాం చంద్రత్వే
 నదలితేభకుంభయుగళోద్గతితమాక్తికానాంతారాత్వేనచ రూపణాద్ర
 ణధురాయారజసీత్వంగవ్యతే-నచానేకనినానాకకథనందోషాయ - వీర
 రుద్రవిక్రమవిహ్వలీకృతచేతసాం తద్వైరివీరాణాం తథాత్వేనప్రతీ

తే - అత్రవరుషవణకాశంబశ్చేణసమాశభూయస్తేన్వనశరౌరకసగత
 దీపకత్వలక్షణౌబృప్రలిపాదనాన్తాదీయః || ౨౨ || పాంచానీమాహసాం
 చాలేతి || ఉదాహరణి జేతురితి || నభస్యంతరియేభూవిభ్రమంభూభావంబి
 భ్రాతీసతి - వియద్దీప్తికాకామందాకో - విశంకటాభ్యాంవిశాలాభ్యాంతటి
 భ్యాంద్విద్వాసతి మాత్త్యనదీథాగీరభీజాతా - తథాగూఢామారజోమయ
 భూమేవభావర్తమానాశాతమనదీ - పాతాశగంగాయతే భోగవతిగన
 తీత్యహూయమాదమ్భుతమితిభావః || స్థానభి || సర్వాణాంవాతాహీక
 త్యాప్త్యద్దోరకస్యద్విషత్ప్రాణపరిపుష్టత్వంనాదమ్భుతమితిభావః || తస్మిన్మి

రానికరపరివృతాస్త్వర్వధూవక్త్రీచంద్రాః || ౨౨ || పాం
 చాలరీతిత్వైర్భగ్నీగోదేరీతుభయూత్తికా || యథా || జేతుఃకా
 కంబీరయత్రవృషతేజైశ్రుప్రయాణోద్ధితేయోనీరేణుభరే
 నభస్యతిభృశంభూవిభ్రమంబిభ్రతి | చాతామత్త్యనదీవిశం
 కటతటి ద్విద్వావియద్దీప్తికా గాఢంగూఢతమాచ శాతమనదీ
 పాతాశగంగాయతే || యథావ || స్థానేతచ్ఛలమర్దిగండన్య
 పతే త్వద్భద్రభోగీద్విషత్ప్రాణైర్వృత్పూర్వోపమేతి సతతంకిం
 త్వైతదత్యమ్భుతం | పీతేనప్రవిపత్నసాద్ధివయశః క్షీణైశశర
 త్విషం యత్సంపర్ధయతి త్రిలోకభరితాం శ్వత్సీర్తిలక్ష్మీసు
 ధాం || ౨౩ ||

అథశయ్యా

అథశయ్యా || యావదానాంపరానోన్యమైత్రిశయ్యైతికథ్య

మ్భుతమిత్యాకాంత్రాయామేతదిత్యాహ పీతేనె || పయఃపానంభుజం
 గానాంకెవలంబిషవృద్ధయైతిలోకప్రసిద్ధం - అత్రపునరధికతరమథాన్య
 ధ్యయైతిమహాదమ్భుతమితిభావః - త్రిలోకభరితామితి - త్ర్యవయవోలో
 కస్త్రిలోకః - శాకపార్థివాదిత్వాత్తృగ్యమపవలోపీ సహాసోన్వయగరితి
 ప్రతిపాదితం - త్రిలోకజనసమిత్యత్ర ప్రథమస్తోతే - అత్రోదాహరణ
 ద్వయేపిపూర్వోక్తరీతిసాంకర్యేణాద్భుతరసప్రతిపాదనా త్వాంచాలీ ||
 ౨౩ || అథరీతయశ్చైయతీత్యత్ర చశబ్దసముచ్చితయోగ్యయ్యాసాకయో
 ర్మధ్యేశబ్దకర్తృత్వసామ్యాదీత్యనంతరం శయ్యామాహ || యావదానా

మతి || పరాఉత్కృష్టాఅన్యోన్యస్యమైత్రీవినిమయాసహిష్టుత్వమిత్యర్థః
అతఏవాస్యారీతిభ్యోభేదఇతిభావః || ఉదాహరతి- దాతురతి || గతార్థమే
తత్ || అత్యైలక్షణంయోజయతి అత్రైతి || ౨౮ || పరిచేషాత్పాకమాహ ||
అథైతి || అథస్యశృంగారాదేగఁభీరిమాఅస్వాద్యమానతావిశ్లేషఇతిష
ష్టీసమాసః - పూరణగుణేత్యాదిసానిమేషస్తు - తదశిష్యంసంజ్ఞాప్రమా
ణత్వాత్తద్యత్స గౌరవంప్రసజ్యేతేత్యాది పాణినిశబరస్వామిప్రముఖ
మహాపురుషప్రయోగదర్శనాదనిత్యఇతిపదమంజరీకారః || ౨౯ || ద్రా
తౌపాకముదాహరతి స్మరైతి || విషయమాత్రవిశ్రాంతివిరహిణోవిశ్మం

తే || యథా || దాతుఃకాకతివంశమండన్తమణేర్నిస్సీమవిశ్రా
ణనన్తాఘాలంఘితకల్పపాదవగుణప్రాథేరగాభోజసః | విభృ
చ్చార్దకాముదీపరిమళం సామంతసీమంతినీగండాభోగనిరూ
ఢపాండిమధురంధత్రైయశఃప్రాయశః || అత్రపదవినిమయా
సహిష్టుత్వాద్భంధస్యపదానుగుణ్యరూపాశయాన్ || ౩౦ || ...

— ❁ అథద్రాతౌపాకాః ❁ —

అథగంభీరిమాపాకఃసద్విధాహృదయంగమః | ద్రాతౌపా
కోనాళికేరపాకశ్చప్రస్ఫుటాంతరౌ || ౩౧ || యథాక్రమం
స్వరూపముదాహరణం || ద్రాతౌపాకస్సకథితోబహిరం
తస్ఫురత్రసః || యథా || స్ఫురస్తేరాన్తందస్మితమధురసౌర
భ్యనుభగాన్తనాగ్నీడాజాడ్యాః ప్రణయరసకన్లోలభరి

ఖలవృత్తిస్వమదమంధరత్వాదిగుణశీలాఃస్మరాః - తదుక్తంభావప్రకా
శే || అపరిచ్ఛిన్నవిషయంపదమంధరమాలితం | స్ఫురద్భూత్పత్తృతారం
యత్తత్స్మరమితకథ్యతఇతి - తెవత్సరప్రధానాఃస్ఫురస్తేరాః - మంద
స్మితాహాసగర్భాఃసంభోగౌత్సుక్యసూచకాః - మధురాఃసంతాపహ
రాఃసౌరభ్యేణపద్మినీజాతేరస్యాఃస్మితనిమిత్రైసనుభగాశ్చయేతథోక్తాః -
కటాక్షైర్హాసగర్భైస్తుసంభోగౌత్సుక్యభావనా | శీతలీక్రియతేతాహా
యనతన్తధురంత్యైతమితివోక్తైః - నాయికాయాఃప్రాథత్వాన్తనాగ
న్మనీర్దాజాడ్యం దాహంతేతథోక్తాః - అతవిషస్వానుకూల్యప్రకాశ

కాః - త మ క్తం - స వీ డా లో క నే నై వ స్వా ను మాన్యప్రకా
శనమితి । విప్రం భేషరమాం కాస్తా మా రూ ఢే వర్మ నాదిభిః । యే నాంతరం
గం ద్రవతీ స సే హా ఇతి కథ్యత ఇత్యుక్త లక్షణః సే హాః ప్రణయశ్చ జై నవివ
క్షీతః - సవవరసో ద్రవద్రవ్యంతస్యాంతరంగ వారిధివాస్తవ్యకల్లోలైర్వ
హూర్నిభిర్గురితాః ప్రేమదాయినభిత్వర్థః ॥ ప్రవీణాతం మనోయత్ర
దశ్య నై ప్రేమదాయితదిలిలక్షణాత్ । కృతా నేక సూంధాః ప్రియదృష్టి
ప్రతిఘాతే నాత్మకృతభరణం యథాక్రమమాసారప్రసారాభ్యాసంగీ
కృతతరంగభంగికాభివ్యర్థః - అతఏవై తెసోత్సుకాస్తరంగితాశ్చ - తమ
క్తం । సోత్సుకంతద్యదాలోక్యభూయోభూయోవలోకనం । కల్లోలభవ
యః కాంతివిశ్లేషస్తత్తరంగితమితి - మనసజనహస్రాణిస్సృజతః - విర

తా ॥ కృతా నేక సూంధాస్తనసజనహస్రాణిస్సృజతః క
టాక్షాన్వామాక్షీకిరతిపరితోరుద్రస్యపతిం ॥౨౬॥ సనాభికే
రపాకస్సృదంతర్దూఢసోదయః ॥యథా॥ లీలావిభ్రమ
పూర్వరంగముదితం తారుణ్యమెత్యత్రపానేపథ్యాంతరబిం
బితస్తరకళాలాస్యనృపంచశ్రియః । సఖ్యఃపశ్యతకాకతీయ
నృపతోభావానుబంధోజ్జ్వలఃకోవ్యస్యాస్తరశ భువోవిజయ
తేశ్వంగారనాట్యక్రమః అత్రనద్రాగర్థప్రతీః - ఎవంప
స్త్యలంకారప్రతీతావపిద్రష్టవ్యం ॥ పాకాంతరాణిషధుక్షీ

క్తస్యాపీతిభావః - యద్దర్శనేవిరక్తోపియుభ్యత్యేతత్సమస్తథమిలిలక్షణా
దే తె సమస్తథాడవ్యంతే - ఎవంవిభానుటాక్షా - నామాక్షీమనోహ
రనయనా - రుద్రస్యపతింపరితః సర్వణఃకిరతి - అభితఃపరిత ఇత్యాది నాద్వి
తీయా - కటాక్షలక్షణంతు సంగీతరత్నాకరే । యద్గతాగతవిశ్రాంతివైచ
ిత్యేణవివర్తనం । తారకాయాఃకలాభిజ్ఞాస్తంకటాక్షంప్రవక్షత ఇతి ।
అత్రైవంసమస్తథాసహిష్ణృశ్శృంగారస్యపాతసమయే ప్యాస్వాద్యమా
నత్వాదంతర్వసాశ్చష్టాదణంప్రప్తవ్యం ॥౨౭॥ నారికేళపాకముదాహర
ణిలీలతి ॥ విప్రరేణివ్యాఖ్యాతమేతన్నాయీకాప్రకరణేసుధ్యమోదాహర
ణప్రస్తావే ॥ లక్ష్యలక్షణంయోజయతిఅత్రైతి ॥ ఎవంవ్యాఖ్యానసాపేక్ష

త్వాన్నదుత్తమస్థప్రతీతిర్యథః - ద్రాక్షాపాకనాతికేళదాకావధక్తి
స్యదుత్తమిలంబితప్రతీత్యోఃపరాంకోటిమూరూఢా - అతస్తదంతరశవ
త్తిన్యామధ్యమప్రతీతే రనేకవిధత్వాత్తదనుసారేణ కదలీరసాలాదిపా
కాస్త్వయమూహ్యభివ్యాహుఎవమితి || ౨౬ || ఇథంకావ్యసామగ్నీంరూ
ప్యతజ్ఞేదానిరుంప్యంతే || అథత్యాదినా || తేషాంసామాన్యతస్త్వరూప
నిరూపణసూర్యకంపిభాగమూహా || వ్యంగ్యస్యేతి || ప్రాథాన్యాదినిం
త్తవశాదుత్తమాదికావ్యానాంధ్యస్యాదిసంజ్ఞాప్రవృత్తిరిత్యాహ వ్యం
గ్యస్యప్రాథాన్యభివ్యాహినా || యథాలాకకస్యవిద్యస్తనస్సంజ్ఞానా
ర్థంప్రదిపాదాదివవ్యంగ్యార్థమేవవాచ్యవాచకవైచిత్ర్యాదౌమహాకవి

రాదీనియథాసంభవమూహ్యేని || ౨౭ ||

అథకావ్యవిశేషః, ధీ

వ్యంగ్యస్యప్రాథాన్యాప్రాథాన్యాభ్యామస్ఫుటత్వే
చనత్రివిధంకావ్యం । వ్యంగ్యస్యప్రాథాన్యే ఉత్తమంకా
వ్యంగ్యనిరతివ్యవదిశ్యతే - అప్రాథాన్యేమధ్యమంనుణీభూ
తవ్యంగ్యమితిగీయతే - వ్యంగ్యస్యాస్ఫుటత్వే ధమంకావ్యం
చిత్రమితిగీయతే || ౨౮ || ధ్వన్యథా||స్వామిన్తోత్రమహీధ
రాని-మధునానీచైర్విధత్సేకుతోగాధానంబునిధీన-రోషికు
రుషేకిందికృతీనల్పకాక । ఇథంపాశ్చ చరానుబావవఖ

ప్రవృత్తైర్వ్యంగ్యస్యమధ్యేచిత్రాంతివిరహాణస్వపర్యంతం సహృదయ
హృదయాక్షణాద్వతస్యప్రాథాన్యమిశ్యనుసంధేయం - తద్విరుద్ధమ
ప్రాథాన్యం - తచ్చవ్యంగ్యస్యచానుత్వావకన్దోపాధిక్యతంసస్వాభావిక
మితి గుణీభూతవ్యంగ్యమిశ్యత్రద్విప్రగ్యయేనసూచ్యతే । అథమకావ్య
స్యాస్ఫుటవ్యంగ్యత్వేననీరసత్వాతే-వల వాచ్యవాచకవైచిత్ర్యాత్ర
యత్వే నాతేభ్యప్రఖ్యత్వాచ్చిత్తశబ్దనాచ్యత్వం - తచ్చశబ్దార్థాలంకా
రయోర్వాచ్యససమాసాభ్యాంనిబంధనేశబ్దచిత్తమర్థచిత్తముభయచిత్రం
చేతి త్రేధావిశద్యతే || ౨౯ || తత్తద్ధ్వనిమదాహరణీ||స్వామిన్నితి|| అల్ప
కానత్యల్పకా - లనూలాపంముహూర్భాసామసకృత్-ధగమితియోగతో

భక్తైషిణానతుకులా చలాద్యపమైషిణా - నునై కవనతిసపునరచలాదివ
 జేతైకగుణాధారః ॥ అత్రోన్నత్యాదివ్యంగ్యస్యాగూఢత్వాద్యపకర్షణిమి
 త్తాభావాత్ప్రధాన్యేనోత్తమకావ్యత్వ మెవేత్యభిప్రాయేణాహ- అ
 త్రీతి॥౨౯॥ గుణీభూతవ్యంగ్యముదాహరతి ॥ ప్రత్యగేతి ॥ అత్రకార్ప
 ణ్యవచనాదిజేష్టావిశేషరూపవ్యంగ్యస్య యాభిరముష్యేత్యాదివాక్యేనో

లంన్యస్యత్యభిప్రాయేషిణాస్మద్యపన్యభువానునై కవనతిశ్చే
 వీరరుద్రోన్యవః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రస్యకలశైలాతిశాయి
 సమున్నతత్వమతి సముద్రగూర్భివ్యంలాక చాలాదికమైశ్వ
 ర్యంవర్ణ్యతే । తథాకులశైలంయోనిశ్లాకపాల శిర్షాణ
 సుందరంభాతిశాయీసర్వవిలక్షణః కాకతీయవిర్షాణవై భవభి
 తివ్యజ్యతే॥౨౯॥ గుణీభూతవ్యంగ్యంయథా ॥ ప్రత్యగ్రుద్రస
 రత్పుత్రాపవిభవ్యప్రాఖలాశాంతరే విశ్వత్రాతరి వీరరుద్ర
 నృపతాసింహాసనాధ్యాసినీ । ఆస్థానీంసముపాగతైర్నృపవ
 రైస్తాస్తాస్తథా దర్శితాశ్చేష్టాయాభిరముష్యకాకతివిభోర్దృ
 ష్టికృపార్ద్రీకృతా॥ అత్రప్రాప్తాభిషేకమహాలాభ్యవస్య
 ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజస్యాగ్రేశరణార్థినాంపార్థివా
 నాం తథావిధ కాన్వణ్యోక్తీ పునఃపునఃప్రణామాదికంవ్యం
 గ్యంతాస్తాశ్చేష్టాదర్శితా ఇతివాచ్యాదనతిశాయాతి గుణీభూ
 తవ్యంగ్యతా ॥ ౩౦॥ చిత్రంత్రివిధం-శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభ
 యచిత్రంశేతి-తత్రశబ్దచిత్రంయథా ॥ త్సోనీరతుణదక్షిణాః
 తుతజగన్మోహా ద్దురీక్షత్రమూః తుద్రక్షత్రియపతుశిక్షణవి
 ధాసోత్తిష్టకాత్యేయకాః । ఉద్దామోద్యమనస్యసుద్రవ్యప

క్షప్రాయత్వాదగూఢత్వేన నచాకర్వాతిశయ ఇత్యాహ వాచ్యాదన
 తిశాయాతి॥ ౩౦॥ శబ్దచిత్రముదాహరతి ॥ త్సోనీతి ॥ దురీక్షత్రమూఃఅ
 భ్యాసజనితలాభువాతి శయేనదురవబోధానుధప్రయోగపరిపాటికాః-
 తుద్రక్షత్రియపతురాజపార్శ్వబలం- కాత్యేయకఃశిష్టః-కులకుక్షీత్యా
 దినాశైషికోధకప్రత్యయః-యదైతత్పుత్రంభావ్యకారోనమమృషే

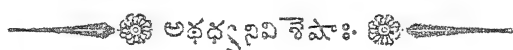
తదాదృశకుక్షీర్యాది నాథతో - స్వార్థి కఃకప్రత్యయః - అశ్రద్దోద్దండ
 శ్రీదానామశనిత్వరూపణంగర్వాణాంపర్వ తత్వరూపణేహేతుః - అకఃప
 రంపరితంరూపకం - తస్మిన్ సత్యపిక వేద్యత్వేన సుప్రాసనివాభినివేశా
 చ్చబ్జచిత్రవ్యవహారికాన్యమర్థ చిత్రస్యతుగుణభావ ఎవేతన్వోభయచ
 త్రత్వమస్యేతిభావః॥౩౦॥ అర్థచిత్రముదాహరణి ॥ ఖగ్గృతి ॥ ఖగ్గేయ
 ధ్ధవిజృంభితే రిపుమహీనాథాం జలించించితంప్రేక్షంతోజయలక్ష్మీవాస
 కమలంమన్యంతేఃజ్ఞానినః । మన్యేపీరప్రతాప రుద్రవిభోర్జన్యేమగృహీ
 తుంపునస్సృష్టైరిపుజీవితాని విధేర్యాతస్యపీతాంబుజం ॥ జన్యేమయ
 ధ్ధేమ-యాతస్యగచ్ఛతః(పత్తసేతిపాతేపాగ్రిప్రస్యేతిభాయా)శచ్చివా

తేర్దొద్దండయోశ్చండయోద్ధజః ద్దుర్జనగర్వపర్వ తభిదాదం
 భోళయః కేశయః॥౩౧॥ అర్థచిత్రంయథా ॥ ఖగ్గైర్ముపజం
 భిషిరిపుమహీనాహంజళించించి అంపెక్షంతోజయశచ్చివాస
 కమళంమన్యంతిపిష్టాణిణో । మన్యేపీరపరపరుద్దవిహుణోజన్యే
 సుఘేతుం ఉణోసిద్ధిరిపుజీవిత ఇవిహిణోజత్తస్సపీథంబు
 అం॥భాయా ॥ ఖగ్గేయధ్ధవిజృంభితేరిపు మహీనాథాం జలం
 చించితంప్రేక్షంతోజయ లక్ష్మీవాసకమలం మన్యంతేవిజ్ఞాని
 నః । మన్యేపీరప్రతాపరుద్రవిభోర్జన్యేమగృహీతుంపునఃస్సృ
 ష్టైరిపుజీవితానివిధేర్యాతస్యపీతాంబుజం॥౩౨॥ఉభయచ

సేత్యత్రలక్ష్మీశబ్దస్యహౌమిధస్సృతిపాక్షికోహాస్యః- ఘేతుంఉణో
 ఇత్యత్రతుంతవ్యక్తాసుగ్రహేరితితుమున్యత్యయగ్రహేర్ధైరాదేశేఘే
 త్తుమితిసిద్ధం- తస్యోద్దండపదేనసంధ్యభావః- పదయోస్సంధిర్వేదికమిత
 త్వాత్ - వీరపటవేత్యత్రవాసమాసఇతిసమాసేవికల్పాద్విత్వాభావః-
 జత్తసేతివర్తమానాపదేశే నపరాసుచైరిప్రాణసంగ్రహణలంపటస్య
 కమలభువకమలోపవేశనావకాశాభావః ప్రతీయతే - అత్రప్రతాపరు
 ద్రఖగ్గప్రసించి తేరిపు నృపాంసలా జయలక్ష్మీవాసకమలత్వమారోప్య
 తదవహూవేనార్థసిద్ధేనబ్రహ్మసన కమలత్వప్రతిపాదనా వవహూవాలం
 కారః- అత్రైవకవేరభినివేశాదస్యార్థచిత్రత్వం - పృత్యనుప్రాసేతు
 గుణభావఎవేతనాత్రాపుభయచిత్రత్వమితిభావః॥ ౩౩॥ ఉభయచిత్ర

ముహూర్తః॥ విద్యేతి ॥ అహోభయశ్రవణేరభినవేశాదుభయచిత్రత్వ
మిత్యభిప్రాయేణాహ॥ అత్రేతి ॥ యద్యప్యేతత్ప్రావీనాలంకారకారై
ర్హిదాహృతం - తథాప్యన్యతరప్రధాన్యేనేతరభేదద్వయ వదుభయ
ప్రధాన్యేనాస్యాపి సుపచత్వాదవిరోధః - కించ - పాదాంబుజంభవ
తువోవిజయా యమంజుమంజీరశింజిత మనోహరమంబికాయాశ్చత్యతో
పమానుప్రాసయోరనోన్యన్యరషేక్షత్వేన సమప్రధానభావయోగ్యం
సృష్టిమంగుల్పాదైః పూర్వైరేవోభయ చిత్రమవ్యంగీకృతమితివిజ్ఞే
యం- నిన్వేషూదాహరణేషుయథాయోగంపిభావానుభావవిశేషకథనే
నపీరశృంగారయోఃపర్యవసానాత్కథమధమత్వం- సత్యం- శబ్దాధ్యాలం
కారయోరేవకవివివక్షావిషయత్వాద్విద్యమానోపి రసోదివాచంశ్రుత్ర

త్రంయథా ॥ విద్యాసముదేభువనైక భద్రేప్రతాపరుద్రే
జితవైరిభద్రే । రత్నానిదేధృతశౌర్య ముద్రేకాంతేవప్య
శ్రీరమతే గుణాద్రే ॥ అత్రానుప్రాసోపమాభ్యాంచ
శ్రుతా ॥ ౩౩ ॥*

అధర్వనిశేషానిరూప్యంతే ॥ అత్రధ్వనేగ్గక్షణాభిధామూ
లత్వేనావివక్షితవాచ్యవివక్షితాన్య పరవాచ్యాభ్యాంప్రథమం
భేదాద్వా । అవివక్షితవాచ్యస్యాధ్యంతరసంక్రమితాత్వంత

కాశవన్నప్రతీయతే - తదుక్తంకావ్యాలోకే॥రసభావాదివిషయవివక్షా
విరహాసతి । అలంకారనిబంధోయస్సచిత్రవిషయోమతత్తతి ॥ ౩౩ ॥
ఎవంత్రిపిథమపికావ్యం సామాన్యతోనిరూప్యతతోత్తమ కావ్యంప్రపం
చయితంప్రతిజానీతే అథేతి ॥ విభజతే అత్రేతి ॥ అవివక్షితంవ్యంగ్యేన
న్యగ్భావితంవాచ్యంయత్ర సోఽవివక్షితవాచ్యః - అన్యపరంవ్యంగ్యపరం
రాజతాత్పర్యేణ రాజపురుష సేవన వద్యవ్యంగ్య పరత్వేనైవ వివక్షితం
వివక్షితాన్యపరంతథాభూతంవాచ్యంయత్ర సవివక్షితాన్యపరవాచ్యః
తత్రలక్షణామూలంచతుర్థావిభజతే - అవివక్షితేతి ॥ తత్కాధ్యంతర
సంక్రమితవాచ్యేనాచ్యస్యోపపద్యమానత్వేపి తావతా నుపయోగాదజ

హస్తాక్షరములత్వం - అత్యంతశుభ్రతవాచ్యే వాచ్యసామర్థ్యముచేత
 త్వాజ్ఞహస్తాక్షరములత్వమితివివేకః - సంప్రమితేతిహివాచ్యంజనసహ
 కారివర్గస్యాంప్రభావశ్చితిసూచ్యతే || అభిధానములంబిభజతే - వివ
 షితేతి || సంలక్ష్యః స్ఫుటసంవేద్యః శ్రమోన్యంగ్యవ్యంజకయోగ్యత్ర
 ససంలక్ష్యత్రమన్యంగ్యః - యత్రవ్యంజకస్యవిభావాదేర్వ్యంగ్యస్య
 చరసావేస్తన్నపిత్రమోనితతనూన్యాతపత్రపత్రశగవేధవదాశుభావి
 త్వాన్నలక్ష్యతేసోసంలక్ష్యత్రమన్యంగ్యః || తత్రాన్యస్యశబ్దార్థోభయ
 శక్తిమూలత్వేనత్రైవిధ్యంసిద్ధవత్ప్రత్యంగ్యంచతుర్థావిభజతే - సం
 లక్ష్యేతి || జాతిగుణాదిరూపార్థోపస్తు - కడేవిచ్చిత్తివివేకముత్తమలం

తిరస్కృతవాచ్యతయాద్వివిధస్య వాక్యపదగతత్వేన ద్వై
 ష్టభేదాతుర్విధ్యం । వివక్షితాన్యపరవాచ్యస్యసంలక్ష్యత్ర
 మన్యంగ్యసంలక్ష్యత్రమన్యంగ్యతయాద్వాభేదా । సంల
 క్ష్యత్రమన్యంగ్యేతద్విశక్తిమూలేపస్త్యలంకారరూపతయా
 ద్వైవిధ్యేవాక్యపదగతత్వేనచాతుర్విధ్యం । అర్థశక్తిమూలే
 సంలక్ష్యత్రమన్యంగ్య అర్థాన్యస్యతస్యభావిత్యేనకవిప్ర
 శోక్తిసిద్ధత్వేనకవినిబంధనోక్తిసిద్ధత్వేనచత్రైవిధ్యం । త్రివి
 ధస్యపస్త్యలంకారరూపతయాద్వైవిధ్యేపక్షిధత్వం । పక్షి
 ధస్యాపిన్యంగ్యవ్యంజకతయాద్వైవిధ్యేనాదశవిధత్వం ।
 ద్వాదశవిధస్యాపిప్రబంధగతత్వేనవాక్యగతత్వేన పదగత

కారః || ద్వితియష్టత్త్రింశత్ప్రకారశ్చత్యాహ || అర్థశక్తిమూలశ్చత్యాదివా
 అర్థస్యమూలభూతస్యవ్యంజకస్యేత్యర్థః - యానశేవలంసాహిత్యమా
 త్రసిద్ధఃకింతులూకేప్యోచిత్యేనసంభావ్యతే - సస్వత్సంభవీ - యఃపున
 రసన్నవి లోకేకవినాప్రభామాత్రేణసంభావ్యసంపాద్యతే సకవి
 ప్రాశోక్తిసిద్ధః - కవినిబద్ధవత్ప్రశోక్తిసిద్ధమకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధశ్చ
 త్రయాణాంపివేకః - పక్షిధస్యేతి - వ్యంజకస్యేతిభావః - వ్యంగ్యవ్యంజ
 కతయేతి - వ్యంగ్యయోఃపస్త్యలంకారరూపయోఃవ్యంజకతయేత్యర్థః -
 తథాచోక్తంకాన్యప్రకారే అర్థశక్తిగ్భవోన్యోన్యవ్యంజకసంభవీన్య

తః॥ ప్రాథోక్తిమాతాత్రిథోవాకవైదైవోదితస్సవా ॥ వస్తువాలంకృ
తిర్వేతివడ్డేదోసావ్యనక్తియత్ । వస్తులంకారమథవాతేనాయంద్వా
దశాత్మకభితి॥ హేమవంరస్తుప్రాథోక్తిమంతరేణస్వతసిద్ధస్యావ్యకిం
చిత్రతత్వాత్తత్త్వమేవ సర్వతేత్రిస్వతస్సుంభవిత్యాదిభేదత్రయం
నాంగీకరణం ॥ అనురణనేతి - ఘంటాదేఃప్రథమస్వనానంతరభావీస్సిద్ధ
స్వనోనురణనం తత్సద్భవ్యత్వంలక్ష్మ్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధావ్యనురణ
నధ్వనిరుచ్యతే - తత్ర - విచ్ఛిత్తిశోభినైకేనభూషణేనేవభామినీ । పద
ద్యోత్యేనసుకవేర్వనినాభాతిభారతీభ్యన్యచార్యవచనాత్పదగతేష్వ
పిరమ్యత్వమస్తీతివేదితవ్యం ॥ తృతీయమాహ ఉభయశక్తితి ॥ ఏకవిధవి
వేతి- ప్రకారవైచిత్ర్యకల్పనస్యమశ్మకత్వాదితిభావః - అనురణనధ్వనిభే

త్వేనవత్త్రైవిధ్యపత్తిశిశ్పికారోర్ధశక్తిమూలోనురణన
ధ్వనిః॥ ఉభయశక్తిమూలోవాక్యగతత్వేనైకవిధవీవ॥ ఏవం
సంలక్ష్మ్యక్రమవ్యంగ్యధ్వనేరేకవత్వారింశద్భేదాః॥ అసంల
క్ష్మ్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ప్రబంధవాక్యపదపదైకభేద
రచనావర్ణగతత్వేనపద్యధః ॥ ఏవంఏవక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వ
నేసప్తవత్వారింశద్భేదాః॥ అవివక్షితవాచ్యభేదైశ్చతుర్థి
స్సహధ్వనేఃప్రథమంబుద్ధాఏకమచాశద్భేదాః ॥ తేషాంప్ర

దాకోగ్రీడికృత్యాహ॥ ఏవమితి॥ ఏకశ్చవత్వారింశచ్చఏకవత్వారింశదే
తిద్వంద్వః- సర్వోద్వంద్వోవిభాషయైకవద్భవతీత్యేకవద్భావః-లింగమశి
వ్యంలూకాశ్రయత్వాల్లింగస్యేతిభావ్యకార వచనాజ్ఞనపదాది శబ్దవన్న
పుంసకత్వాభావః - నాపిభేద్యలింగత్వం-వింశత్యాదీనాంసత్యంతానా
మనురణకోశే- తానుచానవతేః స్త్రీయైతినియమేనస్త్రీలింగతాభిధానా
త్ - యద్వాఏకోత్తరావత్వారింశదితిమధ్యమపదలాపీసమాసః-ఏవమ
న్యతాగ్నిప్రప్తవ్యం॥ద్వితీయమభిధామూలధ్వనింవిభజతే అసంలక్ష్యేతి॥
రసాదీనామానంత్యేన తద్భేదకల్పనస్యాశక్యత్వాత్తద్యోతకప్రబంధాది
కృతోరసాదేర్జ్ఞానావిభాగభిత్వాహ ప్రబంధేతి॥ సర్వాసపిధ్వనిభేదా
సంకలయ్యాహఏవమితి॥ శుద్ధాధ్వన్యంతరాసంబద్ధాభివ్యక్తః॥ మిశ్రభే

దానాహతేషామితి॥ తేషాంశుద్ధానామిత్యర్థః ॥ ననులక్షణామూలధ్వనే
రభిధామూలధ్వని సంబంధే యత్తైకోమిశ్రభేదః తత్తైవాభిధామూల
ధ్వనైర్లక్షణామూలధ్వని సంబంధేభేదాంతరంభవివృతి ఏవమేకపంచా
శతోపిభేదానాంవిచార్యమాణే ఏకోత్తరశతపట్యాధిక సహస్రద్వయ
సంఖ్యాక (౨౬౦౦) మిశ్రభేదసంభవాదైకైకన్యూనతాత్రయణైకప
ద్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధిక సహస్ర (౧౩౨౬) సంఖ్యావలంబనమ
యైక్యమితీత్యత్యం- భేదద్వయేపితస్యామునాసంబంధోముష్యవాతేనే
తిసంబంధిప్రతిసంబంధినోరుచ్ఛారణవ్యత్యాసమాత్రంనపునశ్చమతా-

త్యేకమేకైకస్యైకైకేనసంబంధేప్రథమభేదస్యైకపంచాశ
ద్భేదాః॥ద్వితీయస్యపంచాశద్భేదాః॥ తృతీయస్యైకోనపంచా
శద్భేదాః॥ అనేనక్రమేణోత్తరోత్తరస్యైకైకభేదపరిత్యాగే
షడ్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధిక సహస్రసంఖ్యాకామిశ్రభే
దాః॥ అవివక్షితవాచ్యస్య వివక్షితాన్యపరవాచ్యసంబంధే
యోభేదస్తస్మిన్నైవాంతర్యుతోవివక్షితాన్యపరవాచ్యస్యా
వివక్షితవాచ్యసంబంధేభేదోనప్రకగ్భూతః॥ అనైనైవక్రమేణ
షస్తుధ్వనైరలంకారధ్వనిసంబంధభేదోవ్యలంకారధ్వనైర్షస్తు
ధ్వనిసంబంధాన్నప్రకగ్భూత ఇతిపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్త
రసంబంధవికైకభేదన్యూనతాజ్ఞేయా । తస్యాపిమిత్రణస్య
త్రిరూపేణ సంకరేణైకరూపయాసంసృష్ట్యేచపునశ్చతుర్థా
యోజనేచతురుత్తరశతత్రయాధికపంచసహస్రానిభేదాః

రవిశేషః - అతస్తేషాంయథాయోగంవిధోంతర్భావపవేతీయైక్యమేవో
క్తం॥తదేతదాహ అవివక్షితవాచ్యస్యైతి ॥ విషయవ్యాప్త్యర్థంధ్వన్యం
తరేష్యంతర్భావందర్శయతి అనైనైవేతి॥ భూయోవిభాగమాహ తస్యాపీ
తి॥ ధ్వన్యోస్సందేహాస్పదత్వేనానుగ్రహ్యోనుగ్రహకభావేనైకవ్యం
జకానుప్రవేశేనచత్రిరూపేణైత్యర్థః - సంకరపత్సాపేక్షత్వాభావా
త్సంసృష్టైరేకరూపత్వంద్రష్టవ్యం ॥ ఫలితాంసంఖ్యామాహ చతురుత్త
రేతి ॥ న్యూనాధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థ ముక్తామేవ సంఖ్యాం సంకేత

భాషయాక్రోడీకృత్యాహ శుద్ధాభి ॥ అత్రాంక ప్రస్తారో వ్యుత్క్ర
మేణరప్తవ్యః- చంద్రవికః- శరాఃపంచ (౫౧) ఋతువక్షత్- నేత్రే
ద్యే- అనలాస్త్రయః-ఇందురేకః॥ (౧౩౨౬) అభ్యయశ్చత్వారః-ఖంశూ
న్యంబిందురిత్యర్థః- అగ్నయస్త్రయః- శరాఃపంచ (౫౩౦౪) తస్మిన్కిం
మిత్రంకావ్యప్రకాశ కారోంతర్భావయాతయామానసికలివసభదాకా
సంగృహ్యచతురుత్తరవతుశ్శతీ యుతాయుత (౧౦౪౦౪) సంఖ్యాకాకా

శుద్ధాశ్చంద్రశరా (౫౧) మిశ్రాఋతునేత్రానలేందవః
(౧౩౨౬) ॥ సంస్పృష్టిసంకరాంతా (౫౩౦౪) స్తవ్యభిఖా
గ్నిశరాభిధాః॥ ౩౪॥ తత్రశుద్ధానామేకపంచాశచ్ఛేదానాం
నామధేయానికధ్యంతే ॥*

పదగతాద్ధాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః	౧.
వాక్యగతాద్ధాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః	౨.
పదగతాత్వంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః	౩.
వాక్యగతాత్వంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః	౪.
పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః	౫.
పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః	౬.
వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః	౭.
వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః	౮.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారధ్వనిః	౯.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారధ్వనిః	౧౦.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారధ్వనిః	౧౧.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారధ్వనిః	౧౨.

సంస్పృష్టిసంకరాంతాత్తభదానజీగణత్ - కోవేదకింవాతత్రనిమిత్తంత
త్సునస్తవేవతత్రభవంతోవిదాంకుర్వంతు - అస్మాభిస్తుయ్యక్షియ్యక్తంప
చోగ్రాహ్యం నతుపూరుషగౌరవాదితి న్యాయసరణి రనుసరణీయైతివి
ద్యానాథహృదయం॥ ౩౪॥ అథప్రతిపత్తిసాకర్యాధికాంశుద్ధభేదానాంప్ర
తిజ్ఞాపూర్వకంనామానికధ్యంతి తత్రేతి॥ గతార్థమేతత్॥ ౩౫॥ అత్ర

కతిపయోదాహరణప్రర్థనే నేహ కుశలానాం భేదాంతరాణిసుభోధా
 నీత్యభిప్రాయేణాహ అత్రదిక్షాత్రమితి॥ ౩౫॥ ఉదాహరతి మూర్ధానఞ్చ
 తి॥ అస్మాకాఅస్తదీయాః-యమృతస్తదోరన్యతరస్యాంఘ్రేత్వేత్వేత్వప్రత్య
 యేతస్మిన్నుచితేత్యస్మాకాదేశః - అతాస్మాకప్రకృత్యాస్త్యచ్చజ్జేనాస్తద

వాక్యగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధాంతశక్తిమూలోలంకారణవస్తుధ్వనిః
 ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధాంతశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః
 ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధాంతశక్తిమూలో వస్తునాలజ్ఞారధ్వనిః
 ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధాంతశక్తిమూలోలజ్ఞారేణాలజ్ఞారధ్వనిః
 ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధాంతశక్తిమూలోలంకారణవస్తుధ్వనిః
 ప్రబంధగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౫.
 వాక్యగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౬.
 పదగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౭.
 పదైకదేశగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౮.
 రచనాగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౯.
 వర్ణగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౫౦.
 వాక్యగతోభయశక్తిమూలోరసాదిధ్వనిః ౫౧.
 తత్రదిక్షాత్రముదాహ్రియతే ॥ ౩౫॥ అథాంతరసంక్రమితా
 వివక్షితవాచ్యధ్వనిర్యథా ॥ మూర్ధానో యాయ మాస్మాకాః
 కిమిత్యోన్నత్యమిచ్చథ । ఇతిప్రతాపరుద్రస్యప్రణతాః ప్రతి
 పార్థివాః ॥ అత్రఅస్మాకాఇతిసర్వదైన్యభూమయోవయం-
 ఘ్రవృశానామన్మాకం సంబంధినో యాయ మిత్యథాంతరసం
 క్రమితావివక్షితవాచ్యతా ॥ ౩౬॥ అత్యంతతిరస్కృతవా
 చ్యోధ్వనిర్యథా ॥ విశదిమవిలిప్తవియతోధవళిమపరిపూరితా

ర్థమహితైవ తావతానుపయోగాదైన్యవిశిష్టోత్పదగ్ధ సామాన్యవిశేష
 భావసంబంధేనలక్ష్యతథ్యాహ సర్వదైన్యేతి ॥ వ్యంగ్యంపునర్వీరరుద్ర
 వైరిణాంవైనతేయసన్నిధానేవాతాశినామివవిక్రమవిముఖత్వమిత్యేత
 దభిసంధాయాహ అత్రేతి॥ ౩౬॥ విశదిమేతి॥ అత్రవిశది మధవశిమో

ర్విషయభేదాన్నితోనపానరుక్త్యం- అనయోర్వియద్విలేపనదిగంతపరి
పూరణవిధానాథాత్వేనాను వాన్యత్వా ద్విధేయేనగౌరాభివ్యనేనాపిన
పానరుక్త్యమితివిజ్ఞేయం - అత్రవిలిప్తపదంమూర్తిదితస్య విలేపనస్యా
మూర్తివియత్యనుపపద్యమానత్వా తస్మిన్ధావరిత్యాగేనోపరంజనాతిశ
యంకార్యకారణభావసంబంధేనలక్షయదాకాశే ప్రకాశాధిక్యంవ్యసక్తి
త్యభిప్రాయేణాహ అత్రేతి॥ అనేనైవేతి - వాక్యగతత్వమేవాత్రభేదక
మితిభావః- అత్రజహదజహల్లక్షణయోర్వస్తుమాత్రంవ్యంగ్యం - తచ్చ
శబ్దైకవ్యాపారాద్వ్యంజనాదేవ - అన్యథాలక్షణాయాపవానుపాదేయ
త్వప్రసంగాదితిద్రష్టవ్యం-తదుక్తంకావ్యప్రకాశే-యస్యప్రతీతిమాథా

ఖిలాశాంతాః॥ ఓహరంతియశఃపూరాగౌరాశ్శ్రీకాకతీంద్ర
స్య॥ అత్రవిశదమవిలిప్తపియతభివ్యత్యంతతిరస్కృతవాచ్య
త్వం॥అనైనైవక్రమేణవాక్యగతత్వేనాప్యదాహార్యం॥౩౭॥
అథార్థశక్తిమూలావస్తునావస్తుధ్వనిర్యథా॥అబ్జానృతూకావి
నామాసాకశుక్లపత్రాన్వివాటికా॥ రాత్రీర్వివాపికాంతుం
తేకాకతీయరిపుస్త్రీయః॥ అత్రయుతుప్రభృతీనాంకామో
ద్దీపకత్వాత్తదభావోరిపుస్త్రీభిరాకాంతుత ఇతిప్రతీయతే॥
గతాసాంప్రియవియోగరూపంవస్తువ్యజ్యతే॥ అనేనప్రతా
పిరుద్రస్యసర్వేశత్రవోనిహతా ఇతివాచ్యాదతిశయః॥ త

తుంలక్షణాసముపాస్యతే॥ ఫలేశబ్దైకగమ్యేత్రవ్యంజనాన్నాపరాక్రియే
తి॥ ౩౭॥ శబ్దశక్తిమూలాపేక్షయాభేదభావము లేనబహువక్తవ్యత్వా
దర్థశక్తిమూలానాదాపుదాహర్తుమాహ అథేతి॥ అబ్జానితి॥ అత్రయు
త్వాద్యభావాకాంత్రాయావాచ్యత్వేపి తస్యాః కామోద్దీపకత్వహేతు
కత్వంవ్యంగ్యమేవేత్యభిప్రాయేణాహ అత్రేతి॥ తస్యవ్యంగ్యమాహ-
తేనేతి॥ తేనానంతరోక్తవ్యంగ్యేనేత్యర్థః॥ తస్యపివ్యంగ్యమాహ - అనే
నేతి- ప్రియవియోగేనేత్యర్థః- వ్యజ్యతభివ్యనుపజ్యతే-ఎవముత్తరోత్తర
వ్యంగ్యవివకవిసంరంభవిశ్రాంతేస్తస్య వాచ్యాదుతాదోయేనాస్యధ్వ
నివ్యవదేశిత్యాహ- ఇతివాచ్యాదితి॥ కింపప్రథమకత్రాయాంప్రతీయ

మానస్య బుద్ధి త్వాద్యభావాకాంతౌలకుణస్య వస్తునోవ్యంజకవస్తుత్తైవి
 ధ్యాతై ర్విధ్యమిత్యాహ తథేత్యాదినా ॥ ౩౮ ॥ దృష్టేతి ॥ అత్ర కీర్త
 శంభుప్రభృతీనాం నివాసాకాంతౌదిలకుణేన వస్తునాతేహంయథాక్ర
 మంకైలాసక్షీరోదమందాకినీ వంద్రాభిమాతంగభాగ్నితిరూపాభాగ్ని
 తిమదలంకారోవ్యజ్యతే ॥ తదేతదాహ అత్ర హరస్యేతి ॥ అత్ర వ్యంగ్యస్య
 ప్రాధాన్యేనాలంకార్యత్వేపి బ్రాహ్మణశ్రమణన్యాయేన ప్రత్యభిజ్ఞా
 థాప్రియవిరహ విధురాశ్శత్రుస్త్రియః కతిపయవత్సరాకాజీ
 వితాశయాప్రథమమృతూనామభావంవాంఛంతి - అనంతరం
 తానపిగమయితుమశక్తాః కతిపయమాసేషుపాగ్నిస్థానరయి
 తుముద్యుక్తాః జ్యోతాన్వివతాంపతాణాం వినాశంవాంఛంతి
 అనంతరం మాసానవ్యవసేతు మపారయంత్యః కతిపయతిథిషు
 జీవితాశయారాత్రిణామస్పృష్టి మభిలషంతీతిబహువస్తువస్తు
 నావ్యజ్యతే ॥ ౩౯ ॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ దృష్ట్యాకాక
 తివీరరుద్రనృపతేః కీర్తింజగద్వ్యాపినిం వస్తుంవాంఛతిశంభు
 రత్రశయితుంలక్ష్మీపతిః కాంక్షతి ॥ సాత్తుంధావతిదవ్యతాప
 సగణఃసంవర్ధితుం వార్ధయశ్చేష్టుంతే సవిలాసమభిమురపి
 స్సృష్టుంశనైరీహతే ॥ అత్ర హరస్యకైలాసభాగ్నితిర్హరః
 క్షీరాక్షవభాగ్నితితిథిభాగ్నితిమదలంకారోవ్యజ్యతే ॥ ౪౦ ॥ అ
 లంకారేణవస్తుధ్వనిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్యరణైకృపాణఃస
 ద్యస్సముద్యుక్తిరారణశ్రీః ॥ అలంబితేరోపకషాయితస్యకా
 లీకటాక్షస్యవిజృంభితాని ॥ అత్రాలంబితభినిదర్శనాలంకారే
 ణసకలరిపుక్షయః క్షణాత్కృతభివస్తువ్యజ్యతే ॥ ౪౧ ॥ అలం

సబలాదలంకారవ్యవసేజోనవిరుద్యతే - వివమన్వత్రాప్య లంకారధ్వనా
 వేదితవ్యం ॥ ౪౨ ॥ ప్రతాపేతి ॥ కషాయితస్యారణీకృతస్య - అత్రకృపా
 ణస్యచండికాకటాక్షవిజృంభితాలంబనాసంభవాద్విజృంభితానీవ విజృం
 భితానీతి సాదృశ్యాత్పాదసంభవద్వస్తు సంబంధరూపానిదర్శనాలంకా
 రః ॥ ౪౩ ॥ కాకతీయేతి ॥ పూర్వవన్నిదర్శనాలంకారః - అనానుగుణ్యరూపభితి

మవివిష్ణున గారిణీక్షీరితవస్తువ్యసక్తి- నపునరలంకారభాగః- అతోవస్తు
నావస్తుభ్యసేరేవేదముదాహరణం॥ ౪౨॥ వీరరుద్రేతి ॥ నిగదవ్యాఖ్యాన
యేతత్ ॥ ౪౩॥ ఓసరక్షతి ॥ త్వోగనాహోరాత్ర్యవ్యవస్థాస్మహికారః- భు

స్తువ్యజ్యతే॥ ౪౨ ॥ వస్తుసాలంకారభ్యనిర్వధా ॥ వీరరుద్రభ
టాన్యేష్ట్యా నయలక్ష్మీవృతాన్ రణే ॥ కర్షంత్యంవధూకేశా
నానసనేకంటకిదుగ్రీమాః॥ అత్రజయలక్ష్మీసమాలింగితాన్ వి
రరుద్రభటాన్ దృష్ట్వా సమదనాభవ కంటకిదుగ్రీమాశ్చత్వరీష
ధూకేశాన-ర్షంతీవేత్సుప్తే త్రైవ్యజ్యతే ॥ ౪౩॥ అలంకా
రేణవస్తుభ్యనిర్వధా ॥ ఓసరభసహీహిసమంశజ్ఞానహూతవి
సిగ్ధిశమానాన్ ॥ అప్సగ్రహణభయేణవస్తుసవిహగవిమనోహరే
దభవే ॥ ఛాయా ॥ అవసగతి సభిభి స్సమంలజ్ఞానధ్వాశ్చిభి
లమానాయాః ॥ అత్తగ్రహణభయేన స నిభగతేమనోహ
రేదయతే ॥ అతోత్పేక్షయా లింగసహసంవస్తువ్యజ్యతే॥
౪౪ ॥ అలంకారేణాలంకారభ్యనిర్వధా॥ అభయంయోజనా
నానాంకాకతీయేంద్రవిద్విషాం ॥ రత్యాంసాంగీకరోతీనననం
శాఖాగ్రకంపనైః ॥ అత్ర సాంగీకరోతీవేత్సుప్తేక్షయాప్ర
తావరుద్రశత్రుభ్యోరక్షణంకర్తుం వసమపివిభతీవేత్సుప్తే
త్రైవ్యజ్యతే॥ ౪౫ ॥ కర్షంత్యవక్తృప్రాధోక్షిసిద్ధాన్తశ్చ
మూలోవస్తుసావస్తుభ్యనిర్వధా ॥ జాతహిసామూదుఅ
జ్ఞానరణాహకరేహిరఖ్విణంససిహో ॥ జగతాయెకదభ్యుక్తా
అణత్రాతంమసీకాదుం ॥ ఛాయా ॥ యథాతథావాభవత్వా
ర్యాననాభమరురక్షణంశశినః ॥ యత్త్రయంకటాత్మలూ
అజ్ఞప్తతంమసీకర్తుం ॥ అత్రవీరహాతురాచర్యావంద్రికా

యేణవేత్తత్ర - భవస్యపివమివతివద్వాభవీనశబ్దస్య కేవలోపకారోహే
రూత్పేక్షైవ్యంజకః॥ ౪౪ ॥ అభయమితి ॥ అత్రకీయోత్పేక్షయో
ర్వ్యవస్థావ్యంజకభావభివ్యాహృతీతి॥ ౪౫॥ అనకవినిబద్ధవక్తృప్రా
ధోక్షిసిద్ధాన్తేషువస్తునావస్తుభ్యనిముదాహరణి జహతహవేతి ॥ సవావ్య

యోదాతాదాదిహస్త్రిస్యః ॥ విలంబితాగమనంప్రియంప్రతివిదగ్ధమాతీ
వచనమేతత్ ॥ ౪౬ ॥ కస్త్యమితి ॥ అత్రప్రథమాద్ధేలాకాలాకక్షీరదుద్ర
యశసోఃప్రశ్నోత్తరవాక్యానివత్సారి - ద్వితీయాద్ధమేకంలాకాలాక
వాక్యం - నుత్సుహృదితి - ఉభయోరేకజన్యత్వాదితిభావః - మేనుహృది
తిక్వచిదపసాతోలేఖకదోషాత్ - యుష్మదస్త్రదాదేశానాం పదాగ్నిర
త్ప్వనియమాత్ - అత్రత్రవాక్యాదిత్వేనతదభావాదితి - అతఎవోక్తం - స

నుసహమానాదోషోజ్ఞ్యలితయాకటాక్షోల్కయాచంద్రం
మషీకరోతిసరదణీయశ్చత్యనెనవస్తునా ఇతఃపరంసాజీవితం
భారయితుమశక్తౌఽథనైవ త్వయా సమాగంతవ్యమితి వస్తు
వ్యవ్యతే ॥ ౪౬ ॥ వస్తునాలంకారభ్వనిర్యథా ॥ కస్త్యంశుభ్రా
ఖిలాంగశ్చరసినమయశో వీరదుద్రస్యవరైకోయంతే దివ్యదే
హస్సురతివరిసరెమత్సుహృత్తత్ప్రతాపః ॥ ప్రచ్ఛాద్యాలం
స్ఫురద్భ్యఃకుముదసరసిజైఃఖ్యాపితంః వస్సురూపంసోమార్కౌ
స్త్వాగతంచామవధిగిరిరహంకల్పితోనిస్తమసః ॥ అత్రప్ర
తాపరుద్రయశఃప్రతాపయోస్సామారసాద్యశ్యప్రతీతే
రుచమావ్యవ్యతే ॥ ౪౭ ॥ అలంకారేణాలంకారభ్వనిర్యథా ॥
ఉపహాహళావహులవి తహాతరూఢోవిణిబ్బరోమాణో ॥ ని
వృత్తసమామసంభవ సంజాతభటవృద్ధిసరశ్చ ॥ ఛాయా ॥
పశ్యతహళావధ్వాస్తథా రూఢోపి నిగ్భరోమాణః ॥ నృపతిస
మాగమసంభ్రమసంజాతభయభవాపసరతి ॥ అతోత్పే

మానవాక్యేనిఘాతయుష్మదస్త్రదాదేశావక్తవ్యాకృతి ॥ ప్రచ్ఛాద్యాలమి
తిసప్రచ్ఛాదనీయమిత్యర్థః - అలంఖిల్వారితిక్వాప్రత్యయేల్పబాదేశః -
ఖ్యాపితంవశ్యత్రద్విత్వేభిధేయవశ్యతిపాక్షికంబహువచనం - యుష్మది
గురావేకేహమితిజయాదిత్యవచనాత్ - నిస్తమసోబాహ్యభాగేపీతి
భావః ॥ ౪౮ ॥ ఉపహేతి పశ్యతేత్యధైవ్యయం - హళేతిచ సఖ్యాహ్వనై-
వాసఖ్యామామహళాహళేతి ॥ భటవ్యేత్యత్రమివతివలవవ్యభివార్థ

ఃఖ్యాపితంనా స్వరూపమితిపాతాంతరం.

తానృపయోః ప్రకృతయోరప్రకృతనిశాచంద్రభేదాధ్యవసాయేన ప్రాప్తస్య ప్రదోషస్య కాలవిశేషలక్షణస్య ప్రతిషేధేన పరోధః ప్రతీయతే - తద్ద్యోతకమాశ్చర్యవచనం - పరిసారస్తుదోషనిషేధాదివిరోధాభాసోలంకారః ॥ సంస్కంఘినినక్తి అత్రేతి॥ అనేకార్థవచనంభవమహిమ్నాకవేరథాంతరంబివక్షితమేవ ప్రతీయతే - తస్మా సంబద్ధత్వపరిహారాయ ప్రకృతేనాపమ్యంకల్పనీయం - తేన సంస్కృత్యానమాలంకారస్య సిద్ధశబ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయత్వా చ్చట్టశక్తిమూలత్వమితిభావః ॥ ౫౨ ॥ కాంతారే॥ హితాదాప్రాదితోస్తాన్వత్తద్భిత్వర్థః - (హితార్థినభితిపాతాంతరం)

శ్చర్యం ॥ అత్ర ప్రకరణేన కాంతానృపవాచకాభ్యాంశ్యామూరాజశబ్దాభ్యాంనిశాచంద్రప్రతీతేరుపమాన్యజ్యతే॥ ౫౨ ॥ వస్తుధ్వనిర్యథా॥ కాంతారవాససంతప్రాస్సంశృణుధ్వం హితాదితః॥ కురుధ్వనుధునారాజపాదసేవాంసరేశ్వరాః ॥ అత్ర రాజపాదసేవామితశబ్దకర్తృప్రకృతస్య ప్రతాపరుద్రస్య ప్రతీతిః ప్రకరణాజ్ఞాయతే॥ అనన్తప్రతాపరుద్రస్య సేవాకర్తవ్యాకిమరణ్యవాసేనసంతప్రాభితివస్తువ్యజ్యతే॥ ౫౩ ॥ ఉభయశక్తిమూలర్యనిర్యథా॥ జిష్ణురేనభుజస్తంభబృంభమాణాద్భుతాయుధః॥ ముంచంతుత్త్వాభృతస్సర్వైజనక్షవిజృంభితం ॥ అత్రత్త్వాభృతో నిజవక్షవిజృంభితం ముంచంతు జిష్ణురేనభిత్వత్తశబ్దశక్తిమూలతా - భుజస్తంభబృంభమాణాద్భుతాయుధభి

సంశృణుధ్వమిత్వత్తకర్తృణో హితోపదేశస్యావివక్షితత్వాదకర్తృత్వం తదుక్తం॥ ధాతోరథాంతరేషుత్తేర్ధాత్వధ్వేనోపసంగ్రహాత్ ॥ ప్రసిద్ధేరవివక్షాతఃకర్తృణోకర్మికాక్రియేతి - అతఏవ సమోగచ్ఛచ్ఛిత్వానినాలిత్వానెవచ ॥ అత్ర ప్రకరణానుగృహీతస్య రాజవచస్య మహిమ్నాప్రతాపరుద్రసేవాకర్తవ్యానైవచంభవమభివితస్యమితవస్తువ్యజ్యతే ఇత్యాదీని అత్రేతి॥ ౫౩ ॥ జిష్ణురితి॥ జిష్ణుర్దయశీలభింద్రశ్చ - అద్భుతాయుధంభద్రాదికంవజ్రముధంచత్త్వాభృతోరాజానఃపర్వతాశ్చ - చత్వాబలానిగరుతశ్చ॥ శబ్దశక్తిమూలతేన-శబ్దపరిస్పృతినహిష్ణుత్వాభావాదిభావ

అర్థశక్తిమూలతేతి - తత్సహిష్ణుత్వాదితథావః - అయంతువాక్యగతివః ॥
 ౫౪ ॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్వరసాద్యనిశ్చేసమృతమాహ రసభా
 వేతి ॥ తదాభాసారసభావాభాసః ఆదిగ్రహణేనభావోదయభావసంసి
 భావశబలత్వానిగృహ్యంతే - అత్ర హః అసంలక్ష్యక్రమవిశ్యర్థః - సహ
 త్రరసవదాద్యలః పాదశంకాకావ్యత్వాహ భిన్నభితి ॥ తత్ర హేతుమా
 హ అలంకార్యతయః - ప్రథానతయేత్యర్థః - రసాదీనామంగభావవివా
 లంకారత్వాత్ - తమక్తం - ప్రధానేనృత్రవాక్యాధ్యైత్రాంగంతుర
 సాదయః ॥ కావ్యేతన్నిన్నలంకారోరసాదిరితమేనుచిరితి ॥ ఉదాహరణము

త్యత్రార్థశక్తిమూలతా ॥ ౫౪ ॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోర
 సాదన్వనిః ॥ తథావోక్తంశృంగారతిలకే ॥ రసభావతదాభా
 సభావశాంత్యాదిరక్రమః ॥ భిన్నోరసాద్యలంకారాదలంకా
 ర్యతయాస్థితభితి ॥ రసభావోదాహరణంతత్సమూహనిరూ
 పణప్రసంగోరసప్రకరణభవివ్యతి ॥ ౫౫ ॥ గుణీభూతవ్యం

— ❀ — గుణీభూతవ్యంగ్యమప్రవిధంనిరూప్యతే. ❀ —

గ్యంమధ్యమం కావ్యమక్షవిధం ॥ తథావోక్తంకావ్యప్రకా
 శే ॥ అగూఢమపరస్యాంగంవాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటం ॥ సం
 దిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యేకాక్వాక్షిప్తమనంగరమితి ॥ కామిని
 మచకలశవద్గూఢస్యైవజనుతాగరకారిత్యావగూఢవ్యంగ్యం
 మధ్యమంకావ్యం ॥ ౫౬ ॥ యథా ॥ ఔన్నత్యంయదివర్ణ్య
 తేఖిరిణిఃప్రధ్యంతినీపైఃకృతాగాంభీర్యంయదికీర్త్యతేజల

క్షరత్రభవివ్యతీత్యాహ రసేతి ॥ ౫౫ ॥ అథమధ్యమకావ్యస్యోక్తలక్ష
 ణత్వాద్విభాగమాహ గుణీభూతేతి ॥ సంవాదవ్యాజే నోద్దిశతి అగూఢ
 మిత్యాదినా ॥ గూఢస్యైవేతి - సర్వమగ్నస్థితంప్రబల్యంప్రచ్ఛాదనమపే
 కుతభినిత్యాహాదితథావః-వ్యంగ్యస్వరూప్రతీతితావగూఢత్వం - మధ్య
 ప్రతీతౌగూఢత్వం-ఖిలంవిగ్రహప్రతీతావస్ఫుటత్వం - తత్రాగ్యంతయోర్మ
 ధ్యమత్వంమధ్యమస్థోత్తమత్వంచేతివచేకః ॥ ౫౬ ॥ అగూఢముదాహరతి ॥
 ఔన్నత్యమితి ॥ కామినికృతవింధ్యావలక్ష్మకుశీకృతసింధుసలిలకృ మం

భాసంభవభిమహతీప్రథా - అతోగస్త్యస్తీత్యనెనశైలసముద్రభ్యాన
 విభేమితివ్యంగ్యస్యవాచ్యాయమానత్వాదగూఢమిత్యాహుతేతి || ౫౭ ||
 అపరస్యాంగమితి || అనయోర్ద్వితీతావధౌక్రమేణాహుతేతి || అత్ర
 ప్రథమాదిశబ్దైసభావాదయోవాక్యాద్ధీభూతోవాచ్యశ్చగృహ్యంతే - ద్వి
 తీయాదిశబ్దైసచభావాదయోఽనురణనంచగృహ్యంతే - తేనయత్రాంగి
 నోరసభావాదేర్వాచ్యస్యవా రసభావాదిరనురణనంచాంగత్వేన నిబ
 ధ్యతేతదపరాంగమిత్యర్థః || ఉదాహరతి పితవీడమితి || ఎకతోత్తీర్ణా
 శనాదన్యత్రాలిపాచ్ఛమానత్యాగః - వైస్వర్యం గర్జదభాషిత్యం

ధయఃకుభ్యంతిగాఢీకృతాః | తత్త్వాంపర్ణయతుంవిభేమియ
 దివాజాతోస్త్యగస్త్యస్థితస్త్యత్వాశ్చైగుణరత్నరోహ
 ణగిరైశ్రీపీరుద్రప్రభో || అత్రయదివాజాతోస్త్యగస్త్య
 స్థితప్రత్యనేసంజలనిధిపర్వతేభ్యోనవిభేమితివ్యంగ్యమత్రా
 గూఢం || ౫౮ || అపరస్యాంగంయత్రరసాదేసాదిరంగంతద
 పిగుణీభూతవ్యంగ్యమేవ || యథా || పితవీడమపాస్తమానము
 దయద్యైస్వర్యమావిగ్భవత్స్వేదంనిగ్భరగాత్రవేపథుమిశ
 న్మూర్ఛంగళద్బాష్పకం | సంజాతప్రళయంచకాకతిమ
 హీనాథస్త్యరోద్వేజితాభూపాత్కైలగుహాసుయాంతివిజనం
 భీత్యాసమానితాః || అత్రశృంగారస్యభయరసాంగత్వం
 ౫౯ || వాచ్యసిద్ధ్యంగంయథా || కరాళఃకాకతీంద్రస్యకర

మూర్ఛాశూన్యేంద్రియత్వం - ప్రళయోనష్టచేష్టతా - కైలగుహాస్విత్వ
 త్రాపితబ్దోనుక్తోపిసామధ్యైర్జగత్తే - అతస్తత్ప్రాపిజనంకంచనకో
 జస్రాంతంప్రవిశంతీతిభావః - అత్రప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుత
 నాయకధమప్రతీతేస్సమాసాక్తిః - అత్రాన్యపోషకత్వేనాంగస్యాపి
 శృంగారస్యవర్ణనమానత్వేనపాధాన్యాత్తద్వశేనగుణీభూతవ్యంగ్య
 మిత్యేవవ్యవదేశోనపునరంగీభూతభయానకరసాపేక్షయాద్వనిరితి - అ
 తఎవోక్తంకాన్యప్రకారే - క్వచిత్తేనవిద్వ్యవహారభితి - ఎవమపరాం
 గాంతరముదాహర్యం || ౬౦ || తృతీయంభేదమాహవాచ్యేతి || వాచ్య

స్యసిద్ధిరుష్ణతైరంగమివ్యుష్ణత్యైవ స్యుతస్సిద్ధస్య వాచ్యస్యోపాద్భుల
కాదసరాంగాదస్యభేదోదర్శితఇతివేదితవ్యం ॥ ఉదాహరతి కరాళఇతి॥
అత్రజలధారావ్యంగ్యేతి అభిధాయాఃప్రకరణాద్భద్రధారాయామేవ ని
యంత్రణాదితిభావః- అతనిననక్షేపఇత్యుక్తం - వాహిన్యఃకాకతీంద్ర
స్యత్యేతద్వ్యాఖ్యానావసరే - రూపకస్యసిద్ధికృదితియతోరూపకంస్వని
ర్వాహీయప్రతీయమానజలధారామపేక్షతే - అన్యథా కరవాలపసన
వాంబురః - కరవాలోనవాంబుదభవేతివారూపకోపమితసమాసయో
స్సందేహస్సాన్విత - నచాత్రప్రయుజ్యమానస్య కరాళత్వస్యోపమితస

వాలనవాంబుదః! ధారయాశమయత్యుగ్రంప్రతాపజ్వలనం
ద్విషాం॥అత్రజలధారావ్యంగ్యా - సాచకరవాలనవాంబుద
ఇత్యుస్య వాచ్యభూతస్యరూపకస్య సిద్ధికృదితిగుణీభూతవ్యం
గ్యం ॥౫౯॥ అన్భుటంయథా ॥ వీరరుద్రకృపాణస్యమహి
మాకొప్యనంకుశః । ప్రసూతేకీర్తిగంగాంయఃపీత్యాద్విషద
స్సృజ్మదీం ॥ అత్రకృపాణస్యజహ్నురాధిక్యప్రతిపాద
నాద్వ్యతిరేకఃపరమస్ఫుటఃప్రతీయతే ॥౬౦॥ సంధిద్ధంయ
థా॥కాకతీత్కృతేద్దృష్టిరనురాగతరంగితా । లగ్నాకల్పా
రమా లేవపథ్యాస్తంగేకుచద్వయే॥అత్రాలింగనైశ్చాఘయాం
వాక్యవిశ్రాంతిరథవాస్తనమండలాలోకవివేచిత సందేహః ॥

౬౧ ॥ తుల్యప్రాధాన్యంయథా॥నృపాఃప్రతాపరుద్రస్యని
మాసబాధకత్వం - కేవలకరవాలవిశేషణత్వాంగీకారేణసమాసభవః
త్వాభావాత్-నచాస్తునామసందేహఇతివాచ్యం - సాధకబాధకాభా
వవివతస్యాలంకారత్వాదితి ॥౫౯॥ అన్భుటముదాహరతి వీరరుద్రైతి॥ జ
హ్నుఃపీతామేవనదీంపునరజీజనత్ - అయంపునరన్యథేత్యుపమానాదుప
మేయస్యాధిక్యలక్షణస్య వ్యతిరేకస్యవిలంబెన ప్రతీతేరస్ఫుటమిత్వాహ
అతేరితి ॥౬౦॥ సంధిద్ధప్రాధాన్యముదాహరతి కాకతీతి॥ అత్రాలింగ
నేచ్ఛారూపవ్యంగ్యస్య చమతాకరకారిత్వా త్ప్రీధాన్యం ఉతవాచ్య
స్యేతిసందేహోత్పన్నద్ధిప్రాధాన్య మత్రేత్యాశయేనాహ అత్రాలింగ

నేతి॥ ౬౦ ॥ తుల్యప్రాధాన్యముదాహరణి నృపాభితి ॥ అకలుషంకలు
పంభవతికలుకాయతే - లోహితాదిత్వాత్కృష్టిత్యయః - వాక్యవర్తి
త్వాత్స నేపదం - సర్వత్రకవినాన్యంజనైకప్రవేశేనభావ్యం - అత్రతు
వాచ్యస్యవ్యంగ్యేనసహసమప్రాధాన్యసంపాదనాద్గుణభావభిభావః
ప్రాధాన్యస్య సంపాదనాదృశ్యయో స్పృహ్యపయనివత్ప్రమాణం ఉ
ద్భృతైరన్యథాపిసక్తుంశక్యత్వాదిత్యుక్తంభట్టగోపాలేన॥ ౬౧ ॥*
సప్తమముల్లంఘ్యబుద్ధిస్థత్వాదప్రమంభేనముదాహరణి - అనుందరమితి॥

పేవధ్వంపదాంబుజే । అన్యథాన్యమనస్తాదృక్ ప్రసాదంకలు
షాయతే ॥ అత్రప్రతాపరుద్రస్యపాదసేవాయానిత్యజ్యతేత
దాసీంసగ రేషువాసోదుర్లభఇతివ్యంగ్యార్థస్యవాచ్యస్యవ
సమంప్రాధాన్యం ॥ ౬౧ ॥ అనుందరంయథా॥ ఏలసిళామ
హితాంసోడంబుజరేందరంసనామోలం । గురుజనినిలంబిజ
ఏవములసిసామశంపలం॥ ఛా ॥ ఏకశిలామహితానాంప్ర
త్వానరేంద్రదర్శనామోదం । గురుజననియంత్రితాయావ
త్వాత్స్యామలంపదనం ॥ అత్రనరేంద్రదర్శననిమిత్తంహృద
ముశ్చస్యంత్యావభ్యాముఖం శ్యామలమితి వాచ్యస్యైవచా
రుత్వం । గురుజననియంత్రితాహంసరేంద్రంద్రక్షుంసగతవ
త్వస్త్రితివ్యంగ్యార్థస్యాచారుత్వం ॥ ౬౩ ॥ యత్రకాక్వా
థాంతరమాక్షిప్యతేతదపిగుణీభూతవ్యంగ్యమేవ ॥ యథా ॥

ఎతేనైతేషామద్దేశశ్రమోనవివక్షితఇతినూచ్యతే ॥ ఎలసిళేతి ॥ అత్ర
గురుజనపరాధీనా కాచిదేకశిలామహితానాం నరేంద్రసందర్శనసంతో
షమహాలాభం శ్రుత్వామలిగమముఖాభూదితి వాచ్యస్యాతిచారుత్వాదా
త్తనస్తదలాభరూపస్యవ్యంగ్యస్యానుందరత్వమిత్యాహ అత్రనరేంద్ర
తి ॥ ౬౩ ॥ అపశిష్టంభేదమాచక్షే యత్రకాక్వేతి ॥ కాకుర్వామశబ్దధర్మః
తత్ప్రియోగేసర్వత్రశబ్దస్పృష్టత్వేనవ్యంగ్యస్యగుణీభావవస - తదుక్తం
లోచనే - కాకుర్వాజనాయాంసర్వత్రగుణీభూతవ్యంగ్యతే వేతి - కావ్య
త్రకాశకారస్తుగురుఃభేదంభిన్నమయభజతినాద్యాపికురుష్యిత్వాకౌక్య

చిత్రాకోః ప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్యమయినయోగ్యఃఖదః
కురుషుయోగ్యత్యేవంరూపస్యగుణీ భావానాచిత్యేనప్రాథాన్యాద్వ
త్త్వమప్యంగీచకార॥ ఉదాహరతి॥ పిలసహితి ॥ మయిమమమహమర్హ
జసాపితిపంచమ్యేక వచనేన్నదోమజ్ఞాదేశః - జనేన్దుగితి వైకల్పికోలుక్ -
శిత్యాత్పూర్వస్యదీఘః - అత్రాధిక్యనిషేధస్యవాచకా భావాతేక
వలవాచ్యసామధ్యకలభ్యత్వేనవ్యంగ్యత్వం - తస్యచ కాకుసంస్పర్శా

పిలసహికహహితిహితఖోణీశచ్చీసరస్సుఈమజ్ఞా । జాబ
హుమజ్ఞాభిసోగరణాహూగుణవిసేసజ్ఞో ॥ ఛాయా॥ ప్రి
యసఖకథయాధికాత్తోణీలక్ష్మీస్సరస్వతీమత్తః । యాంబహు
మన్యతేసనరనాథోగుణవిశేషజ్ఞః॥ అత్రత్తోణీమదధికేతికా
కుకల్పనయాధికానభవతీతివస్తువ్యజ్యతే॥ ౬౮॥ చిత్రంతుకా
వ్యంశద్వైలంకారచిత్రతయా బహువిధం ॥ తత్ప్రపంచోవ్య
లంకారప్రకరణేవ్యక్తీభవిష్యతి ॥ ౬౯॥ అథమహాకావ్యాద

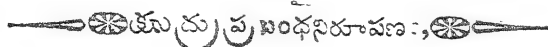
—అథమహాకావ్యోపకావ్యాది ప్రబంధనిరూపణం—

యఃప్రబంధానిరూప్యంతే ॥ సగరాణావతైలతుకచంద్రా
రోదయవణానం । ఉద్వాససలిలక్రీడామధుపానరతోత్స
వాః॥విప్రలంభోవివాహశ్చకుమారోదయవణానం । మంత్ర
ద్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయాదిపి । ఏతానియత్ర
వర్ణ్యంతేతత్సహాకావ్యముచ్యతే ॥ ఏషామష్టాదశానాంయైః
కైశ్చిదూనమపీష్యతే ॥ తత్త్రివిధం, గద్యమయంపద్యమయ
ముభయమయంచేతి ॥ అపాదఃపదసంఘాతో గద్యంపద్యంచ

గూఢత్వకృతచారుత్వాతిశయభంగెనగుణీభూతత్వమేవ॥ తదేతత్సర్వం
మనసినిధాయాహ॥అత్రైతి ॥ ౬౮ ॥ అథమకావ్య ప్రపంచోలంకారప్ర
కరణేభవిష్యతీత్యాహచిత్రంత్వితి ॥ ౬౯ ॥ పూర్వం ప్రబంధానాంధ్వ
న్యాశ్రయత్వముక్తం - తత్స్వరూపస్య లక్షణమంతరేణ దుజ్ఞానత్వా
త్తన్నిరూపణంప్రతిజానీతే॥అథైతి ॥ తత్రమహాకావ్య లక్షణమాహ॥సగ
రేత్యాదితా ॥ ఏతవ్యసంగనిబంధవతుర్వగఫలవతురో దాత్తనాయక

త్వాదీనాముపలక్షణం- తత్ప్రపంచస్తుకావ్యాదర్శేద్రష్టవ్యః- చంపుకా
వ్యందమయంత్యాది- అఖ్యాయికానామగద్యకావ్యవిశేషః॥ తల్లక్షణమా
హ॥ చక్రమితి॥ ఉచ్చాస్వసస్సుగాఢిరిసపరిచ్ఛేదభేదః- భేదకమితి- కథా
యాఇతిశేషః - తదుక్తమభినవగుప్తాచార్యైః- అఖ్యాయికోచ్చాస్వసాది
నావక్త్రాపరవక్త్రాదినాయుక్తా - కథాతుతద్విరహితేతి - దండినాపునరు
భయోర్నామమాత్రభేదోనజాతిభేద ఇత్యుపపాదితం - తత్కథాఖ్యా
యికేత్యేకాజాతిస్సంజ్ఞాద్వయాంకితేత్యాదినా - చక్రం నామాష్టాక్ష
రపాదోమాత్రావృత్తవిశేషః - అపరవక్త్రమథాసమవృత్తభేదః- ఉభా

తుష్పదం ॥ గద్యకావ్యంకాదంబర్యాది । పద్యకావ్యంరఘువం
శాది ॥ అసగఽబంధమపియదుపకావ్యముదీర్యతే ॥ అసగఽ
బంధంసూర్యశతకాది ॥ గద్యపద్యమయంకావ్యం చంపూరి
త్యభిధీయతే । చక్రంచాపరవక్త్రంచ సోచ్చాస్వసత్వంచభే
దకం ॥ వణ్యతేయత్రకావ్యజ్ఞైరసా వాఖ్యాయికా మతా॥

అథక్షుద్రప్రబంధనిరూపణః॥
౬౬॥ అథక్షుద్రాఃప్రబంధానిరూప్యంతే॥ యేనకేనాపితాలే
నగద్యపద్యసమన్వితం । జయత్యుపక్రమంమాలిన్యాదిప్రా
సవిచిత్రితం । తదుదాహరణంనామ విభక్త్యప్తకసంయు
తం॥ యత్రాదౌజయత్యుపక్రమంమాలిన్యాదివృత్తంరమ్యం

యోలక్షణంతువృత్తరత్నాకరే - చక్రంనాద్యాన్నసాస్యాతామభే
ర్యోనుష్టుభిఖ్యాతం ॥ అయిజిననరలాగురుస్సమేతదపర చక్రమిదంనజౌ
జరావితీ॥ ౬౬॥ అథక్షుద్రప్రబంధేషాదాహరణస్యలక్షణమాహ ॥ యే
నకేనేతి ॥ తాలేనచంచత్పుటాదినా- గద్యైఃప్రమేణకలిశోత్కలికాపరప
ర్యామై ర్విభక్తిపితృభక్త్యాభాసాంకితైర్వాక్యైః పద్యైః ప్రతివాక్యమా
దౌతత్తద్వాక్య సమానవిభక్తికనాయక నామాంకితైఃశ్లోకైశ్చ సమన్వ
ితం- మాలినీనామవృత్తవిశేషః- ననమయయయతేయం మాలినీభాగిలో
కై రితిలక్షణాత్ - అత్రలక్షణస్య న్యూనత్వా ద్వర్తమాన పదానాంచ
సంకీర్ణత్వాదుభయం వారయన్వాన్యచక్షే॥యత్రైత్యాదినా॥అత్రసం

బోధనవిభక్తిరప్టమీ - ప్రబంధాంతే సర్వవిభక్త్యంకితో నవమశ్లోకశ్చేత్
త్యాదివిశేషాణాంసాక్షిశ్లోకాస్సాహిత్యచింతామణౌ ద్రష్టవ్యాః- అంతే
కవిప్రబంధనామాంకితంపద్య విశేషంకుర్యాత్ - తదుక్తం - అంతేనుష్టు
భమార్యాంవాకవికృత్యాఖ్య యాస్వితాం । కుర్యాచ్ఛాటు ప్రబంధానా
మయంసాధారణోవిధిరితి ॥ ౬౭ ॥ చక్రవాళలక్షణమాహ॥సంబోధనేతి॥
పద్యపూర్వకమిత్యనేన గద్యానాంకలికాత్వేనానుప్రవేశఉక్తః - విము
క్తస్ఫుపునరాకృష్టోవిముక్తపునరాకృష్టః- సాతానులిప్తాది వత్సూర్వ

పద్యం నిబద్ధతే । అనంతరమపిచేత్సు పక్రమాన్యప్తవాక్యాని
సప్రాసానిసతాళాని ప్రతివిభక్తినిబద్ధంతే । అనంతరం
విభక్త్యాఖాసాః- తదుదాహరణం॥ ౬౭॥ సంబోధనవిభక్త్యా
యత్ ప్రచురంపద్యపూర్వకం । విముక్తపునరాకృష్ట శబ్దం
స్యాచ్ఛక్రవాళకం॥ ౬౮॥ ఆద్యంతపద్యసంయుక్తా సంస్కృ
తపాకృత్యాత్మికా । అష్టభిర్వాచతుర్భిర్వా వాక్యైస్సంగం
ధసమన్వితా॥ప్రతిసంగంధంభిన్నవాక్యరీతిదేవనృపోవితా॥
సర్వతోదేవశబ్దాదిరేషాభోగావలీమతా॥ ౬౯ ॥ వణ్యమా
నాంకవిరుదవణాన ప్రచురోజ్జ్వలా । వాక్యాడంబరసంయు
క్తాసామతావిరుదావలీ॥ ౭౦ ॥ తారాణాంసంఖ్యయాపద్యై

కాలసమాసః- తథాభూతశ్శబ్దోద్విత్ప్రక్షరపదం యస్యతత్తతోక్తం -
శృంఖలితదళాద్యంత పదమిత్యర్థః - అత్రగద్యపద్యయోరా వృత్త్యాది
కమన్యతోద్రష్టవ్యం- తదుక్తం - ఓజస్విపదభూయిష్టమాద్యంతాశీస్సమ
న్వితం । చతుర్థావాప్తధావృత్తంచక్రవాళంప్రచక్షతఇతి ॥ ౬౮ ॥ భౌ
గావలీమాహ॥ఆద్యంతేతి॥ సంగంధంపరిచ్ఛేదభేదః- అత్రభోగో పకరణో
ద్యానవసంతనాయకగుణాదివణానంప్రాయేణకతవ్యం ॥ ౬౯ ॥ విరు
దావలీమాహ॥వణ్యమానేతి ॥ అత్రస్వవిక్రమకులక్రమాగత విరుద వ
ణానాతిరిక్తంభోగావలీపద్ధిష్టవ్యం ॥ ౭౦ ॥ తారావలీమాహ॥తారాణా

మితి || సంఖ్యయాసస్తవంతత్యైత్యథః || ౭౧ || నన్వవ్యేపితరురైరవ
తుర్భద్రాది చాటుప్రబంధాః కిమితిసలత్వంత ఇత్యతాహ వివమితి ||

ర్యుక్తాతారావళీమతా || ౭౧ || ఏవంకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధాఃకు
ప్రాఃప్రబంధాయథాసంభవ మూహ్యః । అతై తెషాముదా
హరణానివిస్తరభయాదిహనోక్తాని || ౭౨ || *

ఇతి విద్యానాథవిరచితప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే కావ్యప్రకరణం సమాప్తం

ఉదాహరణానుక్తాహేతుమాహ || అథేతి || ౭౩ || *

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ శ్రీమహిమ పాధ్యాయ
కౌలచలమల్లి నాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్య
వృణేః పెద్దయార్య స్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీ
ధినావిరచితే ప్రతాపరుద్రయ వ్యాఖ్యానే రత్నా
వణాఖ్యానే కావ్యస్వరూప నిరూపణం నామ
ద్వితీయప్రకరణమ్ - సమాప్తం,

శ్రీహయగ్రీవానమః

శ్రీహయగ్రీవానమః

ప్రతాపరుద్రయే-సవ్యాఖ్యానే

నాటకప్రకరణమ్— 3

అథ శ్రావ్యప్రబంధనిరూపణానంతరం నాటకాది దృశ్యప్రబంధ నిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ అభినయత్యభివ్యసక్తివదాద్ధానిత్యభినయః - పచాద్యజంతః- అభిపూర్వస్తుభిజ్ఞాతురాభిముఖ్యాధానిత్యే । యస్మాద్భూదాధాన్యయతి తస్మాదభినయః స్మృతఇతి - తైశ్చతుర్విధైః తత్ర పరగతసుఖదుఃఖభావనయాభావితాంతః కరణత్వం సత్త్వంతతోభవాభావాస్సాన్తిత్వికాః స్తంభాదయః- తదభినయోఽనిమేషనయనత్వాదిః - అంహస్తాది-తద్వ్యాపారః పతాకాదిరాంగికాభినయః - పూర్వశబ్దేనవాచికాహార్యాభినయోగ్యహ్యేతే - అత్రపాత్యాపరపర్యాయం కావ్యనాట

అథనాట్యప్రధానాః ప్రబంధానియావ్యంతే ॥ తత్రనాట్యస్వరూపనిరూప్యతే॥ చతుర్విధైరభినయైః సాత్త్వికాంగికపూర్వకైః ధీరోదాత్తాద్యవస్థానుకృతిర్నాట్యం సాశ్రయం॥ ఖా

కరూపంవాచికం- తదభినయోరసోచితరాగానుషంగాదిః - ఆహార్యాభినయోనాట్యోచితాలంకారధారణం- అభినయాదిలక్షణంతుస్సంగీతమాదామశౌ- అభివ్యంజన్విభావానుభావాదీన్నాటకాశ్రయాత్ । ఉత్పాదయన్నహృదయేరసజ్ఞానం నిరంతరం । అనుకర్తృస్థితోయోధోభియస్సోభిధీయతే॥ ఆంగికోవాచికశ్చైవసాత్త్వికాహార్యకాచితి । సచతుర్వక్తృప్రజ్ఞైరాంగికోగక్రియోచ్యతే । రాగానుషంగియద్వాక్యం నాస్యేతద్వాచికం స్మృతం । సత్త్వక్రియాసాత్త్వికసాన్యదాహార్యభూతాచికమితి ధీరోదాత్తాదినాయకానామవస్థాధీరోదాత్తాదయః - అయంతత్త్వాదవస్థాత్త్వమేవతేషాంనజాతిత్వమిత్యుక్తం నాయకప్రకరణే - అ

సామనుకృతిరనుకరణం - చతుర్విధాభినయేనాభినేయ తాదాత్మ్యవ
త్తిరిత్యర్థః - రసాశ్రయమితి - వత్సమాణక్రమేణవాక్యాభీభూతరస
విషయమిత్యర్థః - అతోక్రవాక్యాభాభినయఇతి వేదితవ్యం - నటావ
స్పందనఇత్యస్తాద్ధాతోరీష చ్చలనాద్ధాన్యత్ప్రీత్యయే నాట్యమితివ్యుత్ప
త్త్యా సాత్వికాభినయబాహుళ్యం సూచ్యతే || ప్రసంగస్సత్వసృత్త
యోర్లక్షణమాహ భావేతి || భావాఃపదాభీభూతావిభావాద్యాఆశ్ర
యావిషయత్వేనయస్యతద్భావాశ్రయం - అతఏవాశ్రవదాద్ధాభినయో
రప్రవృత్తిః - సృతేగ్రాత్రవియోపవాచినోనిష్ఠాంతాదద్వాధేయితి సృజ్యమితి
వ్యుత్పత్త్యాఅంగికాభినయబాహుళ్యం సూచ్యతే || అతఏవనాట్యాద్భేద
ద్యోతకస్తుశబ్దః - రసవిషయం సాత్వికబహుళంనాట్యం భావవిషయ

వాశ్రయంతుసృత్తంస్యాన్నత్యంతాలలయాన్వితం || ౧ || ఏ
షాదశరూపకోక్తాప్రక్రియా | సృత్తసృత్యయోర్నాటకాద్యం
గత్యాదిహస్వరూపనిరూపణంకృతం | తథోక్తందశరూపకే ||
మధురోద్ధతభేదేన తద్వయంద్వివిధంపునః | లాస్యతాండవ
రూపేణనాటకాద్యుపకారకం || తేననాట్యేనదశరూపకాణి
భవంతి | నాటకంసప్రకరణంభాణిప్రహసనండిమః | వ్యా

మాంగికబహుళం మార్గాపరపర్యాయంసృత్యమితివివేకః || సృత్తమితి ||
గీతాదిపరిమాణావచ్ఛేదఃకాలవిశేషఃతాళశ్చంచత్పుటాదిః - తదుక్తం -
కాలోలఘ్వాదిమితయా క్రియయాసమ్మితోమితి | గీతాదేర్విద ధత్తా
శస్సచద్యేభాబుధైఃస్పృతఇతి - లయోపి తాళాంతరాళవర్తీయః కా
లోపాలయనాల్లయ ఇత్యుక్తలక్షణఃకాలవిశేషః - ఏతదుభయాశ్రయం
దేశ్యాపరపర్యాయంసృత్తమిత్యర్థః || ౧ || అస్యస్వకపోలకవృతత్వంప
రిహరతి - ఏషేతి || సృత్యేతిక్వచిదవాంతరపదాభాభినయేన శోభాహే
తుత్వేనచనాటకాదాపుపయోగాత్తదంగత్వమితివిజ్ఞేయం - తదేతత్సం
వాదవ్యాజే నానయోః పునర్వైవిధ్యమాహ మధురేతి || మధురంలా
స్యం ఉద్ధతంతాండవమిత్యర్థః || తేనేతి - సృజ్యసృత్తోపకృతేనేత్యర్థః -
దశరూపకాణితి || నాటికాసట్టకాదీనామత్రైవాంతర్భావాదితిభావః -

తత్ప్రకారస్తు దశరూపకే ద్రష్టవ్యః ॥ ౨ ॥ నాట్యాభేదేపి వస్త్రాదిభేదా
ద్రూపక భేద ఇత్యాహ నాట్య శ్రయశ్చేనేతి ॥ వస్తుకథాశరీరం - తస్యే
తివృత్తమితి నామాంతరం - తదుక్తంభావప్రకాశే - వస్తుతత్త్వాత్ప్రబం
ధస్యశరీరంకవికల్పితం । ఇతివృత్తంతదేవాహుర్నాట్యాభినయకోవిదా
ఇతి-తద్వివిధం - ఆధికారికం ప్రాసంగికంచేతి - తత్ప్రకారఃఫలస్వా
మ్యం-తద్వానధికారి - అధికారేణాధికారిణావా నిర్వృత్తమాధికారికం
ప్రధానం-యథారామాయణేసీతారామవృత్తాంతః - ప్రసంగేననిర్వృ
త్తం ప్రాసంగికంఅంగభూతం - తత్తుద్వివిధం - పతాకాప్రకరీచేతి - త
త్రదూరానువతీనీకథాపతాకా- యథాసుగ్రీవాదివృత్తాంతః- అల్పా
నువర్తినిప్రకరీ-యథాజటాయశ్శ్రీమణాదివృత్తాంతః ॥ ౩ ॥ ఏవమేకమా

యోగసమవాకారోపీధ్యంకేహామృగాదశేతి ॥ ౨ ॥ నాట్యా
శ్రయశ్చేనాభేదఇతిశంకా యుజ్యతే । వస్తునైత్యరసాపై
షాంరూపకాణాంహిభేదకాః ॥ ౩ ॥ వస్తుత్రివిధం ప్రఖ్యాతము
త్పాద్యంమిశ్రంచేతి । తథోక్తందశరూపకే ॥ ప్రఖ్యాతోత్పా
ద్యమిశ్రత్వభేదాత్తత్త్రివిధంమతం ॥ ఇతిహాసనిబంధనంప్ర
ఖ్యాతంకవికల్పితముత్పాద్యంసంకరాయత్తంమిశ్రంచేతిఏ
వమాదివస్తు భేదాన్నాయక భేదాద్రూపకాణాం పరస్పరంభే
దః ॥ ౪ ॥ తథాహి ॥ నాటకేప్రఖ్యాతమితివృత్తం । ధీరోదాత్మా

ధికారికంద్వివిధం ప్రాసంగికమితి త్రైవిధ్యంసిద్ధవత్కౌత్య పునస్త్రై
విధ్యమాహ వస్తుత్రివిధమిత్వాది ॥ ప్రఖ్యాతంమహావీరచరితాది - ఉత్పా
ద్యంమాలతీమాధవీయాది-మిశ్రముత్తరరామచరితాది - ఏవమాధికారి
కపతాకాప్రకరీణాంప్రత్యేకం ప్రఖ్యాతాదిభేదభిన్నత్వేన త్రైవిధ్యేవ
స్తునోనవవిధత్వం విజ్ఞేయం - ఏతదేవాభిప్రేత్యాహ ఏవమాదివస్తుభ
దాదితి ॥ దివ్యమత్యోభయాత్కనా వస్తునఃపునరపి త్రైవిధ్యాంగీకారే
తద్వదన్యేపిపహవోభేదాః కల్పయితుంశక్యంతపివ - లత్యేషుతేస్వయ
మేవోహనీయాఇతివిస్తరభియానేహపుగ్న్యతాద్యంతే ॥ ౪ ॥ వస్త్రా
దయోరూపకభేదకా ఇత్యుక్తంతద్వివినక్తి తథాహిత్యాది నా ॥ స్పష్టో

ధణః॥ ౫॥ వస్త్రోద్దిభేదాన్ముపకభేదోనిరూపితః అధునావస్త్యేకదేశవి
శేషభూతసంఖ్యాది స్వరూపనిరూపయతి అతేభ్యాదినా ॥ తత్ర సస్త్రి
తివ్యాజేనసంధీనాంవిభాగమాహ ముఖమితి ॥ సావమర్కావమర్కసహి
తా-ఉపసంహృతిః విమర్శోన్వహణం చేత్యధణః - ఏతేహంసామాన్య

సాయకః । శృంగారవీరరసయోరన్యతరస్య ప్రాధాన్యం
అన్యేహంరసానామంగత్వేనానువ్రవేశః। ప్రకరణేఉత్పాద్య
మితివృత్తం। ధీరశాంతోనాయకః । శృంగారరసస్యైవప్రా
ధాన్యం। భాణేఉత్పాద్యమితివృత్తం। ధూతావిహోనాయకః।
శృంగార వీరయోఃసూచనామాత్రసారతా । ప్రహసనేక
ల్పమితివృత్తం। పాపండుప్రభృతయోనాయకాః । హాస్య
రసఃప్రధానం। డిమేప్రఖ్యాతమితివృత్తం । దేవగంధర్వపితౄ
చాదయోధీరోద్ధతానాయకాస్తైహోడశ । రౌద్రరసఃప్రధా
నం। శృంగారవీరయోరనుప్రవేశః। వ్యాయోగేప్రఖ్యాతమితి
వృత్తం। ధీరోద్ధతోనాయకః। వీరరసఃప్రధానం । సమవాకా
రేదేవానురాదయోద్వాదశనాయకాః। వీరరసఃప్రధాన్యం
కల్పితమితివృత్తం। ప్రసిద్ధంవా। వీధ్యాంకల్పితమితివృత్తం । ధీ
రోద్ధతోనాయకః। శృంగారరసస్యసూచనామాత్రసారతా ।
అంకేప్రఖ్యాతమితివృత్తం। ప్రాకృతజనోనాయకః । కరుణ
రసఃప్రధానం। ఉహామృగేమిత్రమితివృత్తం। ధీరోద్ధతోనా
యకః। శృంగారరసస్యాభాసత్వం॥ ౫॥ అథేతేహంసామగ్ని
నిరూప్యతే॥ తత్ర పంచసంధయః । తథాచోక్తందశరూపకమ్
ముఖంప్రతిముఖంగర్భఃసావమర్శోపసంహృతిరితి॥ సంధిర్నా

లక్షణమాహ సంధిరితి ॥ ప్రయోజనమత్రప్రివర్గరూపంఫలం - తచ్చ
ధర్మాధానకామేష్వైకైకస్య స్వవ్యతిరిక్తాభ్యాంద్వాభ్యాముపసంజనా
భ్యాంవ్యాసేనసమాసేనచ సంబంధేకైవత్యేచ ద్వాదశవిధం - తదు
క్తం - ఫలంప్రివర్గస్తచ్చుద్ధమేకానేకానుబంధిచేతి - తేనైకేనముఖ్య
వాన్వితానామితివృత్తఖండానామవాంతరైకప్రయోజనసంబంధస్సం

ధరిత్యథాః- తదుక్తం-ఏకకార్యాన్వితేష్వత్రకథాంశేషుప్రయోగతః ।
అవాంతరైకకార్యస్య సంబంధస్సంధిరివ్యత్యతి । అథావస్థార్థప్రకృతి
సంబంధేముఖాదిసంధయోజాయంత్యత్యాహ తత్రైతి ॥ అత్ర సమ్యుతి
మాహ బీజేతి ॥ అథాప్రకృతయఃప్రయోజనసిద్ధిహేతవశ్యతేదత్ -
కథాశరీరకారణానీతిభోజరాజాదయః - తద్విశేషః పూర్వోక్తాబీజాద
యఃపంచ - ఫలసిద్ధయేస్వీక్రియమాణస్యనాయకవ్యాపారరూపస్యోపా
యస్యపూర్వోక్తాఅరంభాదయః పంచావస్థాభవంతి- తదుక్తం- అవస్థాః
పంచకార్యస్యప్రారంభస్యఫలాధిభితితి - తదేతదుభయసంబంధేపంచ

మైకేన ప్రయోజనేవాన్వితానాం కథానామవాంతరప్ర
యోజనసంబంధః । తత్రారంభబీజసంబంధోముఖసంధిః ।
ప్రయత్నబిందుసంబంధఃప్రతిముఖసంధిః । ప్రాప్త్యశాప
తాకయోస్సంబంధోగర్భసంధిః । నియతాప్రిప్రకర్యోస్సం
బంధోవివర్ణసంధిః । ఫలాగమకార్యయోస్సంబంధోనిర్వహ
ణసంధిః । తథాచోక్తందశరూపకే ॥ బీజబిందుపతాకాఖ్యాః
ప్రకరీకార్యలక్షణాః । అరంభయత్నప్రాప్త్యాశానియతా
ప్తిఫలాగమాః ॥ అథాప్రకృతయఃపంచ పంచావస్థానమన్వి
తాః । యథాసంఖ్యేనజాయంతేముఖాద్యాః పంచసంధయ
త్యతిః ॥ అథారంభాదీనాంలక్షణంగీరూప్యతే ॥ ఔత్సుక్యమా
త్రమారంభః ఫలలాభాయభూయసే । ప్రయత్నస్తుఫలా

చసంధయోజాయంత్యత్యథాః - తత్రసాధనత్వాద్బీజస్యాదావుపరే
పః-సాధ్యత్వాత్కార్యస్యాంతే-అపిచ్ఛేదాధానంబిందోప్రయోర్నాధ్య -
పతాకాప్రకర్యోస్తు బీజకార్యయోమూల్యే యథాయోగంనివేశ్యతి వి
జ్ఞేయం-తత్రపతాకాయాపిత్వమాహ కోహళః-తన్నతేపతాకాస్థానే -
అపతాకే నివేశస్సాన్విద్భింబోద్భిజస్యవాక్వదిదితి భావప్రకాశోక్తా విశే
షోద్రష్టవ్యః- అవస్థానాముదైశక్రమస్సామర్థ్యలభిస్సప్తపదైః ॥ ౬ ॥ అవ
స్థాపంచకంక్రమేణలక్షయతి ఔత్సుక్యేతి ॥ కాలాత్మమత్వలక్షణోభిలా
షప్రకరణఔత్సుక్యం - మాత్రశబ్దోన్యమూత్రయత్నా నివృత్త్యే

దక్షః ఘలవ్యత్రివర్గరూపస్యలాభాయ నపునఃక్షుద్రస్య-అత్రఘటతం
 భూయస్తస్వంలాభఉపవర్వతే - నాయకవ్యాపారస్య స్వరూపాత్రిం
 చిదుచ్ఛానత్వమారంభఇత్యర్థః - ఆరంభాదీనాం సర్వేషాం నాటకవి
 వోదాహరణంభవివ్యతీతిలక్షణమాత్రమత్రపరిత్యజతే || ప్రయత్నస్త్యి
 తి||ఫలాప్రాప్తిఃతిసతిసప్తమీ - ఫలప్రాప్తావతిపాలేవిషయసప్తమీ -
 కార్యసంపాదనయోగ్యతాప్రయత్నఇత్యర్థః|| ఉపాయేతి || ఉపాయే
 నాపాయశంకయావకార్యస్యసంభవః - సంభావనాప్రతిబంధకోపని
 పాలేనశంక్యమానత్వం ప్రాప్త్యాశేత్యర్థః || నియతాప్తింలక్షయతి
 అపాయేతి || స్రుతిపక్షనివృత్త్యాకార్యఃశ్చయోనియతాప్తిరిత్యర్థః ||
 సమగ్రేతి || బాధకబాధనేన ఫలవర్వంతత్వా దాఖ్యంఫలాగమ ఇత్య

ప్రాప్త్యావ్యపారోతిత్వరాన్నితః|| ఉపాయాపాయశం
 కాభ్యాంప్రాప్త్యాశాకార్యసంభవః | అపాయాభావతః
 కార్యనిశ్చయోనియతాప్తికాసమగ్రఫలసంపత్తిఃఫలాగ
 మఉదాహృతః|| ౭||అథబీజాదిపంచకంనిరూప్యతే||స్తాకొద్ది
 ష్టఃకార్యహేతుర్బీజంవిస్తార్యనేకథా| అవాంతరాధవిచ్ఛే

ధః|| ౭||అథాథప్రకృతిపంచకంక్రమేణలక్షయతి||స్తోకేతి || స్తాకొద్ది
 ష్టఃస్వల్పపక్షీష్టః- అనంతరమనేకథామూలస్కంధ శాఖాపలాశాదివ
 న్నాయకొపనాయకప్రతినాయక భేదేన బహుభావిస్తారీకార్యస్య త్రి
 వర్గరూపస్యఫలస్యయోహేతుప్రద్యీజమివబీజం - తచ్చక్వచిదాత్మాశీ
 నసిద్ధైర్నాయకస్యా త్స్థిత్యాహోత్తకం - క్వచిదమాత్యాశీనసిద్ధైర్నదు
 త్యాహోత్తకం - క్వచిదుభయాశీనసిద్ధైరుభయోత్సాహోత్తకంచేతిద్రష్ట
 వ్యం- అత్రమాత్యగతోప్యత్సాహాయాజకవ్యాపారోయజమాన
 స్సేవనాయకస్యైవఫలంజనయతీతిబోధవ్యం || అవాంతరేతి || అవాంత
 రాత్తైరనాంతరప్రయోజనైః విచ్ఛేదేనామధ్యాత్మరమప్రయోజన
 స్యేతిభావః-తదవిచ్ఛేదకారణంబిందుః-తదుక్తంభావప్రకాశే - ఫలేప్ర
 భానేవిచ్ఛిన్నే బీజస్యానాంతరైఃఫలైః| తస్మాద్విచ్ఛేదకాహేతుర్బిందు

రిత్యాహాకోహళితీ || ప్రతిపాద్యేతి || ప్రతిపాద్యకథాయాః ఫలాదైశ్చ
ప్రవృత్తత్యేనప్రథానభూతాయాః రామాదినాయక వ్యాపారరూపా
యాఅంగం తత్సంబంధిత్యాదిశిభావః - తదుక్తమాచార్యైః - ప్రథానం
ఫలసంబంధితత్సంబంధ్యంగమిష్యతఇతి - తథాభూతాకథా - సుగ్రీవా
ద్యుపనాయక వ్యాపారరూపా పతాకా - వ్యాపినిత్యనేనప్రకరిష్యవచ్చే
దః - ననుపతాకాయామపిపృథక్ఫలమిచ్ఛంతః శారదాతనయాదయః - సు
గ్రీవాదినాంతథాదర్శనాత్ - నైతన్న్యాయసహం - అంగానాంప్రథా
నఫలేనైవ ఫలవత్త్వనియమాదితిచేన్నైషదోషః - దధేంద్రియకా
మస్యేత్యాదా వంగభూతానామపి దధ్యాదీనాం ఫలసంబంధాంగీకా
రాత్ - నన్వంగప్రథానఫలయోరేకాశ్రయత్వంవృష్టాంతే - దాష్టాం
తికేతునతథేతి వైషమ్యమితిచేన్నైవం - ఫలసంతుష్టస్యైవాను చరస్యా
థక్రియాకారిత్యేనతత్ఫలస్యాపిస్వామిఫలత్వాభిమానాత్ || అవ్యాపి

దేవిందురచ్ఛేదకారణం || ప్రతిపాద్యకథాంగంస్యాశ్చతా
కావ్యాపినీకథా | అవ్యాపినిప్రకరికాకార్యనిర్వాహకృత్ఫ
లై || ౮ || అథముఖనిరూప్యతే || ముఖంబీజనముత్పత్తిర్నానా

నీతి || లఘుః ప్రకరః ప్రకరి-సారాదిత్వాత్ జీమ్-తదుక్తం-స్త్రీస్యాత్కా
చిన్త్యణాల్లాదిర్వివక్షాపచయేయదీతి - యథాపుష్పాదిప్రకరః పరేషా
మేవవేదికాదీనాంశోభాయైభవతి - ఏవమృతువణానజటాయశ్శ్రమణా
దివృత్తాంతరూపా ప్రకర్యపి ప్రథానస్యైవఫలంజనయతి నపునస్య
స్యేతిగ్రంథాంతరోక్తోవిశేషాద్రుష్టవ్యః - అవ్యాపినివిశేషనిషేధస్తుప
తాకోక్తప్రతిపాద్యకథాంగత్వమాత్రాభ్యనుజ్ఞాపరఇతి రుష్టవ్యం -
కార్యమితి ప్రథానఫలనిర్వాహాకోంతిమ కథావయవః కార్యమిశ్యథాః ||
౯ || ఇథమవధౌ అథాప్రకృతయశ్చనిరూపితాః - తదుభయయగళపంచక
నమన్వయసంభూత సంధిపంచకలక్షణంక్రమేణాహ ముఖమిత్యాది
నా|| ఏతదేవలక్షణందశయాపకాదావప్యుక్తం - తత్ర నానాభూతానామ
థానాం ప్రయోజనానాంరసానాం చ హేతుర్బీజనముత్పత్తి ముఖ
సంధిరితికశ్చిద్వ్యాచక్షే - నానాథానజన్యగ్రసవిశేషణత్వ మంగీకృ

త్యానేకప్రకారప్రయోజనరసహేతురిత్యుక్తః - మతస్త్వయేపిసర్వేష్వపి
 రూపకేషు లక్షణానుగతిలాభాయాథాశబ్దస్య త్రివర్గవ్యవర్తికం ప్ర
 యోజనజాతంవివక్షితం-అతివిరోక్తముభాభ్యాం- తేనాత్రివర్గఫలేప్ర
 హసనాదౌరసోత్పత్తిహేతోరేవబీజత్వమితి - భావప్రకాశకారస్తు॥ య
 థాకామోపయోగ్యత్రశృంగారోద్భవ్యతేరపః! అర్థోపయోగీవీరస్సాన్య
 ద్రోహిపిస్యాత్వచిత్కవిత్ ॥ రతూరూపేణధర్మాధ్యోపయోగీకరు
 ణాభవేత్! అచ్ఛతోపమనఃప్రీతిప్రదత్వాతామ్యసాహ్యకృత్ ॥ తే

భారసంభవా । అంగానిద్వాదతైతస్యబీజారంభసమన్వ
 యాత్ ॥ ౯ ॥ బీజారంభానుగుణ్యేన ముఖసంధేరంగానిప్ర
 యోక్తవ్యానిఃఉపతేజఃపరికరఃపరిన్యాసోవిలోభనం । యు
 క్తిఃపాప్రిస్థమాధానంవిధానంపరిభావనా । ఉద్భేదభేద
 కరణాన్యన్వధానియథాక్రమం॥ ౧౦ ॥ ఏతేషాంస్వరూపంని
 రూప్యతే॥ బీజన్యాసఉపతేజః । బీజస్యబహూపకరణంపరిక
 రః! బీజనిష్పత్తిఃపరిన్యాసః! బీజగుణవర్ణనంవిలోభనం । బీ
 జానుకూలసంఘటనప్రయోజనవిచారోయుక్తిః । బీజసుఖాగ
 మఃపాప్రిః । బీజసన్నిధానంసమాధానం । బీజసుఖదుఃఖ
 హేతుర్విధానం! బీజవిషయాశ్చర్యావేశఃపరిభావనా! గూఢ
 బీజప్రకాశనముద్భేదః । బీజానుగుణప్రోత్సాహసంభేదః ।
 బీజానుగుణప్రస్తుతకార్యారంభఃకరణం । ఏతానిద్వాదశము

భయానకబీభత్సహస్యాఃకావ్యేషుయోజితాః । తత్తన్నేత్యుపనోవృత్తి
 వశాత్ప్రియ త్రివర్గగాత్ర్యనేన శృంగారాదీనాం యథాయోగం
 త్రివర్గోపయోగిత్వమంగీచకార - తన్మతేనెకవిధత్రివర్గలక్షణప్రయో
 జనకరసహేతుత్వంచవిక్షితం-లక్షణానుగతిరపినులభైవ - యదత్రయు
 క్తంతద్ద్రావ్యం! అంగానాముత్పత్తిమాహ అంగానీతి॥ ౯॥ఉద్దిశతి ఉప
 తేజఃఇతి॥ అన్యథానీతి- నవృత్తగ్గుణాపేయేతిభావః॥ ౧౦॥తథాపిమం
 దబుద్ధ్యనుగ్రహాథా ముపతేజాదీనాం క్రమేణలక్షణం ప్రలిజానీతే ॥
 ఏతేషామితి ॥ కంటకశోధనవంగలక్షణానాంయథాయోగముదాహరణ

ప్రదేశపవకరిష్యామః- మిథః ప్రయోగక్రమోనవివక్షితఇతివత్సేషః ॥
౧౧ ॥ అథసాంగంప్రతిముఖసంధిమాహాలక్ష్మ్యేతి॥ కేనవిదంశేనలక్ష్మ్యత్వ
మపరేణాంశేనాలక్ష్మ్యత్వంచేత్యధః - ప్రత్యంకబద్ధకార్యానుకూలా
నేకప్రయోజనమధ్యేకతివయనిష్పత్తిలక్ష్యత్వంకతివయానిష్పత్తిగ

ఖసంధేరంగాని । ఏతేషాంమధ్యేఉపయోగపరికరపరిన్యాస
యక్తుద్భేదసమాధానానామావశ్యకత్వం॥ ౧౧ ॥ అథప్ర
తిముఖసంధిః ॥ లక్ష్మ్యాలక్ష్మ్యస్యబీజస్యవ్యక్తిః ప్రతిముఖాం
తం । బిందుప్రయత్నానుగమాదంగాన్యస్యప్రయోజక ॥
బిందుప్రయత్నానుగణ్యేనప్రతిముఖసంధేరంగానిప్రయో
క్తవాని ॥ విలాసఃపరిసర్పశ్చవిధూతంశమనమః॥ నమః
ద్యుతిఃప్రగమనం పిరోధఃపర్యపాసనం । వజ్రంపుష్పముప
న్యాసోవణఃసంహారఇత్యపి ॥ ఏషాంస్వరూపనిరూప్యతే ॥
సంభోగవిషయమమోరథావిలాసః । దృష్టనష్టపదార్థానుప
రణంపరిసర్పః । అనిష్టవస్తువిత్తేపోషధూతం । అరత్యుపశమనం
శమః । పరిహాసపచనంనమః । అనురాగోన్మత్తానోన్మత్తాప్రీతిర్న
మఃద్యుతిః । ఉత్తరోత్తరవాక్యైర్ననురాగబీజప్రకాశనం
ప్రగమః । ఉత్తరాహితాగమననిరోధనంవిరోధః । ఇష్టజనాను
నయఃపర్యపాసనం । ప్రముఖనిష్ఠురవచనంవజ్రం । అనురాగ
ప్రకాశనవిశిష్టవచనంపుష్పం । అనురాగహతువాక్యరచనా
ఉపన్యాసః । చతుర్వణనిర్వణనంవణఃసంహారః । ఏతే
షాంమధ్యేపరిసర్పప్రగమనవజ్రోపన్యాసపుష్పాణాంప్రా
ధాన్యం॥ ౧౨ ॥ అథగర్భసంధిః ॥ గర్భస్తుదృష్టనష్టస్యబీజస్యా
న్వేషణంముహుః । అస్యాప్ర్యేశాపతాకానుగణ్యేనాంగోపక

లక్ష్మ్యత్వంచేతి మతాంతరం - తాదృశస్యబీజస్యవ్యక్తిఃప్రకాశనం ప్ర
తిముఖమితి॥ ౧౨ ॥ అథసాంగంగర్భసంధిమాహంగర్భఇతి॥ ప్రతిముఖసం
ధౌలక్ష్మ్యాలక్ష్మ్యతయా దృష్టనష్టస్యబీజస్యాపాయశంకానువృత్త్యావిచ్ఛే
దానువృత్తేర్ముహుఃపానః పున్యేనాన్వేషణంగర్భసంధిరితి । అత్రపతా

కాయావైకల్పికత్వాత్తదభావపయేపిప్రాప్త్యాశ్చనియతైవ - పతాకా
 ఘానైతుబీజవిందోర్వరస్యతరస్యనివేశిత్యనుపదమేవోక్తం॥౧౩॥అథసాం
 గంవిమర్శసంధిమాహ॥గర్భసంధావితి॥ యేనకేనాపిహేతునాక్రోధవ్య

బ్ధం॥ పతాకాప్రాప్త్యాశ్చానుగుణ్యేన గర్భసంధేరంగాని
 ప్రయోక్తవ్యాని॥ అథూతాహరణః మార్గోదూబోదాహరణ
 క్రమాః॥ సంస్రహశ్చానుమానంచతోటకాధిబలైతథా । ఉ
 ద్వేగసంభ్రమామైపాద్వాదశాంగాన్యనుక్రమాత్ ॥ ఏ
 షాంస్వరూపంనిరూప్యతే । ప్రస్తుతోపయోగిభక్త్యాచరణమ
 భూతాహరణం । తత్త్వాథానుకీర్తనంమార్గః॥ వితర్కప్ర
 తిపాదనవాక్యందూషం॥ ప్రస్తుతోతరమార్గభిధానముదాహృ
 తిః । సంబింతితార్థప్రాప్తిఃక్రమః॥ ప్రస్తుతోపయోగిఃస
 మాధానవాక్యంసంగ్రహః॥ లింగాదభ్యుహనమనుమానం॥
 రోషసంభ్రమవచనంతోటకం । ఇష్టజనాతిసంధానమధిబ
 లః॥అపకారిజనాద్భయముద్వేగః । శంకాత్రాసాదసంభ్ర
 వః॥ఇష్టార్థోపాయానుసరణమామైవః॥ఏతేషాంమధ్యేలభూ
 తాహరణమార్గతోటకాధిబలామైపాణాంప్రాధాన్యం ॥
 ౧౩॥ అథవిమర్శసంధిః॥ గర్భసంధౌప్రసిద్ధస్యబీజార్థస్యావ
 మర్శనం । హేతునాయేనకేనాపివిమర్శసంధిరివ్యతే॥నియ
 తాప్తిప్రకర్యుక్తైరంగాన్యత్రప్రయోదశ ॥ నియతాప్తిప్ర
 కర్యానుగుణ్యేరవిమర్శసంధేరంగానిప్రయోక్తవ్యాని ॥ త
 త్రాపవాదస్సంఘటోవిద్రవద్రవశక్తయః । ద్యుతిఃప్రసం
 గశ్చలనఃవ్యవసాయోనిరోధనం । ప్రరోచనంవిచలనమాదా
 నంతుత్రయోదశ॥ ఏతేషాంస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ దోషప్ర

సనాదిసాలిర్థస్యావమర్శనం పర్యాలోచనంక్రోధవ్యసనాదిజన్యోగర్భ
 నిర్భిన్నబీజార్థసంబంధః ఫలప్రాప్త్యవసాయాత్తుకో విచారనిర్ణయో
 విమర్శిత్యర్థః - తదుక్తంగర్భనిర్భిన్నబీజార్థసంబంధోవ్యసనాదిజః ।

విచారనిర్ణయోయస్తు సవిమర్శితీస్త్వత ఇతి ॥ ౧౪ ॥ అథ సాంగం నిర్వహణ సంధిమాహా బీజవంత ఇతి - సంసర్గే మతుష్ - బీజయుక్తా ఇత్యర్థః - యథాయథం యథా స్వం విప్రకీర్ణాని జస్థా నేమాపన్యస్తా ఇత్యర్థః - ఎకాముఖ్యోర్థః ప్రయోజనం యేమాంతేమాంభావస్తత్త్వం - యత్ర బీజయుక్తాము

ఖ్యాపనముపవాదః । రోషసంభాషణం సంఘేటః । వధబంధాదికం విద్రవః । గురుతిరస్కృతిర్త్రవః । ఓరోధశమనంశక్తిః । తజ్జనోద్వేజనేవ్యతిః । గురుకీర్తనం ప్రసంగః । ఉపమానంచలనం । స్వశక్తిప్రశంసనం వ్యవసాయః । క్రోధసంరథానామన్యోన్యవిత్పేనోరోధనం । సిద్ధవద్భావిశ్రేయః కథనం ప్రరోచనం । స్వగుణావిమరణం విచలనం । కార్యసంగ్రహాదానం ॥ ౧౪ ॥ అథ నిర్వహణ సంధిః ॥ బీజవంతో ముఖాద్యధావిప్రకీర్ణాయథాయథం । ఏకాధ్యక్షముపనీయం తే యత్ర నిర్వహణం హితత్ ॥ ఫలాప్తికార్యానుగుణ్యాదంగాన్యస్యచతుదశ ॥ ఫలాప్తికార్యానుగుణ్యేన నిర్వహణ సంధేరంగాని చతుదశ ప్రతిపాదనీయాని ॥ సంధిర్విరోధో గ్రథనం నిణాయః పరిభాషణం । ప్రసాదానందసమయాః కృత్యాభాషోపగూహనం ॥ పూర్వభావోపసంహారో ప్రశస్తిశ్చ చతుదశ ॥ పతేమాంస్వరూపం నిరూప్యతే ॥ బీజోపగమనం సంధిః । కార్యమంగణం విరోధః । కార్యోపయోగం గ్రథనం । బీజానుగుణకార్యప్రఖ్యాపనం నిణాయః । మిథోజల్పనం పరిభాషాపర్యుపాసనం ప్రసాదః । వాంఛితార్థప్రాప్తిరానందః । దుఃఖప్రశమనం సమయః । లబ్ధిస్థిరీకరణం కృతిః । ప్రాప్తకార్యానుమోదనమాభాషణం । అదృష్టార్థప్రాప్తిరుపగూహనం । ఇష్టకా

ఖసంధ్యాద్యధాః పరమప్రయోజన సంబంధం లభంతే నిర్వహణ సంధి ర్త్యర్థః - అతోపయోగపాదిషు యత్ర క్వచన కార్యకారణభావన ద్భావస్తతైవ క్రమేంగీకర్తవ్యోనత్వన్యత్ర - వస్తుస్వరూపవిచారే క్రమాంగీకారే కారణాభావాత్ - లక్ష్మ్యేషు భ్యతగ్రహదర్శనాచ్చ - తదు

క్తం॥వస్తునైత్యరసాదీనామానుగుణ్యేనయోజయేత్ । వివక్షితోత్తనాం
గానాంక్రమ్యత్యేవనిర్ణయ్యతి - నవతేషాంప్రధానవస్తు సంబంధవివ
నిబంధనీయ్యతివాచ్యం - అన్యథాపిదోషాభావాత్ - తదుక్తంనాటకప్ర
కాశే - ఉపయోగపాదయఃప్రబంధేష్యాధికారికావాప్రాసంగికావాప్ర
యోక్తవ్యాః యథాసందర్భస్యశోభాయైభవంతీతి - విభజ్యలక్షితాని
సంధ్యంగానిసంఖ్యయా సంకలయ్యావసంహరతి - ఏవంచతుష్టష్టితి ॥
౧౫॥ తత్రాంగానాంప్రయోజనమాహ ఏతేషామితి॥ అభినయరాగస
మృద్ధితి అభినయదర్శనేనసామాజికమనోరంజన సమృద్ధిరిత్యర్థః - న
నేస్తేషాంప్రయోజనక క్షణమనుపపన్నం - అంగానాంప్రధానఫలైవ
ఫలవత్త్వనియమాదితినవాచ్యం - తస్యౌత్పత్త్యఫలవత్త్వనియతత్వాత్

ర్యదగ్గునంపూర్వభావః । కార్యాధ్యోపసంహృతిస్సంహరః ।
శుభశంసనంప్రశస్తిః । ఏవంచతుష్టష్ట్యంగసమన్వితాఃపం
చసంధయఃప్రతిపాదితాః॥ ౧౫॥ ఏతేషాంషట్ప్రయోజనా
నిసంభవంతి । వివక్షితార్థప్రతిపాదనం గోప్యార్థగోపనం
ప్రకాశ్యాధ్యప్రకాశనం అభినయరాగసమృద్ధి శ్చమతా
రిత్వమితివృత్తవిస్తరచ్ఛేతి ॥ ౧౬ ॥ తత్రైతివృత్తంసూచ్యమ
సూచ్యంచేతిద్వివిధం । అసూచ్యమపిద్వివిధం । దృశ్యంశ్రా

వతస్తుదృష్టంఫలం - తదుక్తం శృంగారప్రకాశే - అంగానాంషడ్విధం
ప్రయోజనద్వైత్యంశాస్త్రేప్రయోజనమితి॥ ౧౬॥ ప్రయోజనానామేతేషాం
లక్ష్యేమూదాహరణమూహనీయ మిత్యుపేక్ష్యపునరపి వస్తునోద్వేధావి
భాగమాహ-తత్రైతివృత్తమితి॥ ద్వితీయంద్వేధావిభజన-అసూచ్యమితి ॥
తత్ర ॥ నీరసోనుచితస్త్రసంసూచ్యోవస్తువిస్తరః । దృశ్యస్తుమధురోదా
త్తరసభావనిరతరశిత్యాద్యయోర్వ్యవస్థా రుప్తవ్యా - శ్రావ్యంచేత్య
త్రచశబ్దఃశ్రావ్యగతానాంతరభేదాననుక్త మశ్రావ్యభేదంచ సముచ్చి
నోతి - శ్రావ్యంచ సర్వశ్రావ్యంనియతశ్రావ్యంచేతిద్విధా - ద్వితీ
యంచజనాంతికమపవారితంచేతిద్విధా - ఏతేషాంలక్షణంతు - సర్వ
శ్రావ్యం ప్రకాశం స్వాదశ్రావ్యంప్రకాశతమతం । త్రివతాకకరేణ

స్వానపవార్యాంతరాకథాం । అన్యోన్యామంత్రణయత్స్వైజ్జనాం
తేజనాంతికం । రహస్యంకథ్యతేన్యస్యపరావృత్త్యాపవారితమితి - త్రిప
తాకగ్రహణంపతాకస్యాప్రసలక్షణార్థం - తదుక్తంతద్వేదిభిః-త్రిప
తాకః పతాకశ్చగంజశోత్రంగతఃకరః । జనాంతికేరహస్యేచ దోషే
శ్రీవసికీర్తితఇతి । లక్షణంత్యనయోస్సంగీతరత్నాకరే-తర్జునీమూలసం
లగ్నకుందితాంగువ్యకోభవేత్ । పతాకస్సంహతాకారఃప్రసారితతలాం
గులిః । సపవత్రిపతాకస్యాద్వక్రీతానామికాంగుళిరితి ॥ విష్కంభేత్వా
దిష్టోకశేషంపునః అథోపయేవకైస్సూచ్యం పంచభిః ప్రతిపాదయేదితి
ప్రథమాంకేప్రస్తావనానంతరంవిష్కంభంకుర్యాదితిభోజరాజః - అన్య

వ్యంవ । తత్రసూచ్యసూచనా క్రమఃపంచవిధః । తథోక్తం
దశరూపకే ॥ విష్కంభచూళికాంకాన్యప్రవేశాంకావతార
ణైరితి ॥ ౧౭ ॥ ఏతేషాంస్వరూపానిరూప్యతే ॥ వృత్తవర్తిప్య
మాణానాంకథాంశానానిదర్శకః । సంయేపార్థప్రవిష్కం
భోమధ్యపాత్రప్రయోజితః ॥ సద్వివిధః-శుద్ధసంకీర్ణశ్చై
తి । కేవలసంస్కృతప్రాయశ్శుద్ధః । సంస్కృతప్రాకృత
తమిళైతస్సంకీర్ణః ॥ ౧౮ ॥ అథచూళికా ॥ అంతర్యవనికాసం
ప్రైశ్చూళికాథస్యసూచనా ॥ యత్రనేపథ్యగతైః పాత్రైః

త్రాంతద్వయమధ్యభివ్యే ॥ ౧౯ ॥ మతద్వయమప్యంగీకృత్యతల్లక్షణ
మాహ వృత్తైః । వృత్తవర్తిప్యమాణానాంకథాంశానానిదర్శకః - భూ
తభావికథాసూచక భివ్యర్థః - సంయేపార్థః సంయేవైకప్రయో
జనకః-మధ్యపాత్రైశ్చ కేనానేకేనవాప్రయోజితః - తత్రైకమధ్యపా
త్రోనేకమధ్యపాత్రశ్చైతి శుద్ధోద్వివిధః - నీచమిత్రస్తుసంకీర్ణ ఏకవి
ధః-తదుక్తం- ఏకానేకకృతశ్శుద్ధః-సంకీర్ణోనీచమధ్యమైరితి - తత్రసంకీర్ణ
పిమధ్యపాత్రసంభవాత్తత్ప్రయోజితత్వంసవిహస్యతే - అతవిహస్యత్ర
నాయకపాత్రప్రవేశఇతివేదితవ్యం ॥ ౧౮ ॥ చూళికాంలక్షయతి-అంతరితి ॥
అంతర్ప్రథానాయవనికాఅంతర్యవనికా తత్రసంస్థాయేషాంతైః యచ
నికాంతర్వర్తి ఖిరప్రవిష్టరంగైరిత్యర్థః - ఏకేష్యమధ్యాహ్నశ్చవ్యా

చష్టే-యత్రైతి॥౧౯॥అంకాస్యంలక్షయతిఅంకాంతేతి ॥ యత్రకుత్రా
ప్యంకాంతపాత్రైరితి శంకాంకురముత్పాదయన్వాచష్టే యత్రపూ
ర్వేతి॥ ౨౦ ॥ ప్రవేశకంలక్షయతివృత్తైఃసీచపాత్రైశ్చైతీప్రముఖై రేకే
నద్వాభ్యాం బహుభిర్వా మధ్యమాసంకీర్ణై ర్వృత్తవర్తిష్య మాణా
నాంపూర్వోత్తరాంకశేషాణామేవేత్యధః ॥ అతపవాస్య విమూంభ
వత్ప్రీకమేంకేనప్రవేశిత్యాహ-నాద్యేంకఇతి॥ ౨౧॥ అంకావతారం
లక్షయతి యత్రస్యాదితి ॥ పూర్వోత్తరాంకార్థయోర్విమూంభాదివి
చ్ఛేదేనసభావ్యమితిభావః ॥ అసూచితేతి - పూర్వాంకవర్తినామేవపా

ర్థాస్సూచ్యతేసాచూళికా ॥ ౧౯ ॥ అథాంకాస్యం॥అంకాం
తపాత్రైరంకాస్య ముత్తరాంకార్థసూచనా ॥ యత్రపూ
ర్వాంకాంతపాత్రై రుత్తరాంకార్థః సూచ్యతే తదంకా
స్యం॥౨౦॥అథప్రవేశకః ॥ వృత్తవర్తిష్యమాణానాంకథాం
శానాంనిదగ్ధకః । ప్రవేశకస్తనాద్యేంకేసీచపాత్రప్రయో
జితః ॥ సీచపాత్రప్రయుక్తఃప్రవేశకఃఅద్యేంకేనయుక్తః ॥
౨౧॥ అథాంకావతారః॥ యత్రస్యాదుత్తరాంకార్థఃపూ
ర్వాంకార్థానుసంగతః । అసూచితాంకపాత్రంతదంకావత
రణంమతం ॥ ఏభిస్సూచ్యంసూచయిత్వాన్యశ్యమంతైఃప్రద
ర్శయేత్ ॥ ౨౨ ॥ తత్రాంకస్వరూపంరూప్యతే ॥ ప్రత్యక్ష
నైత్యచరితోబిందువ్యక్తిపురస్కృతః । అంకోనానాప్రకారా

త్రాణామత్రానుప్రవేశాన్నతత్సూచనమితిభావః ॥ అంకాభ్యంతర
భావిత్వమంకాస్యాంకావతారయోః । భవేదంకబహిర్భావోవిమూంభో
చప్రవేశకే । ఉభయంచూళికాయాంతుయథాయోగమితిస్థితిరితి॥౨౩ ॥
దృశ్యమంతైః ప్రదర్శయేదిత్యుక్తం తత్రీక్షిద్యశోంక ఇత్యాకాంతాయా
మాహ తత్రాంకేతి ॥ ప్రత్యక్షంరంగప్రవేశేనసాక్షాన్ని ద్దీశ్యమాసం
నైత్యచరితంనాయకవ్యాపారోయత్రసతథోక్తః - బిందువ్యక్తిపురస్కృ
తఃబిందుసూచనార్థం పరిశిన్నఇత్యధః - నానాప్రకారార్థానామ
నైకావాంతరప్రయోజనానాం సంవిధానానాం కథాసన్నివేశవిశేషా

దీనాం-రసానామంగ భూతానామంగినోవారసస్యచ । నచాతిరసతో
 దూరంవస్తువిచ్ఛిన్నతాంనయేత్ ॥ రసంవానతిరోదధ్యాద్వస్తులంకా
 రలక్షణైరిత్యుక్తరీత్యావగస్పరానుపమద్దినామాశ్రయః । అత్రాంశే -
 దూరాభ్యాసం వధంయుద్ధం రాజ్యదేశాదిస్సవం । సంరోధంభోజనం
 స్నానంసురతంచానులేపనం ॥ అంబరగ్రహణాదిని ప్రత్యక్షానిసనివి
 శేత్ ॥ నాధికారివధఃక్వాపి త్యాజ్యమావశ్యకంనచ । అధికారివధస్యాపి
 క్వచిత్సాన్వితంబునాహతా । అర్వాక్ప్రకారాత్సపునఃప్రత్యుజ్జీవస్య
 తేయిది । నాయకస్యయదేకాహచరితప్రతిపాదకః । ఏకప్రయోజనాన్ని
 ప్రస్తతైవాసన్ననాయకః । విదూషకాఙ్ఘ్రిపాత్రైర్వ్యస్త్రైఃచతురై
 రపి । సమస్తపాత్రనిష్కామావసానోంకాధినితత్త్యాదిప్రతిపా
 దితా ప్రాచీనాలంకారికపద్ధతిరనుసరణీయా ॥ ౨౩ ॥ ఏవంసూచ్యాసూ
 చ్యవస్తుఖండప్రతిపాదక మంకవిమలంభాదికం స్వరూపతోఽరూపితం -

రసంవిధానరసాశ్రయః ॥ ౨౩ ॥ అథాముఖంనిరూప్యతే ॥ సూ
 త్రధారోసటీంబ్రూతే మారిషంవావిదూషకం । స్వకార్య

అథసర్వస్యాపికావ్యాధఃస్యసూచికాభారతీవృత్తిర్నిరూపణీయా - త
 స్యాశ్వత్వార్థంగాని- ఆముఖంప్రరోచనావీధిఃప్రహసనంచేతి - తత్ర
 వీధిప్రహసనయోః ప్రాయోగ ప్రబంధాదావనుదాహరణేన కృతాకృ
 తత్వాద్దశరూపకమధ్యేప్రాధాన్యే నాపిపఠితత్వాచ్చ తల్లక్షణంప్రా
 చీనాలంకారమార్గైః తత్రైవ భవిష్యతీత్యుపేక్ష్యాల్పవక్ష్యాం ప్రరో
 చనాముదాహరణసహాయ ఏవదర్శయిష్యేక సంప్రతిసాంగస్యాముఖస్య
 స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే ॥ అథేతి ॥ తత్రపురుషవిశేషప్రయోజ్య
 సంస్కృత ప్రధానోవాగ్ధ్యపారోభారతీ - ప్రస్తుతార్థప్రశంసనేన
 శ్రోతృజ్ఞానం ప్రవృత్త్యున్ముఖీకరణం ప్రరోచనా-తదుత్తం ॥ భారతీ
 సంస్కృత ప్రాయో వాగ్ధ్యపారోసరాశ్రయః । ఉన్ముఖీకరణం
 తత్రప్రశంసాతఃప్రరోచనైతి - ఆముఖవిశేషఃప్రస్తావనేతికబిత్ - ప్ర
 స్తావనావిశేషఆముఖమిత్యవరే - అన్యైవపర్యాయః ప్రస్తావనేతిదశరూ
 పకకారః-తన్నతానుసారేణలక్షణమాహ సూత్రధారభి ॥ ద్వావత్ర

మాత్రీధారా-ఏకఃపూర్వరంగవిధాయకః - ఇతరస్తునటస్థాపకాద్యపర
పర్యాయః - పూర్వసూత్రధారసదృశగుణాకృతిః ప్రస్తావనాప్రవర్త
కః-అత్రతునటీమారిపాదిసంభాషణాదయమేవఃవక్షితః- అస్యగృహీణీ
నటీ-మారిషః పారిపార్శ్వీకః-నర్తనచివోవిదూషకః - ఏలేషాంలక్షణా
నిభావప్రకాశే - ఆసూత్రయగుణాన్నేతుఃకవేరపిచవస్తునః । రంగ
ప్రసాధనప్రాధఃసూత్రధారఇహేవాదితః ॥ చతురాతోద్యభేదజ్ఞాత
తగ్రథాసువిశారదా । కరణాభినయజ్ఞాచసర్వభాషావిచక్షుణా ॥ నటా
నుయోక్తీకృత్యేషునటస్యగృహీణీనటీ । భరతేనాభిసితంయోభావం
నానారసాశ్రయం ॥ పరిష్కరోతిపార్శ్వస్థఃసభవేత్పారిపార్శ్వీకః ।
తదాత్వప్రతిభోనమఃచతుర్భేదప్రయోగవిత్ । వెదవిన్నమఃవాదీయో

ప్రస్తుతాత్మేపిచిత్రోక్త్యాయత్తదాముఖం ॥ ప్రస్తావనావా
యత్రస్యాతగ్రాహోద్ధృతఃప్రవర్తకం । ప్రయోగాతిశయశ్చే
తిత్రీణ్యంగాన్యాముఖస్యతు ॥ ౨౪ ॥ ఏషామంగానాంస్వరూ
పంనిరూప్యతే ॥ స్వేతివృత్తసమంభాక్యమర్థంవాయత్రనూ
త్రిణః । గృహీత్వాప్రవిశేత్పాత్రీంఃగ్రాహ్యతోద్విధైవనః ॥
ప్రస్తుతాయనూనకాలస్యగుణవణనయాస్వతః । ప్రవిశేత్సూ

నేతుస్సస్యాద్విదూషకఇతి- స్వకార్యమభిమతరూపకప్రయోగేణపరిష
దారాధసాత్మకం ప్రస్తుతంకావ్యార్థరూపంవస్తాదిచతుష్టయం తదాత్మే
పిణ్యాడభయప్రతిపాదికయ్యేత్యథః - అతపవచిత్రోక్త్యానాట్యాదికం
యద్భూతేతదాముఖమిత్యథః-తదుక్తం - పూర్వరంగంవిధాయాదౌ
సూత్రీధారేవినిగతే । ప్రవిశ్యతద్వదపరఃకావ్యార్థంస్థాపయెన్నటః ।
దివ్యమాత్యైసతద్రూపోమిశ్రమస్యతరస్తయోః । సూచయెద్వస్తుబీ
జంవాముఖంపాత్రీమథాపివెతి - స్థాపకోదివ్యంవస్తుదివ్యోభూత్వామా
త్వ్యంవస్తుమత్యోభూత్వామిశ్రంవస్తూభయోరస్యతరోభూత్వానూ
చయెదిత్యథః ॥ ౨౪ ॥ అథాముఖంగత్రయేకగ్రాహ్యతంలక్షయతి ॥ స్వేతి ॥
పాత్రంకర్తృ-నూత్రిణసూత్రధారస్యవాక్యమర్థంవాక్యార్థంవా ॥
ప్రవర్తకంలక్షయతి-ప్రస్తుతాయనూనేతి ॥ కాలస్యతుంకంచదుపాదా

యేతివచన పూర్తిప్రస్థ శరద్వసంతాదే ర్గుణవణనయా అసన్నప్రవే
శపాత్రపామ్యే నేతిభావః । ప్రకటితరామాంభోజః కాశికవాగ్లక్ష్మణా
నందీ । సురచావనమనహేతో రయనువత్సశృరత్సయ ఇత్యత్రరామ
లక్ష్మణవిశ్వామిత్రాణాంశరద్వర్ణనసామ్యేనప్రవేశకథనాత్ప్రసర్తకం॥
ప్రయోగాతిశయంలక్షయతి ఏవ ఇతి ॥ ఏషదిదమోరస్యతరశబ్దప్రయో
గేనోపయేపాదిత్యర్థః ॥ ౨౫ ॥ నన్వనంతరముద్వైత్యకాదీనివీధ్యంగాన్య
వ్యంతికథంతేషామాముఖే సంగతిరీత్యాశంక్యాభయేషామంగానాంమ
భేదాదఃరోధఇతిసంగమయన్నాహ వీధ్యంగానీతి ॥ నచైవంవీధ్యాముఖ

వితంపాత్రంయత్రతత్సన్యత్ప్రసర్తకం॥ ఏషాయమిత్యవ
యేపాత్రుత్రధారప్రయోగతః । పాత్రప్రవేశోయత్రా
యంప్రయోగాతిశయోమతః ॥ ౨౫॥ వీధ్యంగాన్యాముఖాం
గత్వామివ్యంతేత్రస్వభావతః । ఉద్వైత్యకావలగితే ప్రపంచ
త్రిగతేభలం । వాకేశ్యధిబలెగండమువస్యందితనాళికె । అస
త్ప్రసాపవ్యాహారమృదవానిత్రయోదశః॥ ౨౬॥ ఏషాంస్వరూ
పంకరూప్యతే ॥ గూఢార్థపదపర్యాయమాలారూపేణప్రశో
త్తరమాలారూపేణవోద్వైత్యకంద్విధం । అవలగితమపిద్వి
విధం । యత్రైకత్రసమావేశాత్కార్యమన్యత్రసిద్ధ్యతి । వ
స్తునోన్యత్రవాయతన్యద్విధావలగితంకృతం ॥ అన్య
కార్యచ్ఛర్త్తనా అన్యకార్యకరణం అన్యకార్యప్రసంగాత్ప్ర

యోరంగినోర్నానుమాత్రభేదఇతిశంకనీయం - వీధ్యాంకభోద్వైతాది
విశేషాంగవికలత్వం సూత్రధారాది సంబంధవైధుర్యం ఉద్వైత్యకాది
సర్వాంగావశ్యకత్వంపాక్షికప్రాధాన్యంచ - అముఖపునరేతద్వైరూ
ప్యమిత్వనయోరత్యంతవిలక్షణత్వాత్ ॥ అథసాధారణంగాన్యద్దేశపూ
ర్వకంలక్షయతి ఉద్వైత్యకేత్వాదినా ॥ ౨౬ ॥ అనోన్యామాలాపేగూఢార్థ
పదంతతఃపర్యాయశ్చేత్యేవమేకామాలాప్రశోత్తరంచేతిద్వితీయా॥
ద్వేధావలగితమిత్యాహ అన్యకార్యేతి ॥ పూర్వత్రప్రకృతకార్యసిద్ధేః
ప్రయత్నపూర్వకత్వముత్తరత్రప్రాసంగికత్వంచేత్యర్థః । అసమాఖ

తంపారదాశ్యాదిప్రసంగేనదుష్టం- పూర్వాచార్యాస్తుస్తోత్రంహాస్యే
నవిశింపంతి॥ అసద్భూతంమిథస్తోత్రంప్రపంచోహాస్యకృత్తత్యతి । త్రి
గతంద్వివిధం - తత్రైకంపూర్వరంగంగంమపరమాముఖంగమితివిచ
స్తుభయోః క్రమేణలక్షణమాహ॥పూర్వరంగత్యతి ॥ నటాదినల్లాపత్య
త్రాదిగ్రహణాన్వారిషసూత్రధారౌగృహ్యేతే - తదుక్తంభావప్రకా
శేఫూర్వరంగప్రస్తావే ॥ సూత్రధారోనటశ్చైవ తథావైపారిపార్శ్వ
కః । సల్లాపంయత్రకుర్వం తితదేవత్రిగతంస్తృతమితి । అత్రత్వితిప్ర
స్తావనాయాం - సామ్యాదితి శబ్దసామ్యాదిత్యర్థః-తదుక్తందశరూపకే

కృతకార్యసిద్ధిశ్చ । అసద్భూతంమిథస్తోత్రంప్రపంచః (త్రిగ
తంద్వివిధంపూర్వరంగంగంప్రస్తావనాంగంచేతి) పూర్వరం
గేనటాదినల్లాపోత్రీతుసామ్యాదనైకార్థయోజనంత్రిగతం ।
ప్రియసదృశైర్వాక్యై రప్రియైర్విలోభనంభలం । సాకాం
క్షస్యాపివాక్యస్య నివర్తనముక్తిప్రత్యుక్తిరూపేణవాక్యై
శిద్ధివిధా । స్పర్థయాన్యోన్యవాక్యైఃకృత్యమధిబలం । సహ
సోదితంప్రస్తుతవిరోధిగండం । రసవశాదుక్తాన్యథావ్యాఖ్యా
నమవస్యందితం । సోపహాసనిగూఢార్థప్రహేలికా నాలికా
శ్శ్రుతి సామ్యాదనేకార్థయోజనంత్రిగతంత్యహ । నటాదిత్రితయాలా
పఃపూర్వరంగేతదివ్యత్యతి- చలంవ్యక్తం । సాకాంక్షస్యేతి । నివర్తనం -
*ఉపరిప్రస్తుతమోగ్నమశ్శివాయేతివదితిభావః- ఉక్తేఃప్రత్యుక్తిరుక్తిప్ర
త్యుక్తిః-అత్రద్విస్త్రీరితిశేషం ప్రాంచఃపూరయంతి-అన్యోన్యవాక్యై
వరస్పరసామర్థ్యప్రకాశకవాక్యైఃకృత్యమిత్యర్థః-సహసోదితమవిమృశ్యో
క్తంప్రస్తుతవిరోధిగండం-అర్థభేదేనప్రస్తుతోపయోగిగండమితీకేచిత్-
తదుక్తం-గండంప్రస్తుతసంబంధిభిన్నార్థంసహసోదితమితి । రసవశాది
ఉక్తేన సంబధ్యతే నతు వ్యాఖ్యానేన ॥ సోపహాసేతి ॥ నిగూఢోగోపి

* కులశోకహరంకుమారమేకంకుహనాభైరవపారణోస్తుభాభ్యాం ।
ఉపహవాయకృతాదరంపితృభ్యా ముపరిప్రస్తుతమోగ్నమశ్శివాయేతిమ
హేశ్వరానందే

తో బాహ్య ఆభ్యంతరోవా ముఖ్యాగ్ధోయత్ర సాతథోక్తా - అతఏవ అంత
 ధాపాబహిర్లాపాచేతి ద్వివిధాప్రహేలికా - తదుక్తం విదద్ధముఖమండ
 నే! వ్యక్తీకృత్యకమవ్యధంస్వ రూపాధస్యగోపనాత్ । యత్ర బాహ్యం
 తరావధాకథ్యేతే సాప్రహేలికేతి ॥ ప్రలాపశ్శతి - రసస్వప్నోన్మాద
 శైశవాదిప్రయుక్తశ్శతశేషః - అతఏవ నాయమసంగతిర్నామనాక్యదో
 షః - అన్యార్థమిత్యధాంతరోద్దేశేన హాస్యప్రలోభకారీత్యర్థః ॥ దోషా
 నామితి వైపరీత్యస్యాప్యపలక్షణమేతత్ - తదుక్తం - దోషగుణగుణా
 దోషాయత్రస్వర్న్యదవం హితదితి ॥ ఏతేషామంగనాం కార్తేన్యైస
 ప్రయోగనిర్బంధో నాస్తీత్యాహ - ఏతేషామితి ॥ ౨౭ ॥ రూపకోపోద్భూతయా
 పాంప్రస్తావనాం నిరూప్యసంప్రతిరూపకస్వ రూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే

అసంబంధకథాప్రాయః ప్రలాపోఽసత్ప్రలాపః । అన్యార్థం
 హాస్యప్రలోభకరం వచనం వ్యాహరః । దోషాణాం గుణత్వప్రతి
 పాదనం వృద్ధవః । ఏతేషాం మధ్యేయథాసంభవం కానిచిత్స
 స్తావనాయాం ప్రయోక్తవ్యాని ॥ ౨౭ ॥ అథ దశరూపకాణాం
 స్వరూపనిరూప్యతే । తత్ర ॥ సాంగైర్ముఖప్రతిముఖగర్భ
 మర్శీప సంహృతైః । పూర్వం ప్రకృతిరన్యేషా మాధికారి
 కవృత్తవత్ । వీరశృంగారయో రేకః ప్రధానం యత్ర నన్యో

అథేతి ॥ తత్ర సర్వప్రకృతిత్వేన ప్రధానస్య నాటకస్వస్వరూపమాహ ॥ సాం
 గైరితి ॥ యత్రైథమిదంక ర్తవ్యమిత్యతస్మిన్ సంగసమేత ప్రధానోపదే
 శస్సాప్రకృతిః - యథాదర్శ పూర్ణమాసాదిః - కృతస్సాంగోపదేశాభా
 వే అన్యతస్సిద్ధాంగా కాంతూయాం తద్విదిదంక ర్తవ్య మిత్యతిదేశేనయ
 త్రానుపదిష్టాంగ పరిపూరణం సావికృతిః - యత్రైంద్రాగ్నాదిః - తద్వి
 దత్రాపి సంధిపంచకాంగాదికృతోన్మపదేశేన పరిపూరణత్వాదాతిదే
 శికాంగయోగేనవి కృతిభూతానాం ప్రకరణాదీనాం నాటకం ప్రకృతిః - త
 దేతదాహ ప్రకృతిరన్యేషామితి ॥ ఫలస్వామ్యమధికార ప్రద్వానధికారి
 అధికారేణాధికారిణావా నిర్వృత్తమాధికారికం ప్రధానం - వృత్తశబ్దే
 నాత్రిప్రఖ్యాతముచితంచేతి వృత్తం వివక్షితం - తద్యుక్తమిత్యర్థః - ప్రధా

సమిత్యనేనరసాంతరాణామంగత్వేనానుప్రవేశస్సాచ్యతే- ప్రఖ్యాతో
రామాయణాదిప్రసిద్ధః - నాయకోధీరోదాత్తోరాజవిద్వివ్యవా - త
దుపేతంనాటకం- ఏవమేవోక్తందశరూపకే - అభిగమ్యగుణైర్మ్యుక్తోధీరో
దాత్తఃప్రతాపవాన్ । కీర్తికామోమహా తస్మాత్ప్రయ్యాస్త్రాతా
మహీపతిః । ప్రఖ్యాతవంశోరాజవిద్వివ్యవాయత్రనాయకః । తత్ప్రఖ్యా
తంవిభాతవ్యంవృత్తమత్రాధికారికం । యత్రతాగ్రనుచితంకించినాయ
కస్యరసస్యవా । విరుద్ధంతత్పరిత్యాజ్యమన్యథావాప్రకల్పయేదితి॥౨౦॥
పూర్వరంగోనామనాటకాదౌకర్తవ్యఃప్రత్యూహపరిపంశీకర్తృవిశేషః-
తదుక్తం-యన్నాట్యవస్తునఃపూర్వరంగవిఘ్నాపశాంతయే । కుశీలవాః

తే । ప్రఖ్యాతనాయకోపేతంనాటకంతదుదాహృతం॥౨౦॥త
త్రనాందీస్వరూపంరూప్యతే ॥ అథతశ్శబ్దతోవాపిమనా
కావ్యార్థసూచనం । యత్రాజ్ఞభిద్వాదశభిరష్టాదశభిరేవ
వా । ద్వావింశత్యాపదైర్వాపిసానాందీపరికీర్తితా॥నాటకా
దిరూపకాణామాదౌవిహితంపద్యంనాందీత్యుచ్యతే । వెణీసం
హారేష్టపదానాందీ । అనర్హరాఘవేద్వాదశపదా । బాలరా
మాయణేద్వావింశతిపదా । కైశ్చిన్నాంద్యాంపదనియమో
నాభ్యుపగతః॥ ౨౧ ॥నాంద్యంతరంప్రవిష్టేన సూత్రధారేణ

ప్రకుర్వంతి పూర్వరంగస్సకీర్తితృతి - తస్యప్రత్యాహారాదీనిద్వావింశ
తిరంగానితన్మధ్యేవశ్యంకర్తవ్యానాందీ - తదుక్తంబాదరాయణేన- య
ద్యవ్యంగాని భూయాంసి పూర్వరంగస్యనాటకే । తథావ్యవశ్యంకర్త
వ్యానాందీవిఘ్నాపశాంతయృతి - అతస్తత్స్వరూపంనిరూప్యతృత్యా
హ-తత్రనాందీతి॥ చంద్రనామాంకితాప్రాయోమంగళార్థపదోజ్జ్వ
లా । అశీర్షమసిగ్రియావస్తునిర్దేశోవాప్రకల్పతృత్యాదివిశేషోష్వ
తప్రప్తవ్యః - అసాధారణత్వమస్యానివారయన్వ్యాచక్షే- నాటకాది
తి॥ స్పష్టమన్యత్॥౨౨॥అనంతరకర్తవ్యమాహనాంద్యంతరమితి॥సూత్ర
ధారేణద్వితీయేన - రంగప్రసాధనంనామసభాపతావుపవిష్టేరంగప్రవిష్ట
సాంప్రదాయకసంపాదితోయవనికావగమావిర్భూతపాత్రవిశేషప్ర

జ్ఞపుష్పంజలిపరిమళతో నృత్యగీతవాద్యవిశేష ప్రయోగః కేవలగీతవాద్యవిశేషప్రయోగోగీతాదేరైకకళః ప్రయోగోవా - పతచ్ఛ - సంగీతజ్ఞైర్బుధైః సాస్థం నాయకేషు కేష్టితే । ప్రవిశ్య గంగభూమింతే తిష్ఠంతసాంప్రదాయికా ఇత్యాదినా సంగీతరత్నాకరే ప్రపంచితం - కదపే యాయంతతైః సద్రష్టవ్యం - భారత్యా లక్షణము క్తం ॥ అత్రాద్వైసంవాదమాహ ॥ రంగమితి ॥ అత్ర స్వోక్తిసంవాదవాక్యగతయోః కావ్యార్థసూచనభారతీవృత్త్యాశ్రయణయోరుద్దేశ్యవిధేయభావవైరుధ్యం ఫలభేదాభావాన్న దోషాయేతి వ్రష్టవ్యం - నాటకే కానక ర్తవ్యాః పంచన్యూనాదశాధికా ఇతి ॥ అస్యాస్స సగ్యాగ్రీవాధారణత్వమాహ - ఏషేతి ॥ ముఖ్యానియతేత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ ప్రకరణం లక్షయతి - ఉత్పాద్యేనేతి ॥ ఇతివృత్తేనోపల

రంగ ప్రసాధనపురస్సరం భారతీవృత్త్యాశ్రయణేన శ్లోకైః కావ్యార్థసూచనీయః । తథోక్తందశరూపకే । రంగం ప్రసాధ్యమధురైః శ్లోకైః కావ్యార్థసూచకైః । ఋతుంకంచమపాదాయ భారతీం వృత్తిమాశ్రయేదితి ॥ ఏషా ప్రక్రియా నాటకస్యైవ ముఖ్యా ॥ ౩౦ ॥ అథ ప్రకరణం ॥ ఉత్పాద్యేనేతి వృత్తేనధీరశాంతప్రధానకం । శేషం నాటక తుల్యాంగం భావేష్వగ్రీకరణం హితత్ ॥ ౩౧ ॥ అథ భాణః ॥ భారతీవృత్తిభూయిష్టం శౌ

క్షితం - శేషం వస్తు - నాటక తుల్యాన్యంగా న్యా ముఖాదీన్యత్ర తక్షణోక్తం అయిన తిదేశో యథా యోగ ముత్తరతావ్ర్యనుషంజనీయః - ధీరశాంతప్రధానకమిన్యత్ర ప్రధానగ్రహణముద్దేశ్యవ్యధర్మంతరసూచకం - తానిచ దశరూపకే - అథ ప్రకరణే వృత్తముత్పాద్యం లోకసంశ్రయం । అమాత్యవిప్రవణిజామేకం కుర్యాచ్చ నాయకం ॥ ధీరప్రశాంతం సాపాయం భర్తృకా మార్థతత్పరం । శేషం నాటకవత్సంధిప్రవేశకరసాదకం ॥ విషకంతరితాగ్రసేద్ధిస్సాపాయః - కింవ ॥ త్రైధాత్ర నాయకాజ్ఞేయాకులస్త్రీగణికోభయం । తద్వశాన్ముపకం త్రైధాతృతీయం ధర్మార్తసంకులం ॥ గణికాప్రావృతం బ్రూతేకులస్త్రీసంస్కృతంతథేతి । కృత్యంతరాపేక్షయా సంభ్యాదీనాం ప్రకర్షణకరణాత్ప్రకరణం ॥ ౩౧ ॥ భాణం లక్షయతి - భారతీతి ॥ శౌ

ర్యసాభాగ్యయోస్సంస్తవైః- ధూర్జఃమ్యాతకరాదయః - లేషాంచారి
త్రంస్వేనాన్యేనవాను భూతమితీశేషః - 'స్పష్టమన్యత్' ॥ ఏకపాత్రప్ర
యోజ్యేష్టికూర్యాదాకాశభాషితం । అన్యేనానుక్తమన్యోవచశ్చ
త్వేవయద్వదేత్ । ఇతికింభణసీత్యేతద్భవేదాకాశభాషితం । లాస్యాం
గదశకంచాత్రయోజ్యంగేయపదాదికం । భావప్రకాశికాద్యేమతత్ప్ర
సంచఃపరీక్ష్యతాం । అత్రోపరమ్యతేస్సాభిరతివైస్తరభీరుభిః ॥ యత్రైక
ఏవవిటస్వకృతంపరకృతంచా భారతీవృత్తిభూయిష్ఠంభణతి సఖాణః ॥
౩౨ ॥ ప్రహసనంలక్షయతి యత్రైతి ॥ హాస్యవచఃప్రచురత్వాదివంప్ర
హసనముచ్యతే - తత్రశాక్యశ్రోత్రియాదివేష భాషావిశిష్టంశుద్ధం - వి

ర్యసాభాగ్యసంస్తవైః । సూచ్యతే వీరశృంగారాః సేననిపు
ణోక్తివా ॥ కల్పితేనేతివృత్తినధూర్తచారిత్రవర్ణనం । ఏకో
కోముఖిని గ్వాహాయత్రభాణపుసన్ముతః ॥ ౩౨ ॥ అథప్రహస
నం ॥ యత్రసంధ్యంగవృత్త్యంగ వర్ణనంభాణవత్వతః । హా
స్యోరసః ప్రధానంస్యాద్భవెత్ప్రహసనంహితత్ ॥ తచ్చ
త్రివిధం - శుద్ధంవైకృతంసంకీర్ణంచేతి-తత్రశుద్ధం ॥ పాపం
డవిప్రప్రభృతిచేటిచేటసమాకులం । వేషభాషాదిసహితం
శుద్ధంహాస్యవచోన్వితం ॥ అథవైకృతం ॥ కాముకాదివచోవే
షైః పండకంచుకితావనైః । ప్రహసాభినయ ప్రాయంవై

టకాముక వృద్ధకంచుకిప్రముఖ వచోవేషానుకారివైకృతం - వీధ్యంగవిశి
ష్టంధూర్తచేష్టితసంకులంసంకీర్ణం- తదేతత్త్రివిధంవిభజ్యక్రమేణలక్ష
యతి-తచ్ఛేత్యాదివా ॥ తత్రశుద్ధమాహ పాపండేతి ॥ పాపండాశ్చాక్యా
దయః- విప్రజాతియూతోపజీనోత్సంతస్తుజవోవా - ప్రభృతివదేన
తాదృశావీషవైశ్యాదయోగృహ్యంతే - చేట్యాదయాలక్షితచరాః- ప్ర
ధానభూతహాస్యరసవిభావభూతైరేతైస్సమాకులం- వేషభాషాదిసహి
తమితి అగ్ధాదేతేషామేవేతిగమ్యతే ॥ వికృతమాహఅథేతి ॥ కాముకాద
యోభుజంగాద్యాః లేషాంవచోవేషా యేషాంతైస్తతోక్తైః - తథాపం
డకంచుకితావనైః స్పర్శ్వేషభాషాయుక్తైః రేవాన్వితమితిశేషః ॥ సంకీర్ణ

మాహా యదీతి ॥ వీధ్యం దైరుష్టాత్యకాదిభిః - భూర్తాశ్చోగద్యూతకరాజ
యః॥ ౩౩॥ డిమంలక్షయతియత్రేతి॥ ప్రసిద్ధం వస్తు-త్రిపురదాహాదయః -
వృత్తయః కైశికీవర్ణాస్త్రీప్రః - రసాదీప్తా ఏవ-అతఏవోక్తం-శృంగారహా
స్యవిధురై రనైదీప్తైర్మిరంతరభితి - అతశ్శాంతరసస్యప్ర సక్తిరేవనాస్తీ
తిభావః - రౌద్రః స్థాయిత్యేనప్రథానం యేషాంతేరౌ ద్రప్రథానకాః -
మర్యోవిమర్శః- మాయాకయోనుభావాః - తత్రమాయేంద్రజాలయో
గ్లక్షణంభావప్రకాశే ॥ సద్రూపోద్భావనామాయాస్వత ఏవాసతఃపు
రా అథవాస్యపదార్థానామస్యథాకృతిరేవవా ॥ అదేశకాలపారోక్ష్యం

కృతంతత్ప్రకీర్త్యతే ॥ అథసంకీర్ణం ॥ యద్వీధ్యం దైస్తమా
కీర్ణం సంకీర్ణం భూర్తసంకులం ॥ ౩౩ ॥ అథడిమః ॥ యత్ర
వస్తుప్రసిద్ధం స్యా ద్వృత్తయః కై శికీంవినా । వేతారోదేవ
గంధర్వయక్ష రక్షోమహూరగాః ॥ భూతప్రేతపిశాచా
ద్యావౌడశాత్యంతముద్ధతాః । హాస్యశృంగారరహితానిసా
రౌద్రప్రథానకాః ॥ చత్వారోకాన్సంధయశ్చ చత్వారో
మర్శవర్జితాః । మాయేంద్రజాలసంగ్రామ సూర్యచంద్ర
గ్రహాదయః ॥ శేషం నాటకవత్సర్వం సడిమః పరికీర్త్యతే॥
౩౪॥ అథవ్యాయోగః॥ యత్రఖ్యాతేతివృత్తం స్యాదుద్ధతోనా
యకోమతః । గర్భావమర్శరాహిత్యం డిమవగ్ర సపోషణం ।
ఏకవాసరకార్యం చ సవ్యాయోగోమహారణః ॥ ౩౫॥ అథస

పరోక్షస్యైవవస్తునః । మంత్రైషథాదిభిసోస్థియమింద్రజాలభిరీతభితి -
చంద్రగ్రహాదయ భిత్వత్రాదిశబ్దేనోలాగ్నిర్హితాదయో గృహ్యంతే -
గతమస్యత్ ॥ డిమస్సంఘాతభితి నాయక సంఘాతవ్యాపారాత్మకత్వా
ద్దిమభిధానికః॥ ౩౪ ॥ వ్యాయోగంలక్షయతి-యత్రేతి॥ శాంతశృంగార
హాస్యరహితా రౌద్రప్రథానకాష్టప్రసాః కైశికీవర్ణ మితరవృత్తయ
శ్చేత్యేతద్దిమవగ్ర సపోషణమిత్యుచితేనలక్ష్యతే - అస్తీ స్తిమిత్రోత్తమ
హారణః - తదుక్తం - అస్తీ స్తిమిత్రసంగ్రామోజామగ్న్యజయోయ
తేతి॥ వ్యాయోజ్యంతేస్త్రికావహావఃపురుషాభితివ్యాయోగః॥ ౩౫॥ సమవకా

రంభక్షయతి యత్రేతి ॥ శేషం నాటకతుల్యాంగ మిత్యుచితే శానుషంగా
 దేవాసుషుష్టాం ఖాద్యఖిలాంగలాభేవ్యత్రాముఖం నాటకవద్యతి దే
 శోరువరాణామిదమావశ్యకమితి సూచనాయేతిద్రష్టవ్యం ॥ ఏకకార్యా
 నానుషినానుకానాం పయోధినుధనే సుధాలక్ష్మీప్రముఖఫలభేదం దృ
 ష్ట్వా సేతాంశ్చతి ॥ వీరప్రధానాభివ్యసేన శృంగారా దీనామంగ త్వే
 నానుప్రవేశః - అతఏవాత్రమందకైశికోవృత్తయశ్చేతిగమ్యతే - శ్ర
 యోగ్యాంశ్చ - ప్రథమేంకేముఖప్రతిముఖయోర్ద్వితీయేగర్భస్యతృతీయే
 నిర్విహణస్యచ నిబంధోద్రష్టవ్యః ॥ అంకశ్రయే కపటవిద్రవశృంగార
 క్రికాణాంశ్రయాణాంశ్రమేణనిబంధిత్యాహ తేషుచక్రమాదితి ॥ క
 పటోనానుమోహః - తదుక్తంభావప్రకాశే - కపటస్యస్వరూపంతుభ్ర

మవకారః ॥ యథాముఖంనాటకవత్సంధయోమన్యవర్జితాః ।
 సేతారోద్వాదకపృథక్ఖలాదేవాసురాదయః । వీరప్రధానా
 శ్చరసాస్త్రయోంకాస్తేషు చక్రమాత్ ॥ వస్తుస్వభావదై
 వాదికృతాస్సవ్యాకపటాస్త్రయః । పురరోధరణాగ్నాద్విది
 నిమిత్తావిద్రవాస్త్రయః । ధర్మాగ్ధకామానుగుణాస్త్రప్రశ్నం
 గారరీతయః । ప్రథమేంకేనిబద్ధవ్యాకథాయామశ్రయావ
 థిః । యామావధిర్ద్వితీయేంకేతృతీయేంకేగ్ధయామికా । అ

మోమోహోద్వేగోస్తృప్తశ్చతి ॥ సచనిమిత్తానురోధేనత్రివిధిత్యాహ-వస్తు
 స్వభావేతి ॥ వస్తుస్వభావకపటఃకూరిసత్వాదిసంభవః । దైవికఃకపటో
 వహ్నివద్దవాతాదిసంభవః । శత్రుజిక్పటస్త్రసంగ్రామాదిసముద్భ
 వః । కపటజన్యంపలాయనంశ్రవః - సోపికపటవత్త్రివిధిత్యాహ-పుర
 రోధేతి ॥ పురరోధరణాదినిమిత్తోరికృతోవిద్రవః- అగ్నాద్విదిమిత్తోదైవి
 కోవిద్రవః- వ్యాశవ్యాఘ్రాదినిమిత్తోవస్తుస్వభావకృతోవిద్రవః- ప్రతా
 దిజనితః కామోధర్మశృంగారః - మహారాజ్యాద్యగ్ధప్రాప్తిహేతుర
 గ్ధశృంగారః - పరదారసురాపానాదిసుఖలలితఃకానుశృంగారః ॥ అంక
 శ్రయవర్తినోవస్తునః కాలనియమమాహప్రథమేంకిత్యాది ॥ యథా
 భావముష్టాభ్యాకాదీనానుప్రవేశిత్యాహ-వీక్ష్యంతైరితి ॥ సమంతా

వవికీర్యం తేస్మిన్నన్ధా ఇతి సమవకారః - శేషం స్పష్టం ॥ ౩౬ ॥ వీధీం లక్షయతి
యత్రైతి ॥ ఎకోంకోముఖనిర్వాహవిత్వాదికా భాణవదిత్యతిదేశలభ్యః ।
విశేషమాహ పృత్తితిత్యాదినా ॥ శృంగారోతిభూయసా సూచనీయభివ్య
నేనరసాంతరాణామత్యల్పశస్సూచనంగవ్యతే - ఉష్ణత్యకాదీనిప్రస్తా
వనాయాముక్తాని-యత్రైవంసాహగ్రీసావీధీ-వీధివదంగానాంమాగళవ
త్పక్షివద్వామతా - ఏకపాత్రైణపాత్రవ్యయేనవాయోగోత్రావ్య
తోవగంతవ్యః॥(ఇదమవ్యత్రానుసంధేయం - అస్యాంప్రాయేణలా
స్యోంగదశకంయోజయేన్నవా । సాహస్యాపరకీయావానాయికాతా
నురాగినీ । వీధ్యంగప్రాయవస్తుత్వానోచితాకులపాలికా । లక్ష్యమ

సాసమవకారస్యాదీప్యంత్యైకైశ్చిద్వ్యతః ॥ ౩౬ ॥ అథవీ
ధీయత్ర భాణవదంగానాంక్లప్తిర్వృత్తిస్తుతైశికీ । శృంగా
రఃపరిపూర్ణత్వాత్సూచనీయోతిభూయసా । ఉష్ణత్యకాదీ
న్యంగనిసావీధీవీధివన్తతా ॥ ౩౭ ॥ అథాంకః॥యత్రోపపత్తిం
ప్రఖ్యాతంప్రధానంకరుణారసః । స్త్రీణాంవిలాసోవాగ్మ్య
ద్దంనెతారః ప్రాకృతానరాః । భాణవత్సంగివృత్త్యాదిసఉ
స్మృష్టోంకసంజ్ఞితః ॥ ౩౮ ॥ అథేహోమ్మగః॥మిశ్రమీహోమ్మగే
వృత్తం చతురంకంత్రిసంధికం । మర్త్యదివ్యాచరణయా
శ్చాయకప్రతినాయకా । ధీరోద్ధతోస్త్రియందివ్యాంహర్తు

ప్యాస్తువిజ్ఞేయంమాధవీవీధికాదికమితి॥౩౯॥అంకంలక్షయతియత్రైతి ॥
ఇతివృత్తింప్రఖ్యాతముత్పాద్యంవేతకేచిత్ - ప్రాకృతాదివ్యాతిరిక్తాః -
అతపవ శౌరచాతనయేనోక్తం - దివ్యైరయక్తఃపురుషైశ్చేషైరన్యై
స్సమన్వితఇతి-సుగమమన్యత్ - యపవంవిధస్సేయంపుత్రాదీనామివ
ప్రాకృతనాయకాదీనా మాశ్రయత్వాదంకఇతిసంజ్ఞితః - అయమం
కోనానాప్రకారేతి లక్షణముల్లంఘ్య సంజ్ఞత్వాదుత్పన్నప్రభుత్వవ్యతే-
అతఏవోత్సృష్టికాంక ఇతి నాటకాంతర్గతాంకవ్యవచ్ఛేదార్థమితి ధనికా
వ్యావప్తః॥౪౦॥ఈహోమ్మగంలక్షయతిమిశ్రమితి ॥ గర్భావహర్మరహితా
స్త్రయస్సంధయోయస్త్రికతత్త్రిసంధికం - అభాసరసయోరనురాగ

తూన్యనాయకానురక్తత్వాదితిభావః - అతఏవోక్తందశరూపకే దిన్య
 స్త్రీయమనిచ్చంతీ మపహారాదినేచ్ఛతి - అవధంయుద్ధమజాయుద్ధక
 ల్పమిత్యర్థః- గతమస్మత్ - మృగవదలభ్యాంనాయకాంనాయకౌష్ఠిన్ని
 హతఇతిహేమృగః- అస్యారూపకసామగ్ధ్యాసోస్వప్నైషములత్వం వార
 యతి- ఎషేతి॥ ౩౯॥ *

కేవలౌదైశలక్షణాభ్యాంరూపకసామగ్ధ్యాదుర్గ్రహత్వాద్రూప
 కాంతరాణామేతదుదాహరణేనోదాహృతకల్పత్వంహృదినిధాయ జిజ్ఞా
 సుజనానుగ్రహార్థం నాటకమాత్రమత్రోదాహ్రియతఇతి ప్రతిజా
 ఫీతే-తత్రైతి॥ అథసాంగంనాటకముదాహర్తుమారభమాణోవిద్యానాథ
 స్తత్యుత్యూహ పరిపంధినః పూర్వరంగస్య ప్రధానాంగభూతామాశీ

కామాచకాముకా॥ అవధంయుద్ధమన్యోన్యమాభాసరసయో
 స్తయోః॥ ఏషాప్రక్రియాదశరూపకౌక్తిత్వమసారేణ॥ ౩౯॥

— నాటకౌదాహరణప్రారంభః —

తస్మాత్సాంగంనాటకముదాహ్రియతే ॥ భద్రాంకాతుకవే
 దిమాగతపతోరన్యోన్యమాసేదుషా శ్చైలై ర్మైరుహిమాచల
 ప్రభృతిభిర్దైవై హారీంద్రాదిభిః । వ్యాప్తాంపార్శ్వయుగే
 పురోంబుజ భువాపశ్చాచ్ఛమేనాదిభి సాన్వీభి శ్శివయోర

రూపసుంగళాన్వితాంనాందీమాదాపుదాహరతి॥భద్రామితి॥ భద్రాం
 విచిత్రవితానమణితోరణాదిపరిపూర్ణేన మంగళాం - పార్శ్వయుగేవ
 భూవరప్రత్యాసన్నైత్తేరుహరిప్రభృతిభిర్వాప్తాం - పురోభాగేఅం
 బుజభువాయాజ్ఞికేనప్రస్తుతా - తదుక్తంస్త్రీకంతలీలాయాం కల్యాణ
 కాండే-దాతామహీభృతాం నాథోహూతాదేవశ్చతుర్ముఖః । వరఃప
 శుపతిసాన్వితౌతౌన్యవిశ్వారణిస్తథేతి - మేనాహిమాచలమహిషీతదా
 దిభిసాన్వీభిః పురంధ్రీభిః-పశ్చాద్భాగేవ్యాప్తాం - కాతుకవేదింవివా
 హూత్సవ విత్తదికాం ఆగతపతోఃప్రాప్తయో రన్యోన్యమాసేదుషాః
 యథామిథస్సంస్పృశ్యస్తథాసీనయోరిత్యర్థః - యథాస్థాన ముపవిశ్వో
 న్నార్థభాయామిత్యాపస్తంబత్పరణాత్ - శివయోః పార్శ్వతీవరమేశ్వర

యోః-పుమాన్ (స్త్రీయే త్యేకశేషః- వివాహేభవావై వాహికీ - అసాం
 గనరణిరన్యోన్యదర్శనమిత్యర్థః - ఇదమపితత్రైవోక్తం- దేవాపిదేవీమా
 లోక్యసలజ్ఞాంహిమలైలజాంః నత్యవ్యతినతాపాంగీసాచదేవంపుషధ్వ
 జమితి- సావఃపాత్వితిసంబంధః ॥ లక్ష్మ్యేలక్షణంయోజయతి ఏషేతి ॥
 ౧॥౨॥నాంద్యంతఇతి- నాందీంప్రయుజ్యతూర్వసూత్రధారేఽనిర్వతఇత్య
 ర్థః ॥ సూత్రధారఇతి - ద్వితీయోనటాఖ్య ఇత్యర్థః - రంగప్రవిష్టఇతిశే
 షః - ఇదమనుపదమేవరంగంప్రసాద్యేత్యాదినాతత్యత్వముక్తం ॥
 తథాహ సమంతాదితి ॥ సహర్షంసూచనమాత్రాదేవ సాంప్రదాయ

పాంగసరణిర్వైవాహికీపాతువః ॥ ఏషా ద్వావింశతిషదా
 నాందీ - అస్యాంవివాహప్రవృత్తయోశ్చివయోర్వర్ణనయా
 సకలనరేంద్ర పరికరస్య ప్రతాపరుద్రస్య కాకతీయరాజ్య
 లక్ష్మీప్రాప్తిర్నాటకప్రయోజనరూపా కిందిదర్థ శత్యాసూ
 చ్యతే ॥ ౧ ॥ దేయాత్సిద్ధింమహాలక్ష్మీర్ణగత్రయోధురంధరాః
 విష్ణువక్షస్సర్ఫరన్నాలావిహితాలయితోరణా ॥ ఏషాచనాం
 దీప్రతాపరుద్రరాజ్యలక్ష్మీమంగళవిధిలక్షణా ॥ ౨॥ నాంద్యం
 తేసూత్రధారః-సమంతాదవలోక్యసహషణం॥ కథమాసూ
 త్రితపససమంతతోరంగమంగళవిధిః॥ తథాహి ॥ అవిష్కూ
 ర్వంతిమురజాస్సర్వతశ్శబ్దమాధరీం । సంగీతోపనిషద్విద్యాం
 వీణాః ప్రస్తావయంత్యమూ ॥ ఏతద్రంగప్రసాదనం॥ ౩॥సప్ర

కైస్సన్నద్ధమానధాదికమితి సప్రసాదమిత్యర్థః ॥ త్రివిధంరంగప్రసా
 దనముక్తంతత్రద్వితీయముదాహరతి అవిరితి ॥ శబ్దానాంవాద్యవిశేషా
 నాంమాధురీంశ్రోత్రప్రియత్వం - మాధుర్యశబ్దాత్ వ్యజంతాత్ జీ
 ప్పుత్వయేయస్యేతియలోపేమాధురీతిసిద్ధం - అతపవాహవామనః -
 వ్యజిష్టితరణా దీకారీబహుళమితి - సంగీతోపనిషత్సంగీతరహస్యం
 తామేవవిద్యాం - ఉభయత్రమారజికావైణికాశ్చలక్ష్యంతే ॥ ౩॥ అథ
 శ్లోకైఃకావ్యాధ్యసూచకై రిత్యాదినాభారతీవృత్త్యాశ్రయణముక్తం త
 దుదాహరతి- భూభృదితి - యస్యదేవస్యభూభృత్సూతామహాదేవాపా

ర్వలీపరమేశ్వరౌ- పితరౌమాతాపితరావిలివిశ్రుతౌ - పితామాత్రైత్యే
కశేషః - కదావిల్లిలయాగారిగిరిశౌగజాకారేణవిహరమాణౌ గజానన
మజీజనతాం-తదుక్తంసాగ్రందపురాణై-ప్రశస్తమస్తమాతంగవపురూఢ
త్వాథభూతపః । భగ్రిసమాణోవనేతస్మిక్రిడాంస్వీకృతవాన్నిభుః ।
తమాలోక్యమహాదేవీమహేశచానువర్తిసి । కరిణీరూపమాస్థాయతేన
సావిచచారహిత్యాదినా - ఏకస్మిన్నర్థైఃసర్వేతరస్మిన్ను-రిణశ్చాకృతిర్య
స్యసోయంసరనాగాకృతిః- తథాపిశ్రీమాన్ రమణీయస్సదేవొగణేశోవ
సానూజికానాంశ్రేయసేస్త్వితివాచ్యాః - సూచ్యాః - యస్యక
థానాయకస్యభూభృత్సతారాజపుత్రీమమృడంబా- మహాదేవస్తన్నా
మకొమహారాజః - పితరావిలివిశ్రుతౌ-సరనాగానరశ్రేష్ఠాః - సీమాశా
ర్థాలనాగాద్యైఃపుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాభివ్యభిధానాత్ - ఉపమితస

హర్షం॥భూభృత్సతామహాదేవాపితరౌయస్యవిశ్రుతౌనర
నాగాకృతిశ్రీమాన్మదేవశ్శ్రేయసేస్తుపః ॥ ౪॥ ఉద్ధృమవ
లోక్య । చిరాదనుకూలేనకాలేనాపగతమద్దినానిదిడ్డుఖాని ॥
యతః॥విహరద్రాజహంసశ్రీర్విలసన్నిత్రమండలః । ప్రసా

మాసః- తదాకృతిః-నలనపలుచదిలీపాదిసదృశభివ్యభిధానః - సదేవొరాజా
దేవస్సురేషునేరాజ్ఞీతివిశ్వః - అత్రద్వయోరపృథ్వియోర్వాచ్యత్వాభా
వాన్నలైషః- నాపిశబ్దశక్తిమూలఉపమాలంకారధ్వనిః - సంబంధాంత
రేసంభవతిసాదృశ్యమూలకత్వకల్పనానపేక్షణాత్ - కింతుసూచకత్వ
సంబంధాచ్చబ్దిశక్తిమూలావస్తుధ్వనిః - అతఏవాక్తమలంకారసర్వస్వే
నైషాలంకారప్రస్తావే - యత్రసూచనవ్యాపారోస్తి తత్రశబ్దశక్తిమూ
లావస్తుధ్వనిర్బోధవ్యభిధానం ॥ ౪ ॥ ఋతుంకంచమపాదాయేతేషమంశము
దాహరతి-ఉద్ధృమిత్యాదినా ॥ విహరంతీరాజ్జశ్చంద్రస్యహంసావా
చశ్రీర్యత్రసతథోక్తః - అన్యత్రరాజహంసారాజశ్రేష్ఠాస్తల్లిక్షీవిహ
రభూమిరిత్యధః - విలసన్ప్రకాశమానమిత్రమండలంసూర్యమండలం
అన్యత్రసుహృత్స మూహూయత్రసతథోక్తః - ప్రసన్నఃపిత్రమే
శూపగమాదన్యత్రస్వభావాచ్యేతిభావః - సన్నాదంనక్షత్రమూగం అన్యే

త్ర సాధుమార్గం ప్ర సాధయతి భూషయతి - అత్ర ప్రస్తుత శరద్విశేషణ
సామ్యేనా ప్రస్తుతరాజసూచనా త్వమాసోక్తిః - అతపవేదంగుణీభూత
వ్యంగ్యం - నపునః పూర్వవర్ణనీరితి బోధవ్యం ॥ లక్ష్యే లక్షణం యోజ
యతి-కావ్యాధైతి ॥ ౫ ॥ అథ సామాజికానుగ్రహమాశాస్త్రే సవినయమిత్యా
దినా ॥ భాగధేయవివర్తస్య భాగ్యపరిపాకస్య-కళార్ణవో నామనాట్య
వేదాచార్యః ॥ ౬ ॥ ఆకాశభాషితేనతదీయము తరమాహ, ఆకాశఇతి ॥
తల్లక్షణంతు ॥ కింబ్రవీష్యేవమిత్యాదినాపాత్రంబ్రవీతియత్ | శు

ధయతి సన్మార్గం ప్ర సన్నశ్శరదాగమః ॥ కావ్యాధ్యసూచకా
భ్యాంశ్లోకాభ్యా మృతుసమాశ్రయణేనాసంసృతప్రా
యనరాశ్రిత వాగ్ద్యవహారరూపాభారతీ వృత్తిః కథితా ॥
౫ ॥ సవినయముపసృత్య సభాభిముఖమంజలింబధ్వా భోభో
మధ్యమభువనభాగధేయ వివర్తస్యైకశిలానగర పుణ్య రా
శేః కాకతీయకులదేవతాయాః స్వయంభూదేవస్య సతతమ
హూత్నవ మాసేదివాంసోవిద్వాంసః కలార్ణవనాట్యవే
దాచార్యస్య పుత్ర మభినయవర్షణం మా మభిమతరూప
కప్రయోగానుజ్ఞయాపరవసుగృహీత ॥ ౬ ॥ ఆకాశేకర్ణంబ
త్వా - కింబ్రాథ ॥ యస్మిన్ జగన్మంగళ మస్తివస్తుయస్తై
స్వయంభూ స్పృహయత్యజస్రం । తచ్ఛ్రోత్రయోగో
చనయోః పథాంసః శృంగాటకం నాటకమావరస్తు ఇతి ॥ ౭ ॥
సహర్షం ॥ అన్యన్మనోరథసంవాద్యేవపరిపదాదేశః । యత్ప

త్వేవానుక్రమప్యేకస్తత్సాధికాశభాషితమితి ॥ యస్మిన్నితి ॥ స్వయం
భూరీశ్వరీయస్తైవస్తునేలజస్రంస్పృహయతి - స్పృహేరిషితఇతిసం
ప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - జగన్మంగళంతద్వస్తుయస్మిన్నాటకేస్తీతి యో
జనా । వాచికాభినయనశ్రావ్యత్వాదితరాభినయన దృశ్యత్వాచ్చహ
శ్రోత్రయోరిత్యాది- శృంగాటకంచతుష్పథం- తన్నాటకమావరస్తు -
ఇతిశబ్ద ఉతరసమాప్తా ॥ ౭ ॥ సంవాదేనసంతుప్యన్నుతరాధముఖుట
యతి- సహర్షమిత్యాది ॥ అఘటమానఘటకందై వానుకూల్యంజాతమి

త్యాహ అహేమాశ్రితి || సభాగుణగ్రాహణీతిభావః - మహాద్వామహా
 మూల్యాః - నటానామామామ్యోనాట్యం - ఛందోగౌఢీకేతిజ్యోప్రత్య
 యః-తస్యశ్రుతిశబ్దేనచూతవృత్తాదివత్సమానాధికరణసమాసః- తస్యాః
 పారంధృష్టవాక్నాట్యశ్రుతిపారదృశ్యా - దృశ్యేష్వనీప్ - సుధాము
 చోఽమృతవర్షిణ్యః| ప్రరోచనాముదాహరణేయోజయతి - ప్రశంసయే
 తి-ప్రస్తుతార్థస్యేతిశేషః- అభిముఖీకరణరూపేతి సామాజికానామితిశే

తాపరుద్రచరితానుబంధః ప్రబంధస్సామాజికానాంమనసి
 వర్తతే|అహేమాసర్వంసుఖుటితమనువిధాత్రావిధాతా||
 యతః || సభాస్వయంభూపరమేశ్వరస్యప్రతాపరుద్రస్య
 గుణామహాద్వాః | అహంచనాట్యశ్రుతిపారదృశ్యాసుధాము
 చస్తస్యకవేశ్యవాచః || ఏషాప్రశంసయాభిముఖీకరణరూ
 పాధారతీవృత్తైరంగంప్రరోచనా || సవిమర్శంకథమస్తత్ప్రే
 యసీసంగీతశారికాచిరయతి || ౮ || ప్రవిశ్యనటీ-పురోవలో
 క్యసస్పృహం || కిభారశ్చుఎనుంవఇ మజీరరవోసహేవి వి
 హరతీష్| అహసగీఅనుఇంవావిండాడణంటంవముహతూరణి
 ణాటం ఛాయా || కింభారత్యాశ్శూయితేమంజీరరవస్సభా
 యాంఽహరంత్యాః | అథసంగీతశ్రుతిర్వావిజ్ఞాతంనాట్య
 ప్రముఖశూర్యనినాదః || ఏతత్సామ్యాదనైకార్థయోజనరూ
 పంత్రిగతంప్రస్తావనాంగం||౯||ఉవస్సృత్య | అంజఇఅమ్మి ఆణ
 వేదుకోణిటటఅణుంఠీఅదుత్తి||ఛాయా|| ఆర్యఇయమస్త్రీఆజ్ఞా
 వయతుకోనియోగోనుష్ఠీయతామితి || ౧౦|| సూత్రధారః ||

షః|పేక్షికాద్యన్ముఖీకారఃప్రస్తుతార్థప్రశంసయా | ప్రరోచనేతిలక్ష
 ãత్ || ౮||కి మితి|| ధారశ్చుఎఇత్యశ్రవకారస్యఏదోతోఃకృచ్చిత్సర్వరూపే
 ణప్రాస్వఇతిహ్రీప్వః, ఎవమన్యత్రాపి వృత్తానుసారేణద్రష్టవ్యం ||
 లక్ష్మ్యేలక్షణంయోజయతి, ఎతదితి || ప్రస్తావనాంగమిత్యనేనపూర్వరం
 గాంగత్రిగతవ్యవచ్ఛేదః || ౯ || ఇయమస్త్రీఆజ్ఞావయతుకోనియోగోనుష్ఠీ

యతామితి॥ ౧౦॥ సూత్రధారోవిలంబితవతీంసటీముపాలభతే యదితి॥
 ధ్రువాటక్షణంవత్సామః-మాధుర్యంగాయనీవిశేషగుణః - తదుక్తంశా
 భృదేవేన- రూపయావనశాలినోగాయనోగాత్మవస్తతాః । మాధు
 ర్యధుర్యధ్వనయశ్చతురాశ్చతురప్రియాశ్చతి - చారుభిఃప్రియదర్శనైః -
 అంగహారేషులలితైః లలితాదిసుకుమారాంగహారైరిత్యర్థః - సప్తమీ
 శౌండైరితిబహువచనేనాద్యర్థలాభః - లాస్యంహృదనర్తనం- లాస్యం
 తుసుకుమారాంగంషకరధ్వజవర్ధకమితిలక్షణాత్ - గాస్యామిత్యాదీనాం
 స్థానినోస్తదోహమితివిశేషణంధృవాగానాదీనామవిలంబసూచనార్థం-
 అత్ర - ధ్రువాగానాదికం సర్వంనిర్వహామితి ప్రాగుక్తవత్సాభవ
 త్యాసర్వమేవం నిర్వ్యుధమితివిపరీతలక్షణయా సనిర్వ్యుధమితిలభ్య

ఆర్యే॥ యద్గైహికలకంతనాదమధురంగాస్యామిగీతింధ్రు
 వాం లాస్యంచారుభి రంగహారలలితై రావిషగరిష్టామి
 యత్ । రహ్యంయత్కిలరంగమంగళపిఠింసంపాదయిష్యామ్య
 హంప్రాగిత్వక్తవతీతదద్యనిపుణేనిర్వ్యుధమేవంత్వయా॥
 ఏతత్ప్రియసద్యశైరప్రియైర్వాక్యైరుపాలంభనాత్ ఫలం॥

౧౧॥ నటీ॥ సభయం॥నంటసామంగీసమంగీకాదుపిశేబితి ।
 సంజీకితిఖుసా । కేణఉణరూపపణపటపటపంకమీలదు ॥

తే- అత్రనర్తనోపయోగికరపాదాదికమవిశేషః-కరణంతు పుష్పపటా
 ది- తదుక్తంసంగీతరత్నాకరై - స్యాత్క్రియాకరపాదాదేర్విలాసేనా
 శ్రుటరసా । కరణంసృతకరణంభీమవద్భీమసేనవదితి- తస్యముదాయ
 సాధ్యోనర్తనప్రయోగవిశేషః అంగానా ముచితదేశప్రావణేన హర
 ప్రియాంగప్రయోగత్వేనవాంగహరశ్చత్యవ్యతే-తదుక్తం - అంగానా
 ముచితేదేశేహరణంసపిలాసకం । అనేకకరణోత్పాద్యమం గహరోభిధీ
 యతే॥ యద్వాహరోహరస్యాయంప్రయోగోగైరితిస్మృతశ్చతి - లలి
 తాదిలక్షణం బహ్వపేక్షమిహవిస్తర భయాన్నలిఖ్యతశ్చత్యస్యతో ర్తప్త
 వ్యం॥ ౧౧॥నాట్యసామగ్రింసమగ్రికతుః॥విలంబితం- సజ్జీకృతాశ్చత్వై

మా-కేనపునారూపకేణప్రయోగఉపక్రమ్యతాం॥ ౧౨॥ సంస్కృతమా
శ్రిత్యేతిపత్రికాగతస్యస్వభాషితత్వాభావాత్-వాచయతిపతతి - వచి
రయంచౌరాదికః ॥ నాళికాఖ్యమంగంవత్తుం బహిర్లాపాంప్రహేళికా
మాహ తేజశ్చితి॥ నాళికాలక్షణేసోపమానవిశేషణం కృతాకృతమితి హృ
దయః-అతఏవోక్తమేషానిగూఢాగ్ధానాళికేతి॥ ౧౩॥ నిగూఢస్థమితి ॥ ఛే

ఛాయా ॥ నాట్యసామగ్రింసమగ్రికతుః-విలంబితం॥ సజ్జే
కృతాఖిల్వేషా । కేనపునారూపకేణ ప్రయోగ ఉపక్రమ్య
తాం॥ ౧౨॥ సూత్ర ॥ నన్వియమేవరూపయన్వితిపత్రికాంద
దాతి ॥ నటీ గృహీత్వాసంస్కృతమాశ్రిత్యవాచయతి ॥
తేజః పర్యాయహరయోః కింకింసంబోధనంమతం । కిమాశీ
ర్వాదవిషయోవిద్యానాథకృతిశ్చకా॥ ౧౩॥నటీ॥ సమందస్త్రి
తం ॥ నిగూఢంధంఖువదధేఆణవఆణపడిహోత్ర - కీరిసఉత్తర
నిరూపేదుతింజో ॥ ఛాయా॥ నిగూఢాగ్ధంఖిల్వేతచ్ఛేకానాం
వచనంప్రతిభాతి - కీదృశముత్తరంనిరూపయత్వార్యః ॥ సూ
త్ర॥అయిసువ్యక్తమేతత్ - ప్రతాపరుద్రకల్యాణమితిప్రతీ
యతఏవ॥ ఏషానిగూఢాగ్ధానాళికా॥౧౪॥నటీ ॥ కహకహణా
అలణామహేఆణుబధ మణోహర ఖునాడతి । పటినోపప
దకితంసరంణోణామకహజా అంతిపుంభీతిది ॥ ఛాయా ॥
కథంకథానాయక నామధేయానుబంధమనోహరం ఖిలునా
టకం । ప్రతాపోపపదాంకితంతస్యరాజ్ఞోనామకథంజాతమితి
పృథ్వీతే॥౧౫॥సూత్ర॥ప్రియేశూయతాం ॥ తంసుజాతంప

కావిదగ్ధాః ॥ ౧౪ ॥ కథంకథానాయక నామధేయానుబంధమనోహరం
ఖిలునాటకం - అత్రకథమిత్యాశ్చర్యే - ప్రతాపోపపదాంకితంతస్యరా
జ్ఞోనామకథంజాతమితిపృథ్వీతే - అత్రకథంశబ్దఃకారణవాచీ - కారణేపి
కథంతరే-విస్తయేసంపదుద్భవశ్చితిభావప్రకాశవచనాత్॥౧౫॥సూర్య
సదృశత్వాత్ప్రతాపరుద్రశ్చితి సంజ్ఞాసంజాతేశ్చుత్తరమాహ తమితి ॥

౧౬ || వీరావతారత్వాద్వీరరుద్రసంజ్ఞాపిసమభూదిత్యాహ విష్ణోరితి ||
 ౧౭ || లోకానాంకర్ణయుగళస్య భాగధేయేనైతన్నామయుగళం శూక్రి
 యతే || అథావలితస్యద్వితీయంభేదముదాహరతి చిరస్సేతి || ప్రకృత
 కార్యంనాటకప్రయోగరూపం || ౧౮ || అహూత్యతి || ప్రతాపోంకశ్చి

ముద్వీక్ష్యత్యోన్మాదంరవిమివోదితం | ప్రతాపరుద్రఇత్యాఖ్యా
 మకరోత్కాకతీవ్వరః || ౧౬ || అన్యచ్ఛువిష్ణోర్విశ్వైకవీరస్య
 కాకతీయమలేస్థితం | అవతారమముంజ్ఞాత్వా వీరరుద్రంప్ర
 చక్షుతే || ౧౭ || నటీ || లోకాణాంకంజాలశంసభాఅహేవిణవిద
 నామజాలశేసుణీది- చిరంసణంటవింజాణువంటణఫలితి- జే
 నలోఅమిగళకాకర్ణణరేచచరితలహిణింజగ్ధ || ఛాయా ||
 లోకానాంకర్ణయుగళస్య భాగధేయేన ఏతన్నామయుగళం
 శూక్రియతే - చిరస్యనాట్యవిద్యానువర్తనంఫలితం - యేనలో
 కమంగళంకాకతినరేంద్రచరితమభిసీయతే || ఏతన్నాట్యప్ర
 సంగేనప్రకృతకార్యావలగనాదవలితంద్వితీయం || ౧౮ ||
 సూత్ర||అహూప్రజ్ఞాసంవాదోయమాయుష్కత్యాః | య
 దియంకవీనాంప్రశోఽత్తరమాలికా || యథాకిల || కింలొక
 శ్రవసోర్భాగ్యంమంగళశ్రవణంముహుః | కింమంగళంప్రతా
 పాంకరుద్రస్యచరితాద్యతం || ఏతత్ప్రశోఽత్తరమాలాహ
 పముద్వాత్మకం | ౧౯ || నటీ || అంఅ*పరివంటణేణసంపస్థుటీఅ
 ది || ఛా || ఆర్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘట్యతే || సూత్ర||ఆర్యే ||
 త్వయాదాదైరుదారశ్రీరాట్యసంపదియంముమ | ప్రబం

హ్మంయస్యరుద్రస్యతథోక్తస్య || ద్వితీయ ఉద్వాత్మకభేదోయమిత్యా
 హ ఏతదితి || ౧౯ || మిథస్తాన్మమాత్రమపి ప్రపంచలక్షణంమత్వాహ
 అవ్యీత్యాదినా || ఆర్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘట్యతే || త్వయేతి || దాదైః
 కళత్రేణ - భార్యాజాయాధపుంభూమిదారాభివ్యవరః - విదర్భకవి

ప్రియాఫణితిర్విదర్భఫణితిః తత్సప్తశారీత్యవైదర్భ్యా ॥ ౨౦ ॥ ఏతా
ద్యశగుణ మహార్హప్రతాపరుద్రచరితమధికుర్వతస్తస్యకవే సుంపూర్ణ
స్మరస్వతీప్రసాదః ॥ ౨౧ ॥ కవిభారత్యోరుక్తిప్రత్యుక్త్యోఽప్రిరావృత్తి
రూపాంవాక్యేళిమాహ-మాతరితి ॥ అత్రమాతృశబ్దైసకవేర్భారత్యాం
భక్తివిశేషోవత్సశబ్దైసతస్యాస్తప్తీన్వాత్సల్యాతిశయశ్చసూచ్యతే ॥ కవి
రాహతవేతి ॥ భారతీప్రయోజనంపుచ్చతి అద్యేతి ॥ కవిస్తదాహ-జి
హ్వాతి ॥ భారతీస్మరణమభినయైవాహ-జ్ఞాతంతత్తతి - ప్రార్థనానిమిత్త

ధలక్షీరీత్యేనవిదర్భఫణితిస్పృశా ॥ ఏషమిథస్తోత్రరూపః
ప్రపంచః ॥ ౨౦ ॥ నటీ ॥ ఏఱిసగుణమహంఘసలవరుందచరి
తిఅహికరిలతోతంసకత్తణోసపుంణో సరంసశ్శువసాదో ॥
ఛా ॥ ఏతాద్యశగుణమహార్హప్రతాపరుద్ర చరితమధికుర్వత
స్తస్యకవేః సుంపూర్ణస్మరస్వతీప్రసాదః ॥ ౨౧ ॥ సూత్ర ॥ ఆ
ర్యేషవమేవ-నన్దేషాకవిభారత్యోర్వాక్యేళిః ॥ యథాకిల ॥
మాతర్భారతివత్సకింతవ కృపాంయాచెద్యకింప్రస్తుతం జి
హ్వకాకటివీరుద్రనృపతేస్తోత్రాయసన్నహ్యతి ॥ జ్ఞాతం
తేవిహరంతు వాగ్దహరయస్సంధ్యానటధూర్జటిత్వం గన్తా
ళితరంగిణీకలకలారంభప్రియంభావుకాః ॥ విషాన్యోన్యసం
లాపరూపావాక్యేళిః ॥ ౨౨ ॥ నటీ ॥ అన్యూణశ్చురిసణరేదచ

మితిశేషః - సంధ్యానటధూర్జటిత్వంగన్తాళితరంగిణీ కలకలారంభస్య
సంధ్యాతాండవ ప్రవృత్తేఖండవరశుదోధూయమాన జటాజూటవిజృం
భమాణజాహ్నవీకల్లోలకోలాహలస్య ప్రియాభవంతీతి ప్రియంభావు
కాః తత్కల్యాణిత్యర్థః - కర్తరిభువత్తతి ఖుకఞ్చ్రిత్యయేముమాగమః -
వాగ్దహరయోవాన్వైభవ్యః - విహరంతుప్రవర్తంతాం - యదిజ్ఞాతమి
త్యేకంవాక్యం - తదాసమానవాక్యేనిఘాతయుష్మదప్తదాదేశావక్తవ్యా
ఇతినియమా ద్వాక్యాంతరవర్తిపదస్య నిమిత్తత్వాయోగా త్పదాత్పర
స్యయుష్మదోవిధీయమానస్తేసుయావేక వచనస్యేతితయా దేశోనస్యాత్

౨౨॥ అష్టాణమితి ॥ ౨౩॥ సూత్రధారః స్వసామర్థ్యమావిష్కార్య న్నా
హ కించిత్వాది॥ ఆఁకోపే ననురవధారణే - యోగ్యతయా సామర్థ్యే
నకర్త్యా ॥ ౨౪॥ నటీస్వసామర్థ్యాధిక్యమావిష్కారోతి-సంగీడేతి॥ సంగీ
తసారస్యమహర్ణవఉద్వేల్యతే ప్రవర్థ్యతే - అవధానయానపాత్రమా
రోహత్యార్థః - అవహితోభవేత్సర్థః - అతవివాధిబలమిదమిత్యాహ-వీత

రిఆణుడోలోణంతాడబరోహాణ్ణవెంతిసంయుసేణవేవభి

మేహిఅతి ॥ ఛా ॥ అస్తాకమీదృశనరేంస్త్రచరితానుకూలో

నాట్యాడంబరోభవతినవేతిసాధ్యసేనవెపతెమెహృదయం ॥

౨౩॥ సూత్ర॥ కించిత్సూయం॥ ఆఁకిముష్యతే॥ నిరవద్యాన
సుమన్నాట్యవిద్యాసామగ్రి । కీదృశీపునస్తవగీతిర్యోగ్యత

యాభవిష్యతి ॥ ౨౪॥ నటీ॥ సంగీదసారంసమహంణవోఉండె

ంశభి-అవహాణజాణవంతిరోహదుఅంజో॥ ఛా॥ సంగీతసార

స్యమహర్ణవ ఉద్వేల్యతే అవధానయానపాత్ర మారోహ

త్యార్థః॥ ఏతదన్యోన్యవాక్యాధిక్యాదధిబలం॥ ౨౫॥ సూత్ర॥

చిరమవహితపవాన్తి॥ గన్వియముపక్రమ్యతేభుగ్రివా । నటీక

ర్తృకభుగ్రివాగాన ప్రతిజ్ఞావచనం సంభ్రమోదితమితిగం

డం॥ ౨౬॥ నటీ॥ సస్మితం॥ కహఅంజోభువంగాభి॥ ఛా॥ కథ

మార్యోభుగ్రివాంగాయతి॥ ౨౭॥ సూత్ర॥ అయికథమర్థోక్త

వీవత్వరానాట్యవిద్యేతిశేషంనజిభుగ్రితి । ఎతమక్తస్యాన్యథా

యోజనరూపమవస్థందితం । ఆర్యేనూసంభుగ్రివాగానోత్సు

కంతవచేతః । తదారభ్యతాంగీతిః॥ ౨౮॥ నటీ - తథాకరోతి॥

దితి॥ ౨౫॥ చిరమిత్యాదిగండాంతంస్పష్టం॥ ౨౬॥ సూత్రధారవాక్యంవి
డంబయతి సస్మితమితి॥ కథమార్యోభుగ్రివాంగాయతి॥ ౨౭॥ భుగ్రివానా
ట్యవిద్యేతిమేవివక్షితం - తదర్థోక్తవీవత్వమన్యథామన్యసభిత్యాహ అ
యీతి॥ త్వరాకర్తృగ్రి - భుగ్రివాగానోత్సుకమితి - అన్యథాతన్మయినారోప
యేదితిభావః ॥ ౨౮॥ నటీరాజ్యలక్ష్మీంశరతాగలనరసేంద్రప్రస్తుత్యప్రవృ

త్రాంధ్రవాంగాయతి-శచ్చీతి || ఇమాశ్చయంలక్ష్మీః రాజ్యలక్ష్మీఃశౌక్ల్య
నిమిత్తత్వనిబంధనేనయశసా ధవళితాభవనాంతరాణి లోకాంతరాణి
యస్యాస్సాతతోక్తా - విలసత్కువలయశ్రీరుల్లసదుర్విమండలశోభాచ
రాజ్ఞోన్యవస్యప్రసాధనంకరోతి - అన్యశ్రద్ధయంసరసిధవళితంకాలుష్య
పగమేననిర్మలీకృతం భవనాంతరముదకమధ్యంయస్యాస్సాతతోక్తా - వి
లసత్కువలయశ్రీరుల్లసన్నీలోత్పలసంపత్తిశ్చ రాజ్ఞశ్చంద్రస్య ప్రసా
ధనంకరోతి - రూపకేషుతావన్నాద్గాభినయేనప్రావేశికీప్రభృతయః పం
చధ్రువాఃప్రయోక్తవ్యాః- తదుక్తం || ధ్రువాఃపంచప్రయోక్తవ్యార
సాభినయసిద్ధయశ్చితి - తత్రైయమంతరానామధ్రువా-తల్లక్షణంతుభా

శంభీసరంసశ్చుభిమాధవళిభవంతరావిశాలితీ | విశస్

తమవళినిరీరానింసపసాహణసుణి|| ఛా || లక్ష్మీస్సరస్వతీ
చక్రయంధవళిత భవనాంతరాంతరాంతీ | విలసత్కువలయ
శ్రీరాజ్ఞప్రసాధనంకరోతి || ౨౯ || సూత్ర || అకర్ణ్యసరసా
వేశం|| గాథాలింగనసమ్మర్దప్రత్యక్షరగళత్సథాం | ధ్రువాం
కరోమిసర్వాంగేశ్రోత్రైకామృతవక్షణీం || ఏషరసవశా
దసంగతార్థవ్యాహరరూపోసత్ప్రగ్రహః || ౩౦ || నతీ|| సోపహా
సం || సుఉమారాఖువసా అంలంసనిండలలింగణవేలణిస

వప్రకాశే|| సర్వాసామంతరావస్తరసాదివశకల్పితా | అంతరాసాధ్రు
వాజ్ఞేయానాట్యాభినయరంజనీతి- విశేషాంతరాణితత్రైకా ప్రప్రవ్యాని
విస్తరభయావిహనలిఖ్యంతే || ౨౯ || రసప్రయుక్తంప్రలాపముదాహరతి
గాఢేతి || పూర్వంశ్రోత్రయో రేకంముఖ్యమమృతంవద్వతీతాచ్ఛిలేన
తాంతతోక్తాం - సంప్రతిగాథాలింగనసమ్మర్దేన ప్రత్యక్షరంద్రాయోస
దృతాదశేషాదపివద్ధాద్గళత్సథాంసతీంధ్రువాంసర్వాంగేకరోమి || ౩౦ ||
సూత్రిణోసత్ప్రగ్రహమమృతాయితుమాహ-సోపహాసమితి|| సుకుమారా
ఖలేషా ఆర్యస్యకర్తుర్నిర్దయాలింగనస్యవేల్లణంక్షేపణం పేరణంప్ర
యోగమితియావత్ - నసహతే- క్షిపపేరణిశ్చస్యథాతోఃక్షిపేర్వేల్ల

ఇత్యాది సావేల్లాదేశః॥ ౩౧॥ దోషంగుణీకరోతి॥ రసేతి॥ తరళారసలాలా
యేవిపశ్చితోవిపద్ధారసాస్వాదేన మాద్యంతిపరవశాభవంతి తపవలూకే
భావుకాశ్చర్వణనిపుతాస్సంతోహృదయాశవస్సహృదయాభవంతి- హృ
దయాదాళుజస్యతరస్యామిత్యాళుష్ప్రత్యయః - యేహంకావ్యానుశీల
నాభ్యాసవశాద్విశదీభూతే మనోముకురేవర్ణనీయతన్త యీభవనయో
గ్యతా తపివహృదయసంవాదభాజస్సహృదయా ఇన్యభిసవనుస్తాచా
ర్యాః॥ ౩౨॥ అర్యోనంతరకరణీయంనిరూపయతు ॥ ౩౩॥ సూత్రధారో

హతి ॥ ఛా ॥ సుకుమారాఖిల్వేషాఅర్యస్యనిర్వయాలింగనత్వే
పణంసనహతేషపహస్యలూభఃరోవ్యాహారః ॥ ౩౧॥ సూ
త్ర ॥ సప్రీడం ॥ రసాస్వాదేనతరళాయమాద్యంతిపశ్చితః॥
తపవభావుకాలూకేభవంతిహృదయాశవః ॥ నితద్దోషస్యగుణ
త్వారోపాన్వృదవం॥ ౩౨॥నటీ॥ అంటుతరకరణింజణిరూ
వేషు॥ ఛా॥ అర్యోనంతరకరణీయంనిరూపయతు॥ ౩౩॥సూత్ర॥
సన్వయమిదాసింసభాపతిదైవస్వయంభూయపక్షోక్యతే ॥ స
ర్వాంగవిలసత్సర్వమంగళాలంకృతాకృతేః॥ సుత్రస్యమహి
మాభాతివిశ్వనుగ్రహకారిణః ॥ నేపథ్యే॥ భోభోస్సత్వంస
త్వం ॥ సర్వాంగ విలసత్సర్వమంగళాలంకృతాకృతిరేవా
యంరుద్రఇతి॥ ౩౪॥ సూత్ర॥ సహర్షం ॥ కథముపకాంతమ
వాస్తవద్వాక్యానుగుణ్యేన ప్రస్తుతస్యానుగుణం కుశలైఃకుశీల

నంతరకర్తవ్యంప్రతిజ్ఞాపూర్వకమాదరతి నన్విత్యాదినా ॥ సర్వాంగే
విలసంత్యా సర్వమంగళయాపాగ్వత్యా లలంకృతాకృతే ర్ధాంగజా
నేతిత్యర్థః ॥ అత్రసర్వాంగవ్యాపిసమస్తమంగళాలంకృతత్వలక్షణస్య
వీరరుద్రవిషయాధాంతరస్యానుగుణం సూత్రధారవాక్యమవలంబ్యవద
నముపక్షిప్యతే ॥ నేపథ్యఇతి॥ ౩౪॥ ఉక్తపర్థముద్ఘాటయతి॥కథమితి॥కుశీ
లవాసలవిశేషః ॥ భూమికాభిరనేకాభికిర్మవాగంగచేష్టితైః ॥ యథా
ప్రకృతసంధానకుశలప్రేకుశీలవాక్యపిలక్షణాత్ ॥ అతపిసాయంకథోద్ధ

త భేదభిత్వాహుతియమితి॥ ౩౫ ॥ ఏతచ్ఛబ్దోపయోగేన ప్రయోగాతిశయముదాహరతి కథమేతాదితి॥ వైతాళికలక్షణంతుభావప్రకాశే॥ తత్తత్ప్రహరకయోగైవ రాగైస్తతాగలవాచిన్యైకైః । సరభసమేవమితాశం గాయన్వైతాళికోభవతీతి ॥ ౩౬ ॥ ఇతిప్రస్తావనా ॥.....

కథాదౌవిచారంభం కుర్యాదితిమతమవలంబ్య - ప్రస్తావనావృత్తస్య వర్తిస్యమాణస్యచ వీరరుద్రచరితస్యనిదర్శకం మధ్యపాత్రద్వయప్రయోజితంశుద్ధవిచారంభముదాహరతి తతఃప్రవిశతఇత్యాదినా ॥ ఇతః పరంస్వప్నోపదేశపర్యంతోవృత్తకథాభాగః । తతోపయోగముదాహ

వైః । యతఃకాకతీశ్వరగుణవర్ణనాయోద్యుతయోగైవైతాళికయోర్వచనమివాపక్షివ్యతే ॥ అయంకథోన్మాతః-ఇదమేవగుణవర్ణనాత్పూర్వార్థకంచ॥ ౩౫॥పురోవలోక్య కథమేతావైతాళికావితనివాభివర్త్యైతే ఏహాయమిత్యవయోపాత్పూర్వయోగాతిశయఃప్రస్తావనాంగం । తదేహి, అవామవ్యసంతరకరణీయాయసజ్జీభవావభిలిషాగ్రీంతా॥ ౩౬॥ఇతిసమగ్రంగాప్రస్తావనా॥ *

తతఃప్రవిశతఃకాంపిల్యకలూతకావైతాళికా॥ ప్రథమః ॥ సహర్షం ॥ యోయంజాతస్త్రిలోకీప్రథితమచరితే కాకతీయాన్యవాయేయస్తైశ్రేయాంస్యజస్రం వితరతిభగవాన్ దేవదేవస్స్వయంభూః । యస్యాజ్ఞాసర్వపృథ్వీపతిమకుటమ

రతి॥యోయమితి ॥ మణిమకుటశ్రేణ్యాః కేళీపయస్యాశ్రీడాసభ-సర్వైరపిభూపాలైరస్యాజ్ఞాశిరసాధార్యతఇతిభావః - యోయమిత్వత్రేదంశబ్దఃప్రసిద్ధిమాత్రపరోసతు యచ్ఛబ్దాపేక్షితార్థబోధకః - అన్యథోత్తరవాక్యేతచ్ఛబ్దప్రయోగానుపపత్తేః - యతోనువాదవాక్యగతయచ్ఛబ్దసన్నిహితానాంతదేతదిరమదసాంప్రసిద్ధిపరత్వం - ఏవంవిధేయవాక్యగతతచ్ఛబ్దసన్నిహితానామేతదిదమదసామపి - తథైవలోకవేదయోః ప్రయోగదర్శనాదిత్యాది బహుభౌప్రపంచితమస్తత్ప్రబూపాధ్యా యమగ్నివాళసూరితైకావళీతరళై - అతస్సోయమిత్వత్రాప్యేవమేవ

ప్రప్తవ్యం॥ ౩౭॥ పురాకిలకాకతిలకులసంభూతే గణపతి నామ్ని మహారాజే
 మహితృమాత్ర సంతానేకదావిదైవయోగేన కాలపరిపాకముపేయ్యసి
 తన్నహిషీరుద్రదేవీనామరాజ్ఞీ బహూనావద్వాణిత ద్రాజ్యమకంటకం ప
 రిపాల్యపరిణతాసతీ దౌహిత్రే ప్రతాపరుద్రైరాజ్యధుకాంబదధే - తా
 మిమాంక థాంమనసనిధా యాహ॥ యోరుద్రశ్రతి॥ అద్ధాంగం నారీయస్యా
 సావద్ధాంగనారిః - సమాసాంతవిధైరనిత్యత్వజ్ఞాపనాన్నన్యత శ్చేతిక
 బభావపత్యేగో (స్త్రి) యోరుపసర్జనస్యేతి ప్రాస్యః - సర్వాంగేణ నారీస
 ర్వాంగనారీ- రుద్రదేవీదూపేణస్థితశ్చత్యర్థః - తత్పురుషత్వాత్పురవర్ణిం

ణి శ్రేణి కేళీవయస్యా సోయంభూపాలమాచీర్ణయతి గుణమ
 హానుద్రదేవోనరేంద్రః ॥ స్వయంభూదేవ శ్రేయోవిత
 రణదూపబీజన్యాసాదుపత్యేపోంగం ॥ ౩౭॥ ద్వితీయః॥ సఖేకి
 ముచ్యతే ॥ యోరుద్రోరజతాచలెస్థితిమగాదధాంగనారిః
 పురాసోయంసంప్రతికాకతీశ్వరకులైసర్వాంగనారిస్థితః।
 ఘోనైయద్విషమావలోకన కళామాత్రేణ భస్మీకృతాన్యా
 సౌఖ్యైరిపురాణి చిత్రచాధునాఖ్యైవిషంధార్యతే ॥ ౩౮ ॥
 ప్రథమః ॥ సఖేసాధునమర్థితం। అన్యథాకథమస్తేమహారా
 జాయ స్వప్నై కులగురుసదృశస్వప్నయంభూదేవస్తాద్యశీం
 శ్రేయస్సంగ్రహకారి కాముపదిష్టవాక్ ॥ స్వయంభూదేవ

గతా- అథవాఅత్రాపిబహువీగ్రిహిః-ప్రక్రియాపిపూర్వవదేవ- అవతా
 రభేదాదాకారభేదేపిత్వైకరుద్రై పారుషభేదాభావోనాశ్చర్యావహాశ్చ
 త్యాహ॥ స్థానశ్రతి॥ యద్యతః-విషమావలోకనంత్రలీయద్వష్టిః అన్యత్రకో
 ధదృష్టిః - తస్యకళామాత్రేణాంశమాత్రేణవైరిపురాణ్యురగగరాణి-
 సతినగ్రిః పురోభిత్వైభ్యో లోకేభ్యో సురాన్పాణిదుతేతిశ్చుగ్రతేరితిభా
 వః- అన్యత్రశత్రుగ్రినగరాణి- ఘోనోయుక్తమిత్యన్వేష్యయం । కైలాసవాసి
 నౌరుద్రస్యకంఠే విషంకాకతికులవాసినస్తుస్త్రీనావస్యఖ్యైవిషమిలి మ
 హాదేతదద్భుతమిత్యాహ చిత్రమితి ॥ గుణాః పూజాప్రాసంగుణిషునచ
 లింగంనవవయ్యైతిభావః ॥ ౩౮ ॥ అథవర్తిస్యమాణకథాభాగేపరికరము

దాహరతి సఖ్యత్వానా ॥ సంగ్రహకారి కాంసంగ్రహణ్ణోకం ॥ ౩౯॥
 ౪౦॥ రుద్రనరేశ్వరేణుప్రజేవ్యా - స్త్రీవృత్తావపిపుంస్త్రీననిర్దేశేస్స
 యమేవోపపత్తింవత్సతి ॥ ౪౧॥ కాకతీయప్రసవేషు కాకతీయసంతా
 నేషు - అనుబధ్యంతేఅపిచ్చేజేససంబధ్యంతే - మహీయసిమహీ మ

ప్రసాదహవస్యవీశస్యబహుకరణాత్పరికరః ॥ ౩౯॥ ద్వితీ
 యః ॥ సవిమర్శాశ్చ్యవం । కథమవగతంరాజరహస్యంవయ
 స్వేనః ౪౦॥ ప్రథమః । సఖ్యకస్యవాగవిదితమిదం - యశ్చిరస్వ
 స్త్రీన్నసిజనగరే మహిమాత్మసమాదితాదురనరేశ్వరేణ
 కులజేవతాయాస్వీరీపదిష్టాః ప్రసాదవిశేషాః ప్రఖ్యా
 వ్యంతపవ ॥ కులజేవతాప్రసాదహవస్యవీశస్యప్రఖ్యావనే
 గపరిశిష్టత్రైపరిన్యాసః ॥ ౪౧॥ ద్వితీయః ॥ అహూనిరంతర
 ప్రసాదోస్తుఖతాదేవస్య - యథాకాకతీయప్రసవేషుశ్రే
 యాంస్యత్తరోద్ధరమనుబధ్యంతే ॥ ఏకద్వీశస్యశ్రేయోను
 బంధరూపగుణఖ్యాపనాద్విలోభనం । తదస్మిన్నైవమహీయ
 సిమహేమహీమండలాబంధలంచలమర్తిగండ ముషణ్ణోకయ
 తుమావయోరయమేవావసరః । తదహిరాజకులంప్రవిశా
 వః ॥ ౪౨॥ ప్రథమః ॥ వయస్యసాంప్రతఃపురోధన్ప్రముఖాన
 మాత్యవృద్ధాగపి పురస్కృత్య కల్యాణ స్వస్మక్రమంమీ
 మాంసమానోన్మపతిరభ్యంతరాస్థానీషధిత్వతి- తదావామ
 పితావతితోగత్వా యథావసరంప్రతీక్షావహతి పరిక్రమ్య
 నిష్కర్శంతా ॥ ౪౩॥ అయంశుద్ధవిమలంభః ॥.....*

అంకారంభః.

తతఃప్రవిశతియథానిష్ఠవేషోరాజాచామరగ్రాహిణీవ॥

మహాత్మవే - ఉద్దండపురుషుండకోవీరప్రకాండక శ్చలమర్తిగండభి
 విరుదశట్టేనోచ్యతే ॥ ౪౨॥ వయస్యేతి ॥ మీమాంసమా సోవిచారయ ॥
 ౪౩ ॥ ఇతిశుద్ధవిమలంభః ॥ *

అంకమారభతే ॥ తతః ॥ హర్షానుభావంప్రియభాషణమాహ ॥ సో

మేతి॥ అభిజనోపశంశః-తంప్రసిద్ధం - అమీష్యేవమనుగ్రహపాత్రేష్యితి
భావః-అజోబ్రహ్మ-నిజదోఃప్రసూతింక్షుత్రజాతిం - రాజన్యోమనుష్య
ణామితితస్యాబాహుజత్వశ్రవణాత్ ॥ కుత ఇత్యత అహ యదితి॥ ౧॥ రు
ద్రాంబాయాః పితరౌసోమాంబాగణపతిదేవా తయోరుమామహేశ్వ
రాత్మకత్వం లోకవిదితం తతఃస్వయంభూనహారాజయోః పితాపుత్ర
భావోస్తి అతోహితోపదేశో య్యుత ఏవేత్యాహ అక్షవేత్యాదినా ॥
సైవేతి॥ సైవతవమాతా ఉచూచేతి నిర్దిష్టాసతీ - లోకైరితిశేషః- సోమా

రాజా-సహదౌతిశయం । అహూప్రసాదాతిశయఃపరమే
శ్వరస్య ॥ సోమారాభిజనంతకుఃస్వయతిశ్రీకాకతీయాన్వ
యఃపాతిప్రత్యముపైతి సాంప్రతమమిష్యస్తాను విశ్వంభ
రా । అస్తాభిర్నిజదోఃప్రసూతీమధునాభిన్యానుజోమన్యతే
యతః-త్వముపాదిత తులపతి దైవస్వయంభూస్వ
యం॥౧॥పురోధసః॥మహారాజభవాద్యశానిపరమహాంతి
తాదృశమహిమ్నోదేవస్య హితోపదేశాః ॥ అక్షవాకిమ
త్రాభిసవం- పుత్రాణాంహితోపదేశాధికార్యపితురేవ-య
తిష్ఠంకథయంతిత్వదః ॥ సైవమాచేతినిర్దిష్టా సోమాచేతిప్ర
థామగాత్ । తవమాతాశివాసాత్యోద్దేవోగణపతిఃపితా॥౨॥
మంత్రిణః!పవమేవైతత్ । అన్యథాకథమీశ్వరప్రసాదాదృ
తేనరంకుశంస్త్రీవ్యక్తివిశేషస్యలోకాధిపత్యం । ఏవంమాను
షశంభునా గణపతిమహారాజేనాభ్యంతరస్యానుభవమహి

చేతిప్రధాంప్రసిద్ధిగామత్ - పరస్పరసముచ్చయార్థోచకారౌ - పితా
గణపతిస్తుసాత్యోద్దేవమథాధిపః శివోదేవ ఇతితత్ప్రత్యేకీవ యోశ్చతా
దాత్వమితిభావః॥ ౨ ॥ అథాముష్యాభవిష్యతి నిరంకుశఃప్రభావఇతి వి
భావ్యమహారాజోదుహితరంపుత్రఇతివ్యవహృతవానిత్యాహ ఏవమితి ॥
అభ్యంతరస్యానుభవమహిమ్నః దుహితృభావిమాహాత్వ్యగోచరాయా
అంతః కరణవృత్తిరిత్యర్థః - అతఏవాహతత్రభవాకకపికులశిరోమణిః
కాళిదాసః ॥ సతాంహిసందేహపదేషువస్తుషుప్రమాణమంతఃకరణప్ర

వృత్తయశ్చి-అత్రదుహితరి- తదనుగుణావ్యవహారానుగుణా- రుద్రశ్చి
 పుంస్త్వైవసమాఖ్యోన్యః - ప్రాచామియంచైవీ యదయంలింగవ్య
 త్యాసేనిదేశః-యథాస్త్రీవ్యక్తశిఖండీపుంస్త్వైవవ్యవహారః-య
 థాచేంద్రం పుమాంసమపిశ్రుతరేవ సుబ్రహ్మణ్యోతిస్త్రీత్వేననిర్దిశతి -
 తథావషస్త్వింశద్దాక్రీడ్మాణం - సుబ్రహ్మణ్యోంసుబ్రహ్మణ్యోంసుబ్ర
 హ్మణ్యోమితిస్త్రీయమిహప్రిరాహేతి - ఏవముద్దరత్రాపిద్రష్టవ్యం ||
 ౩ || ౪ || స్వప్నోపదేశస్త్రీయం సరవశాన్వృతిజ్ఞాపూర్వకంనివేదయతి
 రాజేతి || కదాబివచి || కల్యాణేశుభగ్రహయోగాదినామంగళై - రజనిస
 మయేన్ద్రైరవదనంప్రసాదోన్మృశత్వాత్ - సయవతివపురధాంజానీత్య
 ర్థః - సాక్షుటలంఘాలోచనసహితమన్యోన్యః - ఉభయత్రబహుప్రీహ

మృసద్వశవస్త్రపుత్రశ్చివ్యవహారకృతః । తదనుగుణావ
 రుద్రశ్చిత్వాఖ్యా ౩ || పురోసకాతుకం । కీన్యశీదేవస్యస్వప్నో
 పదేశదరిపాటి ౪ || రాజాసాదరంభదానినివేద్యతే || కదా
 చిత్రాల్యాణేః జనిసమయేన్ద్రైరవదనంపురః । ప్రాదుర్భూతం
 సయవతివపుసాక్షుటలం । ప్రవంతీచంద్రాభ్యాం మహి
 తమకుటంప్రైత్యకిమపి స్వయంభూదేవోసావయమితి హ

గర్భోబహుప్రీహః । బహుప్రీహోగర్భవ్యక్తీరితివజంతసాక్షుశబ్దః ॥ ప్ర
 వంతీమంచాకిని - కిమపివస్తుచశక్యం వస్తుప్రీత్య-హతశబ్దేన చిరంతన
 తటాకోదకాచ్ఛాదిత హరిత ద్రవ్యముచ్యతే - తదుత్సాగ్యమాణమపిస్వ
 చ్ఛందతోముహురుదక మాచ్ఛాదయతీతి స్వచ్ఛందవ్యవహారోలక్యతశ్చ
 త్యక్తమాచారై ర్యుద్భిదధికరణే - ఏవమత్ర సంభ్రమేణాప్యాచ్ఛాదన
 సంభవాత్సంభ్రమాలక్యతశ్చివదామః - తేనహతోఽన్తానంసంభ్రమో
 ధానమితివేదితవ్యం-స్వప్నోపదేశతాదిదర్శనైఫలందై వజ్జవల్లభే ॥ సుగంధ
 పుష్పాక్షుతపూర్ణకుంభశక్రధ్వజచ్ఛత్రమహీపతీనాం । ఉద్యద్దినేశేందు
 సుహృత్సురాణాంసితద్విజాదర్శసువాసినీనాం । సువర్ణధాన్యాజ్జలలేగ్ర
 హీణాంభద్ర్యోన్నరత్నాంబరవాహనానాం । సందర్శనంశ్రేష్ఠముశంతి
 సంతస్స్వప్నోమృతానాంచసుచేష్టితానామితి - అభజమిత్యనద్యతనే

లక్ష - తేనచతుర్థయామాదర్వావీనస్వప్నశితిసూచ్యతే - తథలస్యరా
జ్యలక్ష్మీ ప్రాప్తిరూపస్య విజయయాత్రయా ద్విత్వమాసంబంబ సంభ
వాత్-తదుక్తంబృహస్పతిమతేస్తుష్నాభ్యాం ॥ స్వప్నస్తుప్రథమే
యామేవత్సరేణవిపర్యతే । ద్వితీయోచాష్టభిర్వానై ప్రీతిభిర్వానైస్త్ర
తీయకే॥ అరుణోదయవేళాయాందశాహేనభలంభవేత్ । గోవిందస్థనవే
ళాయాంసద్యస్వప్నఫలంభవేదితి॥ ౫॥వపుషానమసృత్య సాష్టాంగం
ప్రణమ్యేత్యర్థః- సత్యంప్రియంచవచనంయత్తత్సాన్వితముచ్యతే॥ గృ
తేర్తులవిభుజాదిత్వాత్కప్రత్యయః-అన్యేషామపీతీసోద్గీర్ణః॥ ౬ ॥ ౭ ॥
అవిష్టంభక్షిర్యేషామితి లింగసామాన్యే గృహంసకపూర్వపదో బహువ్రీ

తోఽథానమభజం ॥ ౫ ॥ అనంతరంస్వప్నవచ॥వపుషాతనమ
సృత్యస్తువక్షానూన్వతయాగిరా । స్వామినైకాకతీయా
నాంతర్వాసనముపాహరం ॥ ౬ ॥ చామరగ్రాహిణీ ॥ అ
మౌదేవంస అణుసంధాని జసివిణేవికుశసామిణో సమా
రాహణి ॥ చా ॥ అమౌదేవస్యఅనుసంధానంయత్స్వప్నే
పికులస్వామినఃసమారాధనం॥ ౭॥ పురోధనః॥కిముచ్యతే॥ఆ
విష్టభక్తయః ఖలు స్వయంభూజేవేకాకతీయసరదేవాః ॥
తతః ॥ ౮ ॥ రాజా ॥ శయ్యాశిరస్థేనకృత్యస్వపూర్ణకుంభ

హిః - ప్రీతిపూర్వపదత్వేభక్షిశబ్దస్యప్రియాదిపాతాదప్రియాదిష్టి
తినిషేధేనప్రియాఃపుంపదిత్యాదివాపుంపద్యావప్రితిషేధ ప్రసంగాత్
అతపవాహవృత్తికారః - దృఢభక్తిరిత్యేవమాదిమ ప్రీతిపూర్వ పదో
స్వావిపక్షితత్వాత్సమాధేయమిత - భోజరాజస్తు-కమలసాధనవైభ
క్షిశబ్దస్యప్రియాదిపాతో గభావసాధనస్య దృఢభక్తిరిత్యాదామభావ
సాధనత్వాన్నకశ్చిద్విరోధిత్యాహ - ప్రపంచంపైతత్తాతపాదైస్తుం
జీవన్యాదాతతతత్రైత్యస్సాభిరుపరచ్యతే - అస్మాకప్రాపిప్రీతిపూర్వ
పదోవా బహువ్రీహిరనుసంధేయః॥ ౮॥ శయ్యాశిరస్థేనసేపూర్ణకుంభ
సాపనంమంగళార్థం - తదుక్తంస్మృతిరత్నవల్గ్యాం ॥ మాంగళ్యంపూ

గ్లకుఁభంతుశిరస్థానేః కాయవ । వైదికైర్దారుడైర్మంత్రై రతౌంకృ
త్వాస్వపేన్నిశీతి - అతీందుసారై రతు్యజ్వలైః-స్వస్మిదేవతార్చనే -
సురపూజోత్సవసేవా నై వేద్యం నృత్యగీతవాద్యంచేత్యాదినా దైవజ్ఞ
వల్లభోక్తంవహాఫలం ద్రష్టవ్యం - మణిపూజాఫలంద పుష్పసారసుధా
నిశా । సువర్ణకుసుమైర్దివ్యై మణివిమృశిమివిస్తృతైః । రాజతైరత్నసం
భూతైరథవాచిత్రవస్త్రకైః ॥ యేర్చయంతిహరంభక్త్యానశాస్తైస్సుర్మ
హేశ్వరాభిలి ॥ ౯॥ పూజానంతరవృద్ధమాహ విభురితి ॥ స్వవామార్గవ
ధూపలాలితాం పార్వత్యానుమోదితాం - అభయదానశాలినాప్రసా

స్యోయైఃపరికల్ప్యపాశ్యంఅతీందుసారై మణిభిఃకిలాహ
మపూజయి౯దై వతమప్తదీయం ॥ ౯॥ అథవ॥ విభు స్వయం
భూరవదచ్చుచిష్టితాం గిరఃస్వవామార్గవధూపలాలితాం ।
స్త్రుతసూరేణా భయదానశాలినా కృతాంజలింమాంవిన
యానతాననం ॥ ౧౦॥ యతి-ల॥ఉన్నస్తకై మణ్యమలోకభా
వై స్తపోపశేషైరనఘైఃపృథివ్యాః । సమ్యక్ఫలై స్సచ్చరి
తైఃప్రజానాం ప్రతాపరుద్రోయమహావీర్యః ॥ ౧౧ ॥ వశ్య
కాకతీయకులప్రదీప ॥ స్వీకృతేపుత్రభావేనదౌహిత్రై పా
జ్ఞమాజ్ఞయా । అస్మిన్నిధేహిధౌరేయగుర్విముర్వి ధురామ

దనూచకేనేత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ ఉన్నస్తకై రుల్లంఘితశిరస్సైరతిప్రభూతైరి
త్యర్థః - మధ్యమలోకః సృభావై రదృష్టపరిపాకై స్తపోపశేషైఃకృత్రి
చాంద్రాయణాదిభిః - సచ్చరితైఃస్వస్వవర్ణాత్ప్రమోచితవ్యాపారైః
అత్రభాగ్యాదినిమిత్తభేదాద్విచ్ఛిత్తివిశేషంవక్తుం మధ్యమ లోకపవస
మప్తివ్యప్తిభ్యామూశ్రితః-ప్రజాపృథివీవ్యతిరక్తమధ్యమ లోకాసంభవా
దితిద్రష్టవ్యం - ఏవంచాన్తికరాజ్యంశాసనిసన్యాకరాదిసంపత్తిఃప్రజా
సమృద్ధిశ్చప్రభవతీతిఫలితం ॥ ౧౧॥ వత్నేతిరుద్రాంబాయాఃపుంస్త్విన
సంబోధనం - పార్జన్యకాలే-ధురంవహాతీధౌరేయోధురంధరః - ధు
రోయన్ధకాపిత్యర్థః - యుక్తురిత్యాదినాసమాసాతో-స్వయః - త

తష్టావో ॥ ౧౨॥ సప్రమోదమితి-అస్మిన్న ధేవప్రతివత్తేగభావాదితిభావః-
తదుక్తంబృహస్పతిమతే ॥ దేవతాశ్చస్వజాగావఃపితరోలింగినస్తథా ।
యద్వదంతినరంస్వప్నే తత్తథైవః నిర్దిశేదితి - ప్రియంకరోతీతిప్రియం

తి॥ ౧౨॥ పురోధసః॥ సప్రమోదం॥ మహారాజకాకతీయకుల
యోగతేమవిధానదక్షిణేన దాతౌయణీపతి నా సాతౌదేవ
మాదిష్టం । తవాప్యయమేవమనోరథః । ప్రియంకరశ్చాయం
మహూత్సవః ప్రజానాం । తదానోహతుప్రాగ్తిస్సప్త
యావరాజ్యస్య ప్రతాపరుద్రస్య భుజశిఖరంసాగరమెఖ
లా ॥ ఇయంప్రయోజననిర్ధారణరూపాయుక్తిః॥ ౧౩॥ తతస్త
తః॥ రాజా ॥ తద్వచనమాకర్ణయంతీనిర్భరహర్షకస్వరలో
చనామేదిన్యపిదేవస్యపార్శ్వేన్వప్తా॥ ౧౪॥ చామరమహారా
టంసహితంఅటవంటమాణావీ వసుధరావీఉద్గోఘు హరి
సావింభావో ॥ ఛా॥ మహారాజస్యహృదయమనువర్తమానా
యావసుంధరాయాఉచితఃఖలుహర్షావిర్భావః ॥ ఎహస్వ
యంభూదేవస్య వదనాకర్ణనేనమేదిన్యాస్సఖాగమేనప్రా
ప్తిః॥ ౧౫॥ రాజా ॥ కాకతీయకులశ్రేయసాందేషవసప్రమా
ణమితితస్యాజ్ఞామయాశిరసిచ్ఛతా । దేవోపిసప్రసాదాతిశ
యమవలోక్యాంతర్నితోభూత్ ॥ ఇదమేదిసిప్రాప్తిహే
తోర్భీజస్య స్వయంభూదేవస్యోపదేశాంగీకరణాన్యమాధా
నం॥ ౧౬॥ చంద్రిణః॥ విశ్వప్రియంకరఃస్వప్నప్రశ్నయఃకిం
తుకాకతీయ సర్వేన్ద్రవృద్ధోచితమాచార మనువర్తమానస్య
దేవస్య నగరనివాసవైముఖ్యంతథాకులభురంధరస్య వీరరు
ద్రస్యవిశ్వరతోక్షమేపాహుపరిఘే రాజ్యభురావిశ్రాం

కరః తేనుప్రియమద్రైశ్చైతిభిశ్చ శ్రిశ్యయః-అతిస్సప్తందవం॥ ౧౩॥ స్వ
ప్నకేషమాహ తద్వచనమితి॥ ౧౪॥ ౧౫॥ స్వప్ననివేదనంనిగమయతి కా
కతీయేతి॥ ౧౬॥ విశ్వేతి॥ ప్రియంకరాదిశబ్దాఅనువదమేవోక్తాః - భురంధ

రశబ్జస్తు నాయక ప్రకరణే || ౧౭ || ౧౮ || అయంకాకతీయే త్యాదిష్టమ్ ||
౧౯|| ౨౦|| ఏషాద్విధానిమాదిరూపాణిబలాని-మాలంభృతంసుహృచ్ఛ్రే-
ణీ ద్విషదాటవికంబలమిత్యమరకో శాభిధానాత్ - అత్రవిమలంభాదౌ

తిరితివవిషాదహర్షయోస్సీమానంస్పృశత్యస్తాకంమనః | ఎత
త్సుఖదుఃఖహేతుభూతంవిధానం || ౧౭ : చామర || అంచరి
అంచరి - కులౌమంచముహూణెంవ పంచక్షువంశహేణ
ఎంవఉవదింతః|| ఛా|| ఆశ్చర్యమాశ్చర్యం- కులామాత్యముఖేనై
వపార్వతీవల్లిభేనపవముపదిష్టం || ఇయంబీజవిషయాశ్చర్య
రూపాపరిభావనా || ౧౮|| రాజా || సహద్వాతిశయం | అమా
త్యాకాప్రతి | అయంకాకతీయకుల శ్రేయఃకల్పలతాప్రరో
హః స్వయంభూదేవానుగ్రహః సర్వేషామపి శ్రవణమ
హూత్యపఃక్రియతాం | ఏషబీజప్రకాశనాదుద్భేదః || ౧౯||
మంత్రిణః || యదాజ్ఞాపయతీకాకతీయపరమేశ్వరః || ౨౦ ||
రాజా|| కిమిదానీంకర్తవ్యం|| ౨౧|| పురో|| మహారాజకిమన్యత్ -
సజ్జీక్రియతాం ప్రతాపరుద్రదేవస్య రాజ్యాభిషేకసంభా
రః | ఏషబీజానుగుణప్రోత్సాహసరూపోభేదః || ౨౨|| మంత్రి
ణః || ద్విజయయాత్రావశీకృతానాంసర్వ పార్థివానాం
వగైశానీతైః సకలతీర్థ సలిలైః ప్రకాశితంస్వయంభూదేవ
ప్రసాదంమహాభిషేకమనుభవతురాజపుత్రః || ౨౩ || పురో||
ఉచితమనుమంత్రితంమంత్రిభిః || ౨౪ || రాజా|| తద్విజైత్ర
యాత్రాసాధనాని సజ్జీక్రియంతాంఏషాద్విధానిబలాని | అ
హమపిసజ్జీభవామి | ఏషఆరంభః | ఇదంబీజానుగుణారంభ
రూపంకరణం || ఏవమారంభబీజసంబంధరూపః సాంగోముఖ

వైతాళికవాక్యోపక్షిప్తస్యాంగవశాదనువర్తమానస్య బీజస్య నాయక
వ్యాపారస్య స్వరూపాత్మికమిదమచ్చనత్వలక్షణారంభ సంబంధాన్తు
ఖసంకరి త్యాహ|| ఏవమితి || ౨౫|| మధ్యాహ్నవర్జనమారంభతే సుఖాయేతి ||

లోకే యత్కించనవిప్రకృష్టం వస్తుదిదృక్ష్యమోవృత్తౌ గ్రమచ్చిశృంగంవా
రోహంతి-తత్సమాధిమావర్తనవికర్తనస్యాహ- లోకాలోకేతి॥ సంక్రీడ
తే - క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేత్యాత్మనేపదం - స్వీయాధికారస్తమోపహ
త్వలక్షణస్తన్నిమిత్రశ్రమశ్శిథిలోయస్య సతథోక్తః - ఏతచ్ఛరాజతేజ
సఏవతద్భారోద్వహనాదితి వేదితవ్యం - అతఏవాలోకనకాతుకీవేత్సు
త్ప్రేక్ష్యతే॥ తత్రనిమిత్తముపాదతే అధునేతి॥ ౨౬॥ ఉద్గాయంతీతి॥ మ
లయాద్రిచందనలతాకుంజేదివావిహారదేశిత్యర్థః - తదుక్తంభావప్ర
కాశే॥ సరితఃపులిసంవేలాకాంతారారామభూధరాః॥ లతాగృహాణిచి

సంధిః॥ ౨౫॥ నెపథ్యే వైతాళికాః॥ సుఖాయమాధ్యందినీసం
ధ్యాభవతుదేవస్య॥ యదిదానీం॥ లోకాలోకగిరింద్రకందరత
మస్సందోహదర్శనహం త్వత్తేజఃపటలంకియంతి భువనా
న్యాక్రమ్యసంక్రీడతే॥ ఇత్యాలోకనకాతుకీవశిథిలస్వీయాధి
కారశ్రమోభాస్వానెష సమగ్రదీప్తి రధునావ్యోమాగ్ర
మారోహతి॥ ౨౬॥ అపిచ॥ ఉద్గాయంతిశరన్నిశాకరకరస్తోమ
త్విషస్త్యద్గుణాః క్రీడంత్యోమలయాద్రిచందనలతాకుం
జేభుజంగంగనాః॥ పీత్యాతజ్జదుదీర్ణవర్ణగళితాంప్రత్యగ్ర
ధారాంసుధాంవాతాహరతయా ప్రభూతమయశః స్రుతౌ
శయంత్యోజం॥ ౨౭॥ ఇదానీంఖలు॥ ఆఘ్రీయకిరణాన్భానో
ర్యజురామోదమెదురా॥ యతంతెకృతినస్సర్వైకర్తుంమా

త్రాణిశయాకిసలయాంచితా॥ దివావిహారదేశాస్సుయితి- క్రీడంత్యః
నిజరమణైరితి శేషః-తత్తదితివీప్సాయాంద్విర్భావః - ఉదీర్ణవర్ణాదుచ్చ
రితాక్షరాగళితాంగళంతీమిత్యర్థః - సుతిబుద్ధిపూజాధేభ్యశ్చేష్యత్ర
చశబ్దస్యానుక్తసముచ్చయార్థత్వాత్ - అతఏవాహవృత్తికారః - సుప్త
శయితే త్యేవమాదయోవర్తమానేర్రక్షవ్యాఇతి - ఇనమేషకవేర్నివక్షి
తం-యదన్యత్ర ప్రత్యక్షరగళత్సుధామిత్యవోచత్ - అతఏవప్రత్యగ్ర
ధారామతిరసామిత్యర్థః॥ ౨౭॥ ఆఘ్రీయేతి॥ యజురేవామోదఃపరిమళ
విశేషఃతేనమేదురాంస్తన్తయానిత్యర్థః - యజుర్వేదేతిష్ఠతిమధ్యేఅహ్న

ఇతిశ్రుతేః - భుంజభాసమిదోఘురచ్ - ఏతేనభానుకిరణానాంపుష్పస
మాధిసిద్ధేః జ్ఞాత్వేత్యస్తిన్నధే అహుయేఽపదంబోధవ్యం - మధ్యా
హ్నకర్తవ్యామాధ్యాహ్నికీ- కాలాటగితిజైషికస్తక్ ప్రత్యయః॥౨౮॥
౨౯॥ ఇతినాటకప్రకరణేప్రథమోకః॥ ... *
...

ధ్యాహ్నికీంక్రియాం॥౨౮॥రాజా॥ఆకర్ణ్యసర్వాప్రతిసా
ధయకయూయమభినుతాచరణాయ ॥ ఆహుపితావదభ్యం
తరంప్రవిశామీతి । యథోచితముత్థాయపరిక్రమ్యనిషా- ౨౯
తాస్సర్వే॥ ౨౯॥ ఇతినాటకప్రకరణే - కల్యాణస్వప్నోనా
మప్రథమోకః॥ ... *
నేపథ్యే । ఇదోఇదోఅంజో॥ఛా॥ఇతఇతఆర్యః । తతఃప్రవిశతీ
వృద్ధకంచుకీ॥కంచుకీ॥సహర్షం ॥ చిరాయయావనమతిశయా
నయాచరితాన్ధయాజరయానయాసంచరే । యయాదీన్హ
యషా ప్రతాపరుద్రమహాభిషేక మహేమాత్సవమనుభవి
తాస్తి - ఏషమధ్యాహ్నానర్థనయాపిచ్ఛిన్నస్య ప్రకృతార్థ
స్యపునరవమర్శాస్పిందుః॥ అపిచ॥ పదేపదేష్టలంతంమాంవా
చాగత్యాకచేష్టయా । అవలోక్యహసన్నాస్తేస్వామీరుద్ర
నరేశ్వరః॥ ౧॥ సవిమర్శాశ్చర్యం॥ కాకతీయనరేంద్రస్యరా
జ్యశ్రీర్నైవేద్యనః । యువరాజగృహానశ్యగవాత్సైస్సైర్
మీక్షతే ॥ ఏషరాజ్యలక్ష్మ్యైఃప్రతాపరుద్రగతాభిలాషాద్వి
లాసః॥పురోవలోక్య ॥ కథమయంరాజపుత్రపరిచారకోడా
రకస్ససంభ్రమంమామభివర్తతే॥౨॥ప్రవిశ్యదారకః॥అంఅ

చూళికాముదాహరతి నేపథ్యిత్యాదినా ॥ తతఃప్రవిశతీతి - నేపథ్య
మేవనరంగం - అన్యథాచూళికాలక్షణభంగప్రసంగాత్ - యావనమితి
శయానయేతి- అత్రైవపురుషార్థలాభాదితిభావః - జరయాసంచరఇతి-
సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాన్తేనపద- పురుషార్థమాహ యయేతి ॥ అ
నుభవితాస్తిఅనద్యతనేలుట్ ॥బిందుంయోజయతి-ఏవఇతి ॥ ఇతోపిజరా
యాఃశ్లోఘ్యత్వమేవేత్యాహ పదేపదఇతి॥ ౧॥ ౨॥ ఆర్యప్రణమామ॥౩॥

౫॥ సపాదోపగ్రహమితి సవ్యదక్షిణపాణిభ్యాః - సవ్యదక్షిణపాదోప
స్పర్శరూపోగురుసమసాగరః పాదోపగ్రహః-తమ క్తంమనునా ॥ వ్యత్య
స్తపాణినాకార్యముపసంగ్రహణంగురోః । స వ్యేనసవ్యస్పృష్టవ్యోద
క్షిణేనతుదక్షిణఇతి॥ ఉత్తిష్ఠతేఉద్యుజ్యై-ఉదోనాధ్యక్షమణిత్యాత్మనే

పణమామి॥ ఛా॥ ఆర్యప్రణమామి॥ ౩॥ కంచుకీ ॥ భగ్రకల్యా
ణాస్పదంభూయాః । కిమనుమతంరాజపుత్రస్య దిగ్విజయ
ప్రస్థానంరుద్రనరేశ్వరేణ॥ ౪॥ దారకః॥ కహంకహవిలీలుమద
ఛా॥ కథంకథమవ్యనుమతం॥ ౫॥ కంచుకీ ॥ స్వనామానుగుణమి
దంరాజపుత్రస్య యత్సజ్జీకృతసాధనంమహారాజం సపాదో
పగ్రహణనివార్య స్వయమేవ జైత్రయాత్రాయాముత్తి
ష్ఠతే॥ ౬॥ దారకః॥ అలలీలణుపహదజుంఝుపరింసమోజువ
రాఁ-దుంఖరోఽఖుదితజఁకహంభవింసతి ॥ ఛా॥ ఆర్యఅనను
భూతయుద్ధ పరిశ్రమోయువరాజః దుష్కరఃఖిలు దిగంతజ
యఃకథంభవిష్యతి॥ ౭॥ కంచుకీ ॥ భద్రనిరంకుశాస్సవ్యయం
భూదేవప్రవృత్తయః విష్ణోరవతారఃఖిల్యయం వీరరుద్రోఽప్య
చింత్యమహిమా॥ ఏషదృష్టనష్టబీజానుసరణరూపఃపరిసర్వః ॥
అత్రస్వప్నవృత్తాంతఖ్యాపనాల్లక్యస్యదిగ్విజయయాత్రో
ద్యమేనాలక్యస్య బీజసోత్పాదనాదుద్భేదఇతి ప్రతిముఖ
సంధిగయం॥ ౮॥ దారకః॥ ఎంపపద॥ ఛా॥ ఏవమేతత్ । అమాణు
సోఽఖుసోపహావోఽఛా॥ అమానుషఃఖిలుసప్రభావః ॥ ౯॥ కం
చుకీ॥ కుత్రేదాసీంరాజపుత్రః॥ ౧౦॥ దారకః॥ కాఅక్షుఅకుశ
దుంగాదేవీ సమాగ్రాహణేణ విలలపంథాణమగళికాఢాణ త

పదం॥ ౬॥ ౭॥ భద్రైతి॥ అత్రపూర్వాంకేస్వప్నదృష్టస్యమధ్యాహ్నాంకా
నయానష్టస్యచబీజస్య స్వయంభూదేవ ప్రసాదరూపస్యభద్రనిరంకుశా
ఇత్యనేనానుసర్పణాత్పరిసర్పిత్యర్థః । అతపవాయంప్రతిముఖసంధి
త్యాహ అత్రైతి ॥ ఉద్భేదఃప్రకాశనం భద్రైత్యాదివాక్యేనేతిభావః ॥

౧౫॥ ఏవమేతదిత్వాదిస్పష్టం॥ ఇయంచూళికా॥ ౧౨॥ ౧౩॥ కిమితి॥ తాతంశ
మోన్ముఖంవిరక్తం రదయతా రాజ్యేననుయ్యర్పితేనసతేతిశేషః - కిం -
సమేకించిత్యాద్యమస్తీతిభావః । నకేవలమస్మినాజ్యేపిత్యవియోగాది
జ్ఞహానిరనేకమహదోషసంభవాదనర్థప్రాప్తిశ్చేత్వాహ కించేతి ॥ అ
తఏవోక్తం మహాభాగతేశాంతిపర్వణిభీమంప్రతియుధిష్ఠిరేణ అసంతో
షోప్రమోదశ్చ మదో రాగోప్రశాంతతా । బలమోజోభిమానశ్చ సము
ద్వేగశ్చ సర్వతః । ఏభిఃపాష్టభిరావిష్టం రాజ్యంత్యమభికాంక్షసీతి । నన్వే

ంధహానుమదతశపేరతబహిరుంజాణేణివేసల కథావారో అ
మంచపరిపుదోజువరాదీచింతితృతాఅణుజాణీహిమహతంధ
పంధాణం॥ ఛా॥ కాకతీయకులమగ్ధాదేవీసమా రాధనేనవిజయ
ప్రస్థానంమంగళంకృత్వాతత్రహనుమదచల పర్యంతబహిరు
ద్యానైనివేళితస్కంధావారః అమాత్యపరివృతో యువరాజ
స్తివృత్తితదనుజాణీహిమమతత్రప్రస్థానం॥ ౧౧॥ కంచుకీభగ్ర
పాదయ ॥ అహనుపిరాజకులం ప్రవిశామీతియథోచితం పరి
క్రవ్యనిష్కాగ్రితౌ॥ ఇయంచూళికా॥ ౧౨॥ ప్రవేశకః । తతః
ప్రవిశతియథానిర్దిష్టఃప్రతాపరుద్రోమంత్రిణః పరిజనశ్చ ॥
౧౩॥ ప్రతాప ॥ కింరాజ్యేనశ మోన్ముఖంరదయతాతాతంకు
లాలంబనం కించాస్తికసముదాహరంతి మహతోదోషాన్మ
హానురయః । ధర్మార్థాచఖిలీకృత్యోయమధునాకస్సం

వంసలి॥ యదహ్నుకురుతేకర్తుప్రజాధర్మైఃపాలయన్ । దశవర్షసహస్రా
ణితస్యభుజ్జై మహత్ఫలమిత్వాదినా రాజ్యేనుహాఫలప్రతిపాదక మ
న్వాదివచన విరోధస్సాన్విదిత్యాశంక్య తస్య యుగాంతరవిషయత్వాన్న
విరోధిత్యాశయేనాహ ధర్మాభేద్యతి ॥ అయంయజ్ఞదానతపోజ్ఞానలక్ష
ణఃఖిలీకృతః-సంప్రతిపాదమాత్రావశిష్టత్వాదితిభావః - అతఏవోక్తం
సూర్యసిద్ధాంతేకృతాదీనాంవ్యవస్థేయంధర్మపాదవ్యవస్థయేతి - అదిపు
రాణేష్యుక్తం ॥ నవిద్యతానశుద్ధోద్ధోనశుద్ధిమనసఃకలావితీ-అథునాకలి

కాలేఽప్థలన్న ప్రసన్నతః కస్మిన్చరేత్ - సకోపిసంపరితుంశమ్నయా
దిత్యద్దః - శకిలిజ్ఞేతిలిక్ - తృతీయాభావాన్నాన్యనేపదం - తద్యోవరాజ్య
మపి నేష్టంకిలకిముతమష్టం రాజ్యమితిభావః - మస్మణి లేమనిషుంటకీకృ
తేషు - అతపవస్వస్యనప్రయాసశ్చతివినయోక్తిః ॥ ౧౪ ॥ రాజపుత్రైతి
సర్వాన్మథోవ్యాఘ్రసంత్యాసర్వపథీనయా - తస్మిన్నాదేరితిఖప్రత్య
యః ॥ ఆచారశ్చేతి ధర్మైవార్థనిసంస్థాప్యప్రజావరైతధర్మవిత్ । పుత్ర

చరేదప్థలం ప్రన్నైష్టం కిలయావరాజ్యమపి మేబాల్యత్సవే
క్రీడతః ॥ తద్వయం మహారాజభజపరిఘమస్మణి లేమనిషుం
తేషు విజయయాత్రావినోదేన విహరామహే ॥ ఏతద్రా
జ్యేనిచ్చాభిధానాద్విధూతం ॥ ౧౪ ॥ మంత్రిణః ॥ రాజపుత్ర స
ర్వపథీనయా కాకతీయాన్వయభాగ్యసంపదా త్వాంధురంధ
రంలభ్యానరేంద్ర శ్చిరమాసక్తాం ధురంశిథిలయితు మధ్యవ
స్యతి - ఆచారశ్చయం కాకతీశ్వరాణాం - యద్ధౌరయేపుత్ర
శమోన్ముఖత్వం - కలస్వామినా స్వయంభువాస్యేవమేవా
నుశిష్టం - అసతిక్రమణీమూరాజపుత్రే నిగురోర్గరియసీఖ
ల్వాజ్ఞా - కలికాలదోషశిథిలధమప్రతిస్తాంగిరోర్విధుంబోధుం
చమహతీం మహీధురమవతీర్ణస్య కాకతీయవిష్ణోస్తవ ససాం
ప్రతంప్రత్యాఖ్యాతుం ॥ ౧౫ ॥ ప్రతాప ॥ సానురోధం ॥ స్వయం
భూస్తాత ఇత్యేతావీశ్వరౌదివ్యమానుషౌ । తయోరన్యత
రోరాజాయవరాజోస్త్యసర్వధా ॥ ౧౬ ॥ మంత్రిణః ॥ రాజపు
త్ర సాధారణో యంవినయః కాకతీశ్వరాణాం స్వయంభు

సంక్రామితశ్రీశ్చవనేవస్యేన వతయేదితివ్యాసస్తరణాత్ - గురోర్వ
ద్దివ్యమానుషయోగరియసీగురుతరాపూజ్యతమేతియావత్ - ప్రియస్థి
రేత్యాదినాగురోర్గరాదేశః - కించధమేసంస్థావనార్థమేవావతీర్ణస్య
విష్ణుమూలే ప్రవేదందుష్పరిహరమిత్యాహ కలికాలేతి ॥ ప్రత్యాఖ్యాతుం
పరిహతుం ॥ ౧౫ ॥ తస్మాత్తావస్వయంభూదేవవివమహారాజోస్త్యపూ
ర్వవదేవాహం యవరాజపవేతి వచనభంగ్యారాజ్యమంగీకరోతి స్వ

యంభూరితి || అరత్యుపశమాద్విషయద్వేపనివృత్తిః - ఏషశమః || ౧౭ ||
 ౨౦ || సబాహుస్ఫురణమితి- పుంసోదక్షిణబాహుస్ఫురణం శుభభాగిన్యై

విమహోరాజే || ఏషప్రకృతవిషయారత్యుపశమాద్విషయః || ౧౮ ||

పరిజనః || కాళిక్రూరకుశంతవిరోతంతభవతోసతి భూదేవో

ధరంధ్రారేమరాటపుంతోడణరంజసిరితికెఆరోవేదు || ఛా ||

కాకతీయకులస్థవిరస్త్రభవాన్ స్వయంభూదేవో ధురం

ధారయతు | రాజపుత్రఃపునారాజ్యశ్రియమంకేఆరోపయ

తు || ౧౯ || ప్రతాప || సమందస్త్రితం పరిజనమవలోకయతి | ఏత

త్పరిహోసవచోరూపంనర్తు || ౧౯ || పరి || చిరేణచరితంథామేత్తణీ

సపుంతా || గోంతగిరిసిహరణింరురలడసిల్లావసృజ్యంబరగీప

ఖోణీపశూమానువాసోబాహుంమిపతివరుందంస || జహాహ

రించదంశభుపహరణుతాహంసబాహుఫలంమి | కాళి

క్రలంభీపత్తణోబాహుంమితహామహీరమదు || ఛా || చిరేణచరి

తాథామేదిగీసంవృత్తా || గోత్రగిరిశిఖరంధురవికటశిలావ

సతిబర్హరాంఘ్యః | తోణ్యాభవతువాసోబాహౌప్రతాప

రుద్రస్య || యథాహరిశ్చంద్రస్యభుజేయధారఘనాథస్య

బాహుఫలకే | కాకతిలక్ష్మీసతేర్బాహౌతథామహీరమదు ||

౨౦ || ప్రతాప || సబాహుస్ఫురణమథోముఖస్త్రివృత్తి | ఏషా

పరిజనవచోద్ధాప్రీతిర్నమఃద్యుతిః || ౨౧ || మంత్రిణః || రా

జపుత్ర కాకతీయ పురుషోత్తమస్యతవ పాణిగ్రహణాయ

స్పృహయంతి రాజ్యలక్ష్మీర్ద్విలంబనంనసహతే || ౨౨ ||

పరి || వింజావహూణిలిహితదంతూణ పద్మమివణలివింసభ

ఖోణీలంభీతకహవిశేబిలిసహజావరాస || ఛా || విద్యావధూ

తీవత్యతేనర్తవవనమనురాగవీజోద్భుటనం || ౨౩ || విజ్ఞేతి || వధూనాం
 భర్తృవాన్ భ్యమవలోక్యసపత్న్యస్సముత్పాదభవంతీతిభావః || ౨౩ ||

రాజ్యశ్రీయోవాసకసజ్జికాసమాధిమాహస్వతేజసేతి॥ గతార్థమేతత్,
౨౪॥ కహమితి॥ నిరోధనలక్షణేషునేత్యుక్తంతత్కారణమాత్రిపల
క్షణమితిద్రష్టవ్యం॥ ౨౫॥ సావజ్ఞమితి॥ సమరమేవాపదానమద్భుతక
ర్మ - తేనారాధితస్వామినఃప్రసాదితేశ్వకాః॥ వజ్రలక్షణేప్రత్యక్షగ్ర

నావధికంవృష్ట్యాపత్యైప్రణయవిప్రంభం॥ తోనీలక్షీశ్చక
థంబిలంబితంసహతుయువరాజే॥ ౨౬॥ మంత్రిణః॥ ఇష్టమే
వ॥ స్వతేజసాపరిష్కృత్యప్రధానాగారముత్సుకా॥ ప్రతీక్ష
తేష్యరాజ్యశ్రీర్యువరాజసమాగమం॥ ఏషమంత్రిణాంపరిజన
స్యవవాక్త్ర్యేర్బిజానురాగప్రకాశనాత్ప్రేగమః॥ ౨౭॥ పరి॥
కహంతిదరిఃఖిలసోమహనాసదీపసావిజలిజంతాప॥ ఛా॥ కథ
మంతరితఃఖిల్వేషమహూత్సవోద్విజయయాత్రయా॥ ఏ
తద్దిగంతయాత్రయాప్రకృతకార్యవిలంబనాన్నిరోధః॥ ౨౮॥
మంత్రిణః॥ సావజ్ఞంకథంచరయంశ్యంధ్రీవమూపతయః॥ అథ
వాకింతైః॥ వయమపినకెవలంమంత్రిశస్త్రాకింతుబహుశః॥ స
మరాపదానారాధితస్వామిసేవ॥ ఏతన్నిష్ఠురవచనరూపం
వజ్రం॥ ౨౯॥ ప్రవిశ్యదౌవారికః॥ జేదుజేదుజువరాఽపదే
ఖిలమూప ఇహోపదిహారభూమిభాలంమి సంజీకలచక్రరగ
బలౌవంటి॥ ఛా॥ జయతుజయతుయువరాజః॥ ఏతేఖిలువ
మూపతయః॥ ప్రతీహారభూమిభాగేసజ్జీకృతచతురంగబలావ
ర్తంతే॥ ౩౦॥ మం॥ అచిరంభాఃప్రవేశయ॥ దౌవా॥ తథేతిని
ష్కృష్టసేనాధిపతిభిస్సహపునఃప్రవిష్టః॥ ౩౧॥ సేనావ॥ య
థోచితంప్రణమ్య॥ స్వామికాకతీయకులతిలకసర్వతోము

హణంకేవలస్యాప్యపలక్షణమిత్యాశయేనాహ, ఏతన్నిష్ఠురేతి॥ ౩౨॥ ద్వా
రేనియుక్తదౌవారికౌవేత్తధరః - తత్త్రనియుక్తఇతిత్ - ద్వారాదీనాం
చేత్యైజాగమః॥ ౩౩॥ ౩౪॥ స్వామినితి॥ సర్వతోముఖాటోపాస్సర్వ
తోదిగ్గంభ్రీమావాహిన్యసేనాః శౌర్యోదన్వంతమితిరూపకబలాదుడక్

సంక్రమవత్యోనవ్యశ్చేతిలభ్యతే - అనుగ్రహయాళునాఅనుగ్రహీత్రా
కటాక్షేణఅనుగ్రహదృష్ట్యైత్యర్థః - గ్రహాగ్రహణత్వస్యాధాతోర
దంతాచ్చురాదిశిచి-స్పృహిగృహీత్యాదినాఅళుప్యైత్యయః - అతోలా
వస్యస్థానివత్త్వాన్నలఘూపథగుణః॥ ౨౯॥ రాజపుత్రైతి॥ పరిపంధిప్రమా
ధిన్యశ్శత్రుభూతిన్యః - వరూధిన్యస్సేనాః - ప్రస్తూయతామితిప్రస్థానా
రంభఏవనాసీరైస్సామంతనగరాణ్యాక్రమ్యంతభితి సేనాబాహుశ్యం
సూచ్యతే॥ ౩౦॥ యథేతి॥ గంధాపలక్షితోగజోగంధగజః - యద్యపిగజశా
స్యైత్రైవస్థి కజాతిగజేషుగంధఉక్తఃతథాప్యచిత్యాదత్ర క్షత్రియజా

ఖాటోపావాహిన్యః శౌర్యోదన్వంతం భవంతమనుప్రాప్తా
ఏవతదనుగ్రహయాళునాకటాక్షేణసీక్ష్వంతాం॥ ఏతదనున
యవచనగూపంపర్యుపాసనం॥ ౨౯॥ మంత్రైః ॥ రాజపుత్ర
తహిససమారుహ్యతాంప్రతిపక్షనివారణోవారణః । అలా
క్యంతాంఃరంతరపరిపంధిప్రమాధిన్యోవరూధిన్యః । ప్రస్తూయ
తాంసేనాపతిపురస్సరాక్రాంత సకలసామంతనిజస్థానం ప్ర
స్థానం॥ ౩౦॥ ప్రతాపయథాభిరుచితమమాత్యేభ్యభితిగం
ధగజాధిరోహణంనాటయతి॥ ౩౧॥ మంత్రైః ॥ కరోదగ్రైః
మహాసావిష్వగాక్రమితుందిశః । అరోహతిగజంవీరరుద్రో
భాస్వానివోదయం ॥ ఏతత్ప్రకృతాసుగుణ్యేనవిశేషసంబంధ

తిరువ్యతే-తదుక్తం ॥ భద్రశ్రీహరితాళగుడ్గులుశిలాగంధాతిశూరోరణే
నానాశస్త్రనిపాతవేగసహనస్తనంజేరమఃక్షత్రియభితి - అత్రశుభాశు
భగంధవిభాగస్తదభివ్యక్తిస్థానంవతత్రైవోక్తం - స్వేదేద్వారమలేశు
భాశుభకరంగంధంసుధీర్లక్షయేత్యేవో భూరుహలాజపాటలఘృతప్ర
ఖ్యఃప్రశస్తాహ్వాయః । ఏతస్మాదవరోశుభాయముదితస్సత్వేనరూపేణ
యోయుక్తస్సోపిమతంగజస్సముచితఃకల్యాణభివ్యవృత్తభితి॥ ౩౧॥ కరే
తి॥ కరేణోదగ్రైఃసేనాసావేజసాభుజబలేనేత్యర్థః - అన్యత్రక
రైఃకిగణైః ఉదయంపూర్వపర్వతం । అత్రమంత్రైః వీరరుద్రంప్రతి
రాగప్రకాశవిజ్ఞనచనాశ్చుష్పంనామాంగమిత్యాహవితదితి॥ ప్రకృతా

మగుణ్యేనవీజానుకూల్యేనేత్యర్థః- పశేషబంధోరాగవిశేషబంధభిర్యత్యర్థః ॥
 ౩-౨॥ ధావదితి ॥ పదాతీనాం సమూహః పాదాశం - భిక్షాదిత్వాదణీ ప్ర
 త్యయః-నిస్సాణరాణో నిస్సాణధ్వనిః- రాణభి- యద్యపివశిరణ్యోరుప
 సంఖ్యానమితి అబభావే ఘోషా బాధితః-అతఎవోక్తమమరణోశే - రణః క్ష
 ణభి- తథాపి సావాదివత్ బాహుళ్యకోఘోషో ద్రష్టవ్యః- పటశబ్దాదవ్య
 క్తానుకరణాన్నిత్య ఏషుయోరితిద్విర్భావేనర్వ ప్రాతిపదికైభ్యభిత్వా
 చారేక్ష్వివృతథంచిత్రాల్పనియః - తతోలటశ్శత్రాదేశః - పటదిత్యైవ
 నుకరణత్వేపూర్వావయవస్యతకారాభావశ్చింత్యః - కరటతటంగంఙ్గ

వచనంపుష్పం ॥ సర్వేయవరాజహస్తిసంపురస్కృత్యసం
 బాధంకించిత్పరిక్రామంతి ॥ ౩-౨ ॥ సేనాపసోత్సాహప్రణా
 మం । స్వామిన్నతోదీయతాంధృష్టిః ॥ ధావత్పాదాతపాదా
 హతిదశితమహీరంధ్రగీరంధ్రనిర్వధ్దాలీజాలాం బుదాంతద్వి
 లసదసిలతావిద్యుదుద్దామదీప్తాః । ఉద్యన్నిస్సాణరాణస్తనత
 పటపటద్విక్తటాః ప్రారభంతేపావృత్తక్షీంధ్వజిన్యః కరిక
 రటతటస్యందిదానాంబుధారాః ॥ ౩-౩ ॥ అన్యతోనిరూప్య ॥ బలే
 చలతి సంభ్రమం ప్రతిభయేవిజేతుంచితః పురందరహరిజ్జయ
 వ్యవసితాస్సహాయోద్ధతాః । చలంతిచిరమత్సరాశ్శిఖరిణాం
 ధాదంతివోభరావనమదున్నమ ద్భుజగరాజఫకరత్ఫణాః ॥

లం॥ ౩-౩ ॥ సేనాంగేషుమతంగజసన్నాహమాహ- బలభితి ॥ చిరమత్సరాః
 పక్షుచ్ఛేదాత్ప్రభృతిప్రరూఢవైరాః - అతఏవపురందరహరిజ్జయవ్యవస
 తాః ప్రాచీవిజయోద్యుక్తాభిర్యత్యర్థః ॥ ఇయంతంకాలంతూష్ణింస్థితేదా
 నీంవై రనిర్యాతనేహేతుమాహ సహాయోద్ధతాభితి ॥ యథాకస్యచిద్వ
 స్తునోభారాక్రాంతః కశ్చనభాగోనమతిభాగాంతరంతూన్నమతి - తద్య
 ద్దంతిభారాక్రాంతభూతలద్వారా భుజగరాజస్యకేహంచితృణానా మ
 వనమనమితరేహమున్నమసంద్రష్టవ్యం-ఫకరనమత్రసంకోచః- ఫకరని
 చైర్గతావిశ్యస్తాథాతోగ్గటశ్శత్రాదేశః- అత్రయథాశబ్దమాహాత్మ్య

ద్యద్యపువమాప్రతీయతే - తథాపువమాసభూతానాంవిశిష్టశేఖరిణా
ముపమేయ దంతరూపతయాభ్యాహా నాదుత్ప్రేత్యాయాం పర్యవస్యతీ
త్యుపమోపక్రమోత్ప్రేత్యాయం॥ ౩౪॥ పత్తిసంపత్తిమాహాడ్యదితి ॥ తో
మరాదండవిశేషః తైద్దామరాభయంకరాః - కాత్యేయకాఃఖద్దాః - కు
లకుక్షీత్యాదిసాధకభోప్రశ్నయః - సైన్వరోద్గీర్ణముసుంథయః స్వేచ్ఛో
ద్యతదారుమయాముధవిశేషః-కమణేప్రభవతీతి కాన్యుకంధనుప్రద్య
శేషోవా - గదాః స్రసిద్ధాః-ప్రాసాఃకుంతాపరపర్యాయాః త్సపణీయా
అయుధవిశేషః - తదుక్తంవృత్తికారేణ అకర్తరిచకారకసంజ్ఞాయా
మిత్యత్రప్రాస్యశ ఇతిప్రాస ఇతి - రౌద్రప్రకారాఃరౌద్రభేదాః -

౩౪॥ పరిజనః॥విలోక్య-సాశ్చర్యం । మహతోఘోషసోతిలింగసు
హదాణఉంసాహేయా ॥ ఛా ॥ మహాకౌటల్యేపత్రిలింగసుభ
టానాముత్సహః । సంస్కృతమాశ్రిత్య ॥ ఉద్యత్సమర
దామరాః ప్రతిపక్షప్రోత్తిప్తకాత్యేయకాసైన్వరోద్గీర్ణము
సుంథయఃపటుతరాకృష్టద్వనతాగ్రుతాః । భావ్యద్భిమ
గదాస్సగుగ్రహిహరత్ప్రసానుస్ఫిరత్పట్టసాః ఖలంత్యంధ్ర
చమూభటాఃసవపుషారౌద్రప్రకారాఇవ॥ ౩౫॥మంత్రణః ॥
అహేమాతురంగతరంగాస్త్రీలింగానితే ॥ ఉత్తిపోత్తి

తోమరాదీనావభిధానంవైజయంత్యాం ॥ తోమరోస్త్రీలోహహుళదం
డఃకాసూశ్చసర్వలా (హుళంద్విఫలపత్రౌగ్ర) ముసుంధీస్యాద్దారుమ
యీవృత్తాయఃకిలసంచితా । కాముకంకుచతుహస్తం॥పట్టసాలోహ
దండోయస్త్రీక్షణధారఃతురొపమ ఇతి॥ ౩౫॥ తురంగసామగ్రీమాహాడ్య
ప్యేతి॥ పశ్యమపాదాభ్యాంభువిస్థితామహురగ్రపాదోత్తైషణ మశ్వా
నాంపురుషాభ్యస్తానభేదః-తదుక్తం ॥ ముహుఃపశ్యమపాదాభ్యాంభువిస్థ
త్వాగ్రపాదయోః॥ ఉద్ధ్వంపేరిణయాస్థానమశ్వానాంపురుషః స్పృత
ఇతి - అత్రపూర్వపాదోత్తైషణశ్చసూర్యాశ్వశిరస్తాడనఫలకత్వముత్ప్రే
త్యతే ఉత్తిప్యేతి॥ నిత్యవీపుయోరితిద్విర్భావః - పశ్యద్భువోపాశ్చ

త్యో-దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్త్వక్ - సంరభా సంరంభవిషయాభూతాస
తీనున్నేత్యసంబంధేసంబంధదూపాతీశయోక్తిః - తాంధరణిమవప్తభ్యా
లంబ్యత త్రస్థిత్యేత్యర్థః - సహౌలక్రమణేనపినోదగత్యాపరిణమంతఃప్ర
యత్నంవినాప్రవర్తమానాశ్చత్యర్థః - ధారానామాసగ్రందితాధయోగ
తిభేదాఃపంచ - తదుక్తంవైజయంత్యాం - అశ్వానాంతుగతిధారాఽభి
న్నాసావపంచభేది । ఆసగ్రందితంధారితకంరేచితంవన్చితంప్లుతం । గత
యోమూఃపంచధారాశ్చత్యమరశ్చ - ఎతాసామేవాశ్వశాస్త్రైఃసంజ్ఞాం
తరేణోక్తానాంప్రత్యేకంత్రైవిధ్యేపంచజశఽధత్వం- తదుక్తం- గతిఃపు

వ్యపాదౌ రవితురగశిరస్తాడనాయేవ పూర్వోపాశ్చ త్యా
భ్యాంపదాభ్యామపిధరణిమవప్తభ్యసంరభనున్నం । వా
లైర్వాప్యధూయమానైఃప్రతిన్యపతిహయోత్సాహ మన్నా
ర్జయంతః క్రామంత్యశ్వాసహౌలక్రమణ పరిణమత్వంచ
ధారాప్రపంచాః॥ ౩౬॥మంత్రి॥విలోక్య ॥ అహలూవిదళిత
పరబలమనోరథానాంరథానా-సంభ్రమః ॥ తథాహి ॥ ర
థాస్సరభసంభ్ర మన్నివిడహేమనెమిక్షుతక్షమాతల సము
చ్చలద్భహుశధూళిజాలాంబుదైః । తిరోహతమసూయయా
సపదిభాసవీయంరథం విధాయముఖిభవంత్యఽభృతాక్షధూ
ర్నిస్సనాః॥ ౩౭ ॥ప్రతాప॥సర్వతోవలోక్యసప్రమోదం ।

లాచతుర్మాచతద్వత్సధ్యజవాపరా । పూర్ణవేగాతథాచాన్యాపంచధా
రాఃప్రకీర్తితాః । ఏకైకాక్రీడిధాధారాహయశీతోవిధామతా । లఘ్వీ
మధ్యాత ధాదీన్ముజ్ఞాన్వైతాయోజయేత్కృత్యాదితి - తదేతన్నసనిధా
యాహ పంచధారాప్రపంచాశ్చతి ॥ ౩౬ ॥ లోకేశ్చిద్విరభటఃప్రతిభ
టమభిభూయగర్జితత్సమాధిమత్రభానురథాభిభావినాం వీరకుద్రరథా
నామాహ రథాశ్చతి॥ అసూయయాస్పర్థయేవేత్యర్థః - అత్రాణాంచక్రా
ధారకాస్థానాం ధురోగ్రాణిఅక్షధురః అక్షంరథాంగఅధారశ్చతివైజ
యంతీ-అగక్షతి నిషేధాద్యహురిత్యాదివాన సమాసాంతః - నిభృతో
నిశ్చలోనభవతీత్య నిభృతోగత్యప్రవృత్తశ్చత్యర్థః - తథాభూతోక్షధూ

ర్విస్ససోయేషాంతేతథోక్తాః॥ ౩౭॥ బృహమాణేతి ॥ బృహమాణా
బృహమాణశీలాః - తాచ్ఛీల్యేచానశ్ ప్రత్యయః-నతుశానశ్ - బృహీశజ్జ
ఇత్యస్యధాతోఃపరస్మైపదిత్వాత్ - అతఏవభట్టమల్లః - హేషతేహ్ర
షతేశ్వానాం హస్తీనాంబృహతీతిచేతి - సంక్రీడత్య్వందనాఃకూజద్ర
ధాః - క్రీడోసుసంపరిభ్యశ్చేత్యత్ర సమోకూజనభినియమాత్పరస్మైప
దం-అతఏవోక్తం తెనైవ- ఉత్పర్జతినంక్రీడత్యేతోశకటకూజనభి - త్వే
డంతేసింహనాదంకుర్వంతీతిత్వేడాః శిష్టిదాస్తేహన మోచనయో

కథం సమగ్రసాధనానినైన్యాని ॥ బృహమాణగజాకీర్ణా
ప్రౌషమాణహయాకులాః । సంక్రీడత్య్వందనాఃత్వేడ
త్సుభటాన్సైన్యసంపదః॥ ౩౮ ॥ మంత్రి॥యువరాజాలోక
నాదుద్వేలసైన్యసాగరోవర్తతే ॥ అభ్యాపతంతీరభితోమ
హీభృద్వాహినీర్పహూః । కాకతీయకులాంభోధిరోపసైన్య
రంగ్రసిష్యతే॥౩౯॥ సేనాపతయః ॥ యదాదిశంత్యమాత్యా
ఇతి॥సప్రణామం । విజయయాత్రాకుతూహలివోధ్యజన్య
స్సాంప్రతం యువరాజస్యాజ్ఞాం ప్రతిపాలయంతి ॥ ౪౦ ॥
ప్రతాప॥సప్రసాధమమాత్యానాలోకయతి॥ ౪౧ ॥ మంత్రి
ణః॥ సోత్సహంప్రతిస్థంతాంప్రాచీంప్రతినైన్యాని॥ ౪౨ ॥
సేనాప॥యథాదిశంత్యమాత్యాఇతిప్రస్థాననాటితకేససమం
తాదవలోక్య-సహర్షాతిశయం ॥ పవనేనానుకూలేనప్రసా

రిత్యస్తాద్ధాతోః పచాద్యచ్-ప్రపోదరాదిత్వాద్దకారస్యడకారః - కవిక
ల్పద్రుమకారస్తు- డాంతపవాయంధాతురిత్యాహ - ధాతూనామనేకా
ర్థత్వాదుత్తార్థలాభః - అతఏవత్వేడాతుసింహనాదస్సాన్విదిత్యమరః -
త్వేడదితిక్వాచితుశ్చ త్రంతపాతోస్యధాతోరనుదాత్తైత్వాదు పేక్షణీ
యః॥ ౩౯ ॥ అభ్యాపతంతీరితి॥మహీభృద్వాహినీఃశత్రుభూపాలసేనాః-
అన్యత్రవర్వతప్రభవానదిః - తదుక్తంమానసోల్లాసే - వ్రజేదభిరివా
యోభ్యోనిగరన్నరివాహినీః । శూరాణాంసింహనాదైశ్చహేషారావై
శ్చవాజినాం । మహారథమహాధ్వనైరమాతంగఘనగర్జితైరితి॥ ౩౯॥

౪౨ || సుత్రాక్షిప్తం స్యైమాంసాత్రామణీం దిశం ప్రాచీం - సుశకు
సంశుభనిమిత్రం || శకుసంతుశుభాశం సినిమితైశకునఃఖగితవిశ్వః - అ
నుకూలవాయోశుభనిమిత్రత్వంచతత్రైవ । దక్షిణాక్షిపరిస్పందార్దక్షి
ణస్యభుజస్యచ । మనసశ్చప్రసాదేనస్వానుకూలానిలేనచ । ఏవం నిమిత్రై
ర్నిశ్చిత్త్యవిజయంభూపతిర్వ్రజేదితి । ఉపన్యాసాఖ్యమంగలయ్యైయో
జయతి॥ఏష ఇతి || ఉపన్యాసలక్షణేపి ప్రకృతానుగుణ్యేనేత్యేతదనుషజ్య
తత్తత్తాశయేనాహ-ప్రస్థానానుగుణేతి || బీజోపయోగిత్వాప్రస్థానస్య
ప్రకృతత్వం - తదనుగుణస్యశకుసస్వానురాగహేతుభూతస్య కథనాదు
పన్యాసశత్యర్థః॥౪౩ || విస్త్రవిశేషప్రవేశంసూచయతి కథమితి॥ ౪౪ ||

రితపటాంచలాః । ఉద్యుంజంతశ్చివాక్రమ్భంశ్వజాస్సౌత్రా
మణీందిశం || సర్వేసుశకుసమభినందంతి॥ ఏషప్రస్థానానుగు
ణశకుసగుణకథనాదుపన్యాసః॥ ౪౩॥ సత్రాపఃపురోవలూక్య
కథంకరాఖ్యాముత్తైస్త సాక్షతకనకపాత్రస్సమాగతపవవి
ప్రవరః॥ ౪౪॥ ప్రవిశ్య విప్రః || సవినయమగ్రతస్థిత్యా
ప్రాధ్వందక్షిణభుజముద్యమ్యవిజయతాం విజయతాంవీరరు
ద్రః । రాజపుత్రస్వయంభూదేవమహేమాత్సవాద్యనంతరం
మహీసురవరాశీర్వాదవాసితాః కాకతీయమహారాజేనప్రే

సవినయమితి || పార్శ్వమూలేర్వాదానుకూల్యేనోద్యమ్య । అనుకూ
ల్యార్థకం ప్రాధ్యమిత్యవరః - మకారాంతమవ్యయంచైతత్ - నను
యాత్రాయాం కనకపాత్రాదిమంగళద్రవ్యదర్శనం కార్యసిద్ధికరమ
స్తుకింత్యేకస్త్రికబ్రాహ్మణేద్యుష్టై కార్యహానిరికిం వదంత్యాః కాగతిని
తిచేన్నైషదోషః - తస్యాఃకృపణబ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ విశిష్టబ్రా
హ్మణదర్శనేమహాఫలప్తరణాత్ - ఇదమపితత్రైవోక్తం॥ పూర్ణకుంభ
తథాదర్శేదన్నిమద్యేతథామిషే । మినేశంభాద్వజేత్రచామరేచారు
యోషితి॥చాషేమ్యగేభరద్వాజేఫలపుష్పాక్షతేషుచ । వృషభేసమదే
నాగేసితవాహ్నిద్విజోత్తమే । సువర్ణైదివ్యరత్నైచవీణాయాంపటహౌపి
చ॥బడేచైకపశౌదృష్టేయాత్రాభవతిసిద్ధిదేతి॥వసంతరాజేయోప్యుక్తం॥

ధృతాతపశ్రమృభశుక్లనాసాఃపుష్పార్చితశ్చందనచర్చితాంగః । విప్రశ్శి
ఖావాన్మృతభోజనశ్చ దదాతిదృష్టఃపథిసర్వసిద్ధిమితి - మహూత్సవా
దీత్యత్రాదిశబ్దైసదేన్వాది దానంగృహ్యతే - తదుక్తంమానసోల్లాసే ॥
తతఃకృత్వానుహంపూజామద్దిశ్యకులదేవతాం । ధేనుంభూమింహిరణ్యం
చఽప్రేభ్యోవిధినార్పయేత్ । తదాశివస్సమాదాయసీరాజితహయద్వి
పత్తిమ్ ॥ ౪౫॥ ఆమూలాదితిః॥ సుపూర్ణ స్వయంభూప్ర సాదృశ్యార్థః- పా
రాణామా కాంక్షి తానిమనోరథాః- నపుంసకేభావేక్తః - జయోత్తరా

ః తాఃఖల్విమెమంగళౌక్షతాః॥ ౪౫ ॥ ప్రతాప ॥ సప్రణా
మాదరంగ్యహీ త్వాతాన్నిజోత్తమాంగే గజమూర్ధనిచనిధా
య ॥ ఆమూలాశ్చలితాప్రసత్తిలితికాపత్యస్వయంభూ
ప్రభోరాజ్ఞా త్రియమాళి మండనమణేస్తాతస్యసాను గ్ర
హః ॥ విప్రాశీర్వచనానిమంత్రసురభిణ్యా కాంక్షితాన్యస్వ
హం పారాణాంచజయోత్తరాణి తదమూరీషజ్జయాస్సప్య
ద్దిశః ॥ ఏషబ్రాహ్మణక్షత్రియాదివణకీర్తనాద్వణసంహా
రః॥ ౪౬ ॥ మంత్రాణః॥ రాజపుత్రస్వభావనిరగళస్యతవభు
జాగళయోరోజాయితస్యకియతీభూతలవిజయవిడంబనా ॥

౪౭ ॥ పరి ॥ విఅలశంభీపాణింగహణసమలదింణావిఅమగ

ళంఖదాజువరాలంససీసేదీసది ॥ ఛా ॥ విజయలక్ష్మీపాణిగ్ర
హణసమయదత్తాశన మంగళౌక్షతా యవరాజస్యశీర్షైర్దృ

ణిజయప్రధానాని - తత్తస్మాదమూర్చితస్సోపవదితః - ఈషజ్జయూఃసుల
భజయాశ్చిత్యథః- ఈషద్దురిత్వాది నాఖల్పిత్యయః- దిగ్విజయేదేవతా
ప్రసాదాదికంబృహతీఫలభంజనేనుహూపలప్రయోగమనుకరోతీతిభా
వః- అంగంయోజయతిపవత్తి ॥ ౪౬ ॥ రాజపుత్రస్యేతిః॥ ఓజశ్చబ్దోవృత్తి
విషయేతద్వేదవతఃతత్తిపదమంజరీకారః - అతస్తద్వత్సంహకాద్రూ
హాదేరివాచరితంఓజాయితంబలమిత్యర్థః - కతుఃకృత్యలూపశ్చేతికృ
జంతాద్భావేక్తః - ఓజసోఽపసౌరిత్వమితి సత్యస్సలోపః ॥ ౪౭ ॥

౫౦ || స్వప్రీతి || విజయామేతిక్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ - రాజపుత్రా
మేతి స్వప్రీత్యోగే ౫౧ || సప్రశ్రయమితి ప్రతిష్ఠామహాభితి - సమవ
ప్రవిభ్యుష్ఠినిత్యాత్మనేపదం || ఇతినాటక ప్రకరణే-ద్వితీయోంకః || ***
తతః || జంఘయాచరతభిజాంఘికౌ వార్తాహరౌ || అంకాస్యం

శ్వంతే || ౪౮ || విప్రః || రాజపుత్రతత్తద్విజయవార్తా
హరిణః పురుషానాతిదిరాదేవప్రేషణీయాభితి మహారాజ
స్యాజ్ఞా || ౪౯ || ప్రతాప || శిరసికృతస్తాతస్యోయోగః | ఆ
మాత్యాస్మగ్రికతిచనయూయంకాకతీశ్వరసేవాన్ధంవతః
ధ్వంకతివయేవిజయయాత్రాపరాః ప్రనతకథ్వం || ౫౦ || ఆ
మాత్యాః - సప్రణామంయదాజ్ఞాపయలియువరాజః || ౫౧ ||
విప్రః || స్వప్రీతివిజయాయ? పాఃపథానస్సంతురాజపుత్రా
య || ౫౨ || ప్రతాప || సప్రశ్రయం | భగవన్ననుజానీహి | వయః
మితః ప్రతిష్ఠామహాభితియథోచితంపరిక్రమ్యనిహగ్రింతాస్స
ర్వే || ౫౩ || ఇతినాటక ప్రకరణేవిజయయాత్రావిలాసోనా
మద్వితీయోంకః || *

తతః ప్రవేశతోలేఖాస్తాజాంఘికౌ | వితత్పుర్వాంకాం
తపాత్రేణిపిరిగినిర్దిష్టయోఃపాత్రయోరుత్తరాంకేప్రవే
శాదంకాస్యం || ప్రథమః || సానుసంధానాశ్చస్యం - అ
హివాప్రతాపరుద్రస్యమహిమానుభావః - యస్యవిజయ
యాత్రా సంభ్రమేతైవవ్యాకులీకృతానిద్వయానామపి
భూభృతాంకటకాని || ౧ || ద్వితీయః || వయస్యకీముచ్యతే || కా
కతీయప్రదీపోయమంశశ్చాతుర్భుజస్త్వయం | యద్వప్రకవ
చాయంతేప్రసాదాశ్చస్త్వయంభువః || విజస్త్వయంభూదే

యోజయతి ఎతదితి || మహిమానుభావోమహిమాతిశయః || ద్వితీయా
నాంపర్వతానాంరాజ్ఞాంచ - కటకాని పర్వతనితంబప్రదేశాః రాజధా
స్యశ్చ - కటకంవలయేసానారాజధానితంబయోదితివిశ్వః || ౧ || కాకతీ
యేతి || చాతుర్భుజోవైష్ణవః - వప్రకవచాయంతేవప్రకవచదాచరంతి -

కర్తుః క్యచ్ఛలం వశేః తిక్త్యచ్ఛ్రుత్యయః - జిత్వా దాత్తునేపదం || గర్భసం
ధియోజయతి ఏవ ఇతి || బీజస్యేతి - ప్రతిమఖసంధౌలత్యాలత్యుతయ
దృష్టసప్తస్యేతి శేషః || ఎతచ్ఛాన్వేషణాదిత్యనేనలభ్యతే || ౨ || వైతాళిక
భోగావళీప్రముఖాఽక్షలతాః - పాఠయంతీతి ప్రతిదిశం ప్రతిధ్వనిరుత్ప
ద్యత ఇత్యర్థః || ౩ || అపవార్జ్యేతి రహస్యకథనార్థమితి భావః - సమ్యగితి ||
మాగధలతామముక్తం || రాజ్ఞః పురజనస్యాపి మంగళాచారశంసినః | మా
న్యైమాగధికాగీతైర్మాగధాత్మవిచిత్రా ఇతి | ప్రభుతైవ రహస్యంగూ
ఢం వస్తు మాగధవేషతిరోహితత్వాత్తైషామితి భావః - ధ్వజవక్రగ్రహ

వప్రసాదరూపస్య బీజస్యాన్వేషణాద్గర్భసంధిః || ౨ || ప్రథమః ||
అధ్వక్లమమభినియపురోవలోక్య | ప్రాప్తైయమంధ్రగరి
కించిత్ప్రవేశనాటితకేన - సమంతతోనిరూప్య ఆహూరిత
శయమాదార్యం రుద్రనరేశ్వరస్య | యదేతేవైతాళికాస్సర్వ
తోభాగావళీప్రముఖాంశ్చాటప్రబంధానుచ్ఛేపతంతః స్వ
భావరహితీయాః ప్రతిరవేణ పాఠయంతీవకకుభః || ౩ || ద్వితీ
యః || సమ్యక్సర్వస్య సప్రత్యభిజ్ఞాశ్చర్వమపవార్జ్య | సఖేష
శ్యవశ్య || సమ్యక్సర్వకథవేషణాదిరోభూతా అపిత్వా భుజః
సూచ్యంతే ప్రభుతారహస్యపిశునై రామగ్రతైర్మక్షణైః |
సూప్తాగ్రైర్ధ్వజవక్రలాంఛితతలైర్వక్షణైర్విస్తృతైరా

ణం రాజ్యసూచకరేఖోపలక్షణార్థం - తదుక్తం వరాహసంహితాయాం -
చక్రాబ్జపరశుతోరణశక్తిధనుఃకుంభసన్నిభారేఖాః | కుర్వంతే చ మూనా
ధంసుకరధ్వజసన్నిభామహీపాలమితి - వయోవిస్తారఫలమపితత్యైవ ||
ఉరోలలాటం వదనంచపుంసాం విస్తీర్ణమేవ ల్లితయంత్రశస్త్రమితి | స్మ
ణైః జంఘాదావితశేషః - వృత్తజంఘాభవేచ్ఛుపోవృత్తలింగోభవేద్ధని
తివచనాత్ - అనిచైరున్నతైః వక్షఃప్రభృతిషు చ్ఛైర్వాహనుప్రభృ
తిషు - తదపితత్యైవోక్తం - వయోధకతౌనఖనాసికాస్యం కృతాటికాచేతి
షడున్నతాని || హనులోపనబాహునాసికం సైవయోరంతరమత్రపంచ
మం | అతిదీర్ఘమిదంతుపంచకంసభవత్వేవనృణామభూభృతామితి - అత

ఏవామనుష్యమాత్రసులభైః భూవతివ్యతిరీక్త మర్లభైరిత్యర్థః ॥ ౪ ॥
సూచితమర్థం దృఢయతి నూనమితి ॥ అస్యాఅపిరితేర్ద్రాస్యావాంతరభేద
త్వాదితిభావః-యదాహుః ॥ పద్యమంగుళివిచ్ఛేదఉరోవిస్యస్తవతురం ।
తన్నామకరణంచేతిదాస్యమేతచ్ఛతుష్టయమితి-శిష్టంస్మష్టం ॥ ౫ ॥ ౬ ॥ ప్రి

కాలైరమనుష్యమాత్రసులభైర్వృత్తైరగీచైరపి ॥ ౪ ॥ ప్ర
థమః ॥ నూనమేతేప్రతాపరుద్రసమరవరాఘ్నఖావత్కృష్ణులవి
రచిత వరాహలక్ష్మణః ప్రాణత్రాణాథః మనయారిత్యా
కాకతీయ మహారాజంప్రసాదయితు మధ్యవస్యంతీతితర్క
యామి ॥ ఏతత్ప్రస్తుతోపయోగిప్రతిరాజభద్రాచరణాదభూ
తాహరణం ॥ జాంఘికేనపునస్తైస్తైర్లక్షణైర్మరేశ్వరాభ్యూ
హనాదనుమానం ॥ ౫ ॥ ద్వితీయః ॥ అహలూవిజయయా
త్రాశ్రేవణకుతూహలితాపౌరాణం । యదావామనుసరం
తిపునఃపునః ప్రశ్నమాలయాతత్సఖైప్రకాశ్యతాంప్రతాపరు
ద్రభుజయోర్విజయోదాహరణం ॥ ౬ ॥ ప్రథమః ॥ కించిదుచ్చైః
భూభోక్తూయతాంకాకతీయకులశ్లాఘాకామధేనుఃప్రియో
దంతః ॥ జేత్రాకాకతివీరరుద్రవిభునాసర్వాదిశోనిర్జితాః
త్వాపాలాః కరదీకృతాః కృతమిదంనిర్విరముర్వీతలం । య
స్యోద్భవ్యమృజవైభవంసరభసారోహద్విషతామినిసం జీర
ద్వనిపూర్ణకందరముఖైర్వాక్యకుర్వతేపర్వతాః ॥ ఏషతత్వా
నుకీర్తనరూపోమార్గః ॥ ౭ ॥ ద్వితీయః ॥ సఖేమానమేషుదివసే
షుకాకతీయమహారాజోగీరంతరంపురస్కృత పురోధగ్ధప్రవ
రామాత్యవృద్ధో యువరాజవిజయమాశంసమానోగమయతి
వాసరాణి ॥ ౮ ॥ ప్రథమః ॥ ఉచితమాచింతితంవయస్యేన ॥

యోదంతఃప్రియవార్తా ॥ జేత్రేతి ॥ కరదీకృతాః బలిప్రదాః కృతాః -
అభూతతద్భావేద్విప్రత్యయేన ఇయంతం కాటమజయ్యాఅపిజితా ఇతిల
భ్యతే- నిర్విరంప్రతివీరరహితం - యెకరంప్రయచ్ఛంతితేప్రాజైరె
వవియోజితాఇత్యర్థః ॥ తతఃకింజాతమతలహయస్యేతి ॥ వ్యాకుర్వతే

ప్ర్యాచక్షతే॥ ౭॥౧౦॥ అప్రియాణిప్రియాణీక్రియంతేప భీరితిప్రియంక
రాణి-అభ్యనుభగేత్యాది నాఖ్యుక్తప్రత్యయముమాగమః - కాకతీయవృ
షాకాకతీంద్రః॥౧౧॥౧౨॥భవతాఖిలుపితృమానితి - కారణగుణానాంకా

౯॥ ద్వితీయః॥ పురోవలోక్యసహర్షం । కథనుష్టదీయంవ
చనమాకన్యమానంవహః గాజాయనివేయతు మమాత్యపు
త్రస్సహర్షసంభ్రమం రాజగులాభ్యంతరం ప్రవిశతి తదా
వామపిప్రతిహారభూమిమధ్యాస్య కాకతీశ్వరావసరంప్రతి
పాలయిష్యవశతిపరిక్రామతః ॥ ఏతద్వితరగప్రతిపాదనా
మ్రాపం॥౧౦॥తతఃప్రశత్యమాత్యపుత్రః॥అమాత్యపుత్రః ॥
సప్రమోదం ॥ అహూనుమధన్యతా - యదీదృశానాంను
హూన్సవానాని వేయితాస్త్రిసంవృతైః । యత్సయావి
జ్ఞాపితైః శ్రవణప్రియంకరైర్వార్తావృత్తైస్సృష్టసాక్షా
త్కృతాదపిస్వయంభూదేవప్రసాదాన్ప్రమోదయిష్యతే
కాకతీయవృషా॥పసౌతర్యవచనరూపోదాహృతిః॥పురోవలో
క్యకథనుయంనుహారాజః పురోహితైరమాత్యైరశ్వేనపరిజ
నైనచపరివృతోనుహాస్థానమండపమధితిష్ఠతితదహముపసర్వా
మీతిపరిక్రామతి ॥ ౧౧॥ తతఃప్రవిశతియథాగ్నిష్టోరాజామం
త్రిణఃపురోధసశ్చ॥ రాజా॥ సవిమర్శాశ్చర్యమమాత్యాన్ప్ర
తి । అహూనైశచెప్పుచితకారిత్వంవశ్యస్యవీరరుద్రస్య ।
యదస్తదనురోధార్థమిమానమాత్యాని౨వర్త్య స్వయమేవ
జగీషుఃప్రస్థితః॥౧౨॥మంత్రిణః॥ సబహుమానం । మహారా
జభవతాఖిలుపితృమాణకుమారః ॥౧౩॥ పురోధసః॥విజయ
ప్రస్తానాత్ప్రభృతినక్తందివమున్దిపంతికల్యాణాని । తద్విజి
తాపవదిశోరాజపుత్రైః ॥ ౧౪॥ రాజా॥ భవతామాశిష

శ్వేసంక్రాంతిరుచిత్రవేతి భావః॥౧౩॥నక్తంచదివాచనక్తందివం- అచ
నుశేత్యాదినాసప్తవ్యర్థవృత్త్యో రవ్యయయోర్ద్వంద్వసమాసో నపా
శ్యతే-కల్యాణానిశుభానియైశ్చక్షిపంతు్యువంతి॥ ౧౪॥ ప్రదుహతే-

జనానామ రాష్ట్రసమృద్ధయేశరత్నాలకతావ్యశ్యాంతికమణిశేషః-స
చగజప్రాధాన్యేనాశ్వప్రాధాన్యేనద్వివిధః- తదుక్తంశౌనకేన - నవ
మ్యూనూశ్వయుక్తా సేకాతికాయామథాపివా! మాస్తిరీరాజనంకుర్యా
ద్రాజాజనసమృద్ధయే ॥ ఆశ్వనీరాజనంకుర్యాదశ్వానాంహితకామ్య
యా! తద్వచ్చైవాశ్వయుక్తా సేపూర్వపత్నైశ్చపోత్రమేతి - తత్రద్వితీ
యంప్రత్యాహ వాజినీరాజనేతి॥ వీతిహూత్రస్యహుతభుజః ॥ యా
త్రేతి॥ మహేష్వాశ్వవేషు - అహంప్రథమోహంప్రథమభియస్యాంత్రి

హః ॥ ౨౩ ॥ పురుషోసప్రణామంగ్యహీత్వామూర్ధ్నివిధా
యమహారాజప్రసాదమభినందతః॥ ౨౪॥ చంద్రిణః॥ భద్రా
వితవిత్యయవరాజవిజయః హృతయః పరాక్రమపల్లవితామ
హారాజసదసఃకర్ణపూరీక్రియంతాం॥ ౨౫॥ పురుషో ॥ సావ
ధానమవధారయతుమహారాజః॥ ౨౬॥ ప్రథమః ॥ దేవదేవ
స్యప్రసాదేనవాజినీరాజనాసమిధ్యమానస్యవీతిహూత్ర
స్యవిజయప్రదానైనద్విగుణితోదగ్రప్రతాపప్రతాపరుద్రే
ప్రతిష్ఠమానే ॥ యాత్రారంభమహేష్వహంప్రథమికాని
ర్యచ్చమూడంబరతుణ్ణితోణితలోట్థితేతి బహుళేపాంసావి
యద్వాప్సిని॥ జేతవ్యాస్సకలాదిశస్సవిభుతామంతఃపిథా
యాధికత్రాసాత్కాపి పలాయితాభవదృశాంనైవాభవత్
గోచరాః॥ ౨౭॥ అనంతరంచ ॥ ఉద్వేలచ్ఛతురర్ణవీకలకలో
నాయంచమూడంబరో నేదంచంచుభిగర్జితంత్రీపురజితకల్పాం

యాయామసావహంప్రథమికా - మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః
స్వాధైకప్రత్యయః - స్వవిభుతాంజవావిపకత్వంత్రానువహితదిగ్గ
తంవిభుత్వంచఉపహితాస్వపిప్రాచ్యాదిమావచర్యతే - అత్రసేనా
రజోవ్యాప్తినిమిత్రస్యదిశామదర్శనస్యభయనిమిత్రపలాయనహేతుక
త్వోత్పేక్షణాదుత్పేక్షాలంకారః॥ ౨౮॥ ఉద్వేలదితి ॥ పరితోధాటి
షు॥ శత్రుదేశావమద్దాయసద్యస్సభటఘోటకైః । విజిగీషః ప్రవృత్తి
ర్యాసాధాటినిగద్యతగ్రత్యుక్తలక్షణానా - ఆటోపపటియసేషుసంరంభ

పటుతరాసుసర్వతోముఖసంభ్రమాస్విత్యర్థః-ఇతివిస్తితమిత్యన్వయః -
ఉద్వేలార్థవకౌలాహల కల్పంతపటహ ప్రణాదకల్పయోశ్చమూసం
రంభదుందుభిగర్జిత యోరభూతపూర్వయోరనుభవా దద్భుతవభూది
త్యర్థః-అథసైనికాభినివేశదర్శనానంతరం- దిగితైరింద్రాదిభిరపిశ్రుప్తం
కిముతానైవ్యరంతరాశవర్తిభిరితిభావః- ఉభయత్రభావేక్షః॥ ౨౮-౨౯॥
మమోనగ్నిద్రస్యమాంమాఘవసించిశంప్రావీం ॥ సైన్యరజసాసూ
ర్యేతిరోహితేసత్యుత్ప్రేక్ష్యతే రథేనేతి ॥ మామరూమయంవీరరుదో

తథాకారవః। ఇత్యాటోపపటీయసిషుపరితోధాటిషుభారా
నమచ్ఛేషాశేషఫణాసువిస్తితమథత్రస్తందిగీశైరపి॥ ౨౮ ॥
పురోధసః ॥ అమూనిరంకుశమోజాయిత మంద్రచమూప
తీనాం ॥ ౨౯ ॥ ద్వితీయః॥ అథయవరాజాఙ్గాయాప్రథమం
మాఘవసించిశంప్రచలితానిసైన్యాని ॥ రథేనాభిముఖాయాం
తంవీరరుద్రోవిలోక్యమాం । మృష్యతేనాయమిత్యర్కసైన్య
స్యరేణౌతిరోహితః ॥ ౩౦ ॥ మంత్రిణః। తతస్తతః॥ ౩౧॥ద్వితీ
యః ॥ అనంతగంసెనాగ్రైరేవపాఞస్త్యైకాయురక్షత్రి
యాన్వజిత్యసర్వపథినే నాటోపేనపటీయసి తస్మిన్మహతిబలే
ప్రచలితి॥యుద్ధాయసమనహ్యంతకళింగాస్సృటపౌరుషః
మాద్యద్ద్విపఘటాదామసంభ్రమాడంబరోద్ధతాః ॥ తైస్స
ర్థమంద్రచమూపతీనాంపరాక్రమధనేమహత్యాయోధనే ॥
౩౨॥పీత్వానూంసోపదంశంద్విర దగళగళరక్తమైరేయథా

నమృష్యతేనసహతే పరిపంఛిబుద్ధ్యేతిభావః ॥ ౩౦॥ ౩౧ ॥ పౌరస్త్యైకా
ప్రాచ్యాకౌసర్వాకౌపథోవ్యాఘ్రవతాసర్వపథినేన ॥ యుద్ధాయేతి ॥
మాద్యద్ద్విపాసాంఘటాః సంగ్రామాదౌసజ్జనాని - కరిణాంఘటనాఘ
తేత్యమరః - తాసాముద్దావసంభ్రమేణాధికాటాపేన అడంబరేణసం
గ్రామపటహప్రణాదేన ఉద్ధతాః ॥ ౩౨ ॥ యుద్ధేవీరరుద్రఖడ్గస్యకాల
భైరవసమూధిమాహవీత్వేతి ॥ మాంసెనోపదత్యమాంసోపదం శంమాం
సముపదంశంకృత్వేత్యర్థః - ఉపదంశస్త్రుతీయాయామితిగముల్పిత్య

ఋః-మాంసస్యదంశనక్రియాకమకల్పేపి పాగక్రియా కరణత్వాత్త్వ
తీయోపపదత్వం-త్వతీయాప్రభృతీస్యస్యతరస్యా మితివికల్పాదుప పదస
మాసః-మస్తిష్ఠాంనామమ ప్రకఫ్లితోగోధాపర పర్యాయోమేదోవిశే
షః-తల్లగైష్ఠికీకనైరస్థిభిఃశ్చ జ్ఞదంష్ట్రైః॥ ౩౩॥ ౩౨॥ చిన్నేతిప్రతిభయ

రాంమత్తిమస్తి ష్కలగైర్దగ్ధతస్మపపపుః కీకనై స్పృష్ట
దంష్ట్రైః । విభ్రీహృద్ద్రాంత్రమాలాం జనితజనభయో
భైరవాకారఘోరస్సంగ్రామోర్వ్యాః కళింజైర్భలివిధిమ
కరోద్వీరరుద్రస్యఖడ్గః॥ ౩౩॥ పురోధసః ॥ మానుషవెషతిరో
హితేనాపి కాకతీయఃస్థునా కించిదావిష్కృతో నిజప్రభా
వః॥ ౩౪॥ మంత్రిణః॥ సహద్వాలిశయాదభ్యుతం । అహిమాప
రాక్రమాతిభూమిఃప్రతాపరుద్రస్య॥ ౩౫॥ పరి॥ సరసింభువి
దజమహారాలరుందణరే సరణదణేకాదంస జకాతిభకుశ
ంపసవాణఖమ జకుశదేవదాప సతిభూదేవంస పసంతి వి
సాసాణజుంత తఖుకిజువరావణ॥ ఛా ॥ సదృశంఖల్వేతత్
యస్తహారాజుద్రునరేశ్వరనందనేన కతకవ్యం యతాక
తికులప్రసవానాక్షుచుం యతుకలదేవతాయాః స్వయం
భూదేవస్యప్రసత్తివిశేషాణాంయుక్తం తష్టలుకృతం యువ
రాజేన॥ ౩౬॥ రాజా-సప్రమోదగగ్ధదం ॥ తత స్రవః॥ ౩౭॥
ప్రథమః ॥ అనంతరం ॥ చిన్నోద్భవ్యదైర్విరవీరప్రతిభయమకు
టాటోపపంజాతరాహుభ్రాంతి భ్రీశ్యత్పతంగాభయకర
ప్యతనారేణు బద్ధాంధకారాఅసీస్సంగ్రామ వెళాహరద

నభయంకరేణ మకుటాటోపేన సంజాతయా రాహుభ్రాంత్యాభ్రీశ్య
తఃస్త్రిశ్యమానస్యపతంగస్యసూర్యస్యాభయకరణేనాభయసాధనేన - మ
కుటాచ్ఛాదకతయా రాహుభ్రాంతినివతకత్వేనేతిభావః - చమూరే
ణునాబద్ధాంధకారా అతవిపస్సంగ్రామ వెళాయారాత్రిత్వంప్రతీయ
తే - తత్రైభకుంభనిగతాముక్తాపవతారాఃఅప్పరోముఖమేవచంద్రో

భూదిత్యాహ విహరదితి॥ ౩౮॥ వృత్తితి ॥ వృత్తా రాతిరింధ్రః తస్యదిక్
ప్రాచీ - పారంపూర్వపయోధేః పారేపూర్వపయోధి-పారేమధ్యేష
స్థ్యావేత్యవ్యగూఢావః॥ ౩౯ ॥ మునాఃపితి ॥ లోపాముద్రాసుహృది
మునావగస్త్యేనికటస్థేసమీపస్థేపి- అగస్త్యావయేనద్యోనిమూలాభవంతి -
తదుత్తంవరాహసంహితాయాం- ఉదయేచమునేరగస్త్యనాముః కసు

సిలతోద్భిన్నమతైభకుంభపోగ్యస్తుత్తాఘతా రా నీకరపరివృ
తస్వర్వధూవక్త్రచంద్రా ॥ ౩౮ ॥ అనంతరంయువరాజా
జ్ఞయా ॥ వృత్తా రాతిరిగంత రాశుజయప్రఖ్యాతపిక్వాం
తయః పారేపూర్వపయోధి కన్నితజయస్తంభాఘ్నిరతైజ
సః । వేలాకానవాసిగీతవిభవందేవస్య దోర్విక్రమంశ్య
గ్వంతోముహూరంధ్రనైగ్యపతయః ప్రాప్తాదిశందపీణాం ॥
౩౯॥ తత్రచ ॥ మునోలోపాముద్రాసుహృదిటస్థేపిమహ
తాభవంత్యేతానన్యఃకలుషపయససైన్యగజసా ఇతీవవ్యో
మాగ్రేనులయపవనాందోళితశిఖాః పతాకాస్సాత్పాస్సాః
ప్రతిపదమసృత్యన్నతితరాం ॥ ౪౦ ॥ అనంతరం పాండ్వప్ర
ముఖాదాపీణాత్యాక్షితిశ్వరా శరణముషకతాకా
కతీయపీఠరుద్రస్సన్వచమూపతి నిర్విశేషం సంభావ్య తైస్స
హప్రతీచీదిశంప్రతిచలితః॥ ౪౧॥ నంత్రిణః॥ సాధుసాధుస
మాచరిత మాత్మనీనంపాండ్యై గృహ్పూర్వమేవదేవ్యఃర
ణమూలం ప్రాప్తాః॥ తతస్తతః ॥ ౪౨॥ ద్వితీయః॥ తత్రచ ॥ పా
శ్చాత్యానాంధ్వజేషు స్థితవధికభంప్రస్తదండేషు గృధ్ర

మాయోగమలప్రమాపితాని హృదయాని సతామఃస్వభావాత్పునరం
బూనిభవః త్రినుల్లాసిత-తథాపికాలుచ్యమితివిరోధద్యోతకోపశబ్దః- సా
త్పాస్సాఃసోఽహంసాః - లోకైకశ్చిన్నబలంకంచనఃజిహ్వ సోఽహంసము
న్నతస్థలేచలచ్చిఖోనరీనః-తద్వదితిభావః॥ ౪౦॥ ౪౧ ॥ సాక్షితి ॥ అక్ష
నేహితమాత్మనీనం-అక్ష్యైశ్వజనేత్యాదిసాక్షిప్రశ్నయః॥ ౪౨॥ పాశ్చా
త్యానామితి॥ పశ్చాద్దావపాశ్చాత్యాః- దక్షిణావశ్చాత్పురసప్రశ్న -

తేహంధ్వజేమ గృహి వ్రాతైః స్థితమితియ త్తదేవగారుత్తత మస్త్రంస
మజని-యధాత్పర్వంగృహైరేవతత్ఫలంకృతమితిభావః - తదుక్తంవ
రాహసంహితాయాం॥ క్రవ్యాదకాశికకపోతక కాకకంకైః కేతుస్థితైర్మ
హదుశంతిభయంస్యపస్యేతి- అత్రక్రవ్యాదాగృహాదయిత తద్వాన్య
ఖ్యాతోష్ణలపరిమళ కారః-తహి-పునర్యుద్ధస్యకింఫలమతటిహవిజయేతి ॥

వ్రాతై ర్య చ్చండతుండాహతి హతపటేష్వా తతక్షిప్తప
తైః | అస్త్రంగారుత్తతంతత్సమజనివిజయప్రాప్తినామంద్ర
స్యైస్యప్రస్తానాంజన్యనన్యజ నివిడభుజాదండకండాండం
బః॥౪౩॥అనంతరం ॥ జిత్వాప్రతీచీమధవీరరుద్రఃప్రత్యర్థినా
రీనయనాంబుపూర్ణాంరేవాంసముత్తీర్య గజానుబద్ధసేతుం
విజేతుంగతవానుదీచీం ॥ తత్రాంగవంగకళింగమాళవప్ర
భృతయస్సర్వే భూపాలామిత్యా యుద్ధాయ బద్ధాదరాః
పురతః ప్రదురభవన్॥౪౪॥మంత్రిణః॥ అహియాపరమనా
త్మవేదితోదీచ్యానాం యత్ప్రీతాపరుద్రస్యాపి పరిపంథినో
భవంతి॥౪౫॥రాజాతతస్తతః॥ ౪౬॥ ప్రథమః॥ అనంతరం
సమమనీకినీభి రావతంతి రాజకానిలోక్య సగర్వమేవము
క్తంసేనాపతిభిః ॥ రేరేఘూర్జరజర్జరాససమరేలంపాకకిం
కంపసేవంగత్వంగసేకింముఖాబలరజః కాణోసికింకాంకణ !
ప్రాణత్రాణ పరాయణోభవమహారాష్ట్రాపరాష్ట్రస్యమీ
యోద్ధారోవయమిత్యరీనభిభవంత్యంధ్రక్షమాభృద్భటాః॥

ప్రస్తానామగ్రగామినాం-ప్రస్తాగ్రగామినీనిపాత్యతే - జన్యంయద్ధం -
కండావిడంబఃకందూయాపనయనం ॥ ౪౩ ॥ జిత్వైతిక్వాప్రత్యయేనై
వానంతర్యేసిద్ధే అథశబ్దోవిశంబాభావనూచనాథః - నయనాంబుపూ
ర్ణాంబుస్తరామిత్యర్థః- తరణోపాయమాహ గజానుబద్ధసేతుమితి ॥ రే
వాంసమదాం॥ ౪౬॥సమమనీకినీభిస్సేనాభిస్సహ-రాజకానిరాజసమా
హి- గోత్రోతైత్యాది నాపుష్కప్రత్యయః॥ రేరేఖితి ॥ వ్యాఖ్యాతంనా

† వయమంధ్రినాథసుభటాఃప్రత్యర్థిదావాసలాదితి-పా

యక ప్రకరణే॥ రోష సంబంధవచనరూపమితి-రోష సంబంధసంభ్రమవచన
నరూపమితి యథా॥ ౪౭ ॥ ౪౮ ॥ స్వాత్మనితసుత్యజామంతే స్వయమేవదివ్య
త్వం సంపాదయామీతి స్వగతంగాయాయోయం మహానహంకారస్తన్ని
వారకాయం మహాహవః - తదతిశాయమహిమేత్యనుపమస్సైనికపరాక్ర
మశ్చిత్వాహం యస్తత్రైతి ॥ సురాణాంభావస్సురభూయం- భువోభావశ్చ
తిక్తవ్-అత్యాక్షీత్యుక్తవతీ - ఆరాధనీపే ॥ ౪౯ ॥ భయేనప్రచ్ఛన్న

ఎతన్రోష సంబంధవచనరూపమితి ॥ ౪౭ ॥ పరి॥ సాహుసా
హుచమూచక్షణవలం ॥ ఎవఫణి అక్షణి కిరి సక్షణం తతేహి ॥
ఛా ॥ సాధుసాధుచమూచతీనాంవచనం ఏవంఫణిత్యాపునః
చీద్యశముపకాశితంతే ॥ ౪౮ ॥ ప్రథమః ॥ కింకథ్యతే ॥ సైనికా
నానిరుపమః పరాక్రమః ॥ యస్తత్రాభవదాహవస్తసు
ఖిలంజానాతి భాగీరథీ యాత్యాక్షీత్సురభూయకారణిజా
హంకారముచ్ఛృంఖలం ॥ ఆకాశ్విత్వసమగ్రమంధ్రీను
భటప్రోక్షుర్జ్ఞానావలీధారాతీర్థముపేక్ష్య దివ్యనగరిమారో
హతోభూవతీ ॥ ౪౯ ॥ అనంతరం తత్రప్రతీనాత్మనఃప్రతి
పక్షభూపాలానస్వేష్టు కామాస్త్రిలింగసైనికాస్తత్రదైతవే
షభాషాదికమామిషు-ర్వాణాస్సర్వతః పర్యటంతిస్త - జీవ
గ్రాహం గృహీత్వా సమానయంతిస్త యువరాజాంతికం ॥
౫౦ ॥ మంత్రిణః ॥ సాధీయాష్టలు సైనికానామన్యనుః ॥ ఎత

వృత్తీన్పరిధివాక్ ప్రచ్ఛన్నమాగైజైవాసాధయన్త్యాహ-అనంతరమితి
జీవగ్రాహంగృహీత్వేతి-జీవతీజీవః-ఇగుపథలక్షణంకప్రశ్నయః - జీవం
తంగృహీత్వేత్యర్థః॥ నచమాన్యాత్ స్థలారూఢంక్షీబంసకృతాంజలిం నభీ
తంసపరావృత్తం సతాంధమమనుస్మరన్నితీభీతవధేమనునానిపెద్దస్మర
ణాదితిభావః - సమూలేత్యాదినాణముల్పిత్యయః - కషాదిత్వాదనుప్ర
యోగః॥ ౫౦ ॥ ఇష్టజనాతిసంధానమధిబలలక్షణం - తత్రేష్టంప్రకృతోవ
యోగి-జనాతిసంధానంవచనమిత్వేవమర్థంమత్వాయోజ్యుతి ॥ ఏతది

తి || ప్రకృతోపయోగిచ్ఛద్దాచరణమాశ్రమభూతాహరణంతేనపరవం
చనమధిబలమిత్యనయోర్ధేదత్తతిద్రష్టవ్యం || ౫౧|| ౫౩|| ఏషఇతి || భయ
ప్రతిపాదనాదితిలపకారికృతభయప్రతిపాదనాదిత్యర్థః || ౫౪|| కౌతర్య
మేవరాజ్ఞాంగ్లోకశ్రయేణాహ అంగాశ్చిత్యాదినా || పలాయఃపలాయనం

త్ప్రకృతోపయోగిత్యేనవంచనాదసిబలం || ౫౧|| రాజాతతః ||

౫౨|| ద్వితీయః || అనంతరంనరపతయోనిజపరిజనేష్వప్యకృ

తపిశ్వాసాః ప్రతాపరుద్రస్యపాదమూలమేవ శరణముపగ

తాః || ౫౩|| పరిజనః || అహూణరవశుణః * సంయుక్తకాలర

ంతణః ఛా|| అహూణరపతీనాంసాధ్వసకౌతరత్వం | ఏషభ

యప్రతిపాదనాదుద్వేగః || ౫౪|| ప్రథమః || కిముచ్యతేకౌత

ర్యమితి || అంగాస్సంగరభీరవస్సమభవంశ్చేథాః† పలా

యాకులాః కాశ్చీరాస్సర్పరణీయ విక్రమకథా స్థూణానిరీ

ణశ్రియః | లంపాకాభయకంపమానవపుషా వంగారంగీకృ

తానేపాలాః పరిపాలనస్యసనిసస్సింహశ్చనీరహసః || ౫౫ ||

అపిచ || కాంభోజాః క్షతకుంభినీపరిచయాః ప్రాప్తప్రణా

స్సేనా గౌడాః వీడితవిక్రమాః శ్రితకులగ్రావాంకణాః

కొంకణాః | లాటాః పాటితమూతయః పరిగళదీప్తివిహ్వలా

స్సింహలాః కణాటాః పరిపూర్ణవేషభుభృతస్తంద్రాశవో

మాశవాః || ౫౬|| కించ || భోజావృద్ధభుజాయథాః క్షతజస్త్రే

కేశయః కేరళాః పాండ్యాః ఖండితవిక్రమాః ప్రకటితహ్రీ

జజరాః ఘోరజరాః పాంచాలాః ప్రణతిప్రపంచితభియశ్చా

తత్రాసులాః-ఉపసగన్త్యాతావితిలత్వం-నీరణశ్రియోగతసంపదః -
రీణాతేద్వాదిత్వాన్నిష్ఠానత్వం- నిరంగీకృతానిరవయవీకృతాః - నీరం
హసోనిర్వేగాః || ౫౫|| కాంభోజాఇతి|| కుంభినీభూమిః - తంద్రాశవోలసాః
నిరుద్యోగాశ్చత్యర్థః-స్వప్రహిగృహీత్యాదినాఅశుచ్ఛ్రిత్యయః || ౫౬|| భో

జాగృతి॥ చాటూనిత్రాయస్వేత్యాదీనిప్రియవాక్యానితైరుతగటాః-శ్రి
తపల్లయఃప్రాప్తాప్నగ్రామాః॥ ౫౭॥ ౫౯॥ ఆమూలచూడంతమూలా

టూతగటాఃకీకటాఃకాంపిల్ల్యాశ్శ్రితపల్లయః కృతయశోభం
గాఃకలింగాపి॥సర్వేహమాతీశయఃనాటయంతి॥ ౫౭॥
పరి॥ సాశ్చర్యం॥ అహూవీరరుదంస అభినయశ్చతిహువ
ణాశ్చజుంఝావదాణాశ్చ॥ ఛా॥ అహూవీరరుద్రస్యఅతిశ
యితత్త్రిభువనానియుద్ధాపదానాః॥ ౫౮॥ రాజా॥ సహజం
మహతీంప్రతిష్ఠా మారోపితంక్షలు కాకతీయకులం విశ్లేష్కవి
జయినావశ్సేన॥ ౫౯॥ పురోధంః॥ ఆమూలచూడంఘరితాః
ప్రసత్తయఃకాకతీయాన్వయదేవతానాం॥ ౬౦॥ రాజా॥
తతస్తతః॥ ౬౧॥ ప్రథమః॥ అనంతరం సకలదిగ్విజయసముద్రై
జితతేజోవిలాసః సర్వసర్వేశ్వరాణాం తానితాన్యపాయ
నాని స్వీకృత్య సమగ్రవైవైస్ససప్తైర్మహీ భువనైరాశ్రి
తేనమహాతాబలార్ణవేనన్యతతాపశ్లేష్కవీరోపీరరుద్రః॥
౬౨॥ మంత్రిణః॥ సహజం॥ కుత్రేదానింరాజపుత్రః॥ ౬౩॥
ద్వితీయః॥ సాంప్రతంకింకుర్వాణరాజలోకస్సర్వానపిసేనా
పతీన్నగరం ప్రథాప్యకతిపయమాలపరివృతః కాకతీయవీరః
స్వైరం గోదావరీపరిసరారణ్యేషు మృగయాకుతూహలీవి
హరతే॥ ౬౪॥ మంత్రిణః॥ సవిమర్శం - మహారాజనూనంస్వ
య్యోవశాసతివసుమతీంయావరాజ్యమేవబహుమన్యతేరాజ
పుత్రః॥ ఏషాప్రాప్త్యాశా॥ దిగ్విజయాక్ష్మప్రసర్వేశ్వరవృత్తం
తస్యవ్యాపితవాత్సతాకానిరూపితా॥ ౬౫॥ రాజా॥ తదచిర
మేవయుష్మాభిరానేతవ్యోవత్సః॥ అనునేతవ్యశ్చరాజ్యా
భిషేకాయ॥ ౬౬॥ మంత్రిణః॥ యదాజ్ఞాపయతీదేవభిలి

గ్రం॥ ౬౦॥ ౬౩॥ కింకుర్వాణరాజలోకః కింకరీభవద్రాజవగళః - మూలం
మూలబలం॥ ౬౪॥ ఏషాప్రాప్త్యాశేతి॥ రాజ్యాభిషేకస్యమృగయా
క్షణప్రతిబంధకంపనిపాతేనశంక్యమానత్వాదితిభావః - పతాకాయోజ

యతి-దిగ్విజయేతి॥ ౬౫॥ ౬౬॥ ఆలానమితి॥ ఆలానంబంధన స్తంభః- నిగ
తానశృంఖలాని-పాతితధూగతఃపాతితాధోరణః-కతి గ్రామణీః రాజ
ప్రియోగణపతిర్నామగజశ్రేష్ఠః॥ భ్రీశ్యష్టణ్యపథమిత్యాదౌశంకాత్రా
సయోర్నిరూపణాత్సంభ్రమిత్యాహపషణ్ణితి॥ ౬౮॥ కటకంనగరం॥
౬౯॥ ౭౦॥ పిత్రేతి॥ గజాస్యోగజేశః- అత్రైష్ట్యార్థస్యమహాభిషేకస్య

మార్గంతాః॥ ౬౭॥ నేపథ్యే॥ ససంభ్రమంభోభోనాగరికాః
సత్త్వరమపసరతదూరంయదిదానీం॥ ఆలానంతరసానిపాట్య
నిగతాన్యచ్ఛిద్య ధూతాంతుశోవెగోత్పాతితధూర్గతః కటత
టీనిర్యత్తదాంబుప్రతిః॥ భ్రీశ్యష్టణ్యపథం చలద్గజహయం
విభ్యజ్జనాఘంపురంపిష్వగ్వాక్యకులయత్యమందర భసన్సై
రంకరిగ్రామణీః॥ పషశంకాత్రాసరూపస్సంభ్రమః॥
౬౮॥ రాజా॥ ఆకర్ణ్యసస్త్రితం॥ కథంవ్యాకులయతికటకంకరిం
ద్రుః॥ ౬౯॥ పురుషః॥ మహారాజమానమిదానీంనగరంప్రవి
శతాం సరేశ్వరోపాయనానాం ద్విపానాంగంధానిలాయ
సంక్రమ్యనిరగలోజాతఃప్రధానహస్తీ॥ ౭౦॥ పురోధసః॥
పిత్రాస్వయంభూపతినోపదిష్టం ప్రతాపరుద్రస్య మహాభి
షేకం॥ నిర్విఘ్నమాపాదయితుంగజాస్యఃకరేణురాజాకృ
తిరభ్యుపైతి॥ పషగర్భవీజోద్భేదనాదాయేపః॥ ౭౧॥ రాజా
సహవం॥ తస్మిన్వయమపిప్రమదవనద్వారప్రాసాదమారు
హ్యగజేంద్రమవలోకయిష్యాను ఇత్యుక్తాయనిమార్గంతా
స్సర్వే॥ ౭౨॥ ఇతినాటకప్రకరణే - వీరరుద్రవిజయోనామత్య
తీయోంకః॥

నిర్విఘ్నమిత్యనేనగజేశ ప్రసాదరూపోపాయానుసరణాదాయేపః॥ ఇష్టే
ర్థోపాయానుసరణమామౌపగతిలక్షణాత్॥ అతపవాత్రగర్భవీజోద్భేద
నాదిత్యాహతస్యప్రాప్త్యాశాసంబంధిత్యేనైవంధిత్యాదితి॥ ౭౧॥
అంతఃపురోచితంరాజ్ఞోవనంప్రమదవనం- జ్యాపోరితిప్రాస్యః॥ ౭౨॥
ఇతిత్యతీయోంకః॥

నీచమాత్రద్వయయుక్తంప్రవేశకంప్రారభతే॥తత ఇతి ॥ తత్ర
ప్రతిహరప్రవేశాత్పూర్వః కథాభాగఃపూర్వాంకశేషతయాసృతః -

తతఃప్రవిశతిథాత్రీచేటిచ॥ థాత్రీ॥ సరోవం॥ హంజే ఏతిరి
స॥ సహంసకంజపంజాడశరాలడశమహాసవేవి సలతా
విరలణీకేణసమతుపణీదా॥ ఛా॥ హంజే-ఏతాదృశసహస్ర
కార్యపర్యాకుల రాజకులమహాత్మవేపి సకలాపిగఙ్గనీ కే
నసమంత్యయానీతా ॥ ఈరిసమహంసూత్రభూసనాభికుదో
చోరిత్ర కహణవింతాదతుపదాసీపడంతీవి ॥ ఛా ॥ ఈదృశ
మహాస్థానిభూషణానికుతశ్చోరితాని కథంనవిజ్ఞాతంత్యయా
దాస్యాపుత్ర్యా॥ సలతాదినాజేడిణచడరతసామతపరివా
రోప ఆవరుందోణలరపవంతో॥ ఛా॥ సకలాదిశోజిత్వాచతురం
తసామంతపరివారఃప్రతాపరుద్రోనగరంప్రవిష్టః ॥ కుళదేవ
దావసంతీపమహారాలంస అంతావి పురోహిదాణలగురో
హేణలమంచాణలగువంటణేణ పతిణభాలహేనిణభోణీపత
వోవిసేనెణలన్వూరినం సపరిలణంసనుకిదపరివాషణలంభుష
గలమహారంజాహిసెటజువరాటసజాట॥ ఛా॥ కులదేవతా
యాఃప్రసత్వా మహారాజస్యాజ్ఞయాపురోహితానామను
రోధేనలమాత్యానామనువర్తనేనప్రజానాంభాగధేయేనయో
న్యాస్తపోవిశేషేణలస్తాదృశస్య పరిజనస్యసకృత పరిపాకే
న అభ్యుపగతమహారాజ్యాభిషేకాయువరాజస్సంజాతః ॥
ఎంవది ఏతిశ్రణీమమహాసవాడలితమోంతుాణకహిరిదా॥
ఛా॥ ఏవమపిపికాకినీంహూంమహాత్మవాకులితాం ముక్త్యా

ఉత్తరస్తూత్తరాంకశేషతయావత్కావ్యమాణఇతిరప్తవ్యం॥హంజేచేటి
హంజేహంజేహాహ్వానేనీచాంచేటింసఖంప్రతీత్యమరః ॥ ఈరిసతి ॥
మహాస్థానిమహామూల్యాని దాస్యాపుత్ర్యా - పుత్రేనృతరస్యామితి

వికల్పాదుక్ ॥ విమర్శ సంధియోజయతి ॥ అనేనేతి ॥ అనేనగ్రంథసంధ
 ర్థేణేత్యథాః - ప్రతిపక్షనివృత్త్యాకార్యనిష్పయోనియతాప్తిః - తస్యాః

కుత్రస్థితా ॥ అనేనరోషవశాన్నియతాప్తిప్రదర్శనముఖేనబీ
 జస్యావమర్మాద్విమర్శ సంధిః ॥ చెటిగతదోషప్రఖ్యాపనాద

పవాదోగం ॥ ౧ ॥ చెటిసామిణిఅవరాహసహంస ॥ ఛా ॥
 స్వామినిఅవరాధంసహస్వ ॥ ఇతిపాదయోఃపతతి ॥ ౨ ॥ ఛా

త్రీ ॥ సభూభంగం ॥ దాసీఎడెంతిపడచ లేణసంపదసంప
 డిమంజేస ॥ జపణామెణకురిసావరాహసీధి లేస ॥ ఛా ॥ దా

స్యాఃపుత్రిపటాంచలేనసర్పదంశనంపరిమార్చయసి ॥ యస్మి
 ణామెనకుదృశాపరాధంశిథిలయసి ॥ ఏవరోషసంభాషణకూ

సస్సంఘటః ॥ ౩ ॥ చెటికురిససహవా ఎంవతుమ ॥ తాణి
 ంకారణకొవిణీమోదీ అణువంటిదుఅహణసంజంతా ॥ ఛా ॥

కుదృశస్వభావైవత్వం తస్మాన్నిమోరణకోపిసిం భవతీమ
 నువతితుమహంసపర్యాప్తా ॥ ౪ ॥ ఛాత్రీ ॥ సరోషశిరఃకంపం ॥

వంకసీ లేడుంశలిపిలూణకంజణాసితతుమబధిడొణ కారాంగ
 మాభాలణకరేమి ॥ ఛా ॥ వక్రశీలేదుర్లలితెలూన కర్ణనాసి

కాంత్యాంబధ్వాకారాగృహభాజనం కరోమి ॥ ఇతిచాహుబం
 ధనంనాటయతి ॥ ఏవబంధనరూపోవిద్రవః ॥ ౫ ॥ చెటిసభయకం

పంసామిణిరంభేహిరంభేహి అస రణ శిరవరాహాభ్రమణ ॥
 ఛా ॥ స్వామినిరక్షరక్ష అశరణ ॥ శిరపరాధమిమంజనం ॥ తు

హంతితిప హిడిబంసమంగంశతీ ఏ అహబళంకారేణ శీదా ॥
 ఛా ॥ తవల త్రికయాహిడింబాస్త్రమంగచ్ఛంత్యా అహబలా

తూరేణసితా ॥ తంథపడిడిల దెంప పసాదలతీప విశవిదకి

ప్రదర్శనముఖేనబీజస్యగర్భసంభాప్రసిద్ధస్యావ మర్శనాత్ పర్యాలోచ
 నాత్ ॥ ౧ ॥ ౫ ॥ తవల త్రికయాజ్యేష్ఠభగిన్యా-అత్తి కాభగిసిజ్యేష్ఠేత్యమరః

౬౦॥ప్రతిహారప్రవరః ప్రతిహారవృద్ధః॥దీపరింభోళిందీపవద్ధతిం ॥ ౧౧ ॥

కరేమి॥ ఛా॥ తత్రప్రతిహాలందై వంప్రసాదయంత్యాశయా
విలంబితంకింకరంమి॥ ౬ ॥ ధాత్రీ॥ సరోషహుంకారం ॥ ఏతి
రిసరాఅడళమహానవడంబుఅహిడిబాల అగడసేలెసుకితి
మంతతితాడింజ ఇ మదభాఇణేప ॥ ఛా ॥ పతాద్యశంరాజ
కులమహేవాశ్చవ ముజ్ఞే త్వాహిడింబాలయంండలైలేషు కి
మితిమస్తకంతాద్యతేమంసభాగిన్యాప్రపగసరుతీరసగృతిరూ
పోద్రవః॥ ౭॥ చెటి॥ సామిణిసహహివిశేటి॥ తువకాదంప
మిగళోపరిసింఘుణింవంటెమి॥ ఛా॥ స్వామినిసహస్వవిలంబి
తంత్వయాకర్తవ్యంయంగళోపచారంశేఘ్రునిర్వర్తయామి॥
ఇతివపుసాప్రణమతి॥ ౮ ॥ ధాత్రీ॥ సప్రసాదం॥ హజెడంతె
హిడంతెహి॥ ఛా॥ హంజెడత్తిస్తడత్తిస్త ॥ ఏమాఃరోధశమన
రూపాశక్తిః॥ ౯॥ చెటి ॥ సహర్షముత్థాయహస్తావలంబంద
త్వా॥ఇదోఇదోతంతహూది ॥ ఛా ॥ ఇతఇతస్తత్రభవతి ॥
౧౦॥ ధా॥కించిత్పురిక్రమ్యపురోవలోక్యచ॥ కహంపసాపడిహార
ంపవరోససభమణింగడు॥ తాపంచానంభోపలపహహిసెఅ
సమడు తెణరాలవుంతంసమగళణీరా అణదీవరింభోళిణింప
ంటేదులంభతరపపిసావో ॥ ఛా ॥ కథమేషప్రతిహారప్ర
వరఃససంభ్రమంనిర్గతః తస్మాప్రీత్యాసన్నఇమహాభిషే
కసమయః తెనరాజపుత్రస్య మంగళశీరాజనదీపరింభోళిం
నిర్వర్తయితుమభ్యంతరంప్రవిశావః॥ ఇతిసమాగ్రీతే॥ ౧౧॥
ప్రవేశకః॥తతఃప్రవేశేప్రవేశారం॥ప్రసాటోపంపరిక్రమ్య
ద్వారేనరవతికులకలమసహమానఃసావమానంకనకవెప్ర

ప్రవేశకః ॥ తతఃఇతి॥చంతితి ॥ రథాశ్వమితిసేనాంగత్వాజేకపద్మాపః

హాగరకులంపారసమూహః-స్వైరంతసంబాధేన॥ ౧౨॥ సంశ్చలుధ్వమి
తిసంపూర్వాత్ శృణోతేరవివక్షితకర్మకాత్ - సమోగమృచ్ఛీత్వాది
నాంత్యనేపథం ॥ కాకతిభూపతీనాంభూపరిపాలనముదితోదితంభవతీత్యా

లతాముద్యవ్య-రేరేనరేశ్వరాశ్చలుధ్వం ॥ దంతివ్యాహ
ముపాయసికృత మముంకుర్వతుపుర్యాబ హిర్యస్యద్యమన
బృంహితైర్మనుట కాఘంటాధ్వనిశ్చుప్రియతే । దూరేచాస్త
రథాశ్చ మేతదఖిలం యస్యాతిశ్చుర్దతోనిమామ్రామ త్ప్రవిశ
చ్ఛనాగరకులం నస్వైరమాచెష్టతే ॥ ఏమాతర్జనోద్వేజనరూ
పాద్యుతిః॥ ౧౨॥ కిందిమచ్చైః । భోభూకులామాత్యవృద్ధాః
ప్రధానాధికారిణఃపరిజనాః పౌరాశ్చ సంశ్చలుధ్వం ఏమారు
ద్రదేవస్యాజ్ఞాయథాకిల ॥ పూర్వైః కాకతివంశజైస్సృపతి
భిస్సమ్యక్ప్రతాయాచిరం యస్యామానుషశంభునా గణపతి
త్రోణోభుజాభూత్ప్రధా । యేయంనుద్యుజయాపలాద్రివస
ంతిస్తారితామెది నీసేయంసంప్రతి వీరరుద్రభుజయోర్యా
తుప్రతిస్థాంధిగాం ॥ ఏవస్వపంశజానాంకీర్తనాద్దురుకితాన
జూపఃప్రసంగః॥ ౧౩॥ పునస్సాతోపంపరిక్రమ్యలధిక్యతాః
కిమిదానీమారభధ్వే । కిముపక్రాంతస్త్వయంభూదేవసమా
రాధనవిధిఃకచ్చిర్దత్తాః పురదేవతాభ్యాబలయః కిమభ్యర్చి
తాస్సర్వే వర్ణవృద్ధాః కచ్చిత్ప్రసాధితామహాభిషేక వేదిః
కింసజ్జీకృతానకకలశేమపుణ్యతీర్థ సలిలాని కచ్చిదభ్యణా
ముపసీతాన్యత్తమోపకరణాని కిమంగశముహూతైకృతా
వధానాజ్యోతిర్విదః కచ్చిదలంకృతాస్త్రిలింగనగరీ మృగీదృ
శశ్చ యదిదానీం వసుమతీ పాణిగ్రహణోచితమంగళాచార
వేషఃప్రతాపరుద్రః కాకతీయమహారాజ్యలక్ష్మీమహంతఃపు

హా పూర్వైరితి విస్తారితేత్యత్ర గతిబుద్ధీత్యాది నాఅణిక ర్తుఃకర్మాత్వం -
తస్మిన్నభిధేయకమణి క్షణ్యంతేక ర్తుశ్చకర్మణ్యతీవచనాత్ ॥ ౧౩॥ ఉ
త్తమోపకరణానిభక్తచామరాదీని - అభ్యర్థనంతికముపసీతానిసమర్పి

తానిలిఖితపతీతమాచార్యదభ్యస్తంనమాతనంభవతీత్యథః- స్మృతా
నులిప్తాదివత్సూర్వకాలేతిసమాసః ॥ ౧౪ ॥ పటాయేపేణనేపథ్యాపపర

రేవర్తతే-తత్త్వరధ్వం । అన్యతోగత్వాప్రభూయేషమవలో
క్యకథంరాజానోనవిరమంతి । కీంచదుపస్మత్య । భోభోభూ
పాలాః యథావకాశమాధ్వంసజ్జీకురుధ్వముపాయనజాతం
నవృథాసమ్మర్దంసహతేమనువెత్తయప్తిః ॥ ఏతదవమానరూ
పంఛలనం । సమంతాదవలోక్యసగర్వాతిశయం । అహూ
త్యణీకృతజగతాంక్షీతిషీతాముద్వేలం సమ్మర్దంసేవారయతో
మనుప్రభావః । అథవాకాకతీయదోవారికాణాంలిఖితపతిత
మేవరాజనివారణం ॥ ఏషస్వశక్త్యావిష్కరణరూపోవ్యవసా
యః ॥ ౧౪ ॥ ప్రపిశ్యపటాయేపేణదోవారికః ॥ దోవా ॥ సా
యేషం । అరేకేనఖల్వసమయవిదాభూపతయోనివారితాః ।
మహూత్సవదిదృక్షువస్సర్వేప్రవిశంతు ॥ ౧౫ ॥ ప్రథమః ॥
సరోషం । అరేకాకతీయకులవృద్ధప్రతీహరం మామసమయ
వేదిసముదాహరసి ॥ ౧౬ ॥ ద్వితీయః ॥ భవతుయోవాకోవా
భవాన్ప్రవేష్టవ్యానరపతయశ్చితిమహారాజస్యాజ్ఞా । ఏతస్మి
తిహారయోరన్యోన్యరోషసంరభవదనరూపంవిరోధనం ॥ ౧౭ ॥
ప్రథమః ॥ కినునేనసమంశుష్కకలహేన తావన్ప్రధానా
గారద్వారవేదికామధ్యనుధ్యాసీనంపురోహిత పురస్కృతం
యువరాజమేవోపసర్పామీతిపరిక్రామతి ॥ ౧౮ ॥ ద్వితీయః ॥
అహమపియథాన్దిప్తమనుతిస్తామీతిపరిక్రామతి ॥ ౧౯ ॥ త
తఃప్రవిశతియథాన్దిప్తః ప్రతాపకుర్యః పురోధనోమంత్రిణ
శ్చ ॥ పురోధనః ॥ కాకతీయకులతిలకియువరాజేనభవతాలీల
యైవదిరోదశవిజితా ఇశ్యమీసహ్యగద్యసత్కాలిమోషయం ॥
కించ ॥ అద్యాస్వయఃకాకతిభూపతీనాంప్రాప్తస్త్రిలోక్తిప్ర

ణేనమూచనంవిదైవప్రపిశ్యేత్యధః ॥ ౧౫ ॥ ౧౯ ॥ అభిషేకానంతరకార్యం
సిద్ధవత్కృత్యాహ ॥ అద్యేతి ॥ రాజస్వతీసురాజ్ఞే - రాజస్వాంతేసిరాజ్య

ఇతినిపాతవాత్సాఘః-వీతోపసగ్ధానిరుపగ్రవాః॥ ౨౦॥ విచలనంనామస్వ
 గుణావిపరీతం తత్ప్రకృతానుగుణ్యేనవిశింపకాయోజయతి - ఏతదితి ॥
 ౨౧॥ రాజపుత్రీతి॥ భద్రాసనమభిషేకాయోగీపీఠవిశేషః ॥ తదుక్తం
 వాస్తుశాస్త్రజ్ఞైః ॥ శ్లఙ్ఘంపడంగుళోత్త్యేకంసూడశాంగుళపస్త్రతందివి
 ద్వాదశాంగుళాయామం (ద్వావింశదంగుళాయామమితిపాతాంతరం)

ఇతాంప్రతిః ॥ రాజస్వతీభూరియమద్యజాతావీతోపసగ్ధా
 స్సకలాఃప్రజాశ్చ ॥ ఎహసిద్ధపద్ధావిశ్రేయస్కథనాప్రీరా
 చనా॥ ౨౦॥ మంత్రిణః ॥ సూర్యసోమాన్వయామాత్యచహ
 త్వాద్యాధరీకృతా॥ అస్తాభిరధికుర్వాణైఃకాకతీయకులస్థితిం॥
 ఏతత్ప్రకృతానుగుణప్రశంసనాద్విచలనం॥ ౨౧॥ పురోధనః ॥
 రాజపుత్రసజ్జీవతేయం మహాభిషేక సామగ్రికాకతీయన
 రేశ్వరక్రమాధిష్ఠితంభద్రాసనం భవదధిరోహణం ప్రతీక్ష
 తే తత్ప్రేరిపాలయ స్వయంభూదేవానుగృహీతాం మహారా
 జస్యాజ్ఞాం॥ ఏతతాగ్ర్యసంగ్రహరూపమాదానం॥ ౨౨॥ ప్ర
 తాప ॥ తస్మింకులదేవతాంస్వయంభూదేవంసమస్మృత్యగు
 ర్వాజ్ఞాంవోఘమిచ్ఛామి॥ ౨౩॥ పురోధనః॥ సదృశోయమా
 చారఃకాకతీయకులప్రదీపస్సభవతః - కింశుప్రత్యాసీదతిమ
 హాభిషేకసమయః తదచిరేణైవ విహితకతకవ్యేనరాజపు
 త్రేణాగంతవ్యం వయమితఃకరణీయశేషంపరిపాలయామః
 ౨౪॥ ప్రతాప॥ యథాదిశంతికాకతీయాన్వయ ప్రత్యాయయి
 తారశత్యుత్థాయయథోచితంపరిక్రమ్యనిహాంతాస్సర్వే ॥
 ఇతినాటకప్రకరణేత్వరితమహూత్సవోనామ చతుర్థోంకః.

క్షీరదారుసముద్భవం॥ పద్మాంకితంభవేద్భద్రప్రసీతంస్పృశనకమణీతి- ఏత
 త్సింహాసనమితిపసగ్ధాదయోవ్యవహరంతి॥ ౨౨॥ ౨౪॥ ప్రత్యాయయితా
 రోపశ్వాసయితారః - స్వాధీనత్వసంపాదకావా - పక్షద్వయేపిగ్రా
 హ్యవాచిత్యధః ప్రతిపూర్వాదిబోజ్యంతాత్పచ్ఛప్రత్యయః - ప్ర
 త్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుస్విత్యచురః-సర్వమన్యత్సుగమం ॥
 ౨౫॥ ఇతినాటకప్రకరణే - చతుర్థోంకః..... *

తతః ॥ జ్యోతివిదోమాహూతిః కాః ॥ అత్ర పూర్వాంకవర్తిభిర్హృ
హూర్తికైరసూచితై రేవాతాగ్రీనుప్రవిష్టైర్భిహితస్యం కాథాస్య పూ
ర్వాంకాథానుగతత్వాదంకావతరణమిత్యాహ ఏతదుక్తరేతి ॥ ఆచార్య
తి ॥ అత్ర బీజయక్తానాం ముఖసంధ్యాన్యథానాం పరమప్రయోజనసం

తతః ప్రవేశంతి జ్యోతిరేదః ॥ జ్యోతి ॥ సుసంభ్రమం రి
త్రమ్య ॥ భోభోత్వరధ్వం కుత్ర పురోధసః కుత్ర వామంత్ర
ణః సమాసీయతాం స్వయంభూదేవ సమారాధనాసక్తది
త్తతయా విశంబమానో రాజపుత్రః యేన ప్రత్యాసన్నతరో
వర్తతే మహాభిషేకముహూర్తః ॥ ఏతదుక్తరాంకస్య పూ
ర్వాంకానుసంగతత్వాదంకావతరణం సవిమర్శాశ్చర్యం ॥
అహూవిశ్వాతిశాయినీ కాకలీయకుల ప్రతిస్థా ॥ యతః ॥ ఆచ
ష్టాకులదేవతాసభగవాన్యస్య స్వయంభూశ్శివో యంసజ్జీ
కురుతే పరాశ్రమజితః యోజీవతీనాంగణః ॥ యసే చస్పృ
హయత్యశేషజగతీ తంవీరరుద్రాకృతే ర్విష్ణోర్విష్ణవ్యచహాభి
షేచనవిధిసందంతి సర్వేజనాః ॥ ఏష స్వయంభూదేవో విదే
శసరేత్వరవిజయప్రముఖముఖసంధ్యాదీబీజాథానాం మ
హాప్రయోజనీభూత షహాభిషేకార్థతయా యోజనాన్నివ్వ
హణసంధిః ॥ ౧ ॥ సోల్లాసంనూనమిదాసీం ॥ స్వప్నేప్యాసూత్రి
తామాజ్ఞాం పాలయంతంకులోద్వహం ॥ నమాంభ్యంతర్ముద
శ్శంభూర్విభోరప్యభినందతః ॥ ఏష ముఖసంధౌ ప్రసిద్ధస్యస్వ
ప్నోపదేశరూపస్య బీజస్యోపగమాత్సంధిః ॥ ౨ ॥*

కించిదుక్తైః ॥ కల్యాణీసకలాపిభూతసరణిః యేన ప్రదాతే

బంధలాభాన్నిర్వహణసంధిరిత్యాహ ఏష ఇతి ॥ ౧ ॥ స్వప్న ఇతి అసూత్రి
తాం సూచితామప్యాజ్ఞాం పాలయంతవ భినందతో సుమోదమా సస్య శం
భోర్విభోర్యావకస్యాప్యంతర్ముదోనమాంతి - అప్రప్రయోచిత్తో
హహోభూదిత్యర్థః - సంధ్యాశ్శుమంగం యోజయంతి ఏష ఇతి ॥ ఉపగమా
త్ప్రసరుపగమనాదిత్యర్థః ॥ ౨ ॥ కల్యాణీతి ॥ భూతసరణిః పృథివ్యాదిభూత

సమూహః- కల్యాణీఅప్రాప్తవికారతయాశుభశంసినీత్యర్థః- శ్రేయః
ప్రప్రవేశశ్రేయస్సంపాదనేననిర్భరాః - ద్విజనుమాంద్విజానామాశీగి-
రోజాగ్రతినీత్యంతప్రవర్తంతఇత్యర్థః- గ్రహగణా సూర్యార్కదయః ఉన్న
తంపదముచ్చస్సంజ్ఞంస్తానం- తదుక్తం వరాహమిహిరాచార్యైః ॥ అజ
ప్రపభమృగాంగనాకుళీ రార్ముషవణిజౌచదివాకరాదితుంగాభితి- అహ
థాఃప్రాప్తాః - ఏతభ్యలముక్తంవృద్ధవసిష్ఠసంహితాయాం ॥ ఉత్పాత
దోషాదివిజితేహిన్నరాధిపానామభిషేకఇష్టః మూలతిక్రికోణ స్వగృ
హేనాచ్చమిత్రగృహస్థితైర్వాథతదంశసంస్థైః । శుభేవిలగ్నై సతతం
గ్రహీంద్రాదిశంతిలక్ష్మీం విపులాంధకీర్తిమితి - ముహూర్తశబ్దేనాత్మ
షడ్వర్గరూపః కాలవిశేషోవివక్షితః- సచక్రాసౌమ్య గ్రహసంబంధవ

వతాః శ్రేయఃప్రప్రవనిర్భరాద్విజనుమామాశీగి-రోజాగ్ర
తిఅహథాఃపదమున్నతంగ్రహగణాశ్రేయ్యాస్తుహూర్తశ్శు
భైర్నక్షత్రాశిశివంకరాణి శుభదాశ్చన్యే నిమిత్తోద
యాః॥ తద్వయమేవరాజపుత్రానయనాయప్రయతిష్యామహే
ఏషప్రకృతకార్యమాగణాద్విరోధః ॥ ౩ ॥ సత్వరంపరిక్రి
మ్యపురోవలోక్యచసహషసంభ్రమం॥ నన్వాగతేవప్రతా

శాద్వివిధః- తదుక్తం-లగ్నమర్థం తృతీయాంశో నవాంశో న్వాదశాంశ
కఃత్రింశాంశశ్చేతిషడ్వర్గః॥ సూరసౌమ్యవశాద్విధేతి॥ తత్రాయంసౌ
మ్యఇత్యాహ॥ శ్రేయానితి॥ శుభై సౌమ్యగ్రహైః- శ్రేయానతిప్రశస్త్యిత్య
ర్థః- తదపితతైర్నివోక్తం॥ షడ్వర్గోభవతిసదా శుభఖచర సముద్భవ
శ్శుభదః॥ పాపసముత్థస్త్యశుభస్తస్మాద్ద్రావ్యస్తసౌమ్య షడ్వర్గఇతి॥
నక్షత్రాణిరోహిణ్యాదిరోహిణ్యాద్యన్యతమనక్షత్రమిత్యర్థః॥ ఏకదాబ
హూనామసంభవాత్ - శివంకరాణియేమంకరాణి- యద్యపిమేఘతి
భయేషుకృత్యిత్యత్రశివంకరశబ్ద శబ్దందస్యేవ నభాషాయా మిత్యాహ
పదమంజరీకారః- తథాపియేమంకరారిష్టతాతిశ్శివతాతి శ్శివంకర ఇత్య
మరకోశమూలాయంప్రయోగఇత్యనుసంధేయం - నిమిత్తోదయాః ది
క్ష్పస్రిసాదాదయః ॥ ౩॥ ఏవై గ్రితి॥ మంగళనూత్తాని-కనిక్రదజ్జనుషంమమా

శ్వేతరోచ్ఛిహవేష్వస్త్రి త్యేవమాదీని - అలోకశబ్దాజయజయేత్యేవమాదయః - అలోకోవందిభాషణభోవిశ్వః - భూపాలపి వందిభ్రమభూమయోబభూవురితి భావః - ఉపకరణానిభక్తచామరాదీని - వందిజనాః - పంచభూభృన్మణోత్సవక శ్రావకా వందినప్తస్త్రితా ఇత్యుక్తలక్షణాః || ౪ || శుద్ధాంతప్రధానాగారసుంశంపురప్రధానగృహం || ౫ || పురాఖలుగణపతిమహారాజోయస్త్రి ముహూర్తై అభిషేక మనుభూయసమస్తాంభవ

వరుద్రః || విప్రైర్త్రిగంగశసూక్తి పారముఖురై రాలోకశబ్దోద్యతై ర్భూపాలైః కరసంభృతోపకరణై రాప్తై రమాత్యాన్మజైః || శ్లోః ఘ్ర్యైర్వందిజనైర్దిగంతవిజయశ్లోఘాసముద్భూతజైః (స్త్రీ) సవై శ్చయథోచితంపరివృతోనీరాజనోద్యోగిభిః | రద్వయంచాస్థానీమేవగత్వా సముచిత మాచరిష్యామ ఇతిపరిక్రామంతి || ౪ || తతః ప్రవిశతియథానిర్దిష్టః ప్రతాపరద్రోహంత్రణశ్చ || మంత్రణః || సవినయమగ్రితోభూత్వా కాకతీయకులతిలకఇతభక్తః - ఇదంరాజ్యలక్ష్మీశుద్ధాంతప్రధానాగారం ప్రివిశతుస్వామీ - నవిలంబద్వాః కులదేవతాయా మనోరథాః || ఏతత్పట్టబంధరూపకార్యస్యోపక్షేపణాద్గ్రీధనం || ౫ || జ్యోతిర్విదః || కించిదుచ్చైః | భూభోకులామాత్యాః || సన్నహ్యధ్వముపాహరధ్వముచిత ద్రివ్యాణ్యు పాధ్వంసుగాఽసంప్రాప్తస్సముహూర్తవిషవిజయీకల్యాణసంపక్షనిః | యస్త్రి ప్రాప్య మహాభిషేకవిభవం క్షోణీం ప్రవీనాఖిలత్కృపాలాంచరమన్వశాన్గణపతిర్భూభృతులగ్రామణీః || ఏవజ్యో

మేకాతపత్రాంబుభుజే ఎతాదృశోయం ముహూర్తస్సంప్రాప్తః - అతోవధానేనదేవతారాధనాదికంకర్తవ్యమిత్యాహ సన్నహ్యధ్వమితి || సన్నహ్యధ్వంముహూర్తేసావధానాభవతేత్యర్థః - ఉచితద్రవ్యాణి తీర్థకలశాదీని - సురాసుపాధ్వమర్చయధ్వం - అత్రేదంపిత్రాదీనామప్యనలక్షణం - యథాహవృద్ధవసన్తః || ఆశిషోవాచనంకృత్వాపూజయేచ్ఛసురాస్త్రి | ఆయుధానిచపట్టంచవిప్రాన్గంధాదిసార్పయేదితి - అన్వ

శాత్ర-శాస్త్రైర్లక్ష-అనుభూతాథాఖ్యాపనాదితిలనుభూతస్యబీజానుగుణ

తిర్విద్భిరనుభూతార్థఖ్యాపనాన్నిర్ణయః ॥౬॥ పరి॥ శ్రుత్వాక
హపంచాసంశ్లేషి ముహుంతే కివిశబిది మహామంచెహి॥
ఛా॥ కథంప్రత్యాసన్నేపిముహూరై కింవిలంబ్యతే మహామా
త్యైః ॥౭॥ మంత్రీణః ॥ ఉపస్యన్యనాథ కింవిప్రతాగుర్వా
జ్ఞానాయమవ సరోనరేశ్వర విజ్ఞాపనాకర్ణనస్య మహాప్తా
న్యామేషానుకృత్యాంతామమీ ॥౮॥ ప్రతాప॥ శిరసిధృతైవఖ
లుతాతస్యాజ్ఞా కింతునోపదిశ్యతే పునరనంతరకరణీయం॥
ఏతస్పక్యతాను గుణ్యేచాన్యోన్య పరిభాషణాత్పరిభాషణం॥
౯॥ పురోధసః॥ సవినయసంభ్రమముపస్యన్య స్వీకృతమహా
భిషేకోచితవేషఃకనకవేషికా మారోహతు ప్రతాపరుద్రః ॥
దేవమహారాజపగ్ధాయభవద్భుజశిఖర మారోహతుమేదిశీ॥
౧౦॥ ప్రతాపతథాభవత్స్వితీవేషికా మారోహతి ॥౧౧॥ సృ
పాః ॥ సప్రణామంహంశ్రవేషికాం పరివాన్యవిజయతాం
విజయతాంకాకరీయకులస్వామీ ॥ ఏవనరేశ్వరపర్యుపాస
నాత్ప్రసాదః॥౧౨॥ పరి॥ విలోక్య సామోదకాశుకం॥ పుంవప
ంవలకణలసాణుసహంసరంసీవిల సుమేరుకడలతడమహే
దోవి అపంఖిచంకవంటిణ చంకధరోవిల కణలవేషి ఆహూఢా
పతవరుదో ॥ ఛా ॥ పూర్వపర్వతకనకసానుంసహస్రరశ్మి
రివ సుమేరుకటకతటంమహేంద్రభవ పక్షిచక్రవర్తినం చ
క్రధరభవ కనకవేషిమారూఢఃప్రతాపరుద్రః ॥౧౩॥ మంత్రీ
ణః॥ కాకతీశ్వరసమారుహ్యతామిదంభద్రాసనం - ఆమిపు
రోధసోమహాభిషేకాయతీర్థసలిలపూర్ణా కనకకలశా
ధారయంతి॥ ౧౪॥ ప్రతాప॥ తథాభవత్స్వితీ స్వయంభూదే
వం కాకతీయకులవృద్ధాంశ్చ ప్రణమణాసింహాసనే సముపవి

స్యోర్థాసవ్యాఖ్యాపనాదిత్వార్థః ॥ ౬॥ ౧౫ ॥ త్రయీసమభిమంత్రణసురభీక్య

తసలిలాన్ వేదత్రయాభిమంత్రితోదకాశ్యర్థః॥ అభిషేకముపూర్త
సూచకంజయఘంటికాధ్వనిమాశీర్వాద సాధువాదాది రూపతయాసం
భావయతి-ప్రతాపేత్యాది ॥౧౬॥ అథవిశ్వాతిశయిమహిమ్నా వీరరు
ద్రస్యరాజ్యాభిషేక మహూత్సవోవిశ్వప్రియంకర ఇత్యాహ ఏకత

శతి ॥౧౫॥ పురోధనః ॥ త్రయీసంభవభిమంత్రిణసురభీకృత
సలిలాన్కనక కలశాన్ అమాత్యహస్తైష్వసిస్థాయ సాద
రం॥ ప్రతాపరుద్రస్యపతేకాకతీయకులౌపిక్షైః । ప్రజానురం
జనైః త్రిణీంపాలయాదం ద్రతారకం ॥ ఇత్యాశీర్వాదసా
ధువాదాయమానం పాణిగ్రహణకాతుక త్వగమాణరాజ్య
లక్ష్మీనంజీగ శింజితానుమోదితం స్వయంభూదేవప్రమో
దాట్ట హాసోపబృంహితం కాకతీయకులశ్రేయస్సప్రస్తానా
డిండిమం చిరావలంబితధరణీభారఖన్నానాం ఘణిమిత్రభృ
తీనాం ప్రహర్షయ్యేడాడంబితం ధర్మప్రతిస్థామంగళకా
హళీకోలాహలమనోహరం మహాభిషేకమహూర్త ప్రశం
సినం కనకజయఘంటికానినాద మనుసందధానాః సన్వరం
ప్రతాపరుద్రసంభవభిషేకంబంతి॥ ఏకవాంఛితార్థప్రాప్తిరానం
దః ॥౧౬॥ ఏకతోవైతాళికాః ॥ సహద్వాశయముపైఞ్చః ॥
హేలోకాః పితృత్రవః ప్రసృతిభిః కల్యాణ వార్తాశ్రుతంజా
తః కాకతివీరుద్రస్యపతేరాజ్యాభిషేకోత్సవః । అత్యారభ్య
కలిః శృతకృతయుగం రాజస్వతీ మేదిని దేవాః పూర్ణహంబు
జస్తదధునాయాయంకృతార్థీకృతాః॥౧౭॥ అన్యతోవైతా
ళికాః ॥ ఆరూఢేవరవీరురుద్రస్యపతేసంహారణం శాసితుత

ఇతి ఏకతః పురతత్పర్యర్థః- శ్రవః ప్రసృతిభిః శ్రవణచుభుకైః - కలిః కృత
యుగంకృతః- పరిపూర్ణధర్మత్వాదితీభావః - కుతః రాజస్వతీమరాజ్ఞీ-
రాజస్వాంతే సారాజ్యఇతిపాతనాత్సాధుః- మేదిని- రాజాకాలస్యకార
ణమితిభావః- పూర్ణహవిస్ఫుజఇతి - యదేతరాజాక్రతుభిర్విజితై రాష్ట్ర
వజ్జితైరితివిహితానుష్ఠానాదితీభావః ॥౧౭॥ అన్యతఇతి పశ్యాదిత్యర్థః॥

ఆరూఢభితి || స్వచ్ఛందమనర్గళం-ఆరోహతి - నకశ్చిదప్యవిధేయోభూవ
 తిరస్తీలిభావః-అనేనాస్యరాజ్ఞఃప్రభుశక్తిరుక్తా - తదుక్తంమానసోల్లా
 సే - ఆజ్ఞాదూపేణయాశక్తిస్సర్వేషాంమూర్ధనిస్థితా, ప్రభుశక్తిర్విసా
 జ్ఞైయాప్రభావమహితోదయేతి-నిరవధీభితి- సూర్యాచంద్రమసోస్సీమా
 చలభివక్తిర్ప్రతాపయోరవధిభూతః కోపినాస్తీత్యర్థః - హతశబ్దోవ్యా

స్యాజ్ఞాక్షీతిపాలమాలివలభీస్వచ్ఛందమారోహతి, లోకాం
 స్త్రీనధిరోహతో నిరవధీకీర్తిప్రతాపాహరా దారోహంతివ
 వింధ్యభూధరతటాన్ప్రత్యర్థినః పార్థివాః || ౧౮ || దక్షిణతోవై
 తాలికాః || గాయంతీరనుమోదతేనిజవధూ శ్వేషశ్శిరఃకంపనై
 ర్దక్షిణస్త్రీణయతేద్యకచ్ఛవపతి ర్వక్షస్థనీవర్మనాత్ | ది
 బ్దాగ్నాశ్చకరేణుకాశువమపా కుర్వంత్యనువ్రజ్యయాదోష్టా
 కాకతివీరరుద్రనృపతౌవిశ్వంభరాంబిభ్రతి || ౧౯ || ఉత్తరతో
 వైతాలికాః || ప్రస్థైభ్యఃకులభూభృతామపిహరిద్దంతావథా
 నాంనుహంకుంభేభ్యాపిఫణాభృతా మధిపతేర్మృద్ధాం సహ
 సాగ్రపి | కూర్మైంద్రస్యచకర్పరాదపి జగద్విఖ్యాతసారో
 న్నతౌజాహౌసంప్రతి వీరరుద్రనృపతేః ప్రాప్తప్రతిష్ఠామ
 హి || ఎషస్సర్వదుఃఖశమనాత్సమయః || ౨౦ || మంత్రీణః || అ
 ఘోరాప్రభావః కాకతీయాన్వయస్య యదిదానీం || ప్రతాప
 రుద్రస్యమహాభిషేకవయఃకణాయేనిపతంతిరాజ్ఞాం | ప్రణా
 మనమ్రేషు శిరస్సుతేషాంతైః కల్పితస్వస్వపదాభిషేకః ||
 ౨౧ || పురోధనః || కాకతీయకులూత్తంస రాజ్యలక్ష్మీసంవర

ఖ్యాతః || వీరరుద్రేసింహాసనమేకమారూఢే సతితదాజ్ఞాయాస్తతీర్తి
 ప్రతాపయోస్తత్పరిపంథినాంచ తతోపుష్పతాని బహూన్యారోహణ
 స్థానానిభూపురితిమహదేతదద్భుతమితిభావః || ౧౮ || గాయంతీర్తి ||
 వ్యాఖ్యాతమేతత్ || ౧౯ || ప్రస్థైభ్యభితి || ప్రస్థైభ్యస్సనుభ్యః-కర్పరాత్
 పృష్ఠస్థానికపాలాత్ || ౨౦ || ప్రతాపేతి || శరణాగతమహిపతయఃమహాభి
 షేకసమయస్వస్వపదేషుస్థాపితాభితిభావః || ౨౧ || ఉత్తంసీక్రియతాం

శిరోభూషణం క్రియతాం॥ శుక్లమాల్యాంబరభృతః ప్రాక్షుః శ్యామహీ
పతేః పట్టంశిరసబద్ధియాత్సింహాసనగతస్యచేః వసన్తస్యగణాత్ - పట్ట
స్తు॥ గాఙ్గాంనవాంగుళాయామోమశ్యేష్టేఽంగుళవిస్తృతః॥ చతురంగుళ
విస్తారపార్శ్వస్వర్ణమయశ్శుభః ॥ పట్టఃపంచశిఖోరాజ్యప్రజాసౌఖ్య
సమృద్ధయశ్చత్యాద్యుత్తలక్షణోద్రుప్తవ్యః॥ ౨౨॥ కసరాశ్చతి ॥ స్వంతస్య
కిమోవీప్సయాంద్విర్వచనం-కసరాదిత్వాశ్చత్వం ॥ ౨౩॥ ౨౪ ॥ శూ
యంతశ్చతి ॥ మహాన్మపతయోనలగపామదయః శుద్ధకూమోవీరరు

ణస్రగివేయము త్తంసీక్రియతాం । ఇతేపట్టబంధమాచరంతి॥
సర్వేసప్రమోదాతిశయం, ప్రియంనఃప్రియంనః, ఏషాప్రకృ
తకార్యస్థిరీకరణాత్కృతిః॥ ౨౨॥ మంత్రీణః॥ సర్వతోవలోక్య
కసోక్తభోః॥ ఆసీయతాంఛత్రంచామరయంగళంచ॥ ౨౩॥
ప్రవిశ్యప్రధానప్రతీహారః ॥ ప్రతీ॥ యదాఙ్గాపయంతిమహా
మాత్యాశ్చిపరిక్రమ్యతాన్మృపానయతి । ప్రాంతవర్తివో
నరపతయోభ్యుపేత్య తానిసాదరంగృహీత్వా యథోచితచూ
డరంతి॥ ౨౪॥ పురోధసః॥ సహదాతిశయం ॥ శూరియం లేబ
హవోమహాన్మపతయః కింతై రనీశ్చకూమైరి ద్యుగ్విశ్వజనీన
శౌర్యగరిమాజాగర్తికః॥ తైతలే బాల్యక్రీడితద్వయస్త్రిభు
వనత్యైమంకరప్రక్రియః కింకుర్వాణ సమస్తభూషణిణః॥ శ్రీ
వీరరుద్రాయథా ॥ ఏతదభిలాతిశాయిత్వకథనముభేనప్రకృ

ద్రు సదృశపరిపాటితద్రుహితై రగీదృకకూమైః - తతఃకథమిత్యాశంక్య
వీరరుద్రవిశేషమాహ శుద్ధకృతి ॥ విశ్వస్తైజనాయహితోః శ్వజనీనః-
శౌర్యగరిమాయస్యసశభోక్తః-నీతిపురస్కృతపరాక్రమిత్వార్థః॥ శౌ
ర్యగరిమాణమాహ బాల్యేతి॥ త్రిభువనత్యైమంకరప్రక్రియః - సమ్యక్ప
రిపాలనేనప్రజాహితస్వభావశ్చార్థః - యథామామనుః - సంగ్రాహే
ష్వనివర్తిత్వంప్రజానాంపైవపాలనం । శుశ్రూషా బ్రాహ్మణానాంద
రాఙ్గాంశ్రీయసూరం పరమితి - నకేవలంపరాక్రమేణకింతుసామాదిభి
రపిత్రిభిరుపామైస్సర్వోపిరాజులొకోవశీకృతశ్చత్యాహ కింకుర్వాణేతి ॥

తమక్తం ఏవంవిజయమానస్యస్యస్యస్యఃపరిపంధినః॥ తానానయేద్వశే
సర్వాస్సామాదిభిరుపక్రవైరితి॥ ౨౫॥ ఛత్రధారణంవిశిష్టయదితి॥
యత్కాకతీయకులక్రమాగతమిత్యర్థః యచ్ఛాయయేతి - దుష్టగ్రహ
శిష్టప్రతిస్థాపనయోరుపలక్షణం - తేనమహ్నో ముక్తాతపశ్రోభవాః
మాత్సరీకమయః ఛత్రవైభవాః - ద్విషస్తుశ్చైత్యతపత్రాశ్చేత్యుభయో
పపాదనం॥ ౨౬॥ నాథీతి॥ సురాజానమితినప్రజానాదికససమాసాంతః॥

తకార్యాసుమోదనాదాధావణం॥ ౨౫॥ తదిదానీంబలు॥ య
లాకకతీయస్యపరాజ్యవిలాసవిహ్నం యచ్ఛాయయా వసు
మతీవిజహాతితాపం॥ ఛత్రేణ తేనకృతలక్షణవిరరుద్రే ముక్తా
తపప్రవిభవాస్సుహృదోద్విషశ్చ॥ ఏషరాజ్యప్రాప్తిహేతు
భూతఛత్రోపనిహూపకార్యవర్జనా త్పూర్వభావః॥ ౨౬॥
వంత్రిణః॥ సవినయముపస్మత్య॥ నాథకాకతీయలక్ష్మీపతేన
నాథాస్సర్వాఃప్రకృతయస్సురాజానంత్యాం దివ్యక్షంతే॥ త
త్సాంత్రతంమహాస్థానీంప్రసాదయతుదేవః॥ ౨౭॥ పురోధ
నః॥ ఆచార్యోయం కాకతీయరాజాం యత్సహాభిషేకానంత
రంప్రజానాం యోగయేమపరీక్షణం॥ ౨౮॥ రాజా॥ యదా
జ్ఞాపయంతిధర్మవిశిష్టతీతి॥ ౨౯॥ కాకతీయకులవృద్ధాః॥
ససంభ్రామముచైచ్చః॥ ప్రక్రాంతమర్విపతి మారిత్రైక్షి
కుర్వంతునీరాజనమంబుజాక్ష్యః॥ ప్రతాపరుద్రస్యలసత్స
తాపప్రదీపనీరాజితదిట్టుఖస్య॥ ౩౦॥ సృవతయః శిరస్సన్వం

౨౭॥ ఆచార్యుతి॥ అలబ్ధలాభోయోగఃలబ్ధపరిపాలనంయేమః తయోఃపరీ
క్షణంవిచారః॥ ౨౮॥ ౨౯॥ అభిషేకానంతరకర్తవ్యం నీరాజనమాహ కాక
తీయకులవృద్ధాఇతి-అంబుజాక్షీవిశేషణమేతత్ - ఉచైర్పరున్నతం- అధః
ప్రవర్తయేద్ధావందీపమూర్ధ్వంప్రవర్తయేదితివచనాదితిభావః - ఉర్వి
శ్వరమాకరత్వైఃప్రక్రాంతమితి - రాజ్ఞాం ప్రణామానంతరమిత్యర్థః -
ప్రతాపవిప్రదీపః తేననీరాజితాదిట్టుఖాని యేనగభోక్తస్య అతపవత
త్యలంనీరాజనమిహైవానుభూయతఇతిభావః॥ ౩౦॥ అస్మాకమయమా

స్వాకీ-యశ్చ దత్తుదోరిత్యన్యుత్తయే తస్మిన్నణిత్యస్మాకాదేశః - చంద్రాననాః చంద్రసదృశాననాః- అన్యత్ర చంద్రపవానసంయాసాంతాస్తథాత్మాః-గోత్రస్యకులస్యపతిం అన్యత్ర గోత్రాజ్ఞాం పర్వతానాంపతిం॥ ౩౧॥ పరివహృతం చిత్తప్రపతానసువర్ణకలహాదినాభూషితం - సింహా

జలింబధ్వా అహహాచరితాథాసాంప్రత మాస్మాకీవత్రుష్కత్తా యయాశ్చిన్విద్యగనుభూయతే ॥ యతః ॥ సీరాజయం శృంక్షప్రరీరవణ్యః ప్రదీపజాలైర్వరవీరరుద్రం! చంద్రాననాగోత్రపతింగజన్యస్తారాగణైర్దైరుమివస్ఫురద్భిః॥ సర్వేజయశబ్దంకుగ్ధంతి॥ ౩౧॥ మంత్రీణః ॥ వహరాజకాః తీర్థ్వరసజ్జీకృతంసింహాసనం సర్వతః పరివహృతమిదం మహాస్తానమండపంసనాథీక్రియతాం॥ ౩౨॥ ప్రతీ ॥ ససంభ్రమంపురోభూత్వా దేవత్యత్యతః॥ ౩౩॥ రాజా ॥ సగౌరవంపరిక్రమ్యనుహాస్థాన్యాంసింహాసనమారోహతి । సర్వేప్రణమ్య యథాహామమవిశంతి॥ ౩౪ ॥ ప్రతీ ॥ సమయోదితంపరిక్రమ్యపండమానామ్ మూర్ధాభిషిక్తామ్ సాభిమానంకనకవేత్తలతయానిర్దిశత్ ॥ కాళింగాత్రైషీదకాంకణవలేదూరేభవాంగేశ్వరప్రాంతంసంశ్రయమాశవేంద్రశనకై స్సోస్విపాయగంప్రాపయ! పాండాగ్రేభవసేవణక్షితిపతేపశ్వాద్భువాద్యైవపసాన్స్వమీకాకతి వీరరుద్రస్యపశుస్వర్వాత్ మాదీక్షతే ॥ ౩౫ ॥ నృపతయః ॥ ప్రణమ్యయథాహామమవిశంతి॥పురోధసః॥ స్వస్తికాకతీయకులావతీర్ణాయసాపర్ణకేతనాయన హమహిమ్నే! అద్యమప్రజసాకాకతీయాన్వయేన

సనలతుణంమూనసోల్లాసే॥ రుచిరేణువర్ణైఃకన్యగ్నిగంధర్వరంజితం । అష్టభిస్సాస్ఫుటికైస్సింహైర్హృద్ధిర్మగతువిరాజితం ॥ అధఃకాంచనవిశృత్తరత్నవేదిత్రయాన్వితం । అస్థానమండపేరాజ్ఞాంసింహాసనమిదంపరమితి॥ ౩౨॥ ౩౫॥సాపర్ణకేతనాయమహిమ్నే! గరుడధ్వజావతారాయేత్యర్థః-సుప్రజసాశోభనసంతానేన - నిత్యమసిచ్చిజామేధయోరిత్యసిచ్చి

శ్వయః॥ శాసితరీతి ॥ అవినీతానాంచుష్టానాంమిత్రాణామిత్రాణాం
చేతిభావః - అతఎవేయంతంకాలంస్వర్గపాతాశమధ్యవర్తిత్యేనమధ్య
స్థస్యమధ్యమలోకస్య సంప్రతిపక్షపాతరాహిత్యేన మాధ్యస్థ్యమిత్య
స్వర్గతామిత్యర్థః॥ ౩౬॥ ౩౭॥ సర్వేషామితి ॥ భాగధేయవిభూతయోభా

సనాథానితీర్థ్యపిజగంతి ॥ శాసితర్యవినీతానాంనరేంద్రత్వ
యితాసతి । మధ్యస్థతాస్యలోకస్యచరేణాస్వర్గతాంగతా ॥
౩౬ ॥ రాజా ॥ సవినయంస్వయంభూదేవవరానుకూలా
నాం భవదాశీర్వాదానాం ఫలమిదం యత్కాకతీయతా
త్రంవర్ధతే॥ ౩౭ ॥ మంత్రిణః॥ రాజప్రతాపరుద్ర॥ సర్వే
షాంకాకతీయానాం భాగధేయవిభూతయః । ఎవంరూపావి
వర్తంతేయతులప్రభవోభవాన్ ॥ ౩౮ ॥ పురోధసః ॥
నకేవలం కాకతీయానామేషపుణ్యపరిపాకః అపితుసర్వా
పామపిప్రజానాం॥ ౩౯॥ ప్రవిశ్యప్రతీహారః॥ ప్ర ॥ దేవస
ర్వాఃప్రకృతయోవర్ణవృద్ధాన్పురస్కృత్య ప్రతీహారమధ్యా
సతి॥ మంత్రిణః ॥ శిష్యుంప్రవేశ్యంతాం ॥ ప్రతీ ॥ యదా
జ్ఞాపయంత్యమాత్యాఇతి నిష్కృత్యతాభిస్సహపునః ప్రవిశ
తి॥ ౪౦॥ తతఃప్రవిశంతివర్ణవృద్ధాః॥ వర్ణ ॥ సహర్షంరాజాన
మవలోక్య ॥ వరఃప్రతాపరుద్రోయం వధూరేషావసుంధ
రాతయోర్ఘటయితాదేవః స్వయంభూసుదృశక్రమః ॥ ఎ
తత్స్వయంభూదేవస్యస్వయంసంధాతృత్వా దద్భుతపా
తైరుపగూహనం॥ ౪౧॥ సవినయముపసృత్య । స్వామిన్విశ్వం
భరావల్లభప్రతాపరుద్ర ॥ సర్వాశీఘ్రఫలవిశ్రమైకవసతేః

గ్యసంపదః - ఏవంరూపాఃవీరరుద్రరూపాః - వివర్తంతేపరిణమంతి -
(యతులాలంబనంభవానితిపాతాంతరం) ॥ ౩౮॥ ౪౦॥ వరభితి॥ అత్ర
వసుంధరావీరరుద్రయోర్వధూవరయోః స్వయంభూదేవస్వయమేవ
సంధాతేతి అనురూపఘటనాదద్భుతమితిభావః ॥ ౪౧ ॥ అథస్వయంభూ
దేవేషిదుషామూశీర్వాదమాహ స్వామిన్నితి ॥ సర్వాశీఘ్రలానామైశ్వ

ర్యాదీనాంవిశ్రమేణసంకాచేనైకవసతేన్దుఖ్యాధారస్య- సర్వాణిత్రై
యాంసిప్రాప్తవతస్తవాశాస్యంనాస్తీస్యర్థః - తథాప్యవాప్తసమస్త
కామేస్వయంభుషిశివేషి దేవస్యానంతభోగో స్త్విత్యేవమాశిషః ప్ర
యుంజానానామస్వాకంతాదృశేత్వయ్యపినైతదాశ్చర్యమిత్యాహ య
ద్వేతి||అశీర్వాదప్రకారమాహ సవిభురితి || ౪౨|| పురాఖలుకాకతీయా
నాంపూర్వో గణపతిః హారాజస్సనామాంకితంగణపేశ్వరంనామ మ
హేశ్వరం ప్రతిష్ఠాప్య తస్యస్వకులదేవతయా స్వయంభూదేవేనసమం

కింవాతవాశాస్తహే యద్వా విశ్వభువిస్వయంభువిశివేన
స్తస్వతామాశిషః । కించిత్రంసవిభుర్భవానపి సమాగౌర్విశ్రి
యోర్వల్లభా వాచంద్రాగమిమాం క్షమాంకృతయశోర
త్యాయవారక్షతం॥ మంత్రిణః ॥ స్వామిన్నేతేస్వాయంభు
వాన్సుధియః॥రాజా॥సాదరంప్రణమతి || ౪౩|| అన్యేసహ
ద్వాతీశయమగ్రతఃస్థిత్యా । మహారాజకాకతీశ్వర॥యస్తస్వ
ద్యోత్రమహత్తరస్యజగతాం తాత్పుస్వయంభూవిభౌస్త
త్తాదృక్పరితాదృశైర్దహిమభిస్స్వియైర్ద్వితీయోభవత్ ।
దేవోసౌగణ్యపేశ్వరః ప్రతికలం స్ఫారప్రసాదోస్తుభోనప్తు
నైకులమండనస్యమహతీంపుష్టాతురాజ్యశ్రియం ॥ పురోభ
సః॥రాజన్నేతే గణపతీశ్వరసూరయః॥ రాజాసాదరంసమ
స్కరోతి॥౪౩॥అపరేనప్రశ్రయప్రమోదం స్వామింస్త్రిం

నానావిధవైభవం విభాయతత్రవిద్వాంసోబహవఃస్థాపితాః తేషామా
శీర్వాదమాహ మహారాజేతి ॥ యోగణపేశ్వరస్తత్తాదృక్పరితై రభిల
షితప్రదానాదిభి రమృతైస్త్వియైర్దహిమభిస్సానస్త్రైక్ ప్రస్వద్యోత్ర
మహత్తరస్యత్వతుల దేవతాయాః స్వయంభూదేవస్య ద్వితీయోభ
వత్-ద్వావపి దేవతాకాకతికులయోగతైమధురీణావిత్యర్థః - అసాదేవః
ప్రతికలంప్రతిక్షణం స్ఫారస్యప్రభూతస్యప్రసాదస్యోస్తుభాస్సుక రాజ్ఞో
దేవస్యచాభేదోపచారాద్విరరుద్రస్యనప్తృత్వవ్యవహారః - తస్యతేరా
జ్యశ్శ్రియంపుష్టాత్ప్వితినంబంధః ॥ ౪౩ ॥ అథనగరవాసిశాంవిదుషామాశీ

ర్వాధమాహ-యైరితి || ప్రయోలింగమాపాః శ్రీశైలనాథాదయోదేవా
యస్త్విదేశేనత్రిలింగాంధ్రదేశభివృద్ధః- ద్రాక్షరామేతితత్తత్వానా
మారామాణాంతద్భూయిష్టత్వాదిప్రాధోక్తిః - వస్తుతస్తునక్షుసంబం
ధిత్వాద్దాక్షారామభితితన్నాను - తదుక్తంసాక-చపురాణే భీమేశ్వర
ఖండే|| దక్షస్యారామభూమిత్వాద్దాక్షారామోభిధీయతఇతి || ౪౪ ||

గదేశవరమేశ్వర || యైద్దేశస్త్రిభిరేదయాతిమహాశంఖ్యాని
త్రిలింగాభ్యయాయేమాంకాః తిరాజకీర్తివిభవైః కైలాసశై
లాఃకృతాః | తేదేవాః ప్రసరత్ప్రసాదమధురాశ్శ్రీశైలకా
లైశ్వరశాక్షారామనివాసినః ప్రతిదినం త్వచ్ఛ్రేయసేజా
గ్రతుఃపురోధనః || సోల్లాసం|రాజన్నేకశిలానగరవాసినో
మహాస్విజాస్త్యేతే|| రాజా||యథోచితంవందతే|| ౪౪|| మం
త్రిణః || సాధీయానాశీర్వాదకృతభివృద్ధిభోచితంసర్వాను
పవేశయంతి|| ౪౫||పురోధనః|| సోల్లాసం|| రాజన్నేకశిలాన
గరీవల్లభ || సాహస్రాంశవమైందవంచమహతీయేద్వేకులే
నిర్మితేతేజాతే లఘునీగుణైర్విజయినిశ్రికాకతీయాన్వయే |
భూపాలేషు భవత్ప్రీతాపయశసోః పూణ్డార్కచంద్రశ్రి
యోః ప్రాప్యానుగ్రహమూర్జితేషు పునరప్యేతేలభేతే
స్థితిం||రాజా సర్వాన్వశ్యతి||పురోధనః యథాహాంసర్వా
నుపవేశయంతి|| ౪౬|| ప్రకృతయః || విజయతాంవిజయతాం
ప్రతాపరుద్రమహారాజః || భూపాస్సంతుచిరాయసంశృణు
మహాభాస్వతుగ్లాబం కృతీరామాయం నజగామలోచన

౪౫||సాహసీరితి|| నిర్మితేలఘునీగుణైర్విజయే - లఘునీజాతేనిస్సారే అభూ
తాం - అథనాభవత్ప్రీతాపయశసోః పూణ్డార్కచంద్రశ్రియోస్సతోః
భూపాలేష్వనుగ్రహం ప్రాప్యప్రబలవిరోధజీవనస్యదుర్లభత్వంమత్వే
తిభావః-ఊర్జితేషుసమృద్ధేషునతు - తత్సమభివ్యాహారాదేతేసోమసూ
ర్యకులే పునరపిస్థితింప్రతిస్థాం లభేతే - మహదనుగ్రహస్యకీమసాధ్యమి
తిభావః|| ౪౬|| భూపాభితి|| సంతునామభూపాః కింతైరసర్వగుణాభ్యై

రీతివాక్యశేషః- సచాత్రవిప్రతిపత్తిరిత్యాహ ॥ విరాయసంశ్చలుమహా
ఇతి-సమోగవృష్టిత్యాదిసాతత్వనేపదం - సర్వగుణాభ్యోపిరామోన
లోపనగోచరంగత ఇతిభావోరామావతారస్య తవదర్శనాన్నివృత్తిఇతిథ
న్యతావనుభవానుభూత్యాహ భాస్వదితి॥ ౪౭॥ ఆహాణయాపూజయా
రహ॥ జాగర్త్వితి॥ ఆజ్ఞాప్రభుశక్తిః- నిగ్రహానుగ్రహాదిసామర్థ్యమిత్వ
భాః-తస్మిన్స్యానుగ్రహాదేరేకభూత్తుభ్యునివాసః- రాజ్యవివాజ్ఞాశ్రయ
త్వాదితిభావః - తదుక్తంమానసోబ్ధాసే అనుగ్రహనిగ్రహావదానేచా
దానకమణిప్రవృత్తౌచనివృత్తౌచగ్రహణేమోక్షణేతథా॥ స్వయంసమ

పథం తేనైవజ్ఞానానయం । ఆద్యత్వాంవరపరరుద్రస్యవతేత
స్యావతారాంతరంవీత్యైవంచరితార్థతాం సుమహాతీసుహృద్వి
యగాహానుహే॥ ౪౮॥ మంత్రీః స్వాగుణసాంప్రదాయ
థాహామర్షణయామానసియాఃపారాణాంశ్రేయః॥౪౯॥
రాజా॥సానందోదాత్యం ॥ జాగర్తురాజశబ్దోయంకమైవా
జ్ఞాఫలైకభూః । రాజ్యోపభోగవిభవస్సర్వసాధారణాహి
సః॥ ౫౦॥ సర్వేసప్రమోదం । సదృశోయప్రసాదఃకాక
తీయకులతిలకస్యభవతి॥ ౫౧ ॥ రాజా ॥ ప్రసీదమభగవా
న్స్వయంభూదేఃఇతి పురోహితావర్జితఃనకకలశసలిలథారా
పురస్సరంసకలభోగపురస్సరాణ గ్రామాశ్చప్రశ్రయావ

⁴
థోయసోయం రాజాసాజ్ఞానిరర్థ తేతి-ఏవశబ్దోభిన్నక్రమః-మమాయం
రాజశబ్దవివజాగర్త్వితిసంబంధః- రాజ్ఞఃకమణరాజ్యం- పురోహితాది
త్వాద్యస్పృశ్యయః-ఆజ్ఞామాత్రమేవమేభూయాదనుభవః పునరస్మాకం
సర్వేసామితివాక్యార్థః॥ ౪౯॥ ౫౦ ॥ ఆధపృథివ్యాదిదానమాహ రాజే
తి॥ ప్రసీదమభగవానితిపరమేశ్వరప్రీతినార్థత్వాద్విమలంనామ చతుర్థ
మిదందానమితిరప్తవ్యం యథాహవ్యాసః- ఈశ్వరప్రీతినార్థాయద్భి
ష్టువిత్సుప్రదీయతేచేతసాభక్తియుక్తేనదానంతద్విమలంశివమితి - స
లిలథారాపురస్సరమిత్వత్రావప్తంబః-సర్వాణ్యుపకర్షార్యాణిదానా
నితి - సకలభోగేతి భోగోపకరణ సమగ్రానిత్యర్థః - ప్రశ్రయోచిన

యః అవరస్స తాగః తత్సహితం సామ్యికమిన్ద్ర్యః - తమ క్తం వ్యాసేన॥ దా
తవ్యమితి యద్దానం దీయతే న పకారిణే॥ దేశే కాలే వసాత్త్రే చ న ద్దానం సా
త్విక స్త్వగ్మితి - గ్రామాణ ప్రసాత్ బ్రాహ్మణాధీనాకరోతి - దే
హే తాచేతి సాతి ప్రసిద్ధయః॥ ౫౧॥ త్రాయస్వేతి॥ భువనత్రాణపరాయ

రసతాగం విప్రసాత్కరోతి॥ అన్యే సామపినరవాసినాం
యథాప్రధానం సంభావనామాచరతి॥ ౫౧॥ నృపతయః॥ సా
మాత్యానురోధముత్థాయ మహాద్భానిగజతురగరథాభరణవి
శేషరూపాణ్యుపాయనానియథావకాశముపసీయ విరచితాం
జలయః స్వామికాకాకతీయమహారాజ॥ త్రాయస్వేత్యను
వాదపీఠభువనతాజైకబద్ధత్రతే త్వద్భుత్యా ఇతి సిద్ధసాధ
నమిదం బిత్వైక నాథేత్వయి॥ త్వగ్గర్భవసతింగతాస్త్యుత్థిత
స్పృష్టాథమంశేహరేః కుక్షిస్థాఘలవిష్టవస్య సదృశం కింవాత్ర
విక్షాప్యతే॥ రాజా॥ సప్రసాదమమాత్యానవలోకయతి॥
౫౨॥ మంత్రిణః॥ స్వామిన్యేతే సామర్థ్యవంశ్యా నరపత
యోనహతీనహాణామర్హంతీనేనస్వేషుస్వేషుపదేషుప్ర
తిష్ఠాపసీయాః ప్రస్థాపసీయాశ్చ॥ రాజా తథేతి నరపతీకాయ
థోచితం సంభావ్యప్రస్థానమాదిశతి॥ ౫౩॥ రాజానః॥ నహ
ర్వాతీశయం ప్రణవ్య కాకతీశ్వరకృపావలోకననిర్వతికతప్ర
యాణమంగళాదిగంత విహరణోద్వితయాతదాజ్ఞయాక్యత
సాహాయ్యానిమాగ్రింతాః॥ ౫౪॥ ప్రకృతయః॥ విరమనువ

జేత్వయిభువనాంతర్లపాతినామస్తాకంపరితాగ్రిప్రాధనం పునరుక్తమే
వేత్వర్థః-త్వద్భుత్యా ఇతి- విత్వైక నాథేత్వయిపిత్వాం తర్వాద్దినామస్తా
కంభుత్యా ఇతి వచనం వర్షితవర్షణమేవేత్వర్థః-త్వగ్గర్భుత్తి- స్పృష్టాథం-
భ్యుత్పన్నప్రతి స్థితాలోకమధ్యవర్తినః కలశస్య కలశోయమితకథన
మివేతిభావః-సదృశముచితం॥ ౫౩॥ విదాజ్ఞయాక్యసాహాయ్యా ఇతి దా

జ్ఞాకరాత్మత్యర్థః॥ ౫౫॥ చిహ్నానీతి ॥ పదాబ్జయోశ్చిహ్నానిమాంసలత్వా
 దీనిఉర్విశ్వరోపాస్యతాం పిశునయంతిసూచయంతి-తదుక్తం సోమేశ్వ
 రేణ-మాంసలౌగూఢగుల్ఫౌచకూర్మపృష్ఠసమాపిభవేతాంచరణౌయ
 స్యసభవేత్పుణివీపతితి పాణీసచాపకులిశౌ ధనుర్వజ్ర రేఖాసహితావ
 త్యర్థః- తదప్యుక్తం॥ చక్రాసీచాపవజ్రాభారేఖాఃకుర్వంతిభూపామితి -
 శారదపుండరీకరుచినీనేత్రేపుండరీకాత్రావతారమాఖ్యాతః కథయతత్తితి

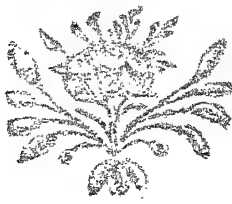
ర్తయితవ్యాకాకతీయనరేశ్వరపరిపాలనపరిపాటి మహారా
 జేనేతినిమాగ్రంతాః॥ ౫౫॥ పురోధనః ॥ సాశ్వర్యప్రత్యభి
 జ్ఞానం ॥ చిహ్నాస్యస్యపదాబ్జయోః పిశునయంతుర్విశ్వరో
 పాస్యతాంపాణీసూచయంతిసూచాపకులిశౌవుద్వాహలీలాం
 భువః॥నేత్రేశారదపుండరీకరుచినీలీలావతారంహరేరాఖ్యా
 తప్రదితీహసిద్ధవచనంప్రత్యక్షమీత్యుక్తమహే॥ రాజా॥ నవి
 నయస్మీదం ॥ కిమసాధ్యంస్వయంభూదేవమూర్త్యంతరా
 తాంభూదేవతానాంభవతామనుక్రిహస్య॥ ౫౬॥ పురోధ
 నః॥ సాదరంమహారాజకాకతీశ్వరకులవాసనావాసితయా
 భవదుపాసనయాపరంప్రసేదివాన్ పరస్సహస్రప్రసాదో
 మ్ముఖఃస్వయంభూనాథఃకింలేఖాయఃప్రియముపకరోతు॥ ఏ
 మావాక్యాభాసమాప్తిరూపాసంహృతిః॥ ౫౭॥ రాజా॥స
 ప్రణామాదరంకాకతీయరాజ్యధురాయామవహితమేవస్య

యత్పూర్వోక్తంసీద్ధశ్చకస్యవిదనాగతవిదః పురుషస్యచమథవాప్ర
 త్యక్షమీత్యుక్తమహే॥ ౫౬॥ కాకతీశ్వరకులవాసనయావాసితయాకులధ
 మ్నాత్మేనప్రాప్తయేత్యర్థః-భవదుపాసనయాపరంప్రసేదివాన్ప్రస
 గ్మఃఅభవవచనమాప్తరస్సహస్రాః - పంచమీతియోగవిభాగా
 త్సమాసః - రాజదంతాదిత్వాస్సహస్రశబ్దస్యవరసపాతే పారస్య రా
 దిత్వాస్సహస్రః - తస్మాత్ భక్తిత్వాద్విశ్వసర్వగ్గోయాభావాత్పూర్వమేవేతి

దశతీకాసర్వస్వకారః - పరశ్శతాద్యైయేషాంపరాసంఖ్యాశతాది
 కాదిత్యమరః-తావతాంప్రసాదానామున్ముఖస్సద్వయంభూనాథః ॥ ౫౬ ॥
 ప్రశస్తేసంజ్ఞకంమంగళమాహ-భూరస్త్వితి॥ సర్వమన్యత్సుగమం॥ ౫౭ ॥
 ఇతినాటకప్రకరణే - పంచమోంకః: *

యంభూదేవేన । తథాపీదమస్తు॥భూరస్తుసంపన్నసమస్త
 పస్యాభూదేవతాఃపూర్ణమనోరథాశ్చ॥భూపాశ్చధర్మః
 ప్రవణైకవిత్రాస్సర్వేజనాస్సంతునిరామయాశ్చ॥ ౫౮ ॥
 విషాశుభశంసనకూపాప్రశస్తిః ॥ ఇతిసాగ్రం తా
 ప్సర్వే॥.....*
 ఇతినాటకప్రకరణేప్రతాపరుద్రరాజ్యాభిషేకౌ నామ
 పంచమోంకః ॥ వివంసాంగంనాటకముదాహృతం॥ **
 ఇతిశ్రీవిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
 అలంకారశాస్త్రే నాటకప్రకరణంసమాప్తం.

ఇతి పదవాక్యప్రచూణ పారావారపారీః శ్రీమః ఘోరాపాథ్యాయ
 కోలచలమల్లి నాథమారిసూనునావిశ్వజనీనః ద్యస్యః ద్వస్త్రజేః
 పెద్దయార్యస్యాసుజేనకుమారస్వామిసామపీథినా
 విరచితేప్రతాపరుద్రయవ్యాఖ్యానే
 రత్నానునాఖ్యానే నాటకనిరూపణం నామ
 తృతీయంప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ప్రతాపరుద్రీయే సవ్యాఖ్యానే.

రసప్రకరణమ్—౪.

దృశ్యశ్రావ్యభేదేనద్వివిధాపి ప్రబంధానామితాః తేషామాన్యభూతస్య రసస్య స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే - అథేతి || రససామాన్యలక్షణమాహ విభావేతి || వక్ష్యమాణలక్షణాః భావాదయఏవసామాన్రీతయో సరసకావ్యసంగృహీతయానిపుణనట ప్రదర్శితయా వా సామాజికభావ్యమానయా సముల్లాసిత ఆస్వాద్యమానో నిర్భరానంద సంవిద్రావతాంఘ్రియమానస్సన్నిత్యర్థః - తదుక్తంభావప్రకాశే || ప్రకాశానందవిద్రాపాంరసతాంప్రతిపద్యతే | ప్రకృత్యమాణోయోభావస్సస్థాయీ తిగద్యత ఇతి - ఏవంవిధస్సామాజిక నిర్మిత్యాదిస్థాయీభావో రస్యతే

అథసర్వేషాంప్రబంధానాం జీవితభూతస్య రసస్య స్వరూపనిరూప్యతే || విభావాను భావసాత్వికవ్యభిచారి సాంఘ్రి సముల్లాసితస్థాయీభావోరసః || తథాదోక్తం దశరూపకే || విభావైరనుభావైశ్చసాత్వికై ర్వ్యభిచారిభిః | అథియమా

స్వాద్యత ఇతివ్యవత్యారసత్వత్యుచ్యతే-తదుక్తం-రసతే స్వాద్యతనాథాత్వాద్రస్యంత ఇతి తెనిసా ఇతి || ఉత్తాథేకవృద్ధసమైతిమాహ || విభావైరితి || వ్యంజనాదిసంబంధాదన్న స్యేవ విభావాదిసమాశ్రయశేన స్థాయీభావస్యాపిస్వాదుత్పత్తిత్యర్థః- తదుక్తం || వ్యంజనోషధిసంయోగో యథాన్నంస్వాదుతాంనయేత్ | ఏవంనయంతి రసతా మితరేస్థాయిన శ్రితా ఇతి-అయంవరసోనుకార్యేరామాదాపుత్పన్నోరామాద్యభావోనయానతేప్రతీయత ఇత్యుత్పత్తివాదినో భట్టలోల్లటాదయః - తాదృశేనతే విభావాదిభిరనుమితస్సామాజికైశ్చర్యవత ఇత్యనుమిత వాచీశ్రీశంకరః గటాచితత్వపరిహారేణ సాధారణాయాను సంధియమానః ప్రకాశానం

దసంవిక్రూపేణభోగాపరనామ్నాభావకవ్యాపారేణభుజ్యతఇతిభుక్తి
వాదీభట్టనాయకః - వత్సమాణప్రకారేణసామాజికాశ్రయోభివ్యభ్య
తఇత్యభినవగుప్తాదయః - అయమేవపత్యాయథాయోగం పత్యంతర ని
రాకరణపూర్వకముత్తరశ్రసిద్ధాంతీకరిష్యతే ||౧|| అథస్థాయీభావస్యల
క్షణమాహ || భావస్యేతి || ఇరమతాగ్రీమ సంధేయం కావ్యేనాభినయేన
వానివేద్యమాన రామాదిసుఖదుఃఖాద్యనుభవజనితవాసనారూప స్సం
పాక-రాపరపర్యయస్సామాజికమనోవికారోభావః- తదుక్తం||సుఖదుః
ఖాదిభిర్భువైర్భువస్తద్భువభావనమితి- తస్యభావకస్య భావశ్చిత్తం
తస్యభావనంవాసితత్వంతద్భువభావనం- సతావద్ద్వివిధః - సన్నిహి
తోవ్యవహితశ్చేతి- తత్రాద్యఃపటంప్రతితంతువద్రసంప్రత్యాకారమా
త్రవ్యవహితఃస్థాయీభావఇత్యుచ్యతే- తస్యసాత్మాద్రసభావ ప్రతిపాద
నాత్-తదుక్తం || ప్రకృత్యమాణోయోభావో రసతాంప్రతిపద్యతే ।

సస్సామత్వంస్థాయీభావోరసత్వన్మితఇతి ||౧|| భావస్య
స్థాయీత్వంనామ సజాతీయవిజాతీయానభిభూతతయాయా

సవీచభావస్థాస్యూతిభరతాదిభిరుచ్యతఇతి- ద్వితీయస్తకువిండాదివద్భా
వాంతరవ్యవహితోవిభావాదిః- తస్యస్థాయీద్వారాసోగ్లాసకత్వసమ
ధానాత్- ఎతేనసామాజికమనోవికారవిశేషోపాధికో బ్రహ్మానంద స
బ్రహ్మచారిణోరసస్య సన్నిహిత పూర్వావస్థావిశేషస్థాస్యీభావఇతి
ఫలితం-అతఏవోక్తమభియుక్తైః- శృంగారాద్యనుభవయోగ్యతయాయా
దాత్మనస్సవ్వంసభావఇతి- నవవస్తుతోభేదమాత్రశంకాకశంక రహిత
స్యనిరుపాధికస్యసన్మాత్రస్యావస్థాసంబంధఃకథమితశంకినీయం - గగ
నసుధ్యనుధ్యాసేనస్యసుధానిధేరుదకాద్యుపాధిసంబంధసంబంధన చాంచ
ల్యాదివచనపత్యైః- ఏవంవిధస్యభావస్యేత్యర్థః- కస్యాంచిన్నాయికా
యావనురాగస్యనాయకాంతరవిషయానురాగస్సజాతీయః- తత్రవీభ
తానిదిర్విజాతీయః- తైరసభిభూతతయాలతిరస్కృతత్వేనఅవిరుద్ధత్వే
నేతియావత్ - ఏతచ్చబృహత్సూత్రా మాలతీమాధవాదౌ ద్రష్టవ్యం -
యథా లవణోదఃస్వానుప్రవిష్టంహఃకుగమపినాదేయముదకం లవణయతి

విజయస్యానన్యాయైక్యం నయతస్థాన్యభావస్య కుతస్యైస్సహవిరోధ
వాదైతిభావః- తదుక్తం॥ విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వాదైర్ని చిద్భవతేనయః॥
అత్తభావంనయస్యన్యాయస్థాయీవలవణాకరశతి ॥ యావదనుభవమితి-
సంసారాత్తన్యోస్యభావస్య సంతతచింతాదివశేన ప్రబోధాదుశ్చిద్భవ
మామోవిజాతీయప్రశ్నయాసంవళితః ప్రియతమాది స్మృతిసంతానో
విభావాదిమహిమ్నాయావత్తన్యయమివకరోతీతావదవస్థానమిన్యథాః-
తదుక్తం-అవస్థితాశ్చిరంచి త్రైసంబంధాచ్ఛానుబంధిభిః । వధితా యేర-
సాత్వానస్తైస్త్వైతాస్థాన్యినోబుధై రితి ॥ ౨ ॥ శృంగారపకవరసశ్చితి
శృంగారప్రకాశకారః - శాంతవర్ణమష్టేరసాశ్చాధనకాదయః-శాంతవ-
త్సలసహితా దశేత్యన్యే - ఎవమాది విప్రతిపత్తిలక్షణ్యానాధిక సం

వదనుభవమవస్థానం । తథాచోక్తందశరూపకే ॥ సజాతీయై
ర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాణా । యావద్రసంవతా-
మానస్థాన్యభావఉదాహృతః ॥౨॥ అథరసవిశేషః॥శృం-
గారహస్యకరుణారౌద్ర వీరభయానకాః । బీభత్సాద్భుత
శాంతాశ్చరసాఃఘావైరుదాహృతాః ॥౩॥ విహంస్థాయీ
భావాః॥ రతిహ్వాసశ్చశోకశ్చక్రోధోత్సాహభయంతథా ।
జుగుప్సావిస్తయశమాః స్థాయీభావానవక్రమాత్ ॥౪॥అథ

భ్యానివారణాయరసవిభాగమాహ-శృంగారేతి॥ పూర్వైర్వరభిసవగుప్తా
చార్యాదిభిః-అత్రచతుర్వర్ణమధ్యేనస్వప్రాణిసులభస్య కామస్యసర్వ
హృదయంగమత్వాప్రీత్యనుశృంగారః - తతస్తజ్జ్యోత్వేన హాస్యః-
తతస్తద్విరోధిత్వాత్కరుణః- తతస్తన్నిమిత్తభూతోక్షప్రథానో రౌ-
ద్రః- తతోక్షకాషయోర్ధ్వమూలత్వాద్ధర్మప్రధానోవీరః-తస్యభీతా
భయప్రదానసారత్వాత్తదనంతరంభయానకః- తతస్తతాగరణభూతో
బీభత్సః- వీరాక్షిప్తభయానకాద్యనంతరంవీరరసఫల భూతోద్భుతః-త్రి-
వర్ణఫలక రసానంతరం మోక్షఫలక శ్యాంతరస ఇత్యేవ ముద్దేశక్ర-
మోపపత్తిః ॥౩॥౪॥ అథరససామగ్రాన్యంవిభావస్యవిభాగందర్శయేత్
లక్షణమాహ విభావశ్చితి॥తత్ర విభావాదిచతుష్టయమధ్యఇత్యర్థః- త

త్రరసశబ్దేనాత్రతాకికోరత్యాదిభావః - ఓదనంపవతీత్యాదివద్భావీం
 వృత్తిమాశ్రిత్యవ్యవహీయతే-ముఖ్యరసస్యోత్పత్త్యభావాత్-ఏవము
 త్తరత్రాపిగ్రస్తువ్యం- లోకేనాయకాద్యాలంబనకారణం పిశిష్టదేశకా
 లాద్యుద్దీపనకారణంచకావ్యనాటకాదిముఖేన సామాజికాంతః కరణప్ర
 తిబింబినశయాసామాజికస్వంసత్ అలంబనవిభావ ఉద్దీపనవిభావశ్చేతిక
 భ్యతభిశ్చ్యుత్థః - ఏకచ్ఛపిశేషేణకావ్యనాటకవ్యాపారజనితేనభావ్యతే
 జ్ఞాయతిఇతివిభావకతిభ్యోన్మద్యాలభ్యతే-తదుక్తం ||జ్ఞాయమానతయా
 యత్ర విభావోభావపోషకృదితి - శిష్టముదాహరణ సమయే స్ఫుటం

విభావః || విభావఃకభ్యతేతస్యసోత్పాదనకారణం | అలంబ
 నోద్దీపనాత్మా సన్నిధాపరికీర్త్యతే || రససహవాయి కారణ
 మాలంబనవిభావః ఇతితాత్పరణజాతముద్దీపనవిభావః | సచ
 తుర్విధః | తథానోక్తః శృంగారతిలకే || అలంబనసగుశ్చైవ
 తచ్చైవ్రాతవలంకృతిః | తటస్థశ్చేతివిజ్ఞేయశ్చుభోద్దీపక్రమః
 అలంబనగుభోరూపయావనాదిరుదాహృతః | తచ్చైవ్రాయా
 వనోన్ముతహఃరభావాదికానతాః || నూపురాంగదహఃగాది
 తనలంకరణం మనః | మలయానిలచంద్రాద్యస్త
 టస్థాఃపరికీర్తితాః || X || అథానుభావః || కావ్యభూతోనుభావ

భవిష్యతి || X || అనుభావంలక్షయతికార్యేతి || సనుకార్యత్వం నాననియ
 తోస్తరకాలభావిత్వం - తచ్చానుభావస్యకింరసాపేక్షయా ఉత్పన్నయ్య
 పేక్షయా-నాద్యః-విభావైరనుభావైశ్చేతి కరణత్వతీయయాతస్యపూ
 ర్వభావత్వప్రసారే- నియతపూర్వపరికల్పితగుణకారణవిశేషత్వాత్కా
 రణస్య-నచాగ్రత్యతీయాయాఃకత్రాన్యభావంతరం సంభావ్యతే-ఏవం
 చానుభావేనజనసారసేనజ్యనుభావభిశ్చన్యోన్య్యాశ్రయప్రసంగసాన్నిధి
 తి- అనవసరద్వితీయః - నహిభావకహనోపస్థాయినస్థానియనః - పూర్వ
 భావినాంకామినీకటాక్ష భూవియైహదీనాం తత్కార్యస్య మితి -
 అతఃస్థాయిత్యయోగ్యస్యలోకికస్యరత్యాదేః కార్యభూతో యోయంక

టాటోదిరభినయాదిద్వారా భావకమనఃప్రతిబింబితస్సహృదయహృద
యస్థితంరత్యాదిభావమనుభావయతిసోనుభావఇత్యవ్యతిశయార్థః ॥ తదు
క్తం॥భూమిమైవకటాటోదిపికారోహృగయస్థితం॥భావంవ్యనక్తియస్సో
యమనుభావఇతిరిత్యతి ॥ ౬ ॥ అథసాత్వికానామపి కార్యభూతానాం
కటాటోదివద్భావసంసూచనాత్మకత్వేనానుభావత్వేసిద్ధేపి తేషాంబ్రా
హ్మణపరివ్రాజకస్యాయేన పృథగుపాదానే అసాధారణకారణమాహు
షరగతేతి ॥ అభినయాదిముఖానాన్యగత సుఖదుఃఖాదిభావనాయామం
తఃకరణస్యాశ్చంతాను మూలత్వంసత్త్వమిత్యర్థః - ప్రస్థాయార్థమాహ
తత ఇతి- సత్త్వేనసన్న్యతాభావాసాత్వికాఇత్యర్థః - అనేనైవంఽథేనై
వాంతఃకరణైకకటాటోదియోభావ్యత ఇతితేషామనుభావలైవ నసాత్వి
కత్వమితీభావః - తదుక్తంభావప్రకారే-పరస్యసుఖదుఃఖాదేరనుభావేన
చేతసః । అత్యంతేనానుకూల్యేనయేనతద్భావభావనం । తత్సత్త్వం తేన

సాన్న్యతకటాటోదిశ్చరీరః ॥ ౬ ॥ (అథసాత్వికభావాః) పర
గతసుఖాదిభావనయాభావితాంతఃకరణత్వంసత్త్వం తతోభ
వాసాత్వికాః॥స్తంభఃప్రళయరోమాంచౌ స్వేదోవైవర్ణ్య

నిర్వృత్తాసాత్వికాఇత్యుచీరితాః। అనుభావత్వసామాన్యేసత్యప్రేమాం
వృథక్తయా। లక్షణంసత్త్వజత్వాద్ధితేచ స్తంభాదయఃస్పృతాఇతి। అత్ర
తద్భావభావనంనామతత్త్వయత్వేనావస్థానం-తదుక్తం ॥ రామాయాశ్రీ
తదుఃఖాదేరనుభూతేస్తదాత్మనా । సామాజికస్యమనసో భావస్తద్భావ
భావనమితి - ఏవం చ విభానాదిదర్శనజన్యాఅనురాగనిర్వేదాదిషు నోవృ
త్తయోపిభావాది తత్త్వయాభవనరూపేణ సత్త్వశబ్దాభిధేయేన సామాజి
కమనసోశ్చంతానుకూల్య జన్యేనా సాధారణకారణేనావస్థాంతర మావ
న్నాస్తస్థానభాదయోభావాసాత్వికభావాభవంతి ॥ తేచస్వకార్యభూ
తైరతపవసాత్వికపదప్రతిపాద్యైర్బాహ్యైర్జడైర్భృతైశ్చార్చితైఃస్తం
భాదిభిరనుభావైస్సన్న్యతైః-తథాచరతినిర్వేదాదిభావా ఏవసూచితా
భావంతీతిఫలితం- తదుక్తమాచార్యహేమచంద్రేణ - బాహ్యేస్తుస్తంభా
దయశ్చరీరధర్మాఅనుభావాస్తేచాంత రాలికాభావాః గమయంతః ప

రమార్థ తోరతినిర్వేదాదిగమకాగతిస్థితమితి - ఏవంచస్థాయసంచారిసం
 ఘపవజీవస్యచనోమయావస్థాం ప్రాప్య కార్యకారణరూపేణ ద్వివిధం
 బాహ్యమాభ్యంతరంచసాత్వికగణంసంపాదయతీతి రహస్యం - కేచిద
 యంమనోమయవర్తీ రత్యాదిగణః పంచభూతాత్మకాన్నమయతోభకత
 యామనోమయతాదాత్మ్యావన్నం సీదత్సస్త్రిచ్చనోమయఇతి వ్యుత్ప
 త్యాసత్వగుణోత్పన్నాత్మాభుత్వాచ్చ సత్వశబ్దాభిదేయం ప్రాణమ
 యంప్రవిష్టసాత్వికత్వ మనుభవతి - తచ్చప్రాణస్యభూభాగానుగ్ర
 హేస్తంభః జలభాగానుగ్రహేబాష్పః-తీవ్రతేజోనుగ్రహేస్పేదః -
 వైషరీత్యేవై వణ్యం - ఆకాశానుగ్రహేప్రళయః - అనిలానుగ్రహస్య
 మంచమధ్యమోత్కృష్టతయా త్రైవిధ్యే క్రమేణ రోమాంచవేపథువై
 స్వర్యాణీతివదంతి-కేచిద్భావాంతరంపేక్ష్యేణ రసాపరోక్షీకరణత్వ
 లక్షణోబలవిశేషస్సత్వం చిజ్జన్యాసాత్వికాగత్యాపయః - అన్యేపునర

వెపథూ । అశ్రువై స్వర్యమిత్యష్టై సాత్వికాః పరికీర్తితాః ॥
 ౭॥ అథవృథిచారిభావాః॥ నిర్వేదగ్గానిశంకాఖ్యాస్తథానూ
 యామదశ్రమాః । అలస్యంచై వదైన్యంచచింతామోహః

న్నమయ ప్రాణాస్యేనాభి వ్యక్తత్వలక్షణ సత్వజన్యత్వోపాధేః కటా
 త్నాదిసాధారణ్యేపి పంకజాదివద్యోగరూఢత్వేన స్తంభాదయవీచసాత్వి
 కాగత్యాపయః - కేచిత్తుకణాదశాస్త్రప్రసిద్ధ్యాన్రవ్యాదిత్రయవాచ
 కాథశబ్దసదలంకారశాస్త్రప్రసిద్ధ్యా స్తంభాదిద్వైవ సాత్విక వ్యవ
 హారఇతివర్ణయంతి - ఏవంప్రాచామూలంకారికాణా మనేకథా పారిష్క
 వంచతతే- తద్యథాతథావాస్తునతత్రాస్తాకమాగ్రహః- కింతు స్తంభా
 దీనామనుభావాంతర్యావేపి కేనచి ద్విశేషేణ పార్థక్యమిత్యే తదేవా
 స్తాభిరపేక్ష్యతఇతి - విశేషాంతరాణిసరహరి సూరివిరచితే రసనిరూ
 పణేన్రష్టవ్యాని-విస్తరభిరుభిరస్తాభిరుపరమ్యతే॥ ౭॥విశేషాదాభిముఖ్య
 నచరంతోవృథిచారిణ ఇత్యుక్తచిశావృథిచారిశబ్దవ్యుత్పత్త్యైవ నిర్వేదా
 దీనాంసామాన్యలక్షణంసిద్ధమితిమత్వా తేషాంకేవలంసామాన్య తోవిశే
 షతశ్చోద్దేశనూహ-అథేతి॥ రసస్యసమాకారిణఇతి - కల్లోలాస్సగరస్య

వరత్యాజే ద్లోకకస్యపరిపోషకతయాసహకారిణ స్సంతోనాట్యాదౌవ్య
భిచారిణిఇత్యవ్యంతభివ్యభః-తదు క్తం || మజ్జంతశ్చవిమజ్జంతఃకల్లోలా
స్త్రేయథార్థవేతస్యోత్కర్షంవితస్వంఃయాంతితద్రూపతామపి । తథా
స్థాయినీమృగామృత్యుగ్నావ్యభిచారిణః । పుష్టతీస్థాయినస్తాంశ్చ
తత్రయాంతిరసాత్మతామితి || ఉత్తైథైభియుక్తసంవాదమాహ కారణా
నీతి||స్థాయినఃస్థాయీశ్చయోగ్యస్యేవ్యభః- అనుభావాఉభయేపి గృహ్యం
తే-సనుచేష్టాపక్షణోద్దీపన విభావానాంభావహావాదీనాం శృంగారకా
ర్యతయానుభావత్వంప్రతీయతే - కటాక్షభూమితేపాదీనామనుభా

వ్యతిర్భూతిః || వ్రీడాచపలతాహమృతవేగోజడతాతథా | గ
ర్వోవిషాదబేత్సుక్యంబ్రాహ్మసార్పవచ || సుప్తిర్విబోధో
మర్షశ్చావ్యవహిత్యమథోగ్రతా । మతిర్వాన్వినిప్రభోన్వాద
స్తథామరణమేవచ || త్రాసశ్చైవ చిత్తరశ్చ విజ్ఞేయా
వ్యభిచారిణః|త్రయస్త్రింశదమీభావారసస్యసహకారిణః ||
తథావోక్తంకావ్యప్రకాశే || కారణాన్యకకార్యాణిసహకా
రీణియానిచ । రత్యాదెస్థాయినోలోకేతానామనాట్యకా
వ్యయోః||విభావాశ్చనుభావాశ్చకథ్యంతేవ్యభిచారిణితి ||
లోకేకార్యకారణసహకారి శబ్దవాచ్యా నాయకానాయకక
టాక్షభూమితేపనిర్వేదాదయః- కావ్యనాట్యయోస్త్రుభా

వానామనురాగజనకత్వేన సంభవత్యేవవిభావత్వం- ఉక్తానామభయే
షాంకల్లోలాయమానతయారసపరిపోషణాత్సంచారితాపి - సనుస్తసం
చారిణామపిచింతాదీనామనురాగకార్యతయానుభావత్వం- తద్వగ్నశ్ర
వణాభ్యామనురాగాతిశయ జననాద్విభావత్వం చానుభూయతే - తదు
క్తంభావప్రకాశే- విభావోవ్యనుభావస్సౌందర్యనుభావోపిభావవత్ । తా
పునశ్చార్చితాస్యాతాంతేవతాన్యఃపరస్పరమితి- అత్రపరస్పరశబ్దేన సం
చారిణామేవమిథోనుభావత్వం చేత్యాదిన్రప్తవ్యం - అతః కథంపూర్వో
క్తవిభావాదివ్యవస్థితచేత్సవ్యం - కస్యాచ్ఛేదనురాగవ్యక్తేర్యానికార్య
కారణసహకారిణితానితాం ప్రతితక్షేచ నశంబిదపిసాంకర్యనుప్రే - వ్య

క్ష్యంతరాపెక్షయాతస్యాపవాకారభేదాపెక్షయావాన్యథా భావేకా
విరోధః - యతైకస్యపుత్రాపెక్షయాపితృత్వంపిత్రపెక్షయాపుత్ర
త్వంవవ్యవతిష్ఠతే - అతోపిభావాదీనామపిత్రతియోగిభేదాదిభిః కల్పి
తాకారాంతరాణాం సాంకర్యశంకానవకాశాద్విభావాదిరూపతాదీయ
తైవేతిసిద్ధం- ఏవంచవిభావాదిసామగ్రిసంకృతేనలి రసాభాసత్వమిత్య
నుసంధేయం॥ ౮ ॥ సమాన్వర్యాదంప్రవృత్తేనాంగరసేనచాభిఃప్రభా
నరసోరసాభాసః- తదుక్తంరసార్థవే ॥ అంగేనాంగీరసస్సైచ్చావృత్తి
వద్ధితసంపదా। అమాత్యేనాఙ్గితేనస్యామీవాభాసతాంప్రజేదితి - అం
గరసస్యతృతీయాంశానుప్రవేశోమర్యాదోల్లంఘనం - తదుక్తభావ
ప్రకాశే ॥ భాగవ్యయంప్రవిష్టస్యప్రధానస్యైకభాగతః । రసానాన్య
త్యతేయశ్రుతత్యాదాభాసలక్షణమితి - తత్రహాస్యాదిభూయిష్టాః
శృంగారాదయతఃసంభవంతి - అత్రైతాసంగ్రహశ్లోకా ॥ హాస్యోజు

వాసుభావవ్యభిచారిశబ్దవ్యవదేశ్యాభవంతి ॥ ౯ ॥ శృంగా
రవీరరౌద్రాద్భుతానాం లోకొత్తరనాయకాశ్రయత్వేన-ప
రిపోషాతిశయః॥ ౯ ॥ అతవివశృంగారస్యజ్ఞైచ్చాదివిషయత్వే

గుప్తాశృంగారహాస్యాశోకభయానకా । భయానకారౌద్రవీరౌతథా
శృంగారవిప్లయా ॥ బీభత్సకరుణౌరౌద్రశృంగారౌచయథాశ్రయం ।
శృంగారాదీన్సంప్రవిశ్యరసాభాసాన్నితన్వతఇతి - యద్యప్యేవం నవా
నానుపిరసానామాభాసత్వం సంభవతి - తథాపిక్వచిద్విశేషమభివ్యక్తు
మారభతేశృంగారేతి॥ శాంతస్యాభ్యుపలక్షణమేతత్ - లోకొత్తరనా
యకాశ్రయత్వేనైవధీరోదాత్తాదినాయకొత్తర-విషయత్వేనేత్యర్థః -
అతపవోక్తంలోచనేధర్మయుద్ధవీరప్రధానోధీరోదాత్తః - వీరరౌద్రప్ర
ధానోధీరోద్ధతః- వీరశృంగారప్రధానోధీరలలితః- దానధర్మవీరశాంత
ప్రధానోధీరశాంతఇతి చత్వారోనాయకాఇతి - అత్రవీరరససమాన
యోగక్షేమత్వాదదృష్టతోపాదానం- యదాహమునిః - వీరస్యచైవయ
త్రామణసోద్భుతఃపరికీర్తితఇతి-విదగ్ధజనైకవిషయోరసపరిపోషవిశేష
ఇతిభావః॥ ౯ ॥ విషయేనోధమాహ అతపవేతి॥ ఇదమత్రానుసంధేయం-

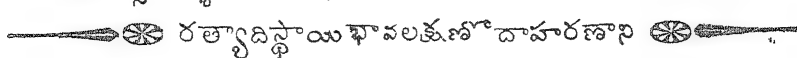
యస్మిన్ విభావాదిపరిపూర్తిస్తత్తమభ్యోరసః - తదుక్తంలోచనే - రస
స్తు సవయోయత్రముఖ్యాయా విభావానుభావవ్యభిచారి సంయోజ
నోచితస్థాయిప్రతిపత్తికస్య ప్రతిపత్తుస్థానియ్యంతే చర్వణప్రయుక్త వీ
వాస్వాదప్రకర్షణతి- ఉదాహృతంచతిత్రైవ ॥ కృచ్ఛామూరుయుగంవ్య
తీత్యనువిరంభాంత్యా నితంబస్థలే మధ్యస్యాస్త్రీవలీతరంగవిషమే ని
ష్పందతామాగతా । మద్భ్రష్టిస్త్రీషి తేవసంప్రతిశనై గారుహ్యతుంగౌ
స్తనౌసాకాంక్షంముహూర్షు తేజలలవప్రస్యందిసిలోచనేకతి - అత్రహి
నాయికా కారానువర్ణ్యమానస్యా త్వప్రతికృతివపత్రిత చిత్రఫలకావ
లూకనాద్యత్పరాజన్య పరస్పరాస్థాబంధరూపో రతిస్థాయిభావోవిభా
వానుభావసంచారిసంయోజనావశేనచర్వణాకూఢకతి . ఎవంసయత్ర
విభావాదిపరిపూర్త్యభావస్త్రా రోపితోరసః । మైచ్ఛాఙ్గతథాభూత
త్వాత్సాభాసత్వమితభావః-ఉక్తాద్ధైసమ్మతిమాహ ఏకత్రైతి ॥ అత్ర

త్వాభాసత్వం । తథాచోక్తం ॥ ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిగ్యక్
మైచ్ఛగతోపివా । యోషితోబహు సక్తిశ్చైరసాభాసస్త్రి

ఎవేత్సవధారణేవాన్యత్రానురాగాత్వంతాభావస్సూచ్యతే - యథారా
వణేసేతాయాః - తేనస్త్రీపుంసయోరేకత్రానురాగేజాతేఅన్యత్రాను
రాగ ప్రాగభావేచ విభావాదిసంపూర్తి సంభావనయనైవసాభా
సత్వమితభావః - అన్యథాప్రథమముజాతానురాగవస్సరాజే జాతాను
రాగాయారత్నావళ్యాఃపూర్వానురాగస్యాభాసత్వప్రసంగాత్ - మై
చ్ఛాస్తీరశ్చా మనాఘ్రీతవైదగ్ధ్యగంధానామనను భూతవిభావాదిభా
వానామభివదనవ్యాపారమాత్రవిలక్షణాస్స హేమావళాః - అతస్తేహం
ద్వయానామపిసమానయోగత్వేనుత్వాస్స హేమావళాదనం . అతఏవ -
శృంగారాభాసస్యత్రైవిధ్యాక్తిరపి-బహుసక్తిరనేకత్రానురాగః-అత్రా
పిముఖాంతరేణ సమానురాగఫలాభావాద్విభావాన్య సరిపూర్తిరతిభా
వః-పుంసోప్యనేకనాయికానురాగేరసాభాసత్వమితీకేచిత్ ॥ తస్మి తన్నతే
దక్షిణనాయికానురాగస్యసర్వసంప్రతిపన్నరసభావస్య అభాసత్వప్ర
సంగకతిచేన్నైవం - తస్యాశ్చేకస్యామేవగాధానురాగత్వాత్ అన్య

శ్రతుక్వచిత్సన్యత్వంక్వచిత్తందత్వమితి నిశ్చితం - తుల్యానేకత్ర దక్షిణ
ఇతిలక్షణంపునరవేకాసు నాయికాస్వనుచ్చత్తిమాత్రపరత్వేన తుల్యత్వ
పరమిద్రష్టవ్యం అత్ర పక్షద్వయేపిత్ర మేణసమాను రాగాభావాదవివే
కావనేకాను గాగాచ్చరతేరారోపితత్వేన హాస్యాస్పదత్వాత్ నిబంధ
నస్త్రీవిధాయమా భాసఇతివివేకః ॥ సన్సారోపితసాభావాత్తిర్యగాది
ముఖంధంచమతాగ్ర ఇతిచేచ్ఛక్తికారజగంగృహీత్వా ప్రమోదమానం
వృచ్ఛ - పన్చాతాః లీనబాధస్తు ప్రపంచసత్యత్వాభిమానసమయసాం
సారికవ్యవహారస్యవతాదాత్మికచమతాగ్రస్యనిరోధితి - రసాభాసో
పుపాదేయపవేత్యలంప్రపంచేన ॥ ౧౦ ॥ విభావాదిమధ్యేచ్యభిచారిభా

ధామతఇతి॥౧౦॥ వ్యభిచారిభావానాముదయప్రశాన్యక్షవస్థ
యాపరస్పరవిరుద్ధరసా శ్రితయోర్భావయోస్పర్ధయా సం
బంధేనాన్యోన్యోపమర్షకతయా బహునాం సమావేశేన చ
చాతుర్విధ్యః॥ తథాచోక్తందశరూపకే ॥ భావస్యశాంతిరు
దయస్సంనిశ్చలతాతథేతి॥౧౧॥.....*

అథయథాక్రమంస్థాయిభావానాం స్వరూపముదాహరణం
చ॥ తత్ర సంభోగవిషయఇచ్ఛావిశేషారతిః॥యథా ॥ శృంగా

వానాముదయాద్యపాధి చతుష్టయజన్యచమతాగ్ర పశేషనిబంధనంచా
తుర్విధ్యమాహ వ్యభిచారితి ॥ అన్యోన్యోపమర్షకతయేతిస్వస్వభాభ్యా
నాంభాధకత్వేనేత్యర్థోపక్రమణాదాహరణానుసారేణకల్పనీయః - ర
సాభాసాదీనాముదాహరణము త్రరత్రభవివ్యతి॥౧౧॥.....*

అథస్థాయిభావేషూదైశక్రమానుసారేణ రతిలక్షయతి తత్రేతి ॥
యూనోరన్యోన్యానందజనకందర్శనాలింగనాదికంకమ సంభోగః - త
దుక్తంభావప్రకాశే । కామోపచారస్సంభోగః కామఃస్త్రీపుంసయో
స్సఖింసుఖమానందసంభేదఃపరస్పరవిమర్షతః । ఉపచారస్తదానందకా
రకంకమకథ్యతఇతి- తద్విషయఇచ్ఛావిశేషస్సృహోద్యపరపర్యాయః
ప్రమోదాన్యమనోవృత్తిపశేషారతిత్యర్థః - తదుక్తం-సంపదైశ్చ

ర్యనుభయోరశేషగుణయుక్తయోః । నవయావనయోజ్యైశ్చస్యప్రకృత్యై
శ్చైస్త్రిస్తరూపయోః । నారీపురుషయోస్తుల్యాపరస్పరవిభావికా । స్పృహః
హ్వయా చిత్తప్పత్తీరతిరత్యభిధీయత ఇతి - స్పృహలక్షణమపితత్వైవో
క్తం అత్తైవభోగకరణంస్పృశంతీప్రియవర్తనా । యాజహాతీతరాణా
భాగాణాస్సృహ్యభిధీయత ఇతి ॥ ఉదాహరతి శృంగారేతి ॥ జగ
తామానందస్యానందహతోరేకస్యాద్వితీయస్య నివ్యందస్య మృప్తాంశ
స్పృఖాస్థానంగుణైరాభిరూప్యాదిభిః - ప్రసాదితాఃప్రసన్నీకృతాః దృ
శోలాఃదృష్టయోయైస్తైశ్శోకాః - గుణప్రసాధితదిశ ఇతి పాతగుణాలం
కృతదిశోదిగతవిశ్రాంతగుణాభివ్యర్థః - అన్యేగంధర్వగీర్వాణాదయః
తైరేకైకగుణాశ్రయైఃకింనకిమపిసాధ్యమిత్యర్థః - అశేషోన్నతస్సర్వాధి
కః - అత్ర కామస్యాపికామోన్మదః కాకతివల్లభోమమప్రేయానభూష

రైకరసః స్మరోస్తుజగదానందైకనివ్యందభూరిందుప్రికృతువి
భ్రామైకవసతిద్దాగర్తుపుష్పకరః । సంత్వన్యేపిగుణప్రసా
దితదృశఃకింతైరశేషోన్నతోజాతఃకాకతివల్లభోమమపతిఃకా
మస్యకామోత్సవః ॥ ౧ ॥ వికృతిదశకానాదిజన్యోమనోవికా

తివాగారంభేణ స్వానురక్తప్రియలాభజనతహ్వానుభావేన కస్యాశ్చి
న్నాయికాయాకలంబనవిభావభూతాయః ప్రమోదాత్కారతిరభివ్యభ్య
తే-ఇయంచ నిసర్గాదినిమిత్తభేదాత్ప్రతివిధా - తత్రమదనేందువసం
తాదివైరాగ్యేణప్రియవిషయప్రేక్షణాచేయమభిమానమూలేతి వేదిత
వ్యం-ఇనమేవమమప్రియంనాన్యదితిప్రత్యయపవాభిమానభిత్వాహుః -
భేదాంతరోదాహరణప్రపంచస్తరసార్థవైరప్రవృత్తయః ॥ ౧ ॥ హాసలక్షణ
తివికృతీతి ॥ ఆత్మనఃపరస్యవాయేవేషభాషాకారవికారవిరుద్ధాలంకారా
స్సుప్తభావజనుబ్ధత్వాదయస్తద్దర్శనశ్రవణజన్యోమనోవికారోహాసః - స్వ
నహసార్యేవికల్పాత్ఘృక్ప్రత్యయః - అయమేవబాష్పాద్యనుభావో
నిద్రాలస్యాదిసహకృతశ్చర్మ్యమాణో హాసేసాధురితి వ్యుత్పత్త్యాహా
సోభవతి-నచోత్తమాదిషుత్రిష్వైకైకయుగళక్రమేణవడ్విధః - తదు
క్తం-వికృతాకృతివాగ్దేవైరాత్మనావాపరస్యవా । హాసస్యాత్పరిపా

మేనస్యహాస్యస్త్రిప్రకృతిస్తున్మలిభితి || స్త్రితమహవికసన్నయనంకింబిన్మ
 త్వద్విజంహసితం | మధురస్వనంహసితంసాంగశిరఃకంపముద్ధసితం || అ
 పహసితంసాస్రాక్షంపిక్షిప్తాంగంభవత్యతిహసితం | ద్వేద్వేహసితేచై
 పాంజ్యేష్టేమధ్యేధమేక్రమశభితి - ఉత్తమస్యస్వకీయ పరకీయవికారద
 ర్మనాత్క్రమేణస్త్రితహసిత-మధ్యమస్యః హసితోద్ధసితే - అధమస్యాప
 హసితాతిహసితేభితి | తత్రాధమాశ్రయమన్యదీయవేషవికారజన్యహా
 సముదాహరతి బిభ్రాణానితి || కబరీః స్త్రీజనాబితాకేశకపాశాన్
 జానపదేత్యాదినాజీమ్ - అత్రబందీగ్రాహుగృహీతానతివివ పలాయ
 నపరతయాస్త్రీవేషధారిణౌవైరిభూపతీన్ నివీప్రదేశాదిస్పర్శనేన పు

రోహిణిః || యథా || బిభ్రాణాన్కబరీగృతాంశనదృశఃకృ
 త్వాకుచౌకృత్రిహా స్త్రీవేషాన్నిశి కాకలీంప్రసగశేత్రచ్ఛ
 న్నరూపాన్నృపాన్ | దృష్ట్వాతేషమపాస్యవక్షసికుచావా
 కృశ్యసీనీస్పృశో హీహీ కష్టమితి త్యజంతివివణిక్రేణీషుధా
 ర్తావిటాః || ౨ || ఇష్టజనపియోగాదినాఅత్తనిదుఃఖాతిభూమి
 శోకః || యథా || ధాతర్నిమగ్నరుణోసిశిక్షయసికింపన్యాం
 శరీరస్థిలింతత్రాద్యగ్నిభవాగృహాః క్వనుగతాఃస్థానంమరుః క
 ల్పితంహానాథాః పతితాఃప్రతాపనృపతేః క్రోధార్చిషీద్వి

మాంసభితిజానతాంధూతావిటానామాలంబనవిభావానాం పురుషస్వ
 నస్యహాస్యహీహీత్యనుకరణం || ౨ || శోకింలక్షయతి-ఇష్టైతి || ఆదిగ్ర
 హణాదనిష్టప్రాప్తిర్మహ్యతే- దుఃఖాతిభూమిదుఃఖప్రకషణః || ఆద్యం
 శోకముదాహరతి ధాతరితి || నిమగ్నరుణోన్మశంసః - వన్యాంభలమూలా
 దిరూపాంతత్రాద్యగ్నిభవానానావిభభౌగోపకరణపరిపూర్ణాభివ్యక్తః ||
 స్థానంమరురితి- పిపాసాయాంయతోదకమపిదుర్లభమితిభావః మహార
 జ్యేవాభర్తృభిస్సహ మృగమిధునాదివద్యధాకథం చిద్వర్తమాహభితి వి
 చారితేపి కథంవాకియాన్వానోదైవపాకః - తేభర్తాగోపితతోగ్ర
 ధవహ్నోశలభతావలభంతేతి పరిదేవితం హేతిశబ్దైసనూచయన్నాహ
 హానాథాభితి || అనూపంజలప్రాయం - అశ్రశక్రస్త్రీణాంమాలంబ

నపిభావానాంభర్తృవియోగరాజ్యభగ్నిశాదిజనితా దుఃఖాతిభూమిదై
వోపాలంభసహితేనరోదనేనసూర్యతే - అత్యోర్వివిలుకనోరస్తాడనా
దయోనుభావాః - దైన్యమోహచింతావిషాదాదయోవ్యభిచారిణశ్చవి
శేషేణోపాత్తాఃకరుణతామాపాదయంతి || ౩ || కొద్ధంలక్షయతి || శ
తుక్రికృతేతి || శత్రుగ్రహణంభృత్యాదేరుపలక్షణార్థం - తత్కృతేనాప
చారేణవధావజ్ఞాదిసాప్రజ్వలితామనోవృత్తిః క్రోధశత్యర్థః - సచక్రివి
ధః - కొద్ధఃకొపారోషశ్చేతి-తదుక్తంభావప్రకాశే - క్రోధఃకొపశ్చరో
షశ్చేత్యేష భేదస్త్రీధామత ఇతి - తత్రవధాదిపర్యంతః క్రూరజనాశ్ర
యఃకొద్ధః - అభ్యర్థనావధిర్విరజనాశ్రయఃకోపః - (స్త్రీ)పుంసయోర
న్యోగ్యవిషయః ప్రత్యాయసవర్యంతోరోషః - తత్రావజ్ఞామూలంకూ

షద్యోషాణాం తదనూపమశ్రుభిరహూజాతంస్థలంమార
వం || ౩ || శత్రుకృతాపచారేణమన్తప్రజ్వలనంకొద్ధః || య
థా || రేరేసీవణకస్తవాయమనిదంపూర్వోద్వ్యగర్వోమహా
సుత్రీగ్ధాకిలయెనగౌతమనదీప్రాప్తాసిమృతోవర్మఖం | ఎవేకా
కతివీరరుద్ర ఇతి కింనాశ్రావిసప్తాక్షరీప్రయుభ్యత్ప్రీతి పక్ష
పార్థివమహాభూతగ్రహూచ్ఛాపసి || ౪ || లోకొత్తరేషుకా

కాలంబనంకొద్ధ ముదాహరతి || రేరే ఇతి - వాక్యాదేరిత్యాదినాకొపే
ద్విరుక్తిః - అయంపూర్వోయస్యాసావిదంపూర్వః - ససభవతీత్యనిదం
పూర్వః- నూతనశత్యర్థః-అన్యథికా-రేణాత్మోత్సాహగర్వః- కుతోయం
తేమహానిదానీమభూత పూర్వోగర్వఃప్రాదురభూదిత్యర్థః - యేనగర్వే
ణగౌతమనద్యస్త్రీగ్ధవజ్ఞాకథనం - కిలేత్యర్థీకే - తేనవార్తామాత్రమే
తదితిభావః-తథాపితస్యేదంకమణఃఫలమిత్యాహ ప్రాప్త ఇతి || అవ
జ్ఞానిమిత్రమాశంక || తేషేతి || అన్యథాభూతగ్రహాది కల్పనాంవైరి
భూవతీనాం కల్పంతకాలరుద్రస్యాస్త్రాన్నిమిగః కాకతి వీరరుద్రస్య
నామమాత్రమహామంత్రం నిశమ్యేవ కాండిశీకచరః కథమద్యైవ
ముద్యుక్తైర్భవానితిభావః - క్రోధోయంవిపక్షదర్శనాది విభావఃకంత
గర్జన దంతఘట్టనాద్యనుభావో గర్వామదాదివ్యభిచారి చర్వ్యమాణి

స్సకారోద్రోభవతి || ౪ || ఉత్సాహంబక్షయతి లోకేతి || ధైర్యానతిష్ఠి
 రః - వివక్షితకార్యవిషయమాత్మక్యమేవాత్ర ధైర్యమితిభావః - అహ
 మేవవిభక్తత్యేవంప్రాణత్యేనాభిమానాత్తక ఉత్సాహాభితి లోచనకా
 రః-శారదాతనయస్తుకార్యమాత్రమంగీకరకార- తదుక్తం|| ఉత్సాహస్స
 ర్వకృత్యేషుసత్వరామానసీక్రియా | సహజాహార్యభేదేనసద్విధాపరి
 కీర్తితత్త్వే||ఉదాహరతి యుద్ధేష్టితి || త్రిభువనగాఢీసేచ్ఛయాకల్పం
 తవదితిభావః-యుద్ధేషుయుభిరేష్టిత్యర్థః - అత్రయద్యపి యుద్ధస్వాంతే
 త్యాదిసా నిపాతనాన్తంథమాత్రవాచీయుద్ధశబ్దః - తథాపియుభితార్థ
 త్వంకథంచిత్యాద్యశ్వాత్కల్పనీయం - సముద్రాణాంమంథయోశశ
 తాకలవైషమ్యేపితోభసంభవాత్ - అతపవాహవృత్తికారః - కథం
 యుద్ధస్సముద్రః యుద్ధానదీత్యేవమాదావృషమానాద్భవిష్యతీతి - గండో

ర్యేషుధైర్యాన్ప్రియత్నఉత్సాహః|| యథా || యుద్ధేష్టి
 షుసంభ్రమాత్త్రిభువనగ్రాసేచ్ఛయాసర్వతస్సన్నద్ధేష్ట
 పిపర్వతేషుపరితోగండోపలాకవర్షితుం | శక్తాపవవయంసి
 వాగణవిధౌయుగ్రతమాభృజ్జయేశ్లోఘానఃకీయతీతి కాకతివి
 భోర్గజంతిసైన్యేభటాః|| ౫ || రౌద్రసందర్శనాదిభిరన్ధా

పలాకగండైలాకాఘ్నాలోపలానిత్యర్థః - అత్రవైరిభూపాలవిజయవి
 షయస్సహజోత్సాహస్సముద్రసంక్షోభపర్వతసన్నాహానారణే వయ
 మేవశక్తాభివాగారంభణవ్యజ్యతే- అత్రాన్త్యశ్లోఘాన్యధికాకారాది సం
 భవాద్ధీరోద్ధతోయంనాయకః - తస్యవీరసేషిప్రాధాన్యేనానుప్రవే
 శసంభవాత్ - తదుక్తంలోచనే-వీరరౌద్రప్రధానోద్ధీరోద్ధతత్త్వ- అయ
 మేవప్రతాపవినయాదిభిర్విభావితః కరుణాయుద్ధాదిభిరనుభావితో గర్వ
 హర్షాదిభిగ్భావితోవీరరసోభవతి సచత్రివిధః-యథాహమునిః - దాన
 వీరంయుద్ధవీరంధర్మవీరంతశ్చైవచ | రసంవీరమప్రప్రాహబ్రహ్మత్రివిధ
 సన్ముతమితి-ధర్మవీరస్థానేవయావీరముక్త్యాత్రైవిధ్యమాహధనికః - త
 త్రదానవీరోబలిజాషడగ్నాదిః యుద్ధవీరోగామాదిః- ధర్మవీరోయ
 ధిష్ఠిరాదిః- దయావీరోజీమూతపాహనాదిః - తత్రప్రస్వేదరక్తాక్షత్వా

ద్యనుభావరాహిత్యే యుద్ధవీరస్తత్సహిత్యేరౌగ్రభివివేకః॥ ౫ ॥ భ
యంలక్షయతి రౌద్రేతి ॥ అదిగ్రహణాద్రౌగ్రశబ్దశ్రవణాదయో గృ
హ్యంతే - తజ్జన్యమనన్తాశంకనమనశ్చాంచల్యహంభయమిత్యర్థః - ఏ
తచ్చస్త్రీనీచప్రభృతీనాం స్వాభావిక ముత్తమానాంకృతకమిత్యాహు
స్తేనుచుగ్రశారదాతనయాదయః - శింగభూపాలస్తుసర్వత్రకృతకమే
వేతిప్రత్యవదత్ - అనేకవిధమిత్యన్యే ॥ తత్రరౌగ్రశ్రవణజన్యభయ
ముదాహరతి- దూరాదితి॥ విశ్వప్రస్ఫుమరమహసోవిశ్వవ్యాపిత్రతాప
స్య-సరతేస్సృష్టుస్యదశిత్యాదినాక్షరత్ - కర్ణజ్వరాంతాఃకర్ణవ్యాధిపీ
డితాః- బధిరీకృతకర్ణాదిత్యర్థః - తత్రాప్యతిమహద్దమ్ప్రవేశంగహనమర
ణ్యంవిశంతః- ఖదిరాదికంటకాకృష్టకేశాన్సంతఃవ్యాకులాంతఃకరణాః -
ప్రతిపక్షబుద్ధ్యా పాదపాక త్రాయధ్వమిత్యాదిభిదీనోక్తిభిః ప్రాప్త

శంకనంభయం ॥ యథా ॥ దూరాదాకర్ణ్యవిశ్వప్రస్ఫుమర
మహసో వీరరుద్రస్య జైత్రప్రస్థానారంభ భేరినిదమరిన్మ
పాఃపూర్ణకర్ణజ్వరాంతాః । ఆనుహ్యదీగ్విశంతోగహనమతి
మహత్రాంటకాకృష్టకేశాస్త్రాయధ్వంముంచతేతి ప్రతిన్మప
తిధియాపాదపాన్పార్థయంతే ॥ ౬ ॥ అర్థానాందోషసంద

యంతే- అశ్రవైరిభూపాలసమవేతోభయస్థాయితావోవ్యజ్యతే - ఆ
యంవిస్వోచిత సామగ్రీకొభయానకొభవతి - తదుక్తం - వికృతస్వరస
త్వాదేర్భయభావోభయానకః । సర్వాంగవేషభుస్సేదశోభవైవర్ణ్య
లక్షణః । దైన్యసంభ్రమసమ్మోహత్రాసాదిస్తత్యచాలాదరభితి॥ ౬ ॥
జుగుప్సాం లక్షయతి ॥ అర్థానామితి ॥ రుధిరోద్వాంతాద్యహృద్య
పదార్థశ్రవణదర్శనాదిజన్యోమనస్సంకోచోజుగుప్సేత్యర్థః - అయమేవ
నాసాపిధాననిష్ఠీవనాద్యనుభావో భయాపస్తారాదిసహకారి వీభత్సో
భవతి-సచవిభావాదిభేదాత్ యోభఉద్వేగశ్చేతిద్వితా - తదుక్తంథా
వప్రకాశే యోభాత్పరూధిరాంత్రాదిదర్శనస్పర్శనాదిజః । ఉద్వేగా
త్పాక్రీమిశ్చర్దిప్రాతివిష్టాదిజో భవేదితి - వైరాగ్యద్యవతిగహాసేధ
స్తృతీయోవీభత్సకత్యాహ ధనకః ॥ తత్రయోభణంబీభత్సముదాహరతి

విష్వగతి || మహతివిష్వజ్జుస్తిమగ్రపంకేశార్వత్రికమేదఃకదఃమేపతితాః-
 గంతుమశక్త్యాప్రహారైశ్చేతిభావః - తథామృతత్వాదుచ్ఛానావివృ
 ధ్ధాశ్చ తేషాంమాతంగానాం దేహశ్రేణీషు లబ్ధః ప్రచారోగోమాయుప్ర
 భృతీనాంయాసుతాస్తథోక్తాః- ప్రవహంతః ప్రకల్మేషప్రసంతః- ఊరవో
 ధికాఃవసాదీనాం వపాదీనాం ప్రవాహాః ప్రోతాంసి యాసుతాస్తథో
 క్తాః - రాశీభూతైరస్థికూటైఃకీకససమూహైః స్థపుటితాః వికటికృతాః
 నికటాః స్రాంతదేశాః యాసుతాస్తథోక్తాః నిస్సరద్విస్రగంధాః ఉచ్ఛ
 వదామగంధాః - వీరరుద్రేణసృష్టాఃఆయోధనోర్వ్యోయుద్ధ భూమయః

శ౯నాదిభిర్గర్హణాజుగుప్సా || యథా || విష్వజ్జుస్తిమగ్రపం
 కే మహతి నిపతితోచ్ఛానమాతంగదేహశ్రేణీలబ్ధప్రచారాః
 ప్రవహదురువసామజ్జరక్తప్రవాహాః | రాశీభూతాస్థికూట
 స్థపుటిత నికటానిస్సరద్విస్రగంధాః కుర్వంత్యామోధనో
 ర్వ్యోభయమపనిభృతాం వీరరుద్రేణసృష్టాః || ౭ || అపూ
 ర్వాథ్యసందర్శనాద్విత్తవిస్తారోవిస్తయః|| యథా|| ఔన్నత్యం
 మహదస్యదేవమహితః కోప్యేషగంభీరిమా కావ్యన్యాసర
 ణిఃప్రతాపయశసోరనైవబాహువ్యఃప్రథా| సర్వంనూ
 తనమెవరుద్రనృపతైర్దానే నతన్నిమితౌసామగ్రివతురాన
 నెనకియతీకీదృక్క్రమాకల్పితా|| ౮ || శమోవై రాగ్యాదినా

సర్వేషాంభయంకర్వంతి|| ౭||విస్తయంలక్షయతి అభూర్వేతి || లూకసీ
 మాతివృత్తఃపదార్థాపూర్వాధ్యః - తద్దర్శనాదిజన్యోమనోవిస్తారోవిస్త
 యభివ్యధః - అయమేవాకస్మికమనోరథలాభాలౌకికవస్తుదర్శనాది విభా
 వో నయనవిస్తారసాధువాదాద్యనుభావోహద్వావేగాది సహకృతోద్భు
 తః|| ఉదాహరతి ఔన్నత్యమితి||వాఖ్యాతచరమేతత్ (కావ్యప్రకరణే -
 సంఖ్యా ౧౫-) అత్రకిమస్యశబ్దాభ్యామలౌకికత్వేన ప్రతీయమానాన్న
 త్యాదివిలోకనవిభావోవిస్తయఃప్రతీయతే|| ౮||శమంలక్షయతి || శమభి
 తి||అతాగ్రిదిశద్వైసశుశ్వరానుగ్రహసత్సంగమాదికంగృహ్యతే - వికారా
 విమయాభిలాషాదయః- తద్రహితచిత్తశ్శంవై రాగ్యాదిజన్యస్తృష్టాక్ష

యాద్యపరపర్యాయోనిర్వేదాభ్యోమనోవికారశ్శుభిత్వార్థః - అయమే
 వయమనియమాద్యనుభావోద్భుతినిర్వేదాదివ్యభిచారి చర్వ్యమాణశ్శాం
 తోభవతి॥ఉదాహరతి కిమితి ॥ మహతీమాయుర్ప్రథాంచతుర్వ్యగసహ
 స్రమేకందినమిత్యాదిక్రమేణ సంవర్సరశతరూపాం అనన్యసుగమామ
 సాధారణామిత్యర్థః- అస్తాంతరుషస్థవానిరస్తకామక్రథాదయః - బా
 హ్యంవాతాతపాదిజన్యమపీత్యర్థః-ఉపస్థవంపీడాం - అతిద్విర్భూమాయుర
 త్యుచ్ఛ్రితమైశ్వర్యంచేత్యుభయమాశాస్యం సర్వేషాం తత్సంపాదకే
 షువరమావధితయాప్రసిద్ధోపితావహపురుషాతావపి తృణాయమన్య
 మానానాంవైరాగ్యోభూమిలక్షణశ్శమఃప్రతీయతే ॥ నను అష్టేనా
 త్యేరసాఃస్మృతాఇతినియమాన్తమశ్శాంతరసోనసంభవతీతిచేత్తహికా
 తపవంప్రప్తవ్యాః- కింమునినాశాంతస్థాయినపవానిరూపణాత్తదభావః -

నిర్వికారచిత్తత్వం ॥ యథా ॥ కింలబ్ధంచతురాననేనమహతీ
 మాయఃప్రథాంగచ్ఛతా లభ్యా సంపదవప్యనన్యసుగమా
 మింద్రైరికింవాకృశంభిత్యస్తాంతరుషస్థవాన్సుకృతినోనోజా
 నతేబాహ్యనుప్యద్యోపస్థవమంధ్రినాథతిలకేవిశ్వంభరాం

ఉతతత్సావగ్రీవైధుర్యాత్ - అహూస్విదజ్ఞాన్యుత్వాత్ - అథవాం
 తర్భావాత్ - యద్వాపురుషాథాభావాత్ - నాద్యః - నిర్వేదపవశాం
 తస్యస్థాయీభావఇతిమునినాంగీకృతత్వాత్ - తచ్ఛానేకరససాధారణ
 స్యవ్యభిచారిణస్తతోవ్యమంగళప్రాయత్వేపిసజాతీయాగ్రగణ్యత్వం
 ప్రాధాన్యేన కంచిద్రుపవశేషం ప్రత్యసాధారణంస్థాయిత్వం బోధ
 యితుమితిప్రతిపాదనాత్ - తదుక్తంకావ్యప్రకాశే - నిర్వేదస్వాహంగ
 శప్రాయస్య ప్రథమమనుపాదేయత్వేవ్యుపాదానం వ్యభిచారిత్వేపి
 స్థాయిత్యాభిధానార్థంతేననిర్వేదస్థాయీభావశ్శాంతోపి నవమోస్తిరస
 ఇతి-ఉక్తంచద్వన్యాచారైః - తృష్ణాక్షయనుఖస్యయః పరిపావస్తస్థ
 త్నానోరసఃప్రతీయతపవేతి - ఏతద్వ్యాఖ్యానవ్యాజేనలోచనేవ్యుక్తం -
 తృష్ణానాం విషయాభిలాషాణాం సిద్ధోయః క్షయస్సర్వతోనివృత్తిరూ
 పోనిర్వేదఃసపవనుఖం తస్యస్థాయీభూతస్యయః పరిపావస్తస్యచర్వ్య

మాణతాకృతః సపవలక్షణం యస్య సశాంతో రసః ప్రతీయతపవేతి - నచని
 ర్వేదప్రృష్టాక్షయా శ్చైశమపర్యాయోనసుఖరూప ఇతి శంకసీయం - వై
 యాసి కానామవిద్యానివృత్తి వదస్యాపి సుఖరూపత్వసంభవాత్ - తదు
 క్తం॥ యచ్చ కామసుఖం లోకే యచ్చ దివ్యం మహాత్సుఖం॥ తృష్టాక్షయసు
 ఖస్యైతే నాహా తష్టాడశీంకలామితి - నద్వితీయః - వై రాగ్యాదిసామ
 గ్రాహ్యస్స లభత్వాత్ - తథాహి - వై రాగ్యపరమేశ్వరానుగ్రహ ప్రా
 పీననుశలపరిపాక సత్స్పరుష సేవావేదాంతవిచారాదయో విభావాః య
 మనియమాదయోనుభావాః - రాజ్యధురోద్వహ నాదయోపి శాంతస్వజ
 నకాదేరనుభావా ఇత్యుక్తం లోచనే - మతిస్త్పృతిచింతాధృతివితరాద
 యోవ్యభిచారిణ ఇతి - నవృతీయః - రాగద్వేషకలుషితాంతఃకరణానామ
 చర్వణీయత్వే నాశ్లాఘ్యత్వే పీవీతరాగాణాంతదభావాత్ - యదికతిప
 యాశ్లాఘ్యత్వమాత్రేణ రసత్వాత్ప్రచ్యవేత - తహివీతరాగాణామ
 శ్లాఘ్య ఇతి శృంగారోపి ప్రచ్యవతాం - నచ శుద్ధః - నతావచ్ఛృంగారాదా
 వంతర్భావస్సంభవతి, అప్రసక్తత్వాత్ - ననుదానాద్యుపాధినాత్రివిధా
 వీరః - తదుక్తం మునినా॥ దానపీఠం యుద్ధపీఠం ధర్మపీఠం తతైవచ॥ రసంవీ
 గమపి ప్రాహుబ్రహ్మేత్రివిధసమ్మతమితి॥ అయంచ ధర్మప్రధానో వీరపవే
 తితత్రైవాంతర్భావశ్శాంతస్వసంభావిత ఇతి చేన్న॥ ఉత్సాహస్యాహమే
 వంవిధ ఇత్యేవం ప్రాణత్వే నాభిమానమయోవీరః । సర్వాహంకారప్ర
 శమైకరూపశ్శాంతః॥ ఏవమనయోరత్యంతవై జాత్యాత్ । తహిదయావీ
 రేంతర్భావ ఇతి చేన్న - తస్యాప్యేవం విధత్వే శాంతస్యైవ నామాంతరక
 రణం అనై వంవిధత్వే వీరప్రభేదపవేతి - ఏవమప్యంతర్భావాంగీకారే స
 ర్వత్రైకరస్య ప్రసంగః॥ నాపి పంచమః । చతుర్థాపురుషార్థస్య ముక్తేరేత
 దేకసాధ్యత్వాత్ । తదుక్తం భావప్రకాశే । సర్వప్రకారై స్సంపూర్ణా
 కామస్సంతుష్టమానసః । పాబోష్ఠిముక్తించరమేశాంతేనైవరసేన
 స ఇతి । లోచనేదోక్తం॥ మోక్షఫలత్వేన చాయం పరమపురుషార్థనిష్ఠు
 త్వాత్ సర్వరసేభ్యః ప్రధానతమస్స చాయం శాంతరస ఇతి । తస్మైన్న
 వైవరసా ఇతి సిద్ధం । వత్సలాదిరసాంతరాణామంతర్భావాదికమన్యతోద్ర

ప్రవృత్తిం || ౯ || విభావానుభావాదీనాం ప్రతిరసమసాధారణతయాయథా
 రసముదాహర్తుముచితత్వాదాదౌ శృంగారముదాహరివ్యమాణస్తదా
 లంబనముదాహరతి లావణ్యేతి || ముక్తాఫలేషుభాయాయాస్తరశతృమి
 వాంతరా | ప్రతిభాతీయదం గేఘతల్లావణ్యమిహియాచ్యతఇత్యుక్తలక్ష
 ణఃకాంతివిశేషోలావణ్యం | తస్యైకకళినిః- కదాచిదపితన్నక్షీయతఇతిభా
 వః | రచనాశిల్పంలంగోపాంగ సౌమ్యవనిర్మాణంతద్విషయప్రతిజ్ఞాయా
 లవధిః ఇతఃపరం విభాతాప్రతిజ్ఞాతుమపినశక్నోతి కిముతపిభాతుమితి
 భావః | శృంగారస్యప్రతిభూః||స్వామిభృత్యాధనాన్జానాంవ్యవస్థాపరి
 కల్పనే | అన్యోయఃక్రియతేశిష్టఃప్రతిభూస్సనిగద్యతఇతి సోమేశ్వరోక్త
 లక్షణః | యథాప్రతిభూరథమణాన్ధనముద్ధరతితథేయమపివై రాగ్యా

భిభ్రతి||౯||అథశృంగారస్యాలంబనవిభావోయథా||లావ
 ణ్యైకకళిని ర్విభాతృరచనాశిల్పప్రతిజ్ఞావధిః శృంగారప్రతి
 భూర్విలాసవిషణిః కందర్పఘంటాపథః | నారీణామధిదేవ
 తాచ తరుణీసేయంకిమనైర్వర్ణజైరస్యామన్తథమన్తథఃప్రి
 యతమస్మిప్రీతరుద్రోన్మవః||౧౦||ఉద్దీపనవిభావోయథా||ఉ
 రోమాత్రైతేధంభవదపివిలాసైరభినవైర్మృగాత్యోస్తారు
 ణ్యుత్రిభువనమిదంవ్యాకులయతి | స్తనాభాగస్థితంయదికిల

చ్ఛృంగారమితిభావః | విలాసానాంవిషణిఃపణ్యవీధికా | విలాసాపేక్షా
 యామతైవిసంపాద్యాఇతిభావః | కందర్పస్యఘంటాపథోవిస్రంభవి
 హారభూమిరిత్యర్థః | సేయంప్రసిద్ధా తరుణీయువతిః నారీణామధిదేవతా
 చ సర్వగుణాశ్రయత్వేనోపాస్యత్వాదితిభావః-యదాహుః | గుణాఃపూ
 జాస్థానమితి | గుణసామగ్రీఫలస్యప్రేయసోలాభాతిగంగుణాంతరకథ
 నేనేత్యాహ-కిమనైర్విరితి ||అత్రలావణ్యాదీనామాలంబనగుణానాముద్దీప
 నవిభావత్వే ప్యాలంబనోపసాగారాథమేవోపాదానాన్నతత్ప్రాధా
 న్యం|| ౧౦ || ఉద్దీపనవిభావముదాహరతి ఉరభితి || ఉరోమాత్రైఉత్తేధ
 ఉచ్చాసతాయస్త్రిక వయసిస్తనాలవాలస్థలే కించిదున్నత-మరభితిప్రతి
 తిర్జాయతేతదిత్యర్థః | స్తనయోరాభాగోవిస్తారః | స్థితంసమృద్ధం |

స్థాయస్థినిస్తాయామితిస్థిభావః । ఉదయదేవయావనం జగన్మోహ
నంజాయతే - ఉదితంపరిపూర్ణాణాంవాకిమువక్తవ్యమితిభావః ॥ ౧౧ ॥
అనుభావముదాహరతి స్మరేతి ॥ వాఖ్యాతమతత్ప్రసింగేనకావ్యప్రకర
ణోపనం రసాంతరసంబంధినోవిభావానుభావాయథాయోగం స్వస్వర
సప్రకరణేద్రష్టవ్యాః ॥ ౧౨ ॥ సాత్వికానాంసామాన్యలక్షణప్రస్తావే
బాహ్యభ్యంతరభేదేనదైవవిభ్యముక్తం - తత్రబాహ్యనాంస్తంభాదీ
నాంస్వరూపోదాహరణేవక్తుంప్రతిజానీతే, అథేతి॥ వక్తి॥ స్తంభఇతి ॥ వి

భవేతాఖలుకథాభవిత్రీకిం వాన్యద్విజితమఖిలం పుష్పన
నుమా ॥ ౧౧ ॥ *అనుభావోయథా ॥ స్మరన్మైరాన్వందస్తితమ
ధురసారభ్యనుభగామనాగ్నిదాజాడ్యాస్త్రిణయరసక
లలభరితాః । కృతానేకసంధాన్తనసంజనహస్రాణిస్థ
జతఃకటాక్షాన్వామాక్షీరతివరితోరుద్రస్త్రివతిం॥౧౨॥ *అథ

— సాత్వికానాంస్వరూపోదాహరణాని —

సాత్వికానాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ స్తంభస్సోన్మి
మిక్రియాంగత్వంరాగభీత్యాదిసంభవం ॥ యథా ॥ కాల
ఇపురంతిలఃపెంఖతీఃరేద కదంపఃమలినసరుంకింణాఃపిల
ంతిలశించళగీః॥ ఛాయా ॥ కాకతిపురస్త్రియఃపశ్యంత్యోన
రేంద్రకందర్పం । మదనశరోతీగ్ధాఇవస్థితా నిశ్చలాంగ్యః॥
౧౩ ॥ ప్రళయస్సఖదుఃఖాదైవ్యైర్దాహమింద్రియమూఢానం॥
యథా ॥ జలమలినదూవసారో సహి వినో వీరరుందణివ

షాదవిష్ణుయాదిజన్యోజాడ్యనిమగ్నంపత్వాద్యనుభావో విష్ణుజ్ఞచేతనతయా
చేష్టావిఘాతః స్తంభఇత్యర్థః॥రాగసంభవం స్తంభముదాహరతి కాలఋ
తి ॥ మదనశరోతీగ్ధాఃకామబాణకీలితాఇవ । అశ్రవశ్యంత్యోనిశ్చ
లాంగ్యఇత్యనేనసత్యపితైతన్యోనిశ్చేష్టత్వకథనాత్ స్తంభఇతిభావః ॥
౧౩॥ ప్రళయంలక్షయతి॥ ప్రళయఇతి॥ సుఖమదనిద్రాప్రళోరాదిజన్యం
దుఃఖాభివం గాద్యనుభావం నిశ్చేతనతయానష్టచేష్టత్వం ప్రళయఇత్య
ర్థః-తదుక్తం ॥ వాక్యాయమసాంప్రాయఃప్రళయోనష్టచేష్టతేతి ॥

సుఖమూలప్రశయముదాహరతి || జపతి || సర్వాణాం ద్రియాణాం స్వస్వ
వ్యాపారేభ్యః ఉపరతానీత్యర్థః - అతపవని శ్చేతనతయానప్తచేష్టత్వమితి
భావః || ౧౮ || రొమాంశకంపయోరుదాహరణలాఘవాద్ధంయుగపల్లతః
ణమాహ || సుఖత్యాది || సుఖోత్సాహభయవిత్తయాదిజన్యోగాత్రసం
స్పర్శనోల్లసనాద్యనుభావో రోమోద్గమోరోమాంశభ్యర్థః - భయ
జ్వరజరాదిజన్యః స్ఫురణాద్యనుభావో గాత్రకంపోవేషధురిత్యర్థః || సుఖ
జన్యయోరోమాంశకంపయోరుదాహరణమాహ || దత్తపతి || దయితాలిం

చదో, జదంతూణాణీమంజత్తముంభాతి ఇదిలం గామోభా||జి
తమదనరూపసారస్సఖినివవీరరుద్రస్త్వవశం ద్రః | యందృష్ట్యా
నిమజ్జతి మూర్ఛాయామింద్రియగ్రామః || ౧౮ || సుఖాద్యతి
శయాజ్ఞాతారోమాంశారోమవిక్రియా | రాగరోషభయాది
భ్యావేషభుక్త్యాత్రకంపనం || ద్వయోరుదాహరణం యథా || ద
త్తపతిగణానింభరకపాతవహూవిఓలజింఘీ | ఉంగిరత్తలితర
ంతిదమలః సరేపుశలభం మేణ || ఛా || దయితాలింగననిభా
రకంపావ వధూర్వియోగజీర్ణాంగీ | ఉద్గిరత్యంతరస్థితమద
నశరాకాపులకచ్ఛత్తనా || ౧౯ || వపుర్జలోద్గమస్సేస్విదోరతిఘ
మశ్రమాదిభిః || యథా || శృణ్వంతీప్రియసందేశంప్రియ
సఃకాకతీశితుః | పురరాజ్యాభిషిక్తైవస్వినాంగీవానుల్లా
వనా || ౧౯ || విషాదమదరోషాదెర్వర్ణాన్యత్వం వివర్ణతా || య

గననిర్భరకంపావవధూర్వియోగజీర్ణాంగీ - అతపవ-ఉద్గిరత్యంతరస్థితమ
దనశరాకాపులకచ్ఛత్తనా || సరేత్తత్యత్రశస్యేదిత్యేత్వం || ౧౯ || స్వేదం
లక్షయతి || వపురితి || నిదాఘశ్రమహర్షవ్యాయామలజ్ఞాభయక్రోధాది
జన్యోవాతేచ్ఛావ్యజనగ్రహణాద్యనుభావో వపుర్జలోద్గమస్సేస్విదత్తత్య
ర్థః || హర్షజన్యం స్వేదముదాహరతి శృణ్వంతీతి || ప్రియసందేశంస్వకుశ
లప్రేషణం || ౧౯ || వైవర్ణ్యం లక్షయతి విషాదేతి || కౌపాతపశీతభయాది
జన్యంతార్కృతసౌందర్యవిప్లవాద్యనుభావంభిన్నవణాత్వం వైవర్ణ్యమిత్య
ర్థః - విరహజన్యవిషాదమూలం వైవర్ణ్యముదాహరతి || ఇరణాహతి || ఏ

జ్ఞాంజిదానీం-శ్యామాయాఃయువతేఃశ్యామవర్ణాయాశ్చ॥ ౧౭॥ అశ్రూ
దాహరతి॥ అశ్రివ్వితి॥ క్రొధహర్షభయజృంభాదిజన్యంనేత్రమాజనాద్య
సుభావంనేత్రజలమశ్రిత్యర్థః॥ దుఃఖమూలమశ్రూదాహరతి॥ వీరేతి॥
౧౮॥వై స్వర్వంలక్షయతి మతమితి॥ హర్షశోకభయజ్వరాదిజన్యంస్వ
రవర్ణస్థలిత్యాద్యసుభావంగర్గదభాషిత్యంవై స్వర్వమిత్యర్థః॥ హాషణ
మూలంవై స్వర్వముదాహరతి॥ విలంబిత్వితి॥విజనెనురతసమయృత్యర్థః॥

ధా॥జరణాహవదధవళెతుంర్పుగుణేసాహుసంమరతీప । అ
గాభిపాడరాభి పక్షిజాఅభిసామాప ॥ ఛా ॥ సరనాథవర
ద్రధవశాంస్తవగుణాసాధుసంస్తరంత్యాః । అంగానిపాం
డరాభిభదానీంజాతానిశ్యామాయాః ॥ ౧౭ ॥ అశ్రు నెత్తో
ర్భవంచారిదుఃఖరోషప్రహర్షజం ॥ యథా॥ వీరదురస్యపా
ద్భీతంపాండ్యంమగ్నంపయోనిశౌ । అన్వేష్టుమవతద్యోపిద
శ్రుధారాపగాయతే ॥ ౧౮ ॥ మతంగర్గదభాషిత్యంవై స్వ
ర్వంప్రమదాదిజం॥ యథా ॥ విలంబమిపివిజనమభామంభా
మాంఖరభణివీపి । పంకొముణిభిలంబిగోఅంభవముఅపభణి
అం ॥ ఛా ॥ విజనేప్రియేణసమంతౌమతౌమాక్షరం భణం
త్యాః । పకోజానాత్యసంగోర్ధంవధ్వాభణితానాం ॥ ౧౯ ॥

————— వ్యభిచారిభావానాంస్వరూపదాహరణే ఖిక్ల —————

అభవ్యభిచారిణాంనిర్వేదాదీనాంస్వరూపముదాహరణం వ ॥

ప్రియేణసమంతౌమతౌమాక్షరంభణంత్యాః - సుఖపారవశ్యాదితిభా
వః-పకోజానాత్యసంగోర్ధంవధ్వాభణితానాం - త్రాయస్వ త్వంమే
ప్రాణా అలమలం మామేత్యాదీనాం దైన్యప్రేమాలమగ్ధాదిసమగ్ధా
నాంవచనానామిత్యర్థః (ముణి-భిత్వప్రజానాతేర్ముణాదేశః) అత్ర
గర్గదవాక్యానాంకామోద్దీపకత్వమతిమాత్రమభూదితి పరమోభావః ॥
౧౯॥సంచారిణాంస్వరూపదాహరణక్రమేణాహ ॥ అథేత్యాదినా ॥ ౨౦
ర్వేదంలక్షయతి॥ దుఃఖితి ॥ దుఃఖాదిజనితానిశ్చలత్వబుద్ధిర్నిర్వేదకత్వ

ధ్ధః-అయంచవిభావానుభావరసాంగత్వేనస్వాతంత్ర్యేణ బహుభాసం
భవతి- అతస్తత్సంగ్రహాద్ధమాదిశబ్దః ॥ అస్యానుభావానామా తత్త్రేతి॥
చశబ్దాద్వైవర్ణ్యాదయోగ్యహ్యంతే - సంచారిణామపిక్వచిదనుభావ
త్వంసంభవతీత్యుక్తం- తత్త్రప్రియవియోగజన్యదుఃఖములంభిర్వైదము
దాహరతి॥ సహీతి॥ ప్రతాపరుద్రంచేతి-చశబ్దోపధాః శే- కర్పూరాద్యతి
రిభ్యమానశై త్వసారభ్యయోస్తత్రైవసులభత్వాదితిభావః ॥ ౨౦ ॥ ఉ
దాహరణాంతరాన్యన్యతోద్రష్టవ్యాసీత్యుపేక్ష్య గ్లానిలక్షయతి॥ గ్లా
నిరితి॥ తుమ్మిపాసా నిధువనాదిప్రయాసజనితోబలాపవయోగ్లానిరిత్య

యథా॥ దుఃఖేష్వ్యేతత్వబోధాదేర్నిర్వేదోనిష్ఫలత్వధీః ।

తస్రచింతాశ్చునిశ్వాసదీనతాస్సంభవంతిచ ॥ యథా ॥ స

హీకంపూరేణికిక ధూర్విమలలజ్జితాఉగ్రుణసిసిరజససు

రహితశేహితపలమందల॥చాయా॥సఖకర్పూరేణకృతంకిం

కస్తూర్యామలయజస్తివృతు । గుణశిశిరంయశస్సరభింతనయ

ప్రతాపరుద్రంచ॥ ౨౦॥ అథగ్లానిః ॥ గ్లానిర్బలస్యావచయో

వైవర్ణ్యరతికారణం॥యథా॥ తేంభౌంకివహామహీభిధర

ఇభుఃపలవరుందంస । తేహితపలధరతీసాహసిఈదుంబళగి

ష్టి ॥ ఛా ॥ త్రైలోక్యంవహతిమహీతాఽధరతిభుజఃప్రతాప

ధ్ధః-వైవర్ణ్యరతిగ్రహణంతౌమాంగవచనక్రియాద్యుపలక్షణం - సురత

శ్రాంతాయాః ప్రియగౌరవోద్వహనప్రయాసాపాదన ముత్కంఠం

త్యాఃకస్యాశ్చిద్దైర్బల్యముదాహరతి॥ తేల్లోకగమితి॥ త్రయోలోకాస్త్రై

లోక్యంవిశ్వమిత్యధః - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ పృథ్విప్రత్యయః- హృద

యేనవక్షస్సలేన-సాహసికీస్వయంతస్వంగీతివిదిత్వాపిప్రవృత్తత్వాదితి

భావః- సహసాబలేనవిమృశ్యవర్తతఇత్యస్మిన్నధే- ఓజస్సహారంభ

సావతరత్యతి తగంతాత్సాహసికశబ్దా త్కలోసేస్త్రీయాం శత్యశ్చ

కారప్రత్యయప్రాప్తేసాహసికీతిరూపంగౌరాదౌతథావిభావా- పుం

పా - † పలవరుందనివచన - ప్రతాపరుద్రస్వవంగ్రం

సోజాతేర్జవేతి వికల్పస్తు అప్రాప్తనీలాదిశబ్దవిషయశ్చతి సాహసికేత్యా
కారాంతపాతఉపేక్షణీయః॥౨౦॥శంకాంలక్షయతి ॥ అనిష్టేతి॥పరక్రా
ర్యాదాత్తుదుష్టయాద్వాఅనర్థప్రాప్తైరభ్యూహనంశంకెత్వర్థః - అది
గ్రహణాద్వైవర్ణ్యవైస్వర్యదిగవలోకనాదయోగ్యహ్యంతే ॥ ఉదా
హరతి॥ ఇముణద్వితీ ॥ ముద్గానాంగూఢాసురాగస్యప్రాకట్యమేవానర్థ
ఇతిభావః॥౨౧॥అనూయాంలక్షయతి॥పరేతి॥ గర్వదౌర్జన్యమన్యజన్యంప
రోత్రుర్నాసహిష్ణుత్వమనూయేత్వర్థః - నిందాపజ్ఞాభ్రమిక్వూదయో

గుర్రస్య॥ తచ్చృదయేనధరంతీసాహసికీదుర్బలాంగ్యప్తి॥౨౦
అథశంకా॥అనిష్టాభ్యాగమోత్ప్రేతౌశంకారోమాదికారణం॥
యథా॥ ఇముణదు అంశోంతి మవి హిలపరిచదీ పితి
ంసకిదో॥ కిపలదమ్మిజణాణసంవగీణేహిపుశపహి ॥చా॥ నజా
నాత్వస్యశ్చతిమయాహృదయేపరిచయఃప్రియస్యకృతః॥ కిం
ప్రకటాస్తిజనానాంసర్వాంగీకైఃపులకైః ॥ ౨౧ ॥ అథా
నూయా॥పరోత్రుమా- సహిష్ణుత్వమనూయాపరికీర్తితా॥
యథా ॥ అహిలక్షువి గుణేహి రూపేణలక్షంయుకిమహీల
హిల॥జతపతనరుందోజహుమణశ్చభాఅహేత॥చా॥ అభి
జాత్యాగుణైరూపేణచమత్తః కింమహీలధికా ॥ యత్తాంప్ర
తాపరుద్రోబహుమన్యతేభాగధేయంతత్ ॥౨౩॥ అథమ
దః॥మదిరాదికృతోమోహహర్షవృత్తికరోమదః ॥యథా ॥భ

మభావాః॥ఉదాహరతి॥అహీతి॥అభిజాతిఃకులం-గుణాఃదాక్షిణ్యదయః-
యత్రచతుర్విధాభరణరాహిత్యేపితత్వాహిత్యేనేవాభాసనం తద్రూ
పంతి వేధ్యారోప్యవిత్సేవ్యబంధనీయైరభూషితం॥యద్భూషిత మివాభా
తితద్రూపమితికథ్యతేశ్చతిలక్షణాత్ అధికాకిం , నభవతీత్వర్థః - తథాపి
బహుమానేభాగధేయమేవనిమిత్తమిత్యాహ॥యదితి ॥౨౩॥ మదంలక్ష
యతి మదిరేతి॥మోహూవై చిత్ర్యంహమఃపరీసాదః- మదిరాదిజన్యో
యహృ మోహసంకరోమదశ్చత్వర్థః॥అత్రవాగంగస్థాలిత్వహసితరుదితా

దయోయథా యోగము త్రమాదిష్వనుభావాః॥ (సమ్మోహనందసంభేదో
మదోమద్యోపయోగజః । అమునాచో త్తమశ్చేతేమధ్యోహసతిగాయతి ।
అథమప్రకృతిశ్చాపిపనుపవక్తిరోదితీతిసాహిత్యదర్పణే) ॥ ఉదాహరతి ।
భణకుతి ॥ ౨౪ ॥ శ్రమంలక్షయతి ॥ శ్రమశ్చితి ॥ అథ్వసురతాదిజన్యః ఖేదః
శ్రమశ్చిత్వర్థః - స్వేదఉపమర్దనాదేరుపలక్షకః॥ ఉదాహరతి॥ అలచ్చకు
తి ॥ ౨౫ ॥ అలస్యంలక్షయతి ॥ మంచేతి ॥ గర్వశ్రమాదిసాప్రయత్నమాం
ద్యమాలస్యమిత్వర్థః - అత్రజృంభోపవేశనాదయోనుభావాః ॥ ఉదాహ

ణశ్చఅలసగలంధహసశ్చఅమదలరాఅభరిఅంభీ॥ పిలవితామ
శ్చరావిపరవసాఉవహసామగీ ॥ ఛా ॥ భణతిచాసంగతార్థంహ
సత్వమందంచరాగభరితాక్షీ । ప్రియవితామదిరయాపరవ
శాపశ్యతశ్చామాంగీ ॥ ౨౪ ॥ అథశ్రమః ॥ శ్రమఃఖేదో
ధ్వంత్యాదేర్జాతస్సైదాతిభూమిక్యత్ ॥ యథా ॥ ఆలంభశ్చ
ఎంపపిపీసక రేతీగఆగఆసితంమసిసేదజలేహిసనరి భుభి
తిగరాఅసి ॥ ఛా ॥ ఆగచ్ఛత్యేవప్రియైకస్తాతుగర్వతీగతాగ
తాయాసం । తామ్యసిస్వేదజత్రస్సందరి లుభితాంగరాగా
సి ॥ ౨౫ ॥ అథాలస్యం ॥ మందోద్వమత్వమాలస్యంకర్తవ్య
మప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ ఆస్తామ్మగాత్యోగ్యహక్యత్వవ
ర్తాస్త్యాంగోపచారేష్వపియత్నమాంద్యం । కర్తవ్యమగ్రేద

రతి ॥ ఆస్తామితి ॥ గృహక్యత్వవార్తా ధూపవాసనావితానసంవిధానాది
ప్రసంగః స్వాంగోపచారేషుమృగమదానులేపనమాల్యధారణమకరికా
రవనాదిషుయత్నమాంద్యంప్రయత్నైశ్చిల్లం - ఉపచారకరణంపునర
తిమారమితిభావః - అగ్రేప్రియాగమనమమేయితా రవ్యంప్రత్యుద
మనరభసాన్లైష ప్రియభాషణాదికం చిత్ ప్రరోబలాత్ విలమాశ్రిత్యకా
రయతి - ల్యబ్లోపేపంచమీ - అత్ర మందయత్నైపాతేపథేయస్యమాం
ద్యస్య సమాసే గుణభూతత్వా దవిమృష్టవిధేయాంశం నామ దోష
స్సాన్యత్ । సన్వేకసంధిత్వతోపరంప్రచ్యవతశ్చితిన్యాయేనావిమృష్టవిధే

యాంశంపరిహరతోనుశాసనవిరోధస్సౌత్ - పూరణగుణేత్యాదినా గుణేనపక్షీ సమాసప్రతిషేధాదితిచేదైవంచుంథాః-సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్తద్యత్నకారవం ప్రసజ్యేత చందనగంధ ఇత్యాది సూత్రభావ్యకారాదిమహాపురుషప్రయోగదర్శనాత్తత్సగుణేషుప్రతిషేధాభావాత్-పూరణగుణేతి ప్రతిషేధస్య పటస్య శుక్ల ఇత్యాద్యతత్స్థగుణవిషయత్వాదితి-ప్రసంచితంచైతదత్తదుపాధ్యామైర్ఘంటావధేనచనస్వీకృతమర్థగౌరవమిత్యేతద్వాద్యాభ్యానావసరే ॥౧౬॥ దైన్యంలక్షయతి ॥సత్వేతి ॥ స

యితస్యయత్స్వయన్నూనం బలాత్కారయతి స్మరస్తత్ ॥

౧౬॥ అథదైన్యం ॥ సత్వత్వాగాదనాద్ధత్వందైన్యంకార్పణ్య

సంభవం ॥యథా॥ఆణేదుణగణాహగదోఘసహజణోవిశజే

ఇమంమహాణమామిచదసేంఖలదిరెహిశుసింతి॥ఛా॥ఆనేతుం

నరనాథంగతఃఖలుసఖజనోవిలంబతే॥చుమ్మధనమామిచంద్రం

శిక్షయచిరయశుచదితి ॥౧౭॥ అథచింతా ॥ ఇష్టానభిగ

మాధ్ధ్యానంచింతాశూన్యత్వతావకృత్ ॥యథా॥సంజిహి

అవిగురుఅణణలపెంఖఇప్రంభిఅవిణాలవఇ ॥ పసావిమంగఇగ

ఇహిఅలంపపిఆణుబధంస ॥ఛా ॥ సన్నిహితమపిగురుజనం

నచప్రేక్షతేవృష్టాపినాలపతి ॥ పసాపిమార్గతిగతిం హృదయ

స్యప్రియానుబంధస్య ॥౧౮॥ అథమోహః ॥ మోహస్త

త్వత్వాగోదౌర్గత్యాదేమపలక్షకః - తేనసత్వత్వాగదౌర్గత్యాదిజన్యం

ఘనసోనాద్ధత్వందైన్యమిత్యర్థః - కార్పణ్యవచనందేహవచనమాలిన్య

ద్యనుభావానాముపలక్షణం॥ఉదాహరతి ఆణేమమితి ॥౧౭॥ చింతాంల

క్షయతి॥ఇష్టేతి ॥ అపేక్షితానవాప్తి మూలంధ్యానంచితేత్యర్థః - శూ

న్యతానిశ్వాసతాపాదయోనుభావాః॥ఉదాహరతి॥సంజిహిఅమితి ॥ అ

త్రప్రథమాధైనశూన్యత్వం ద్వితీయాధైనప్రియానవాప్తి మూలంధ్యా

నంచోద్యతే॥౧౮॥ మోహంలక్షయతి ॥మోహఇతి ॥ భీత్యాదిభిర్వైచ

త్వ్యంమోహాఇన్యర్థః - తత్రాజ్ఞానభ్రమోత్పాతఘూర్ణనాదర్శనావ

యోనుభావాః * || ఉదాహరతి || కథమితి || దీర్ఘదీర్ఘంప్రియాగమనార్థం
కదావాగభస్తిమానస్తమీయాదితి ప్రతీక్షణేనాతీదీఘమిత్యర్థః - ప్రకా
రేగుణవచనస్యేతిర్ధ్వార్థాః - వాసరంకథమపిక్షణగుణసయాకథంబిత్
ప్రయత్నగౌరవేణేత్యర్థః || జ్ఞాతహేతువివక్షాయా మప్యాదికథమ
వ్యయం | కథమాదితథాప్యంతంయత్నగౌరవబాధయోరిత్యభిధానాత్ -
గమయిత్వాయాపయిత్వా - విరచితనవవేషావిహితప్రియాగమనసమ
యోచితశృంగారాసతి - అథశబ్దోవిశంబాభావనూచనార్థః - చూడతీపుం
ఖానుపుంఖితయాప్రియయిత్వా - హృదయే శేప్రాణనాథేవిరయతివిలం

మూర్ఛనంభీతిదుఃఖావేశానుచింతనైః || యథా || కథమపిగ
మయిత్వా వాసరదీర్ఘదీర్ఘంవిరచితనవవేషాప్రియయిత్వా
కదూతీః | చిరయతిహృదయే శేప్రాంశుభిశ్చంద్రపాదైర
భిహతసకలాంగీమూర్ఛితా కోమలాంగీ || ౨౯ || అథస్తృతిః ||
పూర్వానుభూతవిషయంజ్ఞానంప్రృతిరుదాహృతా || యథా ||
ప్రతాపరుద్రస్యభుజేవసంత్యాత్మణ్యాతపః కీదృశమార్జితం
స్యాత్ | స్మృప్తంసకృద్యేన మదీయమంగంప్రాప్తోతివి
ష్వక్సుఖవజ్రలేపం || ౩౦ || అథవృతిః || ధృతిశ్చిత్తస్యనైస్మృ

బమానేసతి - కోమలాంగీ - అతపవ ప్రాంశుభిరాయతైశ్చంద్రపాదై
రించుకిరణైః కశాకలైర్విరభిహతసకలాంగీ మూర్ఛితా - అనాథాః
పాదైరభిహస్యమానామూర్ఛంతీతిధ్వన్యతే || ౨౯ || స్మృతీలక్షయతి
పూర్వేతి || సదృశాదృప్తచింతాద్యైస్సంసారోద్బోధేసతిప్రాశ్వాను
భూతార్థవిషయంజ్ఞానంప్రృతిరిత్యర్థః - అత్రభూత్స్వమనశిరల్లకంపాద
యోనుభావాః || స్మర్మసుఖస్తరణముదాహరతి || ప్రతాపేతి || నిబిడస్స
థాలేపోవజ్రలేపః - అత్రకస్యచిత్తదంగస్యకాదాదిత్యః పీయకరస్స
ర్మస్సర్వాంగీణమవిచ్ఛిన్నంచసుఖంజనయతి - వీరరుద్రభుజేనిత్యనివాసా
యాభూమేఃకిమువక్తవ్యమితిభావః || ౩౦ || ధృతిలక్షయతి ధృతిరితి || ఆ

* మోహూవిదితతాభీతిదుఃఖావేశానుచింతనైః | ఘూణానా
గాత్రవతసభ్రమణాదర్శనాదికృదితిసాహిత్యదర్పణే. *

దిగ్రహాణావృత్త్యాదయోగ్యహ్యంతే- జ్ఞానాదిభిర్నిష్పృహత్యంధృతిరి
త్యర్థః- + ఏతైరేవసంతోషోఽభ్యుతితిత్యన్యే - అవ్యగ్రభావాదయోనుభా
వాః॥ ఉదాహరతి వీరేతి॥ హేహృదయ-త్రయాణాంభవనానాంసమా
హారస్త్రీభువనం-పాత్రాదిత్వాన్నస్త్రీత్వం-ధురంవహతీతిధురీణః - ఖ
స్సర్వధురాదిత్యత్ర యోగవిభాగాజ్జప్రత్యయః - సాధుసాధ్విత్యాభీ
త్యైర్ద్విర్భావః- అత్రాభీష్టాగమాధ్యుతిః॥ ౩౦ ॥ వ్రీడాంలక్షయతి చేత
శ్చితి॥అనంగనిమిత్తారాగోనంగరాః- స్తవఃస్తాత్రం- ఆదిగ్రహణాదాచా
రభ్రంశాదయః- చేతస్సంకొచనంధావ్యైర్భావః- మదనాభిలాషాదిభిర్న

హ్యంజ్ఞానాభీష్టాగమాదిభిః ॥ యథా ॥ వీరరుద్రస్థపతౌహృ
దయత్వద్వల్లభేత్రిభువనైకధురీణే । సాధుసాధుకృతకృత్య
మసిత్యంమన్యనైజగదశేషమసారం॥ ౩౦ ॥ అథవీరీడా॥చేత
స్సంకొచనంప్రీడానంగరాగస్తవాదిభిః॥ యథా ॥ తథాస
మాలోకనకాతుకానాంమనోరథైరంధ్రపురాంగనానాం । వి
లోకితేరుద్రస్థపేభవంతిపర్యస్తపత్న్యైఃసనిమేషానిభవంతి॥ ౩౧ ॥
అథచపలతా॥ చాపలంత్యనవస్థానంరాగద్యేషాదిసంభవం ॥
యథా ॥ దృష్ట్వారుద్రనరేంద్రంతరళతరాక్షివిలాసమ్ముదు

నస్సంకొచోప్రీడేత్యర్థః - అత్రాంతర్ధానవైవగ్న్యైర్భాముఖత్వాదయో
నుభావాః ॥ ఉదాహరతి తథేతి ॥ అవ్యాసంగేనానిమిషేణచత్యష్టాను
గుణందృష్ట్వాజన్తనోజీవితస్య నయనానాంచ సాఫల్యంసంపాదయామ
శ్చిత్వాదయోభిలాషామనోరథాః-తైర్వైతుభిః- తథాభూతంగాథమాలో
కనకాతుకందర్శనోత్కంఠాయాసాంతాసామాంధ్రపురాంగనానాం వి
లోచనాని- రుద్రస్థపేవిలోకితేనతిపర్యస్తపత్న్యైఃసనిమేషానిభవంతి -
దృష్టిమపసారయంతీత్యర్థః- అత్రస్థపావలోకనానంతరమేవానురాగో
దయాల్లజ్ఞాభూదితిభావః॥ ౩౧ ॥ చాపలంలక్షయతి చాపలమితి ॥ రాగ

+ జ్ఞానాభీష్టాగమదైవ్యస్తుసంపూర్ణస్పృహతాదృతిః । సాహిత్యవ
చనోల్లాససహాసప్రతిభాదికృత్..... *

దేవుడు మా తన రాద్ధిమూలమున వస్థానం చాపలమిశ్యర్థః † అత్ర రాగమూలం
చాపలముదాహరతి దృష్ట్యేతి॥ బాలారు ద్రనరేంద్రం దృష్ట్యైతరళతరా
క్షీఅతిలోలదృష్టిరిత్యర్థః-విలాసమృదుహాసావిలాసప్రధాన మందమ్మితా
చ-భవతీతిశేషః- అత్ర తరళదర్శనాదిచేష్టాచతుష్టయమధ్యే తుణమప్యేక
శ్రమనసోనవస్థానాచ్ఛాపలం॥ ౩౩॥ హాషణంలక్షయతి ప్రసత్తిరితి ॥ ప్రి
యాగమనపుత్రజననాద్యుత్పవాదిజనితోమనగ్లప్రసాదోహాషణఇత్యర్థః-
స్నేహదాయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి॥ యదితి ॥ అత్ర కాచితాగమనీషు

హాసా । కలయతిహాక్తికహారంస్పృశతిచక్కణ్ణోష్ణులంబాలా॥
౩౩॥ అథహాషణః॥ ప్రసత్తిరుత్పవాదిభ్యోహాషణస్నేహాశు
కంపకృత్ ॥ యథా ॥ యత్పుర్వంసరసేషుపక్షముపశవ్యా
జ్ఞాత్తపస్సంచితం వక్షోజోయువయోద్దదద్యఫలితం జాలౌ
కృతార్థాయువాం । దత్తాకాకతివల్లభేనభవతోరేషాస్సవ
తుస్థస్థికస్తూరీద్విగుణీభవన్మరిమళాకల్పారమాలాయతః ॥
౩౪ ॥ అథావేగః ॥ ఇష్టానిష్టాగమాజ్ఞాతలవెగశ్చిత్తసంభ్ర
మః॥ యథా ॥ నిసాన్విధ్వనిమాకలయ్యసహసాహేలావిహః
రోద్యతంద్రష్టుం కాకతిపీఠరుద్రనృపతిం ప్రత్యగ్రకాతూహ
లాః । అర్ధాలంబితమండనాః ప్రతిపదంవ్యత్యస్తభూషాజవా
దారోహంతినువర్ణసౌధవలభీశ్చంగాణిపారస్త్రియః ॥ ౩౫ ॥

చా సుబోధ్య తయోః ప్రియదత్తస్వయంధృతకల్పారమాలాలాభజన్య
ధన్యత్వకథనవ్యాజేనస్వకీయంహర్షమావిహరోతి ॥ ౩౪ ॥ ఆవేగంలక్ష
యతి ఇష్టేతి ॥ ప్రియాదేరిష్టస్యరాజఃద్వరనాతవద్నాదేరనిష్టస్య చాగ
మాజ్ఞాతశ్చిత్తసంభ్రమ ఆవేగఇత్యర్థః - అత్ర హర్షశోకత్వరాస్తంభా
దయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి నిసాన్వితేతి॥ అర్ధాలంబితమండనాః - ఏక
ప్రిన్నేవలోచనేంజనమేకప్రిన్నేవ చరణే లాతూపలేపన మిత్యాదిక్రమే
ణేతిభావః- ప్రతిపదంప్రతిస్థానంవ్యత్యస్తభూషాఃవై పరిత్యేనాముక్తాభర
ణాః- కంఠాదౌకాంచ్యాదికఃకటితటాదౌహారాదికం చధారయంత్యిత్వ

† అత్రానుభావాః-భర్తృపారువ్యస్వచ్ఛందాచరణాదయః-

ర్థః॥ ౩౫॥ జాడ్యంలక్షయతి జాడ్యమితి॥ ఇష్టానిష్టాగమోద్భూతం ఇతికర్త
వ్యతామూఢత్వంజాడ్యమిత్యర్థః - అత్రానిమేషనయననిరీక్షణతూష్ణిం
భావాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి సమాయాతఇతి ॥ సఖిసమక్షనిమి
త్తలజ్జాభరేణాచ్ఛాదితానుభావోహ్నోంతస్తాపః- తస్యవ్యతికరస్సంబం
ధః - అశ్రవోపవరితుమిత్యత్ర నభోనచలతినోవిరమతీత్యుభయత్రాప్య
నుషంగః- తేనోభయత్రనభోద్వయేనలజ్జాసంభావితస్యచలనశ్చేదనో
త్కంఠాసంభావితస్యవిరమణనిషేధస్యచ నివృత్తిస్సూచ్యతే - యథా
హవామనః - సంభావ్యనిషేధనవర్తనేద్వైప్రతిషేధావతి-అత్రోత్కం
ఠాపత్రపాఖ్యాంప్రియోపచారంప్రతి ప్రవృత్తినివృత్తియభయత ఆక

అథజడతా ॥ జాడ్యమప్రతిపత్తిస్సాన్యదిష్టానిష్టాగమోద్భవా॥
యథా ॥ సమాయాతేనాథేప్రమనసిగృహాకౌరుత్రస్యవతో
వపుసేనం దర్శశ్రీవిజితమదనోదారయశసి ॥ వధూరంతస్తా
పవ్యతికరవశానోపపరితుం పురస్తాదాతీనాం నచలతితథా
నోవిరమతి॥ ౩౬॥ అథగర్వః॥ అన్యధికరణాదాత్మోత్కంఠో
గర్వోబలాదిజః॥ యథా॥ కొవాశశ్రుగ్రహణసమయోమా
దృశామీదృశానాం కీదృశైర్వరం ప్రతిధరణిభృణ్ణేటకీటే వ్య
మిషు ॥ ఇత్యావేశప్రతిభయభుజాటోపమర్వా రగర్వా
స్సంక్రీడంతేరణభువిభటాఃకాకతీంద్రస్యజేతుః॥ ౩౭॥ అథ

ర్షణాన్నాయికాయాస్పర్శవ్యాపారప్రతిబంధినీసేయ ముభయతః పా
శారజ్జురఘాదితిభావః॥ ౩౮॥ గర్వంలక్షయతి॥ అన్యేతి॥ బలైశ్వర్యాభిజ
నలావణ్యాదిజన్యోన్యధికారా వజ్జాన సవిలాసాం గవీక్షణాద్యనుభావ
ఆత్మోత్కంఠాభిమానో గర్వఇత్యర్థః ॥ బలమూలంగర్వముదాహరతి ॥
కఇతి॥ మాదృశామిసూర్యప్రతాపానామితిభావః - శశ్రుగ్రహణసమ
యఃకొవా లత్యైభావాదాయుధగ్రహణావసరోనాస్తీతి భావః - యో
పునఃపురోవర్తంతే ప్రతిభటమానినస్తైముఖిద్యోత కల్పేషువైరవణానమ
పిలజ్జావహమేవేత్యాహ॥ కీదృగితి॥ ఆవేశఃఆగ్రహః - సంక్రీడంతే-నైవ
ప్రయాసమనుభవంతీతిభావః- క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేతితత్త్వే॥ ౩౯॥ విషా

దంబక్షయతి విషాదశతి || ప్రారబ్ధకార్యభంగాపరాధపరిణానవిఘ్నవి
 షదాదిభవస్సత్వసంక్షయోవిషాదశత్యర్థః - అయంచోపాయా స్వేషణ
 వైమనస్య ముఖశోషాద్యనుభావతారతమ్యా దుత్తమాద్యాశ్రయత్వే
 నత్రివిధశత్యాహుః || తత్త్రిత్తమాశ్రయంవిషాదముదాహరతి || పేసే
 మీతి || మనశ్శతి - నపుంసకత్వేనేదమన్యత్రరిరంసారహితమితిమత్సేతి
 భావః- అతపవోక్తంపూర్వైః | నపుంసకమితిజ్ఞాత్వాతాం ప్రకృష్టిషి
 తంచనః|తత్తుతత్రైవరమ తేహతాఃపాణినావయమితి - అత్రతంతత
 వ్యమిత్వపాయగ వేషణగోచరవాగారంభసూచితయా చింతయామిషా

విషాదః || విషాదశ్చేతసోభంగఉపాయాభావచింతనైః ||

యథా || పేసేమి మణేంతి ముహోత మ మోంతూణ వ

ంశహాశంగ | మ ఉంఘుల ణొంగంభశ మఃఅణోసహికింఘ

కౌదంవ|| ఛాయా || ప్రేషయామిమనశ్శతిముభాతన్తాంము

త్వైవల్ల భేలగ్నం|హూముజ్జితానోగచ్ఛతిమదనఃసఖికిన్ము

కర్తవ్యం| ౩౮|| అథౌత్సుక్యం|| కాలాక్షమత్వమాత్సుక్యంము

నస్తాపత్వరాదికృత్ || యథా|| అధపురభామినిజనోఅగాభవ

సాహిఉణతురమాణో|గుండణరేదాగమణేవిశేషిసహాభికిం

ఫేణ||ఛా||అంధ్రపురభామినిజనోంగానిప్రసాధ్యత్వరమాణః |

రుద్రనరేంద్రాగమనేవిలంబితంసహతేకృచ్ఛేణ|| ౩౯||అథ

దోష్యజ్యతే|| ౩౮|| ఔత్సుక్యంలక్షయతి|| కాలేతి|| ఇష్టవిరహరన్యవస్తాదిద్య
 త్తాదిజన్యం మనస్తాపత్వరానిశ్వాసానిద్రాద్యనుభావం కాలాక్షమత్వ
 మాత్సుక్యమిత్యర్థః || ఉదాహరతి|| అంధేతి || అంధ్రపురభామినిజనోంగా
 నిప్రసాధ్యత్వరమాణః| రుద్రనరేంద్రాగమనేవిలంబితంసహతేకృచ్ఛే
 ణ | భామయత్వవశ్యంకుప్యతీతిభామిని - భామకౌగిళిత్యస్తాధాతో
 శ్చౌరాదికాదావశ్యకోణిః - యద్వాస్త్రీణాంలలితకోపోభామశ్శతిభో
 జరాజః- తద్వతీభామిని - అత్రకృచ్ఛ్రజ్జమాచిత్రైశ్చింతానవస్థానగాత్ర
 గౌరవశయాభిలాషాద్యనుభావైః ప్రయోగిద్భూతాఃవయ మాత్సుక్యం

వ్యజ్యతే॥ ౩౯ ॥ నిద్రాంబక్షయతి నిద్రేతి॥ చిత్తస్థనిమీలనంబాహ్వోద్రి
యసంబంధవిరహః - చింతానైశ్చింత్యవ్యాయామాదిజన్యం జృంభాంగ
భంగనేత్రనిమీలనాద్యనుభావంచిత్తనిమీలనంబ్రదైత్యర్థః॥ ఉదాహరతి
సివిణ్యతి॥ అత్రాశీకప్రియాలింగనోద్యోగాదనవరత చింతాప్రతీతేస్త
న్నారేయంబ్రదేతిభావః-అతపవాపఃప్రశస్తపథవాదాః - యమర్థమా
దృతస్త్రింతయకాస్థపీతి సైవచింతాసంతతిః ప్రత్యక్షాకారాసంజాయ
త్యతి॥ ౪౦॥ అపస్తారంబక్షయతి-ఆవేశ్యతి॥ ఆశుచిత్తధాతువైషమ్యభూ
తావేశాదిజన్యో భూపాతభగ్రిమణభజాస్ఫోటవికటో క్రిలాలాఫేనాద్య

నిద్రా॥నిద్రాచిత్తనిమీలనం॥ యథా॥ సిఃజేదిం తదగ్నివ
హుఆఆళిగిదుకిదోజ్ఞోఆఉవహదరమిలిఅంభీగఅజంమికరెప
సారేతి॥ ఛాయా॥ స్వప్నెదృష్టందయితంవధూరాలింగితుం
కృతోద్యోగా । వశ్యతదరమీలితాక్షీ గగనేకరాప్రసారయ
తి॥ ౪౦॥ అథాపస్తారః॥ ఆవేశోమోహదుఃఖాద్యైరపస్తా
రోంగతాపకృతే॥ యథా॥ దృష్ట్యాస్వప్నెకుపితవదనంకా
కతీయక్షితీంద్రం హాహారక్షేత్యసకలగిర స్సంభ్రమోత్థాన
భాజః । ధావంత్యంతర్వణభువిలకంత్యాహ్వయం త్యాజ్య
బంధూనారాద్భూతానపి రిపుగణావ్యస్తనామగ్రహేణ॥
౪౧॥ అథసుప్తిః॥ సుప్తిరిద్వాసముద్రైకః॥ యథా॥ విశైవ
కరతూజుషి కాకతీంద్రై నిశ్చింతతాం ప్రాప్తవతో మురా

నుభావఆవేశోపస్తారగ్నత్యర్థః॥ ఉదాహరతి దృష్టేత్వేతి॥ కుపితవదనంభు
కుట్యాది నాభయంకరముఖమిత్యర్థః - అంతర్వణభువివనమధ్యగ్నత్యర్థః -
ప్రనిరంతరిత్యాది నాణత్వం - ఆరాద్భూతాసమీపస్థానపి - అత్రశ
త్రాణాంభయ కార్యమోహ మూలోపస్తారోదైన్యభావన ప్రభృతిభి
రనుభావైర్వ్యజ్యతే॥ ౪౧॥ సుప్తింబక్షయతి-సుప్తిరితి॥ నిశ్వాసోచ్ఛ్వాస
నిశ్చలత్వనేత్రనిమీలనాద్యనుభావో నిద్రా సముద్రైక స్సుప్తిరిత్యర్థః॥
ఉదాహరతి-విశ్వేతి॥ కాకతీంద్రై-విశ్వైక రతూజుషి త్రిభువనైకత్యా
ణవరాయణే సతి-జుషిఃక్వీప్ - నిశ్చింతతాం ప్రాప్తవతో- అవతీర్ణ భార

త్వాదితిభావః- అతఏవమురారేః పయోధివృద్ధావపినిద్రాభంగాభావా
త్సుమ ప్రిరిత్యాహ- తదితి || ౪౨|| విబోధంబక్షయతి-విబోధఇతి||శబ్దస్మ
ర్మాహారపరిణామాదిజన్యాభుజ్యేత్పాఠగుళి స్ఫోట జృంభణాక్షివిమదకా
నాద్యనుభావాచేతనావా ప్రిర్వినిద్రత్వంవిబోధ ఇత్యర్థః || ఉదాహరతి
ప్రతాపేతి || విజృంభమాణాః వివర్ధమానాః జృంభాంసుర్వాణాశ్చ-ఉర్వి
మంతుర్భవంతి-నేత్రాణ్యుక్తిలయంతిచ, అత్రేభమర్థస్వయస్యా భేదా
ధ్యవసాయాదారోపితచేతనధర్మాణాం భాగ్యసంపదా మున్నిద్రత్వప్ర
తీతేర్విబోధఇతిభావః|| ౪౩|| అమర్షంబక్షయతి- అమర్షఇతి || అధిక్షేపావ

రేః | తతీర్ని చంద్రాతపవర్ధితోపి చుద్ధాంబుధరైః పభిన
త్రినిద్రాం || ౪౨|| అథవిబోధః|| విబోధశ్చేతనావాప్రిర్జృం
భాక్షిపరిమార్గకృత్ ||యథా||ప్రతాపరుచ్రే స్తవమాలితైః
విశ్వంభరాంతుతిశిక్షితారౌ | విజృంభమాణాః పరితఃప్ర
జానాంభాగ్యంశ్రేయస్త్యై ణముచ్చిషంతి|| ౪౩|| అథామర్షః||
అమర్షస్సాపరాధేషుచేతః ప్రజ్వలనంమతం ||యథా|| అరే
భూపాశ్చపాస్మమయత శిరాంస్యన్న మయత ప్రవృత్తా
స్సప్తప్రీణామహమహమికాపీరవరణే. త్వరంతేనఃఖడ్గాః
ప్రవిదళనకల్ప్యామితిభటా రణాగ్నిగర్జంతిప్రకటితరుషురు
రుద్రస్యవతే|| ౪౪|| అథావహిక్థా|| హద్వాద్యాకారసంగు

మానాదినా స్తాపరాధేషు మనఃప్రజ్వలనమభినివిష్టత్వం ప్రతిచిక్షేతి
యావత్ - ఏవంవిధేషుర్దైన్వేనశిరఃకంపచింతాపాయా స్వేషణాత్సా
హతర్జనాదయోనుభావాద్రజ్జవ్యాః ఉదాహరతి- అరేఇతి || స్వప్తీని
ణామస్మరసాం-అన్యోన్యంశ్రేష్ఠాహమిత్యభిమానోహమహమికా - అహ
మహమికాతుసాస్యాత్పరస్పరంయోభవత్యహంకారఇత్యమరః - అహ
మితివిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయంసంపాతతం- తస్యవీప్సయాంద్విరుక్తిః-
సంజ్ఞాయాంకౌప్రత్యయః - ప్రతిదళనకల్ప్యాంబండనక్రీడాయాం ||
౪౪|| అవహిక్థాంబక్షయతి-హద్వేతి || భయవీరీడాకాటిల్వాదిభీర్వర్షాది
కార్యాకారగోషనమవహిక్థేన్యర్థః - అత్రశూన్యప్రత్యాన్యథా కథనవి

కాంతానామివర్రవీభావాదయంచంద్రివేత్యధ్యవసాయాత్పతిః॥౪౭॥
 వ్యాధింలక్షయతి-మనశ్చితి ॥ మనస్తాపదోషవైషమ్యాద్యభిభవన్తాశీతో
 జ్ఞజ్వరాదిశీతాభూతోష్ణాభూతాద్యనుభావోవ్యాధిరిత్యర్థః ॥ విరహజన్యం
 తాపజ్వరముదాహరణః-ప్రతాపేతి॥దిశామితిశేషేషష్ఠీ-నలోకేత్యాదినా
 కారకవస్థ్యః ప్రతిషేధాత్ - అత్రఉష్ణాభూతయాహిమవత్ప్రదేశవా
 సినోపిశత్రుస్త్రీజనస్యహిమాపేక్షేతిమహియానయం తాపజ్వరశ్చిభా
 వః ॥ ౪౮ ॥ ఉన్నాదంలక్షయతి ఉన్నాదశ్చితి॥భయసన్నిపాతేష్టవియో
 గధననాశాదిచ్ఛిత్త విభాగిలి రున్నాదశ్చత్యర్థః - అత్రానిమిత్తస్త్రితా

కరస్పర్శాదంగానిచృగాంకరత్నంతి॥౪౯॥ అథవ్యాధిః॥ మ
 నస్తాపాద్యభిభవాజ్జ్వరాదిర్వ్యాధిరిష్యతే ॥ యథా ॥ ప్ర
 తాపరుద్రస్య దిశాంజగీహః ప్రత్యగ్ధినారి జనదేశజన్తా ॥
 స్మరజ్వరోష్ణాహిమవత్ప్రదేశాత్ప్రవృత్త్యసహారకథాక
 రోతి ॥ ౪౮ ॥ అథోన్నాదః ॥ ఉన్నాదస్తుల్యవర్తిత్వంచేతనా
 చేతనేష్వపి ॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్య జయ ప్రయాణ
 భేరిధ్వనామూర్ఛతిదిజ్ఞుభేమః॥త్రాసాకులాభ్యాంతిముపేత్య
 వృత్యోస్పృచ్ఛంతిమాగ్ధంరిపుభూమిపాలాః ॥౪౯॥ అథమ
 రణం ॥ మరణంమరణార్థస్తుప్రయత్నఃపరికీర్తితః ॥ యథా ॥
 పిలవిరహ అసహతీ వహుల నిలజీవిల ఉవేంఖతీ । సె
 ంవగ్జో వ్విడంఖణపవణుస తణు సమంపేత్తి ॥ ఛాయా ॥
 ప్రియవిరహమసహంతీవధూర్నిజజీవిత ముపేక్షంతీ ॥ సెవ

సంబంధ ప్రలాప నిర్దైతుకధావనోపవేశనోద్ధాన రోదనాదయో నుభా
 వాభవంతి ॥ భయమూలమున్నాద ముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ స్పష్టమే
 తత్ ॥ ౪౯ ॥ మరణంలక్షయతి-మరణమితి॥వ్యాధ్యభిభూతాభ్యాండేహో
 స్మనసాపాయోహికా శ్వాసాద్యనుభావో మరణం । ధనికహిమచం
 ద్రాద్యను సారేణ సాత్మాత్తదుదాహరణస్యా మంగళత్వాత్తదుద్యోగో
 త్రివివక్షితశ్చత్యాహ-మరణార్థశ్చితి॥శారదాతనయస్తు మరణభినయోనా
 స్త్రీత్యేతత్తావ్యేన పత్యతశ్చత్యాహ ॥ ఉదాహరతి పిపతి ॥ సెవ

తేజోత్సాహం దక్షిణవనస్యతనుం సమర్పయతి - భస్మీకరణబుద్ధ్యతి
 భావః ॥౫౦॥ త్రాసంలక్షయతి అకస్మికేతి ॥ అకస్మాదేవాకస్మికం - వి
 సయాదిత్వాత్సాహ్యేథేతక్ ప్రత్యయః - తకారాంతత్వాది సుసుక్తాంతా
 తగ్రాభి కాదేశః - అవ్యయత్వాట్టిలోపః - తస్మాద్భయాత్ భయహేతో
 రిశ్యర్థః - విద్యుర్గర్జితభూకంపాదిజన్యః కంపగాత్రసంకోచ రోమాంబ
 మోహోద్యనుభావశ్చేతశ్చమత్కారస్త్రాసశత్యర్థః ॥ గర్జితమూలంత్రా
 సముదాహరతి-పణవతి ॥ ౫౧ ॥ వితరంలక్షయతి-సందేహోదితి ॥ ఉపల
 క్షణంతైతత్ - తేన సందేహ విమర్శాదిజన్యో నేకభాసంభవనాత్వా

తేజోత్సాహం దక్షిణవనస్యతనుం సమర్పయతి ॥ సా త్మాత్మ
 రణస్యానుంగతత్వానోదాహరణత్వముచితం ॥ ౫౦ ॥ అథ
 త్రాసః ॥ అకస్మికభయాచ్చిత్త తోభస్త్రాసః ప్రకీర్త్యతే ॥
 యథా ॥ పణలకువితి చిరేణవి వహుల సోదాణ ఘణఘణంధ
 నీల ॥ దశల సరహ సవళితి ఆళిగశి వేవమాణగీ ॥ ఛాయా
 ప్రణయకుపితాదిరేణాపి వధూః శ్రుత్వా ఘనఘన స్తనితం ॥
 దయితం సరభ సవలితాతింగతి వేవమానాంగీ ॥ ౫౧ ॥ అథవి
 తరగః ॥ సందేహోత్పన్నానంత్యం వితరగః పరిక్లిప్తః ॥
 యథా ॥ గుణైస్త్రాసక్తం మమహృదయ మన్యన్న గణితం
 సఖిభిర్నాలోచితపతిరసాచుల్లభశ్చితి ॥ ఉపాయః కోవా
 స్యాత్తదభిగమనేముహ్యతిమనః కియానోయం కీదృక్రియ

భూత్రైపశిరః కంపాద్యనుభావో వితరగ-ఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి-గుణై
 రితి గుణైః మహాకులీనతాదిభిః - తత్రక్షితిపతౌ- ఆన్యద్దౌర్లభ్యాదికం నగ
 నీతం-మదీయహృదయస్య కామాంధత్వాదితేభావః ॥ సఖిభిరతివివేకవ
 తీభిరపీతి భావః-ననుకింగతోదకసేతుబంధేన - ఇతః పరం వాప్రియప్రా
 ప్తాపుపాయంచితయామశ్చిత్వై సోపి నప్రతీయత ఇత్యాహ- ఉపాయ
 ఇతి ॥ తత్రహేతుమాహముహ్యతిమనశ్చితి ॥ మోహోపగమానంతరముపా
 యశ్చింత్యతామిత్యాశంక్యశ్చింత్యేద్యుక్తయే వంతయావా దురవగ
 మత్వేనదుశ్చికిత్సస్య మోహమహావ్యాధే రానంతర్యమపి దుర్లభమేవే

త్యాశయేనాహ కియానితి ॥ గచ్ఛతాకాలేనస్వయమేవమోహశాంతేః
కింతయాచింతయే త్యాశంక్య కాలావధిరపిదురవబోధపవేత్యాహ కియా
దవధిరితి ॥ నృతికరోవ్యసనంవిపత్తిర్యేహృతియావత్ - ఏవమత్రసందే
హేనకల్పనాసంత్యాద్వితరగృతిభావః ॥ ౫౨ ॥ ననువిభావాదివత్సత్వి
కసంచారిణామపి తత్రద్రసప్రస్తాపవకిమితి నోదాహరణం కృతమత
అహ తత్రైతి ॥ వ్యభిచారిణామనేకరససాధారణత్వ ముపపాదయతి త

దవధికంతర్వ్యతికరః ॥ ౫౨ ॥ తత్రసాత్వికానాంవ్యభిచారి
ణాం చానేకరససాధారణత్వాన్నవిశేష మపెత్యోదాహర
ణఃకృతం - తథాహి-శృంగారేనర్వేషామనుప్రవేశస్సంభ
వతి । హాస్యేగ్లానిశ్రమచఫలత్వహర్షావహితానాంసంభ
వః । కరుణేమదధృతిప్రీడాహర్షగర్వాత్సుక్యోగ్రతాభిర్వి
నాన్యేసంభవంతి । రౌద్రేగ్లానిశంకాలస్యదైన్యచింతావీ
డావేగజడతావిషాదసుప్తి నిద్రాపస్తారావహితా వ్యాధ్య
న్పాదశమతాస్రాసాసంభవంతి ॥ వీరేరౌద్రాన్నిర్వేదోధి
కః । భయానకైలనూయామదధృతిప్రీడాహర్షగర్వనిద్రా
సుప్తిమర్షావహితోగ్రతామతిభిర్వినాన్యేసంభవంతి । వీ
భలైర్ద్భుతేవ చింతాతాస్రాదయో యథాసంభవమూ
హ్యః ॥ ఇంతైర్వేదకృతీసంభవతః ॥ ౫౩ ॥.....*

—————క్షణి అథశృంగారచేష్టానిరూప్యంశ్చ ॥ ౫౪ ॥—————
భావోహవశ్చహాలావమూఢుర్యందైర్యమిత్యపి । లీలావిలా
సోవిచ్ఛిత్తిర్విభ్రనుఃకిలికించితం ॥ మోహాయితంకుట్టమితం

థాహిత్యాదిసా ॥ ౫౩ ॥ భావాదయశ్చిత్తారంభాః లీలాదయోగాత్రా
రంభాః-ఉభయేష్యనుభావాః- తదుక్తం ॥ అనుభావశ్చతుర్థాస్యాన్వనో
వాకాగ్రయబుద్ధిభిరితి - ఏతేషాంయోషిదాలంబనచేష్టారూపాణాంయశా
వసజన్యానాముద్దీపనవిభావత్వమపి ప్రాచామాచార్యాణాం సమ్మతం -
అత స్సంకీర్ణస్వరూపాణామేతేషాం ప్రకరణనియమాభావేనాయమేవ
స్వరూపనిరూపణావసరశ్చత్యభిప్రాయేణాహ అథేతి ॥ పరిగణనాదేవా

ష్టాదశవిధత్వేజాతేపి కంతోక్తిర్నతాంతరేష్వేతేషాముచ్చావచత్వ ము
స్తీతిసూచయితుం । తత్ప్రసిషంపస్తుభోజరాజీయాదిగ్రంథేషు ప్రప్తవ్యః ॥
౫౪॥ తత్రభావంలక్షయతి రసేతి ॥ బాల్యయావనసంధాపుత్పన్నశృం
గారవిషయః ప్రథమంతః కరణవికారోభావఇత్యర్థః-తదుక్తం ॥ చిత్త
స్యవికృతిస్సత్వంవికృతేకారణేసతి । తతోల్పావికృతిర్భావో వీజస్యాది

విబ్బోకోలలితంతథా । కుతూహలంచచకితంవిహృతంహాస
ఇత్యపి॥ ఏవంశృంగారచెష్టాస్వ్యరష్టాదశవిధామతాః॥ ౫౪॥
తత్రాసాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ భావః ॥ రసాభి
జ్ఞానయోగ్యత్వంభావఇత్యభిధీయతే ॥ యథా ॥ రుందణ
రేదంస గుణే గాలి ఇ బాళంతణంమి వింసంధి! శంజేఇ డర
పుశఇది జవఇజణో జొంషణే గాఉ॥ ఛాయా॥ రుద్రనరేం
ర్రస్యగుణాగాయతిబాలత్వేవిప్రబ్ధం । లజ్జతేదరపులకితో
యువతిజనోయావనెగాతుం॥ ౫౫॥ అథహావః॥ ఈషదృష్టవి
కారస్సాన్యద్భావోహావఃప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ అత్రైవేష
త్పులకితఇతి ॥ ౫౬ ॥ అథహాలా॥ సువ్యక్తవిక్రియోభావో
హేలేతిప్రతిపాద్యతే ॥ యథా ॥ మాహాలాదు కంసవి
ంపుడ ఇఇ ముంధే కుణసి వంశహా హిలప । ఘోసింబఇ
తుహ ఛాటే సుంవగీణేహి పుశపహి॥ ఛాయా ॥ మాభవతుక
స్యాపిస్ఫుటమితిముద్ధకరోపివల్లిభంప్సూరయె । ఘోష్యతే
తవభావఃసర్వాంగీణైఃపులకైః॥ ౫౭॥ అథమాధుర్యం॥ అభూ

వికారవదితి ॥ ఉదాహరతి॥ రుదైతి ॥ అత్రయద్యపి ఈషదృష్టేదరశబ్దోవ్య
యమితిత్రివిక్రమః-తథాపీషత్తమత్వమత్రవివక్షితం- తేనదరపులకితో
దుర్లక్షపులకఇత్యర్థః॥ ౫౫ ॥ హావంలక్షయతి ఈషదితి ॥ దరశబ్దస్యము
ఖ్యాధివివక్షాయామిదమేవాత్రోదాహరణమిత్యాహ అత్రైవేషదితి ॥
౫౬॥ హాలాంలక్షయతి సువ్యక్తైతి॥ ఉదాహరతి మేతి॥ ౫౭॥ మాధుర్యం
లక్షయతి అభూషణఇతి ॥ అతఏవోక్తందశరూపకై - సర్వాస్వప్యవస్థా

స్వనుబ్బణత్వంమాధుర్యమితి || ఉదాహరతి జితేతి||ప్రకృత్యాస్వభావే
నైవ- నతుప్రయత్నేనేతిభావః - జితంత్రైలోక్యంయేనతత్తథాభూతం
లావణ్యంపూర్వోక్తఃకాంతివిశేషోయస్యాస్సాతథోక్తా - అత్రస్వాభా
వికసాందర్యస్యప్రసాదనవిధినిస్పృహత్వాస్మాధుర్యమితీభావః|| ౫౮ ||
దైర్వ్యంలక్షయతి శీలేతి || ఉదాహరతి కులేతి|| విషమేవిషద్యపి|| ౫౯ ||
లీలాంలక్షయతి ప్రియేతి||ఉదాహరతి పెచ్చహేతి || అత్రలక్ష్మీర్నామ

షణ్ణేపిరహ్యత్వంమాధుర్యమితీకథ్యతే || యథా || జితత్రైలో
క్యలావణ్యాప్రకృత్యాహరిణేక్షణా । కింతుభూషయితుంధ
త్రైభూషణానీతి మేషతిః|| ౫౮|| అథదైర్వ్యం||శీలాన్యలంఘనం
నామదైర్వ్యమిత్యభిధీయతే|| యథా||కులవహులగిణ ఇజంజతి
మంజూలలఘుణఖువిసమేవి । రుందగిరిదగుణాఉగిహిఅలిహ
రాఃకిణికాదంప|| ఛాయా|| కులవధూనాంనయ్యజ్యతేమర్వా
దాలంఘనంఖలుఃషమేపి । రుద్రసరేంద్రగుణాఃపునర్వృద్ధ
యహరాకింసుకతకవ్యం|| ౫౯|| అథలీలా|| ప్రియానుకరణం
లీలావాగ్విగ్ధ త్యాధచెష్టితైః||యథా || పెంఛహ సహిం ప
సా లంఘి రంణో పఆవరుందంస । చరిఆతి అణుకుణతీ ర
ంణీసు పత్రంపతి జాఆ|| ఛాయా||ప్రేక్షధసఖ్యపమాలక్ష్మీరా
జ్ఞఃప్రతాపరుద్రస్య । చరితాస్యనుకుర్వంతీరాజ్ఞీమపతివ్ర
తాజాతా||౬౦||అథవిలాసః || తాతాగ్లికోవికారస్సాన్యద్వి

కాచిన్నాయికాప్రియచరితానుకరణాల్లీలాపతీజాతేత్యర్థః - తస్యాఃసా
తివ్రత్యేహేతుత్వముక్తంసర్వజ్ఞసోమేశ్వరేణ - భుక్తేతుభుక్తైగ్రయా
పత్యేదుఃఖలేదుఃఖతాయది । ముదితేముదితాత్యర్థఃప్రేషితేమలినాం
బరాసుప్తైవశ్చాప్తుయాశేతేపూర్వమేవప్రబుధ్యతే । నాన్యంకామయ
తేచిత్రేసావిజ్ఞేయాపతివ్రతేతి - రాజ్యలక్ష్మీరపిదానభోగాదావ్యంత
మనుకూలారాజ్ఞీశస్పృహభూదితీవ్యజ్యతే|| ౬౦|| విలాసంలక్షయతి తా
తాగ్లికాతివికారోనేత్రభూవక్త్రకషణాంవిశేషత్యర్థః || ఉదా

హరతి సహాలమితి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతన్నాయకప్రకరణే (౫౨) ప్రా
 ణోదాహరణప్రస్తావే ॥ ౬౦ ॥ విచ్ఛిత్తిం లక్షయతి విచ్ఛిత్తిరితి ॥ ఉదాహ
 రతి కస్యేతి సాధారణభూషయా ప్రకృందసతాంబూలాది నాపి - కేన
 కృతమిత్యనేన సాందర్యస్య విధాతృశిల్పవై లక్షణ్యం ప్రతీయతే - కస్యకృ
 తఇత్యనేన భోక్తృతదనురూపోనోపలభ్యత ఇతి ॥ ౬౧ ॥ విభ్రమం లక్షయతి

లాసోదయతేక్షణే ॥ యథా ॥ సహాలంపశ్యంత్యాః ప్రకృతిసు
 భాగమితి ప్రాగభిహితః శ్లోకః ॥ ౬౦ ॥ అథవిచ్ఛిత్తిః ॥ విచ్ఛిత్తి
 రతిరమృత్వం స్వలైవ రపివిభూషణైః ॥ యథా ॥ కంఠకింక
 రణ కింకర కాల ఇపురభింధి అనుదేర ॥ సాహారణభూసావి
 జ సహితేంతోంకరమణింజః ఛాయా ॥ కస్యకృతేన కృతం
 కాకతిపురస్త్రీణాం సాందర్యం ॥ సాధారణభూషయాయత్న
 ఖత్రైలోక్యరవణీయం ॥ ౬౧ ॥ అథవిభ్రమః ॥ విభ్రమస్తస్త్వి
 రయాకాలేభూషాస్థానవివర్యయః ॥ యథా ॥ సోడోణ సహీ
 ముహోదో దివసో విరతోంతి సభ మేణవహూహంధేసు ణూ
 పురాత్తి చలణేసు కుణ ఇ వళ అ ఇ ॥ ఛాయా ॥ శ్రుత్వా సఖి
 ముఖాద్వివసోవిరత ఇతి సంభ్రమేణవధూః హస్తయోర్నూపు
 రేచరణయోః కరోతి వలయే ॥ ౬౩ ॥ అథకిలికించితం ॥ రోషా
 శ్రుహషణభీత్యా దెః సంకరః కిలికించితం ॥ యథా ॥ గెష్టా ఇ కా
 అ ఇ ణా హ విలగం మి పడదళ మిలంభీప ॥ వెవ ఇ తణూవి
 గంచ ఇ భుడదీలవి గంగ ఆవాఆ ॥ ఛాయా ॥ గృష్టా తినరనాథే

విభ్రమ ఇతి ॥ కాలేప్రియతమ సమాగమాది సమయేత్వ రయామదనావే
 శాది సంభ్రమేణేత్యర్థః ॥ భూషాణాం హారంగదాదీనాం - స్థానవివర్య
 యోస్థానస్య త్యాస ఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి సోడోణేతి ॥ శ్రుత్వా సఖి ముఖా
 ద్వివసోవిరత ఇతి - ప్రియాసక్త చిత్తతయా స్వయందివసావసానమపినజా
 నాతీతి భావః - తతస్సంభ్రమేణవధూర్నస్తయోర్నూపురేచరణయోర్వ
 లయోచకరోతి ॥ ౬౩ ॥ కిలికించితం లక్షయతి రోషేతి ॥ ఉదాహరతి గెంష్టా

శ్చుతి || అశ్రుభయాదివికారాణాంకంపాదీనాం మేళనాత్కలికించితం ||
 ౬౪ || మోట్టాయితంలతుయతి మోట్టాయితమితి || ప్రియగుణకథనాదౌ
 స్వాభిలాషప్రకటనం మోట్టాయితమిత్యర్థః || ఉదాహరతి || మహురాశ్చ
 తి || పులకానాంప్రియగుణస్తుతీజనత మాన్యథభావ సూచకత్వం భావప్ర
 కాశే || గుణాన్త ఇయతీస్వైరంపీతు తేభావమంధరం | రోమాంచోగద్గద
 పదావాన్స్వేదశ్చకపోలయోః | విస్త్రిభకథనందూత్యా తత్సమాగమ
 చింతనం | ఏవంగుణస్తుతిభవాభావావన్యథసూచకాశ్చితి || ౬౫ || కు
 ట్టమితంలతుయతి సన్నుర్దగ్గతి || కేశాధరాదిగ్రహసంఖ్యవిషయోకోవజ

విజనెపటాంచలంమృగాత్మ్యః | వెపతేతనురపిన్మత్వతిభృశు
 ట్టపిగర్హ దావాచా || ౬౪ || అథమోట్టాయితం || మోట్టాయితం
 స్వాదిష్టస్యకథాదౌభావసూచనం || యథా || మహురాశ్చ
 రుందణరవశ్చ చరితశ్చ వహూవ ససుణిప | తణుగోవణేణ
 పతితో జహా హోవో గతహపుశపహి || ఛాయా || మధురాణి
 రుద్రనరపతిచరితానవధ్వాస్సంశృణ్వంత్యాః | తనుగోవనేన
 ప్రకటాయథాభావోనతథాపులకైః || ౬౫ || అథకుట్టమితం ||
 సన్నుద్దేపిసుఖాధిక్యంరతంకుట్టమితంమతం || యథా || నిర్మర్యా
 దమనోభవోత్సవః కథావిస్త్రిభకణ్ణజపై రంభైర్విష్టితమాన
 సాంప్రియసఖిమాలోక్యజాతత్రపా | వైయాత్యంనిజమా
 జ్జవల్లభకృతాంరాగాంధతాంజానతీ సవ్యోనమిముఖేందు

నకేంత సాంధ్రానందత్వం కుట్టమితమిత్యర్థః || ఉదాహరతి నిర్మర్యా
 దేతి || నిర్మర్యాదోగర్హయప్రవృత్తౌమనోభవోత్సవః కేశాధర గ్రహాదికా
 మక్రీడైవ కథావాదః తస్య విస్త్రిభకణ్ణజపై రుచ్ఛృంఖలత్వ సూచ
 కైర్మఖదంతపదాదిద్వా రేలిభావః - స్తంబకర్ణయోరమిజపో రిత్వచ్చ
 త్యయో తత్పురుషైకృతిబహుళమితి సప్తమ్యాటిలుక్ - వైయాత్యంధా
 ర్జ్యం-అత్తవల్లభకృతాం తత్సంబంధినిమిత్వర్థః - కరోత్యర్థస్యధాత్వర్థ
 సామాన్యత్వాద్విశేషపర్యవసానం-రాగాంధతాం విశృంఖలవిహారహే
 తుభూతామితిభావః-అత్తలిఖంతీతివర్తమానావదేశేన తత్కారణభూ

తాయాలజ్ఞాయామిరామస్సన్యతే- అత్రాభూతపూర్వసంభోగవి
హ్నసాక్షాత్కారేణవిస్తయమానాం ప్రియసఖిం ప్రేత్యాధునామం
దాక్షమంభరత్నేనాజ్ఞాతచర కేశాధరాదిగ్రహదుఃఖతయా తాదాత్వి
కనుభూతిభూమినూచనాతుగ్రహమితమితిభావః॥౬౬॥ విబోధకంలక్షయతి॥
మనాగితి॥ ఉపలక్షణమేతత్ - తేనగర్వాభిమానాదినా దయితేష్యనా
దరకరణంబిబోధకత్వస్థితిః॥ఉదాహరతి లక్ష్యేరితి॥ అయిసఖి - త్వయ్యవి
రతకోపాయాం లక్ష్యేది నాయకాను నానావిధవిహారైః ప్రేయసీప
దంభమానానాతవపునర్నావకాశోలభ్యతే ప్రియోహి ప్రియాణికథ

రిందువదనాక్షోణీంలిఖంతీస్థితా॥౬౬॥ అథవిబోధకః॥ మనాక్
ప్రియకథాలాపేవిబోధకోనాదరక్రియా॥యథా॥ లక్ష్యేస్స
ర్షణిర్భరంవిహరతాంతోన్మేభుజాలంబన కీర్తనాం నైవజహం
తుకించసతతంవాణీముఖేతిస్తతు । జ్ఞాతంరుద్రగ్రనరేశ్వరస్య
బహుభిర్విజ్ఞాతపూర్వైఃప్రియవ్యాహారైః కృతమేవదూత
మదసశ్చాపాయసన్నహ్యతు ॥౬౭॥ అథలలితం॥ సుకుమా
రాంగవిన్యాసోలలితంపరికీర్త్యతే॥ యథా॥ పదన్యాసక్రీ
డారణితమణిమంజీరరశనం సహాలంవ్యావల్లతరవలయ
నికాణసుభగం । ప్రితజ్యోత్స్నావీచీతరశవచనంరుద్రగ్రవృష
తేఃపురంధ్రీణామాసీదనురహసీసేవావిలసితం॥ ౬౮॥ అథ

యతీత్యేవం ప్రియప్రేషితయా చూత్యాకథితే మానగ్రంధిగ్రథితహృ
దయతయామరిణేపిక్యతసంకల్పాయా అనాదృతప్రియకథాయా నాయి
కాయావచనమేతత్-అతవీవాయంబిబోధకత్వమితిభావః॥౬౭॥ లలితంలక్ష
యతి సుకుమారేతి॥ఉదాహరతి పదేతి॥అనుగతం రహమానురహసమి
తిప్రదిసమాసః - అనుగతంరహమాప్సిర్నితి బహుప్రీహి ర్వేతిపదమం
జరీకారః-అన్యతతప్తాద్రహసత్వతి సమాసాంతోచ్చక్రిత్యయః- అత్రాం
ధ్రీనాయకపురంధ్రీణామేకాంతసేవాయాం మణిమంజీరాది శిఃజితమం
జుళస్యకరచరణవిన్యాసస్యక్రీడాసహేలపదాభ్యామాలాపానాం మం
దహాసనుధురత్వకథనేనచ సౌకుమార్యవృత్తిపాదనాల్లలితమితిభావః ॥

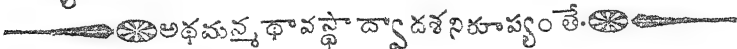
౬౦॥కుతూహలంలక్షయతి కుతూహలమితి ॥ ఉదాహరతి వీరేతి ॥ అథ
రూఢసింధురమారూఢగజం-రచితసంక్రమత్వకాః కృతగతివేగాః - ఉ
త్సృష్టలీలాగతయత్నత్యర్థః - తుంగసన్నశిఖరాధిరోహణం హర్ష్యాగ్రా
రోహణంకుతూహలాతుర్వతే ॥ ౬౧ ॥ చకితంలక్షయతి చకితమితి ॥
ఉదాహరతి॥అవిజ్ఞాతేతి॥పశ్చద్భాగే పానన్యాసమాండ్యేన అవిజ్ఞాతం
ప్రియానవగత మాయాతం స్వస్యాగమనం యస్యతంతథోక్తం - హసి
తుంపరిహసితుంపరిహాసార్థమిత్యర్థః - ఆత్మ్యాసఖ్యాప్యకథితంస్వమాత్మా
నంహతాద్యదృచ్ఛయాఉత్పత్త్యంత్యాః ఆసీనై స్తస్యంత ఉద్భవమవలో
క్యంతఇతిభావః - అతపవచకితచకితాశ్చకితప్రకారాః లజ్జోత్సాహాభ్యా

కుతూహలం॥కుతూహలంరహ్యదృష్టాచాపలం పరికిర్త్యతే॥
యథా॥వీరరుద్రమధిరూఢసింధురం ద్రౌష్టుమంధ్ర నగరీపురం
ధ్రీయః । కుర్వతేరచితసంక్రమత్వరాస్తంగ సన్నశిఖరాధి
రోహణం॥౬౧॥అథచకితం॥చకితంభయసంభ్రమః ॥ యథా॥
అవిజ్ఞాతాయాతంస్వమకథిత మాత్మ్యాపిహసితం హతాదు
త్పత్త్యంత్యాశ్చకితచకితోదంచితదృశః । విలాసానుద్వేలా ను
దితమదనాన్వీత్యసుతనోస్తతై వప్రత్యేతుం పునరవనిపాలః
స్పృహయతి ॥౬౨॥ అథవిహృతం॥విహృతంప్రాప్త కాలస్య
వాక్యస్యాకథనంప్రియా ॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్యభు

మసకృదావృత్తఃమీలనోద్వీలనాభివ్యర్థః తథా ఉదంచితా ఉద్భవప్ర
సారితాపాంగాశ్చ దృశోయస్యాస్తథోక్తాయాః - తల్లక్షణంభావప్ర
కాశే - మీలనోద్వీలనావృత్తిర్యత్రతచ్ఛకితంచదుః । అపాంగయోరూ
ర్ధ్వభాగావలోకనముదంచితమితి - విలాసాన్ - తాత్కాలికోవికార
స్సాన్విద్విలాసోదయతేతణభివ్యక్తలక్షణావీత్య - తతై వఅలింగనాది
సత్కారమననుభూయైవేత్యర్థః - పునఃప్రత్యేతుం గత్వాపునరాగంతు
మిత్వర్థః - సర్వోపేషదనమజ్ఞాతవశ్చకితసుఖస్యపాడశీమపికథాం
నార్హతీతిభావః ॥౬౨॥ విహృతంలక్షయతి విహృతమితి ॥ప్రాప్త కాల
స్యావసరోచితస్యేత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి ప్రతాపేతి॥ భుజాంతరస్థితాం

వత్సస్థితాం-అము నాస్తనద్వయేన-స్పృశతివింగేత్యర్థః - ఇతీత్యమాశిష.
ముత్తైస్త్వతిశేషః - సాభిమానంసఖివచనశ్యేష్టత్వాత్స కృత్రిమకోపమి
త్యర్థః-పశ్యతి-నపునఃకిమపిబ్రూతేలజ్జయేతిభావః॥ ౭౧॥ హాసితంలక్షయతి
ఆకస్మికమితి ॥ యావనాదివికారజం - సతు హాస్యవద్వేషభామాదివికా
రజమిత్యర్థః-అతఏవాకస్మికమహేతుకం-వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ఉదాహర
తి ॥ జహౌతి ॥ అత్ర యావజన్యేననుదనోద్దీపకేన మృగాక్షిహాసితేనపి
యమనోరథఃసృభులీభవతీతిభావః ॥ ౭౨ ॥*

జాంతరస్థాంకల్పారమాలా మమునాస్పృశేతి । స్తనద్వయే
పశ్యేతివింగేత్యర్థః సఖివచనాః పశ్యేతిసాభిమానం ॥ ౭౧ ॥
అథహాసితం ॥ ఆకస్మికంతుహాసితం యావనాదివికారజం ॥
యథా ॥ జహజహ హసజ్జ మితింభీ జౌంచణశంభీఎసింఖతి
మహుర । తహతహ కుసుమేసుసరా విలసతి పిలంసతిసా
అ॥ ఛాయా ॥ యథాయథాహసతిమృగాక్షి యావనలక్ష్మ్యై
శిక్షితామధురం । తథాతథాకుసుమేషుశరా వికసంతిప్రియ
స్యాశావ ॥ ౭౨ ॥*

అథశృంగారస్యాం కురితత్వపల్లవితత్వ మనుమితత్వఫలిత
త్వహేతవోద్వాదశావస్థానిరూప్యంతే ॥ చతుఃప్రీతిమౌన
స్సంగస్సంగలాప్సేషప్రలాపితా । జాగరః కార్యమరతిర్లజ్జా
త్యాగోభసంజ్వరః ॥ ఉన్మాదోమూఢానంపై వమరణంచర
మంచిదుః । అవస్థాద్వాదశమతాః కామశాస్త్రానుసారతః॥

ఇథం రససామగ్రిం నిరూప్య శృంగారాస్పదక్రమ నిమిత్త భూతాద్వా
దశావస్థానిరూపయతి॥ అథేత్యాది నా॥ శృంగారశ్యేతి సామర్థ్యాదయో
గాఖ్యవిప్రలంభశృంగారశ్యేత్యర్థః- కామశాస్త్రానుసారత ఇత్యనేన
అలంకారశాస్త్రే సంగ్రహసంజ్ఞాదావిశేషోస్తీతిసూచ్యతే- అతపవాక్తం
భావప్రకాశే- దశభామత్తభావస్థాభవేద్ద్వాదశభాపివా । ఇచ్ఛోత్కం
తాభిలాషాశ్చవింతాస్తృతిగుణస్తుతి । ఉద్వేగోభప్రిలాపస్యాదురై

దోష్యాధిరేవచ । జాడ్యంమరణమిత్యాడ్య ద్వైతైశ్చిద్వద్విలేబుదైరితి॥
అన్యేతుః॥దృచ్చనస్సంగసంకల్పా జాగరఃకృతతారతిః । హ్రిత్యాగోన్నా
దమూర్ధ్వాతాభిత్వనంగదశాదశే త్యాహుః తదేతదాహాకేవిదితి ॥ ౭౩॥
అసాంప్రమేణ లక్షణోదాహరణైదర్శయతి॥అదరాదిత్యాదినా ॥ తత్ర
ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాదౌసాదరం ప్రియదర్శనం చక్షుఃప్రీతిరిత్యర్థః ॥
ఉదాహరతి॥ సహితి ॥ అత్రరాజ్ఞానోత్పన్నత్యాదిప్రతిపాదనేనతద్ద

శేచిత్తుదశావస్థాభిరేకభయంతి॥అసాంస్వరూపముదాహరణం
చ॥ ౭౩॥అదరాద్దర్శనంచక్షుఃప్రీతిరిత్యభిధియతే ॥ యథా॥
సహి పసో రుందణిట ఇతితాణ ఆతంకిటంసట జాట ।
మఱియోవ ముంతిమతో చదోవిఅ ముంకళేభణో పుంఱో॥
ఛాయా ॥ సఖిపక్షరుద్రనృపానయనయోరతర్కి తోత్సవోజా
తః । మదనభవమూర్తికూచంద్రభవముక్తలాంభసఃపూ
ర్ణః ॥ ౭౪॥ అథమనస్సంగః॥మనస్సంగఃప్రియతమేనిత్యంచ
త్తస్యవిశ్రాంతః ॥ యథా ॥ సఖి మహా మణివిశంగభరుంద
ణరేదంమి కీస కువిఆట । తెణిఅహవి విముంకా సహిట
తుష్టేసు కావంతా ॥ ఛాయా ॥ సదామమమనోవిలగతిరుద్ర
నరేంద్రేకస్తాతుపితాః । తెనాహమపివిముక్తాసఖ్యాయు
ష్టాసుకావార్తా ॥ ౭౫॥అథసంకల్పః॥ సంకల్పానాథవిషయో
మనోరథఉదాహృతః ॥ యథా॥ దరహసిలగంభితాభి సినె

ర్వనేత్యాదరఃప్రతీయతే॥ ౭౪॥మనస్సంగంలక్షయన్ మనఃభితి॥ సర్వదా
ప్రియవిశ్రాంతచిత్రత్వం మనస్సంగభిత్వర్థః ॥ ఉదాహరతి ॥ సత్తుతి॥
(సఖి సదా । ఇత్సదాదిష్యితిసూత్రేణాత్మికకారస్య ఇకాదేశః)క
స్తాతుపితాః - యాయమితిశేషః - తేనాహమపివిముక్తాసఖ్యాయు
ష్టిభావః-సఖ్యాయుష్టాసుకావార్తా-వ్యవహితాస్వితిభావః - తస్తాన్న
మేయష్టదుసాలంభభాజనత్వమితిభావః ॥ ౭౫ ॥ సంకల్పంలక్షయన్
సంకల్పభితి॥ఉదాహరతి దరేతి॥దరహసితం మందస్మితం తద్దర్శితానం

భాగోత్సక్యనూచకానీత్యర్థః ॥ కటాక్షైర్హృదగైర్భ్రష్టసంభోగోత్సక్య
 క్యభావనేతివచనాతో - స్నేహస్నిగ్ధానిరాగభరితాని - స్నేహానా
 మార్ద్రాన్వఃకరణత్వం-తదుక్తం- మనసోయద్ధ్రవీభావోవిషయేషునుమ
 త్వతః । భయశంకావసానాత్సాసవస్నేహాడవ్యత ఇతి - తద్భ్రక్తర్థో
 రాగః-తదుక్తం- దుఃఖమువ్యభికందితేసుఖత్వేనైవరజ్యతే । యోనస్నే
 హప్రకర్షణసరాగభిక్త్యత ఇతి॥ రుద్రస్థపవిలోకితాని కదామయినవతం
 తి॥ ౭౬॥ ప్రలాపంలక్షయతి॥ ప్రలాపఇతి॥ ప్రియగుణస్తతిః ప్రలాపఇత్య
 ర్థః॥ ఉదాహరతి॥ తహేతి॥ తథానిపుణోవిదగ్ధః-కృత్యవస్తుషుచతురభిత్వ

హసీనింధా ఇ రాతభరిత ఇ । రుందణివఃశోభిత ఇ కాహేణ

మమంబు నివవతి ॥ ఛాయా ॥ దరహానితగర్భితానిస్నేహ
 స్నిగ్ధానిరాగభరితాని । రుద్రస్థపవిలోకితాని కదామయి
 నివతంతి॥ ౭౬ ॥ అథ ప్రలాపః ॥ ప్రిలాపఃప్రియసంక్షిప్తగుణా
 లాపఉదాహృతః ॥ యథా॥ తహానిఉణౌ తహానుచురోత
 హసుకూట తహాల సాంమ సంభాట ॥ ఎంకోరుందణివో

విలభిది గొంతిపోథమహిళాణి॥ ఛాయా ॥ తథానిపుణస్తథా
 మధురస్తథా సుభగస్తథావసౌమ్యస్వభావః । ఏకోరుద్ర
 స్థపవేతిగోష్ఠీ ప్రాథమహిళానాం॥ ౭౭॥ అథజాగరః ॥ జా

ర్థః-తథామధురః ప్రియదర్శనఃప్రియంవదోవా- తథాసుభగోగంభీరగు
 ణోనాయకవిశేషః-తల్లక్షణంబయ్యోమః - తథాసౌమ్య స్వభావస్సశీ
 లః-ఏకోరుద్రస్థపవేతిగోష్ఠీ ప్రాథమహిళానాం- సర్వత్ర తథాశబ్దః
 పూర్వానుభవపరః-అత్రైపుణాదిగుణయోగా స్మృతాపరుద్రపవాస్తా
 కమభిగమ్యఇతి ప్రాధాంగనాః ప్రసంగంకుర్వంతీతిభావః - అతపవో
 క్తంభావప్రకాశే - మహాదయోమహాభాగ్యఃకృతజ్ఞోహుపవాన్యాయ
 వా । మానీసుశీలస్సుభగోవిదగ్ధావంశసంభవః । అహర్నిద్రోమధురవా
 గభిగమ్యోభవేత్ (స్త్రీ)యాఇతి (రుద్రణివోవిల - రుద్రస్థపవీవ - వి
 ల - వేల - అవధారణే-ఇత్యవధారణార్థే- విల - వేల - ఇత్యేతాశబ్దా
 నిపాతీతౌ ।) ॥ ౭౭ ॥ జాగరంలక్షయతి జాగరఇతి ॥ ఉదాహరతి

గమిఅమితి || గమితంకథంకథనవిధనం - ప్రియోగమనప్రతీక్షణాభిరి
తిభావః || చంద్రాతపదుస్సహానిశా - అతపవదీర్ఘ - నిద్రాపినోపై
తి - స్వప్నసమాగమస్యాపిపరిపంథీశాగరహతకోజాగర్తీతిభావః || ౭౮ ||
కార్యమాహ || కార్యమితి || ఉదాహరతి చంద్రాస్యభితి || అంగులీయ
కమితి-జిహ్వమూలాంగుళైశ్చ భితిచురత్వయోస్వాశ్చిః కన్ద్రవ్యయః -
శేయూరితమంగదికృతం || నాయితాహ సఖితి || పేర్హిష్టాప్రేమాదీనాం
ప్రియవిషయరత్వసంధావిశేషాణామిత్యర్థః - తదుక్తం-పేమామానఃప్రి

గరస్తువినిత్రత్వం॥యథా॥గమిత కహకహవి దిం చనాదవ
మాసహంణినా దీహా । మలనోవి పుఖితసరోణిందావి నీ
వోవి నోపితి॥ఛాయా॥ గమితంకథంకథమపిదినం చం॥త్రా
తపమస్సహాశాదీర్ఘామదనోపి పుంఖితసరోనిద్రాపిన్యహో
పినోపైతి ॥౭౦॥ అథకార్యం ॥ కార్యమంగస్యతానవం॥
యథా ॥ చంద్రాన్యేకభమంగుళీయకమిదం కెయూరిభం॥
సఖప్రేక్షాంప్రియసివైభవై స్సఖలుకో భూమే స్సపత్నీ
యతః । జ్ఞాతంమానికాకతీయన్యపతా సక్తాసిసత్యంనుభే
శ్యామాంగీం సఖలుష్టిరాంరవయతే త్వాంతాంచతైలస్త
నీం॥౭౧॥అథారతః॥అన్యతాప్రీతిరరతః ॥ యథా॥దూసేత్త

యస్మిన్ హిమారాగోనురాగిశ్చ | ఆశురపల్లవకలికాకొరః ఫలభోగ
 భాగయంత్రమశక్తిః || సప్తమిశౌండ్రే రితివదాద్యథలాభః || సఖిప్రే
 మవిషయతృచ్ఛతి సఖలుకశ్చతి || నాయకోత్తరమాహ భూమేరితి || య
 తశ్చితిసార్వవిభక్తికస్తసిః - యేనాహంభూమేగ్నసత్ప్రభవేయంసశ్చగ్న్య
 ర్థః || సఖినాయకాభిప్రాయముద్భవయతి జ్ఞాతేమితి || నాయకాంగీక
 రోతి అలీతి || భుంక్త్యాపాస్తవాపిసర్వభాతద్వదేవోపభోగోభవిష్య
 తికిమేతేనకాశ్చేనేతిసఖినాయకముపలాలయతి-శుభశ్చతి || శ్యామాం
 గీంయావనయంత్రాంగీంఅగ్న్యత్రకృష్ణాగీం-తైలస్తనీంతైలసదృశస్తనీం-అ
 గ్న్యత్రస్తనాయమానతైలామిగ్న్యర్థః || ౭౯ || అరలింలక్షయతి అగ్న్యత్రేతి ||
 ప్రేయస్యతిక్రవిషయవైరాగ్యమరతిరిత్యర్థః-ఉదాహరణ || దూసేక్షా

తి॥సుభగత్వమితి-సుభగో నామనాయకవిశేషః-తదుక్తం॥ సపత్నీసఖదం
తాదిబహుంయశ్రిసదృశ్యతే । ౬స్తార్వమాణమానేష్య స్సుభగసోభిధీ
యతఇతి - అతపవాత్రవిషయాంతరాద్వైరాగ్యలింగాభావేసప్రీమా
స్సుగత్వంప్రప్తవ్యం॥౮౦॥ లజ్జాత్యాగముదాహరతి లంఘివతి ॥ లంఘిత
మహిషాసమయం-సురతవ్యతిరిక్తకాలేలజ్జా స్త్రీసమయః - కింవిలంబ్య

చదసింతి నిద్ర మళలణిలంస మాహంప । ఊసవపరం

మహీసా సుహతి తుమ కిణు మతేసి॥ఛాయా॥మూషయ

తీచంద్రస్మష్టింసిందతిమలయానిలస్యమాహాత్మ్యం । ఉత్స

వపరాఙ్ముఖీసాసుభగత్వం కింనుమంత్రయసె॥౮౦॥ అథలజ్జా

త్యాగః॥వీడాత్యాగోధనిర్లజ్జా॥లఘిమహిళాసమితహభ

ణితి మలణదుంవిణీదాసజహ సోఊణ గురులణో ఓసర

ఇ విశంజిట దూరం॥ఛా॥ లంఘితమహిళాసమయం తథాభ

ణితంమదనమర్విసితయా । యథాశ్రుత్వాగురుజనోపసరతి

విలజ్జితోదూరం॥౮౧॥ అథజ్వరః॥ తాపాధిక్యం జ్వరోపతః॥

యథా॥ మోహసిసిరోవతరా వహుతి విరహంజలేణగురు

పణి దాని రుందణరేసర కాఖితి తుహ దంసణామతి

ఛా॥మోఘశిశిరోపచారావధూర్విరహజ్వరేణ గురుణా । ఇ

దానింరుద్రనరేశ్వరకాంక్షతితవదర్శనామృతకం॥ ౮౨॥ ఉ

న్వాదమరణయోః ప్రాగేవోదాహరణందర్శితం॥౮౩॥ అథ

మూర్ఛా ॥ మూర్ఛాత్వాభ్యంతరీవృత్తిర్బాహ్యోన్దియని

తేమంబనాదికమిహదానీమేవకర్తవ్యమిత్వాదికంతథాశబ్దార్థః ॥౮౦॥

జ్వరంలక్షయతి తాపేతి॥ఉదాహరతి మోహేతి॥౮౧॥ అవస్థాద్వయం

వ్యభిచారిప్రస్తావపవోదాహృతమిత్వాహ ఉన్వాదేతి॥ స్థాయిభావసహ

కారిత్వేనోపాధినాసంచారిత్వంగసాస్వాదనిమిత్తత్వేనోపాధినా అవ

స్థాత్వంచేతివివేకః॥౮౩॥ మూర్ఛాలక్షయతి మూర్ఛేతి ॥ బాహ్యోన్ది

యాణాంవత్సరాదీనాంనిమీలనంస్వస్వవిషయగ్రహణాభావః - అత

ఏవాభ్యంతరైరవృత్తిఃశూన్యాంతఃకరణత్వమిత్యర్థః॥ ఉదాహరణి చింతితీపత్తితి ॥ శూన్యాయాః చింతయాశూన్యాంతఃకరణాయాభివ్యక్తిః - అత్రమూర్ఖాయా మోహోభ్యసంహారిసమానయోగ త్మేషుత్వేనోన్మాదాదివదుదాహరణాతదేశాద్ధత్వేపిష్టభగుదాహరణం చమత్కారవిశేషద్యోతనాయేతిర్ద్రష్టవ్యం ॥౨౪॥ అథరసవిశేషానుదితోద్దేశక్రమానుసారేణాభావపూర్వకంలక్షణోదాహరణాభ్యాండర్యయతి॥ అథేత్యాది నా॥తత్రసంభోగస్యావాంతరవిభాగాభావేహేతుమాహ సంభోగస్యైతి॥౨౫॥ఉదాహరణి రహితీతి ॥ రహఃప్రత్యాసన్నే జనముపగతేహృ

మీలనాత్ ॥యథా॥ చింతితీ చింతితీ దంతు హిలలంతి మిలంభీప ॥ కరణాభిబాహిరాభిసతి అంభతరవి సుంతాపీ॥భాయాఃచింతయంత్యానరేం ద్రంద్రీష్టుం హృదయస్థితం మృగాత్మ్యఃకరణానిబాహ్యోనివిశంతేఅభ్యంతరమపిశూన్యాయాః॥౨౪॥అథశృంగారః॥సద్వివిధః ॥ సంభోగోవిప్రలంభశ్చేతి ॥ సంయుక్తయోస్తుసంభోగో విప్రలంభోవియుక్తయోరితిశృంగారతిలకే ॥ సంభోగస్యపరస్పరావలోకనసంభాషణాలింగన ముంబవాద్యనేక వ్యాపారకయత్వేనానంత్యాదేకవిధత్వేనగణనాకృతా॥౨౫॥యథా ॥ రహఃప్రత్యాసన్నేహృదయదయతేరుద్రున్నపతౌ నివృత్తా మావాజ్ఞావిరళమపిలజ్జావిలసితం ॥ కిమస్యతైగోవ్యంబహిరబహిరానందమ

దయదయతేప్రాణవల్లభే-మానఃకొపవిశేషః-స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపోమానోన్మాదసంగినిప్రియ ఇతిలక్షణాత్ - తస్యాజ్ఞాతత్పరవశత్వమిత్యర్థః - లజ్జావిలసితమపివిరళంనివృత్తమిత్యర్థః - సురతపమయే స్త్రీణాం ప్రాగల్భ్యభూషణత్వాదిభావః - అత్రవిసృంభవిహారఃరోధివోర్లజ్జామానయోర్నివృత్తికథనాదున్మర్యాదోపహర్షస్సంపృక్తఇతినూచ్యతే॥తత్ఫలమాహ॥కిమితి॥అవక్తవ్యంతేనాస్తీత్యర్థః-బహిరబహిరానందమస్యః-విగళితవేద్యాంతరత్వేనాపరిచ్ఛిన్నానందమయిత్యర్థః॥ అతఏవాతౌకికోయంత్రరావేగోదుర్నిశ్చయస్వరూపఇత్యాహ కొపీత॥కింబహునాత

హానిమానయోసాస్మి మరస్యం సమజనీత్యాహ || స్మపేజేతి || ఏ కాంకరోతపి
 కయతి-శీతశబ్దాత్తత-రోతీతిన్యంతా ద్వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవ
 జ్వేతివర్తమానప్రశ్నయః - అత్ర హృదయ దయితపదోదితేనాలంబన
 విభా వేనరహశ్శబ్దసూచితైరుద్రీపనవిభావైర్మాననివృత్తివ్యంభైర్వర్షాది
 వ్యభిచారిభిరనురక్తి సద్దైస్తనంభాదిభిరనుభావైశ్చ పరిపోషంపాప్తిర
 త్యాఖ్యస్థానియభావశ్శృంగారతామంగీచకారేతివేదితవ్యం || ౮౬ || వి
 ప్రలంభంభజతే || విప్రలంభశ్చతి || ౮౭ || తత్రాద్యంలక్షయతి అభిలా
 షశ్చతి || అయోగపూర్వానురాగాద్యపరపర్యాయో విప్రలంభవిశేషాభి
 లాషశ్చశృంభః ఉదాహరతి అన్యోన్యేతి || అన్యోన్యభాషణ మిష్టేలాపరూ
 పంతతోసంగవిలాసగోష్ఠీ నర్తకథాప్రసంగశ్చత్యర్థః - సార్థంశయ్యాస

సృణుస్తరావేశఃకొపిప్రియసఖిస్మపేజైకయతిమాం || ౮౬ ||
 విప్రలంభః పునరభిలాషేర్ష్యావిరహప్రవాసహేతుకత్వేన
 చతుర్విధః || ౮౭ || అభిలాషోనామసంభోగాత్ప్రాగనురా
 గః || యథా || అన్యోన్యభాషణమసంగవిలాసగోష్ఠీశయ్యా
 చసార్థమపదానిమనోరథానాం । ప్రేమానుబద్ధ ముదయద్భు
 హుళానురాగంలభ్యేతరుద్రన్మవతేరవలోకితంవా || ౮౮ ||

హాశయనంచేత్యర్థః-సంజ్ఞాయాంసమజనీత్యాదినా కృత్రత్యయః - అత్ర
 య్యపిశేరతేతేస్యధికరణవ్యుత్పత్త్యాశయ్యాశబ్దఃఖట్వాపరోనశయన
 పరః- తథాపిభృత్యాదిశబ్దవదత్రాపిహావానువృత్త్యాభావాద్ధత్వ మప్య
 భిమేనేకవిరిత్యనుసంధేయః-మనోరథానా మపదాన్యస్థానాని - అవిష
 యాశ్చత్యర్థః || మనోరథవిషయమాహ ప్రేమేతి || సప్రేమాయన్త్రితో
 యూనోర్నిరూఢంభావబంధనమిత్యుక్తలక్షణేన ప్రేష్టానువిధ్యం యుక్తం
 తథాఉదయన్నుద్రీప్యమానోబహుళానురాగోయత్రతత్తథోక్తంరాగో
 నువృత్తివిచ్ఛిన్నమనురాగఉదాహృతశ్చతి- రతే రేవావస్థావిశేషఃప్రే
 మాదయశ్చత్యుక్తంరసార్థవే-అంకురపల్లవకలికాప్రసూనఫలభాగభాగ
 యంత్రమశః । ప్రేమామానస్సేహః ప్రణయోరాగోనురాగశ్చేత్యు
 త్తైః-ఏతాద్యశమవలోకితంవా-లభ్యేత-ప్రార్థనాయాంలిజ్ || ౮౮ || ఈ

ద్వైవిప్రలంభంబక్షయతి॥ నాయకస్యతి॥ స్వప్రియస్యాన్యసక్తభావా
 న్నయికాంతరాసక్తత్వాద్దర్శనశ్రవణానుమానైరుపలభ్యా దితశేషః -
 అన్యథేద్వైవిప్రలంభయాదిభావః - చిత్తవిక్రియా ఈద్వైవిప్రమానరూపేభ్య
 థః-అతపవోక్తం దశరూపకే-స్త్రీణామీద్వైవిప్రతఃకోపోమానో న్యాసం
 గినిప్రియేశులేవానుమితేకృష్టే-ఈద్వైవిప్రకోపస్స ఉచ్యత ఇతి- అతపవా
 యమీద్వైవిప్రలంభః-స్త్రీణామేవనపురుషాణామితీత్రస్త్వం - తదుక్తం
 హేమవందెణ- ఈద్వైవిప్రమానః-స్త్రీణామేవేతి ఉదాహరతి ॥ లక్ష్మీరితి॥
 అత్ర సేతాననబాహ్యవాసిన్యః శ్రీవాణీధరణ్యో యథాక్రమం త్వదా
 లోకనసంభాషణలీలాకర్షణాని ప్రతిబద్ధంతికాకతినాథోయం పునర్నత
 థాకితవఃతస్మాన్మతప్రమానః కార్యభివ్యర్థః- కైతవా భావోత్త్ర నాయక

ఈద్వైవిప్రమాన నాయకస్యాన్యసక్తభావా చ్చిత్తవిక్రియా॥
 తయావిప్రలంభోయథా ॥ లక్ష్మీరస్యవిలోపనాబ్జవసతిస్సే
 ద్వైవిప్రదాలొకనేవక్త్రస్థావసరస్వతీ ననహతేసాకంత్వ
 యాభావణం | లీలాకర్షణ విఘ్నకృత్త్వయిమహీ బాహుస్థి
 తాకాకఃకోటిం దేనహికైతవానిసుభగేమానేన కింతావ్య
 సి ॥ ౮౯ ॥ విరహానామలబ్ధసంయోగయోర్నాయకానా
 యకయోః కేనచిత్కారణేనపునః సమాగమకాలాతియేషః॥
 యథా ॥ అంగేషుజీర్ణేషువిభూషణానాంవృత్యాసమార్గోపి

విశేషవాచినానుభవశబ్దేనసూచ్యతే-తల్లక్షణముక్తంభావప్రకాశే - స
 పత్నీసఖదంతాదివిహ్వలయస్యనదృశ్యతే | విస్తార్యమాణమానేర్వ్యస్సు
 భగసోభిధీయత ఇతి- అతపవభారవిణాఘృతం - కఃప్రియేసుభగమానిని
 మాన ఇతి ॥ ౮౯ ॥ విరహవిప్రలంభంబక్షయః॥ విరహ ఇతి ॥ నాయకయోః
 స్త్రీపుంసయోః - కేనచిత్కారణేనేతి అవిద్యమానపవాన్యాసంగ ఇతిభా
 వః - నాయకయోర్నిర్మితి విప్రయోగః - ప్రణయమానాపరపర్యా
 యోవిరహవిప్రలంభ ఇత్యర్థః - తదుక్తంరసమంజర్యాం - పరస్పరమా
 జ్ఞోల్లంఘనప్రణయమాన ఇతి - ఆయంపునర్వయో రపిభవతి ॥ తత్ర
 స్త్రీవిరహముదాహరతి॥ అంగేష్యితి ॥ వృత్యాసమార్గః అంగులీయకా

దీనాంకటకాదిస్థానేషుధారణాదివిభావః - ముహూర్తశోభితసంతరము
తికార్మసంభవేన తత్రాపితేషామనవస్థానాదివిభావః - పరికర్తృరీతిఃప్ర
సాధనప్రకారః । కిమన్యదితి ॥ కార్యాంతరస్య వృథావిలంబనహేతుత్వా
దివిభావః - ఏవంపుంవిరహేష్యదాహార్యం ॥ ౯౦ ॥ ప్రవాసవిప్రలం
భంలక్షయతి యూనోరితి॥ఉదాహరతి ॥ సెన్యతి ॥ నిఖలేతరభూపా
లవద్విరరుద్రంస్వప్రియా అపి సేవంతాంనామ - అకింవనై రప్యాదర
ణీయేషూత్సవదివసెష్వపి తెనోదుర్లభా అభూవన్నితియా యామహాభి
త్యర్థః- ఇత్థమనులపంతీనామితిశేషః - దివసాయుగంతి-యుగకల్పాభవం
తీత్యర్థః-యుగప్రాతిపదికాదాచారక్విబంతా ద్వర్తమానేలత్ - రా
త్రయస్తుదురతివాహపవేతిభావః ॥ ౯౧ ॥ త్రిధారసాభాసశ్చత్వక్తం-

ముహూర్తశోభి । సఖ్యస్తదాస్తాంపరికర్తృరీతి రాసీయతాం
రుద్రస్యవఃకిమన్యత్ ॥ ౯౦ ॥ యూనోద్దేశాంతరవృత్తిత్వం
ప్రవాసః । తెనవిప్రలంభోయథా ॥ సెన్యోస్తురుద్రస్యవతి
రిక్షితైర్మృపాలైరభ్యుత్సవేషుసులభానహివల్లభానః । ఇ
త్థంకలింగ సువృశాం విరహోర్జితాపాదంగానియాంతితను
తాందివసాయుగంతి ॥ ౯౦ ॥ రసాభాసోయథా॥ప్రాసాదగ
ర్భవలభీషుకపోతపాశ్యాంపారావతీరమణచుంబిత చంచు
కోటిః॥అవిర్భవత్సరతకూజితరక్తకంఠీమాలోక్య కాకితివిభు
స్త్రితమాతనోతి॥౯౧॥భావోదయోయథా ॥ ముగ్ధకేస్తవవ

తత్రతిర్యగ్గతముదాహరతి ॥ ప్రాసాదేతి ॥ వలభీషుగోపానసీషుకపో
తపాశ్యాంవిటంకేచ-రమణచుంబితచంచుకోటిం - అతపవావిర్భవత్సర
తకూజితామయతోద్భవ్యణితాం - రక్తకంఠీం మధురస్వనాం - అ
త్రతిరశ్వోపారావతయోఃకలాకాలాభావేన తదీయశృంగారస్య వి
భావాదిపరిపూర్త్యభావాదాభాసత్వంరప్తవ్యం-రసపవాయంనాభా
సశ్చికిచిత్ - తదుక్తంవిద్యాధరేణ- విభావాదిసంభవోహిరసంప్రతి
ప్రయోజకోనవిభావాదిజ్ఞానం తతశ్చతిరశ్చమవ్యస్తైవరసశ్చితి - భే
దాంతరాణాముదాహరణమన్యతోవగంతవ్యం ॥ ౯౨ ॥ భావోదయము

దాహరతి ముగ్ధభితి॥ముగ్ధేపంఛరీతిసంబోధ్యసభివృద్ధితి ॥ అథనాయి
కొత్తరమాహ మనోజన్యైతి ॥ శపకవిశేషేణసభిమత్రప్రత్యాయయతి
శపభితి॥ శపకపాలంభనభిత్వాత్సనేపదం - వాచాశరీరస్పర్శసముపాలం
భితివృత్తికారః-శ్లోఘహస్తైఃత్యాదినాసఖ్యాభి సంతప్రదానత్వాచ్చ
తుర్థి॥పునస్సఖ్యాహ తస్యేతి॥ అస్తమనసి-తస్యమనోభువః ॥ నాయకౌ
ప్రతివక్త్రీ అపరమితి॥జన్మభూమిస్సేహందస్యకౌ మపినాస్తీత్యర్థః ॥ కా
మస్తావదాస్తాం ద్వితీయఃకథితసభివృద్ధిః కోన్యభితి॥ తస్మిన్ప్రేమింబాద
స్యః కోపినాస్తీత్యుత్తరమాహ తదితి॥పునస్సఖ్యాహ సపుణ్ణభితి॥జానాసి

ర్తతేహృది మనోజన్యైవనాన్యశ్శపే సఖైఃకన్యకీనామ్రకా
ర్యమపరంకించన్తసద్దాదరః॥ కోన్యస్తస్మిన్ప్రేమింబవివేకపుణే
జానాసికామాధికఃప్రేయానురక్తౌపస్తపతెకథితా సమా
ననాభూద్వధూః॥అత్రలజ్జాయాఉవయః ॥౯౩॥భావశమో
యథా ॥ లక్ష్మీస్త్యంపురుషోత్తమస్తవవతిః శ్రీకీరధుద్రోస్య
పఃస్మష్టాన్యమంబుజవిష్టరస్యసదృశోర్యోగశ్చిరా త్సంభృతః
తస్మాత్కృత్రిమమప్యసాంప్రతమిదం వాంఛైమనస్యం మా
నాగిత్యాశింప్రణతాంఘ్రికృత్వికస ద్వక్త్రాంబుజామాః॥
అత్రకొవస్యప్రమశః॥ ౯౪॥భావసంధిర్యథా ॥ ప్రతాపరు
ప్రస్యదిగంతజైత్రయాత్రాప్రభూతైః పటహస్రణాదైః
ప్రియానులాప్తైశ్చతథాభటానాంరోమాంచవర్షావృతమం

ప్రతారణప్రకారమితిశేషః-నన్రూసనాలజ్జయేతిభావః ॥ ౯౩ ॥ భావ
శాంతిముదాహరతి లక్ష్మీరితి॥అంబుజవిష్టరస్యకమలాసనస్య-సదృశోస్స
మానయోః - తస్మాత్ - వాంఛువయోఃవైమనస్యంమనాగల్పంకృత్రి
మంబాహ్యమపీత్యర్థః-అసాంప్రతమయి క్తం-యతోనపునరేతి- గతంజ
తురంవయభితిభావః-ఇత్యుక్తైర్వితీశేషః - ప్రణతామాశింసఖింవిలోక్య
వికసద్వక్త్రాంబుజాభుక్కుటివైవర్ణ్యాచకోపానుభావాపగమాదిత్యర్థః
కొవశ్శౌంతభితిభావః॥౯౪॥భావసంధిముదాహరతి- ప్రతాపేతి॥ ప్రియా
ణాంప్రియసీనామనులాపైరనురాగతరంగితై స్తతాగ్లోచితవచనా

మ్రేడితై శ్చ-అత్ర పరస్పరవిరుద్ధవీరశృంగారా శ్రితయోర్నానయోస్సపి
ర్థయా సంబంధకథనాద్భావసంధి రేవచర్వణా స్పృశమిత్యర్థః ॥ తదేతదా
హ-అత్రేతి ॥౯౫॥ భావశబలతాముదాహరతి ॥ నిందంత్యైతి - ప్రాప్తకా
లేలోక్ - అద్యులక్ష్యసంరణావసరత్వార్థః - అసేనాకార్యకణమూ
లాలజ్జావృజ్యతే ॥ ప్రియతమ ఇతి అత్ర ప్రియసౌలభ్యే కింవాభాగ్యం నిమి
త్తమిష్యూహకథనాద్విమర్శములాంబితరః - అనుమతమితి ॥ అత్ర కిమర్థం
వా గురుజనానుమతిర్నా భూదితి కార్యణ్యోక్త్యైవై న్యంభవ్యతే - ప్రి
యానయనార్థం కావా సఖిప్రేమ్యత ఇతి సహాయాన్వేషణేనానుభావేన
ప్రారబ్ధకార్యానిర్వహణములాంబిషాదోవృజ్యతే ॥ కిమితి ॥ ప్రసద్దమితి -
స్వదుర్విసితత్వవై భవమితి శేషః - అత ఉన్నతానర్థోత్పేక్షా లక్షణా
శంకేయమితి భావః ॥ అవిరాదితి ॥ స్వఃస్వకీయశ్చందోభి ప్రాయోయ

గమాసీత్ ॥ అత్ర వీరశృంగారకృతయోర్నానయోస్సంధిః ॥
౯౫॥ భావశబలతాయథా ॥ నిందంత్యద్యులక్ష్యం ప్రీయః ప్రియ
తమోలభ్యస్సఖం కేనవాభాగ్యేనానుమతం నకింగురుజనైః
కావాసఖిప్రేమ్యతే ॥ కింలూకస్యభవేత్ప్రసిద్ధమనిరా త్వ
చ్ఛందమంకంకదా రోక్త్యామిస్థిరతాకదాహ్మనిభవేద్యత

మీనగమణితత్వచ్ఛందం-స్వేచ్ఛయేత్యర్థః- అంక. ప్రియస్యేతి శేషః
అత్ర కాలాక్షుమత్వలక్షణమకాత్మ్యం ప్రతీయతే ॥ స్థిరతేతి- అత్ర హృద
యశ్చైర్యాకాంక్షయానై స్పృహ్యలక్షణాధృతిరవధార్యతే - యాతవ్యో
భిసరణీయవివప్రియ ఇత్యనేన తత్వనిర్ధారణాత్మికా మతిరితి ॥ అత్ర లజ్జా
దీనామజ్ఞానామపిభావానామన్యోన్యోపపక్షకతయా సమావేశా ద్భావ
శబలతేత్యర్థః- అత్ర లజ్జావితరేణ బాధ్యతే - దైన్యం విషాదేన-శంకా
జౌత్సుక్యేన - ధృతిర్న త్యేత్యవమన్యోన్య బాధ్యబాధకభావేన ద్వంద్వ
శోభవంతి భావశబలతాంతతోగత్వా మతేరేవ పారిధాన్య మాదధా
నావరమాస్వాదస్థానమిత్యర్థః-తదేతదభి సంధాయాహ అత్రేతి ॥ అ
త్రానాదేరప్యేత్సుక్యస్యాదిత్వేనో పాదాన మన్వేషా మాత్సుక్యజీవిత
త్వసూచనార్థమిత్యనుసంధేయం- అత్ర లజ్జాదీనామభిసరణ విరోధిత్వా

ద్బాధ్యత్వం వితరా-దీనాంతుతదభావాద్బాధకత్వమితి వివేకః - నను-ప్ర
త్యుశనాద్ధిపంకస్యదూరాదస్పర్శనంవరమితి న్యాయేన లజ్జాదీనాంబాధ్యా
నామనుపాదానమేవ శ్రేయశ్చినిశంకనీయం - విరోధినా మపిరసాదీనా
మాధికారికరసదాధ్యాధ్యమంగత్వేనోపనిబంధనపక్షత్రాపి తదుపాదాన
స్యన్యాయత్వాత్ - తదుక్తంధ్వన్యాచారైః - వివక్షితేరసలబ్ధప్రతి
ష్ఠేతువిరోధినాం । బాధ్యానామంగభావంవాప్రాప్తావాముక్తిరచ్ఛలే
తి-అతోక్తభావోదయాదీనాంరాజానుగతవివాహప్రవృత్త్యభ్యుత్పత్తౌ
దాచిదంగిత్వమవ్యంగీక్రియతే - తదుక్తంకావ్యప్రకాశే - ముఖ్యేర
సేపితేంగిత్వంప్రాపునంతికదావనేతి ॥ ౯౬ ॥ భావమేళనవిసంగా
ద్రసమేళనమపుదాహర్తుంప్రతిజానీతే అభేతి॥ తత్రశృంగారసంకీర్ణం
కరుణముదాహరతి॥ఆసన్నశ్చితి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్కావ్యప్రకరణే (౧౮)

వ్యవసరియః॥అత్రోత్సుక్యాదీనాంశబలతా ॥ ౯౬ ॥ అథర
ససంకరస్యోదాహరణం ॥ తత్రశృంగారకరుణయోస్సంక
రోయథా॥ఆసన్నేపిమహిమన్వనశ్చితి ప్రాగభిహితఃశ్లోకః
౯౭॥అథరౌద్రబీభత్సయోస్సంకరోయథా॥ పీత్వామాంసో
పదశమితప్రాగభిహితఃశ్లోకః॥పవమగ్యదపియథాసంభవ

మగ్యమక్రైశిక్యదాహరణే ॥ ౯౭ ॥ బీభత్ససంకీర్ణం రౌద్రముదాహరణి
పీత్వేతి॥వ్యాఖ్యాతమిదమపినాటకేత్పతీయేంకే (౩౩) అత్రోదాహర
ణద్వయే ద్వయోః కరుణరౌద్రయో ర్విశ్రాంతిభామత్వేన చర్వణా
యాంప్రథమభావిత్యా త్ప్రధాన్యేనాంగిత్వం శృంగారబీభత్సయో
స్తమపసాహరకత్వేనాంగత్వమితి వివేకః - అతపవోక్తంభావప్రకాశే-
రసాఃకార్యవశాత్సర్వేమిళంత్యేవరస్పరంప్రథమయోరసః ఖ్యాతః
సప్రధానోభవిష్యతీతి - నన్వయమంగభూతోరసః పరిపోషమప్రాప్తః
ప్రాప్తోవా-నాద్యః-రసత్వవ్యాఘాతాత్ - నద్వితీయః-ఉపసాహర్యత్వే
నాంగత్వభంగాత్-తస్మాదయక్తారససంకరవాచో యుక్తిరితితేవైషం
పరిపోషలాభేపికస్యచిత్కదాచిదుపసాహరత్వేనాంగత్వాంగీకారాత్ -
తదుక్తమభినవగుప్తాచారైః-సంభూతాగ్నిపి రసాంతరాః స్వభా

వాదిసామగ్రింస్వావస్థాయాం యద్యపిలబ్ధపరిపూర్ణ చమత్కార
గోచరతా. ప్రతిపద్యంతే తథాపి సచమత్కారస్తావత్కేవ పరితుష్యన్న
విశ్రాంత్యతి కింతుచమత్కారాంతరమనుభావతీతి - అంగాంగిభావేన
ర్వత్రయమేవభంగ్యంగీకరణీయా-తమక్తమాచార్యైః - గుణఃకృతా
త్వసంసారః ప్రధానమనుషజ్యతే । ప్రధానస్యోపకారేహి తథాభూ
యసివర్తత ఇతి॥ తచ్చాంగత్వంస్వాభావికంరూపకాదిబలా దారోపితంచే
త్యాదివిశేషాస్త్యన్యతోద్రష్టవ్యాభిప్రాయేనాహ ఏవమితి ॥ ౯౮॥ అ
యం దరసోలౌకికాలౌకికభేదేనద్వివిధః-తత్రాద్యః కదలీరసాలాది ఫలా
స్వాదజస్వానందసదృశఃకార్యశ్చ-ఇతరోబ్రహ్మసందన బ్రహ్మచారీ నిత్య
శ్చ ॥ తత్రాద్యస్యాశ్రయమాహ అతేత్రితి ॥ రసోలౌకికః - నాయకౌ
సుకార్యోరామాదిరాశ్రియోయస్యసతతోక్తః - ఏవకార ఆశ్రయంత
రవ్యవచ్ఛేదార్థః-యద్యేవంసామాజికానాంపాదఃపున్యే నాభినయావేక్ష

ముదాహార్యం ॥ ౯౮ ॥ అత్రరసోనాయకాశ్రియఏవ యదిప
రంపుణసటచేష్టయాతథావిధకావ్యత్రవణబలేనచ సామాజి
కైస్సామోద్భావ్యతే - తదాపరగతస్యాపిగతస్యసమ్యగ్భా

ణకావ్యత్రవణకాతుకమున్నతచేష్టితంస్యాదతిఅహ యదిపరమితి॥ శిల్ప
విన్నాయకాదీనాంతాదాత్మ్యేపత్తిభావకః। చతుర్థాభినయాభిజ్ఞో నటో
భావాదిభేదవిదిత్యుక్తలక్షణస్యనిపుణస్యనటస్యచేష్టయాభినయేన తథా
విధస్య గుణాలంకారపరివర్తనరసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనాత్మకస్యకా
వ్యస్యత్రవణబలేన-సమాజస్సభాతత్రసమవేతాస్సామాజికాఃరామాది
తన్మయీభవనయోగ్యమనసాఃభావకప్రేక్షకాద్య పరపర్యాయా స్స
హృదయాభిప్రాయః- సంపూర్వాదజేస్సమూహవాచినోఘృతాత్ స
మవాయాస్సమైతీతికన్పిత్యయః- తైర్యదిపరం సామోద్భావ్యతేకేవ
లంస్వసంబంధితేనానుసంధీయతేచేదిత్యర్థః- తన్నిపుత్తాద్భావనందద
గ్భవేతాత్రివిధవత్త్రివిధానందఉదేతీతిభావః - అతవివోక్తంభావప్రకా
శే-యస్తుప్రేక్షాతుష్టిమాపింతి శోకశోకముపైతిచ । కొదేక్రుద్ధాభయే
భీతుస్సశ్రేయఃప్రేక్షకఃస్మృతఇతి ॥ సకేవలంతత్రతావన్నాత్రం - కింతు

విశేషోఽస్యస్త్రీత్యాహః పరగతస్యేతి || భావనావిశేషాదానందవిశేషాయుక్తవేతిభావః || అథలౌకికరసస్వాత్రయమాహ || అథవేతి || మాలత్యాదిశబ్దభ్యుత్పత్తిభిసయవేళాయానటాదిసముచ్చారితైభ్యోఽశిష్టకావ్యగతేభ్యుత్పత్తిర్థః - యోషిస్తాత్రప్రతీతౌ నతుమాలత్యాదివిశేషాల్లేఖనేత్యర్థః - ఏవమన్యతాస్మిన్ప్రప్తప్యం - స్త్రుత్యాహాథేనేతి సామాన్యప్రతీతౌ విశేషస్వరణమనయోరవిసాభావమూలమిత్యనుసంధేయం - ననుసామాజికానాంత్రాయమాణమాలత్యాదివిశేషపరిహారేణ స్వాభిలషితనాయికాస్త్రణేకింప్రమాణమితిసశంకనీయం - కావ్యాదౌవిశేషాణామవివక్షితత్వాత్ - నహిమహాకవిభిర్వాల్మీకిప్రముఖైరివభ్యానదృష్ట్యురామాదీనామవస్థాః ప్రాతిస్థికానిరూప్యంతే - కింతురామాదికమాశ్రయతయా పరికల్ప్యస్వప్రతిభాప్రభావలభ్యాస్సగ్ధసాధారణాఇతి - తదుక్తంపల్నహస్సీకారేణ-విభ్యశ్చసామాన్యగుణయోగేనరసానిష్పద్యంతఇతి- తస్మిన్తై

వనయాపరశ్రణరతిశయానందజననమవిరుద్ధం || అథవామాలత్యాదిశబ్దైభ్యో యోషిస్తాత్రప్రతీతౌ రావణాదిశబ్దైభ్యశ్చ తుమాత్రప్రతీతౌచ స్త్రుత్యాహాథేన తత్తద్యోషిద్విశేషే.

రసి విశేషమాత్రివిహీయ సామాన్యమేవకిమితిసోపాదీయతఇతి నవాచ్యం-విశేషాపాదానేనైవశ్రోతృణామాస్వాదసంభవాత్ - తదుక్తం - క్రీడతాంమృత్యుయైర్వద్వద్బలానాంద్విరదాదిభిః । స్వేచ్ఛాహిస్వదతేతద్వచోఽన్యౌన్యౌన్యసాదిభిరితి-యోషిద్విశేషణేతి నాయకనయనాంతావలూకననిర్వేదాదీనామప్యవలక్షణం - యోషిస్తాత్రేణరసనిష్పత్తైరభావాత్ - ననుభవంతునామస్త్రుతాః స్త్రీపుంసాదయఃకథంతైరసనిష్పత్తికథలవారసస్యసామాజికాశ్రయత్వమితిచేత్ - ఇదవత్రానుసంధేయం - సామాజికాస్త్రావత్సూర్వలౌకికనాయకానురాగాద్యనుమానేన సంస్కృతహృదయాః కావ్యాదిశబ్దమహిమ్నూరామాదీనామాన్యాత్మనాస్వసంబంధితేనభావయంతి- తేషభావితాభావకమనోంగణేవర్తమానపదవభాసంతే- తదుక్తంభర్తృహరిణా శబ్దోపహాసరూపాంస్తాకబుద్ధిర్విషయతాంగతాః | ప్రత్యక్షమివకంసాదీక సాధనత్వే

ననున్యతభి కంసాదీనాంప్రత్యక్షరూపమివశబ్దోపహిత రూపమన్యథాక్రి
యాకారీత్యర్థః - నచసీతారామాదీనాంస్వస్త్రీపుంసతయోభావనాద
నాచిన్యం-తేషాంజనకదశరథతనయత్వాదిపితృపరిత్యాగేన స్త్రీపుంస
మాత్రానువాదిత్వాదిత్యుక్తత్వాత్ - తేచస్త్రీపుంసాదయోలొకికా
పవ కావ్యాభినయముఖనవిభావాదిపదాభిధాన రాజ్యాభిషిక్త భావతై
ర్భావ్యమానాస్సంతో ముద్రాముద్రితన్యాయేన తదంతఃకరణప్రతిబిం
బితాస్సామాజికనిష్ఠాభవంతి- రత్యాదయోపి లొకికాపవైవవిభాస్సం
తఃస్థాయీభావసామ్రాజ్యమూర్ధాభిషిక్తాభవంతి- తేమీవిభావాదయస్స
ద్వేపిచిత్రతురగన్యాయేనసమ్యజ్జిక్త్యాసంశయ సాదృశ్యప్రతీతి నిలక్షణ
చర్మణాదిశబ్దవాచ్యాలోకికశబ్దప్రతీతివిషయత్వా దలొకికాపవ - తన్ని
ష్పాద్యత్వేనాలోకికస్వరసన్య సామాజికాంతఃకరణప్రతిబింబిత స్థాయి

ణానుకార్యేణసామాజికాశ్రయత్వమపినవిరుద్ధం నటస్యాను
కరణమాత్రసరతయానైవరసాశ్రయయోగ్యతా తస్యభా
వకత్వాభ్యుపగమేపిసామాజికత్వమేవ । అనుభావాదీనాం
ప్రకాశనంతుశీతౌభ్యాసపాటవేనైవఘటతే । రసాదీనాంప
రస్పరఃరోధేపి కవిప్రాధోక్తిసమాశ్రయణే నైకత్రసమా

పరిణామత్వాత్సామాజికాశ్రయత్వం- అస్తిన్నధైవ్యధృత్యసంవాదః ప్రకర
ణాంతేవత్వతే । తదేతదభిసంధాయాహ సామాజికాశ్రయత్వమపినవి
రుద్ధమితి- అపిశబ్దఃసూర్వోక్తలొకికపక్షంసమన్వీనోతి - సపునరలొకిక
వైవాశ్రయాంతరంఅసంభావితత్వాత్- ఆశ్రయాంతరమాశంకమా
నస్తావదేవంప్రక్ష్యన్యః-ఆశ్రయః కిమనుకార్యోనుకర్తావా- నాద్యః-అతీత
త్వాత్-నద్వితీయభిత్వాహ-నటస్యేతి ॥ అనుకరణమాత్రసరతయాఅభిన
యాభినివిష్టదిత్తత్వేన - ననుకదాచిద్రామాదితాదాత్మ్యానుసంధా
నాత్సామాజికత్వమనుభవతోనటస్యాగంధపరాధీనస్యోకధనుభినయప్రకా
శసమతతహ-అనుభావాదీనామితి॥ననుతత్రతత్త్రిసాంతంసమాపేశోనక
థఃప్రకృతరసభంగహేతురతతహ-రసానామితి॥అపిశబ్దాదవిరోధేకిమువ
క్తవ్యమితిభావః-ప్రాధోక్తిసమాశ్రయణేనేతి-రసానాంవిరోధోన్ము

నూనాకస్యచిదగీర్వాంగీకారణేతరేషాంపరిపాతా భావాన్నాస్తివిరో
ధఇతికవిసమయాశ్రయణాదిస్యధః-శదుక్తంధ్వన్యాచార్యైః - అవిరోధీ
విరోధీవారసోఽనిరసాంతరేపరిసోషణసేతవ్యస్తదాస్యాదవిరోధితేతి
సకేవలమవిరోధఃప్రత్యుతతథాపధేవిషయేసహృదయానాం ప్రస్లోదాతి
శయపవేత్యపితత్రేవోక్తం॥౯౯॥ఏకత్రప్రబంధేవావాక్యేవారసవిరోధ

వేశోనవిరుద్ధః॥ ౯౯॥ విరోధక్రమఃశృంగారతిలకేకధితః॥ శృం
గారవీభత్సరసాతథావీరభయానకా । రౌద్రాద్భుతాతథా
హాస్యకరుణావైరిణామిథః ॥ రసాన్త్రసోత్పత్తిరపిమతా ॥ త
థాచోక్తంశృంగారతిలకే ॥ హాస్యోభవతిశృంగారాత్కరు
ణోరౌద్రకర్తుణః । అద్భుతశ్చతథావీరాద్వీభత్సవృభయా
నకః॥ ౧౦౦ ॥ వ్యభిచారిభావానాంతత్తద్రసానుగుణ్యమేవం
ప్రతిపాదితంశృంగారతిలకే ॥ తథాహి ॥ శంకాసూయాభ
యంఘ్రానివ్యాధిశ్చింతాస్తృతిర్ధృతిః । ఔత్సుక్యవిస్తయా
వేగావీహోన్మాదామదస్తథా ॥ విషాదోజడతానిద్రావహి
త్యాచాపలంఘ్యతిః । ఇతిభావాఃప్రయోక్తవ్యాఃశృంగారేవ్య
భిచారిణః ॥ శ్రమశ్చపలతానిద్రాస్వప్నోఘ్రానిస్తతైవచ ।
శంకాసూయావహితాచ హాస్యభావాభవంశ్యమి ॥ సం
తాస్రిసోమరణందైన్యంఘ్రానిశ్చైవనభయానకే । అపస్తారోవి
షాదశ్చభయంరోగోమృతిర్తుదః । ఉత్సాహశ్చైతివిజ్ఞేయాభా
వావీభత్ససంభవాః ॥ ఆవేగోజడతామోఽఘ్రాహర్షణంవి
స్తయఃస్తృతిః । ఇతిభావానిబద్ధవ్యాగసజ్జైరద్భుతైరసాన్తై

క్రమంసంస్తుతివ్యాజేనాహ-శృంగారే॥ ప్రసంగాచ్చుంగారాదిభ్యోహం
స్యాదీనాముత్పత్తిమాహ రసాదితి ॥ అత్రబాహ్యోధసంబంధస్యయథా
యోగంసత్వరజస్తమోహంకారసహితస్య మనసోవికారపశేహః శృం
గారాదయః ఏతేభ్యపవనత్వరజస్తమోహంకారేషు యథాయోగమా
వాపోద్ధారసహితేభ్యోహంస్యాదయఉద్బద్ధంతిఇతినారదాదయః - వా
సుకినాన్త్రా విశేషోభావప్రకారేన్ద్రష్టవ్యః ॥ ౧౦౦ ॥ అథవ్యభిచారిభావా

నాంవ్యవస్థామాహ॥ వ్యభిచారిభావానామిత్యాదినా ॥ ౧౦౧॥ అథరస
వదాద్యలంకారపిచారమారభతే ॥ రసశ్చతి॥ వాక్యార్థత్వేనప్రథానభూ
తశ్చత్యర్థః-సంపూర్ణఃస్వస్యవిభావాదిసాహగ్రీవరిపుష్టః - రసాంతరమం
గభూతం-మహాకవిప్రసిద్ధ్యతి - అంగభూతస్యవిశ్రాంతివిషయత్వాభా
వేనరసత్వాభావేపి మహాకవిభీరసత్వేనవ్యవహారాదిత్యర్థః - వస్తుతస్తు

న్యంబింతాతథాగ్లానిర్నిర్వేదోజడతాస్తృతిః । వ్యాధిశ్చక్
రుణేవాచ్యాభావాభావవిశారదైః ॥ హస్తోసూయాతథా
గర్వణ్మత్సాహేలూమదపవచ । చాపల్యముగ్రతాచెతిరౌద్రై
భావాఃప్రకీర్తితాః। ఆమర్షఃప్రకీర్తనార్థశ్చవితరంగభమతిర్ధృ
తః। క్రోధోసూయాభసంమోహఆవేగశ్చోపహర్షణం । గ
ర్వామదస్తథోగ్రత్వంభావాపీరేభవంత్యమీ ॥ ౧౦౦ ॥ రస
స్ఫుర్వోపిసంపూర్ణస్తీరోధతైరసాంతరమితి॥భారతీయోక్త
ప్రక్రియయాద్యప్యేకవివరసప్తథాపిమహాకవిప్రసిద్ధ్యా
రససంకరఃస్వీక్రియతే । తత్క్రిరసాదైరప్రాధాన్యేరసవ
దాద్యలంకారాభవంతి । అన్యంగత్వేనరసనిబంధనేరసవద
లంకారః । భావనిబంధనేప్రయోలంకారః । రసాభాసభా
వాభాసనిబంధనేఊర్జస్వ్యలంకారః। భావశాంతినిబంధనేస
మాహితాలంకారః। తథాభావోదయాదయోపి । ఏతదలం
కారసర్వస్వప్రపంచేనోక్తం ॥ రసభావతదాభాసతత్ప్ర
శమననిబంధనేరసవత్ప్రేయఃఊర్జస్వినమాహితానిభావోద
యభావశాంతిభావసంధిభావశబలతాశ్చవృథగలంకారా ఇ
తిఏతేషాముదాహరణమలంకారప్రకరణేభవిష్యతి ॥ ౧౦౨॥

తదానీమలంకారత్వమేవ రసాదీనామపీతిభావః॥ తదేవవివినక్తి-తత్రై
త్యాదినా॥అత్రరసవదలంకారస్యోదాహరణంయథా ॥ అయంసరశనో
తహస్తీపీనస్తనవిమదఃసః। నాభ్యూరుజఘనస్పర్శీనీవీవిస్త్రింసనఃకరః॥రణ
భువివతితం భూరిశ్రవసోభుజం దృష్ట్వా తత్ప్రేయసీనామయంవిలాపః
అత్రాధికారికస్యకరుణస్యాంగభూతశ్చంగారో లంకారతామాపద్యతే

ఏవమస్యదప్యదాహార్యం || ౧౦౨ || అథప్రతిపత్తిసౌకర్యాధ్యంతరస్వరూపం
 పంజోకత్రయేణ సంస్కృజ్జతి || గుణైతి || గుణాలంకారగ్రహణం వృత్తిరిత్యా
 దీనావపుష్పలతాతాద్యం - తేషాః శ్రియా సంపత్త్యైకృతపరికరో విజ్ఞానా
 వ్యప్రతిపాదితః విభావాద్యభివ్యక్తత్యర్థః - అతపవస్సురస్సుగ్ధ్యమా
 నః ప్రాదుర్భావో రసోన్ముఖత్వం యస్య సతతోక్తః - భావవిభవో రత్యా
 దిస్థాయీ భావవర్గః - ప్రకమంతావతాగ్రవాభినయాభీనివిష్టస్య సామూ
 జికస్య రసప్రాదుర్భావసమయే న తే రామాః ప్రతీతిదాన్త్యమున్నస్య
 తే-తతస్సామాజికానూకార్యహృదయయోరభేదప్రతీతిః - తతస్సామాజి
 కహృదయం నృప్తగీతాదినానావిభవాత్ప్రధమేషానిమజ్జన-తతోవేద్యాం
 తరమతిర్విగళిత - తదానీనలౌకికా రసాయోగివేద్యబ్రహ్మసంకసద్భవ
 స్సృష్టయమేవ చర్వణాస్పదంభవతి - యదాహుః - పాత్యావధధువాగా
 నాస్తతస్సంపూరితేరసే । తదాస్వాదభరై కాగ్రో హృష్యత్యంతస్మఖిః

గుణాలంకారశ్రీకృతపరికరో భావవిభవః స్ఫురత్ప్రాదుర్భా
 వః క్రమగళితవేద్యాంతరమతిః సుఖం వాచుః ఖంవానివిదయ

తూణం || తతో నిర్విషయస్యాస్యస్వరూపావస్థితో నిజః! వ్యవ్యతేష్టో దంశ్యం
 దోయేన తుష్యంతి యోగి నశతి । అదేతస్సర్వం మనసి నిధామూహా క్రమ
 గళితవేద్యాంతరమతిరితి - ఇయాంస్తు విశేషః - బ్రహ్మనందానుభవేవే
 ద్యాంతరం కిమపిన స్ఫురతి - రసాస్వాదేతు విభావాదివ్యతిరక్తవేద్యాంత
 రనిరాసగతి - తర్ని విభావాదిప్రతీతావఖండానందానుభవః కథమితిచే
 త్సత్యం - ద్రాక్షామధూకఖర్జూరకాశ్మరైస్సహరూపకైః । తుల్యాం
 శైః కల్పితం పూతం శీతం కర్పూరవాసితం । పానకం పంచసారాః శా
 హతృష్టాని పర్తకమిత్పుక్తలతానానారసకదంబస్వరూపపానకరసన్యా
 యేనేతి బ్రాహ్మః । నన్వానందమూలే శృంగారాదా వస్తునాచుసఖాస్వా
 దః - శోకమూలే పునః కరుణేకథమేతదిత్యాశంక్యానుకార్యవిషయేయమా
 స్వాదవై చిత్రి నసామాజికవిషయత్యాహ సుఖం చేతి || అత్రాస్యసూ
 త్రస్యశాటకం వయేతిన్యాయేన భావిసింహృత్తిమాశ్రిత్య లౌకికౌ రత్యాది
 భావశ్చైవ భంగ్యాభావవిభావ శబ్దేనోచ్యతే - అయం యూనోస్తీప్ర

సయోగ్గుఃఖం లోకకంశ్యం గారాదౌదుఃఖం కరుణేనవిజయతు దృఢంశరో
తు - యోషాంకావ్యానుశీలనాభ్యాసవశాద్విశదీభూతేమనోముకురే వర్ణ
నీయతన్తయీభవనయోగ్యతా తపనహృదయ సంవాదభాజ స్సహృద
యాఇత్యుక్తలక్షణేసహృదయైతుపూర్ణః పూర్వోర్తరీత్యావిభానాదిస
ముల్లాసితస్సన్నిత్యర్థః - రసభరః పూర్ణస్యభారత్వం యుక్త మేవేతిభా
వః - అమందానందాత్ప్రబ్రహ్మేనంద ఇవనిరతితయసుఖస్వరూపః పరిణమ
తి । ననుయద్యయమానందాన్మృతకంకణంశర్వభావకానాం కరుణాన్మకకా
వ్యశ్రవణేతథావిధాన్రథారావిధ్యానశ్శిశేత్సై ॥ ౧౦౩ ॥ - సంభాగస
మయేస్త్రీణామధరదంతనాదౌకృత్రిమదుఃఖానుభావసీతాగ్ర వదత్రా
పుష్పవస్త్రైః సుఖపీదుఃఖపమపచారఃకుబ్జమితమితతల్లక్షణాత్ - యద్య
స్యాపిసహజదుఃఖాన్మృతత్వంస్యాన్నకౌపిసామాజికస్త్రప్రప్రవరైత-తత
శ్చకరుణైకరసానాం రామాయణాదీనాముచ్ఛేదప్రసంగస్స్యాత్ - త

తుయూనోస్సహృదయై త్వమందానందాత్ప్ర పరిణమతిపూ
ర్ణోరసభరః ॥ ౧౦౩ ॥ రసోవాక్యార్థస్సన్నిలసతిపదార్థాఃపు

స్సాద్రసాంతరవత్కరుణస్యాప్యానందాన్మృతత్వమేవేతినిరవద్యం - ననుర
సాస్యాదేవిశేషాభావాత్కరుణంనవధావిభాగఇతిచేత్సత్యం - యతైకస్య
ప్రబ్రహ్మేనందస్య చంద్రకాంత సోపానపంక్తిప్రబింబితచంద్రబింబవ
పాధిభేదాదనేకధాకల్పనంతద్వదప్రాపివ్యంజఃవిభావాదిభేదాద్వస్తత
ఏకస్యాపినానాత్వమితివేదితవ్యం ॥ ౧౦౩ ॥ అతైవంవిభోరసః కావ్యా
దౌకేనకారణేనప్రతియతఇత్యాకాంత్రాయామాహ ॥ ౧౦౪ ॥ వాక్యార్థ
ఇతి ॥ కవిసంరంభవిశ్రాంతేరసస్సైవ ప్రధానత్వాదితిభావః - తదు
క్తం - కవేర్వివక్షయాంతప్రాధాన్యం పరికల్ప్యతే । భవేత్సవవా
క్యార్థఇతిశ్లియితేబుధైరితి - సచాస్యపదార్థసంసగ్ధాదిరూపవాక్యార్థవ
స్తతభేదేనవాచ్యత్వంలక్ష్యత్వంవాసంభవతి - అభిధానక్షణయోరత్రా
సవకాశాత్ - తాత్పర్యవిశేషస్తువ్యంజనాంతర్యామివేతిప్రతిపాదితం
కావ్యప్రకరణే - అతోయంవాక్యార్థోవ్యంగ్యమివేతి వేదితవ్యం - అమీర
సవ్యంజకా విభావాద్యాఃపునః పదార్థాఃయద్యపివిభావాదీనాంస్వస్వ

వాక్యాపేక్షయావాక్యార్థత్వం-తదుక్తం-స్థాయీవాసాత్వికౌవాపిసం
చారీవాక్యచిత్తాచిత్తభావవాక్యార్థతామేతి తత్తద్భావవిశేషతః
త్యాదినా-తథాపిరసంప్రత్యవాంతరవ్యాపారత్వాత్పదార్థవ్యవహారః
ఏవంచ పదార్థస్థానీయభావాదిప్రతీత్యుత్తరకాలీనస్ఫురణతయా రసో
వాక్యార్థస్థానీయభితిమగ్నః ॥ రసంప్రతివిభావాదీనామవాంతరవ్యా
పారత్వంనిర్వహతి యస్మిన్నితి||ఉచితాంవిశ్రాంతింజగతి - కారకజ్ఞా
పకభావవైలక్షణ్యసవ్యంజనభ్యసనచర్వణచమతాకరాది శబ్దవాచ్యరస
గోచరజ్ఞానవిశేషపయోగిత్వంభజంతభిత్వార్థః - అతఏవోక్తం లోచనే
విభావాదిరత్రనజ్ఞాపకోనాపికారకః, అపిచతుర్వజోపయోగితి-అతఏ
వాలౌకికత్వమస్మేతిభావః - ఏతచ్ఛామ్యతీతఘటనసూచకేన కిలశబ్దే
నద్యోత్యతే|అతభితి విభావాదివిశ్రాంతేరిత్యర్థః - భావాఃస్థాయీభా
వాఎవకరిమేణాంకురితకందళితపల్లవితత్వాదిరూపేణసముదితోన్యోన్య

నరమీవిభావాద్యాయస్త్వేని-లదధతిఃశ్రాంతిముదితాం । అ
తోభావాఎవక్రమసముదితాన్యోన్యవిభవా రసీభావంబిభ్రీ
త్యథవపటలాంతంతవత్సవ ॥౧౦౪॥ భావేస్థాయీనివర్ధమాన

విభవఃస్వస్వపరిపోషేయేషాంతే క్రియసముదితాన్యోన్యవిభవాః య
ద్యప్యన్యోన్యశబ్దఃకర్తవ్యతీహారేద్విర్భావితః - తథాప్యచి
త్యాదుక్తార్థేయోజనీయః - అథచవిభావాదిసన్నిధానాంతరమేవేత్య
ర్థః - చోపధారణే - అనేనవ్యగ్యవ్యంజకయోరసవిభావాద్యోరద్యైవ
క్రియః-కింతుశతపత్రపత్రశతవృత్తిభేదవదాచుభావిత్వాన్నసంలక్ష్యత
భితిసూచితంభవతి - రసీభావంబిభ్రీతి పూర్వంవాసనామాత్రావస్థా
యినఃస్థాయినోవిభావాదిమహిమ్నూరసాత్కనాపరిణమంతి-రసాదిశబ్దప్ర
తిపాద్యత్వంచభజంతభిత్వార్థః ॥ తత్రీదృష్టాంతమాహ-పటలాంతంతవత్స
వేతి||తదుక్తం||యథాహితంతవోవేమతుర్యాదిక్రియయాన్వితాః|పటా
త్వనాపరిణతాఃపటవాచ్యాభవంతి|| తత్రైవస్థాయినోభావావిభావాది
భిరన్వితాః|రసాత్కనాపరిణతాతసవాచ్యాభవంతితభితి ॥౧౦౪॥ అథని
ర్వేదాదీనాం రసపోషకాణామవస్థానక్రియ మభిదధానఃప్రతిపత్తిరసా

ధ్యాన్యంపూర్వోక్తమేవరసస్యాశ్రయంస్తూరయతి భావశ్చతి ॥ వర్ధమా
నవిభవేవిభావాదిభిరితిభావః-యథార్ణవేకల్లాలాఉత్పక్వంతేవిలీయంతే
చతద్వస్త్రత్యాదిస్థాయిభావే నిర్వేదాదయోనిమజ్జంత్యుత్పజ్జంతిచేతిభా
వః-తదుక్తం-మజ్జంతశ్చనిమజ్జంతఃకల్లాలాస్త్రైయథార్ణవే । తస్యాత్రా
ర్షంపితన్వంతియాంతితద్రూపతావపి । తథాస్థాయినీర్షగ్నాహ్యున్న
గ్నాహ్యభిచారిణః పుష్కరితస్థాయినంస్వాంశ్చ తంనయంతిరసాత్మతా మి
తి॥తతఃకిమనాహ నిర్వేదేతి॥నిర్వేదాదీనాముపభోగేన చర్వణయాభా
వితఉత్పాదితఃసజఃస్వగోచరశ్చక్షుర్ధః - స్వస్తాదభిన్నస్యాపి స్వరూప
స్యస్వేనైవ పరివయాకరణసంభవాత్-యదాహః - ఆత్మానమాత్మస్య
వలోకయంతమితి-తథాభూతస్సాన్వదాతిరేకా లౌకికవమతా రాత్వా
యస్యసతతోక్తస్యక రసోఖండానందాత్మకభవతి - అయంచలోకే
స్యాత్ లౌకికశ్చేదిత్యర్థః అనుకార్యేరామాదావేవనాన్యత్ర - నాత్మ్యే

విభవేరత్యాదికేసింధువత్కల్లాలాశ్చ సుభవంతి విలయం
చాయాంతిభావాముపయః । నిర్వేదాద్యుపభోగభావితనిజా
స్వాదాతిరేకో రసోలోకేస్యాదనుకార్య ఏవకథితోనాత్మ్యేతు

తులలోకికశ్చేదిత్యర్థః-సామాజికేకతశ్చతి-అత్రరసోనాయకాశ్రయ ఏ
వేత్యత్రేతిశేషః- అతపనాక్తంలూపనే - సవనవృత్తిరిక్తమాధారమపే
క్షుతేంత్యనుకార్యాభిన్నాభిమతేనగ్తకే ఆస్వాదయితాసామాజికః-తే
ననాట్యపివరసానామనుకార్యావిష్పితి- ఉక్తంచశారదాతనయేన-వ్యా
పారేణదాకవ్యస్యతదీయాభినయేనచ । రసాత్మత్వంగీయమానఃస్థాయీ
స్వాద్యత్వమేవ్యతి-సామాజికాదిరేవాస్యరసస్యాశ్రయఉచ్యతే । ర
సస్య చర్రమానత్వాన్నానుకార్యస్య సంభవః । అను
కార్యస్యరామాదేః కాలాతిక్రమవర్జనాత్ । నాతికాగ్నితానుకార్య
స్యరసోద్భావనయాకః ॥ బధాతికావ్యంయత్తస్మాద్రసస్సామాజికా
శ్రయశ్చతి-కేచిదేతత్సామాజికాశ్రయత్వమారోపితంనతుముఖ్యమిత్యా
హః॥తదుక్తం-మహిమపాథ్యానరహరిసూరిణా - ఏవంసామాజిక
సమవేతతాంరసస్యాంగీకృత్యాలోకికతావర్ణితా పరమార్థతః పునఃపరి

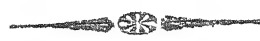
పూర్ణాఖండైకరసానందరూపపరమేశ్వరపర్యాయస్వాస్థ్యరసస్వాధికరణచింతాకుతోవానసత్యానంతానందాత్మకైబ్రహ్మణ్యపిషదమాసాదయేదితి - విచారచతురైరనామకవిభిరనాథారోంససామాజికైఃపరంపరస్వతేవిభావాదిభిఃపరంవ్యజ్యతే - యోగిగమ్యత్వమాత్రేణేశ్వరస్వయోగిమనోనివాససంవాదవత్సామాజికాధికరణత్వారోపేసహ్యతత్తత్వాదిభిర్యుక్తిభిఃప్రతిపాదితమనధికరణత్వమేవసిద్ధాంతః - అతపవాయంబ్రహ్మానందపవ - ఇయాంస్తువిశేషః-బ్రహ్మానందోయోగగమ్యః - అయంతువిభావాద్యనుసంధానగమ్యత్యతి- ఇదనపితేనైవోక్తం- సర్వత్రైకైవానందవ్యక్తిర్లౌకికం సుఖమిత్యవసీరియతే - అలౌకికవిభావాద్యభివ్యక్త్యాకవిసమయమాత్రప్రసిద్ధ్యనుసారాదలౌకికోరసత్యతి - కథ్యతే - నానావిధ విషయకర్మకర్మలాంతఃకరణేషు శవదమాదిసాధనసంపన్నేషు

సామాజికే॥ ౧౦౫॥ ఇతివిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణేఖంకారశాస్త్రైరసప్రకరణంసమాప్తం*****

శ్రవణమనన నిదిధ్యాసనపరేషు పరమయోగిషునిర్వికల్పకసమాధ్యభివ్యక్త్యాబ్రహ్మేతిపరమాత్మేశ్వరత్యతిశబ్ద్యత్యతి - ఉక్తంచస్వాత్మయోగప్రదీపే - యాస్థాయితావరతిరేవనమిత్తభేదాచ్చింగారముఖ్యనవనాట్యరసీభవంతీ । సామాజికాంస్సహృదయాన్నటనాయకాదీనానందయేత్సహజప్రాణైరసోస్తిసోహమితిసంక్షేపః॥౧౦౫॥*

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహేచ్ఛాపాధ్యాయకోచలమల్లి నాథ సూరిసూనునా విశ్వజ్ఞీనవిద్యస్యవిద్వత్తణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీఠినావిరచితే ప్రతాపరుద్రయ వ్యాఖ్యానే రత్నావణాఖ్యానే రసనిరూపణంనామచతుర్థంప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాచనముః

శ్రీహయగ్రీవాచనముః.

ప్రతాపరుద్రయే - సవ్యాఖ్యానే.

దోషప్రకరణమ్.— ౫.

రసనిరూపణానంతరం తదుపస్కారహేతుభూతగుణాలంకారని
రూపణేప్రసక్తేపితదుల్లంఘ్య మధ్యేదోషనిరూపణంసంగమయన్ ప్రతి
జానీతే అథేతి || గుణానామిత్యలంకారాణామప్యవలక్షణం - సవ్యగితి
అన్యథావివేకమాస్రస్యప్రరూఢత్వాభావాదితిభావః || తత్రదోషసా
మాన్యలక్షణమాహ దోషశ్చితి || రసాపకర్షద్వారాకావ్యాపకర్షహేతు

అథకావ్యజీవితభూతరసనిరూపణానంతరం తదుపస్కారహే
తూనాంగుణానాం సవ్యగ్నివేకాయదోషానిరూప్యంతే | త
త్రదోషసామాన్యలక్షణం || దోషఃకావ్యాపకర్షస్యహేతుశ్చ
ద్వార్థగోచరః || శబ్దార్థమయత్వాత్ కావ్యస్యతదపకర్షహేతు
నామపిదోషానాంశబ్దగతత్వేన అర్థగతత్వేనచదైవవిధ్యం | శ
బ్దగతానామపిపదవాక్యగతత్వేనచదైవవిధ్యం || ౧ || ...తత్ర
పదగతదోషఃకథ్యంతే || అప్రయుక్తమపుష్టార్థమసవ్యధంని
రర్థకం | నైయాధ్యంత్యుతసంస్కారం సందిగ్ధంచాప్రయోజ
కం || క్లిష్టంగూఢార్థకంగ్రామ్యమన్యార్థంచాప్రతీతికం | అ
విమృష్టవిధేయాంశంవిరుద్ధమతీకృతృథా || అగ్గీలంపరుషంచే
తిదోషస్సప్తదశస్మృతాః || ౨ || ఏషాంస్వరూపంనిరూప్యతే ||

దోషశ్చత్యర్థః - అతపవోక్తం కావ్యప్రకాశే | ముఖ్యార్థహతిదోష ఇ
త్యాదివా - శబ్దార్థగోచరశ్చత్యేతద్విభాగపరం || ౧ || అత్యిరసాది
ప్రతీత్యేభావాద్యర్థమూలత్వా ద్విభావాదేశ్చ వాక్యాగ్గీనత్వాద్వా
క్యానాంచపదార్థత్వాత్ప్రధమభావితయా తేషాం తద్దోషనిరూపణం
ప్రతిజానీతే-తత్రపదగతదోషాశ్చితి || ౨ || యథోద్దేశమేతేషాంలక్షణ

మాహా॥ యదప్రయుక్తమిత్యాదినా॥ అభిధానాదావాహ్నాతవపిరవిభి
రనాదృతమప్రయుక్తమిత్యర్థః ॥ యోగమాత్రప్రసిద్ధం శాస్త్రమాత్ర
ప్రసిద్ధమిత్యర్థః-మాత్రశబ్దేనవాచకశక్తివిరహఃప్రతిపాద్యతే ॥ స్వసం
కేతప్రసిద్ధార్థమితి-సంకేతమాత్రాగ్రహణార్థమిత్యర్థః ॥ చ్యుతస్సంసాగ
రోన్యాయకరణకృత్యోయస్మాచ్ఛ్చ్యుతస్సంసాగరం॥విశేషవిధాయకం గభవ

యదప్రయుక్తంకవిభిరప్రయుక్తంతదుచ్యతే । ప్రకృతానుప
యుక్తార్థవపుష్టార్థతదుచ్యతే॥ యోగమాత్రప్రసిద్ధంయద
సమర్థంతదుచ్యతే । పాదపూరణమాత్రంయత్సన్నిరర్థకము
చ్యతే॥స్వసంకేతప్రకృతార్థంనెయాధంపరికీర్త్యతే । శబ్ద
శాస్త్రవిరుద్ధంయచ్ఛ్యుతస్సంసాగరముచ్యతే ॥ సందిద్ధంత
స్తతంయత్స్యిత్సందిద్ధార్థప్రతీతికృత్ । తదప్రయోజకంయ
త్స్యిన్వవిశేషవిధాయకం॥క్షిప్తంతదర్థవగతిర్దూరదూరాయ
తోభవేత్ । ప్రయుక్తమప్రసిద్ధార్థే గూఢార్థంపరికీర్త్యతే ॥
పాదరవ్యవహారైకప్రసిద్ధం గ్రామ్యముచ్యతే । యద్రూ
ఢిప్రచ్యుతంనామతదన్యార్థముదాహృతం ॥ శాస్త్రమాత్ర
ప్రసిద్ధంయదప్రతీతకముచ్యతే । అవిమృష్టవిధేయాంశంగుణీ
భూతవిధేయకం ॥ విపరీతార్థధీర్వస్మాద్విరుద్ధమతికృత్యతం ।
అస్థిలంయదమాంగశ్యజగుష్పాప్రీడధీకరం ॥ పరుషంనామ
తద్యత్స్యిద్విహితంపరుషాక్షరైః ॥౩॥ అశ్రవణవృత్తీనాం
శత్రుస్త్రీణాంపచనేషుదోషాఉదాప్రియంతే ॥ అప్రయు
క్తంయథా॥విముఖాదైవతాస్సర్వైతేనోదుశ్చ్యవనాదయః ।

తీత్యవిశేషవిధాయకం ॥ దూరదూరా అతిదూరావ్యవహితేత్యర్థః॥ అ
ప్రయుక్తమితి ॥ యదుభయార్థం సదప్రసిద్ధార్థేప్రయుక్తం తద్గూఢార్థ
మిత్యర్థః - ఏతదేవనిహతార్థమితికేచిత్ ॥ రూఢేఃప్రసిద్ధేఃప్రచ్యుతం
రూఢిప్రచ్యుతం-అన్యార్థంఅవాచకమిత్యపరే ॥ అవిమృష్టః ప్రాధాన్యే
నాన్విష్టోవిధేయాంశోయిత్రతదవిమృష్టవిధేయాంశం,తదేవాహ గుణీభూ
తవిధేయకమితి॥శిష్టంస్పష్టం॥౩॥యథాయోగముదాహరతి॥ విముఖాఽత్ర

దైవతాశ్చితి- బృందారకాదైవతానిపుంసివేత్సమగః - దుస్సహశ్చ్యవ
 నోమునిరస్యేదుశ్చ్యవనశ్చంద్రః - గృహణపత్న్యాగృహైర్వామేధం
 తేసంగచ్ఛంతశ్చితిగృహమేధిన్గృహస్థాఃతత్పత్న్యాగృహమేధిన్యః- గృ
 హంపత్న్యాగృహపిచ|దారేవ్యపిగృహః | జాయాభగృహిణీగృహ
 ఇతివిశ్వామరహాలాయథాః - మేధ్యసంగమేచేత్యస్తాధాతోన్నినిప్రశ్న
 యః||అశ్రదైవతదుశ్చ్యవనశ్చంద్రయోర్యథాక్రమంలింగాను శాసనశబ్దా
 నుశాసనాచూతయోరపికవినానునావరాధ్యుష్మమిత్యాహ అత్రేతి ||
 ఏకైకాదాహరణవివక్షాయాంపదదోషద్వయమేతత్ - సముదాయవి
 వక్షాయాంనువాక్యదోషాయం-విరోధినోదుశ్చ్యవనాది దైవతాశ్చితి

అరణ్యగృహమేధిన్యోయైర్వయంహంశకల్పితాః || అశ్రదై
 వతాశ్చితిపుంలింగశ్రయోగః|దుశ్చ్యవనశ్చితిచేంద్రపరత్వేన
 కవిభిర్నప్రయుక్తః ||౪||అపుష్టాధ్యాయథా || వృథాప్రథాధ
 బాహునా మమీషామీశ్వశాందశాం | కథంసహామహేధి
 గ్ధిక్కరినంహంతజీవితం || అశ్రవ్యధ బాహుద్వయానామితి
 వివక్షితేఅప్రథాధబాహునామిశ్వనుపయుక్తం | ఏతదేవా
 విష్ణుప్రవిధేయాంశస్యదాహరణం| బాహుద్వయస్యవైయ
 క్థేవిధేయైతస్యోపసర్జనత్వంప్రతీయతే ||౫|| అసమగ్ధంయ

క్తేసమాసదోషః-అప్రయుక్తాదీనాంత్రైవిధ్యస్యాపి కావ్యప్రకాశకా
 రాదిభిరంగీకృతత్వాదితిరప్రవృత్తం - ఏవముత్తరత్రాపి యథాసంభవ
 మూహనీయం||౪||వ్యక్తేతి||అప్రథాధంద్వయం తద్విశిష్టా బాహవస్త్రో
 క్తాశ్చితిమధ్యమపదలాపీసమాసః - జీవితమితిధిక్కజ్జయోగేద్వితీయా - త
 స్యసత్యవీపుయోరిత్యాభీష్ట్యేద్విర్భావః - ప్రకృతానుపయుక్తతాం
 దర్శయతి అత్రేతి || ఉదాహరణలాఘవమాహ - ఏతదేవేతి|| వ్యర్థబా
 హుద్వయానామితీదమేవేత్యర్థః - అశ్రదుర్గతప్రస్తావేబాహుదైశేన
 విధేయస్యవైయర్థస్యాస్యపదార్థ ప్రధానబహువ్రీహివర్తిపదార్థత్వే
 ననునీభావాదవిష్ణుప్రవిధేయాంశాభ్యోదోషశ్చత్యర్థః|| ౫ || విహాయేతి||
 అత్రాంబుధరశ్చస్యసముద్రేశాస్త్రప్రసిద్ధిరేవననువాచకశక్తిః అతో

సమర్థత్వమిత్యాహ అత్రైతి ॥౬॥ లాఘవాన్యనర్థకాదిచతుష్టయమే
కేనన్తోకేనోదాహరతి విహాయతేతి॥అత్రవై శబ్దద్యోత్యస్య కస్యచిదస్య
ర్థస్యాస్వయాభావాత్పూరణమాత్రప్రయోజకత్వేన నిరర్థకో వై శ
బ్దఇత్యాహ - అత్రవై ఇతీతి ॥ అత్రవాక్యసంధేర్వైకత్వకత్వాచాయా
దేశాభావః - యమకేషునిరర్థకంనదోషఇత్యుక్తం హేమచంద్రేణ ॥ వ్య
త్యస్తనవేత్యత్ర వర్ణవ్యత్యాసేన వనప్రతీతిర్లక్షణయేతివక్తవ్యం - త
స్యాంచకుశలాదివస్తురూఢిర్నిమిత్తం - నాపిగంగాయాంఘోషఇత్యాది
వస్తుయోజనం-కింతుస్వసంకేతమాత్రం - అతస్తత్రాశక్తయంబత్వ

థా॥విహాయవసుథామేనాంచతురంబుధరావృతాం । క్షు
గంతవ్యసుస్తాకషురణ్యేవ్యసుభాస్థితిః॥ అత్రజలభివరత్వేనాం
బుధరపదమసమర్థం॥౬॥అనర్థకనేయార్థచ్యుత సంసౌరసం
దిగ్ధానియథా॥విహాయచగృహంస్తావైస్యత్యస్తనవవృత్త
యః । కదాభవిష్యతేవాసఃకటకేషుమహీభృతాం॥అత్రవై
ఇతినిరర్థకం । వ్యత్యస్తనవశబ్దేన వనప్రతీతిస్వసంకేతమా
త్రాయితైతినెయార్థకం । భవిష్యతఇతిభవతే రాత్తనెపది
త్వంశబ్దాస్త్రుపిరుద్ధమిత్యుతసంసౌరం । మహీభృతాంక
టకేషువాసఇత్యనెనరాజ్ఞాంసగరేషువాస ఉతపర్వతానాం
నితంబేష్వితిసందేహోన్మదిగ్ధం ॥౭॥ అత్రయోజకక్లిష్టేయ
థా॥హంతవరామహేవజ్జినుట్టనాత్పాక్ చలాత్మను । న

నోపేక్షణీయా॥రూఢాలక్షణాఃకాశ్చిత్సమర్థ్యాదభిధానవత్ । క్రి
యంతేసాంప్రతంకాశ్చితాశ్చిన్నైవవత్సవత్తీతః ॥ ఇత్యాచారైవ్యస్త
స్యానిసిద్ధత్వాత్ ॥ అతోనేయార్థమేతదిత్యాశయేనాహ వ్యత్యస్తనవ
శబ్దేనవనప్రతీతిస్వసంకేతమాత్రాయితైతి॥పాప్త్యర్థస్యైవ భవతే
రాత్తనెపదిత్వం నసత్తార్థస్యేతివైయాకరణాః - అతోస్య చ్యుతసం
సౌరత్వమిత్యాహ భవిష్యతఇతి॥సందిగ్ధమభినీయదర్శయతి మహీభృ
తామితి ॥ అత్రభృతః పాలనధారణార్థత్వానుశాసనం కటకంపలయే
సానౌరాజధానీనితంబయోరిత్యభిధానంచసందేహబీజమితిభావః ॥౭॥

హంతేతి॥ పుత్రా- మేణలక్షణంయోజయతి అత్రేత్యాది నా॥౮॥ శోణి
తేతి ॥ గ్రామ్యప్రయక్తౌపామరవ్యవహార మాత్రప్రసిద్ధావిత్యర్థః - వి
శ్వాత్స్వస్యవద్ధశబ్దస్యనిపుణార్థత్వా ద్దాహంప్రత్యవాచకత్వా దన్యార్థమి
త్యాహ విదగ్ధతే॥౯॥ అప్రతీతికముదాహరతి మనూపదేశాఇతి॥ యథా

భస్మదశనారాతిధ్వజాగ్రిజవిరోధిషు ॥ అత్రసభస్మదశనా
స్సర్వాపైషామరాతిర్గరుడఃసపవద్ధజోయస్యేతివిష్టుప్రస్థా
గ్రజభింధ్రప్రస్థ విరోధిషుపర్వతేష్విత్యర్థప్రతీతే రతిహార
త్వాత్ కీష్టుంపర్వతేషువర్తనందుఃఖావహమితిప్రకృతేవజ్రి
ఘట్టనాత్పాక్ చలాత్స్వస్తిపర్వతవిశేషణస్యానుపయుక్త
త్వాదప్రయోజకం॥౮॥ గూఢార్థగ్రామ్యాద్ధాన్యాద్ధానియథా॥
శోణితాబ్జదృశఃకామంశ్యామగల్లకటిస్థలాఃవిదగ్ధహృదయా
శ్మికవహ్నినారాజకన్యకాః ॥ అత్రశోణితశబ్దస్మరుధిరేత్ర
సిద్ధస్యపాటలవర్ణపరత్వేనప్రయోగగూఢార్థం గల్లకటిశబ్దౌ
కపోలజఘనపరత్వేన గ్రామ్యప్రయక్తౌ విదగ్ధహృదయా
ఇతివిశేషణందగ్ధహృదయస్యావాచకత్వాదన్యార్థం ॥ ౯ ॥
బహుప్రతీకంయథా॥ మనూపదేశాఃకర్వగతాః కులాచారైర్వరు
షేతాః॥ అత్రమనుశబ్దోమంత్రపరత్వేన మంత్రశాస్త్రమా
త్రప్రసిద్ధఇత్యప్రతీతికం ॥౧౦॥ విరుద్ధమతికృద్యథా ॥ అంబి
కారమణస్యోఽస్మిసేవావ్యధౌ కథంభవేత్ రాజ్ఞామకా
ర్యమిత్రాణాంవినాశంసముపేయమాం॥ అత్రాంబికారమ
ణశబ్దాన్వాత్సంభాగకారిణః ప్రతీతిః॥ అకార్యమిత్రశబ్దాద
కార్యేషుమిత్రాగ్రీతిప్రతీతిః॥ వియోగదుఃఖపరతయాప్రయ

భావమానప్రసిద్ధగ్రామ్యంతథా శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధ మప్రతీతికమి
త్యర్థః-కులాచారైర్వరిత్యేనేనసంప్రదాయశుద్ధిన్నాచ్యతే ॥౧౦॥ అంబి
కారమణస్యేతి॥ వినాశంవియోగదుఃఖమిత్యర్థః ॥ అత్యైలక్షణంయోజ
యతి అత్రేత్యాది నా॥ కార్యంప్రయోజనంవినామిత్రాణీరుపాధికం
భజఇతినిషేధే అకార్యేచ్ఛనువిరక్తస్సమిత్రాగ్రీతి విరుద్ధమధ్యత్వా

వనాద్విరుద్ధమతికృదిత్యాహ అకార్యేతి॥౧౧॥ అభిప్రేతేతి॥ అభిప్రేత
పదమిష్టస్థానం ఏతేషాంస్వభర్తృశాంతిచసాధనమబ్ధసైన్యం-సహాయ
సంపత్తిరాప్తిత్యర్థః- సాధనం నిర్వృతౌమే శ్రేయోసైన్యసిద్ధాపదేగతావి
లివిత్వః- పరోత్సర్గః పరకర్తృకత్వాగః- ఉత్సర్గోవర్జనేత్యాగభేదాత్॥

త్వాద్వి నాశశబ్దాన్మాశప్రతితిలివిరుద్ధమతికృత్॥ ౧౧ ॥ అ
మంగళప్రదాజగుప్సప్రతీతకరం ప్రవిధమన్తీలం యథా॥ అ
భిప్రేతపదావాసకదానన్యభవిష్యతి । నీచంసాధనమేతే
షాంపరోత్సర్గైకజీవినాం ॥ అరాభిప్రేతపదావాస శబ్దా
త్ప్రేతలోకవాసప్రతీతేరమంగళత్వం॥ నీచంసాధనమిష్టసే
నరుచ్చమహనప్రతీతేర్విదాకరత్వం॥ పరోత్సర్గైకజీవినామి
త్యతోత్సర్గశబ్దాదధోవాయుప్రతీతేష్టుగుప్సకరత్వం॥౧౨॥
పరుషంయథా ॥ కుతః కాంతారవృత్తీనాంకారాధ్యాభిత్వ
మప్తినః॥ అత్రకారాధ్యాభిత్వమివిపరుషవర్ణారబ్ధత్వం ॥౧౩॥
అథవాక్యదోషః ॥ శబ్దహీనంక్రమభిప్రేతంపింగళిభూనరు
మత్ । వ్యాకీర్ణంవాక్యసంకీర్ణమపూర్ణంవాక్యగర్భితం॥ ద్వై
భిన్నలింగవచనై ద్వైచన్యూనాధికౌపమే । భగ్నచన్ద్రదోయతి
భగ్నముశరీరమరీతికం॥ విసర్గలుప్తమస్థానసమాసం వాచ్య
వర్జితం । సమాప్తపునరాత్తంచతథాసంబంధవర్జితం॥ పతత్ప్ర
కర్షమధికప్రపంక్తిక్రమభంగవత్ । చతుర్వింశతి రుచ్యంతేదో
షావాక్యసమాప్రితాః॥ ౧౪॥ ఏషాంస్వరూపముదాహరణం
చ॥ శబ్దశాస్త్రహతంవాక్యంశబ్దహీనంప్రకీర్త్యతే ॥ యథా
శత్రువాక్యేషు॥ నసంశ్చంబుమహేహంనహేనమాపైర్వినుం

తివిధమన్తీలంయోజయతి అభిప్రేతేత్యాదినా ॥ ౧౨ ॥ కుతభి ॥ కా
రాధ్యాభిత్వంధన్యతాభిలాషిత్వం-పరుషైకరుణరసాననుగుణత్వేనత్ర
తికలుభిర్వజైః శసరేఖద్వితీయసంయోగాదిభిరారబ్ధమిత్వర్థః ॥౧౩॥ పద
దోషానంతరంవాక్యదోషానుదేశపూర్వకం । అక్షదోషాహరణాభ్యాంగ
ర్మయతే॥ అథేత్యాదినా ॥౧౪॥ నేతి॥ అపైర్వినుం, ప్రసముపదిష్టంహితంధనం

దభిదధతీతి వాతాకకారమతంతమక్తం - యుగపదధికరణవచనేన్ద్రంద్వ
ఇతి - తన్మతేయశశ్శబ్దేనాపియుగపద్యశః ప్రతాపావభిధీయేతే ప్రతాప
శబ్దేనాపి - వివంసూర్యాచంద్రుసాపిత్యతాగ్నిరజ్రస్వం - తథావమి
ధోన్వయేశాబ్దోపిక్రమ భంగానసంభవతీతచేన్నైషదోషః - సర్వదా
కేవలపదానామైకార్థవాచకత్వాద్వర్తిపదానామపి మతభేదేనతథా
భావాత్ ప్రాయేణసర్వేషామస్యేవమేవపుష్పతైరతాగ్నియై లాకికానే
కాథవాచకత్వనిబంధనమక్రమం బాధిత్యాక్రమస్యైవజాగరూకత్వా
త్ - యదాహపదమంజరీకారః - పాఘ్రైత్యాదాయుగపదధికరణవ

పితుశబ్దప్రయోగపవక్రమభంగః॥ ౧౭॥ అథవిసంధి ॥ విసం
హితోవిరూపోవాయస్యసంధిర్విసంధితత్ ॥ యథాశౌర్యా
శిశుశాన్యా సన్నతైశ్వర్యంక్వవాగతం ॥ అత్రశౌ
ర్యాశిశుశాన్యశాసీతివిసంధి ॥ పుత్రైశ్వర్యమితిసంధివైరూ
ప్యం ॥ ౧౮॥ అథపునరుక్తిమత్ ॥ శబ్దార్థపానరుక్త్యేతుతద్వా
క్యంపునరుక్తిమత్ ॥ యథా ॥ జీర్ణకాననసంకీర్ణేఽంధ్యేకానన
పుత్రయః ॥ అత్రకాననసంకీర్ణేకాననపుత్రయఇతిపునరుక్తి
మత్ ॥ ౧౯॥ అథవ్యాకీర్ణం॥ వ్యాకీర్ణంతద్విభక్తీనాంవ్యాకీ
ర్ణైవమిధోన్వయే॥ యథా ॥ సుఖాధి నోమహేపాల వర్తధ్వం
కాకతీశితుః ॥ ఆజ్ఞామురసివిభాగ్నిశ్శిరసకౌండముద్రికాం ॥

చనతాయాంద్వంద్వేపిక్రమస్యప్రతీతేస్సపనియావకఇతి ॥ ౧౭ ॥ వి
సంహితఇతి ॥ విగతాసంహితావర్ణానాంపరస్పరసన్నికపోయత్ర సవి
సంహితః విజ్ఞప్తఇత్యర్థః - విరూపః కర్ణకఠోరఇత్యర్థః ॥ శౌర్యాశిశుశ్చ
శాసీత్యత్ర సవర్ణదీప్త్యాభావాద్విశ్లేషః - సచాత్ర వ్యాకరణవిరోధః - వా
క్యసంధేర్వై వక్షికత్వాత్ - తదుక్తం-సహితైకపదే నిత్యానిత్యాథా
రూపసర్గయోః నిత్యాసమాసేవాక్యేతుసావివక్షామపేక్షతఇతి ॥ ౧౮॥
పునరుక్తమాహ ॥ శబ్దార్థపానరుక్త్యితి ॥ శబ్దమాత్రపానరుక్త్యేత్వలం
కారత్వమథమాత్రపానరుక్త్యేదోషత్వంవక్ష్యతి ॥ ౧౯॥ వ్యాకీర్ణమితి ॥
విభక్తీనాంవిభక్త్యంతానాంపదానామిత్యర్థః - సంకీర్ణపదమేకంవా

క్యంవ్యాప్తమిశ్యత్తః॥ సుఖాద్ధిగతి ॥ క్రొడము ద్రికాంకాకతీయస్వజవ
రాహము ద్రాం-దాస్యరూపత్వాత్తద్ధారణస్వేతిభావః- తదుక్తం - ప
ద్యమంసరిమిశ్యేనఉరోవిశ్యస్తామతరం । తన్నామకరణంనేతిదాస్యమే
తచ్ఛత్యుప్తయమితి ॥ ౨౦ ॥ మానేనేతి ॥ అత్రవాక్యద్వయపదానామిథ
స్సంక్షిప్తత్వాద్వాక్యసంక్షిప్తమిత్యాహ అత్రేతి ॥ ౨౧ ॥ శైలేష్వీతి ॥ ప
న్యైకందమూలఫలాదిభిః-సోచ్ఛ్వాసితాస్సప్రాణాః - అత్రబంధును

అత్రక్రొడముద్రికామురసిశిరస్యాజ్ఞాంబిభాగ్నితాత్మి సంబం
ధః॥ ౨౦॥ అథవాక్యసంక్షిప్తం ॥ వాక్యాంతరపదైః క్షిణంవా
క్యసంక్షిణము వ్యతే॥ యథా॥ మానేనమహతాస్సాభిర్వనేవ
త్త్రైసతిత్వతాం । వింధ్యస్యజీవితంతన్నోజాతమద్యత్పూంక్య
తం॥ అత్రమహతామానేనయత్ప్రణంవత్త్రైసకృతంతదద్య
వింధ్యస్యపనేతిత్వతాంనోజీవితం జాతమితివాక్యద్వయపదా
నామన్యోస్యసంక్షిణతా॥ ౨౧॥ అథాపూర్ణం ॥ అపూర్ణంత
చ్ఛ్వావేద్యత్రసంపూర్ణాణః క్రిమాన్వయః ॥ యథా॥ శైలేష్వ
స్వాకమావాసోపన్యైసోచ్ఛ్వాసితావయం । వృగైర్బంధు
మతశ్చాస్సాస్పృశ్యభాతాప్రమోదతాం॥ అత్రశైలవాసాణా
వస్యపృత్తిత్వగజాంధవాస్పృశ్యనితి వివక్షితసంబంధోనసం
పూర్ణః॥ ౨౨॥ అథవాక్యగర్భితం ॥ తద్వాక్యగర్భితంయస్య
మధ్యేవాక్యాంతరంభవేత్ ॥ యథా॥ జ్ఞాత్వాప్యంధ్రపురీం
ద్రస్యకొగ్ధాగ్నిమతిదుస్సహం । యద్వాసలంఘ్యతేదైవం
తస్మిన్నిపతితావయం ॥ అత్రాతిదుస్సహంకొగ్ధాగ్నింజ్ఞా

తశ్చేతిచశబ్దేనా ప్రగర్భవిశేషణతయా శైలవాసవస్య పృత్తీసముచ్ఛ్వియే
తే-తత్రదర్శనక్రియాయా అస్తదర్థద్వారాబంధుమత ఇత్యనేనైవసం
బంధోనశైలవాసవస్య పృత్తిభ్యామితిక్రియాన్వయా పరిపూరణాదపూ
ర్ణమిత్యాశయసాహ-అత్రేతి ॥ ౨౨॥ తదితి॥ వాక్యేనవాక్యాంతరేణగర్భి
తంసంజాతగర్భంవాక్యంవాక్యగర్భితమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరణం సుప్తం॥
నన్వత్రవాక్యాథాస్యాపివాక్యాంతరగర్భితత్వేనోభయదోషత్వసంభ

వేషివాక్యాథప్రతీతావంతరంగత్వేన ప్రాధాన్యాద్వాక్యదోషప్రా
యపాతశత్యనుసంధేయం ॥ ఏవమన్యత్రాపియథాసంభవమూహ్యం ॥
౨౩ ॥ భిన్నలింగభిన్నవచనయోగ్లక్షణోదాహరణేవర్యయతి ॥ యత్రై
త్యాదినా ॥ సముద్రాశ్రివగంభీరంమన ఇత్యత్రోపమానోపమేయయో
గ్భిన్నలింగత్వేపిముఖంచంద్రాశ్రివేతివత్సహృదయానా ముద్వేగాభావా

త్వాపితస్త్రిస్త్రిపతి తావయమితివాక్య మధ్యేయద్వానలంఘ్య
తేదైవమితివాక్యాంతరమనుప్రవిష్టమితి వాక్యగర్భితత్వం ॥
౨౩ ॥ అథభిన్నలింగవచనే ॥ యత్రోపమాభవేద్భిన్నవచనా
భిన్నలింగకా । తద్భిన్నవచనంభిన్నలింగంచాముర్తనీపిణః ॥
ద్వయోరుదాహరణంయథా ॥ సముద్రాశ్రివగంభీరం మనో
యాద్ధవభూభుజః । గిరిణేవాంధ్రగ్రీనృపతి ధ్వజిన్యాకలుషీకృ
తం ॥ అత్ర సముద్రాశ్రివగంభీరమితిభిన్నవచనం । గిరిణేవద్భు
జిన్యేతిభిన్నలింగం ॥ ౨౪ ॥ అథాధికన్యూనోపమే ॥ యతో
పమానమధికంన్యూనం వాస్యాద్విశేషణైః । తత్రాధికొప
మంఘోర్వంన్యూనోపమమతఃపరం ॥ ద్వయోర్యథాక్రమ
ముదాహరణం ॥ టౌమటౌమముఖాః కాంతాః కాననేమాళ
వేశితుః । గ్రీష్మేనద్వ్యశ్వివన్జానపద్మోత్పలవిసావిలాః ॥ అత్ర
టౌమటౌమముఖానాం కాంతానామపమానభూతాసు నదీ
షున్జానపద్మశ్చ మాత్రంవక్తవ్యం । స్థూనోత్పలవిసావిలాశ్చ
త్యధికం ॥ న్యూనోపమంయథా ॥ హారంగరాగసుభగానగ
రేషుయథావయం । తేదైవసర్పరాకీర్ణావిభాంతిధగణీభ్య

ద్భిన్నవచనస్యైవేదముదాహరణం- అతవివోక్తందలద్వాచార్యేణ॥ నభి
న్నలింగవచనేనచన్యూనాధికేతథా । ఉపమాయాదూషణాయయత్రో
ద్వేగోనధీమతామితితదేతత్ప్రసంగిధాయాహ ॥ అత్ర సముద్రాశ్రివగం
భీరమితిభిన్నవచనమితి ॥ ౨౪ ॥ యత్రైతి ॥ అత్రోపమాశబ్దకరణవృత్త
త్వైఉపమానవాచీ - తెనాధికవిశేషణోపమానమధికొపమం - న్యూన
విశేషణోపమానం న్యూనోపమం - తెనసాధారణధర్మధిక్యేధికొప మం

తన్నూర్వైన్వన్యోపమమితి ఫలితం ॥ ఉభయోరుదాహరణంనుగ
మం॥ ౨౫ ॥ ఛందోభగ్నమితిభగ్నఛందోవృత్తంయత్రతచ్ఛందోభ
గ్నం-యతిర్విచ్ఛేదభిధాందసాః - భ్రష్టాయతిర్యత్రతద్యతిభ్రష్టం -
ఉభయత్ర-వాహితాగ్నావిష్వితిపరస్పరతః - వింధ్యాగ్నేతిశృతి
యవన్ధైయతిభంగిత ॥ ప్రహర్షిణీశ్చైత్యతీయదశమవన్ధయోర్విచ్ఛే
దోవిహితః - చదుక్తంవృత్తరత్నాకరే ॥ మాన్యోగస్త్రిదశయఃప్ర
హర్షిణీయమితి - తత్రశృతియవన్ధైతదభావాద్యతిభ్రష్టం - పాదాంత
వన్ధస్యగురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగత్వ - ననుక్వచిదవసానేపిలఘ్నం

తః ॥ అత్రహరస్థాననిర్దురాటత్వాలంగూగస్థానేతిహవివో
క్తమిహన్యోపమత్వం ॥ ౨౫ ॥ అకభగ్నచ్ఛందోయతిభ్ర
ష్టః॥ఛందోభగ్నంవచోయత్ర తద్భగ్నచ్ఛందఃఉచ్యతే । య
త్రస్థానేయతిభ్రీత ప్రద్యతిభ్రష్టమచ్యతే ॥యథా॥ విం
ధ్యాగ్నేకృతకుటుంబగతుస్య కింభ్రుంభవతి జనస్యకూ
ద్యశస్య ॥ అత్ర వింధ్యాగ్నేతిత్వతీయవన్ధైయతిభంగః॥ పా
దాంతవన్ధస్యగురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగః ॥ ౨౬ ॥ అథా
శరీరం॥క్రియాపదేనచితమశరీరంప్రకీర్త్యతే ॥ యథా॥
హంతేమరుణోథాతాక్రీడతోహణికుట్టిమే । కాననేకంట
కాక్రీడైస్థితాన్వాంఙ్యశిశూనిమా ॥ అత్ర క్రియాపదంసచి

త్యమితివచనేనపాదాంత్యలఘోర్వికత్వైక గురుత్వవిధానాదత్రాపిగురు
త్వాంగీకారేనచ్ఛందోభంగభిచేత్సత్వం - యత్రేంద్రవిజ్ఞాపేనప్రవ
వజ్రాదా పాదాంతవన్ధస్య లాక్షణిక గురుత్వేపిత్రావృత్తభంగభా
వస్తత్రమాభూచ్ఛందోభంగః - ప్రహర్షిణీవైతాతీయ వసంతతిలకా
దాతువైపరీత్యాదస్త్యైవదోషభిప్రాచీనాః ॥ ౨౭ ॥ క్రియాపదేనేతి ॥
హంతేత్యనుకంపాయాం - పాంఙ్యశిశూని దగ్గుకక్రియాపేక్షయాక
ర్మణిద్వితీయా - అత్ర దగ్గుకక్రియానుపాదానాత్-అఖ్యాతంసావ్యయ
కారకవిశేషణంవాక్యమితివాక్యలక్షణాభావేనవాక్యత్వస్త్యైవాభావా
దశరీరంనామదోషభిత్వాశయేనాప॥అత్రేతి॥క్రియాపద రాహిత్యేనా

స్వయాధానాచ్చానన్వయభివ్యవైవ సామాంతరం మతాంతరేణత్యా
హావితనేవేతి॥౨౬॥అరీతకమితి- విరుద్ధరీతికమన్వర్థః-అఖలేత్తితి ॥ అత్రవ
ర్ణసారుప్యవీర్ణ సమాసాదినిబంధనాయాః గౌడరీతేః కరుణానునితా
యాఃనిబంధచాదరీతికం హమదోషభిత్వాశయేనామా అలేత్తితి ॥౨౭॥ వి
సగ్రలుప్తమితి-లుప్తవిసగ్రమిత్వర్థః॥ ఓత్పమిత ॥ స్థానాభిత్వాహౌపరంప
రయావిసర్జనీయస్థానికస్యయతాకస్య - లోపోవ్యంగ్యరీతిలోపవిధానా

హితం॥ఏతదేవానన్వయాశ్చిందూపణం ॥ ౨౮ ॥ అథారీతి
కం ॥ రసాననుసారీతికృత్ప్రాప్తితదుద్యతే॥ అఖగ్రగర్వ
దుర్వారదోరగ్రతఃరగ్రతాః॥ హాబంధవర్గాస్సురేష్వికృతాం
తాత్పర్యఃకృతాః॥అత్రకరుణేనుచితోవణాడంబరః ॥౨౯॥
అథవిసగ్రలుప్తం ॥ ఓత్పంలాపోవిసగ్రస్యాసకృల్లుప్తవిసగ్ర
కం ॥ యత్రవిసగ్రోబహుభాఓత్పంలాపంవాప్రాప్తోత
ద్విసగ్రలుప్తం॥యథా ॥వృద్ధోమనోరథో యాతౌ జాతో
వాసోధువ్రామరా ॥ స్థానాదీనామాతాజీర్ణా వనాంతేష్వీ
దృశావయం॥౩౦॥ అథాస్థానసమాసం ॥ అపదస్థసమాసం
తత్సమాసోయశ్రనోనితః ॥యథా ॥ కుతోవై ముఖ్యమస్మా
నుబ్రహ్మణఃపరుషాత్తనః॥ ఇత్యుగ్రతరభాక్రమ్యమ్మక్రికుటి
కుటిలాననాః॥అత్రవేధసేక్రుధ్యతాన్యపాణాముక్తైసమా
సః॥కింతుకవివచనెసమాసభిత్వపదస్థసమాసః ॥౩౧ ॥ అథ
వాచ్యవర్జితం ॥ నోక్తంస్యాద్యత్ర వక్తవ్యం తదాహుర్వా

లుప్తవిసగ్రత్వం- వృద్ధోమనోరథభిత్వాదాతు- యద్యపివిసర్జనీయస్యస
త్వాదిసంకీకార్యవశాన్మణేసత్యోత్పమేవనలోపః - తథాపివిసగ్రాదర్మ
నాల్లుప్తవిసగ్రవ్యవహారభిత్తిప్రప్తవ్యం-యదాహురాచార్యాః- అదర్శనం
లోపభిత్తి॥౩౨॥ అపదస్థసమాసమితి-అస్థానస్థసమాసమిత్వర్థః ॥ కుతభి
తి॥పరుషాత్తనఃకఠినహృదయస్య॥ వేధసక్రుధ్యతామితి - క్రుధక్రుహే
త్వాదినాసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ-నసమాసభిత్తి- క్రొధవ్యంజకభిత్తేషః
కింత్వితి-కవేస్సమాసవ్యంగ్యస్యక్రొధస్యాభావాదిభిభావః ॥౩౩॥ దుర్ద

శామితి॥ అత్ర జీవితస్య హేయత్వం వివక్షితం - శత్రుదుర్దశాం ప్రోషణా
నామ పితృపితృప్రయోగవివలభ్యతే నాన్యథా- అత ప్రదభావాద్వాప్య
వక్షితాభ్యాయందోషత్యాహ॥ అత్రేతి ॥ ౩౦ ॥ సమాప్తేతి ॥ సమాప్త
స్య వాక్యస్య పితృపితృపాదానాం సమాప్తపునరాత్తకం తతత్ప్ర
యోజయతి-అత్రేతి॥ పతత్ప్రకర్షమపియోజయతి అథేతి॥ తతత్ప్రకర్షమపియోజయతి

చ్యవక్షితం ॥ యథా ॥ దుర్దశాం ప్రోషణానామ స్మాకం జీవి
తం మతం ॥ అత్ర దుర్దశాం ప్రతిపన్నానామ పితృపితృ శబ్దావక్త
వ్యోనోక్తః ॥ ౩౦ ॥ అథ సమాప్తపునరాత్తకం పతత్ప్రకర్షం
చ॥ సమాప్తపునరాదానాం సమాప్తపునరాత్తకం॥ పతత్ప్రకర్ష
క్షంతత్ప్రసూయః ప్రకపోయత్ర విశ్లేషః ॥ ద్వయోరుదాహ
రణం॥ థావత్ప్రకర్షమసంధ్యాన్యతరీషూద్యత్తనతుము ॥
వింధ్యారణ్యేనుతిస్తామః తుభ్యద్భిల్లూకపక్షీ-ము ॥ అత్ర విం
ధ్యారణ్యేనుతిస్తామః ఇతి సమాప్తతుభ్యద్భిల్లూకపక్షీ-స్వీతి
పునరాదానాత్సమాప్తపునరాత్తకం ॥ తథా భాన్యతరీ
షూద్యత్తనతుము థావత్ప్రకర్షివక్తవ్యేన తథోక్తమివ
తత్ప్రకర్షతా ॥ ౩౧ ॥ అథ సంబంధవక్షితం॥ సంబంధవక్షితంత
త్సన్యత్రేతి నాన్వయోహతః ॥ యథా॥ భద్రాసనానిద్య
మశశ్చత్రాణిచ మహీరుహః ॥ దుర్దశారాజ్యమూర్ధాభిషి
క్తాః పునరచావయం ॥ అత్ర రాజ్యే భద్రాసనానిద్య
దత్త్యాదినంబంధోనోక్తః॥ ౩౩ ॥ అథాధికపదం ॥ యత్ర
ధికపదోక్తీస్సన్యత్రాధికపదం మతం॥ యథా ॥ విముక్తావ

దనాః- తదపేక్షయాకరిణాం ప్రకృష్టత్వాత్పూర్వ మపాదానం వృగా
ణాం పునరప్రకృష్టత్వాత్పూర్వోదేవోచితం- తథాపి మృగాణా మపాదానం
దానే ప్రకర్షభిశాత్పతత్ప్రకర్షమితి భావః॥ ౩౨ ॥ సంబంధేతి ॥ సంబం
ధేనేష్టయోగేన వక్షితం సంబంధవక్షితం - ఎతదేవ శేవిదభవత్ప్రయోగ
మామః॥ భద్రాసనాని ॥ అత్ర దుర్దశారాజ్యశబ్దస్సమాసేన గోచరః
ఇతినతదర్థో భద్రాసనానిభిస్సంబంధ్యత్యాహ- అత్ర రాజ్యేతి॥ ౩౩ ॥

ముక్తాభితి || అత్రాధికమంశంవినిశ్చితి || అత్రేతి || వ్యాధైస్స హి
 పితంవింధ్యేహంతపలకలధారిభిరిత్యత్రాస్తాభిరితి పదస్య న్యూనత్వా
 న్యూనపదంనామదోషోద్భవః || ౩౪ || బహువచనప్రకరణభంగము
 దాహరతి || గుహాభితి || ౩౫ || అథార్థదోషాణా ముద్దేశపూర్వకం లక్షణో

బుద్ధైరేతావనాంతేషూర్జరస్త్రియః | సుధాంశు మండలా
 కారకూపక్రమవిపాండూరాః || అత్ర సుధాంశుమండలాకా
 ర ఇత్యేతావతా పరిపూర్ణేనండలాకారవిపాంశురత్నే రూ
 పక్రమ ఇశ్యధికం || ౩౪ || అభభగ్నప్రకరణం || ప్రకాశిత
 నియమత్యాగభగ్న క్రమమిహేష్యతే || యథా || గుహాగృ
 హానిశబరాజాంధవావింధ్యభూఃపురీ | సరితోద్ధిక్లికాః కష్ట
 మాక్రీడాఃకాననానినః || అత్రబహువచనతయా ప్రథమం
 ప్రకరణ్య వింధ్యభూః పురీత్యేకవచనోద్దేశః ప్రకరణభిప్రేతం ||
 ౩౫ || అథార్థదోషాః || అపార్థంవ్యర్థమేకార్థంసంసంశయమ
 పక్రమం | భిన్నంపై చాలిమాత్రంచ పరుషం విరసంతథా ||
 హీనాధికౌపమేస్యా తామసద్వ్యూహమంతథా | అప్రసిద్ధో
 పశంహేతుశూన్యంచనిరలంకృతి || అస్థిలంచ నిరుద్ధంచతథా
 సహచరచ్యుతం || ఏవమష్టాదశప్రాక్తాదోషాః సమాశ్ర
 యాః || ౩౬ || ఏషాంస్వరూపముదాహరణంచ || సముదా
 యార్థశూన్యంయకపార్థంతప్రకీర్త్యతే || యథా || కుశశ్శు
 ప్యదపానద్యఃకావార్తాదోశమండలే | ఘణాస్సహస్రంశేష
 స్య భారఃకతికులాచలాః || అత్రనకశ్చిద్వాక్యార్థఃప్రతీయ
 తే || ౩౭ || అభవ్యర్థం || యత్ప్రయోజన శూన్యంస్యా ద్దేవ్యర్థం
 పరికీర్త్యతే || యథా || నిర్మలంకులముద్వేలంశౌర్యంవః ప్రథి

దాహరణేకద్యుతి అభేత్యాదినా || ౩౬ || సముదాయార్థశూన్యంవా
 క్యార్థశూన్యం || కుతభితి || శుప్యదపాశ్శుప్యజ్జలాః - బిరుక్పరిత్యాదినా
 సమాసాంతోఽప్రశ్నయః - అత్రదశదాడిమాదివాక్యపదార్థశూన్యత్వా
 దపార్థత్వం || ౩౭ || నిర్మలమితి || అత్రరాజసేనావిధావైశ్వర్యాది

భవకులూచి ప్రశంసాయా నిష్ప్రియోజ కత్వా ద్వ్యర్థ మేతదిత్యాహ-
 లల్రేతి॥ ౩౦॥ ఉక్తాభిన్నాథకమితి-పునరుక్తాథమిత్యక్షణః॥ ౩౧॥ కరికుంభా
 వితి॥ ౩౨॥ ర్థ్యరాఘవే - విజయతాం రామలక్ష్మణౌ కుంభకర్ణ మేషునాదావి
 త్యత్రవైరివాక్యైకర్తృకర్మసంజేహపినదోషః - నాయకాభ్యుదయసూ
 చకతయాతత్రైవకవిసంరంభవిశాగ్రింతే॥ ౪౦॥ హంతేహిహజే- వ్యా
 దాయవివృత్య-వనోద్వంశర్షణ-విభక్త్యభేద్యయాభావః - ప్రనిరంతర

తయశః । కిమిత్యంధ్రపతేః పాదపీఠంపాంథ్యానసేవతే ॥
 అత్ర నిర్మలంకులమిత్యాదిప్రశంసాసేవా కర్తవ్యేత్యుపదేశే
 నోపయుజ్యతే॥ ౩౦॥ అత్రై కాథం॥ ఉక్తాభిన్నాథకంయత్సృ
 జకాథకంతన్నిగద్యతే॥ యథా॥ విశీర్షంశతథాచేతోమూర్ఛి
 తాన్వీత్యబాలకాః । శిశూన్మశ్చేతనాప్తప్తృఖండితంత
 శోపనః॥ అత్ర పూర్వోత్తరాథయోరభిన్నాథత్వం॥ ౩౧॥ అ
 భససంశయం॥ వాక్యాథకంశయోయత్రతత్ససంశయమి
 ష్యతే॥ యథా ॥ కరికుంభాస్తనావద్యజయేతాంతౌనుతాంగ
 తౌలతావపుష్పియః॥ స్త్రీణాంహసంకుష్టానతాంగతాః ॥ అ
 త్రకరికుంభయోః స్తనయో శ్చలతానాంవపుష్పియోః చక
 ర్తృకర్మత్వసంశయః॥ ౪౦॥ అథాత్రమంయత్రపూర్వా
 పరిభావవిహతిస్తపక్రమం ॥ యథా ॥ హంతవ్యాదాయప
 త్తాగ్నినిద్రాంత్యంతర్వణం స్త్రీయః । తృణైస్తపకైరైర
 స్తాశశిషుయంత్యస్తథాక్రమం ॥ అత్రనిద్రోత్తరకాలిన

త్యాదినాణత్వం॥ తత్పతితైఃచక్రీపతితైః- శిషుయంత్యస్తథాక్రమమితి -
 త్వణంగ్రసిత్వాభవంతోపిజీవంత్యిత్వస్తానుపదిశంత్యభివేద్యం- అత్రని
 ద్రావక్రీవ్యాదానయోగోశ్చప్రసిద్ధం పౌర్వాపర్యం విహతిమితీదమప
 క్రమమిత్యాహ అత్రేతి॥ పూర్వకాలత్వముక్తమితి ॥ సమానకర్తృక
 యోఃపూర్వకాలభేదిహితేనత్వాప్రసక్తయోనేతిశేషః- సమవక్త్రీవ్యా
 దాయస్సపితీత్యత్ర వ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వాభావాత్ త్వాప్రత్య
 యానుపపత్తిరితిచోదయత్వా అనంతరభావిస్వప్నాపేక్షయా పూర్వ

కాలత్వసంభవాన్నానుపవత్తిరితిపరిహృతం మహాభాష్యే- తత్రైవవ్యాఖ్యాతంకైయతేన - యద్యపిస్వప్నక్షణానాం వ్యాదానాత్పుర్వకాలతాతథాపితద్వ్యాదానానంతరభావిస్వప్నక్రియాపేక్షంవ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వమస్తీతి - అతఃకథమత్రపౌర్వాపర్యవిహతిరితిచేత్సత్యం - వ్యాదానాత్పుర్వకాలీనస్వప్నక్రియాపేక్షయాపౌర్వాపర్యవిఘాతాదప్యేవాపక్రమఃకోషోత్రేతిహృదయం॥౪౧॥భిన్నలక్షణసంబంధవర్జనం

ముఖవ్యాదానస్యపూర్వకాలత్వ ముక్తమిత్యపక్రమత్వం ॥ ౪౧ ॥ అథభిన్నం ॥ సంబంధవర్జితంయత్స్వత్యభిన్నంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ నూనంసాలేషులాటానాంనధాత్రలిఖితాలిపిః॥యదస్తాకంకుటుంబానిషీదంతిమరుస్థలే ॥ అత్రమరుస్థలనివాసవిషాదస్య ఫాలస్థలగత విప్యభావస్యచననంబంధః॥ ౪౨॥ అథాహిమాత్రం ॥ యత్సర్వలోకాతీతంతదతిమాత్రంప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ మాఘాదేకార్ణవం విశ్వమితీసంకోచితాశ్రుభిః ॥ అరణ్యేలాటనారీభిరసంఖ్యానిష్ఠాఃకృతాః॥అత్రాశ్రుభిర్జగదేకాణామవిశ్వత్వక్తిః॥ ౪౩॥ అథపరుషం ॥ అతిక్రూరాధాసహితంపరుషంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ దావానలేంధనంసద్యః క్రియంతాసుగ్ధకాశిమే ॥ అత్రఫలానియాచమానాశశిశూనుద్దిశ్యాతిపరుషోక్తిః॥ ౪౪॥ అథవిరసం ॥ అప్రస్తుతరసంయత్తద్విరసంపరికీర్త్యతే ॥ యథా॥ చంద్రాననాఃకటాక్షైర్మృషశ్యతాహృతవర్షిభిః । శోచిత్యావమితిక్షిప్తాః కిరాతైశ్చోళసుభ్రువః ॥ అత్రపురుషవి

దర్శయతి అత్రమరుస్థలేతి ॥ ప్రతీయమానస్తుహేతుహేతు మద్భావోనవాస్తవఇతిభావః॥ ౪౨॥ మాఘాదితి ॥ ఏకార్ణవభియాశ్రుసంకోచేష్యసంఖ్యానద్యఃప్రవృత్తానత్యతిమాత్రాణాకికార్ణప్రసూపాదనాదత్యక్తిరేవాయంకోషోనాఃశయోక్తిరలంకారఇతిభావః॥ ౪౩॥ పరుషముదాహరతి దావానలేతి ॥ ఇమేఫలానియాచమానాఇత్యర్థః ॥ ౪౪ ॥ చంద్రాననాఇతి॥ శోచిత్యావలంసశోచితవ్యమిత్యర్థః - అలంఖిల్వారిత్వాదినాత్వై

ప్రత్యయం-ఇక్కుత్వాన్-క్రిష్టోమేటితాః - స్థితాన్-ప్రేమాదో-పేదో-కాన్
 ద్యస్యస్థాపే-తేనో-పదో-క్రిష్టోమేటితాః - స్థితాన్-ప్రేమాదో-పేదో-కాన్
 భోగ-ప్రాగ్భవం-విదగ్ధ-అహ-ప్రేమాదో-పేదో-కాన్ - తమత్తం
 ద్యస్యస్థాపే-తేనో-పదో-క్రిష్టోమేటితాః - స్థితాన్-ప్రేమాదో-పేదో-కాన్
 హీనమితి-కా-ప్రాగ్భవం-విదగ్ధ-అహ-ప్రేమాదో-పేదో-కాన్ - తమత్తం
 అతపన-ప్రాగ్భవం-విదగ్ధ-అహ-ప్రేమాదో-పేదో-కాన్ - తమత్తం
 హీనముదాహరణ-కృతై-రతి-ప్ర - విదగ్ధ-అహ-ప్రేమాదో-పేదో-కాన్ - తమత్తం
 వభానుమానిత్యాహ-ప్రేమాదో-పేదో-కాన్ - తమత్తం ॥

యోగభిన్నానాం స్త్రీణాం వసవదై స్సంభాగప్రారోహణం
విరసం ॥ ౪౫ ॥ అథహీనోపమం ॥ హీనంయత్రోపమాసంస్థా
త్తద్ధిహీనోపమంమతం ॥ యథా ॥ శునకైఃపసారంగా భవ
ద్భిర్నిహతాద్విషః । క్వగతంపారుపంతద్వఃకానైకనివా
సినాం ॥ అత్రశునకైరివభవద్భిరితిహీనోపమం ॥ ౪౬ ॥ అ
థాధికోపమం ॥ యత్రోపమానమధికంతద్భవేదధికోపమం ॥
యథా ॥ అమీపారేనరస్తీరంబకాశశ్చలమూతకయః । మ
హర్షయథివాస్తాభిరద్యసోపద్రవాఃకృతాః ॥ అత్రబకామ
హర్షయథివేత్యధికోపమం ॥ ౪౭ ॥ అథాసప్యత్రోపమం ॥ య
దతుల్యోపమానంతద్భవేదసప్యత్రోపమం ॥ యథా ॥ ఏపదిం
ధ్యావలసాన్సంద్రమంజోచ్చలితనిర్దురః । ఫాలేక్షణస్ఫుర

పాఠేనర స్త్రీరస్యపాఠేనర స్త్రీరం-పాఠేమధ్యే షష్ఠ్యావేత్త్యవ్యయాభావః
ప్రమాణాభిక్రూపాదాహరణంతు-పాతాశ్చమపనాభిప్రత్యత్యానోద్రష్టవ్యం -
అత్రసర్వప్రసాధత్యైవచమతా-గాయవివక్షితార్థస్యశునకాదిభిఃప్ర
తిపత్తిపరిత్యోభణేనకదర్శికరణాదనాచిత్యేనదోషత్వమితేభావః- అతపవో
క్తంకావ్యప్రకాశే- ఉపమానస్యజాతిప్రమాణగతంన్యూనత్వవచికతా
వాతాద్యశ్యమచితార్థత్వందోషగతి॥ ౪౭॥యదితి ॥ నహ్యత్రవింశ్యవిహా
పాక్షయోస్తద్ధమయోశ్చ నహినిర్మురయోస్సాన్యశ్యప్రసేధిరస్తి-
నచధర్మిణోధకర్తృద్వారాసాన్యశ్యంధర్మయోశ్చశక్తిద్వారేతి వాచ్యం

ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసంగాత్ - యథాహ - బద్ధామికావ్యశశినం
 వితతాథారత్విమిత్యత్రవామనః - తదేవమితరేతరాశ్రయ దోషాదురు
 త్తరఇతి || తదేతత్సర్వంనునసనిధాయాహ-అత్రకుంజేతి|| ౪౮ || ౪౯ ||
 హేతోర్వినేతి || హేతునావినేత్యథః - పృథగ్వినేత్యాదినాపంచమీ ||
 మాక్తికాంకితఇతి || కంఠీరవాకృష్టకరికుంభాదిగళితమాక్తికాంకితఇత్య
 థః - ముధానుధావనమితి - ప్రియాలంకారమాక్తికాంకితఇతిభ్రాం
 త్యేతిభావః - పదవీయంగభవతీతి-అత్రైతిశేషః - హేతుర్నొక్తఇతి - ఆ

ద్వహ్నిశిఖాతోపఇవేశ్వరః || అత్రకుంజోచ్ఛలితనిర్మల
 స్యవింధ్యాచలస్యఫాలేక్షణస్ఫురద్వహ్నిరీశ్వరస్యచమిథో
 నసాదృశ్యం || ౪౮ || అథాప్రసిద్ధోపమం || అప్రసిద్ధోపమా
 సంయదప్రసిద్ధోపమంమతం||యథా||బాష్పంబుగ్గిన్ననేత్రా
 ణిముఖాన్యంగమృగీదృశాం | హిమదూషితపత్రాణికుము
 దానీవనిష్కదాం || అత్రముఖానాం కుముదాన్యపమానత
 యాకవిలోకేనప్రసిద్ధాని|| ౪౯ || అథహేతుశూన్యం || హే
 తోర్వినిర్ధకథనంహేతుశూన్యం ప్రచక్షతే || యథా || ము
 థానుధావనంజాతంమాగ్నైస్త్వైక్తికాంకితే | అన్నేష్టుమ
 న్యతోయామిపదవీయంగభువః|| అత్రసుభువఃపదవీయం
 నభవతీత్యత్రహేతుర్నొక్తః ||౫౦|| అగ్నిరలంకృతి || అలం
 కారేణరహితంనిరలంకారముచ్యతే|| యథా|| ఆఘ్రీయసుర
 భిర్వౌనిమున్నైర్దీప్తుమేహనైః | మహూత్నైర్లంబమా
 నాంజైర్విష్వగ్వాప్యకులితంవనం || అత్రనకశ్చిదలంకారః -

భుగ్నతా పురస్తాదవగాధాజఘనశౌరవాత్పశ్యేదిత్యాద్యుక్తలక్షణవ
 దపజ్జగ్రాభావాదిరూపోహేతుర్నొక్తఇత్యర్థః || ౫౦ || ఆఘ్రీయేతి||
 మహూత్నైఃపుంగవైఃఅచతురేత్యాదినా నిపాతనాత్సమీక్షః - విచ్ఛిన్తి
 విశేషాభావాదితిభావః - వణ్యమానవస్తుస్వభావస్తుగ్రామ్యధమూత
 యాసహృదయశ్లాఘానధిరోహాన్నస్వభావోక్తిబీజం - తదుక్తంచక్రవ
 తినా - స్వభావోక్తిర్బుధోన్నేయవస్తుస్వాభావ్యవణానమితి - తదేత

కాహ జ్ఞాప్యవిశేషణాభావాన్నస్వభావోక్తిరితి ॥ ౫౦ ॥ అగ్నిలాభా
 స్వేతి ॥ అగ్నిలాభస్య అనుంగశబ్దగుప్సా ప్రీడబుద్ధి జనకస్యేత్యర్థః - త
 త్రప్రీడబుద్ధిజనకస్యాగ్నిలస్య పూర్వమేవోదాహరణమిత్యాహ అస్యా
 పీతి ॥ అత్రపర్యాయైరప్యస్యాద్దస్యనువచత్వాన్మనవిమయానహిష్టోఽ
 వనదోషావగ్నీలా దముష్యభేదః ఇతరభేదశ్చయ స్యోదాహరణం స్వయ
 మూహనీయం ॥ ౫౧ ॥ విరుద్ధమితి ॥ దేశకాలాదీత్యాదిశబ్దేనవిద్యాన్వభా
 వాదయోగ్యహ్యంతే - నేదీయానంతికతవః - అన్యథోద్ధరదేశేపిలభ
 యోజనవ్యవహితేలవణోదస్యసంభవేనవిరోధాభావాదితిభావః - తా
 వయివ్యతీతమరాదినిమృతభావృద్ధిః - శవయివ్యతీతిపాతేచంత్రమతే
 జ్ఞాప్యవిశేషణాభావాన్నస్వభావోక్తిః ॥ ౫౦ ॥ అథాగ్నీలం ॥
 అగ్నిలాభస్యకథనముగ్నీలంపరికీర్త్యతే ॥ అస్యాపిపూర్వమే
 వోదాహరణం ॥ ౫౧ ॥ అథవిరుద్ధం ॥ విరుద్ధంచేశకాలాదివిరు
 ధ్ధంబహుభోవ్యతే ॥ యథా ॥ దిశ్యుత్తరస్యాంనేదీయానుజ్వే
 ల్లోలవణాణావః ॥ మరుదేశేపి గంగానః పిపాసాం శామయి
 వ్యతి ॥ అత్రదిశ్యుత్తరస్యాంలవణాణావఇతివిన్విరోధః - మా
 రోగంకేతదేశవిరోధః ॥ అరణ్యమహిషాక్షగ్రవిహణోదరజ
 వ్త్సనాం ॥ మహత్స్యమైపిముక్తానాం స్త్రీయోముక్తావిభూష
 ణాః ॥ అత్రముహిషవిహణేభ్యముక్తానాంజన్మైతిలోకవిరో
 ధః ॥ చివంవిరుద్ధాంతరవపుదాహార్యం ॥ ౫౩ ॥ అథసహచ
 మితాద్ధగ్రస్యః - మరుదేశఇత దేశవిరోధః ॥ అరణ్యేతి ॥ అన్యేమూల్య
 మహాశ్యపి ముక్తామయాని విభూషణాని యాసాంతాః ముక్తావిభూష
 ణాః (గుంజావిభూషణా ఇతి పాతాంతరం) అత్ర - కరీతుజీనూతవ
 కాహశంఖమత్స్యహిశుక్త్యుద్భవవేణుజాని ॥ ముక్తాఫలాని ప్రథితాని
 లోకేతేషాంతుశుక్త్యుద్భవమేషహారీతివచనాద్దజాదీనాసేన ముక్తాక
 త్వంప్రసిద్ధంనాస్యేషాం - తస్మాత్తస్మాదవిహణానాంముక్తాకరత్వంలో
 కవిరుద్ధమిత్యాహ అత్రేతి ॥ విరుద్ధాంతరంవిద్యావిరుద్ధాదికం ॥ యథా ॥
 సదాస్మాత్స్వానీధిన్యాం సకలంనాసరంబుధః ॥ నానావిభాగితాస్త్రా
 ణివ్యాకష్టేజశృణోతి ॥ అత్రరాత్రోస్సానం ధర్మశాస్త్ర విరుద్ధం -
 ఏవమన్యదప్యదాహార్యం ॥ ౫౩ ॥ శాంత్యేతి ॥ శ్రుతధిషణాభ్యాంశాంతి

శ్రుతాలంకృత త్వేనసర్వేషామత్యంతోపాదయతయా సర్వోత్కృష్టా
భ్యామిత్యర్థః-నారీరతోత్సవయోగ్గజ్ఞామన్తకసమవేతయోః కతిపయో
పాదేయతయాపకృష్టత్వాదిత్యర్థః- వన్యవృత్త్యాజీవంతిశాత్రవాశ్చిత్వే
తత్తుసర్వాపకృష్టత్వాస్సర్వేభ్యస్సహజరేభ్యాభిప్రమితిద్రష్టవ్యం॥ ర
సేతి!భావాస్సంచారిభావాః- ఆదిగ్రహణాత్స్థాయీభావాగృహ్యంతే-
తేషాం స్వశబ్దవాచ్యతా రసశృంగారాది సామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయ
తా - దుష్టైవేతి - రసప్రతీతే ర్విభావాదిప్రయోగాన్వయవ్యతిరేకానువి
ధానా ప్రసాదిశబ్దప్రయోగేపి తదప్రతీతేశ్చ నిత్యవ్యంగ్యస్య రసాదే
ర్వాచ్యత్వందుష్టమేవేతిభావః - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే రసదోషప్ర

రభిష్టం॥ వతంసహచరభిష్ట మతుల్యానాంబంధనే ॥
యథా॥ శాంత్యా శ్రుతంహియానారీ మన్తభేనరతోత్స
వః । శ్రుతేనశిషణావన్య వృత్త్యాజీవంతిశాత్రవాః॥ అత్ర
శ్రుతశిషణాభ్యాంనారీరతోత్సవయో రపకృష్టత్వాత్సహ
చరభిష్టం- ఏవందోషాంతరాణీయథాసంభవమూహ్యని ॥
రసభావాదీనాంస్వశబ్దవాచ్యతాదుష్టైవ ॥౪౮॥.....

ఇతివిద్యానాథకృతౌప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రేదోషప్రకరణంసమాప్తం.

కరణే- వ్యభిచారిరసస్థాయీభావానాంశబ్దవాచ్యతేతి - అత్రావాఙ్మన
సగోచరస్యాపి బ్రహ్మనందస్యోపాధివశాద్యథాతథాదిపదవాచ్యత్వంస
దోషః - ఏవంబ్రహ్మనందససబ్రహ్మచారిణౌ రసస్యాపివిభావాద్యనుసం
భానానంతరభావినశ్చగర్వణమాణస్యనాచ్యత్వా నుపపత్తావపి సహకా
రివైకత్వేపిపరోక్షతయాప్రతీయమానస్య రసస్య శృంగారాదిశబ్దవా
చ్యత్వేనకొపిదోషఇతిద్రష్టవ్యం॥౪౮॥

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావార పారీణ శ్రీమహాపాథ్యాయ
కోలచలమల్లి నాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్యవిద్యవృక్షైః పెద్దయా
ర్యస్యానుజేనకుమారస్వామి సోమపీఠినావిరచితే ప్రతాపరుద్ర యవ్యా
ఖ్యానేరత్నావళిఖ్యానే దోషనిరూపణం నామపంచమంప్రకరణమ్***

శ్రీహయగ్రీవానమః

శ్రీహయగ్రీవానమః

ప్రతాపరుద్రీయ-సవ్యాఖ్యానే

గుణప్రకరణమ్—౬

ఇత్థం యథాసంభవం దోషాన్మర్యాద్య తత్ప్రతిభటభూతగుణ నిరూప
ణం ప్రతిజాసితే || అథేతి || తత్ర గుణాస్త్రయ ఇతి భావ హేదయః - దశైతి
వామనాదయః - చతుర్వింశతి రితి భోజరాజః - తత్ర భోజరాజమలేనో

అథ గుణానిరూప్యంతే || శ్లోకః ప్రసాదస్సగుతా మాధుర్యం సు
కుమారతా | అథ వ్యక్తి రుదారత్వం తథా కాంతి రుదాత్తతా ||
ఓజస్సుశబ్దతాప్రయోగ నాల్పిత్వమథవిస్తరః | సమాధిస్స
త్వ్యగాంభీర్యే సంతృప్తిభావకంతథా || సమీతత్వంతథా
ప్రాశీరీతి రుక్తిగతస్తథా || ౧ || ఏషాం మధ్యే కేషాం చిద్వో
షపరిహారకత్వేన గుణత్వం - కేషాం చిత్త్వత ఏవోక్తా ర్థహీ
తుత్వాద్గుణత్వం - తత్రయేస్వత ఏవ చారుత్వాత్ కియహే
తవస్తైవరముగ్రూప్యః - దుష్టత్వపరిహారహేతునాం గుణ
త్వం సర్వసమ్మతం - యేతు దోషభావనయా గుణత్వవి
చ్ఛంతి తేషామేవ సౌకుమార్యాదయో గుణత్వేన సమ్మతాః ||
౨ || శ్రుతికటుజువదోష నిరాకరణాయ సౌకుమార్యం స
మ్మతం - గ్రామ్యదోష నిరాకరణాయ కాంతీస్వీకృతా-
అపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థవ్యక్తి ర్మతా - న్యూనాధికపదని
రాకరణాయ సమీతత్వం మతం - అనుచితార్థనిరాకరణార్థ
ముదాత్తతాస్వీకృతా - విసంధినిరాకరణాయాల్పిత్వం మతం

దైశమాన-శ్లోక ఇత్యాది || ౧ || ఏషాం మధ్యే కేషాం చిద్వోషపరిహారకత్వేన
గుణత్వమితి-తథాపి-కేషాం చిత్త్వతే-ఉత్తర-ష-హేతుత్వాత్ కావ్యోక్త-
ర్థహేతుత్వాదితి భావః || ౨ || కొదోషకేన గుణేన సరిప్రాయత ఇత్యాకాంత

త్రాయామాహ శ్రుతికటురూపేత్యాది || ౩ || ఏషాంగుణానామితి - సంఘ
టనాశ్రయత్వేనతి చారుతాహితవోగుణాశ్చితి వత్సమాణ సామాన్యల
క్షణానామితిభావః || మిథశ్చితి || సంశ్లిష్టానిమసృణానిపదాని యస్యతిస్య
భావస్తత్త్వానిపరార్థమాహ బహూనామితి-తదుక్తంవామనేన - య

పతన్మృకర్షణిరాకరణాయరీతిరిష్టా - శ్లిష్టపరిహారాయప్రసా
దోమతః-అశ్లిలపరిహారార్థముక్తిస్సీవ్యకృతా - చ్యుతసంసార
రపరిహారార్థంసాశబ్ద్యమిష్టం - ప్రక్రిమభంగ నికాకరణా
యసమతామతా - పరుషదోషనివృత్త్యర్థం ప్రేయాత్మతః-
ఏవం యథాసంభవం కేహంచి ద్దోషపరిహారకత్వేన గుణ
త్వం || ౩ || ఏషాంగుణానాంస్వరూపముదాహరణంచ || మిథ
సంశ్లిష్టపదతాల్లేష ఇగ్యభిధీయతే || బహూనాంపదానా
మేకపదవదవభాసమానత్వంశ్లిష్టత్వం || యథా || శ్రీమతా
కలివీరరుద్రమఖిలత్వాపాలవశాశిస్ఫుర న్నాణిక్య ద్యుతిరంజి
తాంఘ్రిమఖిల ప్రఖ్యాత శౌర్యోదయం | విశ్వత్రాణనిద్ర
మక్షయగుణ జ్యోత్సాన్నివితానావృత వ్యోమాగార మనల్ప
వైభవముంస్తోతుంవయంనేత్త హే || అత్రపాఠసమయేప
దానామేకపదవదవభాసమానత్వాత్ త్లేషః || ౪ || అథప్రసా
దః || ప్రసిద్ధార్థపవత్యంయస్సప్రసాదోనిగద్యతే || యథా ||
ప్రతాపరుద్రజేవాయంభాతిలక్ష్మీపతిస్సన్వయం | యేనాస్య
లోచనేఘ్రిల్ల పుండరీకమనోహరే || అత్ర్యుచిత్యర్థసమర్ప
కపదత్వాత్ప్రసాదః || ౫ || అథసమతా || అవైషమ్యేణభణ
నంసమతాసానిగద్యతే || యథా || వదాన్యతరుమంజరీసురభ

త్రైలికపదపద్ధాంతి పదానిసుబహూన్యపి | అనాలక్షితిసంధీనిసన్లేషఃపర
మోగుణశ్చితి || ఉదాహరతి శ్రీమదితి || అక్షయగుణజ్యోత్సేతితాకిక
చంద్రికావ్యతిరేకః - వితానముల్లోచః || ౬ || ప్రసాదముదాహరతిప్ర
తాపేతి || యుచిత్యర్థసమర్పక పదత్వాదితి వ్యవహితార్థప్రత్యాయక
శ్లిష్టవివర్యయోక్తిః || ౭ || వదాన్యతరవఃకల్పవృక్షాః - తత్త్వంజర్యభవ

సురభయోమనోహరాః - శ్రవఃపారణంత్రోత్రసంశృణం - సుధామ
ధురిమాధరీరణచాతురీమంచవః- అమృతమాధుర్యస్యకరణచాతుర్యవి
త్తాః - వియచ్చరతరంగిణీహరదూర్షిషర్మస్పృశః మందాశీనీజ్వాలక
ల్పాగ్రత్యధః - పాదచతుష్టయేపిరుల్యవద్భుజనాచితి - అనేప్రక్రమభం
గఃపరిహారః ॥ ౬ ॥ యశశ్శ్రీయశశః॥ చిత్రామిత్యనేనస్త్రీప్రతితస్తాసా
మధోమధ్యోద్ధృష్టదేశేషుతలబస్తనరోద్యవసాయోయ్యుతే - ఉరోజ

యశశ్రవః పారణంగుణావికథతేసతాం జగతి పీఠదుస్త్రప్ర
భాః । సుధామధురిమాధరికరణచాతురీమంచవో ॥ వియచ్చ
రతరంగిణీహరదూర్షిషర్మస్పృశః ॥ అత్రపాద చతుష్టయే
పితుల్యవద్భుజనాత్సమత్వం ॥ ౬ ॥ అథమాధుర్యం॥యామృత
క్వదతావాక్యేతన్నాధుర్యంప్రకీర్త్యతే॥యథా ॥ యశశ్శ్రీ
యఃకాకతిభూపత్యైశాంసతలబింబేషుమకూలిరయః । ఉ
రోజయోర్మైక్తికహరవిభ్రమా శ్చిరస్సుజాతీకుసుమస్త్రగు
జ్వలాః ॥ అత్రవాక్యే పాతసమయేపి పృథక్వదత్వప్రతీలే
ర్మాధుర్యం ॥ ౭ ॥ అథసుకుమారత్వం ॥ సుకుమారాక్షరిప్రా
యంసౌకుమార్యంతయత్యతే ॥ సుకుమారత్వం నామసాను
స్వారకోమలవర్ణబంధత్వం ॥ యథా ॥ అమందానందనిష్ఠ్యం
దనుందరివదనేంచభిః । నగరేకాకతీం ప్రస్యవివాప్యా భాతి
చంద్రికా ॥ ౮ ॥ అథాథవ్యక్తిః॥ యత్తుసంపూర్ణచాక్యత్వ
మథవ్యక్తింవదంతిలాం॥ యథా॥భాగ్యంమధ్యమలోకనిఘ్నం
మధునాయేనాస్యసంరక్షితాఃజాతఃఖలతివీరరుద్రస్యపలిషి

యోరితిస్తనాదీనాంద్విత్వవిశిష్టాజాతిఃప్రా యేనేతివామనవనాద్వి
వననోపపత్తిః - అత్రమాధుర్యే పృథక్వదత్వంద్విత్వసమాసాభావగ్రహ
మనః॥౭॥సుకుమారేతి॥సౌకుమార్యమపరుషత్వమిత్యధః ॥ ౮ ॥ అథవ్య
క్తిరితి॥ తథైతాతత్త్వోచారః - తదుక్తం-యత్రాధిష్ఠవ్యక్తిహతుత్వంసో
ర్థవ్యక్తిప్రతిభాగుణగతి ॥ భాగ్యమితి॥ మధ్యమలోకనిఘ్నం మధ్యమ
లోకాధీనం - యద్వాల్మీకిత్రమావతారస్యకాకతిభిః కిమనేనసంకౌ

జేనేత్యాహ || యద్వేతి || నిరాకాంక్షతయాపరిపూర్ణత్వాదిత్యనేనక్రి
యాపదరాహిత్యాత్సాకాంక్షత్వేనా పరిపూర్ణానా మశరీరాదీనాందో
షాణాంప్రత్యుదాహరణత్వం దర్శితం - సచాపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థ
వ్యక్తిరితిపూర్వోక్తవిరోధః-పరిపోషాభావలక్షణయోగేన తేషామప్యపు
ష్టార్థత్వాత్ - ప్రకృతానుపయుక్తార్థత్వలక్షణాపుష్టార్థస్యతు నిరాకాం
క్షత్వేనపరిపూర్ణస్యప్రకృతవైపరీత్యా భావాన్నాస్తి ప్రత్యుదాహర
ణోమితిప్రస్తవ్యం॥౯॥అత్యుజ్జ్వలత్వమితియదభావే చిరంతనదత్రిచ్చా
యేనప్రబంధచ్ఛాయాభవతితదౌజ్జ్వల్యంనైవకాంతిరిత్యర్థః - తదుక్తం
బౌద్ధజ్వల్యంకాంతిరిత్యాహుర్గుణంగుణవిపశ్చితఃపురాణదిత్రస్థానీయంతే
సహీనంకవేర్వచఇతి॥జేతురితి॥(కావ్యప్రకరణే౨౩) వ్యాఖ్యాతం ||౧౦॥

సీమశౌర్యోదయః । యద్వాతీన్యపివిష్టపానిదధతేధ్యత్వ
మంకోహరేర్యత్సాత్మాదవతీర్యకాకతికులేన్ద్వైరం సముజ్జృం
భతే ॥ అత్రార్థప్రతిపాదనేవాక్యస్యనిరాకాంక్షతయాపతి
పూర్ణత్వాదర్థవ్యక్తిః ॥౯॥ అనకాంతిః॥అత్యుజ్జ్వలత్వంబం
ధస్యకావ్యేకాంతిరీతీప్యతే ॥యథా॥ జేతుఃకాకతివీరరుద్ర
తిప్రాగభిహితశ్లోకః ॥ ౧౦ ॥ అథౌదార్యం॥వికటాక్షర
బంధత్వమార్యైరౌదార్యమిచ్ఛతే ॥ యథా॥ జగ్ధ్వాభూ
యాంసీమాంసాన్యహహహమికయా బధగాధ్యా ససీత్యా

బౌదార్యంనామవికటాక్షర బంధత్వం - తచ్చనర్తనబుద్ధ్యత్వాదకపద
విన్యాసః - తదుక్తం - వికటత్వంచబంధస్యకథయంతిహ్యుదారతాం
వైచిత్యగ్రినప్రపద్యంతేయయాశూన్యాః పక్షత్రమాః ॥ పశ్యాదివగతి
ర్వాచఃపురస్తాదివపస్తునఇతి ॥జగ్ధ్వైతి॥ అన్యోన్యంప్రతిశ్రేష్ఠోహమిత్య
భిమానోహమహమికా- అహమితివిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం నిపాతి
తం-తస్యవీప్సూనూండ్విరుక్తిః-సంజ్ఞాయాంకన్ పశ్యత్యయః - పృషోద
రాదిరితిసుభూతిచంద్రః- గర్ధవివగార్ధ్యం - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాదౌప
మ్యాదివత్సాగ్ధేయ్యోప్రత్యయః- తద్భగ్ధయైస్తాబధగాధ్యాకా- స
మానాసీతిస్సపీతిఃసహపానం-సపీతిఃస్త్రీతుల్యపానమిత్యమరః - సమా

సస్యభంధసీత్యాది నా సమాసశబ్దస్యసభావః - ఛాందసత్వేపిబాణాది ప్రయోగమహిమాల్లోకేపినవిరోధ ఇత్యాహ దశటికాసర్వస్యకారణః - సమాసస్యభంధసీత్యత్ర సమాసస్యేతి యోగవిభాగసామర్థ్యాద్భాషా యామపిసపత్యాదిప్రయోగసిద్ధిరిత్యాహవృద్ధికారః - పదసంజరికార స్తు యోగవిభాగాంగికారేతస్యకత్యత్వా త్తమానజాలీయ శబ్దప్రయో గోసస్యాత్-అస్తిచప్రయోగః - తస్మాత్సపత్యాదిశబ్దేషు సద్భూతాద్భస్య సహశబ్దస్యపత్యాదిభిరస్వపదవిగ్రహే బహువ్రీహౌ సహశబ్దస్య వోప సద్భవస్యేతి సభావః-భావ్యవాత్రిః యోచ్చయోగవిభాగో నోపవృత్త ఇ త్యవోచత్ - యదత్రియుక్తతద్భాష్యం - అస్యతకామణిమస్థిసంఘ

మప్రస్యోచై చప్రరాస్యతకామణి భవకటతాకారౌద్రా గ్రదంష్ట్రే ॥ సంబిభ్రాణాఃక్షపాటాక్షద్విషగళితవసాని య్యరాంతర్వదీష్టానుర్వంత్యా యోధనోర్వ్యభయమవ నిభృతామంద్రినైవ్యశస్థిష్టః ॥౧౦॥ అథోచాత్తతాన్త్రా మ్మైర్వృశేషణైర్వ్యగోయస్తసాస్యాదుదాత్తతా ॥ యథా ॥ బృంహమాణగజాకీర్ణా హ్రోషమాణహయాకులా ॥ సంక్రీడ త్వందనాత్వేడభటారుద్రభోశ్చమూః ॥౧౧॥ అథోజః ॥ ఓజస్సమాసభూయస్త్యం ॥యథా ॥ ఉద్దాదుద్విగదౌఘదా నలమారిసారభ్యలాభభ్రమ ద్భృంగశ్రేణి నిబద్ధరృంకృతక

ద్రః - కటతాకారోనుకరణశబ్దః - క్షపాస్వటంతీతి క్షపాటాఃనక్తంచ కాఃకూతభేతాథాదయః - సద్యాంస్మాంతీతినదీష్టాఃకుశలాః - నుపీతి యోగవిభాగాతకప్రత్యయః-నినదీభ్యాంస్మాతేః కాశలకృతిపత్వం ॥౧౦॥ శ్లోమైర్వృశి ॥శ్లోమైర్వృరుచితైః - బృంహణాదీనాంగజాదీనామేవోచిత త్వాదితిభావః - వైషరీత్యేనాచిత్యమనేనపరిహృతమిత్యనుసంధేయం- బృంహమాణేతిచానశంతోయంనశానజంతః - బృంహః పరస్తైషదిత్వా త్-త్వేడభటతి పచాద్యజంతపాఠోనత్వేడభటేతికత్రింతపాఠః - త స్యాత్త సేపదిత్వాదిత్వాదిప్రపంచేన వ్యాఖ్యాతం(నాటకప్రకరణద్వితీ యంకేకేత) అనుచితార్థపరిహారకాయఃగుణః ॥ ౧౧॥ ఉద్దామేతి ॥ వా

కాలాః కృతాని నాచాలితాని - శబ్దాయ మానాని త్యర్థః - భూమి విభవో
 మహిమా తిశయః - ప్రియాభవంతి తిప్రియంభావుకాః - కర్తరిభువః
 భిష్టుః పుకభావితీ భుకభ్యుశ్యయః - అత్ర వీరగుద్రవిదుషాం గజాంత
 లక్ష్మీర్నానాశ్చ్యవంతి పాద్యతే || ౧౩ || సుపాంతిజాంచేతి - సుబం
 తతిజంతవిశేషాణామిత్యర్థః కూలముద్వహంతీతి కూలముద్వహః - కథా
 యోస్తైర్దిగంతప్రసిద్ధై రిత్యర్థః - ఉదకూలేరుజివహారితీతి శే ప్రత్యయః
 అభింకపంతీత్యుదంకమః తైరుతకృష్టై రిత్యర్థః - సగ్వకూలాశ్రుకరీ
 షెషుకపత్తితి భిశేప్రత్యయః - వైభవైరైశ్వర్యైః - శోభనాప్రజా
 యాసాంతా స్సుప్రజనః - నిత్యమసిచ్చిజామేధయో రిశ్యసిచ్చిశ్య
 యః - ప్రజారక్షునితి హేతా శత్యప్రత్యయః - రక్షణేన హేతు నైత్యర్థః -

లావాచాలితప్రాంగణాః । నిస్సీమ ప్రథమానభూమిభవా
 రంభప్రియంభావుకా మోదంతేభువి వీరగుద్రవృషతే ర్విద్వ
 గృహశ్రేణయః || ౧౩ || అథసుశబ్దతా || సుపాంతిజాంచవ్యు
 త్పత్తిశ్చైశ్చ్యవంపరికీర్త్యతే || యథా || ఆశామండలకూలము
 ద్వహః కథేరభింకమైర్వైభవై రక్షుకసుప్రజనః ప్రజాస్త్రి
 భువనక్షేనుంకరప్రక్రియః । దుష్టానాం భువిప్రహంతు మ
 సులై కాధ్యంభవిష్టుర్గుణై ర్భూమాసంచరతేద్యకాకతికులే
 రుద్రావతారోహరిః || ౧౪ || అథప్రేయః || ప్రేయఃప్రియత

అతపితత్రిభువనక్షేనుంకర ప్రక్రియో విశ్వజనీనవ్యాపారిత్యర్థః - తై
 మప్రియమద్రేణ్యేతి భిశేప్రత్యయః - గుణైశ్చైశ్చ్యాదిభి రాధ్యోభవతీ
 త్యాధ్యంభవిష్టుః - కర్తరిభువతితి బిష్టుచ ప్రత్యయః - దుష్టానాం నిప్ర
 హంతుం - జాసినిప్రహణేత్యాదినా కర్తృణిపస్మి - భూమాసమహిమ్నా
 సంచరతే - సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనైపదం - ఇథమత్రసాశబ్ద్యం
 నామగుణః - తస్యచ్యుతసంసారపరిహారార్థత్వవచనమయ్యుక్తం - అ
 నభిసితగుణభావేనావశబ్దాభావమాత్రేణ తత్పరిహారసంభవాత్ - అత్ర
 సుసకలసచేతశ్చేతస్పమతాగరకారిపశిష్టపద ప్రయోగేణ చారుతాహా
 భుత్వసంభవాదస్త్యేన సస్వతంత్రంగుణత్వమితి || ౧౪ || ప్రేయశ్చితి || చా

టూక్తాప్రియోక్తౌ దాక్షిణ్యం సరళత్వం - జతురాక్షిప్రకారితా - భారే
యతాభరంధరత్వం - ధురోయత్థకాపతిభక్ ప్రత్యయః - నిష్ఠురోక్తిలక్ష
ణపరుష ప్రాతిపక్ష్యంప్రయసభిక్ష్యక్తం || ౧౫ || ఔర్జిత్వమితి || గాఢ
బంధస్వమితి - విసంధివైలక్షణ్యే సేతిభావః || యోజితక్షణత్యావిద్యోకౌ
జ్యాభ్యాతః (కాన్యప్రకరణే ౩౧) శబ్దచిహ్నై || ౧౬ || పృచ్ఛంతీతి || అన్తకు

రాభ్యాసం నాటూక్తయద్విధీయతే || యథా || దాక్షిణ్యంత్వ
యిక్షతా త్వయిదయాత్వయ్యున్న తత్త్వంత్వయి ప్రాగ
భ్యుత్త్వయి పౌరుషంత్వయికలాసంపత్త్వయి శ్రీత్త్వయి
జాదార్యంత్వయి శీరతాత్వయి జగద్ధారేయతాచత్వయి శ్రీ
మతాకతి నాథపాలయభువం వైరించకల్పాకాతత || ౧౫ ||
అథౌర్జిత్వం || ఔర్జిత్వం గాఢబంధత్వం || యథా యోజితక్ష
ణదక్షిణేతి ప్రాగభిహితః శ్లోకః || ౧౬ || అథ సమాధిః || సమా
ధిరన్యధాన్యథాన్యధాన్యప్రాధిరోపణం || యథా || పృచ్ఛం
తీ చుద్ధసింధుం కుశలమనుసరంత్యాకరా చ్ఛంకరాద్రించా
టూక్త్యా నానయంతీ ముహురచారదీంచంద్రమశ్రేహసం
తీ । వైధాత్రిన్యానహంసావళి షనుకృపయా స్వాగతం
వ్యాహరంతీ లోకేషు త్రిమ్మమీమప్రభవతి మహాతీవీరుద్ర
స్య కీర్తిః || ౧౭ || అథ విస్తరః || సమర్థనప్రపంచోక్తీగుత్తస్యార్థ
స్య విస్తరః || యథా || లోకేషు త్రిమ్మకాకతీశ్వరగుణాకాస్తో
తుం ముహుర్వీక్షితుం శ్రోతుం బహ్యాభినందితుంచ భణినామే
కఃక్షమోనాయకః । యద్వత్త్రాణి సహస్రమస్య కృతినోయ
ద్వే సహస్రైశ్చ సప్తా ఏవ శ్రుతయః భణాదశతతా నృత్యచ్ఛ

శలప్రశ్నాదేశ్చేతనధర్మస్యాచేతనాయాం కీర్తానధిరోపణాత్సమాధిః ||
౧౭ || సమర్థనేతి || విస్తరఇతి సమర్థనప్రపంచసన్యవద్యాన్యకత్వేన - ప్ర
భవేవాపశబ్దఇతి ఘటః ప్రతిషేధేణుదో విత్యక్తియః - సతుశబ్ద
స్య విస్తరఇత్యమరః || లోకేష్వీతి || అభినందితుమనుమోదితుం || ప్రాత్రాది
ముఖణిపతిసామర్థ్యం సమర్థయతే యాదితి - యస్మాత్కారణాదిత్యర్థః -

అతపవేదంసకావ్యలింగం హేతువాచకవి భక్త్యాదేరశ్రవణవివ తస్యే
 ణ్ఠానాదితి॥౧౮॥ యూనదితి ॥ యూనంతోఽథాయావదర్థమితి తద్ధితాంతే
 సవిగ్రహః-తదుక్తంహరద తైన - యూనదిత్యస్యయంచాస్తి తద్ధితాంత
 శ్చవివ్యతే॥అతానిత్యసమాసేపితద్ధితాంతేనవిగ్రహఇతి- యూనదఃకార
 ణఇత్యవ్యయీభాః-యూనదర్థంపదానియస్యతస్యభావస్తత్త్వం-అభిధే
 యూపేక్షయానైక్రికమపిపదంసన్యాసంసావ్యధికం తస్మిన్మిత మిత్య
 ధః॥కాకతీయేతి॥౧౯॥ధ్వనిమత్త్వ ముదాహరణేయోజయతి

తాందోశనే॥౧౮॥ అథసమ్మితత్వం ॥ యూనదర్థపదత్వంతు
 సమ్మితత్వముదాహృతం॥యథా॥ కాకతీయనరేంద్రస్యకీర్తి
 చందనచర్పనం । దిగంగనావితన్వంతివతంసీకృతతద్గుణాః॥
 ౧౯॥అథగాంభీర్యం ॥ ధ్వనిమత్తాతుగాంభీర్యం ॥ యథా ॥
 విషంకాయైకేసంగా కీర్తైదిగ్వసనఃరిపా । ఇందుర్ముఖావ
 రుద్రస్యకాకతీయస్యశృశ్యతే ॥ అత్రశంకరస్య కంఠవిషం
 జూలౌ గంగాకటిస్థలేదిగ్వస్త్రుంశీరసిచంద్ర ఇతిధ్వన్యతే ॥
 ౨౦॥అథసంతేషః ॥ సంక్షిప్తాద్ధాభిధానం యత్తస్సంతేషః
 ప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ పంశోస్తి కాకతీయానాం తత్రాస
 న్బహుస్సపాః । తేషాంభాగ్యవివర్తయఃపీఠరుద్రోనరేశ్వ
 రః ॥ అత్రాత్రివిధరకధనయోగ్యస్యార్థస్యసంతేషోక్తేసం
 తేషః॥౨౧॥అథసాత్త్వం ॥ అంతస్సంజల్పరూపత్వం శబ్దా
 నాంసాత్త్వముచ్యతే ॥యథా॥అధ్యధః పరిసంశ్లిష్టాఃస్థాకృ
 త్తాభూతాతవస్సదా । వర్తంతేకాకతీయేంద్ర కర్తర్యస్య

అత్రశంకరస్యేతి ॥౨౦॥పంశఇతి ॥ భాగ్యవివర్తభాగ్యపరిపాకః॥౨౧॥
 అంతరితి ॥ సమీచీనోజల్పస్సంజల్పోవివక్షితార్థః సంతఃకృతోగర్భితో
 యత్రతద్రూపత్వమంతస్సంజల్పరూపత్వంసాత్త్వమిత్యధః ॥ అధ్యధః
 పరిశబ్దేసంశ్లిష్టాస్సంబద్ధాః ప్రాక్ప్రియుక్తార్థాదిశబ్దాఇత్యధః- స్థాగతి
 నివృత్తౌ - డుకృతోకరణే-భూసంతాయాం - ఇత్యేతేభాతవోభూవాద
 యోధాతవఇత్యుక్తలక్షణా శ్శబ్దవిశేషాః స్థాకృత్సంభూతాతవః - కాకతీ

యేంద్రైశ్చాకర్తరివర్తంతే-కర్తృవాదిన ఏవతిశాదిప్రత్యయాకర్తృభ
తీశ్చర్థః - అన్యత్రకర్తృణీకర్తృవాదినో యగాదిప్రత్యయాకర్తృభతీశ్చర్థః-
ఏతచ్ఛునకేవలా ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యేతియమేనకేవలథాతోః ప్రయో
గాభావాత్ - లంకర్తృణీవ భావేచాకర్తృకేభ్యధాప్రత్యయానామేవక
ర్తృకర్తృభిమర్తృనదర్శనాచ్చేతిద్రష్టవ్యంఃఫలితమాహ॥ అత్రాధిష్ఠతీ
త్యాది ॥౧౨॥ ప్రాశ్నిరతి॥పరీపాకోవైచిత్రివిశేషః ॥పీష్పేలి॥పీష్పాద్వి
ర్యావః॥మిత్తవైమిత్తికయోరభేదోపచారాత్ - అమృశితంస్నో(స్త్రీ)

త్రకర్తృణీ ॥ అత్రాధిష్ఠతి అన్యకరోతిపరిభాషణ్యంతస్సంఘ
ల్పరూపత్వాత్సైక్యంభవతి ॥౧౩॥ అథప్రాశ్నిః॥ప్రాశ్ని
రుక్తైఃపరీపాకభిరీకావ్యపిదోబిదుః॥ యథా॥ పీష్పాసర్వభవ
స్య చంద్రమకుటస్యావృణ్ణిరామేడితం వైత్యాతేః ప్రా
వింబనంసురగిరేరింహస్సముత్తైజనం | కణ్ణాదేఃపునరుద్భవ
స్సురతరోస్సర్వస్వమావిష్కరియాస్సద్ధేనో రితితర్కయం
తికవయశ్శ్రీవీరరుద్రప్రభం॥౧౩॥ అథోక్తిః ॥ విదగ్ధఫణితి
ర్యాస్యామక్తింతాంకపయోపిదుః ॥ యథా॥దింతాకమలౌ
సంతీరంశోతుహసుహుహువంతచరింస | భాసితో వితు
మి తమపలలంభి పసాహసి ॥ ఛాయా॥ దృష్టకమలా
సక్తిరాజ్ఞప్తపసుభగద్రచరితస్య | భాస్వాసపత్వంతాం
కువలయలక్ష్మీంప్రసాదయసి॥౧౪॥అథరీతిః ॥ యథోపక్రమ
నిర్వాహనారిరేత్యభిధీయతే॥యథా ॥ షడ్గుణాన్నేవతేరా

దుక్తం-ప్రతివింబనంప్రతివింబః ॥ సముత్తైజనం శాణోన్మీభత్వం-సర్వ
త్రద్వితీయబ్రహ్మదిరూపత్యమిత్యర్థః - అత్రవీరరుద్రే విరించిపీష్పాద్యా
రోపలక్షణవైచిత్రివశాత్ప్రాశ్నిః ॥౧౩॥ దిశ్శృతి ॥ కమలాసక్తిఃపత్రక
మలాయావన్యత్రకమలేహ్వసక్తిః - కువలయలక్ష్మీంభూనండలలక్ష్మీం
అన్యతోత్పలసంపదం - అత్రరాజ్ఞప్తంద్రస్యాపికమలాసక్తిః భాస్వ
తమాస్యస్యాపికువలయప్రసాదనమిత్యేవంకూపాయాంవిదగ్ధఫణితావ
న్మీలచరిత్రాయతే॥౧౪॥షడ్గుణానాంధ్యాదీనాంసంధిర్వావిద్రాశానా

యానమాసనందై వ్యధమాశ్రయః పశ్యణాశ్చయనరః పశ్చిమాకామ
క్రొధాదీక- పక్ష్యనానిపాణీనియప్రభృతీన్యత్తాని - పక్ష్యలానిమాలా
దీని తదుక్తంసోమేశ్వరేణ - మాబంభృత్యంతథామైత్రంశ్రేణిమాట
వికంబలం। అమిత్రమవరంపశ్యంసప్తమంసోపలభ్యశ్చతి - అత్రపాదచ
తుప్తయోప్యాహృపట్నదోపాదానాద్యభోషక్రమ నిర్వాహణ పతత్ప్రక
ర్ణపరిహారిణీర్నిద్రాప్రవ్యా॥౨౫॥ భావతత్తతి ॥ భావఃప్రేమాత్రాస్తీ
తిభావికం ॥ స్వామినితిపుత్రంప్రతిజనకస్యోక్తిః ॥ భావికయోజయతి
అత్రప్రేమేతి ॥౨౬॥గతిరితి ॥ స్వరాణామారోహణాద్విఘ్నశురప్రా

జాప.ప్రీత్యానవనస్యతే । పక్ష్యనాన్యపాదతైపక్ష్యలానిచ
క్షీక్షతే ॥౨౫॥ అథభావికం ॥ భావతోవాక్యవృత్తిర్యాభావి
కంతమదాహృతం॥యథా॥ స్వామిస్తాపకులోత్తంసవీరరు
గ్రజగత్ప్రభో । పుత్రిణాంధురమేషోహంపుత్రేణారోపిత
స్త్యయా ॥ అత్రప్రేమరూపభావవశా త్స్వామింస్తాతేతి
వాక్యవృత్తిః॥౨౬॥అథగతిః ॥ గతిరామ సురవ్యత్వంస్వ
రారోహవరోహయోః ॥యథా॥ ప్రకాశ్యేత్యేలోక్యేసత
తమతులైః కాకతేవిభోర్మహాభిర్నిస్సేమైర్దినకర కరాటో
పపటుభిః । తమఃకృత్సంశోకజ్వలదగలరోచిఃపరిచయందధ
త్స్వపుష్కలశ్యరిస్మపహసస్వేవసతతం॥ అత్రపూర్వాధై
ర్విఘ్నశురప్రాయత్వాస్వరస్యారోహః (ఉత్తరాధైఅరో
హః) ॥౨౭॥ ఏషాంగుణానావర్ధగతత్వ మపికేచిచ్చంతి -

యశ్యనుపరోహణావై పరీశ్యం ॥ ప్రకాశ్యతీతి ॥ నిస్సేమైరితిసూర్యాది
తేజోవ్యక్తిరేకాక్షిః-వీరరుద్రతేజసీవిశ్వవ్యాపితమసోవై రిమృతయా
స్యేవావకాశిత్యాహ తమత్తతి। తత్రాగ్నిసూర్యధానేపి- తమసోసభా
ధిత్యాహ-శోకే॥దధత్స్వపీత్యపిశబ్దావిరోధసూచకః - కుఃఖతాము
హ్యంతీతిపరిహారః- ఉద్వేలతివిజృంభతే - అత్రపూర్వాధైత్యనేఉ
త్తరాధైప్రస్వాశురప్రాయత్వాదవరోహత్తిత్రప్రవ్యం ॥౨౮॥ ఏతే
షాంగుణానాంచతథేదేనార్థగతత్వలక్షణం విశేషమాహ ఏతేషామితి॥

తదుక్తంవాచనేన-వితపవాజఃప్రసాదప్రభృతయోగఃగుణాశ్చతి॥ స్వమ
తమాహ ప్రాచామితి ॥ సంఘటనాశ్రయత్వమేవే బహునాంపదా
నామేకపదవ దవభాసమానత్వాదిలక్షణేషోదావర్తకతత్వస్య దుష్టుట
త్వాదితిభావః-సర్వస్వభి-ఉద్భూతాదినః తానువాదత్వేనేతిభావః - అ
నయైవభంగ్యైతి ॥ సంఘటనాశబ్దార్థరూపాశ్రయభేదేనైవేత్యర్థః - అ
న్యథే - అశ్రయభేదాభావశ్చన్యథః - ననుకథమేవదుపపద్యతే - కా
వ్యశోభాయాఃకర్తారోధర్మాగుణాః తదతిశయహేతువత్స్వలంకారాశ్చతి
వాచనేన స్వరూపభేదస్యోక్తత్వాదితే నైతత్వానీయః పికల్పా
సహత్వాత్-ఇదంహితద్వర్గనరహస్యం - రీతిదాత్వాకావ్యస్య - రీతిశ్చ

ప్రాచామాచార్యాణాంమతేన సంఘటనాశ్రయత్వమేవగు
ణానాం-తదుక్తమలంకారసగ్వస్తే । సంఘటనాధమత్వే
నశబ్దార్థధమత్వేనచగుణాలంకారాణాంవ్యవస్థానమితి-అన
యైవభంగ్యాగుణాలంకారాణాంనరూపితస్వరూపభేదః-అ
న్యథాస్వరూపభేదస్యదుర్నిరూపత్వాత్ - కావ్యశోభాకర
త్వమేవగుణాలంకారస్వరూపత్వం- తదుక్తం రుద్రభట్టేన
యోహేతుఃకావ్యశోభాయాస్సోలంకారః ప్రకీర్త్యతే । గు
ణోపితాద్యశోజ్ఞేయోదోషస్సాన్యత్రద్విపర్యయఃశ్చతి ॥ అతః

గుణఃశిష్టపదరచనా- సావైదర్భ్యాదిభేదేనత్రివిధా - తత్రసర్వగుణవి
శిష్టావైదర్భీ - కతిపయగుణఃశిష్టేగౌడీయాపాంచాల్యావిలి - తత్రస
ర్వగుణానాంమిశిత్యా కావ్యశోభాహేతుత్వే గౌడపాంచాలీత్యోర
వ్యాప్తిః-కతిపయానాం కావ్యశోభాహేతుత్వే - అద్రావత్రత్రజ్వల
త్యుగ్నిరుదైచ్చఃప్రాజ్యః పోద్యనుల్లసత్వేపధూమ ఇశ్వాహృషన్వతో
గ్నిమానత్వాదిశుషకాస్త్రానినుమాత్యేన కావ్యస్వరూపితేద్యోజ్యైషాది
సంభవేనాత వ్యాప్తిస్సాన్యత్ - తస్మాన్నాన్యగుణానాంతత్వతేకావ్యశో
భాకరత్వం-నచతన్మలమలంకారాణాంతదతిశయహేతుత్వమితి ॥ స్వ
మతేభిమతసమ్మతించదర్శయతి యోహేతురీతి॥ ఉపసంహారతి అతశ్చతి

స్వరూపభేదాభావాదిత్యర్థః-సంఘటనాశ్రయత్వమేవయ్యుక్తమితి ॥ భేద
కత్వేనేతిభావః-ఏతచ్ఛోభ్యటాదిసుఖమచలంబ్యైష్టేషాదీనాం మాధుర్యా
దావనంతర్భావమంగీకృత్యోక్తం- వస్తుతస్తుభామహాది మతేనాంతర్భా
వేష్టేషాదిసుఖానాం రసధర్మత్వ మలంకారాణాం తుశబ్దార్థధర్మత్వమితి
విద్యతవస్వరూపభేదభిరహస్యం - అతఏవస్వయమేవోక్తవాక్ కావ్య
సుఖానాం సంఘటనాశ్రయత్వమేవయ్యుక్తం॥౨౮॥

ఇతివిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే గుణప్రకరణంసమాప్తం.

ప్రకరణే. హరిగాదివదలంకారా సైనుప్రాసోపమాదయః । శ్లేషాదయో
గుణాస్త్రశ్శౌర్యాదయశ్శుభితాః । ఆత్మోత్సాహహాశ్శితి॥౨౯॥

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారిణశ్రీమహేంద్రపాథ్యాయ
కోలచలముల్లినాథసూరిసూనునావిశ్వజనీనవిద్యస్వవిద్వత్తనైః
పెద్దయార్యస్యానుజేనకుమారస్వామిసోమవీధినావిరచితే
ప్రతాపరుద్రయ్య వ్యాఖ్యానే రత్నావళాఖ్యానే.
గుణనిరూపణంనానుషవ్యంప్రకరణం.

శ్రీమదాంకరప్రకరణమ్

ప్రహయగ్రివామనః

ప్రతాపరుద్రీయే-సవ్యాఖ్యానే

శబ్దాలంకారప్రకరణమ్—2.

పరిశేషాలంకారనిరూపణం ప్రశాన్తి తే అథేతి॥ స్తో॥ అత్రైతేలంకారాశ్చేకాను ప్రాసవృత్త్యనుప్రాసాః । యమకంపునరుక్తాదాభాసో లాటోపలానితః ప్రాసః ౧. చిత్రిమథోడపమానస్వయోపమయోపమాప్రసంగం । రూపకపరిణామాద్వా సుదేశాభాసిత్వపహ్నవోల్లేఖాః ౨. ఉత్పేత్తాతితయోక్తీతథాసః సూక్తిర్వివోక్తిశ్చ । ఉక్తీస్సమానవక్రస్వభావక వ్యాజపూర్వికా విద్యాత్ ౩. మీలనమాన తదత్యుతాః రోధాపశేషశ్చ । అధికౌవిభావనాథో విశేషపూర్వోక్త్యసంగతీ స్యాత్ ౪. విచిత్రాన్యోన్యవిషమాస్సమాభోతుల్యయోగితా । దీపకం ప్రతివస్తూపమాదృష్టాంతోన్యగ్నా ౫. వ్యతిరేకశ్లేష పరికరాన్యూపా

అలంకారస్వరూపనిరూపణం

అథగుణరూపణానంతరమలంకారానిరూప్యంలే ॥ అలంక్రియతేనేనేతిచారుత్వ హేతురలంకారః - తథాచోక్తంకావ్యమృషాస్తతిః । అప్రస్తుతప్రశంసాపర్యాయోక్తం ప్రతీవకం ౬. అనుమానంకావ్యలింగం న్యాసోద్ధాంతరపూర్వకః । యథాసంఖ్యాధౌపతినేపరిసంఖ్యోత్తరంతథా ౭. వార్తచార్థోద్వా సమాధిర్భావకంప్రశ్నోన్యకం । వ్యాఖ్యాతపర్యాయనూత్నోడదాంతఃపరివృత్తికా ౮. హేతుమాలైకావలీచమాలాదీపకసారకా । సంస్కృష్టిసంకరాచేతిపంచసప్రతిరీతితాః ౯. రసవత్ప్రేయఃస్థిస్త్వి సమాహితమథోదయః । భావస్యసంధిశ్శబ్దల్యంద్వ్యశీతిరితిమేమతాః ౧౦.

ఎతేషామలంకారశబ్దవృత్త్యావృత్తతాన్మమాస్యలక్షణాలాభంపర్యాపకం అలంక్రియతేనేనేతి- అనియమేనరసభిజేషః - అః ద్రిచకాశ్చేసః జ్ఞాయామితికరణేభ్యుప్రత్యయః - ఏతేనైతేషాంగుణానామివ భవంతికాచా

సంభవాత్తైభ్యోవై లక్షణ్యంసూచ్యతే || అస్మిన్నేవాధౌవృద్ధసంవాదమా
హ ఉపసూర్వంతీతి || యేలంగద్వా రేణశబ్దార్థయోరుత్కర్షాధానద్వా
రేణతమంగినంర సంసంతవిద్యమానముపసూర్వంతీత్యనేన రసాభావేచి
త్రకావ్యేశబ్దార్థవై చిత్రిమాత్రవశ్యవసాయిష్యమలంకారాణా మితీసూ
చ్యతే- తేలంకారాఃకలతాదీనాముత్కర్షాధానద్వారేణహారాదయితవ
సంయోగవృత్త్యావర్తంతిత్వర్ణః-నకేవల మేవసతిర సేనుప్రాసోప మా
దిభిస్సాస్త్రియభూతాశ్శబ్దార్థావినోపస్క్రియంతే కింతుతద్వారాతద

ప్రకాశే || ఉపసూర్వంతితంసంతం యేంగద్వారేణసంశ్రి
తాః||హారాదిపదలంకారాస్తేనుప్రాసోపమాదయితీతి || య
థాకరచరణాద్యవయవగతైర్వలయనూపురాదిభి స్తత్తదలం
కారతయాప్రసిద్ధై రవయవ్యేవాలంక్రియతే తథాశబ్దార్థా
వయవతైరనుప్రాసోప మాదిభి స్తత్తదలంకారతయాప్రసి
ద్ధైరవయవీభూతంకావ్యముపస్క్రియతే || ఆశ్రయాశ్రయి
భావేనాలంకార్యాలంకారభావోలోక వత్కావ్యేపిసమ్మతః
చారుత్వహేతుత్వేపి గుణానామలంకారాణాంచా శ్రయభే
దాద్భేదవ్యవదేశః - సంఘటనాశ్రయాగుణాశ్శబ్దార్థాశ్ర

—అలంకారవిభాగః—

యాస్త్యలంకారాః|| ౧. తత్రప్రథమంశబ్దార్థోభయగతత్వే
నత్రైవిధ్యమలంకారవర్గ స్య- అథాలంకారాణాంచాతుర్వి
ధ్యం - కేచిత్ప్రీతీయమానవస్తవః - కేచిత్ప్రీతీయమానావ

వయవీభూతంకావ్యమపీ త్యేతల్లోకికదృష్టాంతేనాహ యథేతి || ఆశ్రయా
శ్రయిభావేనేతి - సంయోగమూలేనేతిశేషః - లోకేమూలభూతస్సం
యోగోముఖ్యః-అత్రత్వనిత్య త్వసాధర్మ్యాదాపచారికఇతిభేదః || అథా
లంకారవిభాగంఃరిష్యమాణస్తదుపయోగితయోగ్యటాదిమతే నోక్తమే
వగుణాలంకారభేదమనువదతి||చారుత్వహేతుత్వేపీతి|| ౧ || ఇత్థమలంకా
రస్వరూపంసూక్ష్మతద్విభాగమాహ తత్రప్రథమమితి || శబ్దాలంకారా
అనుప్రాసాదయః. అర్థాలంకారాఉపమాదయః- ఉభయాలంకారాబా

టానుప్రసాదోభయసంస్కృత్యాయః - ఎతేషాంతుద్యేషికావ్యసోభాహేతుత్వేనబద్ధాథోభయాలంకారవ్యవస్థాయామాత్రయాశ్రయిభావవివక్షానిమిత్త్యలంకారసర్వస్వకారః - అన్వయస్యతిలేకావతికాన్యప్రకాశ

మ్యాః- కేచిత్ప్రీతీయమానరసభావాదయః- కేచిదస్ఫుటప్రతీయమానాభితి - సమాసోక్తిసర్వాయోక్త్యాత్యేషవ్యాజస్తుత్యుపమేయోపమానన్వయాతి శయోక్తిపరికరాప్రస్తుతప్రశంసానుక్తనిమిత్తవిశేషోక్తిషుప్రతీయమానం వస్తుకావ్యోపసాగరతాముపయాతి - రూపకపరిణామసంబేహభ్రాంతిషుదుల్లేఖాపహ్నవోత్పేక్షాన్వరణతుల్యయోగితా దీపకప్రతిపస్తూపమాదృష్టాంతసహజాత్వికరేకనిదగ్ధనాన్వేషేష్యాపమ్యంగమ్యతే - రసవత్ప్రేయిషుర్జన్యసమాహితభావోదయభావసంధిభావశబలతానురసభావాదిర్వ్యజ్యతే - ఉపమావినోక్త్యర్థాంతరన్యాసవిరోధవిభావనోక్తగుణనిమిత్తవిశేషోక్తివిషమసమచిత్రానికావ్యోన్యకారణమాలైకావలీవ్యాఖ్యాతమాలాదీపకకావ్యలింగానుమానసారయథాసంఖ్యాధౌపతీపర్యాయపరిసృతిపరిసంఖ్యాపితృసమచ్ఛయసమాధిప్రత్యసీకప్రతీపవిశేషనిమిలనసామాన్యాసంగతద్గుణతద్గుణవ్యాజోక్తివక్రీక్తిస్వభావోక్తిభావికోదాతైషుసహృదయహృదయాహ్లాదిస్ఫుటప్రతీయమానంనాస్తి॥
౨॥ అత్రేథమలంకారకల్యాణభాగః ॥ సాధర్మ్యంత్రివిధం- భేదప్రధానమభేదప్రధానంభేదాభేదప్రధానంచేతి- ఉపమానోపమేయయోగ్యుతోభిన్నత్వాచ్ఛాబ్దమేతన్నవాస్తవం - రూపకపరిణామసంబేహభ్రాంతిషుదుల్లేఖాపహ్నవానామభేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనత్వం- దీపకతుల్య

కార్య- రసభావాదిర్వ్యజ్యతభిగుణీభూతవ్యంగ్యత్వేనప్రతీయతత్వన్యః॥ ౨ ॥ చతుర్థావిభక్తేష్యలంకారేష్యవాంతరవిభాగంప్రతిజ్ఞాపూర్వకమాహఅత్రేతి॥ ఇథంవక్ష్యమాణప్రకారేణకల్యాణభాగః- సాధర్మ్య

విరోధాదిమూలత్వేనాలంకారాణాంవర్గశోవిభాగభిత్వధః || ఏతదభేద
ప్రధానత్వంకౌఙ్కమారోపితంనవాస్తవంనస్వాభావికం || ౩ || అథాలంకా

యోగితానిదర్శనాదృష్టాంతప్రతిపస్తూపమా సహూక్తిప్ర
తివ్యతిరేకాఃభేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనాః-ఉపమానస్వ
యోపమేయోపమాస్తరణానాం భేదాభేదసాధారణసాధ
ర్మ్యమూలతా-ఉత్పేక్షాతిశయోక్తిఅధ్యనసాయములే-వి
భావనావిశేషోక్తివిషమచిత్రాసంగత్యనోన్యత్యాఘాతా
తద్గుణభావికవిశేషాణాంవిరోధమూలతా - యథాసంఖ్యపరి
సంఖ్యాధౌపత్తివికల్పసముచ్చయనాం వాక్యన్యాయము
లతా - పరివృత్తిప్రత్యసీకతద్గుణసమాధిసమస్తభావోక్త్య
దాత్తవిరోక్తయోలోకవ్యవహారములాః - కావ్యలింగాను
మానాద్ధాంతరన్యాసానాంతరగన్యాయములతా - కారణ
మాభైకావలీ మూలాదీపకసారాః శృంఖలావైచిత్ర్యము
లాః-వ్యాజోక్తివక్త్రోక్తిమీలనాన్యపహ్నవములాని - స
మాసోక్తిపరికరౌ విశేషణవైచిత్ర్యములౌ || ౩ || అథా
లంకారాణాంపరస్పరవైలక్షణ్యంగరూప్యతే - ఆరోపగర్భ
త్వేప్యారోప్యనూణస్యప్రకృతోపయోగానుపయోగాభ్యాం
పరిణామరూపకయోర్భేదః - ఆరోపవిషయస్యారోప్యనూణ
రూపసంభవాసంభవాభ్యాముల్లేఖరూపకయోర్భేదః - ఆరో
పవిషయస్యసందేహాభ్రాంత్యపహ్నవైస్సందేహాభ్రాంతి
మదపహ్నవానాంపరస్పరంభేదః - సాధర్మ్యమూలత్వేపితు
ల్యయోగితాదీపకనిదర్శనావ్యతిరేకదృష్టాంతేభ్యః సాధర్మ్య
స్యవాచ్యత్వాదుపమానస్వయోపమేయోపమాభివ్యంతే -
సాధర్మ్యస్యవాచ్యత్వగన్యత్యాభ్యాముపమేయోపమాప్ర
తిపస్తూపమయోర్భేదః-వస్తుప్రతివస్తుబింబప్రతిబింబభావా

రాణామత్యంతవికేకార్థంబుధోవైధర్మ్యమాహ || అథాలంకారాణాం
పరస్పరవైలక్షణ్యంగరూప్యతభిత్వాదితా ||*

శబ్దమస్యమదాహరణప్రస్తావవివస్థాజ్ఞావిచ్యతీతి నేహవిచ్యతే ॥ ౪ ॥
 శబ్దమలంకారాణాం నీతికాంవిధాయ శబ్దాలంకార నిరూపణం ప్రస్తా

భ్యాంప్రతివస్తూపనా ద్దష్టాంతయోధ్యైః - ప్రస్తుతాప్ర
 స్తుతానాంవ్యప్రత్వ సహప్రత్వాభ్యాం తుల్యయోగితాదీప
 కయోధ్యైః - ఉపమానస్మప్రసిద్ధత్వాప్రసిద్ధత్వాభ్యాము
 పమోత్ప్రేక్షయోధ్యైః - అగ్రసామ్యశబ్దసామ్యభ్యాముప
 నూల్లేషయోధ్యైః-ఉపమా నోపమేయయో ధ్యేదాభేదా
 భ్యాముపమానస్వయయోధ్యైః-ఉపమానోపమేయభావస్య
 పర్యాయయాగపద్యాభ్యా ముపమేయోపమోపమయోధ్యై
 దః- అప్రస్తుతస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యా మప్రస్తుతప్రశం
 సాసమాసోక్త్యైధ్యైః - వాచ్యవ్యంగ్య యోరుభయోఃప్ర
 స్తుతత్వేపర్యాయోక్తిః - వాచ్యస్యాప్రస్తుతత్వే అప్రస్తుత
 ప్రశంసా- వ్యాప్తిపక్ష ధర్మతాద్యభావాతావ్యలింగస్యా
 నుమానాధ్యైః - సాధారణగుణయోగాజ్ఞేదానువలభౌసా
 మాన్యం - ఉత్కృష్టగుణయోగాన్మూలగుణతిరోధానేమీ
 లనకం- అన్యవ్యవచ్ఛేదేతాస్పర్యా భావాదు దాత్రాలంకార
 స్యసరిసంఖ్యాతోభ్యైః - కాకతాలీయసంఖ్యా సాధనే
 కారణాంతరోపనిసాతేసమాధిః - అహనుహమికయా కార్య
 సాధనే బహుసాంకారణానాముద్యమే ద్వితీయ స్సముద్య
 యః- నిహ్నావస్యవాచ్యత్వ గమ్యత్వాభ్యానుపహ్నావవ్యాజ
 స్తుత్యైధ్యైః - అన్యేహంభేదస్సప్రవివ-యద్యపివ్యాజోక్తి
 మీలనసామాన్యేషుకథంచి తాన్యశ్యసుస్తి-తథావ్యవహిత
 త్వాన్నసాద్యశ్యమూలేషుగణనా॥౪॥

————— శబ్దాలంకారా నిరూపణం తే. —————

అథాలంకారస్వరూపవిభాగానంతరం శబ్దార్థయోర్మధ్యేశబ్ద

తి. అథేతి ॥ తత్ప్రాగ్రీకమ్యహేతు మాహ శబ్దస్యేతి ॥ అప్రస్తుతీతిపూ
 ర్వకత్వాద్ధప్రతీతేశ్శబ్దస్యప్రతీతావంతరంగత్వం తేన తస్య పాగ్రిధా

న్యాత్ ప్రాథమ్యమితిభావః ॥ ప్రథమంతావచ్ఛబ్దాన్తోభయగతత్వేన
త్రివిధంపానరుక్త్యం - తత్రాజ్యేకేవలస్వరపానరుక్త్యస్య చారుతా
హేతుత్వాభావా ద్వ్యంజనమాత్రపానరుక్త్యం - స్వరవ్యంజనసము
దాయపానరుక్త్యంచచారుతాహేతుః - తత్రాద్యమపిసంఖ్యానియమే
ఛేకానుప్రాసోవైపరీత్యేవృత్త్యనుప్రాసఇతిసర్వస్వకారః - తదను
పారేణ ఛేకానుప్రాసంలక్షయతి భవేదితి ॥ రసాద్యనుగతః ప్రకృష్టో
న్యాసోనుప్రాసః - తదుక్తం - ప్రకృష్టోవర్ణవిన్యాసోరసాద్యనుగతోహి
యః । సోనుప్రాసస్సచచ్ఛేకవృత్తుపాధితోద్విత్యేతి - గృహచరాఃప
క్షిప్తుగాదయశ్చేకాఇతికేచిత్ - విదద్ధాఇతిసర్వస్వకారాదయః - తదు

స్వార్థంప్రత్యంతరంగత్వాత్ ప్రథమం శబ్దాలంకారానిరు

————— ❀ ఛేకానుప్రాసః ❀ —————

ప్యంతే ॥ భవేదవ్యవధానేనద్వయోర్వ్యంజనయుగ్మయోః ॥ ఆ
వృత్తిర్యత్రసంబుధైశ్చేకానుప్రాసఇవ్యతే ॥ యత్రావ్యవ
హితయోర్వ్యంజనయుగ్మయోద్వయోః పానరుక్త్యంతత్ర
ఛేకానుప్రాసః ॥ యథా ॥ మహీమహీనవిభవేధతైత్తేనుం
కరేకరే । రాజన్యజన్యజన్యరాజరాజన్యజోదయః ॥ ౧ ॥

————— ❀ వృత్త్యనుప్రాసః ❀ —————

ఎకద్విప్రభృతీనాంతున్యజనానాం యదాభవేత్ । పునరు

పలానితోనుప్రాసశ్చేకానుప్రాసః - ద్వయోరిత్యత్ర వీపస్సరప్త
వ్యా - దేనయత్రద్వయోర్వ్యంజన యుగ్మయోరవ్యవధానే నావృత్తిః
సఃఛేకానుప్రాసఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి మహీమితి ॥ అహీనవిభవేషణీం
రసదృశఇత్యర్థః - కరేపాహౌరాజన్యాఃక్షత్రియాః - రాజశ్వశురా
ద్యదియత్ప్రత్యయః - జన్యంయుగ్మం - అత్రపాదచతుష్టయేపిన్యంజన
యుగ్మానామవ్యవధానేనావృత్తేశ్చేకానుప్రాసఇతిరప్తవ్యం ॥ ౧ ॥ సం
ఖ్యానియమేనచ్ఛేకానుప్రాసముక్త్వా అన్యథావృత్త్యనుప్రాసమాహ
ఎకేతి ॥ ప్రభృతిగ్రహణాత్క్రియతురాదిసంగ్రహః - అత్రైకస్యవ్యంజన
స్వరకృదావృత్తావైచిత్ర్యాభిభావాత్సమర్థ్యానకృదావృత్తిర్లభ్యతే

న్మయోస్తుసకృదేవ - అన్యథాభేకానుప్రాసస్యత్ - వ్యవథావేత్త్వ
సకృదావృత్తావపినరోధః - త్యాగీదీనాంతుసకృదసకృద్వాప్యవథానే
నాన్యవథానేనవాతివృత్తిర్ద్రష్టవ్యా - వ్యతిరేకేవైదర్భ్యావయోవివ
క్షితాః తదవలక్ష్మితోనుప్రాసోవ్యక్త్యనుప్రాసః ॥ ఉదాహరణః ॥ రేరే
ఇతి ॥ యోత్స్యభ్యేకానివ్యభ్యేకాని - యువసంప్రహరణ్యస్తాద్వాతోః
కన్యశీల్పం - లభ్యమతుయవమితి - ద్వానిమాభిరుహిలోకేనార్యమం
దలభేదినా ॥ పరివ్రాజ్యోగయంత్రకళే చాభిముఖోహశితిస్తరణాది
తిభావః ॥ కాంతారవతోరణ్యనివాసపక్షః - తరయునికరాత్ మృగాదన
యుధాత్ - మర్మరణకారణాదిరణ్యనివాసాచ్ఛ భోదరణ్యంధుర
ణమేవ శ్రేయశ్శితిభావః - అత్రాసకృత్క్షకారావృత్త్యావృత్త్యనుప్రా

క్తిరపానానువృత్త్యనుప్రాసశ్శితి ॥ యథా ॥ రేరేతుస్త
మహీక్షితః క్షణమితః శ్రీకాకతిత్వాసతిర్విక్షుద్ధంధ్వజినం
మరిక్షనుభటంప్రాక్షిప్తకామేయకైః ॥ యోత్స్యభ్యేయది
లభ్యమతుయవదం కాంతారవతో వృథాత్వైభ్యతుగ్క్షితర
త్తరయునికరాత్తత్రాస్త రయోకుతః ॥ ౨ ॥ యమకంపాన

రుక్త్యేతుస్వరవ్యంజనయన్మయోః ॥ భేకానుప్రాసేవృత్త్య
నుప్రాసేవ స్వరపానరుక్త్యమానుషంగికం - యమకేతు

సః - వివమన్యేపిభేదాన్సూర్యకతకాద్రష్టవ్యాః ॥ ౨ ॥ వ్యంజనమాత్ర
పానరుక్త్యాశ్రయమలంకారద్వయ ముక్త్యా స్వరవ్యంజనసముదాయ
పానరుక్త్యాశ్రయమలంకారమాహ యమకమితి ॥ ననుమహీమహీనవిభ
వశ్శిత్వాదాభేకానుప్రాసే యుక్తిరందైవతవనే వనేవరశ్శిత్వాదావే
కదాసాదృశ్యలక్షణై వృత్త్యనుప్రాసేవ స్వరపానరుక్త్య సంభవా
తకథంగత్రవ్యంజనమాత్రపానరుక్త్యమిత్యాకంక్యపరిహరణః ॥ భేకాను
ప్రాసేతి అనుషంగాదాతమానుషంగికం అన్వాచయవిశిష్టం అభ్యుచ్చ
యశ్శిత్వర్థః ॥ స్వరవ్యంజనయన్మయోరిత్యత్ర స్వరసహితవ్యంజనేతి మ
ధ్యమపదలోపీసమాసోవివక్షిత ఇతిచ్యావస్తే యమకేతితితచ్ఛయమ్య

మానానాంపాదైకదేశానా మూదిమధ్యాంత గతత్వేనానేక విధమిత్యా
హ- తస్యేతి || ఏతచ్ఛబ్దోక్తార్థపాదయమకానామపుష్పలక్షణం - సర్వే
ప్యేతేభేదాశ్చిరంతనై రెవలహుధాప్రపంచితాః - గురుత్వభీతత్వాన్నై
హప్రపంచ్యంతే || తత్రై కముదాహరతి || ప్రతాపగతి || మహాత్మహిమాఅ
ధిక్యంయస్యతేజసోమహామహిమతేజసః - కాకటింద్రస్యప్రతాపః - ప
ద్మైష్టమహంపత్నప్రియోత్సవాం - అహిమతేజస ఉష్ణాంశోః శ్రియంద
ధాతి || అత్రద్వితీయపాదస్యచతుర్థేయమనాత్సందప్తయమకంనామయ
మకభేదః- తదుక్తమన్యత్ర- అత్రయమ్యమానయోరుభయోస్సార్థక
త్వం- విహాగాఃకదుబసుంభావిహాగా ఇత్యత్రై కస్యసార్థకత్వ మితర

స్వరయోర్వ్యంజన యుక్తయో రావృత్తిః । తస్యాదిమ
ధ్యాంతగతత్వేనబహవోభేదాః ॥ తత్రదిక్షాత్రముదాహీ
యతే ॥ ప్రతాపఃకాకటింద్రస్యమహామహిమతేజసః । శ్రి
యందధాతిపద్మైష్టామహామహిమతేజసః ॥ ౩ ॥ యత్రార్థఃప్ర

— పునరుక్త వదాభాసః —

ముఖేకించిద్భాసతేపునరుక్తవత్ । పునరుక్తవదాభాసోలంకా
రస్ససతాంమతః ॥ యత్రార్థఃపునరుక్తవదాభాసతేఅన్వ
యచేశాయామన్యథాభవతిసపునరుక్తవదాభాసోలంకారః-

అర్థాలంకారత్వేవ్యస్య శబ్దపానరుక్త్యాశ్రితత్వా చ్ఛబ్దబాలం
స్యానర్థకత్వం । కలయంత్యనుక్షణమనేకలయమిత్యత్రోభయోరనర్థక
త్వం - ఏవంసర్వైష్టపి యమకేషుప్రకారత్రయంయథాసంభవంప్రప్త
వ్యం ॥ ౩ ॥ శబ్దపానరుక్త్యాశ్రితా నలంకారానభిధాయార్థ పానరుక్త్య
మూలమలంకారమాహ ॥ యత్రేతి ॥ యత్రాలంకారైరర్థః ప్రముఖే
ప్రథమంపునరుక్తవత్ పునరుక్తైనతుల్యం అతఏవకించితి- మప్యనన్వతం
భాసతే- పరమార్థతస్త్వన్యథావర్తవస్యతీత్యర్థః- అర్థపానరుక్త్యస్య
ప్రరూఢదోషత్వాత్ తదేతన్నిమిత్తవ్య వ్యావస్థేయత్రార్థ ఇత్యాది
నా ॥ సన్యస్యశబ్దాలంకారప్రస్తావెకాసంగతీరతఅహ||అర్థేతి||అర్థపాన
రుక్త్యాదేవాథాశ్రితత్వాదథాలంకారత్వేనత్యవీత్యర్థః - శబ్దపాన

త్వత్ప్రతితత్వాది పర్యాయశబ్దాలితత్వా ద్విధాః - అప్రేక్షితశబ్దప
ర్వర్యాయశబ్దేష్వశ్చైక కర్తవ్యసృష్ట్యాదానవారికం శబ్దపానరుక్త్యం
ప్రప్తవ్యం॥ ఉదాహరతి జిష్ణురితి॥ యిశోజిష్ణుః - ఊర్జిభజామిద్యో
రాజాగ్రోఽః- శ్రీపతిస్సహస్రః- పురుషోత్తమఃపురుషశ్రేష్ఠః- భాస్వాకా
దీప్తిమాకా - సూర్యోవస్థురత్తేనా సుస్పృశత్ప్రీతాః-అత్రజిష్ణోదీనా
మింద్రాది పర్యాయ ప్రయోగేణ ప్రయతే భాసమావస్య పానరుక్త్య
స్యోత్తప్రకారేణాన్వయవేళాయా మన్యథా పర్యవసానాత్పనరుక్తవ
గాధాసంభిధాః - కేదత్పునరేమహః - భాతిఃదానత్యాగః ధీ
రతాయామిశ్యత్ర సత్పురుష ప్రణామేన ప్రకాశతేస్తైర్వేషర్వత భూ
రభిత్వస్యోకఃస్య దానత్యాగశబ్ద పరివృత్తావసంభవా చ్ఛబ్దాలంకారో

కారప్రస్తావేలక్షణంకృతంయథా॥ జిష్ణురిప్రఃఊర్జిభజాం
శ్రీపతిఃపురుషోత్తమః । భాస్వానుస్పృశత్త్రేజాఃకాకతిం

—* లాటానుప్రాసః*—

దోవిశాజతే ॥ ౪॥ అభోభయపానరుక్త్యాలంకారఃకథ్యతే॥
శబ్దార్థయోః పానరుక్త్యయత్ర తాత్పర్యభేదవత్ । సకావ్య
తాన్పర్యవిదాంలాటానుప్రాసఃకథ్యతే ॥ యత్ర శబ్దార్థయో
స్తాత్పర్యభేదమాత్రంసస్వయాపభేదస్త్రలాటానుప్రాసః॥

వ్యయం - తనువపురిత్యత్ర కృశాంగ ఇత్యస్మిన్నథే తనుశబ్దవిపరివృత్తౌ
నాయమలంకారభిశబ్దాశ్రయత్వం - వపుశ్శబ్దవిపరివృత్తౌనాలంకారత్వ
హానిరిత్యథాశ్రయత్వం అతడభయాలంకారోవ్యయమితి - తిదుక్తం
కావ్యప్రకారే ॥ పునరుక్తవదాధాసోపిభిన్నాకారశబ్దభావ్ । ఏకార్థతై
వశబ్దస్యతథాశబ్దార్థయోరయమితి॥౪॥ శబ్దార్థయోరేకైకపానరుక్త్య
మూలాలంకారానభిధాయఉభయపానరుక్త్య మూలమలంకారంప్రతి
జ్ఞాపూర్వకమాహ అథత్యాదినా ॥ శబ్దార్థయోఃపానరుక్త్యంప్రకాశ
దోషః-తద్వ్యవచ్ఛేదార్థంతాన్పర్యభేదవదితి-అనేనయమకవ్యావర్తకశ్చ
ద్బాధయోస్సవ్యవభేదాభావఃఫలితభివ్యాపిష్టయతేతి॥ లాటజనోప
లాలితోనుప్రాసోలాటానుప్రాసః-నతులాటదేశజన్యః కశ్చనోపకారః

కావ్యస్యైకోపాలః॥ ఉదాహరతి గుణాన్ని॥ అసౌవీరరుద్రసంబంధినీ
అత్ర ద్వితీయగుణాదిశబ్దానామత్యైర్లక్షణస్తాత్పర్యభేదః - అత్రాబ్జప
త్రనయనై నయనైమిత్వేత్వాదౌః - భక్త్యాదైరపానరుక్త్యపిశబ్దార్థపా
నరుక్త్యాల్లాటానుప్రాసత్వం - అతేవ వాయం పదాశ్రయః ప్రాతిప
దికాశ్రయశ్చైతి - ద్వైధా లాటానుప్రాసైతి సర్వస్వకారః - ఉచ్ఛ
పేనాప్యుక్తం - స్వరూపాద్ధావిశేషేషి పునరుక్తిః ఫలాంతరాత్ । శ
బ్దానాం ప్రకృతీనాంవాలాటానుప్రాసశ్చప్యత్యైతి । నను - యుద్ధేష్టునో
ర్జునశ్చవేత్యత్రైకైవ్యో వోపమానోపమయత్వలక్షణేఅసన్వయాలంకారే
పిశబ్దార్థపానరుక్త్య సంభవాల్లాటానుప్రాసత్వమేవకీం నెవ్యతే - స
త్యం - యద్యప్యసన్వయేర్థపానరుక్త్యమాత్రం లక్షణం - తథాపినిదైశప్రతి
నిదైశయోరైక రూప్యాభావపర్యాయప్రకృత్యదోషప్రసంగాదానుషం

యథా॥ గుణాగుణాస్తేగణ్యం తేయేరుద్రనృపమాశ్రితాః । నీ

తిర్నితీరసౌతస్యలక్ష్మీగ్లక్ష్మీశ్చకథ్యతే ॥౫॥ పద్మాద్యాకా

— ఖ్విః చిత్రాలంకారఃపన్నబంధాదిః ఖ్విః —

రహతుత్యైవర్ణానాంచిత్రముచ్యతే ॥ ఆదిగ్రహణాచ్చక్ర

బంధాదయః॥ తత్రాష్టదశపన్నబంధోయథా॥ యాతాయస్యా

స్సునుగ్రానతిమహాకనకాస్థానసత్తాసనాయాయానాసత్తా

గికంశబ్దపానరుక్త్యం - అత్రతూభయపానరుక్త్యమప్యవశ్యకమేవే

తివిషయభేదాన్నకౌపివిరోధః - తదుక్తం - అసన్వయేవశబ్దైక్యమాచిత్యా

దానుషంగికం । అస్తింస్తులాటానుప్రాసేసాతూదేవప్రయోజకమితి॥౫॥

చిత్రం లక్షయతి పద్మేతీనవశాన్విణానాంపద్మాద్యాకారహే

తుత్వంసంఘటత్యైతి వాచ్యం - వర్ణశబ్దేన తత్సార్వకాణాంలిప్యక్షరా

ణామాతృపాత్ - తెహంముఖ్యవర్ణాభేదేన లాకవ్యవహాగాదస్యశబ్దా

లంకారత్వం - పద్మాదిబింధేషుకర్ణికాదిస్థానవిశేషేషుపర్ణానాంపానరు

క్త్యాత్ పానరుక్త్యమాలాలంకారానంతర్యంచద్రుప్రవ్యం॥ యాతేతి॥ క

నకాస్థానైసువర్ణమయ సభామంటపేసక్తంస్థితమాసనంసంహారసనం అ

యతిప్రాప్నోతి । కనకాస్థానసత్తాసనాయా - అయతేకర్ణ్యైత్ ప్రత్య

యః- యా నేషు పురగాదిస్వాసక్తాన్యాసనాన్ సల్యయానాదిని తత్ర నిష్ఠతీ
తియానా సక్తాసనస్థా-రాజోన్యః సజేషులక్ష్మీర ప్రీత్యాగమః - అభ్యాసే
నపరివయేన ఉపాసనయేత్యర్థః సుభేనజ్ఞాయతభి-సుజ్ఞానా - కృత్యుల్బు
టోబహుళమితికర్మణిల్బుట్ - మానూస్వయంవైచిత్రి యస్యాస్సాలి
భ్యాససుజ్ఞానమాయా- అనుపాసకానామరవబాధస్వరూపేత్యర్థః-
మానంపూజాంజానాతీతిమానజ్ఞా - సభాయాంసాధవస్సభ్యాః - సభా
యాయభియప్రయః- తేశోభనాయస్యాస్సానుసభ్యా-సంపన్నవై
వసభ్యాశ్రయత్వాదితిభావః-జానంతీజ్ఞాపివేతీనః-ధనుపభేత్వాదివాక
ప్రత్యయః- తత్కాత్రితక్తా - నీయతభితిగేయంగానం తేనసహవర్తతభిస
గేయా- స్వనామాంకానేకగీతేత్యర్థః-యాగేసక్తాసంబద్ధాసమృద్ధవై
వతత్కాత్రికారాదితిభావః - రతింస్పవినయాభిరతింభక్తింజానాతీతిరతి

సనస్థాసుఖయతుకమలాభ్యాససుజ్ఞానమాయా । యామాన
జ్ఞానుసభ్యాక్షితిపతితిలకజ్ఞాత రక్తాసగేయా యాగేసక్తారతి
జ్ఞానుకృతిమఫలితగ్రామస్యాయతాయా ॥ ౬ ॥ చక్రబంధో
యథా ॥ లక్ష్మీవీక్షితవైభవస్య జగతాం నాథస్య భక్తప్రీ
యోదిత్వైరర్థనిజప్రతాపజనితాం భాకృష్ణరాంయచ్ఛతః ।

జ్ఞా - అతపవనుకృతిమవిపయేఫలితైర్గ్రామసన్యైః కార్యైరాయతోమ
హాఅయశ్శుభావహావిధిర్యస్యాస్సాతథోక్తా - స్వభక్తానాం గ్రామాది
సంపాదనేనప్రకటితస్వానుగ్రహేత్యర్థః - ఎవంఽధాయాలక్ష్మీర్యస్య
విభోఃఅసమగ్రామితిసంపూర్ణామానతింవశ్యత్వంయతా - సాకమలా
లక్ష్మీస్తంక్షితిపతితిలకం వీరరుద్రం ఇహైవలోకేజన్మనివాసుఖయతుసుఖ
వంతంకరోతు॥అయమప్తదశపద్మబంధః॥ఉద్ధారమ్॥ కర్ణికాదివిభేన్వర్ణా
క్రమాద్వియువియుచ॥సకర్ణికాసప్తవియువియుతుపకర్ణికా॥స్తవే
శనిర్గమాభ్యాంతువియులేన్యశ్చతుర్దశ॥వ్యవధానేనతానాజ్యేనలేన్యత్ర
త్వనంతరాని॥౬॥ చక్రబంధముద్ధాహరతి॥లక్ష్మీతి॥ కోశాగారనియక్త
యేవలత్కృపీక్షిత వైభవస్యవిచారితైశ్వర్యస్య భక్తప్రీయఃకల్యాణ
మూర్తైత్యర్థః-అరర్థస్సంవర్ధితః-భాకృష్ణరాంభాసురభావనిజప్రతా

పేనదియు సూర్యకృష్ణంకుర్వత ఇత్యర్థః - రాజత్వం నేనసమ్యక్సంగక్షణే
నమోదితాత్మనైవైరసుమోదితస్వరూపేభుజే - అతపవయోగ్యాశ్చి
తత్త్వాత్ ప్రకాశంవ్యక్తంఽస్థిరానిశ్చిత్తస్థైర్యేత్యర్థః - భరాభూమిర్నిత్యం
భాతి॥ ఉద్ధారస్తు॥ బద్ధ్యతేషడరంచక్రంప్రత్యరంతన్నవాక్షరం । ప్ర
చూణా మపిపాదానాందశశం కర్ణికాక్షరం । ఆదితస్వస్వతుర్యా
వైప్రయః పాదాశ్చతుర్థాః । వర్ణాష్టస్థాంత్యమారభ్యసంపదంతేంతి
మాక్షరైః ౨ మధ్యేద్వాద్వావిసం వాదాపడరేషుక్రమాద్భవేత్ । చ
తుర్థైస్సప్తమైర్వజైర్వర్ణసంకవివక్ష్యయోరితి॥ ౭ ॥ నాగబంధముదాహ
రతి॥ ఓజస్యఇతి॥ ఓజోబలంతత్రసాధురోజస్యఃప్రబలః - యద్వాఅహ
ర్వాచినాఓజస్యశబ్దేనఅహస్కరోలక్ష్మ్యతే - తేనఓజస్యేనూర్యసదృశ

నిత్యంనుర్రజనాధిపస్యసయినోభాతిప్రకాశంఽస్థిరారాజత్వ
లనమోదితాత్మనిభుజేయోగ్యాశ్చిత్తత్వాద్ధరా॥ అత్రచక్ర
బంధేవైజనాధస్యవీరరుద్రయశఇతిప్రతీయతే॥ ౭ ॥ నా
గబంధోయథా॥ ఓజస్యగుర్రదేవే విభవతిమహిమత్యాజి
తాన్యప్రసాసే విద్యావర్ధేభినేత ర్ముదుహరిచరితం విశ్వవి
స్తారభాజి । వైరివాత్తాభజంతేవనమతిరుచినఖ్యాతయోదే

ఇత్యర్థః - ఓజసోహనియంత్యాఃతియత్ప్రత్యయస్యచాందసత్వేపిదూత్యని
వతాత్యాదివదస్యభాషాయాంప్రయోగోద్రష్టవ్యః - మహిమత్యాజిభో
న్యేషాం ప్రతాపాయేనతస్త్రికతథోక్తేవిద్యాభిర్వేదసేదాం గాదిభిర్వర్షే
శ్రేష్ఠేషాంధికంహరిచరితమభినేతర్యనుకుర్వతి విష్ణుసదృశఇత్యర్థః -
నహికేత్యాది నాపక్షీప్రతిపేధః - విశ్వవిస్తారం భరణీయత్వేనభజతీ
తివిశ్వవిస్తారభాక్ తస్త్రికవిభవతి విభాసతి - అతినులినఖ్యాతయోవైరి
వాత్తాఃశత్రుసంఘాః దేహవిద్ధాఃరణే విధిదేహీస్సంతో వవ్రైజకంతు
భిర్వాల్మీకీమృగై స్సుహ - క్షుతిఃక్షయఃతద్వతి-వివిధేనానావిధదుఃఖభాజ
నఇత్యర్థః- అవార్యనుదకేఅద్వనిమరుదేశఇత్యర్థః- ఆపస్త్రీభూమివా
ర్చ్యారిత్యనురః- ఘాసభాజఃస్థితింప్రాప్తాస్సంతోవసంభజంతేసేవంతే॥
ఉద్ధారస్తు॥ రేఖాభ్యాం చతురశ్రాణిచతుషోష్ఠానికల్పయేత్ । రేఖా

వృషాంతరా లేస్యావృథా శోషే గృహాప్రకంఠ వివితుకుండరీ కుశ్యా
త్రిదేహిగాఢై ర్యథాక్రమం । ఉగ్రేభిగాగ్రానివాహ్యైరయోజయేద్భిక్త్రీ
రసేవిభజిం । షీక్రమపతా పుష్పమేళనం కల్పయేత్తిథా । అంతరాఘ్న
క్షయికుశ్యాత్పందరాన్యైర్యథావిభజిం । వస్తాన్యై స్థలాన్యైకౌ
శ్యకౌశాన్యేజక । సంకరానాం చతుర్ముఖకంతశ్చేత్యేక వింశతిరం
త్యైత్త్యైస్త్వాన్యానాం సేక లేమామిహాత్మవిత్ । అతేనానవనప్రహ్లాద
హస్థావద్యైరవృన్యవారితుతిమిమిశ్రేణంతుభిస్సానభాజః॥

ఇతి శబ్దావాళ్యప్రమాణప్రకరణం సంపూర్ణమ్
అలంకారశాస్త్రే శబ్దాలంకారప్రకరణం సంపూర్ణమ్

జ్ఞాపాదపతుమగ్రాః । అవతేరవై ర్మతావికుండలేష్వప్రకషిణం ।
యత్రైవంస్యాత్తథావర్ణాణాం ఛణాతోవిస్యసేత్కర్మాత్ = త్రింశదస్తా
వింశత్యవద్యైరంతరసూత్రమాత్ । వేష్టనత్రితయేవద్ధాన్యమాప్తిమగతా
క్షరేః । సర్వమేతన్నిధాయాంతస్సంగృహీతంమహాత్మభిః ॥ వివిక్తసలే
కుండలితంస్వమంగంస్వేనప్రితావేష్ట్యభిభంగిభంగంఽపిష్టాగరేపుష్ప
మపేష్ఠీత్తస్యపాద్యభిభాతఃసశిబంధిమేద్యలిః॥ *~*~*~*~*~*~*~*~*~*

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపాదావారపారిణశ్రీగుణవాపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరిసూనువావిత్వజగీనవిద్యస్య విద్యక్షణేః
పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామిసోమవీధినా విరచితే
ప్రతాపగుక్రియవ్యాఖ్యానే రణాపవణాఖ్యానే
శబ్దాలంకారనిరూపణంనామ సప్తమంప్రకరణం

శ్రీహయగ్రీవానమః :-

ప్రతాపరుద్రీయే- సవ్యాఖ్యానే.
అథాలంకారప్రకరణమ్. — ౮.

శబ్దాలంకారనిరూపణానంతరమవసరపాక్షిత్వాదథాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే || అథేతి || ప్రథమముపమానిరూపణే నిమిత్తమాహ తత్రేతి || తత్ర అథాలంకారేష్విత్యర్థః - అనేకాలంకారబీజభూతత్వాదితివాచ్యోపమ్యానామసన్వయాదీనాం గమ్యాపమ్యానాంచరూపకాదీనాం అ

—* ఉపమాలంకారః*—

అథాలంకారాః || తత్ర ప్రథమమనేకాలంకారబీజభూతత్వాదుపమానిరూప్యతే || స్వతస్సిద్ధేనభిన్నేనసమ్మతేనచధర్మతః || సామ్యమన్యేనవర్ణ్యస్యవాచ్యంచేదేకదోషమా || యత్ర స్వతస్సిద్ధేనస్వతోభిన్నేన సహృదయ సమ్మతేనాప్రకృతేనసహప్రకృతస్యధర్మతస్సాదృశ్యమేకదా వాచ్యంచేద్భవతితతోపమా || ౧ || స్వతస్సిద్ధేనేత్యన్యేఉత్పేక్షిత్యావ్యావృత్తిః- ఉత్పేక్షితాయామప్రసిద్ధస్యాప్యవమానత్వ సంభవాత్ (యథా || కిరీటః కాకతి వీరరుద్రస్యవతేస్సింహాసనాధ్యాపిసః పాచాంభూమిభుజాయశః సింధధరీ కోటిండుతుల్యద్యుతిః | రత్నోదక్షిణరాజలాభజనితామందప్రమోదోద్భితాత్రైలోక్యాట్టహాస ప్రభేవ కకుభాం పామితేషువిద్యోతతే || అత్ర ప్రభాశబ్దాజాతివచనః త్రైలోక్యాట్టహాస ప్ర

వ్యేషించసాదృశ్యమూలనాం మీలనాదీనాం నిదానభూతత్వాదిత్యర్థః || లతయతి స్వతఃకలిధర్మతోగుణక్రియయోరన్యతరైశ్చైత్యర్థః - సామ్యమిత్యనేనకార్యకారణాదికయోరసంభవాత్సాధర్మ్యాదన్యవర్ణ్యశబ్దయోరుపమానోపమేయార్థత్వంప్రప్తవ్యం || అత్రానుష్ఠానార్థాహారాదిభిశ్చిత్తమంశంపూరయన్వాచ్యచట్టయత్రేతి || ౧ || వ్యావృత్త్యాదికంతుస్వ

య మేవస్య క్రికరిస్యతి ॥౨॥ న్యూనోపమాదీతి॥ న్యూనపశేషణోపమానం
 న్యూనోపమం-ఆదిగ్రహణాదధికోపమాదసంక్రమాః ॥ సహృదయసమ్మ
 తింజర్యయతి ఉదన్వానితి॥ ఉదన్వానుదధో చేతనపాతనాత్సాక్ష్యః- ధరంప
 మాతీతిథారేయోధురంధరః- ధురోయధ్ధావతిథో ప్రత్యయః- తోణ్యాశో
 రేయభితిశివభాగవతః స్వనూనః ॥ ౩ ॥ ధర్మశభిత్వనైసన్లేహలంకారవైల
 త్సాక్ష్యమితి-శబ్దసామ్యమూలత్వాత్ ప్రత్యేతిభావః ॥ బ్యాకర్త్యం నైసమా

భాయాఃకవిప్రాథౌక్తి సిద్ధత్వానోపమా శంకానకాశః)
 స్వతోభన్నై నేత్యనై నాగన్వయవ్యాప్తయైః - అన్వయేవిక
 వైవోపమానోపమయత్వసంభవాత్ ॥ ౨ ॥ సమ్మతేవే
 త్యనైసన్మానోపమాదవ్యాప్తయైః ॥యథా॥ ఉదన్వానివగం
 భీరస్సవర్ణాద్రివిరోన్నతః । ఉక్త్యహేభిత్వనైసన్లేహేయః
 కాకతీశ్వరః ॥ అత్రసముక్తసువర్ణాద్రిదిగ్జాగా ముపమా
 నత్వంయోగ్యమిత్యవమైవేయం ॥౩॥ ధర్మశభిత్వనైసన్లేహ
 లంకారవైలక్షణ్యం ॥తథాపి॥ నీరాజయంత్యత్ర పురీరమ
 ణ్యఃప్రదీపజావైర్వరవీరరుద్రం । చంద్రానసాగోత్రజతిం
 రజన్యస్తారాగణైర్మైరుమివస్ఫురద్భిః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రం
 పురస్త్రీయోనీరాజయంతిమేరుంరజన్యభివేనోపమా - గో
 త్రపతిమితివిశేషణార్థస్యసామ్యాభావాత్-గోత్రశబ్దేనరాజ
 పత్యైకులప్రతీతిః-మెరుపత్యేవర్వతప్రతీతిః- తథాచంద్రానసా
 భిత్వనైసన్లేహంక్రమననంయాసామితిసమాసః - రాత్రిప
 త్యేచంద్రపవానను యాసామితి శబ్దమాత్రసామ్యేన నోప

లముదాహరతి ॥నీరాజయంతీతి॥ ఏవంవిధస్థలేశబ్దసామ్యేప్యవమైవేతికా
 వ్యప్రకాశకారః-తదుక్తం - సకలకలంపురమేతజ్జాతంసంక్రమింధాం
 శుబింబమివేత్యాదిశబ్దమాత్రసామ్యేపిసాయుక్తైవేతి - అలంకారసర్వ
 స్వకారఃపున రప్తిన్నేవోదాహరణేగుక్రియా సామ్యవచ్ఛబ్దసామ్యం
 నోపమాప్రయోజక మపిరూపమాప్రతిభోత్పత్తిహేతుః శ్లేషవివాచసే
 యభిత్వవోచత్ - విద్యానాథస్తు సర్వస్వకారసిద్ధాంతశ్రద్ధాభుతయా

జేషపవాయంనోపమేత్వాహ॥ అత్రైత్యాదితా ॥౪॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యైతి
ఉపమానేనోపమేయస్యైత్యర్థః॥ లోకాయమితి॥ అతోపమానోపమేయ
భావస్యవైపరిత్యాత్పూరితీసాలంకారభిత్వాహ అత్రైతి ॥ ౫ ॥ ధర్మశ్చితి॥
అత్రైతికదాసామ్యస్యసప్రమాణమేవప్రత్యుదాహరణం - తావత్తేజోప

మాప్రాప్తిః-కింతుజ్ఞేషవిశ ॥ ౪ ॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యసామ్య
మిత్యనెనప్రతీసాలంకారో వ్యావర్త్యతే॥ తథాహి॥ లోకో
యమవిశేషజ్ఞఃకింకుర్తుంకస్యకథ్యతే । యతాకతినరేంద్ర
ణసుమేరురుసమీయతే ॥ అత్రాప్రకృతస్యమేరోఃప్రకృతే
సరాజ్ఞాసాదృశ్యమితిప్రతీసాలంకారోనోపమా ॥ ౫ ॥ ఏకదా
సామ్యమిత్యనెనఉపమయోపమావ్యావృత్తిః ॥ తథాహి॥ ధ
ర్మోర్ధ్వవపూర్ణశ్రీరథోధర్మశ్చితిః । కామస్తావివతాకామ
శ్చరూప్రనరేశ్వరే ॥ అత్రధర్మోర్ధ్వవపూర్ణశ్చితివైత్యనెక
దాశ్చవశబ్దద్వయేన ధర్మార్థకామానాం సాదృశ్యంప్రతిపా
ద్యతఇత్యుపమయోపమా ॥ ౬ ॥ వాచ్యమిత్యనెనప్రతీయ
మానోపమ్యానాం రూపకసంకేహభ్రాంతి మదుల్లేఖాపహ్న
వతుల్యయోగితా దీపకప్రతివస్తూపమా దృష్టాంతసంకేహా
క్తీవ్యతిరేకనిదర్శనానాంవైలక్షణ్యం ॥ తథాహి ॥ ప్రతాప
రుద్రస్యవలేర్నండలాగ్రవిధుంతుదః । అఖండవిక్రమోద్ధౌ
మోగ్రసతేరాజమండలం ॥ అత్రమండలాగ్ర విధుంతుద
యోస్సామానాధి కరణ్యస్యాన్యభానుషపత్వై సాదృశ్యంల
క్ష్యతఇతి నోపమా-కింతురూపకాలంకారః॥ కిమేవనవమోహ
రిత్యుతిరమందసంపన్నంకిమేషదశమఃప్రజాపతి రపూర్వస
ర్వశ్రమః । కిమేషహరిరుర్వరోద్ధరణ-మంచురెకాదశశ్చిరా
దితివిలాక్యతే జగతికాకలీంద్రోజనైః ॥ అత్రకాకతీశ్వర

మయోపమాయాశ్చరితార్థత్వాత్-ద్వితీయంపునరభ్యుద్భయః - తదే
వాభిప్రేత్యోక్తం-ధర్మార్థకామానామితి ॥ ౬ ॥ వాచ్యస్యవచ్ఛేద్యతయా
సాధర్మ్యస్యగమ్యత్వంకేషువిదలంకారేషుదర్శయతి తథాహిత్యాదినా

ఉవాహనాద్గో కాయథాయోగంస్వస్వప్రకరణపవన్యాభ్యాస్యంతే॥౧॥
ఉపయాస్వీహుసముత్పాదకాహుతా సాప్రథమమితి ॥ పూర్ణా
మాహా ఉపమానేతి ॥ ఉపమాయితేనభ్యక్తిప్రియతేయోనోత్పాత్తగుణేన
తదనుపమానం దర్శయతి - ఉపమాయితేయదవత్పత్తసం తదనుపమేయం

స్వహరిత్వచిత్తభృతీనాంచపరస్పరాభేదప్రతీతే స్పృహేహని
బంధనాగ్యథానుపపత్తౌసాదృశ్యమాక్షిప్యతే - తతస్సంచే
షణ్మంకారః॥కారతీయవిభాజితీతిభవేన్యాద్యరోదపి॥ దివా
పిపంద్రికాయద్ధ్యానకౌరాయాత్తిర్యక్తమితి ॥ అప్రకీర్తివి
భవేచంద్రికాబద్ధః చంద్రికాసాదృశ్యం వినానసంభవతీతి
సాదృశ్యాత్పాతభ్రాంతిసుదలంకారః ॥ లక్ష్మీనవాసగృ
హమిత్యఖిలానరేంద్రాశ్చైవ్యాతిభూమిఖనిత్యైవీరచంద్రాః॥
విద్యావిహారపదవీతిచ లబ్ధవర్ణాః శ్రీకాకతీంద్రనగరీ మనిశం
ప్రుపంతి॥అత్రనగర్యాంతతత్పదార్థతారోపసాదృశ్యాదృతే
నసంభవతీతిసాదృశ్యే కల్పనామదైఖ్యాలంకారః ॥ వీరరుద్ర
స్వభూసాలగయశూనామందితస్వతః । భూనారాజరియం
భాతినచమూరేణురుద్ధితా ॥ ఆనోశ్చితాంచమూరేణునవ
లూక్యధూమపక్షిరత్నపక్షుశ్చే నారోససాదృశ్య మూలవి
వేతిసాదృశ్యాత్పాదపహ్నవః ॥ ఎవం తుభ్యయోగితాది
వ్యపిసాదృశ్యగన్యత్వానోపమాశంకా ॥ అతస్సర్వైభ్య
స్సానగన్యమూలభ్యోవిలక్షణేయముపమా ॥౧॥ సాప్రథమం
ద్విధా-పూర్ణాలుప్తాచేతి । ఉపమానోపమేయసాధారణభ
ర్తృసాదృశ్యవ్రతి సాద కానాం చతుర్థాంప్రయోగే పూ
ర్ణా । ఎకస్యస్వయోప్రయోనాంనాలోపేలుప్తా । పూ
ముఖాది- సాధారణోభరత్సేనుణఃప్రియహవా - సాదృశ్యప్రతిసాదకాయ
తేవాదయః- చతుర్థామేతేషాంకంతోక్తపూర్ణైత్యర్థః॥ కతివయలోపేలు
తైత్యాహ ఏకస్యేతి॥ లోపేతాస్త్రీయేస్వాదిసేతేచ॥ తత్తాద్యాంవిభ
వతే పూర్ణైతి॥ శుక్రిత్యాసాదృశ్యప్రతీపాదవాశ్చాస్త్రీ- అర్థతప్తస్వీత్వ

ర్థః శ్రోతీంలక్షయతి సాక్షాదితి॥ ఆర్థీంలక్షయతి ధర్మివ్యవధానేనేతి-
సదృశాభిధానద్వారేత్యర్థః - నను యథేవాదిశబ్దానాం సదృశాదిశబ్దవ-
త్సాదృశ్యవిశిష్టార్థపరత్వాభావాతో వలసాదృశ్యపరత్వం వక్తవ్యం - త-
థాసతిముఖంచంద్రశివేత్యత్రముఖంచంద్రసాదృశ్యమిత్యర్థస్సాన్యతో -
ఎవంచదశదాడిమాదివాక్యవదసంబద్ధమిదం భవిష్యతితిచేత్యత్యం - య-
థారాజ్ఞః పురుషశివేత్యత్రగుణభూతరాజవిశేషగుణాతావస్థీఅనుశాసనబ-
లాదుభయనిష్ఠసంబంధమాశ్రయభవధానాపితద్వారా ప్రధానభూతం
పురుషమప్యక్షిపతి - తదుక్తం హరితా-ద్విష్టోష్టసౌపరాధ్ధత్వాద్గుణేషు
వ్యతిరిచ్యతే తత్రాభిధీయమానస్స ప్రధానేప్యవయుజ్యత ఇతి- ఎవమువ

ర్థాద్వివిధా శ్రోతీఆర్థీచేతి । సాక్షాత్సాదృశ్య ప్రతిపాద-
కయథేవాదిశబ్దానాం ప్రయోగేశ్రోతీ - ధర్మివ్యవధానేన
సాదృశ్యప్రతిపాదకానాం సదృశ సంకాశనీకాశప్రతీకాశా-
దిశబ్దానాం ప్రయోగేఆర్థీ - ద్వేఅపివాక్యసమాసతద్ధితగత-
త్వేనత్రివిధే-ఎవంపూర్ణోపమాషట్ప్రకారా- లుప్తాపమావి-
కొనవింశతిభేదా - తేనతుల్యంక్రియాచేద్యతిరితిసదృశాధై-
విహితస్యవతేరుపాదానేఆర్థీ - తత్రతస్యేవ తీవాద్ధైవిహి-
తస్యవతేరుపాదానేశ్రోతీ । అతఎవసాదృశ్యాధైవిహితస్యవ-
తేఃప్రయోగేధర్మిపాదన ఎవాన్వయ సౌకర్యాదనుక్తధ-

మానవిశేషగుణాతా యథేవాదయశ్శబ్దాః శ్రుత్యాసాదృశ్యంబోధయం-
తోపిశబ్దశక్తిస్వాభావాత్తాత్పర్యేణసాదృశ్యవతివర్తంతే- ఎవంచయథే-
వాదిశబ్దానాంశ్రుత్యాసాదృశ్యపరత్వాత్తప్రయోగేశ్రోతీ- సదృశా-
దిశబ్దానాంలథాత్సాదృశ్యపరత్వాత్తప్రయోగేత్యర్థీతివివేకః - త-
యోఃపునఃప్రత్యేకంతైవిధ్యమాహ ॥ద్వేఇతి॥ ఎకొనవింశతి భేదేతివ-
క్ష్యమాణప్రకారణేతిశేషః-వతిప్రత్యయ భేదాదుపనూభేదశిత్వాహ-
తేనతుల్యమిత్యాదినా॥తత్రశ్రోత్యావిశేషమాహ అతఎవేతి ॥ అఖో-
స్త్వాదేవాన్వయసౌకర్యాదితిసంబంధః - కూర్మవదిత్యాదివక్ష్యమాణో-
దాహరణమేదిసిధానరూపస్య సమానధర్మస్యోపాదానవివాన్వయసౌక-

శ్వాసస్వధా తదభావాచ్చ తద్ధితగతాయాంశ్రోత్యం భర్తృపాదాన
మావశ్యకమితభావః - కల్పబాదిప్రయోగేత్సితి - ఈషదసమాప్తాపితి
విహితానాం కల్పబైశ్వర్యే డేశేయప్రత్యయానాం విభాషానువృత్తివిహిత
తస్యబహుస్పృశ్యయ్యవప్రయోగిత్యర్థః - ఆధ్యైవేతి - భర్తృస్వవ
ధానైవైవసాన్యశ్యప్రతిపాదనావత్సర్థః ॥౨॥ ఉద్దామేతి ॥ అత్రయథా
శబ్దప్రయోగాఽయంవాక్యగాశ్రోతీతి ॥౧॥ భాస్వానవేతి ॥ కథమియం
సమాసగేత్యాకాంతాయామాహాభివేససమానిత్యసమాసాభి - భివేస

ర్వాతద్ధితగాశ్రోతీలుప్తానాస్తి-కల్పబాదిప్రయోగేత్సిత్వే
వ॥౨॥ ఆథోదాహరణాని ॥ వాక్యగాపూర్ణాశ్రోతీయథా ॥
ఉద్దామోద్యతవిక్రమే కృతయగే బాహ్యయాయాతేద్యథా
త్రేతాయాం రఘునాయకస్య మహితభ్యాతౌభుజాయాం
యథా । దోర్దండేవయస్మిరిస్యవిలసచ్ఛార్యయథాద్వా
వరేవిప్రభాగ్యకలా తతైవరమతేయోన్యంప్రభర్తుర్భుజే ॥
౧॥ సమాసగాపూర్ణాశ్రోతీయథా ॥ భాస్వానవోద్యమృద
యాప్రిలంబీభద్రా సనధోవరవీరకున్దః । ఉత్తశ్యతామం
ధ్రీపురీజనానాం నేత్రాజ్జజాడ్యంశమయత్యశేషం ॥ అత్రభా
స్వానవేతిభివేససమానిత్యసమాసః ॥ ౨ ॥ తద్ధితగాపూర్ణా
శ్రోతీయథా ॥ కూర్మవచ్ఛేషవద్గోత్రగిరివద్దిన్ద్రహేభవతోభు
జేప్రతాపరుద్రస్యధురీణేభాతిమేదిని ॥౩॥ వాక్యగాపూర్ణాఆ
ర్థీయథా ॥ త్రైపైర్గుహీపాలనసంవిధానైస్తైస్తైఃప్రజారంజ

సమాసోవిభక్త్యలోపశ్చ పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వించేతి వార్తికాదితి
శేషః ॥౨॥ కూర్మవదితి ॥ తత్రతస్యేవేతిసప్తమీసనుభావాదివాధ్యేవతి
ప్రత్యయః - అతవేయంతద్ధితగాశ్రోతీ - ధురంవహతీధురీణేధురంధ
రే - ఖస్సర్వధురాదిత్యత్రభిభవయోగవిభాగాప్తప్రత్యయః - గాంభీర్య
గరిమాతస్యసత్యంగంగాభుజంగవదితస్యేవేతివతేరుదాహరణం ॥ ౩ ॥
త్రైపైరితి ॥ మహీపాలనసంవిధానైర్వాపీకూపరహితాదినిర్వాణైరిత్య
ర్థః - ప్రజారంజనవైభవైఃచోరాదినివారణపూర్వకైఃపాలనవిశేషైర్ని

త్యర్థః - అత్ర దాశరథే ససమానభివ్యాసేన సమానశబ్దోపాదానాదాద్ధీయముపమానావ్యాకతాచ ||౮|| తాదృగితి || హరిదీశ్వరేణ దిక్షతి నాసదృశో హరిదీశ్వరసంకాశభివ్యాసమాసః-స్వరుత్తరపడేత్వమితి | నిభాసంతాశసీకాశప్రతీకాశోపమాదయభివ్యాసమరకోశే నిభావిశబ్దానాముత్తరపదనియమాత్ - అతనివ సమాసగతేయమార్థి ||౯|| హేమాచలవదితి || ఔన్నత్యాదౌ మేర్వాదితుల్యంభాతీత్యర్థః - అత్ర తేనతుల్యమితి విహితస్య

నైవ భవైశ్చ | విరాజతే సంప్రతి కాకతీయలక్ష్మవతి ర్దాశరథే ససమాసః ||౮|| సమాసగాపూర్ణా ఆధీయథా || తాదృక్పాదనసామర్థ్యసంపదా కాకతీశ్వరః | హరిదీశ్వరసంకాశశ్చాస్త్రీనుద్యమపిప్లవం ||౯|| తద్ధితగాపూర్ణా ఆధీయథా || హేమాచలవదౌన్నత్యేగాంభీర్యక్షీరధునింవత్ | ప్రతాపేభానువద్భాతివీరరుద్రనరేశ్వరః || ఏషూదాహరణేషు ఉపమేయోపమానసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానివత్వార్థిని బద్ధానీతి సూర్ణత్వం ||౧౦|| అథలుప్రోపమాయా ఉదాహరణాని || అనుక్తధర్మావాక్యగాశ్రోతీలుస్తాయథా || యథారుచాంస్వామినివత్ప్రవాక్యోయథాచనీహారరుచౌచకోర్యః | యథాప్రసూనస్తబకేభ్యమిర్యస్తథాప్రజాః కాకతీవీరరుద్రై ||౧౧|| అనుక్తధర్మసమాసగాశ్రోతీలుస్తాయథా || ప్రతాపరుద్రదేవస్య పాదపీతీనునారతం | ఆరాధయంతి ఘోషాలాః ప్రణతాదేవతామివ ||౧౨|| అనుక్తధర్మావాక్యగా ఆధీలుస్తాయథా || కా

వతేః ప్రయోగాదాధీయంతధితగతా || ఏషూదాహరణేషు ఉపమానాదిచతురంగనిబంధనాత్పూర్ణత్వమిత్యాహ - ఎష్వితి ||౧౩|| అథలుప్రోదాహరణేషు ప్రథమంధర్మానుపాదానేపంచోదాహరణానిక్రమేణాహయథేత్యాది || రుచాంస్వామినిసూర్యే - వీరరుద్రేవర్తంతభిశేషః - అత్రప్రతాపాహ్లాదసారస్యానాంధర్మాణామనుపాదానం ||౧౪|| ప్రతాపేతి || అత్ర పాదపీతీదేవతయోగసమానోధర్మస్సంపత్ప్రదత్వమనుక్తం - అనుక్తధర్మాతద్ధితశ్రోతీలుస్తానాస్తీత్యుక్తం || ౧౫ || కాకతీతి || దంభోల్లిఖ్యో

మేదశశక్త్యనభిప్రత్యంతద్వద్భ్యుచణమితగమ్యతే || ౯ || శక్త్యదిత్యవస్థాక
 సారాసదృశీమంతాసమానాం - వైభవభవోత్తం || ౧౦ || ప్రతాపరుద్రే
 ౧ || కందర్పకల్పకందర్పసదృశం - సూరసంపదేతేవః - తుషదసమా
 ప్రకల్పస్పృశ్యయ - ఇయమేకలాపెలుప్తాపంచపథా || ౧౧ || అకద్విలా
 పెలుప్తాంప్ర మేతోదాహరః || దుద్ధాణపీయతీత్యాదినా || అత్రోప
 నూనాదాచాశ్చిక్త్యస్పృశ్యయః - కృచితేతకారః - భావశ్యనప్రసాద
 ర్మ్యంగమ్యతే - అంభోధికాదుద్ధాన్యవానివాచరతేత్యత్ర నాశ్యేప్ర

కలిత్యైవత్యేత్రప్రస్తానపటూధ్యం || తుల్యం - అంభోధిక్త్యై
 ప్రేక్ష్యైవస్యరిహాశ్యతే || ౧౨ || అనుక్తధర్మాసమాసనా
 అభీలుప్తాయథా || శక్త్యత్పురీమేకశిలాభిధానాంవస్థాకసా
 రాసదృశీమవేత్స్య || గమంతాభాపాభువికాశీయరాజ్యప్ర
 సీష్టాంజహుమనృనూనాః || ౧౩ || అనుక్తధర్మాశ్చిత్తగాత్రీలు
 ప్తాయథా || ప్రతాపరుద్రనృపతెర్జగత్సహితతేవసః || కందర్ప
 కల్పనూకారంవశ్యంశ్యంధ్రీపురుష్రీయః || ఎషూదాహరణే
 ముధర్మస్యానుపాదానం || ౧౪ || అనుక్తధర్మేవాదికర్మశ్య
 చాలుప్తాయథా || దుద్ధాన్యపీయశ్యంభోధికావైలాసీయతీభూధ
 రా || ప్రతాపరుద్రదేవస్యయోవైశక్యవైశ్వం || ౧౫ || అ
 నుక్తధర్మేవాదిగాథారక్యచాలుప్తాయథా || శ్రీదాద్రీయతీ
 గోత్రవైలశిఖరేష్వాస్థానసిద్ధీయతిద్విపేష్యభిమదీర్ఘీకీయతి
 హరిశ్చైకాంతగేహీయతి || ఉద్యానీయతీసహవర్షతరతార

త్రాంతంకర్మశ్యం - తత్త్రిమానకర్మశ్చాంతంశ్చతత్త్వాత్తనపెత్తు
 యాసావకర్మకోధాతుః - తదుత్తం - భాతోరథాంతరేవైతేథాశక్త
 థేనోపసంగ్రహాత్ || ప్రసిద్ధిరవివత్తాతః కర్మశ్చోక్తికాశ్రయేతి - క
 ర్మాంతరాపేక్షయాశుసకర్మకవివ-యథాహాగవాన్భూష్యకారః - ద్వే
 హ్యత్రకర్మణీ - ఉపమానకర్మిపమేయకర్మచేతి - ఉపమానకర్మాంత
 మ్భూతముపమేయకర్మణాసకర్మకోభవతీతి - ఏవమగ్యత్రాసిప్రప్రవ్యం ||
 ౧౬ || శ్రీదాద్రీయతీతి || అస్థానసర్వసజ్జామండపః - దీర్ఘికాః శ్రీదాద్రీ

రాంసి- సీమవర్వతోలాకాలాకః- సుపర్వాచలామేగుః - క్రీడావర్వ
తాదిష్వివ కులవర్వత శిఖరాదిష్వాచరతీత్యత్ర సుఖసాధనత్వం సాధ
ర్వ్యంగమ్యత-అధికరణాచ్చేతి వచనాల్కయచ్ఛత్యయః - క్రీడాద్రీ
యతీత్యత్ర అకృతస్సర్వధాతుకయోరిశీర్ఘః - అశ్యత్రయథాయోగం
టిలాపేక్యచిచేతీకారః || ౧౩ || వశ్యంతీతి || ఆత్మజంపుత్రమివపుష్ట్యా
త్మజవర్కం-ఎవము తరత్రాపిర్రక్ష్యం - ఉపమానేకర్మణిచేతిణముల్ని
త్యయో కషాదిత్వాత్సర్వత్రవశ్యంతీశ్యనుప్రయోగః - అత్రాత్మజసఖ్యా
దీనామిందునుందాకినీ ముఖ్యానాంచోపమానోపమేయ భావేనైర్మల్యమే

ణ్యేసుపర్వాచలేప్రాసాదియతివీరరుద్ర స్వపతేస్సృగఃప్ర
తాపోదయః || ౧౩ || అను క్తధర్మైవాదికర్మణములాలుప్తాయ
థా || వశ్యంత్యాత్మజదర్శమిందునువరసోతస్విసీంసత్సఖీ
దర్శంక్షీరపయోనినింప్రియసుహృద్దర్శంగిరింరాజతం । లీలా
దర్శణదర్శనున్యదమలం తారాదిహాకావలీదర్శం ఘేలతివీరరు
ద్రస్వపతేఃకీర్తిర్జగద్వాప్యపిసీ || ౧౪ || అను క్తధర్మైవాదికర్మ
ణములాలుప్తాయథా || నృపేషుశీత్రావిధినండచారంకాంతా
సుపుష్పాయుధధన్వచారం । ప్రజాసుచాలంబనయష్టిచారంచ
రశ్యయింగుర్రనరేంద్రఖడ్గః || ౧౫ || అను క్తధర్మైవాదిక్ష్వి
పాలుప్తాయథా || సుధాప్రవాహాతిసతామసతాంకాలకూ

వసాధర్మ్యమూలమితిగమ్యతే || ౧౬ || నృపేష్వితిశీత్రావిధేర్దండఃశీత్రా
విధదండభితితాద్యధ్యై అశ్వఘాసాదివత్పక్షీసమాసః - సఖివచరిత్వా
తచ్ఛారమితి ఉపమానేకర్మణిచేతివకారాత్కర్తరిణముల్ - కషాదిత్వా
చ్చరతేరనుప్రయోగః - అత్రభీషణోద్దీపనవిశ్రాంతభూమిత్యానాంక్ర
మేణసమానధర్మత్వమున్నేయం || ౧౭ || సుధేతి || గుణజ్యోత్సాహజ్యం
భితంకర్తృ - సుధాప్రవాహాశ్చవాచరతిసుధాప్రవాహాతి - తద్వద్దృష్టా
ఘృమిత్యధః - కాలకూటమివాచరతికాలకూటతి - తద్వదసహ్యమిత్యధః
సర్వసామ్రాజికేభ్యః క్షిప్వాచార ఇత్యేక ఇత్యాచారై క్షిప్రీత్యయః -
అత్రాచారస్య సమానధర్మత్వం మన్యమానః కావ్యప్రకాశకారస్త

దాని చకస్యస్త్విపస్సర్వలోపాది వాదిలోపాచ్చద్విలోపః - క్వజాదాతు
ప్రత్యయైవనాదేకలోపపిత్యాహ - విద్యానాశస్త్ర కర్తరిక్వజాదా
వస్తునానాధ్యాంతరోద్భావనాశక్తాకథంచదాచారస్సభర్త్యం - కర్తృణీ
క్వజాదాతూపమానోపమయగతోభావత్యాది దేవ సమాసభర్త్యోనాచా
రమాత్రం తస్యైవభర్తృత్వాది సన్యమానః క్వజాదావపి ద్వలోపఇ
త్యాహ ఎమూదాహరణేషు ద్వయోరనుపాదానమితి || ఎతదేవవినిశ్చీ
అంభోధీనిత్యాది || ఇవశబ్దోంతగతాతిగమ్యమానార్థఇత్యర్థః - ఎతద్య
భోదాహరణ వస్తుమద్భుతిత భావత్యాది సాధారణ భర్తృస్యాప్యసంకు
చం- తస్యలుప్తస్యమితకప్రయుక్తత్వమిత్యర్థః- యదాహకైయటః- గ

టతి | పీఠమైనచేంద్రస్యగుణజ్యోత్సానవిజ్ఞాభిరం || ఇతి
దశోదాహరణా || ఎమూదాహరణేషు ద్వయోరనుపాదానం ||
అంభోధీకదుగ్ధార్థవీ యతీత్యత్ర కర్తృకృచి దుగ్ధార్థ వానివక
లోతీతి- గోత్రభిరేషుక్రీడాద్రీయ తీత్యాధారకృచి క్రీడా
ద్రిష్టివచనతత్తః - చంద్రమాత్మజ ర్కం వశ్యంతీతి కర్తృణ
ములితత్వజివవశ్యంతీతి- శిక్షావిధిసంఘాతం చరతీతి కర్తృ
ణములిశిక్షావిధిసంఘ ఇవశరతీతి ఇవశబ్దోంతర్గత ఇతితస్యలు
ప్రత్వం || ౧౬ || అనుక్తధర్మీ వాదిః కర్తృకృచాలు
ప్తా యథా || జ్యోత్స్నీయంతిసుధీయంతి చంద్రనీయంతిసర్వ

జ్యమానాథస్యాప్రయోగఎవలోపఇతి - క్విబంతో దాహరణంతుసర్వ
సంప్రతిపన్నత్వాన్నవివృతమితిప్రప్త్యం || ౧౬ || క్వచిత్త్రిలోపలుప్తా
మాహ అనుక్తేతి || భర్తృస్సమానభర్తృస్యాస్తీవిధిర్విధిసంఘాతం - తచ్చే
వాదిశ్చానుక్తాయత్రాసావనుక్తధర్మీ వాదిః - అనుక్తోపమయేవాది
శ్యర్థః- భర్తృలోపస్తుప్రసిద్ధః - కర్తృకృచేతి- యత్రకృచుక్రియేప్ర
కృతిభూతస్యోపమానస్యకర్తృణః కర్తైవోపమయంతే నేస్యభోద్రప్తవ్యః-
కేవలకర్తృకృచుక్రియయైవవాభావాత్ || తేనలుప్తామదాహరణిజ్యో
త్స్నీయంతీతి || జ్యోత్సానవిజ్ఞానమాచరంతీత్యత్ర ఆత్మన ఉపమే
యస్యేవాదేస్సభర్తృస్యవైర్మల్యాదేశ్చానుపాదానాత్త్రిలోపలు

దైయమితిభావః - అచారసాధర్మ్యవాదినాంతుష్టలాపవివ- తదుక్తంశా
 వ్యప్రకాశే - క్యచీవాద్యపమెయావిత - సక్తిర్తిమహాహ్నయత్తు
 పమెయోపాదానం - ఉపమానాపేతుయాభిన్నవిభక్తికత్వాత్ - నచైత
 దనుసారేణ జ్యోత్స్నీయంతీవ్యప్రజ్యోత్స్నాత్తివాచరంతీతి సమానవిభ
 క్తికత్వకల్పనముపపద్యతే - కర్తృక్యజ్ఞత్వయస్యానుశాసనవిరుద్ధత్వా
 త - శుభాశ్రితిసమానధర్మిపాదానం - తస్యాకర్తృభూతకీర్తిశేషణ
 త్వేనతత్రైవోపక్షిణత్వాదిత్వలనుతిప్రసంగేన ॥ ౧౭ ॥ పునరవిధత్వేవా
 దిలాపేలుస్తామాహ శేషాయత ఇతి ॥ శేష ఇవాచరతీతి శేషాయతే - కర్తుః
 క్యజ్ఞులూపశ్చేతి క్యజ్ఞత్వయోచితత్వావాన్త్యశేషదం - అత్రోపమానకర్తురం
 తద్భూతత్వాదుపమయకత్వానకర్తృకత్వమితిభావ్యకారః - అత్ర

తః ॥ ప్రతాపరుద్రస్వతేష్ఠభాగ్ కీర్తిమహాహ్నయః ॥ అ
 త్రకీర్తినాంస్వరూపముపమయః ॥ ౧౭ ॥ అనుక్తధత్వేవాదిక
 ర్తృక్యజ్ఞాలుప్తాయథా ॥ శేషాయతేషహీంవోఘంకల్పశా
 ఖాయతేఽథానాం ॥ ప్రతాపరుద్రదోర్దండః కాలదండాయతే
 ద్విహం ॥ ౧౮ ॥ అనుక్తపమానావాక్యగాలుప్తాయథా ॥ వ
 దాన్యోనాన్యోస్తిత్రిజగతి సమారుద్రస్వతేర్గుణశ్రేణీశ్లా

మహీవహనతణుస్యసాధర్మ్యస్యోపాదానాత్ - ల్పశాఖాయతభిత్వాది
 కమనోదాహరణం - శేషాయత ఇత్యేతదేకలూపస్యేతివివేకః - అతవివా
 వ్యప్రకరణాదుత్రావణః - అతపపంకర్తృగములిక్విసివ సమానధర్మస్యో
 పాదానానుపాదానాభ్యాంబైవేధ్యంద్రప్రవ్యం ॥ పురుషవ్యాఘ్రిభిత్వ
 త్రసామాన్యప్రయోగవివసామానాభికరణ్యాసమానస్సంభవతి - తదు
 క్తంహరిణా - వ్యాఘ్రిబ్జోయదాశౌర్యాత్పురుషధైవతిత్వతే ॥ తదాభి
 కరణాభేదాత్సమాసస్యాస్తిసంభవః ॥ శూరశబ్దప్రయోగేతువ్యాఘ్రిక
 బ్జోమృగేష్టికః ॥ భిన్నేధికరణవృత్తేస్త్రవైవాస్తిసంభవత్యతి - అతో
 త్రధర్మలూపాదివాదేరభావాచ్ఛానుక్తధత్వేవాదిస్సమాసగాలుప్తై
 త్వేవభేదోత్రస్య పుస్తశేష్యభావాదున్నేయః ॥ ౧౮ ॥ ఉపమానా
 నుక్తవాక్య సమాసగతత్వేనోదాహరణద్వయంక్రమేణాహ వదా

స్వతి || గతమేతత్ || రుద్రస్త్వపతే స్స మో వదాన్య ఇత్యుప మేయ
వాచకసమాన భూమాణాంప్రయోగః - ఉపమానంతునోక్తం || ౧౯||
పీరుద్రసమ ఇతి సమాసేనోపమేయవాచకయోఃప్రయోగః - రంజ
నాద్రాజేతిసాధక్యకథనం || ౨౦ || పూర్వవద్వర్తిషమానానుక్తాపుదా
హరణద్వయమాహ లాక ఇతి | కీర్త్యశ్చ్యుంనాధురంజస్త్రీమపినాస్తీ
త్యథాః-అతనిససాధక్యేషమానయోరనుపాదానం - యన్మాధుర్యవి

భూపహితహరిదీరానయశనః | సమంతాదుమ్భాత్తైర్ద్విరద
మదగంతైస్సభయః క్రియంతే యన్వి ద్విజ్జనమణి గృహ
పాగ్రింగణభువః || ౧౯|| అనుక్తేషమానా సమాసగాలుప్తా
యథా || పీరుద్రసమోరాజా నాస్తీ నాస్త్యేవభూతలే |
యస్యభర్తానుబంధేనకలిక్వతయగిక్వతః || ౨౦|| అనుక్తథ
ర్తిషమానావాక్యగాలుప్తాయథా || లాకేకాకతిపీరుద్ర
స్త్వపతేరుద్రామభూమశ్రియః కీర్త్యా కార్తిక కాముదీ ధవళ
యాతుల్యంనకించిత్యైవత్ | యన్మాధుర్యవిశృంభితతుత
విషాంగ్రీనాంవిలాక్యాధునా కంతాలంగన పులితుర్వితనుతే
నీరంభమిదైస్సతా || ౨౧ || అనుక్తథర్తిషమానాసమాస
గాలుప్తాయథా || ప్రతాపశ్రీశుల్యంక్వచిదపి నభూతంనచభ
వన్నభావితై గ్రిలాశ్యేకిమపిజయినః కాకతవిభాః | యథాలా
కాలాకక్షితిధరతేష్వరః ద్విపదః ప్రకాశం తేనక్తందివము
దితరోవిఃపరిచయాః || పూర్వోదాహరణ ద్వయే వదాన్యో

జృంభితైఃసాన్యః కీర్తేమాధుర్యాశరయై రిత్వనేనసాధర్మ్యపాదా
నమితనశంకసీయం- తస్యవాక్యాంతరగతత్వాత్ - కింతుమాధుర్యమేవ
సాధర్మ్యంవివక్షితం- నకాముదీధవళత్వాదికమిత్వనేనసూచ్యతే || ౨౧||
ప్రతాపేతి|| లాకాలాకక్షితిధరతేషు పాశ్చత్యేష్వపీతిభావః - అ
ర్కదృష్టదస్సూర్యకాంతాః - జేశతః కాలతత్వపరిచ్ఛేదాతీతత్వాత్ప్ర
తాపశ్రీతుల్యంనాస్తీత్యత్రోపమేయ వాచకయోరేవోపాదానం || ఏ
షూదాహరణేష్వాద్యయోరేకాంబ మంత్యయోశ్చ ద్విలాపంవివినక్తి

పూర్వేతి॥ అశ్రోదాహరణ చతుష్టయే ప్రతీపాలంకార సాంకర్యం వార
యతి విస్మితి॥ ఆక్షేపణపమానస్య కైమర్థ క్షేపకధ్యతే॥ యద్యోషమే
యభావస్యాత్తద్వైతీపముదాహృతమితి లక్షణానుసారేణ ద్వివిధస్యా
పిప్రతీపస్యేహానుప్రవేశాభావాన్నతత్సాంకర్య శంకా కళంకావ కాశ
ఇతిభావః॥ ౨౨॥ అసతామితి॥ ఉష్ణభానురీవఉష్ణముష్ణభానూష్ణ మిత్యత్ర
వాచకమాత్రలూపాదేకలూపేలుప్తాసమాసగా - సర్వస్యాపిశబ్దస్య
శబ్దాంతరసంబంధేన విశేషవాచిత్యా దుష్ణేది శబ్దానాంతథాప్యేనసా
మాన్యవచనత్వాభావేపి భాష్యోక్తరీత్యా సమాపాత్పూర్వం సామాన్య

నాన్యోస్తీతిరాజేతి శబ్దాభ్యాంవితరణ శీలత్వప్రజా రంజక
త్వసాధమ్యముక్తం- అనంతరోదాహరణస్వయేధర్మసా
వ్యనుపాదానమితిభేదః॥ ఏమచతుష్కాదాహరణేషునప్ర
తీపాలంకారశంకా - ఉపమానస్యాక్షేపాభావాత్ - ఉప
మేయస్యాధిక్యాచివక్షణాచ్చ- యతోపమేయస్యాధిక్యచివ
క్షయాఉపమానత్వముచ్యతేతత్రైవప్రతీపాలంకారః॥ ౨౨॥
అనుక్తవాదిః సమాసగాలుప్తాయథా॥ అసతాముష్ణభానూ
ష్ణంసతాంశీతాఃశుశీతశం॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్యచరితంవి
శ్వమంగళం॥ ౨౩॥ అనుక్తధర్మైవాద్యుపమానాసమాసగా
లుప్తాయథా॥ కాకతీంద్రోరణేభాతిభీమసేనపరాక్రమః॥
కింత్వదుశ్శాసనా సుర్వైయస్య ప్రత్యగ్ధిపాద్ధివాః॥ అత్రభీమ
సేనస్య పరాక్రమభవ పరాక్రమోయస్య సభీమ సేనప

వచనత్వేన ఉపమానానిసామాన్యవచనైరితిసమాసః॥ ౨౩॥ సమాసే
త్రిలూపముదాహరణి కాకతీంద్రభితి॥ భీమసేనపరాక్రమభవనుస్సహః
పరాక్రమోయస్యాసాభీమసేనపరాక్రమః॥ అత్రవిశేషమాహ కింత్వి
తి॥ దుశ్శాసనోదుర్యోధనానుజాతత్సహితాభీమసేనప్రత్యగ్ధిగః - వీరరు
ద్రవైరిణస్తతద్రహితాభితి ప్రాతీతి కోధః - దుష్కరంశాసనంస్వవి
షయంయహంతేదుశ్శాసనాః దుస్సాధాః తేనభవంతీత్యదుశ్శాసనాః-
సుర్వైపినుసాధాత్యధః॥ త్రిలూపందర్శయతి అత్రైతి॥ ధర్మైవాద్యుప

మానలుస్తేతి - ధర్మవాద్యైర్దమ్యమానాథత్వా జ్ఞప్తత్వం - ఉపమా
సస్యతు వాద్వికాదిభావః - తథాహ - సత్తమ్యసమాసపూర్వపదస్యబ
హువీహిర్వాచోత్తర పదలాపశ్చేతి వాత్సర్యం - అస్యాభావః - సత్త
మ్యంతంతావదాస్తాం - ఉపమాసంపూర్వపదంయస్యసమాసస్యతస్య
తద్వ్యాంతరేణబహువీహిః - పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపదస్యబహు
వీహి - ఏతేనేదంభవితం - అహోసమాసజ్ఞేనముఖ్యోపమాసభావతస్యభే
దుసేనపరాక్రమస్యాశ్రయోభీమసేనోలక్ష్యతే - తత్పూర్వపదస్యభీమ
సేనపరాక్రమ ఇత్యస్యసమాసస్యోపమేనావాదినా పరాక్రమశబ్దేనబ
హువీహిః - భీమసేనపరాక్రమఇవనుస్సహాపరాక్రమోయిస్మ్యేతి - త
తఃపూర్వసమాసావయవస్యోత్తర పదస్యముఖ్యోపమాసపరాక్రమశబ్ద
స్యలాపశ్చేతి - తేనధర్మవాద్యుపమానానాలాపాత్త్రిలోపవసితసమాస
గా||అ||త్రాయంసంగ్రహః ||శ్లో|| సమాసగేవాదిలాపేస్యాదేకావృత్తి

రాక్రమఇతిధర్మవాద్యుపమానలుప్తా || ఇతిలుప్తేపమా
దశితాః ||౨౪|| అకసాధారణ ధర్మోపాగానేద్వైవి
ధ్యం - ధర్మస్యసక్తమపమానోపమేయగతత్వేనసత్తేతః
ఉభయగతత్వేనపృథగుపాదానంచ | పృథగుపాదానంచ

వాక్యగే | ద్వైలాపఉపమాసస్యవాక్యతద్ధితవృత్తిగాః౧౦ ధర్మానుక్తాపం
చవైకలోపేష్టామితిభావః | కర్మాధారక్యచాకర్మకర్తృశ్చణములా
క్విపా౨ కృడాకర్తృమ్యవమితవృత్త్యాచేవాదిధర్మయోః | అనుక్తాసప్త
ధర్మోపమానలోపేసమాసగాతే | వాక్యగాదద్విధేత్యేనంభ్యలోపేనవ
త్తితాః | కృచోపమానాస్యలోపేస్యాదేకాన్యాసమాసగార-ఉపమే
యాస్యలోపద్వైస్యాతామేవంత్రిలోపగే | లుప్తాభేదామితిత్వాస్యరె
వమేకోనవింశతిః౫ పూర్ణాభిస్సహపన్నీస్తుభేదాస్యస్యఃపంచంశతిః|
ద్వైశ్రోత్యా ధర్మలాపేన్యాఅభ్యసన్నప్తవశస్త్పూతాః౬ కుత్రచిత్క
ర్తృణములితథాచారక్విపిక్యజి | ఎకలాపేవిలుప్తాస్యాధర్మోపాదానగుం
భవాదితి || ౨౪ || సమాసధర్మోపాదానసర్వభదసాధారణంవిశేష
మాహ అశేతి||ద్వితీయంద్వైధావిభజితి పృథగితి|| తత్రాద్యంలక్షయతేతి

కస్యైతి॥ ద్వితీయం బహుయతి ద్వయోరి॥ ద్వయోః - సద్వశయోరితి శేషః
తేన ధర్మాపేక్షానస్తుప్రతివస్తుభావః - ధర్మ్యపేక్షాస్తుబింబప్రతిబింబభా
వశ్చతిభవితం ॥ స్మృపాఞ్శి॥ అత్ర సమానధర్మస్య సకృద్విద్వేషం యోజయతి
అత్రైతి ॥ ౨౧ ॥ ద్విధాని ద్వైతశ్చైవ మానగతత్వేనోపమయగతత్వేనచ
తిభావః॥ వంశశ్చైతి॥ పరిమృతశ్చైత్యత్ర - సంపరిభ్యాంకరోతా భూషణశ్చైతి

వస్తుప్రతివస్తుభావేన బింబప్రతిబింబభావేన
చ ద్వివిధం ఏకస్యాథ స్య శబ్దవ్యయేనాభిధానం వస్తుప్రతివస్తు
భావః - ద్వయోరథయోర్ద్విరుపాదానం బింబప్రతిబింబభా
వః॥ సకృద్విద్వేషో యథా ॥ స్మృపాః ప్రణతమూర్ధానః సేవంతే
కాకతీశ్వరం ॥ అసాధూనాం వినేతారం గురుం శిష్యాశ్చైవాభి
తః ॥ అత్రనరేశ్వరాణాం శిష్యాణాం వస్త్రజతమూర్ధానశ్చైతి స
కృదేవసాధర్మ్యముక్తం - తథా అసాధూనాం వినేతారమితి
రాజ్ఞోగురోశ్చతుర్థధర్మత్వం సకృదేవోక్తం॥ ౨౧ ॥ వస్తుప్రతి
వస్తుభావేన ద్విధాని ద్వైతశ్చైవ యథా॥ వంశోయం కాకతీయానాం
వీరరుద్రేణ భూషితః॥ అన్వవాయః కమత్ స్థానాం రామేజ్జేవ
పరిమృతః ॥ అత్ర భూషితపరిమృతశ్చైవ భావ్యమేకాథ్యప్రతీ
తేర్వస్తుప్రతివస్తుభావః॥ ౨౨ ॥ బింబప్రతిబింబభావో యథా॥
స్ఫురచ్ఛ్వేతాతపత్రశ్రీః కాకతీయనరేశ్వరః॥ హోటకాద్రిరి
వాభాతిశ్చంగసంగింనుమండలః॥ అత్ర శ్వేతాతపత్రచంద్ర
సుండలయోస్సాన్యశ్వేన కాకతీంద్రసువర్ణాచలయోస్సాన్య
ద్యశ్యమితి బింబప్రతిబింబభావః (వస్తుతోభిన్నయోరప్యసమా
నోపమేయధర్మయోః పరస్పరసాదృశ్యాదభిన్నయోః స్పృశ

సుడాగమేన త్వం - అత్ర సంబంధిభేదేన భూషిత పరిమృతశ్చైవ భావ్యం స
మానధర్మకథనాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః ॥ ౨౩ ॥ స్ఫురదితి॥ అత్ర శ్వేతాతప
త్రస్యోనుమండలం ప్రతిబింబతయా నిర్దిశ్యతే॥ కాకతీంద్రసువర్ణాచల
యోస్సాన్యరూపతస్సాన్యశ్యాభావాద్విశేషణసాదృశ్యనిబంధనం విశేష్య
సాదృశ్యమితి వక్తవ్యం॥ సేవనబింబప్రతిబింబభావశ్చైత్యాహ అత్రైతి॥ ౨౪ ॥

ప్రకారాంతరేణవిభాగమాహ అపరమితి॥ సమస్తానవస్తాన్యవయవ్యవ
యవాశ్చవిషయాయస్యాస్యమప్రవస్తువిషయా - అవయవావయవినోర
కదేశేనర్తతఇత్యేకదేశవర్తిసి॥ ఆద్యాముదాహరతి విభాతీతి॥ మగుత్వా
నింధ్రః - తపానత్సంకల్పభిసంజ్ఞాయాంపదకార్యంసభవతి - యయఇతిమ
తోర్వత్వం - ఇయమనేశోపమేతికథిత - ఇవశబ్దాంతరప్రయోగేపా
నమక్తాపరైరేతేనైవాలమితివిద్యాధరః॥ ౨౦॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥

గుసాగానం వింబప్రసింబభావభివ్యాలంకారికసమయః॥
౨౧॥ అపరమపి ద్వైవిధ్యమస్యా లంకారస్యసమప్రవస్తు
విషయా ఏకదేశవర్తికేతి॥ యథాక్రమంద్వయోగుదా
హరణం॥ విభాతిభూద్వౌరివ కాకతీం ద్రపురీవిరాజన్యమరా
వతీవ॥ పారాఃప్రసంతే త్రిదశాఇసర్థింధతైనురుత్వానివపీ
రరుద్రః॥ విషాసమప్రవస్తువిషయా॥ ౨౨॥ ఏకదేశవర్తి
సియథా॥ ద్విపైశ్చరద్భిర్ధరణీధరైర్వాతు రంగమశ్రేణిభి
రూర్తిభిర్వా॥ నానాముదైర్వాశశబలద్రుహైర్వాబలంత్రి
లింగాధిపతేర్దురాపం॥ అత్రత్రిలింగాధిపతేర్ద్వలంసముద్ర
వేశ్యధాత్ ప్రతీతేరేకదేశవర్తిత్వం॥ ౨౩॥ మాలాకూపేణా
వ్యయమలంకారోద్వశ్యతే॥ యథా॥ కుందలికుముదలిహంసలి
హారలిహరతిక్షపాకరతి॥ కైలాసలివయశశ్రీచైశద్వంపీర
రుద్రస్య॥ అత్రైకస్యోపమేయస్యానేకోపమానదర్శనాన్తా
లాత్వంఉపమాయాం॥ భేదాభేదసాధారణస్యసాధర్మ్యస్య

ద్విపైరితి॥ ధరణీధరైర్దైనాకానిభిఃసర్వప్రవాశజ్జగదా - వాస్యాద్వి
కల్పాపమయోరేవాత్థేపిసముచ్చయఇతివిశ్వః - త్రిలింగాధిపతేరంద్రద
శాధీశ్వరస్య - నాటకేభ్యస్సత్తిరుక్తా॥ ౨౪॥ ఏకప్రైవోపమేయస్యబహు
పమానోపాదానెమాలాపమాతాముదాహరతి కుందతీతి॥ సర్వత్రా
చారేక్ష్విప్రీత్యయః॥ సాధర్మ్యంత్రివిధం భేదప్రధానమభేదప్రధానంభే
దాభేదప్రధానంచేతి - తత్రాద్యంవ్యతిరేకాదౌద్వితీయంరూపకాదౌ త్ప
తీయమత్రైత్యాహ ఉపమాయామితి॥ యదాహభాగవాత్సాభ్యవ్యకారః॥

యత్ర కించిత్సామాన్యం కల్పిచ్చ విశేషస్తతోపమానోపమేయభవత్యతి ॥ ఘోరిరివమతిమతిరివ చేష్టాచేష్టావకీర్తిరిత్యాదిరశనోపమాదికమన్యతోత్రష్టవ్యమిత్యాహ ఏవమితి ॥ 30 ॥ భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యమూలైషూపమానం తరంప్రతీయమానవస్తుకయోరెకవాక్యాశ్రయమనన్వయంలక్షయతి ఏకస్యోపేకస్యైవోపమానోపమేయభావానన్వయాదన్వయైక్యంసంజ్ఞా ॥ వాక్యాభిప్రాయోనోపమేయస్యైవద్వితీయసదృశనివృత్తిలక్షణవ్యం గ్యాభిప్రాయోనోపమానత్వమన్వేతీగ్యాభిప్రాయోణ్యావప్తై యత్రద్వితీయేతి ॥ ఉదాహరతి సంత్యితి ॥ ఉపమానభావాన

ప్రయోజకత్వం - ఏవంభేదాంతరంయథాసంభవముదాహరి.

— ❦ అనన్వయాలంకారః ❦ —

ర్యం ॥ 30 ॥ ఏకస్యైవోపమానోపమేయత్వేనన్వయోనుతః ॥ యత్రద్వితీయసబ్రహ్మచారినివృత్త్యర్థమేకస్యైవోపమానోపమేయభావోనిబధ్యతే అసావనన్వయాలంకారః ॥ యథా ॥ సంతులోకేనువర్ణాద్విరత్నాకరసుధాకరాః ॥ తథాపివీరరుద్రోయంవీరరుద్రశివస్వయం ॥ 31 ॥ పర్యాయేణద్వ

— ❦ ఉపమేయోపమాలంకారః ❦ —

యోస్తస్మిన్నుపమేయోపమానుతా ॥ తస్మిన్నిత్యుపమానోపమేయత్వపరామర్శః ॥ యథా ॥ ధర్మోర్ధ్వశివపూర్ణశ్రీరథోధ

హ్వాఃకింతైరితిభావః ॥ 31 ॥ అనన్వయవైలక్షణ్యేనవాక్యభేదాశ్రయముపమేయోపమాలంకారంలక్షయతి పర్యాయేణైతి ॥ పర్యాయోయాగపద్యాభావః - ద్వయోరుపమానోపమేయయోః ॥ తచ్ఛబ్దస్యప్రకృతానన్వయపరామర్శంవారయతి తస్మిన్నితి ॥ ద్వయోరుపమానోపమేయభావవిషయమైశత్యుపమేయోపమాలంకారశివార్థః - ఉపమేయోపమానోపమానోపమేయత్వస్యర్థత్వం ॥ ధర్మః శివః ॥ అత్రవాక్యభేదేనన్వయోరేవోపమానోపమేయభావాత్త్వతీయసబ్రహ్మచారినివృత్తిలక్షణవస్తుప్రతీయతే - అత్రపూర్ణశ్రీరితిధర్మస్యసాధారణ్యంసచవస్తుప్రతివస్తునిర్దేశేనాపిదృశ్యతే ॥ సచ్చాయాంభోజవదనాస్సచ్చాయవదనాంబుజాః ॥

నాస్యంగనాశవాశాంతియప్రవాస్వతివాంగనాశతి || 32 || భేదాభేద
ప్రధానేషుపరిశేషత్స్సంలక్షయం సదృశేతి || వ్యాపకే యతేతి ||
అన్యకబాధమాహ సదృశవత్త్వంతరేతి || సదృశాదృష్టమంతాద్యఃప్ర
తిబిజస్యబోధకాశ్చిన్యామనసదృశాను భవాత్పూర్వాను భావనితం
సాగరోద్బోధసతి సదృశవత్త్వంతరత్వైతి || స్వరణాలంకారశబ్దః-సా
దృశ్యవ్యతిరేకమిత్తత్వే నాత్మసుగోదం మృగయామిత్రశబ్దాదౌ
నాయమలంకారః-నశేదమనుమానం అవినాభానాభావాత్ || ఉదాహ

ర్మభిసంకేతః । కావస్తావితౌ కావభవదుప్రసరేష్వరే || 32 ||

— ❁ స్వరణాలంకారః ❁ —

సదృశానుభవాదన్యత్వైః స్వరణముద్యతే || యత్ర సదృశ
స్యపదార్థస్యానుభవేన సదృశవత్త్వంతర పరావర్తకాయ
తేతత్ర స్వరణాలంకారః || యథా || రాజ్ఞాప్రతాపదుప్రేణపా
లితేయంపసుంభరా । హరిశ్చంద్ర నలాదీనాంప్రచాంస్తర
తిభూభజాం || అత్ర నలనముపాదితుల్యపాలనప్రవీణతయా
ప్రతాపదుప్రసరక్షితారంప్రాప్తవశ్యా మెదిన్యాః పూర్వ
రాజస్తరణం || 33 || భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యనిబంధనా
లంకారః ప్రసంగితాః - సంప్రత్యారోపగర్భాలంకారప్రస్తా

— ❁ రూపకాలంకారః ❁ —

వః-తత్రాపిపాత్రికాన్యాత్పరిభవం రూపకం నిరూప్యతే - ఆ
రోపవిషయస్య స్యాదతిరోహితరూపిణః । ఉపరంజకమారోప్య
రతి రాజ్ఞేతి || భూభజామిత్యత్ర-అధిగచ్ఛేత్పాదినాశమణివస్థీ || 33 ||
అభవత్తానుకథనపురస్కరంప్రసంగికసంగతిమాహ భేదాభేదేతి || ఆరోప
గర్భా-అభేదప్రధానాశ్చత్వైః-తేషు రూపకస్య సంగతిమాహ తత్రాపితి ||
అభేదప్రధానేషు త్యైః - పాత్రికాన్యాసాతి - ఆరోపమూలాలంకారబీజ
భూతత్వేనేతిభావః || తస్యలక్షణమాహ ఆరోపేతి || అన్యత్రాగ్రభర్తా
ధోపఆరోపః-తద్విషయస్యముఖాదెరరోహితరూపిణః అతిరస్యతస్య
రూపస్య-సర్వభసాదిత్వాదిస్సక్తియః-ఆరోప్యమాణం చంద్రాదిఉప

రంజకంతాదూక్ష్మ్య ప్రతీతిమాత్రజనకం - అత్రోపసృతావలైవ చరి
తాథత్వా న్నపునః పరిణామవత్ప్రకృతోపయోగాంతమారోపవిత్తేతి
భావః-యదేనవిధంతదూక్ష్మకం- ప్రకృతమప్రకృతేనరూపవత్ క్రియత
ఇతిలక్ష్యనిరుక్తిః - తదుక్తం-తతోవిషయరూపేణరూపవాన్విషయోయ
తః| ఆరోపణేనక్రియతేతేనైతదూక్ష్మకంమతమితి|| విశేషణకృత్యమాహ

మాణంతదూక్ష్మకంమతం || అత్రోపసవిషయస్యేత్యనేన
ధ్వవసాయగర్భస్యోత్పత్తితాదే రసారోపమూలానాంచోప
మాదీనాంవ్యావృత్తిః - అతిరోహితరూపిణ్యత్యనైసంజెహ
భ్రాంతిమదవహ్నుతిప్రముఖానాంవ్యావృత్తిః - సంజెహం
లంకారేవిషయస్య సంవిషయమానతయాతిరోధానం - భ్రాం
తిమదలంకారేభ్రాంత్యావిషయతిరోధానం - అపహ్నుత్య
లంకారేఅపహ్నవేనారోపవిషయతిరోధానం- ఉపరంజ కమి
త్యనేనపరిణామాలంకారవ్యావృత్తిః - పరిణామేఆరోప్యమా
ణస్యప్రకృతోపయోగిత్యేనాన్వయోనప్రకృతోపరంజక త్వే
న- అతస్సద్భవ్యమూలేభ్యః సర్వేభ్యోవిలక్షణంరూపకం||త
స్యప్రథనంత్రేవిధ్యం - సావయవంసంసంసంసంసంసంసంసం
చేతి- సావయవంద్వివిధం - సమస్తవస్తువిషయమేకదేశవివ
ర్తిచేతి- నిరవయవంద్వివిధం- కేవలంమూలారూపంచేతి-పరం
పరితస్యాపి నిష్ప్రనిబంధనత్వేనాన్విప్ర నిబంధనత్వేనచ ద్వైవి
ధ్యం- తయోరపిప్రత్యేకం కేవలమూలారూపతయాచాతుర్వి
ధ్యం-ఏవమష్టవిధారూపకాలంకారః|| అథోదాహరణాని|| య
త్రావయనానా మవయవినశ్చ సామస్త్యేన నిరూపణం నిబ
ధ్యతేతత్సమస్తవస్తువిషయంరూపకం || యథా || యాత్రా

అత్రోపవిషయస్యత్యాదినా||తస్యవిభాగమాహతస్యప్రథమమిత్యా
దినాస||మస్తవస్తువిషయంలక్షయతియత్రేతి|| ఆరోపవిషయవదారోప్య
మాణానామపియత్రశబ్దేనోపాదానంసత్సమస్తవస్తువిషయమిత్యర్థః|| ఉ
దాహరణి యాత్రేతి || అత్రయాత్రాప్రావృషీత్యాదావసయరూప

నంబుశక్తకందభౌతిత్వవయవిరూపణం - ననుయశాంసికంబభౌతివేత్తువ
మితసమాసః పాప్రహ్లాతి యశాంస్వేన కందభౌతి భౌతూపక సమాసో
పి- ఉభయోస్సాధక భాధకాభావాత్ సందేహసంకరవివాయం తేన
రూపక మేవేతికథంబిన్నీయతత్కలజేత్ - సత్యం- జగదానందాభిసామా
న్యప్రయోగసంభవానోపమితసమాసః - కింతుమయదార్యంసకాది
త్వాన్యాపకసమాసవివ తేనరూపకమేవేనం నోపమా-ఎవముత్తరత్రా
పిసాధక బాధకయోరుద్భవనం ప్రప్రస్థం || 30 || ఎకదేశవివర్తిరూ
పకంబక్షయతి యిత్రేతి|| ఉపలక్షణమేవత్ తేనయథాయోగమనయవా

పాప్రహ్లాపీరగుద్రస్థపతే ర్నిస్సాణధారాధరే వైరిత్వైవతి
గర్వపర్వతభిదాభీమంముహుర్గర్జతి । శక్తుస్త్రీనయనాంబు
వృష్టిరసకృజ్జాతానయా సుర్వతోవర్ణంతే హరిదంతరేషుజగ
దానందాయశక్తకందభౌతి || 30 || యత్రాయవనిరూపణాద
వయవివరూపణంగవ్యతే తదేకదేశవివర్తిరూపకం || య
థా || ప్రసాధితాశావలయాంతరాశశ్శౌర్యాకరః కాకతివీ
రరుద్రః । వికస్వరైర్వాసనయాత్రిలోకింనునప్రసూనైస్సు
రభీకరోతి || అత్రాయవానాం గుణానాం ప్రసూనత్వదూ
షణేనస్థపతేకల్పశాఖిత్వంనిరూప్యతే - తస్మాదేకదేశవివర్తి
త్వం || 31 || యథావా|| మధితాద్వైరివారాశేర్ముజానం
దరభూభృతా । జాతాప్రతాపరుద్రస్యకీర్తిర్లోకాకాధినోన్మ
మాక || అత్రవైరిజనస్యవారాశీత్వ రూపణేనభుజస్యనంద

వయవివరేకదేశస్య శాఖిత్యాన్యత్వాభ్యా మేకదేశ వివర్తిరూపక మి
తిలక్షణంబుధోదాహరణంప్రప్రస్థం || అతవివాసాశావ్యప్రకాశకారః
త్రౌతా అధార్పతే యస్మిన్నేకదేశవివర్తితమితి - ఎకదేశవివేషణవ
ర్తనాదేకదేశవివర్తిత్యుభయః||ఉదాహరతి ప్రసాధితేతి || ప్రసాధితాశా
వలయాంతరాశీవనీకృతమిచ్ఛంజలః- వికస్వరైర్వికాసిభిః - ఘోషభాసె
త్యాదినావనప్రత్యయః - అవయవరూపణాదవయవిరూపణంగవ్యతత్త్వ
త్యాహ అత్రేతి|| 31 || ఉదాహరణాంతరమాహ మధితాదితి||పూర్వో

దాహరణే అవయవరూపణాదవయవిరూపణస్యగమ్యత్వం - అత్రత్వవ
యవస్యాపీతిభేదః ॥ నిరకాసయద్రవిమపేతవసుంబయదాలయాదపరది
గ్గణికేత్యత్రరవి శబ్దనవిటప్రతీతే రవయవైకదేశమాత్రగమ్యత్వేపైక
దేశవివర్తిరూపకత్వంద్రష్టవ్యం ॥ 35 ॥ నిరవయవంబక్షయతియత్రైతి॥
పూర్వత్రావయవమాత్రైఅన్యత్రావయవాంతరేవ రూపణాభావాన్ని
రవయవపరిభావః॥ అత్రైకస్యారోపవివయపైక మేవారోప్యమాణం
చేత్కవలమనేకంచేన్నాతేతిద్వేధా ॥ తత్రాన్యముదాహరతి యాత్రా

రాద్రిత్వ రూపణేనదజాతాయాః కీర్తైస్సుధాత్వమథ్గాదావ
తతిలోకానామమరత్వంచేత్యేకదేశవివర్తిరూపకం ॥ 36 ॥
యత్రావయవినిరూపణమాత్రే కవిసంరంభవిశ్రాంతిస్త
న్నిరవయవంరూపకం-అవయవనిరూపణమాత్రేపితదేవ ॥ త
త్రకేవలంయథా ॥ యాత్రారంభవిజృంభమాణసుభటప్ర
త్వేడితామ్రేడితైర్నిసానాన్వనిభిస్సుటంప్రవిదళద్రోహః
కటాహంతరైః యుజ్జేష్వభిముకంపితేనుగిరిముశ్రుత్వైవ
ముంచంత్యసూక్ భీతాః కాకతీవీరరుద్రస్యవతేఃప్రత్యర్థినః
పార్థివాః ॥ అత్రరోదసఃకటాహత్వంకరూప్యతే ॥ 37 ॥
మాలానిరవయవంయథా ॥ రాజ్ఞాంపహాళిభూషణప్రగమ
లాదికుంజరశ్రోత్రయోస్సాస్ఫరంచామరభూషణం ధరణి
భృచ్ఛృంగేషుగంగాసరిత్ వ్యోమ్నఃత్రైమవితానముజ్జ్వ
లతరంముక్తకలాపోభవఃస్ఫారః కాకతీవీరరుద్రయశసాం
జాగర్తివిస్ఫుర్జితం ॥ 38 ॥ రూపకహేతురూపకంపరంపరిత

రంభేతి॥ ప్రత్వేడితామ్రేడితైస్సింహనాదావృత్తిభిః - రోదోమ్రవక్త్రం
డమేవకటాహఃపాత్రవిశేషః- యుజ్జేషుయుభిలేష్విత్వర్థః- వ్యాఖ్యాత
మేతద్రసప్రకరణే(౫) ॥ 39 ॥ ద్వితీయముదాహరతి ॥ రాజ్ఞామితి॥ గంగా
భాగిరథీ-విస్ఫుర్జితంవిజృంభణంఅత్రైకస్యయశసోమాల్యాద్యారోప్య
మాణానేకత్వాన్మాలానిరవయవం ॥ 40 ॥ పరంపరితంబక్షయతి రూపకే
తి॥ రూపకంహేతుర్యస్యతత్తతోక్తంఅతనివపరంపరాన్యసంజాతాపరం

సరితమిత్యన్వయం - ఏకరూపకసాపేక్షం రూపకం పరం సరితమిత్యన్వయం - తేనా
సేకరూపకసాపేక్షే సమస్తవస్తువిషయే నాంతర్భావోస్యేత్యాహ రూ
పకద్వయేతి॥ ప్రతాపేతి॥ ముఃకులార్కఃఖద్గవివవిధుంతు రోరాహుః - రా
జమండలంక్షుత్రియసమూహావనరాజమండలంజంత్రియం - లక్ష్మణం
దలార్క విధుంతురభియోజనం రాజమండలమేవరాజమండలమితి శ్లిష్ట
రూపకేని త్రసేషమేతేరిశ్లిష్టకేవలంపరిరంభం॥ ౩౯॥ పద్మేతి॥ పద్మా
యాలక్ష్మ్యేష్టాసనివ పద్మానామల్లాసత్రసహస్రభానుస్సూర్యః
సన్ద్యగ్దౌస్సభుమాన్దవసన్ద్యోగేష త్రమాన్దః - తత్రవత్సాయాంబుధ
సేన్ద్యుఃత్వాభృత్పక్షిగాజవలసేత్త్వాభృత్పక్షివత్పవరాగ్నిః - త

రూపకం - రూపకద్వయశాస్త్రచ్యవస్థితత్వాదస్యనసమస్త
వస్తువిషయేంతర్భావః॥ శ్లిష్టకేవలంపరిరంభయథా॥ ప్ర
రామస్త్రదేవస్యమండూగ్రనిధుంతుః॥ అఖండవిక్రమో
ద్దామోగ్రసతేరాజమండలం॥ ౩౯॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితం
యథా॥ పద్మోల్లాససహస్రభానురసకృత్సన్ద్యగ్దౌర్యాబుధః
త్వాభృత్పక్షిగాజవలసేత్త్వాయాలంకారరాకాశశీః నిత్యోద్య
త్సుమనోవికాససురభిః కల్యాణసంపన్నరాయోనీభృద్భువనా
శ్రయాంబుధిరయంశ్రీవీరుద్రోన్యః॥ ౪౦॥ అశ్లిష్టకేవల
రంపరితంయథా॥ కాకతీయస్యమధ్వాభ్యర్చనోలిలామణా

ద్భిదాయామశనికులిశం-కువలయస్యభూమండలవైవకువలయానాము
త్పలానామలంకారేరాకాశశీపూర్ణిమావంద్రః - సుమనోవికాసోవిద్య
నాహ్లాదవివ సుమనోవికాసఃపుష్పవికాసః-తస్యసురభిర్వసంతః కళ్యా
ణసంపత్సంగశసంపత్తిరేవకళ్యాణసంపత్ అక్షయస్సర్థ సమృద్ధిః - క
ల్యాణమక్షయస్యశ్లేకకళ్యాణంనుంగళైపిచేలివిశ్యః - తస్మాత్సురాయోనీ
భృత్సువర్ణావలిః-భువనంలోకవివభువనముదకంతేదాత్రయస్యాంబుధిః -
అత్రవీరుద్రవివసహస్రభానురిత్యాద్యారోపసూర్యకస్యపద్మోల్లాసవి
వపద్మోల్లాసభిత్వాద్యారోపస్యశ్లేషనిబంధనస్యానేకధానిబంధనాద్భిజ్ఞే
మాలాపరంపరితం॥ ౪౦॥ కాకతీయస్యేతి॥ దీశంమాలముద్రజతీలినికూ

అముద్రుజుటోహోయాసాంతాస్తథోక్తాః- దిగంతవిక్రాంతసంభ్రమా
 ఇత్యర్థః - అభగ్రింకషతీత్యభగ్రింకషఉచ్చయోయాసాంతాస్తథోక్తాః -
 ఉడికూలేరుజినహూః - సర్వకూలాభేత్వాది నాఉభయత్రఖిన్ ప్ర
 త్యయః - అత్రయశోలీలా నాంమహూర్తిశ్చరూపణంకాకతీయస్యదు
 ధ్ధాన్యవత్సరూపణాభీనమిత్యగ్లిష్టకేవలపరంపరితం || ౪౦ || దోరాశీషేతి ||
 వాతా నాంసమూహూవాత్యా- ధూమా నాంసమూహూమాన్యా
 ఉభయత్ర - పాశాదిభ్యోయితీయత్రత్యయః - విలాసశిఖిన్ క్రీడాను
 యువరీ- అర్థభావిమగ్రంభః - అత్రకృపాణలతానూం జిహ్వోర్ధ్వనేకరూ
 పస్యభుజాదీనామాశీవిషాద్యారోపప్రతీక్షత్వాదగ్లిష్టమాలా పరంపరితం

ర్థయః । దిక్కులముద్రుజుటోహఃఖలంత్యభగ్రింకషోచ్చయ
 యాః || ౪౦ || అగ్లిష్టమాలాపరంపరితంయథా || దోరాశీషేష
 జిహ్వయా రిపువనశ్రేణీమహావాత్యయా శౌర్యోగ్రాసల
 ధూన్యయాజయరమాయోషావిలాసభ్రీవా । సంహృప్య
 ధరిణీవిలాసశిఖిన్సంవాసయష్ట్య జగత్ప్రాసాదార్ద్రతయా
 కృపాణలతయారుద్రోన్మసః క్రీడతి || ౪౧ || అగ్లిష్టమాలాప
 రంపరితంవైధర్మ్యేణాపిసంభవతి ||యథా|| త్రాసాంధకా
 రమధ్యాహ్నికైతవాతపరాత్రయః । జయంతివీరరుద్రస్య
 రణప్రాంగణకేళయః|| ఏవమష్టవిధస్యాపిదూపకస్యవాక్యస

సర్వత్రచాత్రసౌతుహేతుమద్భావోయమలంకారసర్వస్వశారమతే
 నోక్తః - కావ్యప్రకాశకారస్తువిపరీతమనోవత్-యదత్రయుక్తంతద్ద్రా
 వ్యం || ౪౨ || వ్యతిరేకేణాపైతత్సంభవతీత్యాహ అగ్లిష్టేతి || త్రాసవి
 వాంధకారస్తస్యమధ్యాహ్నికః - శత్రుస్య తస్యత్రాసా సంభవాదితి
 భావః - కైతవంకపటమేవాతపరాత్రయః - ధర్మయోధిత్వాత్త
 స్యేతిభావః - ఎతచ్ఛముఖచంద్రశ్చత్యాదౌసమాసగతం ముఖమేవచం
 ద్రశ్చత్యాదౌవాక్యగతం - అతష్టోడకైతేభేదాః || తత్రావశిష్టభేదాలస్య
 వోద్రష్టవ్యాభిత్వాశయేనాహ ఏవమితి||అత్రారోహ్యమాణస్యధర్మిత్వా
 గ్లింగసంఖ్యయోర్వైయత్యేపి జటావల్కలాబంధినః కపిలాదావాగ్ని

యశ్చత్యత్ర పకస్యకపిలము సేర నేకత్వము నేకవిషయాలోపాత్ - తదుక్త
మలంకారసర్వశ్చే - అత్ర చారోవ్యమాణస్య ధర్మిత్వాదావిష్టలింగసం
ఖ్యాకత్వేపిక్వచిత్స్వతోసంభవత్సంఖ్యాయోగస్య విషయసంఖ్యాసంప్ర
త్యేకమారోపాదితి || ౪౩ || రూపకాలంకారాత్ప్రకృతోపయోగిత్వవై
ధత్యైకవిషయామంబడయతి ఆరోవ్యమాణమితి || ప్రకృతస్యోపయోగి
త్వభివిషయసప్తమి - ప్రకృతోయోగాధామిత్వస్థః - ఆరోవ్యమాణం
చంద్రాదికమారోపవిషయాత్తేతయాముఖ్యాదిరాదాత్వేనస్థితం ముఖ
చంద్రైరాపశ్యావ్యభిత్వత్ర ప్రకృతోపయోగాంతమారోపస్య వివక్షీ
తత్వాత్ - వస్తుతోముఖ్యైవతాపశాంతినిమిత్తత్వేనతాదాత్వైకా
మాసగతత్వేనపోషకభేదాభవంతి || ౪౩ || ఆరోవ్యమాణమారో

————— ❁ పరిణామాలంకారః ❁ —————

పవిషయాత్తేతయాస్థితం । ప్రకృతస్యోపయోగిత్వేపరిణామ
ఉదాహృతః ॥ ఆరోవ్యమాణంప్రకృతోపయోగిత్వేనసర్వా
లంకారవ్యావృత్తిః - తస్యసామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యా
భ్యాంద్వైవిధ్యం ॥ సామానాధికరణ్యేనపరిణామోయథా ॥ శ
శ్వస్మి సాధనవిధాన కృతాభిలాషానభైర్భజంతిమమైర
పశిపవర్ణాః । శ్రీవీరరుద్రస్యపతేః కకుభాంబదేశు రాజ్ఞామ

వే చంద్రస్యప్రకృతోపయోగాభావాదితిభావః - అతఃప్రకృతమనవ
హుతస్వరూపమేవారోవ్యమాణాశ్చనా పరిణమతీతిపరిణామాలంకార
ఇత్యర్థః - ఎవంచయతాగ్రోపస్యతాద్రావ్యప్రతీతిమాత్రపర్యవసాయి
తయా ప్రకృతమపహుత స్వరూప మప్రకృతరూపాపన్నం భవతి త
స్మానుగ్రహకాత్పరిణామస్యవైలక్షణ్యందర్శితం - తదుక్తంచక్రవర్తిసా-
విషయాకారమారోవ్యవిషయస్థగనంయదా । రూపకత్వంతదాతత్రరం
జనేనసమన్వయః । యదాతువిషయోరూపాత్ప్రస్మాదప్రచ్యుతోభవేత్ ।
ఉపయుక్తైరపరాకారంపరిణామస్తదామత్యతి ॥ అస్యద్వైవిధ్యమాహ
తస్యేతి ॥ అద్యముదాహరతి శశ్వదితి ॥ ప్రసాధనవిధానమలంకారవిధిః -
అత్రారోపణ ప్రకృతాజ్ఞాతాదాత్వమాపన్నయాప్రకృతాయా

స్ఫ్రిజోముకుటధారణాత్మకప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః - అ
 త్రవిషయవిషయినోస్సమానవిభక్తికత్వాత్సమానాధికరణ్యం ॥ ౪౪ ॥
 కిరిటేతి॥ అత్రచపూర్వవత్పరిణామఉద్భావనీయః - కింతుమయూఖజాల
 పుష్పంజల్యోర్విషయ విషయినోర్భిన్న విభక్తికత్వాద్వైయధికరణ్య
 మితివిశేషః ॥ ననుప్రకృతోపయోగావిశేషాత్పరిణామసమాసోక్త్యోకో
 భేదభిత్వాశేంక్య ఆరోప్యమాణసోఽపాదానానుపాదానాభ్యాం భేదభి
 త్వాహ సమాసోక్తావతి ॥ ౪౫ ॥ ఆరోపగర్భేష్వనవధారణాత్మకంసందే

యీం ప్రజమమందవిలాసలక్ష్మీం ॥ ౪౪ ॥ వైయధికరణ్యేన
 పరిణామోయథా ॥ కిరిటమాణిక్యమయూఖజాలైర్విధాయ
 పుష్పంజలిమర్చయంతే ఫలాధినోరుద్రనరేంద్రపాదపీఠాం
 తసీమానమరిక్షితీంద్రాః ॥ సమాసోక్తావారోప్యమాణస్య
 ప్రకృతోపయోగిత్యే వ్యవచ్యత్వాన్న పరిణామే తర్హా

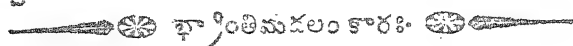
— సందేహాలంకారః. —

వః ॥ ౪౫ ॥ విషయోవిషయాయత్రసాదృశ్యాత్సవిసమ్మ
 తాత్ ॥ సందేహగోచరస్యాతాంసందేహాలంకృతిశ్చసా ॥
 సాత్రివిధా-శుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతావేతి ॥ సం
 దేహమాత్రపర్యవసాయిసీశుద్ధాయథా ॥ కిమేషనవమోహ
 రిత్పతిరమందసంపత్సదంకిమేషదశమః ప్రజాపతిరపూర్వస
 ద్గ్రమః ॥ కిమేషహరిరుర్వరోద్ధరణచుంచురేకాదశశ్చిరాదితి

హాలంకారంలక్షయతి ॥ విషయభితి ॥ కవిసమ్మతాదిత్యనేనస్థానిర్వాపు
 రుషావేతి సందేహస్వాలంకారతావ్యావర్త్యతే - వర్ణ్యతాద్వారాధంకవి
 ప్రతిభోద్ధాపితః ప్రకృతాప్రకృతగోచర సందేహాసందేహాలంకారభి
 త్విర్భాగః ॥ తస్యత్రైధావిభాగమాహ సేతి ॥ అద్యముదాహరతి కిమితి॥ హ
 విత్పతిర్లోకపాలః - ప్రజాపతిర్భూవర్హి-ఉర్వరోద్ధరణచుంచుః త్రోణీరక్షణ
 వక్షః - అత్రసంపదాదిసాదృశ్యాద్విరరుద్రలోకపాలాది కోటిశ్చయ
 గోచరస్యసందేహస్యతావన్మాత్రపర్యవసాయిత్వా చ్చుద్ధోయం సందే
 హభేదః - ననునవమాదిపదవిరహేకేవలలోకసాలాదీనామారోప్య మాణ

త్వసంభవాదస్తుసంజేహః - సవమాదివదప్రయోగేనులోకపాలాదీనాం
 పీఠరుద్రత్వేనసంభావనాదుత్పేత్రిత్యేయంసంసంజేహఃఇతిచేత్సత్యం - అ
 స్తుసంభావనమారోహోవా - యత్రకోటివ్యయాశంఖిత్వం తద్రసందే
 హావివేతిస్వమతం - ఎవంవిభక్తలేకేచిదుత్పేత్రిత్యాశ్రయస్సంజేహఃఇత్యా
 హుః - ఉత్పేత్రిత్యేవేత్వగ్యైర్వాసన్వమలంకారశర్వస్వేస్తుప్సం॥౪౬॥
 ద్వితియముదాహరతి కాలాపిరితి ॥ భోగంసన్వశరీరం - కాలభ్రాకుటి
 గంతకభూభంగః - కాభోగ్రాగ్రలఃప్రళయకాలాగ్నిః తస్యధూమపద్ధ
 తిఃధూమరేఖా - ధూమతేకంవ్యతే - అత్రకాత్యేయికంశ్చష్టసర్వాదిభూ

విలోక్యలేజ॥౪౭॥ పీఠరుద్రోజనైః ॥ ౪౬ ॥ నిశ్చయగర్భాయ
 థా ॥ కాలాహిఃకిమయంమృతాశమృదులంభోగంసభత్తేపు
 నఃకాలభ్రాకుటిరేషకిన్నుముఖవోజ్జ్వలంభ తేసాపునః । కా
 లోగ్రానలభూమ వద్ధతి రసాకింసాపునర్థాయతే వాతేనేతి
 వికల్ప్యతేప్రతిభతైరుద్రస్యకాత్యేయకః॥ ౪౭ ॥ నిశ్చయప
 ర్యవసానాయథా ॥ కింకల్పదుగ్రమమంజరీ స్రీజ ఇమెకింవా
 పయోరాశయః స్వధైవోరథవా కిముజ్జ్వలతరా శ్చింతామ
 నేస్సుస్ఫుర్తయః । కింవాపిద్ధగసోక్తయశ్చిరమితివ్యామృశ్య
 నిశ్చిన్వతే సంతః కాకతివీరరుద్రనృపతేః పురాః కటాతౌ

ఇతి॥౪౮॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయేపిహితాత్మని । ఆహ

పతయాసందిహ్యనుకుచాశశరీరాదివిశేషాదర్శనేనసర్వాది నిషేధనిశ్చ
 యేపి కాత్యేయకనిశ్చయాభావాన్నిశ్చయగర్భోయంసంజేహః ॥ ౪౮॥
 తృతీయముదాహరతి కిమితి ॥ సిద్ధరసోర్తయఃసుభావసకల్లోలాః - వ్యా
 మృశ్య కల్పదుగ్రమమంజరీమాల్యాదిరూపేణసందిహ్య - ద్వైరాద్వితప్ర
 థానాః సానుగ్రహభిత్వధః - కటాతౌఇనిశ్చిన్వతే - అతివిషనిశ్చయాం
 తోయంసంజేహః - పీఠరుద్రకరుణావలోకనవిషయాన్సుర్యేసమృద్ధాజీ
 వంతీతిభావః ॥ ౪౮ ॥ అవిదార్యజ్ఞానస్వ సాదృశ్యేనసంజేహః సంతం
 భ్రాంతిమంతంబయతి ౪౯౦ ॥ కటాతౌద్వైరాద్వితప్రభావసకల్లోలాః

తిష్ఠిస్తథర్షోస్యా త్తీతిభాగ్రితిమాక - కవిప్రతిభోత్థాపితః పాక్రికరణి
కంప్రత్యపాక్రికరణి కత్వేనో పలంభో భాగ్రితిమా నిత్యర్థః - ఏతేనసా
దృశ్యమాత్రనిబంధనాయాశ్శుక్తిరజతాది భాగ్రితేర్నాలంకారత్వమితి
దర్శితం- దోషమూలాయాస్తుకిముతేతిభావః॥ ఉదాహరణి కాకతీయేతి॥
వ్యాప్తరోదసి వ్యాప్త బ్రహ్మాండే - అత్రకీర్త్యం చంద్రికానుభవా
ద్భాగ్రితిః॥ ౪౯॥ పాదృశ్యాద్వస్త్యంతరప్రతీతిసామ్యాద్భాగ్రితిమద
నంతరమపహ్నుతింలక్షయతి నిషిద్ధ్యేతి॥ అన్యారోపేతరోవ్యమాణప్ర

వ్యమాణానుభవోయత్రసభాగ్రితిమాన్తతః॥ యథా॥ కాక
తీయవిభాఃకీర్తి విభవేవ్యాప్తరోదసి । దివాపి చంద్రికాబు
ద్ధ్యాచకోరాయాంతినిర్వృతిం ॥ ౪౯ ॥ నిషిద్ధ్యవిషయంసా

మ్యాదన్యారోపే హ్యసహ్నుతిః॥ తస్యాస్తైత్రివిధ్యం - అప
హ్నుత్యారోపః ఆరోప్యాపహ్నువః ఛలాదిశబ్దై రసత్యత్వ
ప్రతిపాదనంచ- ఆద్యద్వయస్యోదాహరణం॥ఉద్వేలచ్ఛతుర
క్షవీకలకలోనాయం వమూడంబరోనేదందుంధుభిగర్జితంత్రి
పురజితరల్పాంతథక్కారవః । ఇథ్థంరుద్రనరేంద్రథాటిమ
మహీభారావనమీభవచ్ఛేషా శేషశిరస్సుపిప్లితమథభ్రీష్టం
దిగీతైరపి॥౫౦॥ ఛలాదిశబ్దై రసత్యత్వప్రతిపాదనంయథా॥
సర్వాంకాకతివీరరుద్రధరణీనాథచ్ఛలేనక్షితిం పాతుం మ
ధ్యమలోకపాల పదవీం పాప్రస్పృశ్యంభూశ్శివః । నైవం

తీతావిశ్యర్థః- తస్యాస్తైత్రివిధ్యంవివినక్తిఅపహ్నుత్యారోపఇత్యాది॥ ఉ
ద్వేల్లదిత్యారోప్యాపహ్నువః - నేదందుంధుభిగర్జితమిత్యపహ్నుత్యారో
పః- సరేంద్రథాటిష్ఠితికృదికారః - తల్లక్షణంతు- శక్రుదేశావమద్రా
యసద్యస్సుభటఘోటకైః । ఃజిగీషఃప్రవృత్తిర్యాసాథాటితినిగద్యత ఇ
త్యాహుః॥౫౦॥ సర్వామితి॥ ధరణీనాథచ్ఛలేనేత్యత్ర ఛలశబ్దేననాయం
ధరణీనాథః - కింతుస్వయంభూశ్శివఇతిరాజ్ఞో సత్యత్వంప్రతిపాద్యతే॥
తదేవసమర్థయతే నైవమితి॥ విషమానలోకనంనిగ్రహదృష్టిః అన్యత్ర

తృతీయసంసృజ్యైః - వైరిపురై రసంతైః ప్రేభిశ్చ కర్తృభిర్భుషేభూ
 తైః కథంజాతంజడైః - భూభృగ్నైరాజశ్రుమాహైః - అన్యత్రభూభృతా
 కైలాసేనగజైః ప్రవాతైశ్చ కథమవాగ్భూతంస్యగ్భూత మిత్యుభయత్ర
 భావేక్షః - ఈశ్వరస్యగీరీతాత్మ గ్రామధానితాత్మచేతిభావః ॥ ౫౦ ॥
 ఆరోపగర్భేషుపరిశేషాదులైఖంబతయలి ॥ అద్ధతి ॥ అద్ధేనప్రయోజనేన
 యోగోద్భిత్వం లిప్సేనియావత్ - రుదిరభిరతిః - క్లేషః ప్రసిద్ధః - ఎతైస్స
 మతైర్వ్యతైర్యాయథాయోగంగ్రహీత్వగతైరేకస్యవస్తునో నానాధ
 ర్మయోగాదనేకథోల్లెఖనంనిధానముల్లెఖాలంకార ఇత్యర్థః - సర్వా
 లంకారవ్యావర్తకే నగ్రహీత్వభేదాదిత్యనేన విషయభేదోప్యవత్యతే ॥

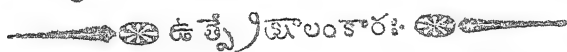
చేద్విషమావలోకనకలామాలేఖ భస్మకృతైర్జాతం వైరిపు
 రైః కథంకథమవాగ్భూతంచభూభృగ్నైః ॥ ౫౦ ॥ అర్థయోగ

— ఉల్లేఖాలంకారః —

రుచిశ్చేషైరుల్లెఖనమనేకధా । గ్రహీత్వభేదాదేకస్యసఉల్లె
 ఖస్సతాంవతః ॥ రుచ్యర్థయోగాభ్యాంయథా ॥ లక్ష్మీనివాస
 గృహమిత్యథిలానరేంద్రాశ్శౌర్యాభిభూమి ఖగరిత్యరి వీరవ
 ద్ధాః । విద్యావిహారపదవీతిచలజ్జనద్ధాశ్శ్రీకాకతీంద్రనగరీమ
 నిశంస్తువంతి ॥ ౫౧ ॥ క్లేషేణయథా ॥ ఉగ్రస్యతేషుగుణేషు
 భాస్వాకరామః ప్రతీకేషురణేషుభీమః । లీలాసులత్కైః
 పురుషోత్తమశ్చేత్యావతతెరుద్రస్థపంకవీంద్రాః ॥ ౫౩ ॥

లక్ష్మీతి ॥ శౌర్యాభిభూమేః పరాక్రమాతిశయస్య ఖగరాకరః - లభ్యవద్ధాః
 విద్వాంసః - అత్రైకస్యాకాకతీంద్రనగర్యాస్సమృద్ధ్యాది ధర్మయోగా
 న్నరేంద్రాదిగ్రహీత్వభేదేన రుచ్యర్థయోగాభ్యాం లక్ష్మీనివాస గృహ
 దిహావతయానేకథోల్లెఖనాదుల్లెఖః ॥ ౫౧ ॥ ఉగ్రఇతి ॥ సుతేషుశత్రు
 షు ఉగ్రంకషణీకూరైశ్చ - గుణేషుభాస్వాకసూర్యప్రేజస్వీచ - ప్రతీకే
 ష్వంగేషురామోదాశరధిరభిరామశ్చ - లత్కైః లీలాసు పురుషోత్తమో
 విష్ణుః పురుషశ్రేష్ఠశ్చ - అత్రగ్రహీత్వభేదాభావేపిసహృదివిషయభే
 దాద్భేషోగ్రన్ధాన్యనేకధర్మైల్లెఖనాదుల్లెఖః ॥ ౫౩ ॥ అభేదప్రతిప

తై రవిశేషే ప్యారోపా దధ్యవసాయసోఽత్యుత్తత్వా చ్చారోప మూ
లానంతరమధ్యవసాయ మూలా లంకారప్రస్తావజిత్యాశయేనాహ అభే
తి ॥ మూలభూతమధ్యవసాయనిరూపయతి విషయేతి ॥ ఎకతరవశేషో
మాఖూదిత్యన్యథా వ్యావర్జ్యే సద్వివిధత్యుతి ॥ నిగరణమసత్యత్వమిత్యర్థః -
అన్యథా విషయనిగరణేనాభేదప్రతిపత్తి రధ్యవసాయత్యుతి సర్వసంప్ర
సన్నేనస్వయమపిపూర్వో కైనాధ్యవసాయలక్షణేనవిరోధాత్ - యదా
విషయిణోసత్యత్వంతనాధ్యవసాయస్సాధ్యః - యదావిషయస్యాసత్య
త్వంతనాధ్యవసాయస్సిద్ధత్యుతివివేకః - తథాహి - యదాచంద్రాది విషయ
గతంమాధుర్యాదికంవిషయభూతే ముఖాదావపనిబద్ధంముఖం ముఖత్వే
నజానన్నేవమానమిదం చంద్రత్యుతిప్రయుక్తైః - తదావిషయో చంద్రో
ముఖత్వేనాసత్యోనిగిర్ణః ప్రతిభాతి - విషయస్తు పరమార్థతస్సత్యవిష.

ఉత్పేక్షాలంకారః

అథాధ్యవసాయగచ్ఛనలంకారద్వయనిరూప్యతే ॥ విషయ
విషయిణోరన్యతరనిగరణేన అభేదప్రతిపత్తి రధ్యవసాయః -
సద్వివిధః - విషయనిగరణేనవిషయనిగరణేనచ ॥ యత్రాన్య
ధర్మసంబంధాదన్యత్వేనోపతర్కితం । ప్రకృతంసాభవేత్

ఏవంసత్యాసత్యయోరభేదప్రతిపత్తే రసంభవాన్నూన మాదికజ్ఞైర్విష
యిణోపిసత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయ స్సాధ్య ఇత్యత్రాధ్యవసాయ
ప్రధాన్యం - యదాతుముఖ పద మనుక్త్వా చంద్రోయమితి ప్రయు
క్తైః తదావస్తుతోసత్యస్యాపివిషయిణసత్యతాప్రతీయతే - అసత్యత్వ
నిమిత్తస్యముఖపదప్రయోగస్యాభావాత్ - విషయస్యవస్తుతస్సత్యస్యా
వ్యత్యంతాపలాపాదసత్యాభి మతస్యనిగిర్ణ త్వా దధ్యవసాయస్సిద్ధత్యు
త్రాధ్యవసిత ప్రధాన్య మిత్యాదిసర్వ మలంకారసర్వస్వే తద్వ్యా
ఖ్యాయాంపసంజీవిన్యాంప్రపంచితం - తత్సర్వమనేనైవ గతార్థమితిసహ
విస్తరఃక్రియతే - తత్రసాధ్యాధ్యవసాయమూలాముత్పేక్షాలక్షయ
తి యత్రేతి ॥ అన్యదప్రకృతంతస్యధర్మగుణక్రియాదిరూపః - తత్సంబం
ధాత్పక్రమస్యత్వేనా ప్రకృతత్వేనోపతర్కితం సంభావితంయత్ప్ర

భవేత్తామత్ ప్రేత్యం ప్రచక్షత ఇత్యర్థః ॥ తదేతద్వాచప్రేయశ్చై
తి ॥ తస్యావిభాగమాహసేతి ॥ వాచ్యాంలక్షయతి సంభావనేతి ॥ అత్రా
దిశజ్జేనమన్యేశంకేభ్యున్మిత్యాదీనాం గ్రహణం - జాతిక్రియాగుణప్ర
వ్యాణాంగౌర్వలతి శుక్లోద్ధిగ్ధత్యేవమాదీనా మధ్యవసాయ విషయత్వే
నోత్ ప్రేత్యావిషయత్వేన ద్వివిధావాచ్యాప్రతీయమానాచ ప్రత్యేకం
చతుర్విధత్యష్టవిధాజాతేత్యర్థః- లేహంజాత్యాదీనాం - అష్టవిధతప్ర
త్యేకమితీహః - నిమిత్తద్వైవిధ్యేనాస్యాద్వాత్రింశద్భేదాభవంతీత్యా
హ అభ్యవసాయస్యేతి ॥ వాచ్యోత్ ప్రేత్యాయాంవిశేషమాహ నిమిత్త

పాక్షిస్తామత్ప్రేత్యం ప్రచక్షతే ॥ యత్రాప్రకృతగుణ
క్రియాసంబంధాదప్రకృతత్వేన ప్రకృతస్య సంభావనము
త్ప్రేత్య- సాద్వివిధ- వాచ్యాప్రతీయమానాచ- సంభావ
నాప్రతిపాదకానాం నూనం భ్రువం ప్రియ ఇత్యేవమాదీ
నాం ప్రయోగేవాచ్యా - అప్రయోగేతు- ప్రతీయమానా-
జాతిక్రియాగుణప్రవ్యాణాం చతుర్థా మధ్యవసాయవిష
యత్వేనసాద్వివిధాప్రత్యేకం చతుర్విధా- లేహంభావాభా
వరూపతయాద్వైవిధ్యే అష్టవిధా - అభ్యవసాయస్యగుణనిమి
త్తత్వేనక్రియా నిమిత్తత్వేన చ ద్వైవిధ్యే ప్రత్యేకం పాదశ
ప్రకారా నిమిత్తస్య వాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యం
వాచ్యోత్ప్రేత్యాయామేవ ప్రతీయమానోత్ప్రేత్యాయామి
వాద్యనుపాదానేనిమిత్తస్య చాప్రయోగే ఉత్ప్రేత్యాయా

స్యేతి ॥ అన్యత్రైతదభావేహేతుమాహ ప్రతీయమానేతి : మహిళాస
హంసభరిని తుహ సింహ సుహల సాలమాంతీ : దిలహ అణంగసర
ణా అగతణుతి వితణునిహి ॥ ఛాయా ॥ మహిళాసహస్రభరితేతవ
హృదయే సుభగసాలమాంతీ : దివ సమనన్యశరణా అంగం
తనుకం వితనుతేహి ॥ ఇత్యత్ర మహిళా సహస్రభరితే తవ హృదయే
అమాంతీత్యుత్ ప్రేత్యాప్రతీయమానా ఇనాదిప్రయోగాభావాత్ - త
స్యానుంగతనూకరణం నిమిత్తయదినోపాదీయేత తదాతస్యానిష్పత్తిమా

జాకత్వంస్యాదిత్యథః॥ ప్రకారాంతరేణత్రైవిధ్యమాహ తథాజాత్యా
దీనామితి ॥ యదాజాతిస్వరూపముత్ ప్రేక్ష్యతేతదాతస్యభావాభావ
రూపతయాద్వివిధస్యోపాత్తగుణక్రియానిమిత్త భేదాచ్ఛాతుర్విధ్యం- ని
మిత్తానుపాదానేతుతత్కృతభేదాభావాద్వైవిధ్యమేవ - ఇన్ధ్రంషోఢాజా
తిస్వరూపాత్ ప్రేత్య - ఎవంక్రియాగుణప్రవ్యాణాం భేదకల్పనే మిరి
త్వాచతుర్వింశతిస్వరూపాత్ప్రేత్యభేదాః-హేతుఫలాత్ ప్రేక్షయో
ర్నిమిత్తోపాదాననియమాత్ప్రత్యేకం చాతుర్విధ్య మేవేతిద్వాత్రింశత్
ప్రతీయమానోత్ప్రేత్యాయాం సర్వప్రనిమిత్తో పాదాననియ మాన్నిమి

నిరవలంబనత్వాత్ - తథా - జాత్యాదీనాంస్వరూపేణహే
తురూపేణ ఫలరూపేణ చాధ్యవసాయ విషయత్వేబహువిధ
త్వం-వాచ్యోత్ప్రేత్యాయానుపిహేతుఫలయోరుత్ప్రేత్యవి
షయత్వేనిమిత్తస్యోపాదానమేవ-తథాహి- సాధ్యఅనుపా
త్రేసాధనత్వేననిర్దేశోనాన్వయంపుష్టతీ - తథాసాధనేఅను
పాత్రేసాధ్యత్వేననిర్దేశోపి-తయోరన్యోన్యాపేక్షితత్వాత్-
హేతుాత్ప్రేత్యాయాంఫలం నిమిత్తంతస్యాను పాదానేకం
ప్రతిహేతుత్వంసంగచ్ఛతే- ఫలాత్ప్రేత్యాయాంసాధనంని
మిత్తం - తస్యానుపాదానేకంప్రతిఫలత్వేనసంఘటతే॥ య
థా॥ ప్రతాపరుద్రస్సపతెరపారేకీర్తిసాగరే । మగ్నాదురీ
శదుష్కీర్తిసంగాదినజత్త్రీయా ॥ అతోత్ప్రేత్యనిమి
త్తస్యమజ్జనస్యాను పాదానే సంగాదితి హేతుాత్ప్రేత్య

త్తానుపాదాననిబంధనభేదాష్టకన్యూనత్వేష్టాచత్వారింశద్భేదాః- ఎవం
షణ్ణవతిర్భేదాఃకత్యాశయేనోక్తం బహువిధమితి॥ వాచ్యోత్ప్రేత్యాయా
నుపిహేతుఫలాత్ ప్రేక్షయోర్నిమిత్తో పాదాననియమముదాహరణేన
హృదయంగమీకర్తృమారభతేతథాహిత్యాదినా ॥ హేతుాత్ప్రేత్య
యాంఫలంనిమిత్తంఫలాత్ప్రేత్యాయాంహేతుర్నిమిత్తం - ఎవంవనమి
త్తత్రైమిత్తికయోరన్య తరోపాదానేన్వయ పోషాభావాదుభయోపా
దాననియమేనిమిత్తోపాదాననియతమేవేతిభావః॥ ప్రతాపేతి ॥ అస్మి

శ్యస్త్యుర్ననేసానస్యఃహితత్వాదితిభావః॥ ౫౪ ॥ జయశ్రీత్యాదిస్తప్తం
౫౫॥ బుద్ధిసౌకర్యార్థంభేదగణనామామా అతశ్చేత్యాదిసా ॥ సగదవ్యా

సశోభామావహతి॥ ౫౪ ॥ యథావా॥ జయశ్రీవా సవర్జస్యవి
కాసాయేవభానుమా॥ ప్రతిబింబమిహస్థ్యంప్రనిశత్యంధ్ర
భూభుజః॥ అశ్రీత్యైత్యోనిమిత్తస్య భానుమత్ప్రేక్షాస్యా
నుపాదానేజయశ్రీవా సకమల వికాసాయేవేళిఫలాత్పైర్ని
ణనుసమీచీనం-అతస్త్వరూపాత్పైర్నితాయామేవనిమిత్తస్య
పాదానానుపాదానాభ్యాంద్వైవిధ్యం॥ ౫౫ ॥ అతశ్చేత్యం
వాచ్యోత్పైర్నితాయాభేదగణనా ॥ ఉపాత్తగుణనిమిత్తజాతి
భావస్వరూపాత్పైర్నితాం ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాత్యభావ
స్వరూపాత్పైర్నితాం ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వ
రూపాత్పైర్నితాం ఉపాత్త క్రియా నిమిత్తజాత్యభావస్వ
రూపాత్పైర్నితాం అనుపాత్త నిమిత్తజాతి భావస్వరూపా
త్పైర్నితాం అనుపాత్త నిమిత్తజాత్యభావస్వరూపాత్పైర్
నితాం ఉపాత్తగుణ నిమిత్తజాతి భావహేతుా త్పైర్నితాం
ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాత్యభావహేతుా త్పైర్నితాం ఉపా
త్తక్రియానిమిత్తజాతి భావహేతుా త్పైర్నితాం ఉపాత్త
క్రియానిమిత్త జాత్యభావ హేతుా త్పైర్నితాం ఉపాత్త
గుణనిమిత్తజాతిభావఫలాత్పైర్నితాం ఉపాత్తగుణనిమిత్త
జాత్యభావఫలాత్పైర్నితాం ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతి
భావఫలాత్పైర్నితాం ఉపాత్తక్రియా నిమిత్త జాత్యభా
వఫలాత్పైర్నితాం ఏవంచతుర్దశ భేదాజాత్యుత్పైర్నితా॥ అ
నేనైవక్రమేణగుక్రియాన్రవ్యోత్పైర్నితాపివగణనీయా -
ఏవంచవాచ్యోత్పైర్నితాయాఃపట్నంచాశద్భేదాః - ప్రతీయ
మానోత్పైర్నితాయాస్తప్తచత్వారింశద్భేదాః - తత్రస్య

భ్యాసమేతత్ ॥ ప్రతీయమానోత్పైర్నితాయాభేదాక్షకన్యూనత్వైనిమిత్త
మానా ॥ అత్రేతి ॥ యథానిమిత్తస్య పాదానే నిమిత్తభేదా ద్భేదస్త

ధానుపాదానేనాస్తీత్యాహ నిమిత్తస్యేతి || గమ్యత్వేనానుపాదానాది
తిభావః- అతఏవతత్రగుణక్రియారూపనిమిత్తభేదబంధనస్య విచ్ఛిత్తివి
శేషస్యానుత్పన్న పుత్రనామ కరణకల్పత్వాత్ - ఎకఏవభేదోగమ్యకర్త
త్యాహ || గుణరూపత్వేనేత్వాది || గుణక్రియయోరితినతుజాతిద్రవ్యయో
రివకేవలోత్ ప్రేక్షావిషయత్వమితిభావః || యథాయోగముదాహర
ణి || కీర్తిరిత్యాది || పిదధతీత చ్ఛాదయంతీ-వష్టివాగురిరల్లాపమవాప్యోగు

రూపాత్ప్రేక్షాయామపినిమిత్తోపాదాననియమాత్ - నిమి
త్తస్యగమ్యత్వే గుణరూపత్వేన క్రియా రూపత్వేనచచారు
త్వవిశేషభావాదేకఏవభేదోగమ్యతే- గుణక్రియయోరుత్
ప్రేక్షావిషయత్వముత్ ప్రేక్షానిమిత్తత్వం చాభ్యుపగతం-
ప్రాచామలంకారప్రబంధేషు వణ్ణవతి భేదోత్పేక్షైతిగణ
నామాత్రంచారుత్వాతిశయస్తుపట్టంచాశత ఏవభేదానాం-
తత్రయథాసంభవముదాహరణాని || ఉపాత్తగుణనిమిత్త
జాతిభావస్వరూపాత్ప్రేక్షాయథా || కీర్తికాకతివీరరుద్ర
నృపతేస్సింహా సనాధ్యాసినఃప్రాచాం భూమిభుజాంయశః
పిదధతీకోటీందుతుల్యద్యుతిః | రక్షాదక్షిణరాజలాభజనితా
మందప్రమోదోద్ధితాతైరిలోక్యాట్టహాసప్రభేవ కకుభాం
ప్రాంతేషువిద్యోతతే || అత్రప్రభాశబ్దోజాతివచనః-తైరిలో
క్యాట్టహాసప్రభాయాఃకవిప్రాధోక్తిసిద్ధత్వానోపమాశం
కావకాశః || ౫౬ || ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూ

పసర్గయోరిత్యకారలోపః- అట్టహాసోట్టహాసః-స్వగహసోర్వేతిపాక్షికో
ప్రత్యయః- ఎషాప్రమోదగుణనిమిత్తజాతిభావస్వరూపాత్ప్రేక్షా - అ
త్తాట్టహాసప్రభాయాస్సతస్సిద్ధత్వేపితైరిలోక్య సంబంధిత్వేనకవి
కల్పితత్వానోపమావకాశకర్త్యాహతైరిలోక్యేతి || అతఏవ- అత్రభవశ
బ్దోపిసంభావనావాచకోనోపమావాచకః- తదుక్తంచక్రవర్తినా - య
జాయముపమానాంశోలోకతస్సిద్ధిమృచ్ఛతి | తదోపమైవయేనేవశబ్దస్స
ధర్మసూచకః | యదాపునరయంలోకాదసిద్ధైఃకవికల్పితః | తదోత్పేక్ష

తైవ యేనేవశబ్ద స్పృభావనాపరత్వతి || ౫౬ || వీరస్యేతి || ప్రియావ
ల్లభాప్రియసీయస్యప్రియవల్లభస్య - పుంకమంజరీవేత్కుల్ ప్రేతా
యామితిజాతిభావస్వరూపోత్పేతాయామిత్వర్థః - క్రియాపరమితి
నిమిత్తమితిశేషః || ౫౭ || ప్రతాపరుద్రస్యతిఃఅత్రవాచనదీపికేవేతి

పోత్పేతాయథా || వీరస్యరుద్రస్యవతేః ప్రియవల్లభస్య
రాజ్యాభిషేకసలితైస్సరసేకృతాయాః సర్వస్యముచ్ఛ్వసిత
పాండ్రపరాగరేఖాయోగ్యాఃప్రసాదపులకాఃకురమంజరీవః
అత్రపులకాంకుర మంజరీవేత్కుల్ ప్రేతాయాం సరసేఃర
ణంక్రియాయావంనిమిత్తం || ౫౮ || అనుపాత్తనిమిత్తజాతి
భావస్వరూపోత్పేతాయథా || ప్రతాపరుద్రస్యనభేందు
కాంతిఃప్రణామభాజాంపదయోర్మృపాణాం లలాటలగ్న
విధి నిర్మితాయావర్ణావలెర్వాచన దీపికేవ || అత్రదీపికే
వేతి జాతివచనాజ్ఞాతిరుత్పేత్వతే || ౫౯ || ఉపాత్తగు
ణనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్పేతాయథా || ప్రతాపరు
ద్రస్యగుణామృతోర్మిధౌతావిరాజంత్యమలీకృతాంగాః ప్ర
తేలితామృద్ధతభూమిపాలాః ఖడ్గాంబుభిస్సృచ్ఛతరాభ
వంతి || ౬౦ || అనుపాత్తనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్పేతా
యథా || దిశాంజేతుర్విశ్వప్రథితమహాసోరుద్రస్యవతేర్జయ
ప్రస్థానోద్యతకీరతురగసంమర్దజనతం । రజఃకృత్వాగ్రస్త
ప్రతిబలమసూర్యామివదివంప్రతాపాఖ్యానన్యాః దిశిదిశివి
ధతైదినకరాః || అత్రాసూర్యామితిజాత్యభావః || ౬౧ || జా
తిహేతుఃప్రేతాయథా || ఉదారరీత్యాభుజయాప్రతాప
రుద్రస్య విశ్వైకధురంధరస్య । విశ్వంభరాకోమలతయ్య

జాతిభావస్వరూపోత్పేతాయాంనిమిత్తంనోపాత్తం || ౬౨ || ౬౩ || ది
శామితి || రజఃకర్తృ- దివమసూర్యామివకృత్వేత్యత్రజాత్యభావస్వరూ
పోత్పేతాయఅనుపాత్తనిమిత్తా || ౬౪ || ఉదారేతి || ఉదారరీత్యాఉదా
రస్వభావయా- గోత్రమహీప్రవాసంకులవర్వతనవాసం-విస్తారితేతి -

గతిబుద్ధీత్యాది నాఅణ్యంతకర్తవ్యవిశ్వంభరాయాఃకర్మత్వం - తస్మిన్నభి
ధేయేకర్మణీకృతః - ణ్యంతేకర్తృకర్మణ్యభివచనాత్ - అత్రశయ్యయేవేతి
జాతిభావహేతూత్ప్రేతాయాఃపర్వతనివాసవిస్తరణం ఫలంనిమిత్తం ॥

౬౦ ॥ భూమేరితి ॥ నిర్వాప్యజనిరుపాధికం త్యాగవైభవమాదాద్యాశిశ
యోయస్యశంతతోక్తం - కాకతీశానంసృష్టవానితి ఫలం ప్రత్యకల్పవృ
క్షత్యాదివేతిజాత్యభావహేతూత్ ప్రేతా ॥౬౧॥ నూనమితి ॥ భుజయో

యేవవిస్తరితాగోత్రమహీధరీవాసం ॥ అత్రశయ్యయేవేతి
జాతిహేతుత్వం ॥౬౧॥ జాత్యభావహేతూత్ప్రేతాయథా ॥

భూమేరికల్పవృక్షత్వాదివధాతావిచింతయత్ ॥ సృష్టవా
నాకతీశానం నిర్వాప్యజత్యాగవైభవం ॥ అత్రాకల్పవృ

క్షత్యాదిజాత్యభావస్యహేతేత్వం ॥౬౨॥ జాతిఫలత్ప్రే
తాయథా ॥ నూనంవిశ్వంభరాధారస్తంభీభవతుమాయతో ॥

వీరరుద్రనరేంద్రస్యభుజావాజానులంబినో ॥ అత్రస్తంభీభ
విభుమితిజాతేఃఫలత్వం ॥౬౩॥ జాత్యభావఫలత్ప్రేతాయ

థా ॥ పశూనపద్యానాలోక్యత్రవఃకాకతీతితుః ॥ ప్రాయే
ణామానుషత్వాయత్మణ్యవృత్తింసమాశ్రితాః ॥ అత్రామా

నుషత్వాయేతిజాత్యభావస్యఫలత్వం ॥౬౪॥ క్రియాస్వరూ
పోత్ప్రేతాయథా ॥ శ్రీకాకతీయస్యపతేద్వికషదంగనానాం

శ్వాసోర్తిభిస్సపదిమర్మరితాంతరాళాః ॥ తాసాంనివాసవిధ
యేకృతయాచనానాం ప్రత్యుత్తరాణి దధతీవమరూర్వసాం

రాజానులంబిత్వంపురుషస్యభాగ్యలక్షణం - తమక్తం నాటకేతృతీయేం
కే - అత్రాధారస్తంభీ భవితుమితి జాతిభావఫలత్ప్రేతాయామా

యతత్వగుణోనిమిత్తం ॥౬౫॥ పశూనితి ॥ అత్రామానుషత్వాదేతిజా
త్యభావఫలోత్ ప్రేతాయాం తృణవృత్తిసమాశ్రయణక్రియానిమిత్తం

విషముత్తరత్రాపితాదర్థ్య ప్రతిపాదకచతుర్థ్యాదిశ్రవణేఫలత్వత్ప్రతీ
యాదివిభక్త్యాసామధ్యేనవాహతుత్వంచేత్యాదికమూహనీయం ॥౬౬॥

శ్రీకాకతీయేతి ॥ మర్మరఃపర్ణధ్వనిః - అథమర్మరః స్వనితేవప్రపణ్ణానా

మిత్యనరః-తద్వంతికృతాన్యంతరాభానియమాంతేతథోక్తాః - ఇతిగుణి
 మిత్రకథనందానోత్ప్రేక్షాయాం || ౬౫ || విముఖఇతి|| ప్రతీశాన్తప్ర
 త్యర్థి భూపతిః- చికురేషుకేశేషు- ఇమిత్రతర్కసంయోగేసప్తమి-క
 ర్షతీతిక్రియాదానాభావోత్ప్రేక్షాయాంనిమిత్తం - ఎవంఇమిత్రానుపా
 దానేష్యదాహార్యం || ౬౬ || రాజ్ఞామితి || పరిష్టానత్వముత్ప్రేక్షాఫలం||
 క్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షాయాః ప్రజ్ఞా మాత్రమేవ నోదాహరణ
 మత్రదృశ్యగభ్యన్యతోలిఖ్యతే || + కపోలఫలకావస్థాఃకథంభూత్వాత
 తాః || ౬౭ || క్రియాస్వరూపాభావోత్ప్రేక్షాయథా|| వి
 ముఖేసతికాకతిక్షిప్తంద్రవనసీమాపికరొరకంటకాగ్రా || చి
 కురేషువికర్షితప్రతీశానదదానెవనిజాంతరప్రవేశం || అత్రా
 దదానేతిక్రియాస్వరూపాభావః || ౬౮ || క్రియాహేతు
 త్ప్రేక్షాయథా || రాజ్ఞాంగర్వాంకురోచ్ఛేదాఃపరిష్టానాది
 నేదినే | కాకతీంద్ర ప్రతాపారగతీవ్రోచ్ఛభిభవాదివ ||
 అత్రాభిభవాదివెతిక్రియాహేతుత్వం|| ౬౯ || (క్రియాహే
 త్వభావోత్ప్రేక్షాయథా|| కపోలఫలకావస్థాఃకథంభూత్వా
 తథావిధౌ | అపశ్యంతావివాన్యోన్య మీదృశీంతామతాంగతా
 గతౌ) || క్రియాఫలోత్ప్రేక్షాయథా || దంభోలిసంరంభమ
 హాజిగోపఃప్రస్థానభేరినిదోంప్రభర్తుః | లీనానివాన్వేష్టు
 మరాతివర్తాన్విగాహతేశైలగుహాంతరాణి || ౭౦ || క్రియా
 భావఫలోత్ప్రేక్షాయథా || సీమాద్రికుంజేషు విహారభాజః
 థావిధౌ | అపశ్యంతావివాన్యోన్య మీదృశీంతామతాంగతావితి - అ
 త్రదర్శనక్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షాయామతాగమననిమిత్తం|| ౭౧ ||దం
 భోలీతి|| మహాజిర్మహాయుద్ధం- అన్యాభిభవఇతియావత్ - దంభోలిసం
 రంభమేవమహాజిగోపయత్యాచ్ఛాదయతీతితథోక్తః - తిరస్కృతాశని
 భ్వనిరిత్యర్థః - అన్వేష్టుమివెతి అన్వేషణక్రియాఫలోత్ప్రేక్షాగుహాంత
 రగాహనక్రియానిమిత్తం || ౭౨ || సీమాద్రితి || సీమాద్రిగ్లోకాలోకః-క

+ కపోలఫలకావిత్తీకః కేషుచిన్ములపుస్తకేష్వపిదృశ్యతే.

ల్పితశ్చంద్రికాయాశ్చ వార్ధ్యః పూజావిధిర్యేషాంతాకతథోక్తాః చంద్రి
కా సదృశానిత్యర్థః-యశోగానస్యాంశకారాసంస్పర్శః ఫలం || ౬౯ || చకా
స్తీతి || ప్రకృతిమప్రజానుప్రసాదగుణస్యమూర్తిమద్విశేషణాదుత్పే
క్షాలాభః-నిమిత్తమత్రనోక్తం || ౭౦ || ప్రతాపేతి || అన్యత్రధర్మిణిధర్మ్యం
తరోత్పేక్షా-అత్రతుభూరూపేధర్మిణ్యాప్తప్రశాంతిలక్షణోధర్మ
ఉత్పేక్ష్యతే-తత్రశీతలాంగత్వం నిమిత్తమపాత్రం || ౭౧ || జయేతి || వి

సిద్ధాంగనాకల్పితచంద్రికార్హాః । శ్రీవీరరుద్రస్యయశోవి
లాసాకగాయంత్యసంస్పృష్టుమివాంధకారం || అత్రాసం
స్పృష్టుమివెలిక్రియాభావస్వఫలత్వం || ౬౯ || గుణస్వరూపో
త్పేక్షాయథా || చకాస్తీకాకతీంద్రస్యకృపాలోకనవిభ్ర
మః | ప్రకృతివ్యపిసర్వానుప్రసాదశ్రవణమూర్తిమాన్ || ౭౦ ||
గుణాభావస్వరూపోత్పేక్షాయథా || ప్రతాపరుద్రస్యమ
హాభిషేకపయః కణైశ్శీతలితాఖిలాంగ | ప్రశాంతభారాత్
ఫణీంద్రగాఢశ్వాసానిలోష్టేవవిభాలిపృథ్వీ || అత్రప్రశాం
తోష్టేతిగుణాభావః || ౭౧ || గుణహేతూత్పేక్షాయథా ||
జయశ్రియామాశ్రయతాముపైతిశ్రీవీరరుద్రస్యరణైకృపా
ణః | జయశ్రియంవైరిమహీపతీనాంసముత్సుకోహర్తుమసూ
యయేవ || అత్రాసూయయేవైరిగుణహేతుత్వం || ౭౨ || గు
ణాభావహేతూత్పేక్షాయథా || జాతావయంసంప్రతివీర
రుద్రనరేంద్రగంభీరిమగుల్ఫదఘ్నః । ఇత్యప్రమోదాదివజీ
వనేషుమానిగ్ర్యమంభోనిధయోభజంతే || అత్రాప్రమోదా

ప్రవస్తుసంగ్రహేలేశతోపితస్యాన్యత్రావస్థానంసహతత్తలిభావః-అత
ఎవోపాత్రనిమిత్తయంగుణహేతూత్పేక్షా || ౭౨ || జాతాభి || పార్శ్వని
స్సృతాపాదగ్రంథీగుల్ఫోతద్దఘ్నస్తత్ప్రమాణాః-ప్రమాణేద్వయసజ
త్యాదిపాదఘ్నచ్యుత్యయః-నరేంద్రగంభీరిష్టేగుల్ఫదఘ్నః-తదపే
క్షయానిస్సల్పగాంభీర్యాఇత్యర్థః-జీవనేషూదకేషువృత్తిషుచమాలి
గ్నంకార్జ్యంక్షిప్తత్వంచభజంతే-అత్రాప్రమోదాదివేలిగుణహేత్వ

భావోత్పేక్షాయానశ్లేషోబాధకః - కింత్వంగమేవ - తదుత్తంరుచశేన -
విషాద్ధాత్రయాపి ధర్మవిషయే నిష్ప్రశబ్దహేతుకా క్వచిద్వ్యత ఇతి -
చక్రవర్తినాప్యుక్తం - క్వచిన్స్పృహణశక్త్యాంశ గతేనైషానబాధ్యత ఇ
తి || ౭౩ || ఆశిషామితి || విషధూమ్రాణాంవిషమనినానామాశిషాందం
ప్రేక్షాం - ఆశీరురగదంప్రాయామితివిశ్వః || గుణగాననిమిత్తాంగుణభా
వఫలోత్పేక్షాయోజయతి అత్రైతి || ౭౪ || అరణ్యేతి || శరణగతుణసా
భ్యుత్థానః - తద్రూపితాఅశరణ్యాఅనాథాభ్యుత్థః - అవైరాధ్యమివేతి వి
లాసవిముఖామృగాంగనావిలాసినిర్విలోక్యవై రాయంతే తన్నిషేధార్థ

దివేతిగుణాభావస్యహేతుత్వం || ౭౩ || గుణఫలోత్పేక్షా
యథా||ఆశిషాంవిషధూమ్రాణాంనైర్మల్యాధ్యమివోత్సుకాః|
భుజంగ్యః కాకతీంద్రస్యగుణాగాతుంసుధాముచః || అత్ర
నైర్మల్యాధ్యమినిగుణస్యఫలత్వం || ౭౪ || గుణాభావఫలోత్పే
క్షాయథా || అరణ్యవాసోచితబాంధవాసుమ్మగీష్వవైరాధ్య
మివాశరణ్యాః | త్రిలింగదేశేశ్వరవైరినార్యః పరాఙ్ముఖా
లోచనవిభ్రమేషు || అత్రావైరాధ్యమినిగుణాభావస్యఫల
త్వం || ౭౫ || ద్రవ్యస్వరూపోత్పేక్షాయథా|| న్యాయమస్మి
స్మరిపూర్ణ తేతిత్యక్త్వానభః త్తోణితలావతీర్ణః|అనుదయన్నిం
దురివస్వధామూఽభాతిలోకేనవకాకతీంద్రః || ౭౬ || ద్రవ్య
స్వరూపాభావోత్పేక్షాయథా|| అనన్యసాధారణదానశౌం
దేసద్యఃకృతార్థీభవదర్శిసాధే | శ్రీకాకతీంద్రేభువిరాజమా

మివేత్యర్థః - విభ్రమవిముఖత్వమత్రనిమిత్తం || ౭౫ || నేతి|| అస్మిన్నభాసే -
నవోగుణైరపూర్వః కాకతీంద్రః - అత్రేందోఽత్యోణితలావతీర్ణస్యకవి
కల్పితత్వాదుత్పేక్షావిషయత్వమేకత్వాద్ద్రవ్యత్వంచ || ౭౬ || అనన్యేతి ||
దానశౌంఢోబహుప్రదః - స్వర్వదాన్యథూలలక్షదానశౌంఢాబహుప్ర
దత్తత్యమరః - అస్యానన్యసాధారణత్వమథా ద్దానఇతిలభ్యతే - ఉభా
యోఃఖంజవజ్జాదివద్విశేషణసమాసః - యద్వాతాదృశదానశౌంఢో
నుత్తరేణిస్సమితిరణినిర్విచారభ్యుత్థః - పారిజాతస్తావదేకవివరస్యరా

జరూపతయాభూలో కేవలమానత్వాత్తు-తోదివః పారిజాతఇతిభావః॥

22 || ప్రతాపేతి || త్వాభృత్పక్షవిజృంభితంవై రిభూపాలబలవిజృంభణం అన్యత్రపర్వతపక్షవిజృంభణం- అతఏవాపరేణేవవజ్రిణేతిశ్లేషాంగాద్రవ్యహేతుత్పేక్షా - అత్రాపరశబ్దాప్రయోగే శబ్దమాత్ర సాధర్మాన్వేషణసాధ్యత్ అర్థసాధర్మ్యత్వింద్రస్యసిద్ధతయాప్రతీతేరువమైవ- తత్ప్రయోగేతు ప్రకృతోరాజై వాపరవజ్రిత్వేనాధ్యవసీయతేతస్యేవశబ్దేనసాధ్యత్వాత్ ప్రతీతావప్యత్పేక్షైవ - ఇవశబ్దాప్రయోగేతు సిద్ధత్వాదధ్యవసాయస్యాతిశయోక్తిః - ఇవాపరశబ్దయోరుభయోరన్య

నెవ్యఃపారిజాతేనవినికృతేవ || అత్రదివఃపారిజాతాభావఉత్పేక్ష్యతే || 22 || ద్రవ్యహేతుత్పేక్షాయథా || ప్రతాపగుప్రదేవేనత్వాభృత్పక్షవిజృంభితం । సమున్మూలతమామూలాదపరేణేవవజ్రిణా || 23 || ద్రవ్యహేత్వభావోత్పేక్షాయథా || కాకలీయప్రతాపోన్మూలీనాంగేనమెరుణా । అనువర్ణాచలెనెవవిరించిర్వాక్కులీకృతః || అత్రానువర్ణాచలేనేతిహేత్వభావః || 24 || ద్రవ్యభూత్పేక్షాయథా || దుద్ధార్ణవశతాయేవతైలాసాచలకోటయే । నూనంప్రతాపరుద్రేణయశోదితుప్రసారితం || అత్రదుద్ధార్ణవశతాయేతిద్రవ్యస్యఫలత్వం || 25 || ద్రవ్యాభావఫలత్వోత్పేక్షాయథా || వీరరుద్రనరేంద్రస్యజయప్రస్థానసంభవం । రజఃపిహితదిగ్లో

ప్రయోగేహపకమిత్యాదివిశేషాయథాసంభవమూహనీయాః॥ 26 || కాకలీయేతి॥ విలీనాంగేనద్రవీభూతావయవేన - అనువర్ణాచలేననువర్ణాచలాభావేనేత్యర్థః - అత్రాభావవాచినోనశఃక్రీయాసాపేక్షత్వేనాసమర్థస్యాపి సుడనపుంసకస్యేతిజ్ఞాపకాత్సద్విత్తమాసభిష్యతే - యదాహతైయటః - అసమర్థసంభూతాసస్యక్వచిత్సాధుత్వజ్ఞాపకాయాసపుంసకస్యేతిప్రసజ్యప్రతిషేధఆశ్రియత ఇతి॥ 27 || దుద్ధార్ణవేతి॥ నూనమిత్వేతిద్వితీయోత్పేక్షాసాధకం || 28 || వీరరుద్రేతి॥ ఆకాశస్యాభావోనిరాకాశం-అర్థాభావెవ్యయాభావః - తతశ్చతుర్థ్యా నావ్యయాభా

వాదతోన్మునంచమ్యాభివృద్ధిః ॥ కస్తూరింకరవిహారస్థలశేషేవ్యా
మభాంభోరుహాభివృద్ధిః ప్రాప్తా మోత్పేక్షా - యతోల్లసత్సేన
తతిష్ఠతేనముక్తాహాసేనవిభా తిసింధుతిక్యాహ సావహ్నోత్పేక్షా
త్యాదికంతుస్వయమూహానియమిత్యాహ ఏవమితి ॥ ౧౮౧ ॥.....*

ఇథం సాధ్యాధ్యవసాయనూలాముత్పేక్షా - సర్వేయసిద్ధాధ్యవసా
యనూలామతిశయోక్తింబయతి విషయస్యేతి ॥ యత్రవిషయప్ర
కృతశ్చంద్రాదిరుపనిబధ్యతే - ప్రాధాన్యేనేతిశేషః కుతః - విషయస్య
ప్రకృతస్వముఖాదేనసాదానాత్ విషయినా సగీర్ణత్యాధ్యాత్మకః - ఇద
మంత్రానుసంధేయం - అధ్యవసాయేత్రయంసంభవతి విషయో విష

శం నిరాకాశ మివస్థితం ॥ అత్ర నిరాకాశ మిత్యాకాశా
భావాయేత్వత్వః ॥ ఏవంభదాంతరంయథాసంభవముదాహా
ర్యం ॥ ౧౮౧ ॥ ఇత్యోపపత్యగర్భాలంకారవివేచనం.....*

— ❀ అతిశయోక్త్యలంకారః ❀ —

విషయస్యానుపాదానాద్విషయ్యుపనిబధ్యతే ॥ యత్రసా
తిశయోక్తిస్సాత్వికప్రాధోక్తిజీవితా ॥ యత్రకవిప్రా
ధోక్త్యావిషయతిరోధానేన విషయానిబధ్యతే సాతిశయో
క్తిః తస్యాశ్చాతుర్విధ్యం ॥ భేదేతభేదః అభేదేభేదః సంబంధే
అసంబంధః అసంబంధేసంబంధశ్చైతి ॥ కార్యకారణయోఃపా

యా అధ్యవసానవ్యాపారాత్తకంస్వరూపంచ - తత్రవిషయస్యసగీర్ణ
త్వేనస్వరూపప్రవృత్తేరేవాభావాదధ్యవసాయే నకుత్రాపిప్రాధాన్య
శంకావకాశః - నూనమాదితజైరధ్యవసాయేనవ్యాపారప్రాధాన్యేనూ
త్పేక్షాదగ్నితా - నూనమాదితజ్జాత్రయోగేవిషయిణివిప్రాధాన్యేతి
ధ్యవసాయస్యసిద్ధత్వాదతిశయోక్తిరితి - అతవినోక్తంరుచకేన - అధ్యవ
సితప్రాధాన్యేత్వతిశయోక్తిరితి - ఇదంరజతమిత్యస్యాతిశయోక్తితా
మాభూదిత్యుక్తం కవిప్రాధోక్తిజీవితేతి ॥ విభాగమాహ తస్యాభితి న
నుపంచమస్యాప్యతిశయోక్తిభేదస్య సంభవాత్సంభావతుర్విధ్యమిత్యా
శంక్యాహ కార్యకారణయోరితి ॥ కావ్యప్రకాశకారో కవేషుస్యంత్య

స్మదుపాధ్యామైరేకావళితర లేసమాహితమితినేహప్రపంచ్యతే ||*|| క్ర
మేణోదాహరతి స్థానభితి || కల్పతరోరుదధేరున్నత్తిరుచితాకింతులక్ష్మీ
సోదరస్యామర్మియోగినస్తస్యేనమద్భుతమితభావః || ౧ || ఔన్నత్య
మితి || వ్యాఖ్యాతమేతత్ || అత్రరాజమేర్వాదసంబంధినోరాన్నత్యాద్యో
త్వాస్తవాభేదేష్యస్యదేవేత్యాదినాకాల్పనికోభేదః - ప్రతిపాద్యతఇత్యా
హ || అత్యేతి || తర్హ్యస్మిన్ భేదేనాధ్యవసాయ లక్షణానుగతిరతలహ
స్వతభితి || స్వతస్సిద్ధంయదొన్నత్యంతదేవాన్యదేవేతికవిప్రాధోక్త్యా
సాధితయం - అతస్స్వతస్సిద్ధప్రాధోక్తిసిద్ధయోరాన్నత్యయోఃఫలరూ

ర్వాపర్యవిపర్యయరూపా త్వనధ్యవసాయమూలత్వాద్వ్య
తిరిక్తైవ - కింతుప్రాధోక్తి మూలత్వా దతిశయోక్తిరితిక
థ్యతే||*|| తత్రభేదలభేదోయథా || స్థానకల్పతరుద్భూతఃకాక
తీయకులోదధేః|లక్ష్మీపతిరసాచిత్రంసుర్వరూపమహాత్మ
వః||అత్రప్రతాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయః||౧||
అభేదభేదోయథా|| ఔన్నత్యంపహదన్యదేవమహితఃకోవ్య
వగంభీరిమా కాప్యన్యాసరణిః ప్రతాపయశసోరన్వైవబా
హున్వాఃప్రథా|సర్వంనూతనమెవరుద్రనృపతేర్జ్ఞానెనతన్ని
ర్నితాసామగ్నీచతురాసనెన కియతీకీదృక్క్రమాకల్పితా||అ
త్రొన్నత్యాదెర్వాస్తవాభేదేపిభేదఃకల్పితః - స్వతస్సిద్ధకవి
ప్రాధోక్తిసిద్ధయోరాన్నత్యయోర్భేదేష్యభేదాధ్యవసాయః||

పయోర్భేదేష్యభేదాధ్యవసాయోనపునఃఫలినోఃతయోర్వాస్తవ భేదస
న్యభేదాధ్యవసాయకల్పనాయోగాత్ - తదుక్తంచత్రవర్తినా . అభేదా
ధ్యవసాయోహిఫలేతిశయనాదిహ|నపునఃఫలినోస్తత్రభేదభేదోనసిద్ధ్య
తీతి - కించప్రథమోదాహరణేపి స్వతస్సిద్ధప్రాధోక్తిసిద్ధవదాన్యత్వ
యోరేవాభేదాధ్యవసాయోనరాజ కల్పవృక్షయోః అన్యథాపకత్రఫల
యోరధ్యవసాయోన్యత్రఫలినోరితివైరూప్యప్రసంగాత్ - ఏవంచప్ర
తాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయభితియత్పూర్వముక్తంతస్మ
లగతాభేదాధ్యవసాయవిషయమితిద్రష్టవ్యం ||౨|| శిలేతి||యథాచింశా

రత్నాదికంశిలాత్వాదిదోషదుష్టతథా సర్వమపిజగదితిమష్టేయంబ్ర
హ్మసృష్టిః కథమనవద్యాశేషగుణమేనం సంస్మృశేదతిరుప్రదేవస్యబ్ర
హ్మసృష్టిసంబంధేష్యసంబంధకథనం || అత్రాస్యశ్యవసా యంసంపాదయ
తి అతీతబ్రహ్మసృష్టి నేతి|| ఆయంచస్య తస్మిన్ క్రాంతోక్తిసంధ్యసాతిశయా
భ్యవసాయమూలభిన్నస్వయం || ౩ || బ్రహ్మస్మితిహరివాక్యమేతత్ | వి
రించిరుత్తరమాహ స్వామిన్నితి || అధిక్రియాజగత్సర్వనాభికార || పిష్టు

అసంబంధేతి సంబంధోయథాశిలాదింతారత్వంబరుగనార
శాఖివశ్యసామియధేనుస్వర్వంజగఃపితథాదోషవిభురం | న
సృష్టిరైవధాతీతవిహచతురశ్రీః కథమియంస్మృశేదైవంబు
ప్రసక్తలగుణసామ్రాజ్యనిలయం|| అత్రవిధాత్వసృష్టిసంబం
ధేష్యసంబంధఉక్తిః| అతీతబ్రహ్మసృష్టి నేత్వరేణాత్రాభేదా
భ్యవసాయః || ౩ || అసంబంధేసంబంధోయథా| బ్రహ్మ మైగుగి
రాకృతేపికిమిదం నైవంవిధాపై ముదఃస్వామిస్సవ్యనాధిక్రి
యాద్యఫలితాయద్విరుద్ధఃకృతః | మిథ్యాసేషకథసేత్రి
జగత్సాక్షాతాయమత్సాధిః శంభుఃత్వేమవత్సర్వవాణిక్
థాజాతాహరిబ్రహ్మణోః|| అత్రహరిబ్రహ్మణోరేవంవిధగో
ప్యసంబంధేపిసంబంధఉక్తిః|| శంభునాసహకాకతీంద్రస్య
అభేదాభ్యవసాయః || ౪ || కార్యకారణయోః పాశ్వాపర్యవి
పర్యయరూపాతిశయోక్తిర్యథా || మాతఃకథంకాకతినాధగృ
ష్టైరగ్రైసగాఃకామశరాఃసతంతి| తద్రూపలావణ్యజితేష్ట
రోపినానంగతఃకింకరతామముష్య || అత్రకార్యభూతస్యష్ట

ద్విరించికథనమన్యథాకరోతి మిశ్రేతి || అత్రాలోకికాన్నత్యాదిగుణయు
క్తమేనంబ్రహ్మసినిర్మాతుంసశక్తోతీతిభావః || అసంబంధే సంబంధం
యోజయతి అత్రేతి || పూర్వవదభేదాభ్యవసాయభిత్వాహ శంభునేతి||
౪|| పంచమంభేదముదాహరితి మాతరితి || కామశరపీడా మసహమా
నాయాః కస్యాశ్చిన్నాత్రాసహవచనం- తస్యకాకతీంద్రస్య- అభూష
ణేపిభూషితవద్భాసమానఅకారోయాపం లావణ్యంకాంతివిశేషః - అన

యోగక్షణము క్తం- అమువ్యకాకతీంస్రస్య ॥ కారణంపూర్వకువరం
కార్యమితి సర్వత్రనియమః కవిప్రాథోక్త్యా తద్విపర్యయోలంకారః
త్యాశయేనాహ అత్రేతి ॥ అపరశవిలోలజలదఃకుటజాన్తుననీవపరభివన
వాతః । అయమాగచ్ఛతి కాలోహంతమాతాః పథిక గేహిన్యః ॥ ఇత్యాదికా
ర్యకారణయాగపద్యమపిసార్వాపర్యవిపర్యయవేతిద్రుష్టవ్యం ॥ ౫ ॥ స
హూక్తైస్సంగతిమాహ అథేతి ॥ లక్షణమాహ సహోద్ధేనేతి ॥ సహశబ్ద
స్యాద్ధౌయస్యతేన సహోద్ధేన తత్పర్యాయేణచేత్యర్థః- అనేససార్థంవిహ
రాంబురాశేరిత్యాదౌసహూక్తీమాత్రస్యాలంకారతా మాభూదిత్యు
క్తమతిశయోక్తితత్త్వతి ॥ అత్రాకాంక్షితమంశమధ్యాహారాదిభిఃపూర

రశరపాతస్యకారణభూతాన్నియదృష్టిపాతాత్పూర్వకా
లత్వము క్తం ॥ ౫ ॥ అథోక్తిసామ్యాలంకారనిరూపణలతిశయో

— ❦ సహూక్త్యలంకారః ❦ —

క్తిహేతుకాసహూక్తిరిరూప్యతే ॥ సహోద్ధేనాన్వయోయ
త్రభవెదతిశయోక్తితః । కల్పితౌపమ్యవర్యంతాసాసహూ
క్తిరితీష్యతే ॥ యత్రభేదేలభేదరూపతయాకార్యకారణపా
ర్వావర్యవిపర్యయరూపయాచాతీశయోక్త్యా ఏకస్యప్రా
ధాన్యేనాన్వయేలపరస్యసహోద్ధేనసంబంధే ఉపమానోపమే
యభావకల్ప్యతేతత్రసహూక్తిః । ప్రాకరణికాప్రా

యన్వాయచష్టేయత్రైతి ॥ ఏకస్యప్రాధాన్యేనాన్వయత్వతి - యథాపు
త్రైణసహాగతఃపితేత్యాదౌ పితురాగమనాదినా శాబ్దస్సంబంధస్తద్వది
తిభావః - అపరస్యసహోద్ధేనసంబంధత్వతి- తత్రేవపుత్రాదివదితిభావః-
ఉపమానోపమేయభావకల్ప్యతత్త్వతి - సహూక్తైఃప్రధానత్వప్రధా
నేత్యతీయావిధానాత్తదంతస్యగుణభావాదుపమానత్వం అర్థాదితరస్య
ప్రాధాన్యాదుపమేయత్వంచకల్ప్యతత్త్వత్వర్థః - అతపవాత్రభేదప్రధా
నంసాధర్మమితిద్రుష్టవ్యం - సహశాఖయాప్రస్తరంప్రహరతీత్యత్రప్ర
హరణేశాఖాప్రస్తరయోరివశాబ్దేవాచయం గుణప్రధానభావోనవాస్త
వః - పిత్రాసహాగతఃపుత్రత్వత్వపినువచత్వాత్ - ఉపమానోపమేయ

భావశ్చాత్రకాల్పనికోనివాస్తవశ్చత్రనిమిత్తమాహ ప్రాకరణికేతి ||
తదాత్మతాప్రకృతరూపతా || ఉదాహరతి అంధ్రైరి || అగ్రదివ్యమా
ల్యాసీవఖడ్గధారాః కంఠేషుపతంతీత్యేవం ప్రతీయమానస్యోపమానోప
మేయభావస్యద్వయోః ప్రాకరణికత్వాద్వైవక్షికత్వం - కంఠపతన
సాధర్మ్యస్య భేదప్రధానకత్వంచోపమానోపమేయయో సహార్థప్ర
యుక్తగుణప్రధానభావ నిబంధనంచేత్యా ద్యున్నేయం || అత్రకార్య

కరణికవిషయత్వాదుపమానోపమేయభావస్యసహార్థసంబం
ధనద్వయోరపిప్రకృతత్వాన్నతదాత్మతా || * || కార్యకారణ
పార్యాపర్య విపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలా సహజా
క్తిర్యథా || అంధ్రక్షమాభృత్సుభటాసీధారారణేషుసీల
త్పలపత్రభాసః । పతంతికంఠేష్వరిభూపతీనాంసాకంసుర
స్త్రీజనముక్తమాల్యైః || అత్ర కృపాణ పతనోత్తర కా
లభావినోదివ్యమాల్యపతనస్య సహకాలత్వముక్తమితిపార్యా
పర్యవిపర్యయః || ౬ || భేదేతిభేదరూపాతిశయోక్తిమూలాశ్లే
షగర్భాభేదాధ్యవసాయరూపాచారుత్వాతిశయ హేతుర్య
థా || దినేదినేరుద్రనరాధిపస్యప్రతాపలక్ష్మీరుదయంప్ర
యాతి । ప్రకాశితాశేషదిగంతకాలావివస్వతాసార్ధవనిం
ద్యభాసా || అతోదయంప్రయాతీతిశ్లేషేణోదయపర్యతా

— వినోక్త్యలంకారః —

భ్యుదయయోరభేదాధ్యవసాయః || ౭ || అథసహజాక్తిప్ర
కారణపార్యాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలత్వము
పపాదయతి అత్రైతి || ౬ || దినేదినశ్చిత్తేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయోత్త
సహజాక్తిమూలమిత్యాహ అతోదయమితి || కుముదదళైస్సహసంప్రతి
విఘటంతేచక్రవాకమిఘనాసీత్యత్రశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయోమూ
లం - అత్రవిఘటనంసంబంధిభేదాద్భిన్నం నతస్తిస్థిత్యమిత్యాహసర్వ
స్వకారః ఉత్పిత్తంసహకాశికస్యపులకైరిత్యాదావీయంమాలయాపిద్య
శ్యతే-అత్రకర్తృసాహిత్యాత్సహజాక్తిః పూర్వత్రకర్తృసాహిత్యానితి

భేదః॥ ౭॥ వినోక్తే స్సంగతిమాహ అథేతి॥ లక్షణమాహ వినేతి॥ యత్ర సంబంధియతి - చిద్వస్తువినా అన్యస్య ప్రతిసంబంధినో రమ్యతా శోభనత్వం అరమ్యతా అశోభనత్వం వాచరాభ వేన్నివ రైతే సావినోక్తి రిత్యర్థః ॥ ఫలితం వ్యాచక్ష్యే యత్యేతి ॥ రమ్యమరమ్యతాం హితం అరమ్యం రమ్యతా రహితం వేత్యర్థః ॥ వ్యాఖ్యానోక్తం వ్యుత్క్రమం పరిహరణ విభజతి సేతి ॥ రమ్యత్వాభావో రమ్యత్వాభావశ్చేత్యర్థః - కస్తింశ్చిత్సతి కస్య చిత్తమ్యత్వమరమ్యత్వం వేతి ఒధిముఖానాపి ఒచ్చిత్తివిశేషానాస్తీత్యేవ మభిధాన

తిపక్షరూపానోక్తి ర్నిరూప్యతే ॥ వినా సంబంధియతి - చిద్వ్యతాగ్రన్యస్య పరాభవేత్ ॥ అరమ్యతారమ్యతా వాసావినోక్తి రితి స్పృతా ॥ యత్ర కస్య చిదసన్నిధానాద్వస్తురమ్యమరమ్యం వాభవేత్సావినోక్తిః ॥ సాద్వివిభా అరమ్యతారమ్యతాచేతి॥ *॥ అరమ్యతాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణవర్ణనయా వినా కీదృశీకావ్యగచ నాసంశృణుధ్వంకవీశ్వరాః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రగుణవర్ణనేన వినా కావ్యశ్రీయా మశోభనత్వముక్తం - అనేన కావ్యశోభామిదృద్ధిః కవిభిః ప్రతాపరుద్రగుణావర్ణయిత వ్యాఖ్యతి విధిరేవ ప్రకాశ్యతే ॥ ౮॥ రమ్యతాయథా ॥ కళాపూర్ణైరిత్యంజయతి జగతీందౌ త్రిజగతోపపుత్రత్వానందే విమలవిభవేన ప్రసృతౌ ॥ వినాలక్ష్యప్రాప్యప్రతిదివసపూర్ణాం నిజతనుం ప్రకాశస్సాగ్యదిందుర్యది దివిభవే

మితి ద్రష్టవ్యం - తదుక్తం - సదసత్త్వనివృత్తిశ్చైన్నివృత్త్యాన్యస్య వర్ణ్యతే ॥ తదాద్విధావినోక్తి సాగ్యద్విధిరత్ర ఫలంభవేదితి ॥ *॥ అద్యముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ కీదృశీ - రమ్యానభవతీత్యర్థః సంశృణుధ్వం వ్యాఖ్యాతం ॥ అలంకారఫలం విధిమాహ అనేనేతి ॥ ౮॥ ద్వితీయుముదాహరతి కళేతి ॥ జగతీందౌ భూలోకచంద్రే - రుద్రస్య తౌకళాపూర్ణత్వాదివిశేషణైః ప్రతీయమానేన చంద్రాదుత్రైవిణజయతి సతి - ఇందుః కళంకరాహిత్యేన నిత్యం పూర్ణః - ప్రకాశతేతి ప్రకాశః ప్రకాశమానో దివియదిస్యాత్ - భూలోకే త్వేతన్ననిధానేన తథావిధోపి సశోభతేతి భావః - సచం

ప్రసేనుభగోభవేదత్యశోభనత్వాభావకథం । తదేవాహ ॥ ఆరేతి ॥
సహాయాక్షికోక్తియస్సహార్థవినాథయోరభావేపి తదర్థవివక్షాయా
ముగాహరణములుకారసర్వస్వాదౌరప్తవ్యం ॥ ౧ ॥ ఉక్తిసామ్యాత్సమా
సోక్తిలక్షయతి విశేషణానామితి ॥ స్వప్రస-సమాసేనసంతేపెణార్థవ్య
యకథనాత్సమాసోక్తిః ॥ విశేషణసామ్యంవిభజతే తదితి ॥ యత్రసకృ
దుచ్చారితశబ్దేనార్థవ్యయంప్రతీయతేనన్విష్టం - యత్రోభయప్రశ్న
త్రినిమిత్రైక్యంతత్సాధారణం - యత్రసహ్యోగ్యసమాసవిశేషాప్రయ
ణంతదౌపమ్యోగ్యం - తేనసమాసోక్తిరపిప్రతిపా ॥ ౨ ॥ తత్రన్యంభేన

అప్సేనుభగః ॥ అత్రప్రతాపగుప్రప్రకాశమౌనవంప్రచు
స్థకశంకెనవివాశోభనత్వముక్తం । సకలగుణశాలినః ప్రతి
పక్షస్యపురస్తతాదృశగుణవత్తయైవరమ్యతానాన్యధేతి ॥ ౩ ॥

————— ❁ సమాసోక్త్యలంకారః ❁ —————

విశేషణానాంతౌత్యేనయత్రప్రస్తుతవర్తినాం । అప్రస్తుతస్య
గమ్యత్వేసాసమాసోక్తిరివ్యతే ॥ యత్రప్రకృతవిశేషణసా
మ్యాదప్రస్తుతంగమ్యతేసాసమాసోక్తిః ॥ తత్త్రివిధః - శ్లిష్టవిశే
షణసామ్యంసాధారణదౌపమ్యగన్ధంశేతి ॥ ౧ ॥ శ్లిష్టవిశేషణ
సామ్యంయథా ॥ సన్యోవిష్టభమేఖిలాంబులతామృజ్జ్వలంశుం
విభ్రతీ కాగాదంధ్రపతేః కృపాణలతికాగృష్ణాలికంశేవ్య
రీక ॥ తద్యోగాదనురక్తభావవివశస్సంమిలితామౌస్మిరం

ముదాహరతి సద్యజ్జితి ॥ ౨ ॥ థాప్రయోగానుకూలామేఖిలాంతరజ్జ్వర్య
స్యాస్తాంతరోక్తం శిథిలకాంచీగుణాంచ - పులకాశ్చయోఅస్యాస్సంజా
తాఃపులకితారోమాంచితాచ- తాం- ఋజ్వీర-కుటిలాంతరాచ-వచానాం
చ- తద్యోకాత్రపాణలతికాసంబంధాత్ - అనురక్తనువృత్తిరైక్తభా
వస్సర్వరూపంయేషాంతేతరోక్తః అతవివచితాఃపరవశాః - అన్యత్రత
ద్యోగాన్నాయికాసంబంధాదనురక్తభావేనఅనురక్తత్వేనవివశాఃమి
లితాతాః - మూర్ఛయానుఖపారవశ్యాచ్చ - తథాశూన్యాంతఃకరణా
గతమనసోవిగళితవేద్యాంతఃకరణాశ్చ - కామవివక్తుసుయోగ్యాం - పా

అందుకావమంగళ త్వేనాస్తిలత్వాదిభావః - భావస్థితింవస్థభావవికారం వినాశనిమిత్తమిత్యర్థః - అన్యత్ర కామపితృ మతక్యాంభావస్థితిం ప్రమానుబంధంభజంతి || అత్రస్థిప్తవిశేషణసామ్యాబ్జడలతాయామరిషునాయకానాయకవ్యవహారసమారోపిత్యాహ అత్రేతి || ౧౦ || ద్వితీయముదాహరణి వీతేతి || వ్యాఖ్యాతమేతత్ || అత్రవీతవీరీహాదివిశేషణానాముభయత్రైకార్థత్వంసామ్యం - తద్బలాద్భిరూణాంశృంగారనాయకవ్యవహారసమారోపిత్యాహ అత్రేతి || వీరీహాదివిశేషణసామ్యం

శూన్యాంతఃకరణాభజంతిఖలుతేభావస్థితింకామపి || అత్రవిశ్లేషమేఖలాపులకితామితిస్థితిశేషణ మహిమాక్రసాణ అతికాయానాయకత్వప్రతీతిః- అనురక్తభావపితృ ఇత్యాదివిశేషణద్వారాదిపూణాంనాయకత్వప్రతీతిః || ౧౦ || సాధారణవిశేషణేనయథా || వీతవీరీహాదివిశేషణముదయద్వైస్వర్యమావిశ్చనత్వేనం నిర్భరగాత్రవేషభుమిశన్మగ్ధంగళద్వాప్సకం || సంచాతప్రశయంచకాకతిమహీనాధస్తరోద్వేజితాభూపాశ్చైలగుహానుయాంతి విజనంభీత్యా సమానింతాః || అత్రశృంగారభయానకసాధారణవిశేషణబలాద్భిత్వాసమానింతా ఇతిసృపాణాంనాయకత్వప్రతీతిః || ౧౧ || ఔపమ్యగర్భవిశేషణేనయథా || భృతాత్మగుణరత్నాః ఘోరార్థ సాన్విజన్యవారితా || ప్రతాపరుద్రస్యవర్ధితైవిశ్వంభరాశ్రి

త్రనిమిత్తం-ద్యామాలిలింగముఖమాశుదిశాంచుచుంచేత్వత్ర ఈక్షణాగ్నాయవనాయకవ్యవహారోపేతిలింగవాది కార్యసమారోపః కారణం - సాధారణవిశేషణసామ్యే భర్తృకార్యయో రన్యతరారోపంవినావ్యంజనవ్యాపారోద్భవనేనాప్రకృతప్రతీతేరసంభవాత్ - వివంచద్వితీయోభేదోద్వివిధోజాతః || ౧౧ || తృతీయముదాహరణి భృతాత్మేతి || గుణారత్నానీవేత్వపమితసమాసస్యగుణావవరత్నానీతిరూపకసమాసస్యచసాధకబాధకాభావాత్సంచేమాసంకరః || తతోగుణసద్భవైరత్నైరితి మధ్యమపదలోపీసమాసః ఎవముత్తరత్రాపి - ఇథేమాపమ్యగర్భవిశే

చణసామ్యేన ప్రతాపము ప్రసముద్రస్య చూరప్రసేనసూసోత్తః - య
 త్రావమాసమాసేసాధకమస్తి - యథా - దంతప్రభాపుష్పవికాలోలా
 క్షీచారుహాసినీ । కేశపాశాశిబృందేన సువేషాహరిణేన జెత్వ త్రసువేష
 త్వం - తతోవమాసమాసానంతరం మధ్యమపదలోపి సమాసోద్రష్టవ్యః -
 తథాచతృతీయభేదస్యాపి ద్వైవిధ్యం సిద్ధ్యతీత్యేనః పంచ ప్రకారాసమా
 సోక్తిః - తదుక్త మలంకారసర్వస్వే - తదేవంజ్ఞిష్టవశేన సముద్భాపి
 తై కా-సాధారణవిశేషణ సముద్భాపితాధర్మకార్యసమారోపాభ్యాం ద్వి
 థా - ఔషన్యగర్భవిశేషణ సముద్భాపితా రూపమా సహజసమాసా
 భ్యాం ద్విభేదేతి - యస్య నిరీకృతవ్యన్నయదైవయోగభ్యాం సరితః
 తాదీకం యావకేసాధకమస్తి - తత్రైకదేశః పర్తియాపకమేవ సమాసో
 క్తిరిత్యాదివిశేషాఅపితత్రైవిద్రష్టవ్యాః ॥౧౦॥ విశేషంతరమాహ అ
 త్తైలి ॥ వ్యవహారసమారోపవివేకేవకారోయావసమారోపవ్యవచ్ఛేదా

యం ॥ ౧౦ ॥ అత్ర సమాసోక్తాసర్వప్రవ్యవహారసమారోప
 వివక్షిపితం । సచతుర్విధః । లోకకేవస్తు సైతాకికవ్యవహారసమా

ర్థః-తథాహి - యదావిశేషణసామ్యాన ప్రస్తుతం ప్రస్తుత విశేష్యత్వేన
 ప్రతీయతే సతు ప్రయుజ్యతే తదానిష్ప్రతి యోగికత్వేనాపరిత్యక్తస్వ
 రూపస్య ప్రస్తుతస్య రాజాదేర్వి శేషణసామ్యావగమితే నాప్రస్తుతసము
 ద్రత్వాదిధర్మైణవిశిష్టతయా ప్రతీతేర్వ్యవహారసమారోపః - యదాత్వ
 ప్రస్తుతవపి విశేష్యం ప్రయుజ్యతే తదాతత్ప్రస్తుత మర్థం స్వేనరూపేణ
 రూపవంతం కృత్వాస్యృతతి-ప్రస్తుత మపి స్వరూపకపరిత్యక్త్యాప్రస్తుత
 తాదూక్యముపగృహ్లాతి - అతస్తత్ర రూపం సమారోపనివ - తదుక్తం ॥
 అప్రస్తుతం ప్రతీతంచేద్భేదకాంక్షైకసామ్యతః । వ్యవహారం సమారోప్య
 ప్రస్తుతేన్యగ్భవత్యథ ॥ తేనాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపేణాప్రస్తుతం స్వ
 యం సంక్షేపేణోచ్యతేయస్మాత్ సమాసోక్తిరియంతదా ॥ స్యాద్విశే
 ష్యాంశసామ్యంచేత్ప్రస్తుతాకారరూపితం । భవేదప్రస్తుతంచేద్యం రూప
 కాలంకృతస్తదేతి - అత్రాప్రస్తుతస్య ప్రతీయమానత్వాద్వ్యవహారస
 మారోపనివేతిభావః ॥ తంచతుర్థావిభజతి సత్తితి ॥ ౧౧ ॥ వస్తునిజాత్వాదాత్

మేనోదాహరతి సప్తాంగేతి || స్వామ్యమాత్యసుహృతోశ్చాష్ట్రమి
 ద్దబలానిసప్తాంగాని తద్దోచరయాదానలత్యైత్యాగవై భవేన విరాజి
 తః-అదేయమస్యకిమపినాస్తీతిభావః - అన్యత్రసప్తాంగానికరాదీని త
 త్రస్ఫురంత్యాప్రవంత్యా దానలత్యైవదవైభవేన విరాజితః-తమ
 క్తం || కరాత-టాభ్యాంమేధ్రాచ్చనేత్రాభ్యాంచమదనుగ్రితిరితిపాల
 కావ్యే-కరాత్ సాసారంధ్రాభ్యా మిత్యర్థః- భద్రాత్కామంగళమూ
 ర్తిః- అన్యత్రభద్రజాతిః-తల్లక్షణమతంగజగతిప్రతీయతే- సర్వభూమె
 రీశ్వరసాగర్వభావః-తస్యేశ్వరశ్శక్తిశ్చైవైవ్యయః - అనుశతికాదిత్వాను
 భయపదవృద్ధిః- తత్తాంచక్రవర్తిత్వం - అన్యత్ర సార్వభౌమతాంబుగ్

రోపః శాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతిద్వివిధః । త
 థాశాస్త్రీయ వస్తునిశాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోహలౌ
 కికవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతి- ఏవంచతుర్విధః || * || య
 థాక్రమముదాహరణాని || సప్తాంగస్ఫురదుద్దామదానలక్ష్య
 విరాజితః | ప్రతాపరుద్రోభద్రాత్కాతనుతేసార్వభౌమ
 తాం || అత్రలౌకికేప్రకృతవస్తునిలౌకికస్య సార్వభౌమనా
 మధేయస్యద్విజస్యవ్యవహారప్రతీతిః || ౧౩ || తథా||గురుప్ర
 మాణేననిజేనసద్యస్తీరస్కృతో ద్యత్ప్రతిపక్షహేతౌ । ప్ర
 తాపరుద్రస్యసమిత్వ్య దగ్రఖణ్డైనుహష్టండునపండితత్వం ||

జవిశేషత్వంతనుతే - అత్రప్రకృతప్రతాపరుద్రేఅప్రకృతభద్రగజవ్యవ
 హారసమారోపః || ౧౩ || లౌకికేవస్తునిశాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారో
 పముదాహరతి గుర్వితి || గురుణాశ్రేష్ఠేనప్రమాణేనధ్వజాదిశుభాయవి
 శిష్టప్రమాణేనేత్యర్థః - ఆయుధానాంధ్వజాద్యాయాజయావహాగ్నితి త
 ద్విదః-అన్యత్ర ప్రమాణేనానుమానేనతస్యైవకథాసాధనత్వాత్ - శౌ
 రవంచాస్యవ్యాప్తిపక్షగర్త తావై శిష్టస్యనిబంధనంరక్ష్యవ్యం-ప్రతిపక్షస్య
 శతోఽప్రతివాదినశ్చ హేతిరాయుధంహేతురనుమానంచేతిత్తికారోకా
 రయోశ్లేఽః - ఉద్యదితితాప్రయోగప్రారంభవివానయోఃపరా
 భవగ్నితిభ్యతే- సమితియుద్ధేసభాయాంచ ఖండనపండితత్వంవిదారణ

తాశలంబస్య త్రయమాపి నైపుణ్యం . అత్ర విశేషణసామ్యాద్వైతవిశేషః
ప్రతీయతే ॥ ౧౪ ॥ శాస్త్రీయేషస్తనిశాస్త్రీయఃస్త్రైవ్యవహరసమాహో
పముదాహరతి అపూర్వేతి ॥ అపూర్వస్యాదుంబితస్యాథ్యస్యజ్ఞానుయా
కథనేనగురుణాంజ్ఞాన్యూనాం భణితానాం వాక్యానాం యత్సారస్య
మభిముఖికాణయోగ్యత్వంతస్యవచఃస్థానమిత్యర్థః - వచేపదే ప్రతిపదం
శుక్రిగ్రాహ్యం శ్రోత్రేఃప్రియ గ్రాహ్యం విచక్షుర్వచః క్రియం - త
త్వంమాధుర్యమానుకలయంతీధారయంతీ - శుక్రికట్వానోప శాస్త్ర
త్వేనజ్ఞేవాదిగుణసాహిత్యేనచ ప్రవక్ష్యభావభురన్త్యా రసలేచ్ఛ్యర్థః -
ప్రబంధశ్రీకావ్యనాటకాదిప్రబంధలక్ష్మీర్విజయతే - యస్యాంబుజశ్రే
ణీపద్మపరిమితే - నిపుణవాచకత్వం సమాస్వాదయితుం ప్రధానం - అధి
కారస్యఫలస్వాస్యలక్షణత్వాత్సహృదయ్యభివాదాధికారి నాన్యథ్య

అత్ర లోకైకత్వజైతర-శాస్త్ర ప్రసిద్ధవస్తుస్యవహరసమాహో

పః ॥ ౧౪ ॥ తథా ॥ అపూర్వాథ్యజ్ఞానుగురుభణితసారస్యవ

చవీశుక్రిగ్రాహ్యంత్యంతిమపికలయంతీప్రతిపదం । ప్రబం

ధశ్రీర్వి రక్షితిపతికవీనాం విజయతే బుధశ్రేణీయస్యాంసిపు

ర్థః-అపూర్వాజ్ఞామధానాంచోపనైకసమన్వితస్య త్వేనప్రమాణాంతరా
గోచరాణామగ్నిశాఖాప్రాదీనాంజ్ఞానుయాకథనేన గురుణాంశ్రే
ష్టానాంభణితానాంవిధివాక్యానాంయత్సారస్య మధావాదప్రయుక్తం
ప్రవర్తనోమ్నఃఖ్యంతస్యవచఃస్థానంపిద్యాదిచారసధీరీవీనేత్యర్థః-శుక్రి
తిశబ్దేనశ్రుత్యేకజేహోగ్రహ్యతే - తేనశుక్రిగ్రాహ్యంవిజ్ఞాదిప్రత్యయ
వేద్యం- అతఏవకేమప్యలోకీకంతత్వంశ్రేయస్సాధనతారాపంధర్నం - అ
తపివోక్తమావద్యైః - శ్రేయస్సాధనతాహ్యేయం నిత్యంవేదాత్మగీతీ
యతే । తాద్రాప్యేణచధర్మత్వంతస్సాన్వేంద్రియగోచరభితి- వద్యతే
గమ్యతే ప్రామాణ్యాదిక మేభిరితివదానిన్యాయాః - ప్రతిపదంసమాసై
ణాపిన్యాయైరిత్యర్థః-కలయంతీ ఇతికర్తవ్యతా రూపేణప్రతిపాదయం
తీత్యర్థః - మీమాంసేతిగమ్యతే- తదుక్తమావద్యైః - ధర్మైప్రమీయ
మాణేహివేదేనకరణాత్మనా । ఇతికర్తవ్యతాభాగంమీమాంసా పూరయి

వ్యతీతి - యస్యామీమాం సాయాం బుధశ్రేణినిగమనరుక్తాదివిద్యాని
ష్టాతవిద్యత్సంఘసేవాధికర్తుంప్రభవతి - తస్యైవాత్రాధికారాదితిభా
వః - తదుక్తంజిజ్ఞాసాప్రస్తావే - జిజ్ఞాసైకోవసితస్యద్వితీయాపతితశ్చ
తేః॥ జ్ఞాతవిద్యాంతరస్యాన్యాయామీమాంసాపురస్సరీతి-అథవామతాం
తరేణాధ్యాంతరంతు - క్రియాదివ్యతీరిక్తం ఫోయికార్యం ప్రమాణాం
తరాగోచర మపూర్వం - తదుక్తంశౌరికా నాభేన - క్రియాదిభిన్నం
యతా-ర్యంవేద్యమానాంతరైర్నతత్ । అతోమానాంతరాపూర్వమ
పూర్వమితిగీయత్యతి - తదేవాథ్యోవాక్యార్థః ప్రధానత్వాత్-తదుక్తం
కార్యస్యైవప్రధానత్వాద్వాక్యార్థత్వంచయుజ్యత్యతి - ఎవమాదేశ్చ
ఘాతాన్తనంతస్త్రిధానానాంగురుభణితానాం నిబంధన వివరణాదిప్రభాక
రగ్రంథానాంయత్సంస్కృతప్రసన్నగంభీరత్వం తస్యవసనీహానం తథా

ణనుధికర్తుంప్రభవతి ॥ అత్రాల్పంకారశాస్త్రీయేవస్తునితం

త్రంసాప్తప్రసిద్ధవస్తువ్యవహారసమారోపః॥ ౧౫॥తథా॥సా

లంకాకాలసద్వర్ణానిగుణారసనిర్భరా। భావానుబంధినీభాతి

భారతీకాకతీశ్వరే ॥ అత్రాల్పంకారశాస్త్రీయేవస్తునిభార

విధగ్రంథయుక్తత్యర్థః- శుక్రిగ్రాహ్య. విజాదివాచ్య-వీరంకార్యాత్
"కేవ్యధైర్యస్వవ్యం తేవిజాదయిత్యతి నాకోక్తేః - కేవల్యలొకీకంతత్వం-
కార్యత్వేననియోజ్యంచస్వాత్మనిపేర యస్మిసా । నియోగితమీమాం
సానిష్టాతైభిదీయత ఇన్యక్త లక్షణనియోగాపర్యవశ్యాయంధర్మంప్ర
తిపదంలయంతీత్యాదిపూర్వవత్ ॥ అత్యైలక్షణంయోజయతి అత్రా
ల్పంకారేతి । తంత్రశాస్త్రమత్రబాట్టం పాత్రిభాకరంజేన్యభయం వివ
క్షితం ॥ ౧౫ ॥ శాస్త్రీయేవస్తునిలొకీకవ్యవహారసమారోపముదాహరతి
సాలంకారేతి ॥ అలంకారైరుపమాదిభిః కటకాదిభిశ్చసహితాసాలంకా
రా-లసద్వర్ణామధురాక్షరామనోజ్ఞకాంతిశ్చ - సగుణాశ్లేషాదిగుణయు
క్తాగాంభీర్యాదిగుణయుక్తావ - రసేనశృంగారాదివాచనురాగేణనిర్భ
రాపూర్ణాః- కాకతీశ్వరేవిషయే.. భావోభిప్రాయోపేమాద - తస్యై
నుబంధోపచ్ఛేదాభావః- తద్వతీ- భారతీవాణీ-నాయికాతుగవ్యతే ॥ న

ను యశ్రజ్జిష్టవిశేషణసామ్యంతత్రజ్ఞైః విచాలంకారకస్తాన్నభవతీన్య
చాగ్రహ సమాసోక్తాః ॥ అత్రకృత విశేష్యస్యాపి సృథగుపాదానేజ్ఞై
ః - తదభావాదత్రనజ్ఞైః త్వమితిభావః ॥ ౧౬ ॥ వక్రోద్దైస్సంగతిపూ
ర్వకలక్షణమాహ ఉక్తిసామ్యత్వాదినా ॥ అన్యథోక్తస్యే - శేనవి
దితిశేషః - అన్యథాయోజనమితి - అవశేషితశేషః ॥ తదేతద్వ్యాపిస్తే

ర్యాభ్యైరొకకవయికాన్యకానరసయాశోషః ॥ సమాసోక్తా
విశేషణవిశేష్యయోర్ద్వయోగుపాదానా భావాన్జ్ఞేచ్ఛమిద్వి
శేషః ॥ ౧౬ ॥ (అన్యేపాదాన్యలంకారాణాం) ఉక్తిసామ్యేపి

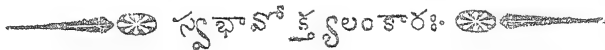
— ౧౭ — ఉక్త్యలంకారః —

జ్ఞైః గర్భత్వ సేవేషా ద్వ్యోక్తిరుచ్యతే ॥ అన్యథోక్తస్య
వాక్యస్య కాక్వాన్జ్ఞేషణవాభవేత్ ॥ అన్యథాయోజనం యత్ర
సావక్రోక్తిర్నిగద్యతే ॥ యత్రకయావిశ్విపక్షయాశేనవిత్
ప్రయుక్తస్య వాక్యస్యాన్యేనాన్యథా విషయాయోజనా
త్రియతేసావక్రోక్తిః - ఉక్తివక్త్రేష్వకథంచిత్రం భవత్యపి
ఏవంవిధలక్షణాభావాత్సర్వాలంకారైర్భోళిద్యతే ॥ * ॥ కా
క్వాయథా ॥ బహువచనాదాం రాతి సహితం సరి
ంమిణింభరాసంతే ॥ యానా సిరివివి తునః అపాని నిలు
హువసి ॥ ఛాయా ॥ బహువల్లభః బలురాజా సఖితస్య త్రియాం
నిగ్ధరాసక్తిః ॥ న్యూనా శ్రియోపిత్య మాత్మానం కిన్నులకు
యసి ॥ అత్ర త్వమపి త్రియోన్మానగుణానభవసి ॥ అతస్త్య
యపి నృపతి రాసక్తనివకిమిత్యాత్మానంలనూకరోషీతి కా

యతేతి ॥ సర్వేభ్యోభేనమాహ ఉక్తిమ్ ॥ వక్త్రేవైచిత్ర్యాగ్ని-సంభవ
త్యపీతి-సర్వాలంకారేష్వీతిశేషః - విశ్చిత్తిమాత్రనాచిన్విత్రశబ్దస్యో
క్తవిశేషేవగ్యవసానాత్సర్వవిలక్షణత్వమితిభావః ॥ * ॥ కాకుమూలాంవ
క్రోక్తిముదాహరతి బహ్మితి ॥ (అపానిమిత్యత్ర - అద్వైతవిత్తిసూత్రేణ
అత్వశబ్దేయ్యుక్తవర్ణస్యవకారాదేశః) అత్ర ప్రథమాద్ధేనాయికయాసంభా
వితస్యాత్మన్మానత్వస్యద్వితీయాద్దేశభ్యాత్రియోన్మానేత్యత్ర కాక్వా

నిషేధయోజనాద్వక్రక్తిః॥ ౧౭॥ శ్లేషమూలాముదాహరణి కథితి॥ అ
త్రసఖినాయకయోరుక్తిప్రత్యక్షికతయా నవవాక్యాని యోజనీయా
ని- రాజానృపశ్చంద్రశ్చ- ట్కోణీభృత్తిలకోరాజశ్రేష్ఠఃపర్వతోత్తమశ్చ-
రుద్రదేవఃప్రతాపరుద్రోరుద్రశ్చ - సత్యమాథ్మబ్రూషె-గోత్రసారో
ద్భవాసతులప్రనూతాపర్వత రాజపుత్రీచ - అపహాసప్రధానావా
చోయస్యాస్తస్యానుపహాసవాచి- విరహం వియోగదుఃఖంకించి స్వస్త్వ
రత్ ॥ ౧౮॥ వక్రక్తివిపర్యయేణస్వభావోక్తింలక్షయతి స్వభావేతి॥
యత్రచారుసమ్యగగ్రాహ్యం - యథావదన్యూనాతిరేకేణవస్తునోవదన్

క్వాప్రతీయతే ౧౭॥ శ్లేషేణయథా॥ కస్తేనుందరివర్తతే
హృదిసదారాజాకిమిం దుర్మహి ట్కోణీ భృత్తిల కస్సమేరుర
యికింనోరుద్రదేవోజ్ఞానః । ఈశఃకింసఖిసత్యమాథ్మనుభవే
త్వంగోత్రసారోద్భవే త్యాశ్యాం ఖల్వపహాసవాచివిరహం

కిందిద్వధూర్వ్యస్తరత్ ॥ ౧౮॥ స్వభావోక్తిరసాచారుయ
థావద్వస్తువర్ణనం ॥ యత్రచారుతయావస్తునోయథావిద్వ
ణానంనిబధ్యతేసాస్వభావోక్తిః ॥ యథా॥ మదశ్చ్యుతాన
ర్రితకర్ణతాళముద్ధాతముద్ధాత్రిపదస్థితేన । లోలాగ్రహ
స్తేనగజేనజాతోనిత్యోత్సవః కాకతివిరుద్రః ॥ ౧౯॥ అథో

క్రియాసంస్థానమాపస్యవస్తుస్వభావస్యకవిప్రతిభైకగోచరస్యవర్ణనమ
సాస్వభావోక్తిః - అతపవేదంగాహ్యంనాలంకారభిర్యుక్తందోషప్రక
రణే॥ ఉదాహరణి మదెతి॥ మదశ్చ్యుతానదస్త్రావిణా-నర్రితకర్ణతా
ళంయథాభవతితథా - ఉద్ధాతముద్ధాత్కంపితకుంభస్థలేన-త్రిభిఃపదైః
స్థితంస్థితీర్యస్య లేనత్రి పదస్థితేన - అగ్రంచా సాహస్త్రశ్చైత్య వయవా
వయవిసోరభేదవివక్షాయాంవిశేషణసమాసః-యదాహవాసునః - మా
స్తాగ్రహస్తాదయోగుణగుణినోర్భేదాభేదాదితి - అత్రక్రియాస్వ
భావవర్ణనం- వివంవర్ణసంస్థానయోరుదాహార్యం॥౧౯॥ వ్యాజోక్తేనంగ
తిమాహ॥ ఉక్తితి॥ లక్షణమాహ వ్యాజోక్తిరితి॥ వ్యాచక్షేయమైతి॥

ప్రకాశం నిరూపకవరంకుతస్మిన్నిమిత్తాత్ ప్రకటమత్యథాః - అత్రనప్రస్థం
తదప్రత్యేవహాసస్యవ్యాజస్యవచనాద్వ్యాజోక్తిరిత్యథాః॥ ఉదాహరణి
త్యోజితీ ॥ సర్వాణ్యంగానివ్యాపౌతీతిసర్వాంగీణః - తత్సర్వాజేరితిభి
ప్రత్యయః ॥ అత్రనిరూపకః త్యోజితీపాణిగ్రహణజన్యోహర్షో మహర్షణ
ప్రకాశితస్థిలిలైత్యవ్యాజేనాచ్ఛాద్యతథ్యాహ అత్రేతి॥ ధీరోదాత్త

— వ్యాజోక్త్యంకారః —

క్రిసామ్యాద్వ్యాజోక్తిరుచ్యతే ॥ వ్యాజోక్తిస్ససముచ్య
తంవస్తుయత్రనిరూప్యాతే ॥ యత్రప్రకాశం వస్తుసామ్యగ
ర్భత్యేననిరూపనాద్వార్యాత్ కేనవిద్వాజేనప్రచ్ఛాప్య
తేసావ్యాజోక్తిః॥ యథా ॥ త్యోజితీపాణిగ్రహణసమయేసం
మదాదోమహర్షై సర్వాంగీణే స్థపతిలకః కాకతీయాన్వ
యేందుః । ధీరోదాత్తశ్శిశిరసలిలైఃకిన్నరావ్యాభిషేకఃకర్త
వ్యస్సాన్యదితిమృదుహసన్స్విత తేమంత్రివృద్ధాః ॥ అత్రత్యో
జితీపాణిగ్రహణజనితం రోమహర్షణం ధీరోదాత్త తయాత్ర
తావదుత్రజేవేనమహాభిషేకస్థిలిలైత్యవ్యాజేనప్రచ్ఛాప్య
యతామంత్రిణోపేక్ష్యంతే॥ ౨౦ ॥ వ్యాజోక్త్యంతరంకించి

— మీలనాలంకారః —

త్సామ్యాన్వీలనముచ్యతే ॥ మీలనంవస్తునా యత్రనప్రస్థంల
రనిరూపనం ॥ యత్రవస్తునానప్రస్థంతరంప్రచ్ఛాదితంభవతి
సమీలనాలంకారః ॥ సద్వివిధః - సహజేనాగంతుకతిరోధాన
మూగంతుకేనసహజతిరోధానంశేతి ॥ యథాత్రమముదాహ
రణే ॥ ఉక్తైఃకాకతిపిరరుద్రవృషతేద్దోక్షండవిస్ఫూర్తివైద్య

తయాగాంభీర్యేనాచ్ఛాదితస్యాపి హర్షస్యమృదుహాసేనప్రకాశ
నంలక్షణాంతఃస్థాతీతిరహస్యం॥ ౨౧॥ మీలనంసంగమయితి వ్యాజోక్తి
తి॥ లక్షయతి మీలనమితి ॥ ఉత్కృష్టవస్తునాలవక్తృష్టవస్తునిరూపనంమీ
లనమిత్యథాః । అతఏవగుణసామాన్యబంధవాత్సామ్యాదస్యభేదా
ప్రస్థవ్యం । సహజేనాగంతుకతిరోధానముదాహరణి ఉక్తైః । న

ఉవిస్ఫుర్జితైః భుజవిజృంభితైః - యుద్ధప్రాంగణవర్జితేషు పర్జిత యుద్ధ
ప్రాంగణేష్విత్యర్థః- వాహితాగ్నోద్విష్టిపరిపాతః॥లక్షణయో
జయతి అతేత్రి॥ ౨౦ ॥ ఆగంతునాసహజతిరోధానముదాహరతి ప్రతా
పేతి॥ భుజప్రభావాత్పరాక్రమాద్భయహేతోరంతర్గతం భయమంతర్భ
యంతికారగోపనేనానభివ్యక్తమిత్యర్థః-తస్మాద్దేతోః- భూమిభుజాంసం

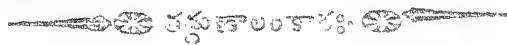
ద్ధప్రాంగణవర్జితేషుపతిషు క్వాపిప్రలీనాత్మసు । విష్వక్తీప్ర
తరస్తరజ్వరజుషామంగై ద్విషద్యోషితాం సంక్రాంతోపిన
లక్ష్యతేవధిమహానూష్టాచిరంమారవః ॥ అత్ర సహజేనరిపు
కామినీగతేనప్తరానలోప్తణామార్దవ శాదాగంతు కోమరూ
ష్టాతిరోధీయతే॥౨౦॥తథా॥ ప్రతాపరుద్రస్యభుజప్రభావా
దంతర్భయూద్భూమిభుజావజప్రసం । స్వేదాశుక్రికంపాద్యు
దయేష్యనంగగోష్ఠ్యాంప్రియఃప్రెష్టినవిశ్వసంతీ ॥ అత్రభ
యఃసంతేనకంపాదినాగంతుకేన సహజస్య ప్రేమజనితస్యకం

— సామాన్యాలంకారః —

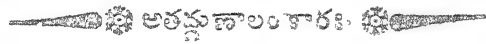
పాదెస్తిరోధానం॥ ౨౧ ॥ సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవ
త్త్వంతరైకతా । యత్రైకస్యవస్తునోగుణసామ్యేనవత్త్వం
తరైకాత్త్వంభవతిససామాన్యాలంకారః ॥ యథాకైలాస
దుద్ధార్ణవయానహంసేష్వలక్షితేష్వంధగ్రీనరేంద్రకీరైః । త్ర
యఃపుమాంసః ప్రథమేష్టయంతే స్వసేవకాః సంభ్రమ
తోవిలోక్య ॥ అత్రప్రతాపరుద్రకీర్త్యాంజగత్సువిజృంభితా
యాంకైలాసప్రభృతీనాం విమలవస్తూనాం తరైకాత్త్వం॥

బంధినిపెష్టినవిషయేనవిశ్వసంతి - ప్రేమమూలానామపి స్వేదాదీనాం
భయానుభావత్వశంకయేతిభావః॥౨౧॥ మీలనసాధర్మ్యాత్తదనంతరం
సామాన్యంలక్షయతి సామాన్యమితి ॥ యత్రగుణసామ్యాత్ప్రస్తుతస్య
వస్తునోప్రస్తుతవత్త్వం తరైకాత్త్వం నిబధ్యతే తత్సేమానగుణ సంబం
ధాత్సామాన్యమిత్యర్థః॥కైలాసేతి ॥ ప్రథమేపుమాంసఃశివకేశవవిరి
ణాః సంభ్రమతఃసంభ్రామ్యతః క్వచిదవ్యనవతిప్తమానాస్త్రయంతే

మందంహసంతి॥ అక్షణంయోజయతి అత్రైతి ॥ ౨౩ ॥ తద్గుణలసంగమ
యకాలక్షయతి తద్గుణభితి ॥ మిలనేవ స్త్వంతరని గూహనం భూషణం
సగూహితస్యాన్యగుణైవోపరాగభిత్వమోచ్ఛేదభితి సర్వస్వకారమృతం

౨౩ ॥ భిత్తగుణస్సన్నధానాతికయసామ్యాత్తద్గుణఉచ్ఛేదే ॥
తద్గుణస్సగుణవ్యాగాదన్యోచ్ఛేదస్తగుణాహృతిః ॥ యత్ర
న్యూనస్సగుణం విహాయసన్నిహితవస్తు నస్వకాకాదుశ్చ
ప్రసూయస్వీక్రియతే సతద్గుణాలంకారః॥ యథా ప్రరాసగు
ర్రుచివాంఘ్రిసఖిజ్యోత్స్నావిజ్యంభితైః । నమన్నృపతిమా
నీక్యమాశయశ్శుచయఃప్రభాః ॥ అత్ర ప్రణమతాంభూషణ
నాం వర్తరాగముకుటాః స్వాంశోఽప్రభాంముద్వా కాశి
మిరుర్రువనసఖ జ్యోత్స్నాగతంధవళి మానముద్వహంతిస్తు॥

౨౪॥ తత్ప్రసక్తిపక్ష్యాదతద్గుణోన్మూల్యతే ॥ ఫలిహేతావన్య
గుణాస్వీకారస్సావ్యతతద్గుణః ॥ యత్ర సన్నిధానరూపేహే
తాసత్యప్యన్యగుణాస్వీకారోనాస్తి అసావతద్గుణాలంకారః ॥
యథా ॥ ఈశానం సమయాజగత్యటతన్ద్రాట్టహాసోజ్జ్వల
దైత్యారింపరితస్తదంగవిలసన్మిలమ్యతి వ్యోమితే । బ్రహ్మ
ణంనికమాచ తత్తనుమిశత్స్వర్ణప్రభాభాస్వరేపుష్ట నుగ్రస
రేంద్రకీర్తివిభవస్సామైవ శుభాగ్రింభవిం ॥ అత్ర హరహరి
విరింభనాం సమీపవర్తిషు జగత్సు తత్తన్నా ప్రభాసమగ్రే
వృషిణరంతరంవిహరమాణస్య ప్రతాపరుద్రయశసోనిరంకు
శఃస్వకీయవివధవళిమావిజ్యంభితే॥౨౪॥ అతద్గుణేతిచత్స

యం - తస్యాప్రకృతస్యగుణోత్ప్రసీతితద్గుణః॥ ఉదాహరణంస్పష్టం॥
౨౪॥ అతద్గుణమాహ॥ తత్ప్రసక్తిపక్ష్యాదిత్యాదినా ॥ ఈశానమితి॥ అత్రై
శానాదిసమీపవర్తిని తత్తద్వర్ణవిశిష్టేజగతికీర్తివిభవః స్వవర్ణమజమాదే
వాటతీత్యధాః॥ అతనివాతద్గుణభిత్వాహ అత్రైతి ॥ ఈశానమిత్యాదావ

భిక్షాపరిత్యజ త్యాగినాద్వితీయాః॥౨౫॥ విరోధంసంగమయతి అశ్చక్షుణ్ణభిక్షా
విరోధస్య సత్యపిసన్నిధానేనృ గుణస్వీకారాభావలక్షణస్యేత్యథాః॥
లక్షయతి ఆభాసత్వభితి॥ వ్యాచక్షే యతేతి ॥ అత్రవిశేషతోవిభాగ
మాహ తత్రజాతేరితి ॥ క్రియాయాస్త్రయోభేదా ఇజాత్యాసహౌ
తస్యావిరోధస్యజాతేరేతయావిరోధేనగతార్థత్వాదితిభావః - ఏవంయ
థోత్తరమేతైకమ్యాసతాద్రష్టవ్యా-అత్రాయంసంగ్రహః ॥ శ్లో॥ త్ర
మాజ్ఞాతి గుణద్రవ్యక్రియాణాం తత్తదాదిభిః - విరోధదశభేదాన్స్వ

— విరోధాలంకారః శ్లో —

కాంతత్వాద్విరోధస్య విరోధాలంకారోనిరూప్యతే ॥ ఆభా
సత్వేవిరోధస్య విరోధాలంకారోర్హతా ॥ యత్రప్రథమమా
భాసతయాప్రతీతోః రోధః పర్యవసానె పరిహ్రియతే సవి
రోధాలంకారః ॥ తత్రజాతేర్జ్ఞాత్యాదినాసహవిరోధేచత్వా
రోభేదాః ॥ క్రియాయాః క్రియాగుణ రువై స్సహవిరోధ
త్రయోభేదాః ॥ గుణస్యగుణద్రవ్యాభ్యాం విరోధద్వయోభేదాః ॥
ద్రవ్యస్యద్రవ్యేణసహవిరోధేపికోభేదః ॥ ఏవందశవిరోధేభే
దాః ॥ * జాతేర్జ్ఞాత్యాక్రియయాచవిరోధోయథా ॥ పద్మా
కరోపిలసతితరమజడాశయోయముద్వితః ॥ విమలతర
వారిధారాప్యాసీద్వైరిషితి శతావకరీ ॥ అత్ర పూర్వాధై
జాత్యోర్విరోధః - కమలాకరోప్యజడాశయ ఇతివిరోధాత్ ॥
ఉత్తరాధైజాతిక్రియయోర్విరోధః - విమలతదవారిధారా
శ్చతుస్త్రిద్యైకభేదతేతి ॥ * పద్మాకరభితి ॥ పద్మాకరస్సరోప్యజడాశ
యభితి - లడయోరభేదాజ్జడాశయోజలస్థానంసభవతితి విరోధస్యలక్ష్మీ
నివాసోయమమందబుద్ధిరితిపరిహారః - విమలతరాఅతినిర్మలావారిధారా
పితావకరీతిజాతిక్రియయోర్విరోధస్య తరవారి రాయధవిశేషః తస్య
ధారాకోటిరితిపరిహారః - సర్వత్రాపిశబ్దోవిరోధద్యోతకః - నాయమా
ద్భూతానామివవిరోధబాధకశ్లేషః కింతుశ్లేష విరోధయో రంగంగిభా
వేనసంకరభిత్వాశయేనాహ అత్రశ్లేషమూలోవిరోధభితి ॥ ఉత్తరలా

స్వేదంబిభౌతాహారజేష్టేదపేదబిరోధత్యంబ్రవృత్త్యః ॥ ౨౬ ॥ అమలభృంశః
సాన్వభామోద్విజోభ్యమదోమవరహిత ఇతిజాన నుణయోర్విరోధః స
ర్వజూమీశ్వరౌపి నిరహం కారతమ పరిహ్రీయతే - భాస్వానసూర్యోపి
కళానభిశ్చంద్రతమి జాతిరవ్యయోర్విరోధః లేవ్యో దురుష్టస్థి కళాన
శలతమి పరిహ్రీయతే ॥ ౨౭ ॥ క్షుద్ధసామితి ॥ త్రయారంభత్వాన్మనా
గాంబర్హస్త్రివగణః ప్రవర్త్యక్షకామౌర్విరోధః ప్రవర్తసాధారణ
వైషమ్యరహితోగోచరస్సృజ్యత్వేనవిషయోయస్యకలభోద్వి - కలభ

యాఃసంతాపకరణమోధాత్ - అశ్రుశ్లేషమూలారోధః ॥

౨౮ ॥ జాతేనుకంప్రవ్యాభ్యాంబిరోధోయథా ॥ అననసాన్వ
భౌమోపి భాస్వానపి కళానభిః । పీరగుప్ర నరేంద్రయమ
ద్భుతానాంవిహారణః ॥ అప్రసార్వభౌమోభ్యమనభిరజా
తనుణయోర్విరోధః । భాస్వానపికలానభిరతిజాతిరవ్యయో
ర్విరోధఃకలానభేరేకత్వాత్సర్వత్వం । అప్రపిశ్లేషమూల
తా ॥ ౨౯ ॥ త్రియాయాఃత్రియాయాఃరోధోయథా ॥ కర్మసిద్ధి
సామర్థముపాంచభంగముత్పాదయన్ కాకలిరగుప్రః । త్రి
వర్గసాధారణగోచరౌపికరోతికామద్విషభావమార్గం ॥ అ
శ్రుత్రివర్గసాధారణవృత్తిర్థర్కభావిరోధిసుభంగకరణం కా
మాశాన్వహకరణంచవిరుద్ధం ॥ ౩౦ ॥ త్రియాయానుకంప్ర
వ్యాభ్యాంబిరోధోయథా ॥ ఏషజిష్టువిహారోపగోత్రవాత్స
ల్యలాలసః । కరోతికమలాల్లాసం రాజాప్యం ప్రనరేశ్వ

తేస్యత్రిగణఃపరస్పరమితిభావః- కామద్విషికామపురుషార్థజ్యేషిణిత్వర
హరేవ ॥ అతఏవత్రియయోర్విరోధస్సమాధీయత ఇత్యాహఅశ్రుత్రివగణ
తి ॥ పూర్వత్వయోరవిరోధినోక్తిప్రత్యమత్రపునరేకమైవేతేపిశే
షః ॥ ౩౧ ॥ ఏషఇతి ॥ జిష్టేరింద్రస్యవిహారతవహారోవ్యాపారయస్యస
తథోక్తః- తథాపిగోత్రవాత్సల్యలాలసః పర్వతాసురక్త ఇతిత్రియాగు
ణౌవిరుద్ధౌ జయశీలవ్యాపారఃకులానుకూలశ్చేతిసమాహితౌ - రాజా
చంజోపికమలాల్లాసంకరోతీతివిరోధస్య త్రియారవ్యగతస్య స్వపతిగ

క్షీవిలాసమితిపరిహారః॥౨౯॥ రజ్జంతగతి॥(ద్రమాణౌశతృశానచోరితశత
రిస్తాదేశః-సలాహణిక్షోసీత్యత్ర - అఃత్వాన్లొఘయోరిత్యన్లొఘాశబ్దేయ
త్వవర్ణస్యవిప్రకషః-సూర్వస్యఅకారయంతతాచేతివేదతవ్యం) ॥ ౩౦॥
జ్వలతి ॥ ప్రతాపరౌద్రోసిజైవాత్యకశ్చంద్రగతిగుణద్రవ్యయోర్విరో

రః ॥ అత్రజిష్ణువిహారస్యగోత్రవాత్సల్యమతిక్రియాగుణ
యోర్విరోధః- కమటోల్లాసంకుర్వన్నపి రాజేతీక్రియాద్ర
వ్యయోర్విరోధః- అత్రాపిష్లేషమూలతైవ॥ ౨౯ ॥ గుణస్య
గుణేనఽరోధోయథా ॥ రంజతోభవణమితి రామితిజపసలా
హణింజోసి । రుందణరిదకహసారంతావిల పడురాజాత ॥
థాయా॥ రంజయన్భవనమిదంరాజేతి యయాన్లొఘనీయో
సి॥ రుద్రనరేంద్రకథంసారక్తాపిచపాండురాజాతా ॥ అత్ర
రక్తత్వపాండురత్వయోర్విరోధః ॥ ౩౦ ॥ గుణస్యద్రవ్యేణ
విరోధోయథా ॥ జ్వలత్ప్రతాపరౌద్రోసి కాకతీయనరేశ్వ
రః॥ భూత్వాజైవాత్యకోభాతిశశ్వద్విశ్వప్రియంకరః॥ అత్ర
ప్రతాపరౌద్రోసిజైవాత్యకగతి గుణద్రవ్యయోర్విరోధః ॥
౩౧॥ ద్రవ్యస్యద్రవ్యేణవిరోధోయథా ॥ విభాతికాకతీంద్రో
యంరుద్రోపిచతురాననః । తథాపిజిష్ణురప్యేషకధ్యతేపురు
షోత్తమః॥ ౩౨॥ ఏవందశభేదాదర్శితాః॥ అయమన్లేషేణాపి
భవతి॥ యథా॥ స్వభావశిశిరాదృష్టిరపికాకతిభూభవజః । స
ర్వాంగతాపిసీజాతాప్రతిపక్షమహీభృతాం ॥ అత్రస్వభావ
శిశిరాపితాపిసీతివిరోధః ॥ ౩౩॥ అథవిరోధగర్భాలంకారాని

ధః-జైవాత్యకఅయమన్లొఘితిపరిహారః॥ ౩౧॥ విభాతీతి॥ రుద్రోపిచతురాన
నోప్రహేత్పిజిష్ణురింద్రోపిపురుషోత్తమోవిష్ణురితి చంద్రవ్యయోర్విరో
ధః॥ రుద్రగతి నామాదిభిఃప్రసిద్ధైరర్థాంతరైఃపరిహీయతే॥ ౩౨॥ స్వభా
వేతి ॥ శైత్యసంతాపయోర్గుణయోరన్లిప్తయోర్విరోధోవిషయభేదేనప
రిహీయతే ॥ ౩౩॥ విరోధమూలేష్వనేకభేదంపశేషమాహ అథారేతి॥

ప్రసిద్ధాధారరహితమాధేయమేకంపరిమితంవస్తుయగవదే వానేకగోచరంతథాకిందిద్వస్త్యైరభమానస్తేనైవ యత్సేనా శక్యవత్త్వంతరమారభతఇతిత్రయోవిశేషభేదాభివ్యక్తః॥॥ ప్రమేహోదాహరణి నతేతి॥ అథునాపినూదీనామభావసమయేసీత్యర్థః - నలూదిసదృశకీర్తిరయంరాజే

— విశేషాలంకారః —

చూష్యంతే॥ ఆధారరహితాధేయమేకంచానేకగోచరం॥ అశక్యవస్తుకరణంశిశేషాలంకృతిస్త్రైధా॥ యథాధారమంతరేణాధేయోనిబధ్యతేన ఏకోవిశేషః॥ ఏకస్యానేకగోచరత్వేద్వితీయోవిశేషః - ప్రకృతాదశక్యవత్త్వంతరకరణేత్యతీయః॥॥ యథాక్రమముదాహరణాని॥ నలసమాపదితీపథర్షపుత్రప్రభృతినరేశ్వరసంశ్రితాయశశీః॥ అనుసమిధునాప్యపేత్యమైత్రింపిలసతి కాకతి వీరదుద్రకిత్యా॥ అత్రప్రాచాంభూపతీనామాధారభూతానాంతి రోధానేప్యాశ్రితాయాఃకీర్తైరవస్థానం॥ ౩౪॥ యథావ॥ వశ్యంతఇతివిహ్వలాః ప్రతిగుహాః పశ్యత్పురఃపార్శ్వయోరప్యంతర్వహిరంభ్రీపార్థివసంతింబ్రీష్ణస్తకాత్యేయకం॥ నిస్సీమోల్బణధావనవ్యతకరప్రభ్రీష్టదోరాయథాత్వైలాత్వైల నటంతికంపవిగళణాం భీర్యశౌర్యశ్రియః॥ అత్రభయభాగ్నిచానాంశతున్మపతీనాంప్రతాపదుద్రన్మపతిరే కోవ్యనేకత్రప్రతీయతే॥ ౩౫॥ తథావ॥ అపారకరుణానిధేస్సదపివీరదుద్రప్రభాఃప్రసాదమధురత్రమాంబలియద్రదృష్టిజఃసే॥ అతీంద్రమతికిన్నరాధివమశేషలోకోన్నతంసకింకిమధిన్దతి త్రిభువ

లిభావః॥యోజయతి అత్రేతి॥ ౩౪॥వశ్యంతఇతి॥థావనవ్యతకరఃపలాయనసంబంధః-కంపేతి - కంపేనవిగళంత్యామూర్తద్రవ్యవత్పుతంత్యాగాంభీర్యశౌర్యశ్రియాదేమాంతతథోత్తాభత్యతకయోక్తిః॥ యోజయతి అత్రేతి॥ ౩౫॥అపారేతి॥ సదస్యాస్థానేయత్రజనేసాధారణే-ప్రసాదమధురత్రమాప్రసన్నేత్యర్థః॥ దృష్టిగతి నజనఃసర్వాధికోలోకోత్తరస్సన్న

లొకికంవై భవమనుభవతీత్యర్థః - అత్రపృథగ్జనేపిప్రసాదమారభమాణా
దృష్టిరష్టైశ్వర్యవిశిష్టతామారభతేకిల కిముత విశిష్టజన ఇత్యర్థా పల్లి
ర్యవ్యజ్యతే॥౩౬॥ సంగతిపూర్వకమధికంలక్షయతి ॥ ఆధారేత్యాదినా॥
తస్యద్వైధా విభాగమాహ॥సభితి॥*॥ అచ్యముదాహరణిస్తోకభితి॥ ద్వై
రసంచారస్యస్వచ్ఛాపహారస్య హేలాయావసంభస్యసంకోచాత్

నేనసర్వాధికః ॥ అత్రసాధారణోజనఃప్రతాపరుద్రదృష్టి
ప్రసాదపాత్రీకృతః కింకింసలభత ఇత్యశక్యవస్త్యంతరకర

—అధికాలంకారః—

ణం ॥ ౩౬ ॥ ఆధారాధేయవై విత్యాగ్రిదధికాలంకారోని
నూప్యతే ॥ ఆధారాధేయయోరానురూప్యా
భావోధికోమతః । యత్రాశ్రయశ్రయిణోరానురూ
ప్యంనాస్తిసోధికాలంకారః - సద్వివిధఃఆశ్రయస్యాల్పత్వగు
నాత్వాభ్యాం ॥ * ॥ ప్రథమోయథా॥స్తోకేప్రవృత్తిండరం
ద్రైవిపులతరతయాద్వైరసంచారహేలా సంకోచా దెకరా
శీభవదతనురుచాకాకతీంద్రస్వకీర్తౌ । ఎతైఃప్రారేయప్య
ధ్వీధరరజతగిరిస్వర్ణదీపితభానుక్షీణాంభోరాశిముఖైః ప్ర
కటితమధునాతన్దునీభావహం ॥ అత్రాశ్రయస్యరొదః
కుహరస్యాల్పత్వం - అశ్రితస్యప్రతాపరుద్రయశసోవైపు
ల్యం॥ ౩౭॥ ద్వితీయోయథా ॥ క్వాపిక్వాపికలింగమాశవమ
కురాష్ట్రాంగవంగాదయోభూపాస్తా దృశసైన్యవైభవ స
మాక్రాంతాఖిలాశాంతరాః । లీనాఃకాకతిమిరరుద్రస్మపతే

ప్రారేయప్యధ్వీధరాదిభిస్తన్దునీభావహంప్రకటితం - అత్రాశ్రావే
ప్రవృత్తిండేల్పతమేఆధేయాయాః కీర్తైరాధిక్యేన సంచారసంకోచాత్త
త్రతత్రపిండిభూతాః కీర్తిఖండోవామీనతు హిమావలప్రభృతయ ఇ
త్యనయోరానురూప్యాభావః ॥ ౩౭ ॥ ద్వితీయముదాహరణి క్వాపీతి॥
వ్యూహానాంమకరాదిసంజ్ఞితానాంసేనాసన్నివేశవిశేషాణాం ప్రసం
చస్యశ్రియాసమృద్ధ్యానిస్సేమేణద్వైవిధ్యచారిధాకలింగ మాశవాదిసే

సాస్నేవార్థమాగతాస్సరితభవసముద్రేయత్రకుతాప్రికోణే విలీయంత
 భక్త్యర్థః - అత్రాధారస్యానిక్యమాధేయస్వాల్పస్వంచన ప్రమాణవిరు
 ధ్ధం - కింతుమహిమాదనమధ్యేభియోకలభ్యవనానురూపం - అతవివోక్త
 మాధారాధేయయోరానురూప్యాభావఇతి || ౩౨ || అనానురూప్యసాదూ
 ప్యాదధికానంతరం విభావనాంతద్విపర్యయరూపాంవిశేషోక్తిం చోదా
 హరణలాభువాద్ధంతయుగపల్లతుయతి కారణేనేత్యాదినా || యదికారణ
 మాత్రేణవినాకార్యోత్పత్తిరుచ్యతే తదాః రోహిదుష్పరిహరస్సాన్యత్ -

రూప్యహప్రపంచశ్రేయాని స్సీమేబలవారిభౌ వివధతెపూ
 ర్తింసకోణేష్వహూ || అత్రాశ్రయస్య ప్రతాపమద్రసై
 న్యాంబుధేర్వైపుల్యం - ఆశ్రితానామంగవంగకళింగ ప్ర
 భృతిరాజకాసీకిసినామల్పత్వం || ౩౩ || కారణేననాకార్యసౌ్య

—❀ అథవిభావనా-విశేషోక్తిశ్చ. ❀—

త్పత్తిస్సాన్యద్విభావనా । తత్సామగ్యాగ్రమనుత్పత్తిర్విశేషో
 క్తిర్నిగద్యతే || యత్రప్రసిద్ధకారణపరిత్యాగేనకార్యసౌ్యత్ప
 త్తిర్నిగద్యతేసావిభావనా-యత్ర (కారణ) సాకల్యేనత్యపి
 కార్యసౌ్యనుత్పత్తిస్సావిశేషోక్తిః || ౩౪ || యథా || ప్రతాపరు
 ద్రేణపరాజితానాంప్రత్యర్థినాంవింధ్యగుహాగతానాం । త
 మాంస్యరాశ్రీణిసముద్భవంతి తేజాంసి ఘనీర్షపినోద్భ
 వంతి || అత్రతమః ప్రాదుర్భావస్యప్రసిద్ధకారణంతాత్రిః-

కారణాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్యాతాకార్యసౌ్యతి - అతప్రభృతిహా
 రార్థమాహప్రసిద్ధతి || అతపవవైశిష్ట్యేనకార్యసౌ్యభావనాద్విభావనా -
 సాకల్యఇతి - కారణానామితిశేషః- అత్రాదివిరోధపరిహారార్థంసామ
 గ్రీవైగుణ్యమున్నేయం-విభావనాయాంకార్యోత్పత్త్యావిరోధః - విశేషో
 క్తాకారణసత్రాయామిత్యుభయవిరోధానుప్రాణితాద్విరోధా దేవైక
 విరోధానుప్రాణితయోరనయోర్భేదః || ౩౫ || ఉదాహరతిప్రతాపేతి || అ
 విద్యమానారాత్రిఃప్రసిద్ధకారణం యేహంతాస్యరాశ్రీణి తమాంస్యంత
 కారామోహాశ్చ-ఘనప్రదుదినేష్వపితేజాంసిప్రకాశావివేకాశ్చ || యో

జయతి అత్రేతి || అత్రతనుసాంద్యైవిధ్యేష్యభేదాధ్యవసాయాదేకత్వ
మతిశయోక్త్యా - సాచాస్యామవ్యభిచారిణీతినతద్బాధేనాస్యాఉజ్జ్ఞానం -
అపితుతదనుప్రాణితత్వేనేత్యాదివిశేషా అవాంతరభేదాశ్చసర్వస్వే
ద్రష్టవ్యాః || 3౯ || అసంగతేసంగతిపూర్వకంరక్షణమాహాకార్యేత్యా
దినా || ధూమాగ్నోర్వివకార్యకారణయోస్సమానదేశత్వంన్యాయసి

తయావివాపితస్యోత్పత్తిర్నిబద్ధా అప్రసిద్ధంకారణంశో
కాద్యప్యైవ - తథాఅహస్సురవికిరణేషుసస్పృషితేజసోనుత్ప
త్తిరితి-అత్రనిష్క్రమితావత్వాదినిమిత్తమప్యైవ || 3౯ || కార్య

అసంగత్యలంకారః

కారణవిరోధప్రస్తావాదసంగతిరుచ్యతే || కార్యకారణయో
ర్భిన్నదేశత్వే సత్యసంగతిః || యత్రవికదేశవర్తినోరపికార్య
కారణయోర్భిన్నదేశస్థితిర్నిబద్ధ తేసావసంగత్యలంకారః ||
యథా || విభ్రీతుర్వీధురాంగుర్వీంపీరుద్రసరేశ్వరే । భ
వంత్యతితరాంశశ్వన్నమ్రాస్స మంతమాశయః || ౪౦ ||
అత్రరాజ్ఞీభూభారఃశత్రుశునముగిమితి విరోధప్రస్తావాద్వి

విచిత్రలంకారః

చిత్రంనిరూప్యతే || విచిత్రంస్వవిరుద్ధస్యఫలప్రాప్త్యర్థము
ద్యమః || యత్రస్వవిరుద్ధఫలప్రాప్త్యర్థముద్యోగఃక్రియతే
సవిచిత్రలంకారః || యథా || ప్రతాపరుద్రస్త్వవతేరగ్రేదూ
రాన్నరేశ్వరాః । అవరోహంతిహస్తిభ్యస్తానారోధుమనగ్గ
ళం || అత్రారోధుమవరోహంతీతిఃపరితఫలప్రాప్త్యర్థం

ద్ధం-తదన్యధాకృతంచేమచితసంగతినివృత్తై రసంగతిర్నామాలంకారః ||
*||ఉదాహరతి||విభ్రీతి|| స్పష్టం || ౪౦ || విచిత్రంసంగమయకలక్షయతి
విరోధేత్యాది || స్వస్యహేతోర్విరుద్ధస్యవిపరీతస్యఫలస్యాప్త్యర్థముద్య
మఉత్సాహవావిచిత్రలంకారః-సచాయంవిషమాద్యభేదేంతర్భవతి -
ఇహహిస్వనిషేధోవై పరిత్యంగమయతి - విషమేతువ్యత్యయఇతిభేదస్య
రుచశేనోక్తత్వాత్ ||*||ఉదాహరతి ప్రతాపేతి || యోజయతి అత్రేతి ||

౪౦॥ అన్యోన్యసంఘాతయతి అత్యేత్యాదిభా ॥ ౪౦॥ కథాంబురేనసంఘాతః
 ౪౧॥ శ్రీయాద్వారకమితి - సామంత్యరస్మదన్యసంఘాతస్యరసద్వత్వా
 దితిభావః ॥*॥ అరొహతేతి ॥ అత్రలంకారత్వాదుర్ద్రభరానన
 యోర్దన్యసంఘాతాద్యతాత్రేతి ॥ ౪౨॥ సంకల్పకార్యకంఠిమనంబ
 తయితి విరుద్ధేతి ॥ కారణమన్వకార్యస్మేత్యర్థః - అనన్యస్య జేరితాన్వయితి

— ౪౩వో అన్యోన్యాలంకారః ౪౩వో —

ప్రయత్నః ॥ ౪౦ ॥ అథాన్యోన్యసంఘాత్యతే-అన్యోన్యసంఘా
 తమూలతా ॥ తదన్యోన్యసంఘాత్యతే-అన్యోన్యసంఘాత్య
 తాభవేత్ ॥ యత్రపరస్పరంశ్రీయాద్వారకమన్యోన్య
 ర్వాదకత్వంతదన్యోన్యాలంకారః ॥*॥ యథా ॥ అరొహతా
 దుప్రసరేశ్వరేణవిరాజితేతాకలిగాజవీరం । అనువ్యతేనా
 జ్ఞ్వలకశ్మభాసారాజాపిలక్ష్మీనునికాంబిభద్రే ॥ అత్రప్రతా
 పనర్ద్రభరాననయోరన్యోన్యాలంకారాలంకార్యత్వం ॥

— ౪౪వో విషమాలంకారః ౪౪వో —

౪౩॥ అథవిరోధములొవిషమాలంకారఃకథ్యతే । విరుద్ధకార్య
 స్యోష్పత్తిర్యత్రానన్యోన్యనాభవేత్ । విరుషమునానాసా
 విషమాలంకృతిస్త్రీధా ॥ యత్రకారణాబ్ధిరుద్ధకార్యస్యోష్ప
 త్తిప్రదేశకంఠిమనం - అకార్యభూతస్యానన్యోన్యత్వత్విద్విశీ
 యం - విరుషయోర్వస్తునోస్సంఘటనెవ్యలీయం ॥*॥ తత్ర
 ప్రథమంయథా ॥ కాజ్ఞఃకాకలివీరదుప్రన్యజతేబద్ధాత్తమా
 లప్రభాదుమ్భుతాం శరదండుకాంఠిధవళాం కీర్తిశ్రియంబ
 శ్యతాం । లోకానాంమురవైరిసానకనలబాజ్జాలాంవియన్ని
 మ్నుగాంశుత్వా సంప్రతిపత్తయూ నిర్వహతి ప్రాప్తాను

తిశేషః॥*॥ అద్యముదాహరతి కాజ్ఞాశ్రితి ॥ అనుగతోభావోదాష్టాంశిక
 ధర్మైయస్యాసావనుభావోన్యస్తాంతః - ప్రాప్తానుభావమనుభూతన్య
 స్తాంతంఅలోకానాంమనోవిత్తయాద్విరమతి - అద్వితీయమేవవస్తువిత్త
 యావహంగపునస్సన్నితీయమితిభావః - జుగుప్సావిరామేత్యాదిభావైర్

యాదితిపంచమీ॥ యోజయతి అత్రైతి ॥౪౩॥ ద్వితీయోదాహరణంస్మ
ప్తం॥౪౪॥ తృతీయముదాహరణి క్వేతి ॥ అశివవృత్తా నామమంగళచరితా
నామేకనిలయః - పేక్షింపేక్షుపునఃపునఃపేక్ష్య - ఆభీక్ష్యైణములి
ద్విర్భావః-దిశిదిశిప్రతిదిశం - యథాద్ధైవ్యయాభావః - అవ్యయాభావే
శరత్ప్రభృతిభ్యభిసమాసాంతః॥ ౪౫॥ అథవిరోధగర్భాలంకారాన్నిగ

భావంమనః ॥ అత్రసీలవర్ణావృద్ధాదిందుధవశస్య యశసస్సు
ముత్పత్తిః॥౪౬॥ ద్వితీయంయథా॥ ఆస్తాంజయారపుభావ
తీనాం సంగ్రామసీమానముపాగతానాం । ప్రతాపరుద్ర
స్యవిలోకనేనభ్రీశ్యంతిజీవైస్సుమమాయుధాని॥ అత్రసమ
రొద్యోగఫలస్యనకేవలం జయస్యానుత్పత్తిర్యా వజ్జీవితభ్రం
శరూపానర్థోత్పత్తిరపి॥౪౭॥ తృతీయంయథా॥ క్వభూపాలా
ప్రాద్యగ్విభవమహనీయ ప్రకృతయః క్వచేయంకాంతారస్థితి
రశివవృత్త్యేకనిలయా । ఇతిపేక్షంపేక్షంవనభువిరిపూకా
రుద్రనృపతేఃప్రతాపంశ్లాఘుంతే శబరపురవీరాఃప్రతిదిశం ॥
అత్రమహానగరనివాసయోగ్యానాంరాజ్ఞాం అశివానాంవ
నప్రదేశానాంవిరూపాణాంసంఘటనం - ఎవంవిరోధగర్భా
లంకారాన్నితాః ॥౪౮॥ అథునావిషమవైధర్మ్యాత్సమాలం

—*సమాలంకారః*—

కారోనియావ్యతే ॥ సాసమాలంకృతిర్యోగేవస్తునోరనురూప
యోః॥ యత్రాన్యోన్యాయురూపపదార్థసంఘటనాక్రియతే
ససమాలంకారః ॥ యథా ॥ వింజాట సలలాట లంఘిపస
మ పరివరందంమి సంఘటిడోణ సుసరిస హయా ఇ కలి

ంఘో సలిబమ్నా ॥ ధాయా ॥ విద్యాస్సకలాలక్ష్మ్యసమంప్ర
మయకసమాలంకారంసంగతిపూర్వకంలక్షయతి ఏవమిత్యాదినా ॥ వి
షమవైధర్మ్యాదితివిషమత్వతీయభేదవైధర్మ్యాదిత్యర్థః - అయంచాలం
కారస్సంబద్ధ్యమాన వస్తునోఃశ్లాఘ్యత్వాశ్లాఘ్యత్వాభ్యాంద్వివిధభిత్వ
నుసంధేయం ॥*॥ విజ్ఞాటభితి॥ (స్త్రీ)యాంశసఉదోతావితి- స్త్రీలింగేవి

ద్యాశబ్దైవర్తమానస్యశసటదాదేశః) - అత్ర జ్ఞాఘ్యయోగ్లక్షిసరస్వ
త్యోర్యోగః॥ అజ్ఞాఘ్యయోస్తు ॥ ధాతాస్రింజఫలాస్వాదేకాకటాకోహి
కల్పతథిత్యాదౌద్రష్టవ్యః ॥ ౪౬ ॥ గమ్యానమ్యనలంకారాః ప్రస్తాతి
అథేతి ॥ తత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతేవ్యాసాశ్రయంతుల్యయోగితా మాహ
ప్రస్తుతానామితి ॥ కేవలమితుభయప్రసంగయోగ్యావృత్తయై
తి ॥ తుల్యస్యయోగోస్యాంసంజాతఇతితుల్యయోగితేత్యర్థః- సాచప్రస్తు

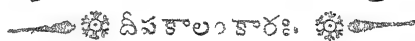
తాపరుడ్రే । సంఘటయిత్వాసుసద్భవంభవతికృతాఙ్గస్వ
యంబ్రహ్మ ॥ అత్రప్రతాపరుడ్రేసకలద్యానాంలక్ష్య
శ్చయోగః॥ ౪౬॥ అథగమ్యమానాపమ్యాంకారవర్గప్రస్తా

————— ❀ తుల్యయోగితాంకారః ❀ —————

వః॥ ప్రస్తుతానాంతథాన్యేషాంకేవలంతుల్యధర్మతః । ఔష
మ్యంగమ్యతేయత్రసామతాతుల్యయోగితా ॥ యత్రకేవల
ప్రస్తుతానాం కేవలాప్రస్తుతానాం వాసమానధర్మసంబం
ధావౌషమ్యంగమ్యతేసాతుల్యయోగితా ॥ *॥ ప్రస్తుతానాం
యథా॥ భద్రాసనాధ్యాసీరుద్రదేవేతత్త్రితయప్రద్వివ
దంగనాశ్చ । అనారతం భాగ్రితివిశేషభాజఃప్రతిక్షణంపాం
దురతాంభజంతే ॥ అత్రకీర్తినాందివ దంగనానాంచపా
కరణికత్వం- పాండురతాంభజంతఇతిసమానధర్మః॥ ౪౭॥ అ
పాకరణికానాంయథా ॥ కూర్మైంద్రపన్నగాధీశాహరిత
రికులారయః । మిథోనిస్సారతాంప్రాప్తః కాకతీంద్రేమ
హీభృతి ॥ అత్రకూర్మైంద్రప్రభృతీనామపాకరణికత్వం

తానామప్రస్తుతానాంచప్రతిస్సంగుణైశక్రీయయాచ సంబంధవతు
ర్విధా ॥ * ॥ తత్రకేవలప్రస్తుతవిషయాంగుణాశ్రయముదాహరతి ॥
భద్రాసనేతి॥ ౪౭॥ అన్యోదాహరణమాహ కూర్మైంద్రేతి ॥ హరిత
రిణోద్గజాః- ఎవముభయత్రక్రీయాశ్రయత్వేనాపుదాహర్యం - నను
ప్రస్తుతాప్రస్తుత విషయస్యోపమ్యస్య కథమతోపపత్తిస్తతాహి అ
తేతి ॥ కేవలప్రస్తుతేషుకస్యచిదుపమానత్వస్యకేవలాప్రస్తుతేషుకస్య

చిదువమేయత్వస్యకల్పమనత్వాదితిభావః॥ ౮౮ ॥ అతప్రస్తుతాప్రస్తుతసమాసాశ్రయందీపకమాహ ప్రస్తుతేతి॥ అతప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం సామస్త్యమత ఎవోపన్యంవాస్తవమితి తుల్యయోగితాతోవిశేషః - గమ్యత్వంపునరగ్య పూర్వవదత్వాని ఇనామ్యభావాత్ - పాక్రికరణికా పాక్రికరణికమధ్యకుత్రచిన్నివిష్టస్సుచారోధర్మః షష్వధ్ధానుష్ఠితప్రయానిస్సారతాంపాప్రాప్తాఇతిసమానధర్మః - అత్రగమ్యమానాప

మ్యంనవాస్తవంకింతువైవక్షికం॥ ౮౮ ॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంతుసామస్త్యేతుల్యధర్మతః । ఔషన్యంగమ్యతేయత్రదీపకంతన్నిగద్యతే ॥ యత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంసమస్తానామేవసమానధర్మసంబంధేనోపమ్యంగమ్యతేతద్దీపకం- తస్యధర్మస్యఅదిమధ్యాంతగతత్వేనత్రైవిధ్యం॥ * ॥ అదిదీపకంయథా ॥ భాఇణలెణకఅజుఅరహుఉలదీపేణసౌరిణాతేతా । దావారోతవజనిణాకలిజుఅవీరరుండేణఛాయా ॥ భాతినలేనకృతయుగంరముకులదీపేనశౌరిణాతేతా । ద్వాపారస్తపోజనినాకలియుగంవీరరుదేగిణ ॥ అత్రయథాసలరామధర్మపుత్రైక్రికృతత్రైతాద్వాపరాశ్శోభంతే తథా వీరరుదేగిణకలియుగంశోభత ఇత్యోషన్యంగమ్యతే ॥ ౮౯ ॥ మధ్యదీపకంయథా ॥ భాశురహిఎషశనిహిరాఅఇజోష్ణాఇపుణిమావదో ; సుంతీపకకులహవోకింతీఎషఆవరుదోవి॥ ఛాయా॥ భాగీరధ్యాజలనిధీరాజతేజ్యోస్సన్నయాపూర్ణిమాచంద్రః । శుక్రి

జాదిః పురోడాశస్యేవేతరాంశస్యోషకరోతి- అతఎవ దీపసాదృశ్యాద్దీపకమిత్యన్యతే-సంజ్ఞాయాంచేతీవాధైకస్సత్వయః- అత్రవిశేషమాహ తస్యేతి ॥ అదిమధ్యాంతగతత్వేనఅదిమధ్యాంతవాక్యగతత్వేనేత్యర్థః॥ * ॥ భాశుతి॥రఘుకులదీపేనశౌరిణారామేణ - తపసోజనిరుత్పత్తిర్యస్యతేనతపోజనిసాధర్మపుత్రేణ-అత్రభాతీతిసమానధర్మస్యాది వాక్యగతత్వాద్దాదిదీపకం॥౮౯॥ భాశురహిఎఇతి ॥ అత్రరాజతఇత్యస్యద్వితీయవాక్య

౧. తత్త్వాద్వ్యధీపకం ॥ ౫౦ ॥ సురేత ॥ అత్ర రత్నసంస్థానతవాక్యగతత్వా
దంతధీపకం ॥ విషాదాహరణేష్వనేకాంకగతత్వేనైకక్రియాధీపకం -
విషమనేకక్రియాగతత్వేనైకకారకమపిధీపకమస్తి ॥ యథా ॥ సాధూనా
ముపకస్తంలక్ష్మీం ద్రష్టుం విహాయ సాగంతుం । నకురూపాతికస్య సనశ్చ
చిత్తంచమహాత్మనాం శ్రోయమితి ॥ ౫౧ ॥ అనంతరాలంకారయో స్సంగతి
నూనా అభేదసమానశర్తుస్య పదాన్తగతత్వాద్ధీపక తుల్యయోగితే పదా

త్యాకవలభవః కీర్త్యప్రతాపదుగోపి ॥ అత్ర భాగీరథ్యా
దిభిస్సుయద్యామో యథానాజులే తథావీర్యాప్రతాపదు
గోరూపతిత్వైశ్చ సంగమ్యతే ॥ ౫౦ ॥ అంతధీపకం యథా ॥

సురలోతి సురణా హూణరలోతి వీరగుండణరణా హూణా ।

ఫణిలోతి ఫణిణా హూణరంభిణిగుపందవోజ్జ్వలతి ॥ ఛాయా ॥

సురలోకం సుగనాథో నరలోకం వీరరుద్ర నరనాథః । ఫణిలో

కం ఫణి నాథో రతుతీరుపర్రవోజ్జ్వలం ॥ అత్ర యథా సురలో

క ఫణిలోకానుర నాథ ఫణి నాథా భ్యాం రక్షితౌ తథా వీరరుద్రే

ణ నరలోకో రత్న తత్త్వైశ్చ సంగమ్యతే ॥ ౫౧ ॥ అక్షపదాక్షా

గతాలంకార ద్వయానంతరం వాక్యభేదగతమలంకారస్య

—* ప్రతివస్తూపమాలంకారః *—

యం నిరూప్యతే ॥ యత్ర సామాన్యైశ్చైశ్చ వ్యభిచారిణ్యైశ్చ

యతి । గమ్యావమ్యాత్రితా సాస్యాప్రతివస్తూపమాపరా ॥

యత్ర వస్తుప్రతివస్తు భావేన సామాన్యం వాక్యైశ్చ యే నిర్దిశ్య

తే తేన గమ్యావమ్యాప్రతివస్తూపమా । సాసాధర్మ్యవైప

భేదగతే - తస్మిన్ సామాన్యంతరంతరబాధనా క్యాభేదమూలాలంకారస్య

యమువ్యతథ్యర్థః తత్రాపి ష్టాంశోక్తరీత్యాంశరంగవస్తుప్రతివస్తు భావ

మూలాం ప్రతివస్తూపమానూనా యతేతి ॥ ఫలణో వ్యావప్తయత్ర వ

స్త్రితి ॥ గమ్యావమ్యేతి భవాన్యప్రయోగాదిభావః - అన్యథేయముప

మైవస్యాదితి హ్యర్థయం - తేన ప్రతివస్తుప్రతివాక్యభేదముపమాసామా

న్యం యస్యాం సాప్రతివస్తూపమేభ్యన్యధేయమభి ॥ తస్యా దైవిభ్యమా

హ సాధర్మ్యేతి॥ *॥ సాధర్మ్యోదాహరతి మంథానేతి ॥ అత్ర సంబంధిభేదేనక్షమశక్తశబ్దాభ్యాం సమాసధర్మస్యకథనా ద్వస్తుప్రతివస్తుభావః॥ ౫౨॥ వైధర్మ్యోదాహరతి ప్రతాపేతి॥ పటీయానతిపటుః॥ ౫౩॥ దృష్టాంతలక్షయతి యతేతి॥ ద్వయోస్సద్భవయోరథయోరుపాసానంబింబప్రతిబింబభావశ్చత్వక్తం - అత్రాపి ఇవాద్యపాదానేపూర్వ

ర్యాభ్యాంద్వివిధా ॥ *॥ ప్రథమాయథా॥ మంథాదాచలపవైకఃక్షమస్సింధువిలాడనే । ప్రతాపరుద్రపవైకః శక్తశ్చతుర్విలాడనే ॥ అత్రయథాసముద్రవిలాడనేమంథనాచలఃక్షమః-తథాశతుర్విలాడనేప్రతాపరుద్రశక్తశ్చత్యైవస్యంగవ్యతే॥ ౫౨॥ ద్వితీయాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రపవైకఃపటీయాజనరంజనే । చంద్రాన్యతేక్షమోనాన్యశ్చకోరపరిదోషణే॥ అత్రచంద్రేణయథాచకోరపరితోషణం క్రియతేతథావీరరుద్రేణజనరంజనంక్రియతేఇతివైధర్మ్యేనౌ పవ్యంగవ్య

—*దృష్టాంతాలంకారః*—

తే॥ ౫౩॥ యత్ర వాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబతయోచ్యతే॥ సామాన్యధర్మోవాక్యజ్ఞేస్సద్భుష్టాంతో నిగద్యతే ॥ యత్రబింబప్రతిబింబభావేనసామాన్యవాక్యద్వయేన్దిశ్యతే సద్భుష్టాంతాలంకారఃసోపిసాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాంద్వివిధః॥ *॥ అద్యోయథా ॥ త్తోణీంబిభ్రీతుభూభృతః కలిపయేకాపిప్రతిష్ఠాపునః స్వర్ణాద్రోగ్ధిగధీశవాసనగరీసంబద్ధకుంజశ్రియః । రాజానోజనరంజనంవిదధతాం శ్రీవీరరుద్రప్రభోః కోద్య

వచుపమైవస్యాదితిరద్రష్టవ్యం - దృష్టాంతోఃశ్చయోయత్ర సద్భుష్టాంతశ్చత్వర్థః ॥*॥ సాధర్మ్యోదాహరతి త్తోణీమితి ॥ భూభృతఃపర్వతాః-దిగధీశానామంద్రాదీనాంవాసనగరీత్వేన సందిద్ధాః సందేహవివయాకృతాఃకుంజశ్రియోయస్యతస్యతథాక్తస్య - తత్రకుంజేష్యేవనగరబుద్ధిరుదేతీతిభావః - సంపూర్వకోదహఃసకర్మకోపిదృశ్యతే-యథానానుపలక్ష్యేనస్థితితేజస్విన్యయః ప్రవర్తతేఅసితసుంధిగ్ధశ్చితి - జగత్ప్రయథురా

యాంధ్రారేచనాభ్యాంధురంధగాభ్యాంహోర్భ్యాంశాలలే తాక్షి త్వేన
తథోక్తస్య -భౌరేయశబ్దోవాఖ్యాతః ॥ ౫౪ ॥ వైధర్మ్యోదాహరణి
కాకతీంద్రేతి॥౫౫॥ నిదర్శనాయాస్సంజాతమాహ అథే॥అత్రబింబప్రతి
బింబభావోభ్యుచ్చయః॥ లక్షణమాహ అసంభవదితి॥ ఉపమానధర్మస్యో

నోమహిమాజగత్త్రయిథుతాభావేయదోగ్ధానినః ॥ అత్ర
ప్రతాపసుప్రస్యమేరోశ్చబింబప్రతిబింబ భావాదౌపమ్యం
గమ్యతే॥ ౫౪॥ వైధర్మ్యేణయథా ॥ కాకతీంద్రభృపాదృష్టి
మాతాశ్చార్జ్యైరతిసంపదః । తావదజ్ఞానాద్రాతరియానన్న
దేతిభానుమాన్ ॥ అత్రయథాభాస్వదుదయమాత్రేణవర్జ్య
నిసముప్రీలంతి తథాప్రతాపసుప్రదయా పిలోకనమాత్రేణ
సంపదస్సంభవంతీతివైధర్మ్యేణబింబప్రతిబింబసం ॥ ౫౫ ॥

—❀—నిదర్శనాలంకారః—❀—

అథగమ్యమానౌపమ్యప్రస్తావాన్నిదర్శనాలంకారోనిరూప్య
తే॥ అసంభవస్థర్మయోగాదుపమానోపమేయయోః । ప్రతి
బింబక్రియాగమ్యా యత్రసాస్యాన్నిదర్శనా ॥ యతోగ్రం
మానధర్మస్యఉపమేయగతత్వేనబద్ధస్యాన్వయాసంభవా
త్తత్సంబంధార్థం బింబప్రతిబింబకరణమాశీస్యతే సైకానిద
ర్శనా ॥ తద్విపర్యయేద్వితీయానిదర్శనా॥* ప్రథమాయథా ॥
రిపుతిమిరముదస్యకారత్వ సంహానస్థ స్త్రీభవనహమానీయః
కాకతీయశీతీశః । నహతిమహితపిశ్యోల్లాసలీలామభిఖ్యాము
దయశిఖరిమాదాచుంబినస్తీవ్రభానోః ॥ అత్రతీవ్రభానోర
భిఖ్యాయాఃప్రకృతే అసంభవాదభిఖ్యా సద్భవశీమభిఖ్యాంప

పమేయగతత్వేనోపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వేన వాసంబంధాసంభ
వాద్వాక్యార్థసంబంధానిదర్శనాద్విపర్యయార్థః॥ హ్యవశేష్టే యతేత్రి॥
తద్విపర్యయశ్చితి ॥ ఉపమేయధర్మోపమానగతత్వేనేత్యర్థః॥రిపుతిమి
రమితి ॥ ఉదయశిఖరిమాదాచుంబినః పాశీనపర్వతాగ్రవర్తినస్తీవ్ర
భానోర్విశ్వోల్లాసలీలాంబోకానందిస్వరూపా మభిఖ్యాంశోభాం నహ

తి॥ యోజయతి అత్రేతి ॥ ౫౬ ॥ వీరరుద్రేతి॥ అత్రోపమేయధర్మస్యోప
మానేఅసంభవాద్యుక్తి వింబక్రియాతేషశ్చత్యాహ ॥ అత్రయశ్చతి ॥
౫౭॥ అత్ర చవిశేషాంతరమాహ॥ క్వచిదతి॥ కాకతీంజేతి॥ అలాక్షాభ్యామ
లక్షకరహితాభ్యాం- పూర్వంతాజ్యసమయశ్చత్వర్థః - సంభవద్వాక్యా
థాసంబంధాపీయమవ్యైగంగీకృతా-తదుక్తం-అభవన్వస్తుసంబంధోభ
వన్వాయత్రకల్పయేత్ । ఉపమానోపమేయత్వంకథ్యతేసానిదర్శనేతి-
ఉదాహరణంతు॥ చూడామణిపదేనతైయోదేవరవిమాగతం । సతాం
కార్యాతిథేయాతిబోధయగృహమేధిశ్చతి- అత్రచక్రవర్తివ్యాచకే

హతీతివింబప్రతివింబకరణాతేషః॥ ౫౬॥ ఉపమేయధర్మస్య
ఉపమానేఅసంభవాద్యథా॥ వీరరుద్రనరేంద్రస్యయశోవై
సద్యసంపదః । అత్యంతేక్షీరవారాశి లీలాదర్శనమండలై॥
అత్ర యశోవైశద్యస్య మధ్ధార్ణవేఅసంభవాత్సాదృశ్యోప
గమేనవింబప్రతివింబసంగమ్యతే ॥ ౫౭॥ క్వచిన్నిషేధవశా
దాక్షిప్తయాప్రాప్త్యావింబప్రతివింబకరణాతేషోయథా ॥
కాకతీంద్ర ద్విషతాంతా ధావంత్యః ప్రతికానం । ప
న్యాయముంచంత్యలాక్షాభ్యాంస్థలరక్తోన్మలక్రియం ॥ అ
త్రముంచంతీతినిషేధాత్పూర్వం రక్తోత్పల శ్రీచాప్తిరా

— వ్యతిరేకాలంకారః —

షీప్తా ॥ ౫౮ ॥ భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానోపమేయ
బోధయన్నితికారీషాగ్నిరధ్యావయతీతివద్ధిరిగృహమేధినోబోధనక్రియా
సమర్థా కరోతీతితత్సమర్థాచరణేణిచః ప్రయోగాత్సంభవతివస్తుసం
బంధశ్చితితతస్తత్సవ్యశబోధనాతేషః - నైషాసర్వాపిపదార్థవృత్తిః । వా
క్యార్థవృత్తిర్యథా ॥ తత్పాదనఖరత్నాన్తాన్యదలక్షకమార్జనం । ఇదం
శ్రీమండలేషేనపాండురీకరణంవిధోరితి - నచాయందృష్టాంతః - అత్రవా
క్యయోస్సాపేక్షత్వాత్ యత్రనిరపేక్షవాక్యద్వయేవింబప్రతివింబ
భావస్సదృష్టాంతః - యత్రసాపేక్షవాక్యద్వయేసానిదర్శనేతి మహా
ప్రయోగేదః అత్రమాలావైచిత్ర్యసిరస్త్వవ్యా॥ ౫౮॥ అధగమ్యావ

హృప్రస్తావాద్వ్యతిరేకం లక్షయతి భేదేతి॥ భేదోచైతత్కన్యతస్త్రికా
సంసాధర్మ్యంగహ్యతత్త్వత్వాహృత్వ్యావృష్టై - యత్రేతి॥ ఉదాహ
రతి॥ చినకృతీతి॥ రాగోనురాగః పరాంధిప్రతికూలాభిలముంతుకువలయేన
ఘామంజలేనకమలయాలయైవ అభేదాభ్యవసితైః కువలయకమలై
రాన్యతప్రకాశ ఇత్యుపమానా దుపమేయస్యాధిక్యకథనం శ్లేషమూలం
ఉపమానాదుపమేయస్యల్పత్వవయే సహృదయ హృదయానధిరోహేను
దాహరణంనోక్తం - భేదద్వయలక్షణంతు సర్వస్వ కా రానుసారాదతిర

యోః॥ అధిక్యాల్పశ్చకథనాద్వ్యతిరేకస్య ఉచ్యతే॥ యత్ర
పమానాదుపమేయస్యాధిక్యేన న్యూనత్వేనవా ప్రతిపాదన
సభేదప్రధానంసాధర్మ్యమువగహ్యతే సవ్యతిరేకాలంకారః॥
*॥ యథా॥ చినకృతికుముదైర్ద్యతో నరాగః శనిపరాంధిప
రంసరోరుహేణి॥ కువలయకమలాద్యతప్రకాశః ప్రభవతివి
శ్వసుహృత్ప్రితావరుద్రః॥ అత్రరక్షితినోరసంభవేనసర్వ
ప్రియంకరత్వేన ఉపమేయ భూతస్య ప్రతాపదుప్రస్యాధి
క్యం కువలయకమలాద్యతప్రకాశఇతి శ్లేషసముద్ధాపితోవ్య

— శ్లేషాలంకారః —

తిరేకః॥ ౫౯॥ అథ శ్లేషాలంకారోనీచాప్యతే॥ ప్రకృతాప్రకృ
తోభయగతముక్తంచేచ్ఛబ్జమాత్రసాధన్యం॥ శ్లేషోయం
శ్లిష్టత్వంసర్వత్రాద్యన్వయేనాంత్యే॥ యత్ర కేవలప్రకృ

హస్యం-తదీయోదాహరణంతు కావ్యప్రకాశకారస్సనదూషయత్ - త
త్త్రికారోవ్యతిరేకప్రపంచశ్చతత్రైవిప్రక్షయః - ఉపమానాత్మదన్యస్య
వ్యతిరేకస్సవివసఇతితల్లక్షణమేవసాధియః॥ ౫౯॥ వ్యతిరేకస్యశ్లేషగ
ర్భత్వాత్తత్త్రిసంగానంతరంశ్లేషంప్రతిజ్ఞాపూర్వకంలక్షయతి అభేదః॥
యత్ర కేవలప్రకృతయోః కేవలాప్రకృతయోః ప్రకృతాప్రకృతయో
శ్చశబ్దమాత్రసాధర్మ్యముక్తంచేత్ శ్లిష్టవదోపనబంధః కృతశ్చైవిత్యనే
నోపమాన్యవచ్ఛేదః - అయంశ్లేషాలంకారః - అత్రాద్యన్వయేకేవలప్ర
కృతశ్లేషకేవలాప్రకృతశ్లేషేచైవిత్యభావః - సర్వత్రశ్లిష్టత్వంశ్లేషకేవల

విశేష్యేషుచక్షేప ఇత్యర్థః - అంత్యేఉభయశ్లేషే నసర్వప్రశ్నిష్టత్వం కిం
తువిశేషణేష్యేవేత్యర్థః - విశేష్యయోరపిశ్లిష్టత్వేశబ్దశక్తిమూలధ్వని
ప్రసంగః॥ తదేతదాహ అత్రేతి ॥ అనూభయశ్లేషపవవిశేష్యశ్లిష్టత్వేధ్వ
నిశంకానేతరభేదధ్వయఇత్యత్ర కింనియామక మతఆహ కేవలప్రకృత
యోరితి ॥ ఆద్యభేదధ్వయేవిశేష్యయోరపిశ్లిష్టత్వేఅర్థధ్వయస్యప్రస్తు
తత్వావిశేషాదప్రస్తుతత్వా విశేషాద్వాఅభిధాయా అకుంతితసంచారి
త్వాత్ప్రస్తుతాప్రస్తుతా ద్వాపప్యర్థోవాచ్యావేష - అణోనాద్యభేద
ధ్వయేధ్వనిశంకేతిభావః - ఉభయశ్లేషేకథంధ్వనేరవకాశఇత్యాకాం

తయోః కేవలాప్రకృతయోశ్చశ్లేషః కథ్యతేతత్రప్రకార
ద్వయేవిశేషణవిశేష్యశ్లిష్టతా ॥ ప్రకృతాప్రకృతపయేం
త్యభేదేవిశేషణమాప్రశ్నిష్టతా । విశేష్యయోరపిశ్లిష్టత్వేశ
బ్దశక్తిమూలధ్వనిప్రసంగాత్ । కేవలప్రకృతయోఃకేవలా
ప్రకృతయోశ్చఏకశబ్దగోచరత్వేతునధ్వనిశంకా । అత్ర
ర్థధ్వయప్రతిపాదనే అప్రస్తుతత్వేనప్రస్తుతత్వేన వావైష
మ్యాభావాదధిదైవసముర్థా - ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయేతు
అభిధాయాః ప్రస్తుతైకపరతంత్రత్వాదప్రస్తుతార్థప్రతిప
త్తిర్వ్యంజనవ్యాపారయతైవ - తథాదోక్తం కావ్యప్ర
కాశే॥ అనేకార్థస్యశబ్దస్యవాచకత్వేనియంత్రితే । సంయో
గాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యాపృతిరంజనమితి ॥ తదేవంత్రి

జాయానూహ ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయత్వేతి ॥ ప్రకరణాదికంప్రస్తుతా
ర్థఎవాభిధానియచ్ఛతినాప్రస్తుతార్థే - అతస్తస్యనవాచ్యత్వమితిభా
వః ॥ ననుమాభూద్వాచ్యత్వంవ్యంగ్యత్వంతు కుతోలభ్యత ఇశ్యతఆహ
అప్రస్తుతేతి ॥ అథాంతరస్యవ్యంజనవ్యాపారైకవిషయత్వేవృద్ధసన్తుతి
మాహ అనేకేతి ॥ అనేకార్థస్యాటోదిశబ్దస్యసంయోగాద్యైస్సంయో
గోవిప్రయోగశ్చేత్యాదిభిర్వాక్యపదీయోక్తై రర్థనిశ్చయతై ర్వాచక
త్వేనియంత్రితేప్రస్తుతపరత్వేననియమితేనతి- అవాచ్యార్థధీకృద్ధాం
తరప్రతితికృద్వ్యాపృతిరంజనంవ్యంజనవ్యాపారఇత్యర్థః ॥ తదేవమితి

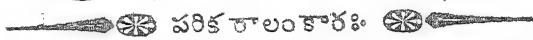
ప్రకృతాప్రకృతోభయగతశ్చేతేత్యర్థః - అయంచక్షేపఃప్రకారాంగతే
 తాపిత్రివిధః - తథాహిజనుకాప్తన్యాయేనసభంగపరశ్చక్షుడైవః - వికనా
 తావలంబిఫలద్యయన్యాయేనాభంగపదోద్భవైవః ఉభయనిబంధేనాభ
 యన్లైషభి - కావ్యప్రకాశకారఃపునరినువాద్యైవం శబ్దశ్లేషమేవోక్త్యా
 అన్యథార్థశ్లేషమవోచత్ - సద్వివేకస్తుతత్రైవిప్రప్రవృత్తః ||౩|| కేవలప్ర
 కృతశ్లేషముదాహరతి రాజ్ఞిభి || నీలకంఠకలాపాంకేనయూరపింధవి
 హే - స్ఫురంతీఅబ్జనుణేకాస్తుభస్యన్నిద్యస్యశస్త్రిన్మాధవేనకల ప్రిన్తి
 ప్రతిపదాదిఃరాజ్ఞఃపూజావిధింధత్తై - నీలకంఠోయస్యాసానీలకంఠఃక
 లాష్టోడశపాతీతికలాపశ్చంప్రొంకశ్శేఖరోఽస్యసతభోక్తః ఉభయో
 గ్విశేషణసమాసః తస్మిన్ స్ఫురంతీఅబ్జనుణేశ్చంప్రకాతస్య త్విజివత్త్వి

ధాశ్లేషః ||౩|| తత్ర కేవలప్రాకరణికయోగ్యథా || రాజ్ఞః
 పూజావిధింధత్తై సకలూమాధవేతిధిః । నీలకంఠకలాపాంకే
 స్ఫురదబ్జనుణిత్విషి || అన్రపూజావిషయతయా హరిహర
 యోః ప్రాకరణికత్వం ||౬౦|| అప్రాకరణికయోగ్యథా ||
 సన్యతఃకాకతీంద్రీయంచహాకులమహీభృతాం । శిరోగృ
 హీతసన్న్యాస్తస్ఫురతకటకసంపదాం || అత్తమహాకులానాం
 హరిశ్చంప్రప్రభృతీనాంకులపర్వతానాం చోపమానత్వేనా

ద్యస్యతస్మిన్నుమాధవేసకలాతిధిఃపూజావిధింధత్తై- తదాద్యాస్తిథయో
 ద్వయోరిత్యమరః - సర్వేష్వపితిధిమహరిహరౌపూజనీయావిత్యర్థః -
 సకలూమాధవేతిధితిత్యత్ర సభంగపరత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషత్వం అన్యత్రాభం
 గపరత్వాదర్థశ్లేషత్వంచయథాసంభవంచప్రప్రవృత్తః ||౬౦|| కేవలాప్రకృ
 తశ్లేషముదాహరతి సద్వివేచి || శిరసాగృహీతోశౌరజేణ స్వీకృతస్స
 న్నార్గస్సాధుమార్గోయేషాంతేతథోక్తః - స్ఫురంత్యకటకానామలంకా
 రాణాంసంపదోయేషాంతేతథోక్తః-ఉభయోగ్విశేషణసమాసః- మహా
 కులంయేషాంతేనహాకులాః - తేవతేషహీభృతోరాజానోహరిశ్చం
 ద్రాదయఃపర్వతాశ్చ - శిరోభిన్నీబైర్గృహీతఃసన్న్యార్గోనక్షత్రమార్గో
 యేషాంతేతథోక్తః స్ఫురంత్యస్సానుసంపదో యేషాంతేషాంకులతాం

కులమహీభ్యతాంకులవర్వతా నాంచసదృశః ॥ ౬౧ ॥ ఉభయశ్లేషముదాహరతి విజితేతి॥ విజతారిపురోనిర్జితశత్రునగరస్త్రిపురాంతకశ్చ - మూర్తేవిలసంతిసర్వాణిమంగళాని విలసంతీసర్వమంగళాపార్వతీవ యస్యసః - రాజమాళీరాజశ్రేష్ఠశ్చంద్రశేఖరశ్చ - అత్రరుద్రప్రతాపరుద్రయోర్విశేష్యయోఃపుథగుపాదానంతతఉభయశ్లేషః ॥ ౬౨ ॥ సంగతి పూర్వకంపరికరంలక్షయతి విశేషణేతి ॥ అభిప్రాయగర్భావ్యంగ్యగర్భా - వ్యంగ్యస్యవాచ్యోన్ముఖత్యేనవాచ్యాతితాయిత్యాభావాత్పరికర

ప్రాకరణికత్వం ॥ ౬౧ ॥ ప్రాకరణికాప్రాకరణికయోర్యథా ॥ విజతారిపురోమూర్తేవిలసత్సర్వమంగళః । రాజమాళిఃప్రతాపాంకరుద్రోరుద్రఇవాస్థితః॥ అత్రప్రతాపరుద్రరుద్రయోఃప్రాకరణికాప్రాకరణికత్వం ॥ ౬౨ ॥ విశేషణ

పరికరాలంకారః

వైచిత్ర్యమూలత్వాత్పరికరఉచ్యతే ॥ యత్రాభిప్రాయగర్భాస్యాద్విశేషణపరంపరా ॥ తత్రాభిప్రాయవిమూలసాపరికరోమతః ॥ యత్రవిశేషణాసాభిప్రాయాణీనిబధ్యంతేపరికరాలంకారః॥*॥యథా, రాజ్ఞోయాదవవంశపార్థినమణేఃప్రఖ్యాతశౌర్యశ్రియస్త్యంగతుంగతురంగనైస్యమహతోమానైకవిత్తస్యవ । సద్యోరుద్రనరేంద్రనాయకచమూనాథేనకేనా వ్యసీష్టస్యాదరితాని సేవణవతేర్థానాతిసాగౌతమీ ॥ అత్రరాజ్ఞిత్యేవమాదివిశేషణాన్యత్ప్రస

ఇత్యన్వర్థాలంకారః॥*॥ ఉదాహరతి రాజ్ఞిత్యతి ॥ రాజ్ఞోనయస్యకస్యచిత్ - మూదవవంశపార్థివమణైర్మహాకులీనస్యనష్టేచ్ఛస్య - ప్రఖ్యాతశౌర్యశ్రియోనేకధావిహితపరాక్రమస్యనత్వనాస్మాత్తరణగంధస్య-త్వంగతుంగతురంగనైస్యమహతోనైకాకిసః - మానైకవిత్తస్యవతుయథాకథంచిత్ప్రసవరాయణస్య సేవణవతేఃకేనావ్యంధ్రీవమూలతినా అధిష్ఠితస్యసతః-ఆవరితాన్యాయుధసన్నాసాదీని-సాకబలితసేవణవతిసర్వస్వాగౌతమీజానాతీత్యేవంసాభిప్రాయవిశేషణత్వం ఉత్ప్రసగర్భా

ణ్యభిప్రాయగర్హణీత్యర్థః ॥౬౩॥ గమ్యత్వప్రస్తావాత్పరికరానంతరం
విశేషగమ్యత్వాశ్రయమాత్మేచంబత్వయతి విశేషేతి ॥ యతోక్తస్యవ
త్వమాణస్యవాప్రాకరణికత్వేన ఓధాతుమిష్టస్య అతవివనిషేధానన్త
స్యయోనిషేధోవిశేషబోధార్థమభిధీయమానస్సన్నా భాసీభవతిసత్యై
వశ్చిత్త్యర్థః ॥ తస్యచతుర్థాః భాగమాహ ఉక్తవిషయభిత్వాదినా ॥ తతో

—❀ అథాత్మేచాలంకారః ❀—

గర్హణీ ॥౬౩॥ విశేషబోధాయోక్తస్యవత్వమాణస్యవాభ
వేత్ నిషేధాభాసకథనమాత్మేవస్పృహదాహృతః ॥ యత్రవి
శేషప్రతిపత్త్యర్థముక్తవత్వమాణయోః ప్రాకరణికయో
ర్నిషేధాభాసకథ్యతేసత్యైచాలంకారః ॥ ఉక్తవిషయ
వస్తువాకథనంవానిషిధ్యతే - వత్వమాణవిషయకథనమేవని
షిధ్యతే । తత్రాపిసామాన్యరూపేణప్రకీర్ణాపిశేషరూపేణ
నిషేధః । అశోక్తావంశాంతరస్యవానిషేధః । ఎవంవత్తుర్విధో
యమాత్మేచః ॥❀॥ క్రమేణైషాముదాహరణాని ॥ సరేంద్ర
మాలేనవయంరాజసందేశహరిణః । జగత్కుటుంబినఃకశ్చి
న్నశత్రుగ్రితకథ్యతే ॥ అత్రరాజసంధివిగ్రహకారిణాముక్తై
నవయంసందేశహరిణఇతివస్తునిషేధః । సచానుపపద్యమా
నఃసంధివిగ్రహకాలోచితకైతవవచనపరిహారేణ తత్త్వవాది
త్వేవర్యవసితః । సర్వజగత్పాలకస్యతవశత్రుభావేననాలో
కసీయా రాజానః కింతుభృత్యరూపేణసంరక్షణీయా ఇత్యే
వమాదివిశేషమాత్మేవతి ॥౬౪॥ కథననిషేధోయథా ॥ వయము
శరణాభిత్వేయోక్తీకథంఘటతేజగత్త్రితయశరణత్రాయ
క్తవిషయవస్తునిషేధముదాహరణ సరేంద్రేత్ ॥ అజాతశత్రోఃకిమర్థం
సంధివిగ్రహకారిణఇతిభావః ॥ వస్తునిషేధంయోజయతి అత్రేతి ॥ తత్త్వ
లువిశేషమాహ సచేతి ॥ సందేశహరిణుతత్త్వనిషేధానుపపద్యమానస్స
న్న స్తుదీయా రాజానోభృత్యరూపేణసంరక్షణీయాభిత్వాదివిశేషం బోధ
యతీత్యర్థః ॥౬౪॥ కథననిషేధముదాహరణి వయమితి ॥ సర్వేషాంనాశర

క్షుకేనమసాగ్ర్యేచత్వయిదీప్యమానే - సర్వాంతర్భూతానామస్యాకమ
శరణాస్త్రీయస్వప్రణతాఇత్యాదీనివచనానివ్యధానీత్యర్థః ॥ యోజయ
తి అత్రేతి॥ వయమశరణాఇత్యేవమాద్యుక్తిభిర్యోగధననిషేధఃతస్మాదా
భాసరూపాదవిషయప్రవృత్త్యానిషేధస్య ప్రహోహాభావాదాభాసత్వ
మితిభావః ॥౬౫॥ వక్ష్యమాణవిషయేసామాన్యంప్రతిజ్ఞాయవిశేషనిషేధ

స్వాస్థ్యానితిస్ఫుటమజ్ఞతా । సకలజనతారత్యంతయైత్వయిప్ర
ణతాఇతిత్రిభువనసమసాగ్ర్యేధంప్రతాపమహీపతే ॥ అ
త్రవయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తికథన నిషేధాభాసరూ
పాదవశ్యంపరిపాలనీయత్వాదివిశేషఃప్రతీయతే ॥ ౬౫ ॥
వక్ష్యమాణవిషయేసామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయకథననిషేధో య
థా॥విజ్ఞాపయామదైకిందితాగ్రకతీయకులోద్వహ । విజ్ఞాప్య
తేకిమధవాసర్వజైరక్షకైత్వయి॥ అత్రవిజ్ఞాపయావ ఇతిసా
మాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ విశేషకథననిషేధాభాసా త్వర్వధావ
యంరక్షణీయాఇతివిశేషఆక్షిప్యతే॥౬౬॥ అంశోక్తావంశాం
తరస్యనిషేధోయథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్వయమిద్ధతేజాదై
వంచతద్విత్తమదత్తహస్తం । యాయంచతులోపమసార
భాజస్తద్వక్తమేవంయదీవాకిముక్తైః॥ అత్రప్రతాపరుద్రో
మహీయాం యూయమల్పఇత్యంశోక్తాయదివాకిముక్తై
రిత్యంశాంతరనిషేధాభాసేనసర్వధాప్రణామైః ప్రసాదనీ
యోయం నతుప్రాతిపక్ష్యమవలంబనీయం యుష్మాభిరితిశ
తుస్త్రీవచనభంగ్యావిశేషఆక్షిప్యతే ॥ ౬౭ ॥ సమానార్థత

ముదాహరతి విజ్ఞాపయామఇతి ॥ అత్రప్రథమాధైసామాన్యేనప్రతిజ్ఞా
యద్వితీయాధైవయంరక్షణీయాఇతివిశేషబోధార్థంవిశేషకథన నిషేధా
దాతృవః ॥౬౬॥ అంశోక్తావంశాంతరనిషేధముదాహరతి ప్రతాపేతి॥
ఇద్ధతేజాస్సమృద్ధప్రతాపః దత్తహస్తమనుకూలంతులూపమ సారభా
జోనిస్సారాఇత్యర్థః - తదేవంయక్తమిత్యంశోక్తాయదివాకిముక్తైరిత్యంశాంత
రనిషేధః-తస్యస్యంగ్యంవిశేషమాహ॥సర్వధేతి॥౬౭॥ అత్రసాంతరము

పక్షిపతి సమానేతి || సమానార్థతయా సమానన్యాయతయేత్యర్థః || తదే
వాహాయథాచేతి || అనుపపత్తివశాద్విష్టనిషేధస్యేవానిష్టవిధేరప్యాభా
సత్వాదాత్మేషత్వమితిభావః || ఉదాహరణినాథేతి || అనిష్టవిధ్యాభాసం
యోజయతిఅత్రేతి || ౬౦ || అథగమ్యత్వప్రస్తావాద్వాచ్యాభాసత్వప్ర
సంగేనాత్మేషాసంతరంన్యాజస్తుతింలక్షయతినిందయేతి || యత్రసింద

యానిష్టవిధ్యాభాసోప్యాత్మేషత్వభ్యుపగమ్యతే | యథా
చవిష్టనిషేధస్యానుపపద్యమానతయాఅభాసత్వంతథాఅని
ష్టవిధేరవ్యనుపపద్యమానతయాఅభాసత్వం || యథా || హాథ
ప్రతాపరుద్రస్యసేవాంత్యజసిచెత్త్యజ | అరణ్యగృహమె
ధిన్యారీతిరభ్యస్యతేసుయా || అత్రానిష్టభూతంప్రతాపరు
ద్రపాదసేవాత్యజసంతద్రిపుకామిన్యావిధీయతే | సవిధీగమ
పపద్యమానఅభాసేవర్యవస్యతి | అరణ్యగృహమెధిన్యారీతి
రభ్యస్యతేత్వత్వనేనాధ్యాభాసవివోచబృంహితః || ౬౦ || అథ

—* వ్యాజస్తుత్యలంకారః *—

గమ్యప్రస్తావాద్వాజస్తుతిరుచ్యతే || నిందయానాచ్యయా
యత్రస్తుతిరేవావగమ్యతే | స్తుత్యావాగమ్యతేనిందావ్యా
జస్తుతిరసామతా || యత్రనిందాకథనముఖేనస్తుతిర్గమ్యతే
ఏకాసామయత్రచస్తుతిముఖేన నిందాగమ్యతే సాద్వివేయా
వ్యాజస్తుతిః ||*|| క్రమేణయథా || కాకతీయవిభోఃకీర్త్యాకిం
వాద్యధవళీకృతం | యత్తదియారివక్త్రేషుదృశ్యతేకాలిమా
మహా || ౬౧ || స్తుత్యానిందాయథా || ప్రతాపరుద్రస్యపతేర
హయాసాహసీకాద్విమః | యద్విశంతుషదధీశైలానానో

యాస్తుత్యావావాచ్యయాప్రమాణాంతరబాధితస్వగూపయా యథా
క్రమంస్తుతిర్నిందావాగమ్యతేసావ్యాజేనవ్యాజరూపావాస్తుతిరితి ద్వి
విధావ్యన్వధావ్యాజస్తుతిరిత్యర్థః || కాకతీయేతి || విశేషనిషేధేశేషాభ్య
నుజ్ఞానమిన్యాయేనారివక్త్రేవ్యతిరిక్తంవిశ్వంకీర్త్యాధవళీకృతమితి నిం
దయాస్తుతిర్గమ్యతే || ౬౧ || ప్రతాపేతి || అత్రశత్రూణాంసాహసప్రశం

సయాభీరుత్సంవ్యజ్యతే || 20 || స్తుతిప్రసంగాద్వాజస్త్యనంతరమ
ప్రస్తుతప్రశంసామాహ అథేతి || యద్యప్యప్రస్తుతమప్రస్తుతత్వాదేవ
నకథనీయంతథాపిప్రస్తుతార్థప్రతీత్యర్థత్వాదవిరోధః- అత్రగమ్యగమక
యోఃప్రస్తుతాప్రస్తుత యోర్నియామకం సంబంధమాహ సామాన్య
తి || అదిగ్రహణాత్సామాన్యవిశేషభావః కార్యకారణభావశ్చగృహ్యతే -
తేషామేవాధ్ధాంతరప్రతీతిహేతుత్వాత్ - తేన సామాన్యంవిశేషః కా
ర్యంకారణంసరూపంచప్రస్తుతంస్వస్వప్రతియోగినో ప్రస్తుతస్యకథనా

హంతిసమంతతః || 20 || అథగమ్యత్వప్రస్తావాదప్రస్తుతప్ర

— ❀ అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః. ❀ —

శంసోచ్యతే || అప్రస్తుతస్యకథనాత్ప్రస్తుతంయత్రగమ్యతే ||

అప్రస్తుతప్రశంసేయంసారూప్యాదినియంత్రితా || యత్ర

సారూప్యేణ సామాన్యవిశేషభావేన కార్యకారణభావేనచా

ప్రస్తుతకథనా త్ప్రస్తుతప్రతీతిస్త్రాప్రస్తుతప్రశంసా ।

అప్రస్తుతాత్ప్రస్తుతప్రతీతిత్వేనసమాసోక్తివ్యావృత్తిః ।

నచకార్యతాకారణప్రతీతావనుమానావిచ్ఛాదశంకా || అ

నుమానాలంకారే ప్రత్యాయ్యప్రత్యాయకయో ర్ద్వయో

రపిప్రాకరణికత్వాభ్యుపగమాత్ । అనెనపర్యాయోక్తస్య

వ్యావృత్తిరపి । నచాయంధ్వనిః ప్రతీయమానస్యవాచ్యపి

ధ్వంగత్వాత్ ||*|| తత్రసారూప్యేణయథా|| ఆశానుప్రశ

త్ప్రతీయతత్కేవంచాప్రస్తుతప్రశంసాభేదాః || నచేయంసమాసోక్తిస్త

ద్విపర్యయేణప్రవృత్తిరిత్యాహ అప్రస్తుతాదితి || కార్యతాకారణప్రతీ

తిభేదస్యానుమానేతర్హావం వారయతి || నచేతి||అతఏవపర్యాయోక్త

వ్యావృత్తిరపీత్యాహ అనేనేతి || తత్రప్రభయోఃప్రకృతత్వాదితిభా

వః||వ్యంగ్యమత్రాలంకార్యమతటిహా నచేతి || తత్రహేతుమాహ ప్రతీ

యమానసేయతి || వాచ్యసిద్ధ్యంగత్వాత్ అప్రస్తుతస్యవాచ్యత్వమేవా

య్యుక్తమితి కృత్వా ప్రస్తుతంప్రతీయమానంతత్సాధనత్వేనోపకరోతీతి

వాచ్యసిద్ధ్యంగంనానుగుణీభూతవ్యంగ్యంసప్రధానమతోన ధ్వనిరితిభా

వః ॥*॥ తత్ర సాదూప్యేనోదాహరతి ఆశాస్వతి ॥ ప్రశమితవాసనోద
యేభ్యోనివర్తితపరిమళ ప్రచారేభ్యోజర తరుభ్యోజీర్ణవృక్షైభ్యః ॥ అ
త్రాప్రస్తుతభ్రమరవృత్తాంతేనప్రస్తుతప్రతాపదుర్ద్రవృత్తాంత సాను
స్యేణప్రతీయతే- సాధర్మ్యేణేదముదాహరణం- వైధర్మ్యాదిబంధనా
ప్రస్వస్యతోద్రష్టవ్యాః॥౭౧॥ యశస్విసీతిఅత్రాప్రస్తుతరాజసామాన్య
మితవాసనోదయేభ్యః కింలబ్ధంభ్రమరగణైర్జర తరుభ్యః ॥
పున్నాగోనవనసారభప్రసూనై రామోదందిశతి నివాస
మారభధ్వం ॥ అత్రభ్రమరవృత్తాంతేనాప్రస్తుతేనసర్వాస
సంపూర్ణ విభవానుర్విశ్వరాన్నిహాయ సకలగుణపరిపూర్ణః
సర్వజనానందీప్రతాపదుర్ద్రవీకవీచసర్వేషాం విదుషాం స
వ్యతిప్రస్తుతంప్రతీయతే॥౭౨॥సామాన్యాద్విశేషప్రతీతిర్య
థా ॥ యశస్విసీపక్షభవస్యసృష్టిగుత్పదయిత్రీన్మవశేఖరా
ణాం తత్త్వలనాల్లాలనభాగ్యయోగ్యోజాతస్మి రాష్ట్రభ్యమ
లోకవీచః ॥ అత్రప్రతాపదుర్ద్రవ్యగుణమహత్వైప్రస్తుతే
సామాన్యమభిహితం ॥౭౩॥ విశేషాత్సామాన్యప్రతిపత్తిర్య
థా॥ దంతుమణావిణపెంఖితి నిభణితి వంతు సకోడిహలా
ని పరిసాసరినింపసతి వణివికిరిసిసింతి ॥ఛాయా॥ ద్రష్టు
మనానిపినవశ్యతినభ్యణితివక్తుంసకాచూహాలాపి ॥ స్వర్గాశ
యాసినస్పృశతివనితాయాఃకిన్వశీసృష్టిః॥ అత్రముద్ధానాం
సవసంఘమేమహతీలజ్జేతిసామాన్యైప్రస్తుతేవిశేషాభిహితః ॥
౭౩॥ కార్యతాగ్రణప్రతీతిర్యథా ॥ గాథాభివార్ణవాబా
తానీచాభివమహోద్రయఃమహిమవతరత్యస్మి నాకతీయకు
లేశ్వరే ॥ అత్రార్ణవాదీనాంగాథత్వాదిభిఃకార్యభూతైర
వృత్తాంతపక్షసయా ప్రస్తుతరాజవిశేషప్రతాపదుర్ద్రగుణమహిమ ప్రతీ
తిః ॥౭౪॥ దట్టమణావీతి ॥ అత్రదర్శనాద్యుత్కంఠాయామప్యదర్శనాదీ
నామప్రస్తుతానాంలజ్జావిశేషాణాముక్త్యా ప్రస్తుతలజ్జాసామాన్యప్రతీ
తిః - లజ్జాకార్యాణాంలజ్జాత్వమాపచారికం ॥ ౭౩ ॥ గాథాభి ॥ అ

త్రా ప్రస్తుతార్ణవ గాధాది కార్యవర్ణనయాప్రస్తుత ప్రతాపరుద్ర
గాంభీర్య ప్రతీతిః || 23 || ప్రతాపేతి || అత్రాప్ర
స్తుతకారణవర్ణనాత్ ప్రస్తుతకార్యప్రతీతియోజయతి అత్రేతి || అత్ర
వాచ్యస్యసంభవాద్యుపాధివశాచ్ఛేదాంతరాణి స్వయమూహనీయా
నీత్యాహ || వాచ్యేతి || వాచ్యస్యసంభవేప్రాచీనాన్యేవోదాహరణాని ||
అసంభవేతు || కస్త్యంభోఃకథయామి దైవహతకంఠాంబుద్ధికాకోటకమి

ప్రస్తుతైఃకారణభూతంప్రతాపరుద్రగాంభీర్యాది ప్రతీయ
తే || 23 || కారణాత్కార్యప్రతీతిర్వధా || ప్రతాపరుద్రస్యవ
త్తేర్ధనిత్రీకల్పశాఖనః । జాతాషయిక్మపాదృష్టిఃకింవావిస్త్ర
యసేనఖే || అత్రకథమీదృశమహావిభవభాజనమధునాభవ
సీతికార్యంవృచ్ఛతే సవిస్త్రయాయసుహృదే కారణభూతా
ప్రతాపరుద్రకృపాదృష్టిరభిహితా । వాచ్యసంభవాసంభ
వోభయభూషతయా యథాసంభవంభేదాః స్వయంరక్ష

— పర్యాయోక్తాలంకారః —

వ్యాః || 24 || గమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యాయోక్తముచ్యతే || కా
రణంగమ్యతేయత్రప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్ । ప్రస్తుత
త్వేనసంబంధంతత్పర్యాయోక్తముచ్యతే || యత్రప్రస్తుతస్యై
వకార్యస్యవర్ణనాత్ప్రస్తుత మేవకారణంగమ్యతే తత్పర్యా
యోక్తం ||*|| యథా || ప్రతిభూపాలశుద్ధాంతద్వికాసాస్వ
జిహూసరాః । ప్రత్యుశయంతిగాత్రాణికాకతీయవమూచ
రాః || అత్రరిపునగరీద్వికావారివిహారేణ ప్రతాపరుద్రవ

త్యాదా వచేతనేన సహ ప్రశోత్తరికానుపపన్నేతివాచ్యస్యాసంభ
వః-ఎవమన్యదప్యదాహర్యం || 24 || కారణంగమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యా
యోక్తంలక్షయతి కారణమితి || ప్రస్తుతాదిత్వేతదప్రస్తుతప్రశంసావ్య
వచ్ఛేదార్థం-పర్యాయేణకార్యాదిన్వారాప్రతీయమానస్యకారణస్యవర్ణ
నంపర్యాయోక్తమిచ్ఛార్థః ||*|| ఉదాహరతి ప్రతిభూపాలేతి || శుద్ధాంత
ద్వికాసస్వంతఃపురక్రీడాపుష్కరిణీసు || అత్రప్రస్తుతకార్యకథనాత్ప్ర

స్తుతస్యైవకారణస్యప్రతీతియోజయతి అత్రేతి ॥ ౭౬ ॥ స్ఫుటప్రతీయ
మానానంతరఃస్ఫుటప్రతీయమానం ప్రతీపాలంకారంలక్షయతి అత్ర
పత్తితి ॥ ఉపమేయేనైవోపమానకాద్యేసిద్ధికిహర్థముపమానమిత్యాత్మేప
ఎకంప్రతీపం - యత్రసిద్ధోపమానస్యనికర్తాధముపమేయత్వేప్రేక్ష్యద్వి
తీయం-ఉభయత్రాప్యవసేయస్యోపమాన ప్రాతికూల్యాత్ ప్రతీపవ్య
వదేకః ॥ * ॥ కీర్తాపితి ॥ అత్రకీర్తయేవచంద్రభారోన్మహానాద్యర్థశ్చం

మూచరకర్తృకేణకార్యభూతేన సమరప్రారంభ ఏవస్వ
పురాణివిహాయపరాయితాః ప్రతిస్పృశాభిలికారణం ప్రతీయ

— ❁ — ప్రతీపాలంకారః. — ❁ —

తే ॥ ౭౭ ॥ అథప్రతీపం ॥ అత్రేవఉపమానస్యకైమధ్యకే
నకథ్యతే | యదోపమేయస్యాన్యత్వంతత్ప్రతీపముదాహృ
తం ॥ యత్రఉపమేయస్య లోకోత్తరత్వాదుపమానాత్మే
పఃక్రియతేతదేకం ప్రతీపం | యత్రోపమేయస్యోపమాన
త్వంకల్ప్యతేతద్వితీయం ॥ * ॥ అన్యాయథా : కీర్తాప్రతాప
దుద్రస్యవిలసంత్యాందిగంతరే | కిమర్థముదయత్యైవనిర్లజ్జశ్చ
శలాంభనః ॥ ౭౮ ॥ ద్వితీయంయథా ॥ కాకతీయకులలక్ష్మీపతిరే
పనసంశయః | అనెనకథమల్పజ్ఞైస్తుమేరురుపమీయతే ॥ ౭౯ ॥

— ❁ — అనుమానాలంకారః. — ❁ —

అథతర్కన్యాయమూలాలంకారానిరూప్యంతే ॥ సాధ్యసాధ
ననిర్దేశిత్యనుమానముదీర్యతే ॥ రూపకహేతుకత్వేనకలార్క
ప్రతిశ్యర్థః ॥ ౮౦ ॥ కాకతీయేతి ॥ అత్రోపమానత్వేనప్రసిద్ధస్యనుమేరో
ర్వికర్తాధముపమేయత్వంకల్పితం- కాకతీంద్రస్యోపమానత్వేవివత్ప్ర
యోజికా ॥ ౮౧ ॥ అథానుమానాద్యలంకారవర్గముధికరోతి అథేతి ॥ త
తాపిప్రాధాన్యాననుమానమాదౌలక్షయతి సాధ్యేతి ॥ వ్యాపకస్య
భక్తియోగవ్యవచ్చేదసాధ్యం పక్షధర్మత్వం సపత్యేనత్వంవివత్సా
ద్యావృత్తిరిత్యేతదాగ్రపత్రయసహితోహేతుసాధనం యత్రసాధ్య
ప్రతీతయేసాధనంనిర్దిశ్యతేసోనుమానాలంకారప్రతిశ్యర్థః ॥ తర్కానుమా

నవైలక్షణ్యందర్శయతి రూపకహేతుకత్వేనేతి || ౧౭ || ఉదాహరతి రజో
ధూమశ్చతి || యాత్రైవశుచిసమయిషాభూసోగ్రీష్టశ్చత్యర్థః - అత్ర
కోగ్రీధాగ్నోపాధ్యేరజోధూమః ఖడ్గభువఃస్ఫులింగాశ్చలింగం సర్వసం
ప్రతిపన్న రూపత్రయసంపన్న యోధూమాగోష్ఠ్యరూపకగర్భత్వాదను
మానాలంకారత్వం || ౧౮ || అనుమానప్రసంగాత్తదనంతరంకావ్యలింగ
మాహ హేతోరితి || వాక్యార్థహేతుకంవిశేషణగత్యావదార్థహేతుకం
వాక్యలింగంద్వివిధమిత్యర్థః - కావ్యగ్రహణంతరంనవైలక్షణ్యార్థం -

నుమానవైలక్షణ్యం || ౧౭ || యథా || రజోధూమస్సేనావ్యతికర
భవోయత్ప్రసరతిస్ఫులింగాద్యశ్చంతే భటఘటితకాయై
కభువః | తతోఽన్యాయాత్రాశుచిసమయజోరుద్రస్యవతేః
ప్రభూతఃకోపాగ్నిర్దహారిపుభూపాలనః || ౧౮ || అథకా

—❀— కావ్యలింగాలంకారః. —❀—

వ్యలింగం || హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృ
తం || యత్ర హేతుర్వాక్యగతత్వేనపదగతత్వేనవాప్రతిపా
ద్యతేతత్కావ్యలింగం || యథా || ప్రతాపరుద్రశ్చత్యేషాకాపి
పంచాక్షరీశుభా | హృదియాంబిభ్రాత్రోభూపాలనీకుర్వంతి
సంపదః || అత్రవాక్యార్థగతోహేతుః || ౧౯ || పదార్థగతో
యథా || స్థానాపిభూభృతాంఘాలలిపిరుచ్ఛ్వసితాపునః | ప్రతా
పరుద్రజేవాంఘ్రీనఖజ్యోత్సాన్నమృతోక్షితా || అత్రపూ
ర్వంపరిష్టానాయూభూపాలఘాలలిపేః పునరుచ్ఛ్వాసే ప్ర

తేనవ్యాప్తిపక్షధర్మతాదయోనక్రియంతగతిరుచకః - అతఏవానుమానా
దస్యవైషమ్యమితిలభ్యతే || ౨౦ || ప్రతాపేతి || అత్రసంపత్వశీకరణేవాక్య
థైప్రతాపరుద్రపంచాక్షరీప్రాశస్త్యలక్షణోవాక్యార్థోహేతుః || ౨౦ ||
స్థానేతి || అత్రశత్రుభూపాలఘాలలిపేః పునరుచ్ఛ్వాసేనరేంద్రసఖ్యో
త్సాన్నమృతోక్షితత్వపదార్థోహేతుః || యత్రనఖజ్యోత్సాన్నమృతోక్షిక
త్వాదితిత్వతలాదిశిరసగుతయాపదార్థస్య హేతుత్వేనోపాదానేవాక్య
ర్థహేతుకేహేతుత్వప్రతిపాదకయచ్ఛబ్దాదిప్రయోగేచనాలంకారః - త

దాహేతు హేతుమద్భవస్య లోకిక త్వేన విచ్ఛిత్తిని శేషభావాత్ - య
త్ర రూపా త్రస్య హేతుత్వం యథోదాహృతే విషయే తత్ర సకల్పి ద్విరోధ
ఇతి సర్వస్వ రహస్యం-తదేతన్ననసినిధాయాహ || తస్య విశేషణగతత్వా
త్పదార్థగతత్వోక్తిరితి || ౮౦ || క్వచిత్కావ్యలింగసామ్యత్వదనంతర
మథ్థాంతరన్యాసం లక్షయతి కార్యేతి || వ్యావర్తేయత్రేతి || ప్రకృత
సమర్థనమితి సమర్థనార్హత్వేనాభిహితస్య ప్రకృతస్య యత్సమర్థనము
పాదానంతప్వపూర్వత్వేన ప్రతీతి రిత్యనుమానవ్యవచ్చేదః - సమర్థ్యస
మర్థకభావే సమానేపి తాటస్థ్యేన హేతుత్వాత్కావ్యలింగాచ్చేదః || న

తాపదుర్దనరేంద్రనరణనఖచంద్రికాసేచనం హేతుః | త
స్య విశేషణగతత్వాత్పదార్థగతత్వోక్తిః || ౮౦ || అథాథ్థాంత

— అథ్థాంతరన్యాసాలంకారః —

రన్యాసః | కార్యకారణసామ్యాన్యవిశేషణాం పరస్పరం సమ
ర్థనం యత్ర సోధ్ధాంతరన్యాస ఉదాహృతః || యత్ర కార్యకా
రణభావేన సామ్యాన్య విశేషభావేన చా ప్రకృతసమర్థనం క్రి
యతే సోధ్ధాంతరన్యాసః || * || కార్యకారణభావేన యథా ||
భూషాః ప్రతాపదుర్దనస్య నతాభవతతోన్నతాః | ఉన్నతా
న్నమయ త్యేవ నతానున్నమయన్యపి || అత్ర ఫలరూపేణోన్న
త్యేసనమిత్య కారణం సమధిశతం || ౮౧ || సామ్యాన్యాన్యవిశేష
సమర్థనం యథా || ఉద్వేజితాదుర్దనరేత్వరస్య రణాపదా
ను తాటస్థ్యేన హేతుత్వం సామ్యాన్యవిశేషభావవిషయ - నతు కార్యకారణ
భావే అతస్తత్ర కాగతి రితి చేల్లక్షణాంతరమస్తు యథా యోగమన్యత్ర
వాంతర్భవత్వేతి సమాధేయం- తదుక్తంచక్రవర్తి నా || అప్రతీతప్రతీతౌ
ప్యాదనుమానవ్యవస్థితిః | పదార్థాద్వాదభవాక్యాధ్ధాన్నిదైశేసత హేతు
తః సమర్థనం ప్రతీతస్య కావ్యలింగద్వయం మతం | భవేదధ్ధాంతరన్యాస
స్తాటస్థ్యే హేతుభావతః | కార్యకారణభావేతుతస్యోక్తం లక్షణాంతర
మితి || * || ఉదాహరతి || భూషా ఇతి || కార్యేణ కారణసమర్థనం యోజయతి
అత్రేతి || ౮౧ || ఉద్వేజితా ఇతి || రణైరేవాపదానై రమృతకర్మభిః || సామ్యా

న్యేనవిశేష సమర్థత ఇత్యాహ అత్రభీతస్యేతి ||౮౩|| దుష్టోపీతి|| అత్ర
విశేషేణ సామాన్య సమర్థనంయోజయతి అత్రప్రతాపేతి || కారణేనకా
ర్యసమర్థనంకావ్యలింగం తర్హితత్వానోద్దాహృతమిత్యాహ కార్యే
తివైధర్మ్యాశ్రయణేషడ్భేదాద్రుప్తవ్యాః ||౮౪|| తర్హిపరిశుద్ధబుద్ధేరే
వ మీమాంసాయా మధికారాత్తన్మూలానంతరమేతన్మూలానాం ప్రస్తా

నైః ప్రతిపక్షభూషాః । విభ్యత్యమిచిత్రమచేతనేభ్యోభీత
స్యసర్వంభయకారినూనం || అత్రభీతస్యసర్వంభయకారితి
సామాన్యమచేతనేభ్యో రిపుభూషాభిభ్యతీతివిశేషం సమర్థ
యతి||౮౩|| విశేషాత్సామాన్యసమర్థనంయథా । దుష్టోపిమ
హతాంసంగాద్భవత్యేవహిసజ్జనః । ప్రతాపరుద్రమభ్యేత్య
కలిఃకృతయుగాయితే||అత్రప్రతాపరుద్రసంగతిమహిమ్నా
కలిఃకృతయుగసదృశ ఇతివిశేషేణసామాన్యసమర్థనం || కా
ర్యకారణభావేపి కారణాత్కార్యసమర్థనం కావ్యలింగంత
ర్హితమితత్వోద్దాహరణం । అతఃప్రకారత్రయమథానంతరన్య
సస్య ||౮౪|| తర్హిన్యాయమూలాటంకారానంతరంచాక్య

—* యథాసంఖ్యాలంకారః *—

న్యాయమూలాటంకారానావ్యంతే । ఉద్దిష్టానాంపదార్థా
నాంపూర్వంపశ్చాన్యథాక్రమం । అనూదేశోభవేద్యత్రత
ద్యథాసంఖ్యమివ్యతే || యత్రయోనక్రమేణోద్దిష్టాఃపదార్థా
స్తేనైవక్రమేణానూద్దిశ్యంతేతత్రయథాసంఖ్యాలంకారః ||
*|| యథా|| గాంభీర్యమాన్నత్యమనర్గళత్వంప్రతాపరుద్ర
సమవేక్ష్యథాతా । అంభోనిభిష్వద్రుషుదిగ్గజేషుసృష్టింప్ర

పశ్యత్యాహ తర్హేతి||యథాసంఖ్యంలక్షయతి ఉద్దిష్టానామితి||పూర్వంని
ద్దిష్టాఉద్దిష్టాఃపశ్చాన్నిదేశోనూదేశః- తేనాత్రపూర్వపశ్చాత్పదేష్సుటా
ద్దేవ్యావష్టేయత్యేతి || ఆగ్నేయాదీనామగ్నేరహందేవయజ్ఞయేత్యా
ద్యనుమంత్రణమంత్రవద్యతోద్దిష్టక్రమేణానూదేశస్సయథాసంఖ్య
ాలంకారత్యభిధానే||*||గాంభీర్యమితి || సముద్రాదిభౌతికమస్యగాంభీ

ర్యాదికమితిభావః - గాంభీర్యాద్యుద్దిష్టక్రమేణసముద్రాదీనామనుజే
శాద్యథాసంఖ్యాలంకారః-క్రమాలంకారోయమితికేచిత్ ||౮౫|| వాక్య
విదామథాపత్తిశ్చన్యాయఇతికృత్వా సంప్రత్యథాపత్తిలక్షయతి ఏక
స్యేతి||యత్రైకస్యవస్తునఃకస్యచిదర్థస్యభావాన్నిష్పత్తైః- కిముతైవకై
ముత్యం-చాతుర్వణ్యవిత్వాత్స్వార్థేష్యజ్ఞప్రత్యయః - తస్మాద్యయతః
అస్యద్వస్తువస్తుంతరమావతేత్ సాలథాపత్తిస్సాన్నిధిత్యర్థః || వ్యాచ
ష్టేయత్రైతి || యథాదండభటుణాదపూర్వభటుణమథాదాపతితంతద్వ
యానైకఫలామమస్త || ౮౫ || ఏకస్యవస్తునోభావాద్యత్

అర్థాపత్త్యలంకారః.

వస్తుస్యథావతేత్ | కైముత్యన్యాయతస్సాన్యదధాపత్తి
రలంక్రియా || యత్రకస్యచిదర్థస్యన్నిష్పత్తై తత్సమానన్యా
యాత్రైకముత్యేనాథాంతరమావతతిసోధాపత్తిరలంకారః||న
చాత్రానుమానశంకా-కైముత్యన్యాయసంబంధరూపత్వాత్||
*|| యథా || సమంతాదుద్వైర్వివిధహయథాటి కలకలై
ర్జగత్సాంకా మన్నవ్యజ్ఞవిధురస్సేవణవతిః | మనాకోగ్రి
ధోదందమ్భుమితిమితితరుద్రన్యతౌన్యపాణామన్యేషాం వి
భవితరుషాంకైవగణనా ||౮౬|| అపిచ|| త్రైలోక్యసారోపిను
వర్ణశైలః ప్రతాపరుద్రేణన్యపేణతుల్యం | తులాంసమానో
భుమపూర్ణఎవమహీభృతాంకాగణనెతరేషాం|| అత్రప్రతా

త్రైలోక్యచిదర్థస్యన్నిష్పత్తై తత్సమర్థ్యరూపాత్సమానన్యాయా దధాంత
తరమావతతిసోధాపత్త్యలంకారఇత్యర్థః - అతవివసర్వస్వసూత్రం -
దండాపూర్వక యాథాంతరాపతనమథాపత్తిరితి || అనుమానాంతర్భా
వంవారయతి నచేతి ||*|| ఉదాహరతి సమంతాదిలి|| అత్రప్రాకరణిక
స్సేవణవతివృత్తాంతో నృపాంతరవృత్తాంత మప్రాకరణికమాక్షివతి ||
౮౬||త్రైలోక్యేతి||తులాంసాదృశ్యంమహీభృతాంరాజ్ఞామద్రీణాంవ-
అత్రాత్యైష్యాత్యైవకయోరుభయ మహీభృద్వృత్తాంతయోరప్రాక
రణికత్వం - మహీభృతామిత్యత్రజ్ఞేహోవిశేషః - ఎవమప్రాకరణికస్య

ప్రాకరణికాయే పేపుదాహార్యం ||౨౭|| పరిసంఖ్యాంలక్షయతి ఏకస్యే
 తిష్ఠిస్యవస్తువోనేకతైక్రికదాయుగపత్వాస్తావన్యతో నివృత్త్యర్థమేక
 త్రనియమనంపరిసంఖ్యాత్వర్థః - ఏతేనవిధిరత్యంతమప్రాప్తే నియమః
 పాక్షికేసతి - తత్రచాన్యత్రచప్రాప్తేపరిసంఖ్యాతీయతఇతిమీమాంస
 కోక్తనియమపరిసంఖ్యయోర్ధేదోనాలంకారికైరంగీకృతఇతివ్రష్టవ్యం -
 పరివర్జనకపృథివ్యర్జనన మత్రచిత్సంఖ్యానం వర్జనీయత్వేనగణనం
 పరుద్రాపెక్షయా మెరావప్యసాశేన్యేషాం మహీభృతా
 మథావసారత్వంకై ముత్యాదావతతి ||౨౭|| ఏకస్యవస్తునః

—❀— అథపరిసంఖ్యాలుంకారః. —❀—

ప్రాస్తావనకతైక్రికదాయది । ఏకత్రనియమస్సాహిపరిసం
 ఖ్యానికద్యతే॥ యతైక్రికంవస్తుయుగపదనకత్రసంఖ్యావ్యమా
 నం ఏకతైక్రికనియమ్యతే సాపరిసంఖ్యా ॥ సాప్రథమంద్వి
 విధా ప్రశ్నపూర్వికాతదన్యథాచేతి ॥ తయోర్ద్వయోర్ద్వ
 ర్జనీయస్యశాబ్దత్వార్థత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యేచాతుర్విధ్యం ॥
 * ॥ తత్రశాబ్దవర్జనీయాప్రశ్నపూర్వికాయథా ॥ కింమండ
 నంత్రిలోక్యాః కాకతితిలకోనహేటకక్షీతిభృత్ । స్తోతవ్యఃక
 స్సునియాంరుద్రనరేంద్రోనమందరఃక్షీతిభృత్ ॥ ౨౮ ॥ అ
 ర్థవర్జనీయాప్రశ్నపూర్వికాయథా ॥ కింవాయో మువితానం
 లోకానాంకాకతీయకులకీర్తిః । కింసాఖ్యంవసుమత్యారుద్రన
 రేంద్రస్యభుజవాసః॥౨౯॥అప్రశ్నపూర్వికాశాబ్దవర్జనీయా
 యథా॥రాగోధయైవవిషయసుఖసంగతిస్సత్సభాయాంనస్త్రీ

పరిసంఖ్యాత్వస్వధేయం ॥ తస్యోవిభాగమాహాసేతి ॥ తయోరితిప్రశ్న
 పూర్వికాప్రశ్నపూర్వికయోరిత్యర్థః ॥ * ॥ త్రమేవోదాహరతి కిమితి॥
 అత్రమండనత్వేనప్రాప్తయోః కాకతీంద్రకనకాచలయోః కనకాచలం
 కంతోక్త్యావర్జయత్వాకాకతీంద్రీనియమనాచ్ఛాబ్దవర్జనీయాప్రశ్నపూ
 ర్వికాపరిసంఖ్యాత్వర్థః-ఏవముత్తరత్రాపిత్రష్టవ్యం ॥౩౦॥ కింవేతి ॥ అ
 త్రవజనీయస్యచంద్రికాదేరార్థత్వం॥౩౧॥రాగఇతి॥అక్షేమ్యతే ॥ అ

త్రవిషయసుఖాదివర్జనీయంశాబ్దంప్రశస్తృనాస్తే || ౯౦ || భూరేవేతి || స
స్వగ్రాదిరిత్యార్థ వర్జనీయాప్రశస్తరహితాపరిసంఖ్యా || ౯౧ || టొణీమితి
బలిసత్త్వనిపాతాధే - అహిభయంసర్పభయం స్వపక్షప్రభవంభయం
చ-మహీభుజామహిభయంస్వపక్షప్రభవంభయమిత్యమరః- త్రిదివేగో
త్రభితర-ధాత్వంప్రసంగఃకులభూతుకప్రసంగశ్చ || అత్రాభ్యుచ్చయ
మాహ అలంకారస్యేతి || ౯౨ || పరిసంఖ్యాయాంప్రశస్తప్రసంగాత్తద

గోష్ఠ్యాంవ్యసనమనిశంశిశాస్త్రైసగాతౌక్తిర్యంనిత్యార్థనవ
తురతానార్థజాతెవిసోదోవిద్యాభ్యాసేనచ పరిజనెరుద్రదేవ
స్యరాజ్ఞః || ౯౦ || అర్థవర్జనీయాప్రశస్తపూర్వికాయథా || భూ
రేవభవనం దేవఃస్వయంభూరేవపార్థివః || ప్రణాపరుద్రఏవై
కశీలైవనగరీశుఛా || ౯౧ || టొణీంరుద్రనరాధీశేరక్షతిక్షతవి
ద్విషి || బలిసత్త్వస్యహిభయంత్రిదివేగోత్రభితర-ధా || అలం
కారస్యాస్యశ్లేషేణచారుత్వాతిశయః || ౯౨ || ఉత్తరాత్ప్ర

— ❁ ఉత్తరాలంకారః ❁ —

శ్చఉన్నెయాయత్రప్రశోత్తరేతథా | బహుధావనిబధ్యే
తేతదుత్తరముదీర్యతే || యత్రోత్తరాన్నిబధ్యమానాత్ప్ర
శ్చఉన్నీయతేతదేకముత్తరం | చారుత్వార్థమసకృల్లోకోత్త
రంప్రశస్త్రప్రతిపాదనపూర్వముత్తరం ద్వితీయముత్తరం ||
* || క్రమేణయథా || కిమద్యవృత్తప్రతిప్రవసుజన లోకవ్యవ

సంతరముత్తరంలక్షయతి ఉత్తరాదితి || యత్రోత్తరాదువనిబధ్యమా
నఃప్రశ్చఉన్నీయతేతదేకముత్తరం - సచేదనుమానంపక్షధర్మత్వాది
నిరైశాభావాత్ - తథాప్రశ్చపూర్వకంలోకోత్తరముత్తరంబహుధా
నిబధ్యతేతదపరంసకృచ్ఛారుత్వంనాస్తీతిబహుధాగ్రహణం - నేయం
పరిసంఖ్యా తద్వదత్రవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభావస్యావివక్షితత్వాత్ ||
* || క్రమేణోదాహరతి కిమద్యేతి || సుజనలోకవ్యవహృతాసాధుజనప్ర
సిద్ధావృత్తప్రతిధార్మికత్వాదిజ్ఞానంతవాద్యకిం - యదద్యతవచజ్ఞాతవ్యం

భవతీతిశేషః ॥ కింతదిత్యాకాంతాయామాహ ప్రభవతీతి ప్రభుర్భవ
తీత్యర్థః - ఉన్నుద్ధాపరిపూర్ణకృత్యర్థః - విశదోనిర్మలీనిరుపాధిక కృత్య
ర్థః - మహిదేవాభ్రాన్మూలాశ్చఉచ్యద్భిర్వివిధైర్విభవారం భైరైశ్వర్యవి
జృంషణైర్నుదితాః ॥ అతోత్తరాత్పూర్వోన్నయనంయోజయతి అత్రే
తి ॥ ౧౩ ॥ ద్వితీయముదాహరణి కిణ్ణిత్వతి ॥ అత్రవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకథా

మృతాయదద్యజ్ఞాతవ్యంప్రభవతియదారున్రసృపతిః ॥ తదా
రభ్యాన్నుద్ధాజయతివిశదోధర్మవిభవో మహిదేవాశ్చోద్య
ద్వివిధవిభవారంభముదితాః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రయదా
ప్రభవతితదారభ్య పూర్ణధర్మప్రతిష్ఠామహిదేవా అపితథా
విధసంతోషభాజః ॥ కిమధునాపుచ్ఛసీత్యుత్తరాత్కింప్రతా
పరుర్తరాజ్యే ధర్మప్రతిపాలనమస్తి కింసుఖినోభూనురాశి
త్యున్నీయతేప్రశ్నః ॥ ౧౩ ॥ ద్వితీయాయథా ॥ కింనుధనంకులవి
ంజాకోలాహలూసంజణైఃసహవాసో ॥ కాణాపరీవిఅసిలాకో
రాఆవీరరుందణరణా హుయా ॥ ఛాయా ॥ కింనుధనంకులవిద్యా
కోలాభస్సజ్జనెనసహవాసః ॥ కానగరీవకశిలాకోరాజావీర
రున్రనరనాథః ॥ ౧౪ ॥ వాక్యన్యాయమూలప్రస్తావాన్వకల్ప

— వికల్పాలంకారః —

ఉచ్యతే ॥ కింధేతుల్యబలయోర్వికల్పాలంకృతిర్మతా ॥ య
త్రతుల్యప్రమాణానుశిష్టయోర్విరుద్ధయోర్ద్వయో ర్యుగప
త్ప్రస్తా వికల్పా సంభవస్తత్రవికల్పః ॥ ఔపమ్యాచ్చారు
త్వం ॥ * ॥ యథా ॥ భూపాలాఃక్రియతాం మూర్ధ్నాంధను
మాంవావినమ్రతా ॥ పాదచ్ఛాయాంధ్రినాథస్యవింధ్యాద్రై
వమవివక్షితత్వా ద్భహుధాప్రశోత్తరనిబంధనా మత్తరాలంకారః ॥
౧౪ ॥ వికల్పంసంగతిపూర్వకంలక్షయతి వాక్యన్యాయేత్యాదిసా ॥ తుల్య
ప్రమాణవిశిష్టత్వా త్తుల్యబలయోరేకత్రయ్యుగపత్ప్రస్తా విరుద్ధత్వా
ద్వ్యుగపద్వ్యాసంభవేవికల్పకృత్యర్థః ॥ లౌకికవికల్పాదై వలక్షణ్యందగ్గయ
తి ఔపమ్యాచ్చారుత్వమితి ॥ * ॥ భూపాలాశ్చితి ॥ పాదచ్ఛాయాచరణ

చ్ఛాయా అన్యత్ర ప్రత్యంతపర్వతచ్ఛాయా- అత్ర శ్లేషోవిశేషః॥ లక్షణం
యోజయతి అత్రేతి ॥ ౯౫ ॥ సముచ్చయస్య సంగతిమాహ వికల్పేతి॥
లక్షణమాహ గుణేతి ॥ వ్యాచక్షే యత్రేతి ॥ యత్ర గుణానాం క్రియా
ణాంచ వ్యస్తానాం సమస్తానాం వాయుగపదవస్థానం ససముచ్చయాలం

ర్వానిషేవ్యతాం ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రై ప్రభవతి రాజ్ఞాం సం
ధివిగ్రహభ్యాంతుల్య బలప్రమాణాభ్యాం శిరోనమనధనుర్న
మనెయుగపదవప్రాప్తై తమోర్విరుద్ధత్వా ద్యౌగపద్యాసం

— సముచ్చయాలంకారః —

భవేతిల్పః ॥ ౯౫ ॥ వికల్పప్రతిపక్షభూతః సముచ్చయోనిభూ
ప్యతే ॥ గుణక్రియాయాగపద్యం సముచ్చయఉదాహృతః ॥
యత్ర గుణానాం వైమల్యాదీనాం క్రియాణాంచ దర్శనాదీ
నాం యుగపదవస్థానం తత్ర సముచ్చయాలంకారః ॥ ౯౬ ॥ య
థాప్రతాపరుద్రనృపతౌభద్రాసనముపేయపి । సతాం
ప్రసన్నం హృదయమసతాం కలుషం మనః ॥ ౯౭ ॥ క్రియాస
ముచ్చయోయథా ॥ పెంఞ్చిత్తమణిదోపవిసత్తమలణోఅగ
లత్తమాణోఅ ॥ ఘుంఞ్చిత్తమణిఅనుంఞ్చిత్తమణివిదఉవహసహిఆఁ ॥
ఛాయా ॥ పేక్షితేతమాంసరేంద్రోప్రవిశతి మదనశ్చగళతి
మానశ్చ ॥ ఘూర్ణతేమనశ్చకూన్యఃకిమేతత్పశ్యతసఖ్యః ॥ ఎ
తేభిన్నవిషయత్వేఉదాహరణే ॥ ౯౮ ॥ ఎకవిషయత్వేయథా॥
తైత్రిలోక్యప్రథమానకీర్తి మహితశ్రీవీరగుర్రప్రభోః సేవా
ద్గంధిరయత్సుకాకతిపురే భూపేమతద్యోపి తః । ద్వారం
యంతివిలోకయంతిపురతో నిశ్వాసమాతన్వతే చుష్కంతి

కారిత్యర్థః ॥ ౯౯ ॥ విషయభేదేన గుణసముచ్చయముదాహరతి ॥ ప్రతాపే
తి ॥ ౧౦౦ ॥ తదైవక్రియాసముచ్చయముదాహరతి ॥ పేష్క-కుతి ॥ ౧౦౧ ॥ విష
యభేదాభావేన క్రియాసముచ్చయముదాహరతి ॥ తైత్రిలోక్యేతి ॥ తద్యో
పి తః పోషి తభ్యర్థకాః - ఉత-ంతయాద్వారం యంతి పురతో విలోక
యంతి యావద్దృష్టిః ప్రసరతీతి భావః - నిశ్వాసమాతన్వతే తేప్రియమద్య

ష్టాచింతమేతిభావః - జ్వరేణశుక్లవృంతముహ్యంతిజడీభవంతిఇతికర్తవ్య
తామూఢమనసోభవంతీత్యర్థః-యద్వామోహమూర్ఖయోస్సంచార్య
వస్థాభేదేనభేదః-అత్రావస్థానామవివక్షితఃక్రమః ॥ ౯౮ ॥ గుణక్రియ
యోస్సానుష్టేనసముచ్చయమాహ దేవఇతి ॥ మాద్యద్వంతిత్యాదీనివ
త్వారిప్రయాణక్రియావిశేషణాని-అత్రకంపఃక్రియా - అన్యేగుణాః॥
౯౯॥ సముచ్చయత్వసామ్యాద్ద్వితీయసముచ్చయం లక్షయతి ॥ ఖలేక
పోతేతి ॥ పురాకిలకుత్రచిత్తలేలుబ్ధకేనప్రసారితేజాలేచిత్రస్త్రినోనామ
కశ్చిత్-పోతరాజఃసపరివారోధాన్యలోభాదాగత్యబద్ధః - పరస్పరంశుం

ప్రలపంతియాంతితనుతాంముహ్యంతి మూర్ఛంతివ ॥ ౯౮ ॥
గుణక్రియాసామస్తేనయథా ॥ దేవేకాకతివీరదుద్రన్యవ
తౌజైత్రప్రయాణోస్తుభేమాద్యద్వంతిచలత్పదాతివిచలద్వా
జిప్రథావద్రథం ॥ విచ్ఛాయాననమాకులాక్షముదయతాగ్ర
ర్వ్యూమావిర్భవతోంవం భ్రామ్యతిసర్వతః ప్రతివనం ప్ర
త్యర్థిభూభృద్గః॥౯౯॥ ఖలేఖపోతన్యాయేనబహూనాంకా
ర్యసాధనే ॥ కారణానాంసముద్యోగస్సద్వితీయస్సముచ్చ
యః ॥ యత్రైకంకార్యంసాధయితుమహమహమికయాబ
హూనాంకారణానామద్యమః సోపిసముచ్చయవీవ యుగ
వదనేకేషామవస్థానాత్॥యథా ॥ శుభ్రీయశశ్శౌర్యమహ

త్రయిత్వా సర్వేపిసంభూయజాలేనసహజాద్దీయ లుబ్ధకాదృశ్యతాం
గత్వాకుత్రచిత్పదేశేషీరణ్యకనామ్నో మూషికరాజాన్మిత్రాత్పా
శచ్ఛేదంలబ్ధ్వాసపరివారస్సృగృహంప్రవిష్ట ఇతివంశతంత్రకథాంశున
సినిధాయాహ ఖలేకపోతన్యాయేనేతి ॥ యథాపాశచ్ఛేదంప్రతిసర్వే
షాంకపోతానామద్యమః ఏవంకస్యచితార్కార్యస్య సాధనే బహూనాం
కారణానామద్యమేసోపిసముచ్చయవీవేతి ॥ వ్యాపష్టేయత్రేతి ॥ అహ
మహమికావ్యాఖ్యాతా ॥ సముచ్చయత్వేహేతుమాహ యుగవదితి ॥ అ
వైవ్యవతతరమితిసంజ్ఞాంతరం-తదుక్తం - తత్స్నిగ్ధిహేతావేకస్త్రియా
త్రాన్యత్తత్సారంభవేదితి ॥ ఉదాహరతి శుభ్రీమితి ॥ సద్యోగేచేదము

దాహరణం-శుభ్రత్వేనశోభనస్వయశసోలోతోత్తర రీతిసంపాదనేశౌ
ర్యమహత్త్వాదినా శోభనేర్వృత్తాదిభి స్సముచ్చయాత్ ॥ చుర్వారా
స్సైరమార్గణాః ప్రియతమేనూరేషనోభ్యుత్సుక మిత్యాదౌస్సైరమార్గ
ణానాందుర్వారత్వేనా శోభనానాం తాదృశైరేవప్రియతమాదిభి స్స
ముచ్చయభివ్యక్తా సద్యోగః - ప్రియతమాదీనాంస్వతశ్శోభనత్వేపివి
రహివిషయత్వేనాత్రాశోభనత్వంజ్ఞేయం ॥ శరీదిఃసధూసరోగళిత
యావనాకామినీత్యాదౌశశనశ్శోభనస్యాపి దివసధూ సురత్వాదశోభన
త్వేనసదసతస్తాదృశైరేవకామినీప్రభృతిభి స్సముచ్చయభి సదసద్యో
గోత్తప్రప్తవ్యః- ఇతిత్రివిధోయంసముచ్చయః ॥ ౧౦౦॥ తతఃరసాదృ

చ్చవృత్తంవిద్యానవద్యావిమలంకులంప । ప్రతాపరుద్రస్య
నరేశ్వరస్యలోతోత్తరాం రీతిముదంచయంతి ॥ అత్రయశః
ప్రభృతీనాంలోతోత్తరరీతి సంపాదనైప్రత్యేకం హేతుత్వే
పియుగవత్ప్రతాపతన్యాయసంబంధః॥౧౦౦॥ అథసమాధిరు

—❀ సమాధ్యలంకారః ❀—

చ్యుతే ॥ ఎకస్మిన్కారణేకార్యసాధనేస్వస్వరావతేత్ । కాక
తాళీయనియతస్ససమాధిరుదీర్యతే ॥ యత్రైకస్మిన్కారణే
కార్యసాధనాయ ప్రవృత్తే కాకతాళీయత యాన్యతాగ్రణ

శ్చాత్తదనంతరంసమాధిలక్షయతి ఎకస్మిన్నితి ॥ వ్యాచక్ష్యే యత్రైతి॥
కేనచిదారబ్ధస్య కార్యస్యకాకతాళీయన్యాయేన కారణాంతరేణ సమా
ధానాత్సమాధిరీత్యర్థః॥ కాకతాళీయేతి వృత్తివిషయే కాకతాళశబ్దౌ కాక
తాళసమవేతత్త్రియావాదినౌతేన కాకాగమనమివతాళవతనమివ కాక
తాళమితివాధే సమాసాచ్చతద్విషయాదితిజ్ఞాపకాత్సుప్తుపేతిసమాసః
ఉభయతోఽసమేయంక్రమేణదేవదత్తాగమనం దన్యాపని పాతశ్చతేన
దేవదత్తదన్యసమాగమఃకాకతాళసమాగమసదృశఇతిలభ్యతే - తతః
కాకతాళమివకాకతాళీయమితిద్వితీయస్మిన్నివాధే సమాసాచ్చతద్విష
యాదితిధప్రత్యయః - యథావతతాతాళఫలేనకాకవధఃతద్వదుపనిపతి
త్తేదన్యభిదేవదత్తస్యవధిత్యర్థః - యదాహభగవాన్భాష్యకారః -

వీవగత్స్విద్వావివాధౌ కాకాగమనమివతాళ పతనమివ కాక తాళం కాక
తాళమివ కాక తాళీయమితి - తచ్చ వ్యాఖ్యాతం కైయటేన- తత్ర కాకాగ
మనం దేవదత్తాగమనస్యోపమానం తాళ పతనందన్యూ పనిపాతస్య తాళే
నకుయః కాకస్య పథస్సదేవదత్తస్య దన్యూనావధస్యోపమానమితి వధాటః
కాక తాళీయాదిశబ్దవాచ్యస్సంపద్యశ్చితి - తేన కాక తాళీయం నామాత
రిగ్రాతోపసతం చిత్రీకరణముచ్యత ఇతి వృత్తికారః - ఏవంచానుషంగిక కార
ణాంతరస్య సమాధేః సమప్రధానసర్వ కారణాన్య ముచ్చయాజ్ఞేద ఇతి

మాగత్యతతాగ్ర్యం సుకరంకరోతి ససమాధ్య లంకారః ॥

*॥ యథా ॥ రణాంగణైరుద్రు రేంద్రరోషశమాయరాజ్ఞాం
విహితస్తుతీనాం । వక్త్రేషుయద్వాయువశాత్పతంతి తృణాని
దేవస్య సపక్షపాతః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రసరేంద్రకోధశాం
త్యథాం రణాగ్రే ప్రక్రంతస్తుతీనాం రాజ్ఞాం వక్త్రేషువా
యువశాత్కాక తాళీ యతయా పతితైః స్తృణైః కోపశాంతి
లక్షణకార్యసుకరత్వం॥ ౧౦౧॥ అథలోకన్యాయమూలాలం

— భావికాలంకారః —

కారానికూప్యంతే॥ అతీతా నాగతేయత్ర ప్రత్యక్షేషవలక్షితే॥
అత్యద్భుతార్థకథనాద్భావికంతమదాహృతం॥ యత్రాద్భు
తచరితోపవర్ణనాదుభూతభావినో ర్వస్తునోః ప్రత్యక్షాయమా
ణత్వంబవతిసభావికాలంకారః ॥ నవభూతభావినోః ప్రత్య

క్షువదనభాసోవిరుద్ధః అత్యద్భుతవస్తువర్ణనయాభావికానాం

ద్రష్టవ్యం॥*॥ ఉదాహరతి రణాంకణి ఇతి ॥ అత్రకోధశాంతాస్తుతిః ప్ర
ధానకారణం-వక్త్రేవాయువశాత్తృణ పతనం కాక తాళీయమితిసమా
ధిః॥ ౧౦౧ ॥ లోకన్యాయమూలెషు చమతాగ్రాతిశయైదానంభావికం
లక్షయతి అతీతేతి॥ అత్యద్భుతార్థకథనాదితి- తథావిధకబ్దసందర్భేణేతిశే
షః॥ వ్యాచక్షేయత్యైతి ॥ భావఃకవేరభిప్రాయఃశ్రోతరిప్రతిబింబత్వే
నాస్తీతిభావికం - ననుసంబంధోపర్తమానంచగృహ్యతే చక్షురూదినేతి
న్యాయేనభూతభావినోః ప్రత్యక్షువదనభాసోవిరుద్ధత్యాశంక్యపరిహర
తి నచేతి॥ తత్ర హేతుమాహ అత్యద్భుతేతి॥ భావికానాంసహృదయా

సాంభావనోదయాత్సంసార్లోబ్యోధాత్ ॥ నచేవమయ్యుక్తమిత్యాహ
తథాచేతి ॥ భావనాయాః పునరితిభావనావిషయానామిత్యుక్తవస్తూ
సామిత్యధాః - చేతసిసహృదయహృదయే - నిర్మనాన్నితరాందర్మనాత్
అపరప్రత్యయేనధార్యమాణత్వాదిత్యధాః - ప్రత్యయోయమాణత్వంఘ
టతవివేతి - యథాలాకికానామింద్రియైర్వర్తమాన సంబంధార్థసామ్య
తాగ్రః - యథావాయోగినామైకాగ్యైరితనుయోభావనయాతీంద్రి
యాధాసామ్యతాగ్రః - తథాకావ్యతత్వవిదాంకావ్యతత్వగతాత్మక
తత్వానుసంధానప్రయోక్తయా భావనయా అతీతానాగతాధాసామ్య
తాగ్రోయజ్యతవివేత్యధాః ॥ త్రైపుష్టేతమాహ యథేతి ॥ పాంథస్య
సఖిస్య - విరహాభివ్యక్తాః - సఖీనిత్యమితిప్రశ్నయః - కామినీభావన

స్మాదిభావనోదయాత్ ॥ తథాచభావనాయాః పునః పునశ్చై
తసినిదర్మనాత్ప్రత్యయోయమాణత్వంఘటతవివేతియథాపాం
థస్యకామినీభావనయాతస్యాః ప్రత్యయోయమాణత్వం ॥ న
చేయంస్యభావోక్తిః - తస్మాన్వస్తుస్యభావస్యయథావర్త
ర్థనయాప్రత్యయోయమాణతా ఇహిత్యుక్తవస్తూతత్వేన ॥ నా
విరసవదాద్యలంకారః తప్రవిభావానుభావాద్యనుసంధా

యాకామినీభ్యానేవతస్యాఃకామిన్యాః ప్రత్యయోయమాణత్వం - తదు
క్తం - సాక్షిగతస్సకలికోయమద్వైతవాదఇతి ॥ నచేదంస్యభావోక్తావం
తర్భవతీత్యాహ నచేతి ॥ కుతభిత్వాకాంతోయముఖయో రైవషమ్య
మాహ తస్యామితి ॥ వస్తుస్యభావస్యలొకీకవస్తుగతసూక్ష్మధర్మస్యత్య
ధాః - యథావదన్యూనాదిక్తత్వేనవర్తనయాప్రత్యయోయమాణతా
సాధారణ్యేనహృదయసంవాదిప్రతీతివిషయత్వమిత్యధాః - ఇహభావికే
తుల్యమృతత్వేన లోకోత్తరాణాంవస్తునాం స్ఫుటతయాచాలస్థ్యేన
ప్రతీతిరితిభేదభివ్యక్తః - అవేవరసవదానాం తర్భవతీత్యాహ నావీ
తి ॥ తప్రహేతుమాహ తత్రేతి ॥ విభావానుభావాద్యనుసంధానేన వర
మాద్యైరజ్ఞానివత్ప్రవృత్తే శత్రోరేవైతేతలభ్యవైతేత ఇత్యాది వి
శేషపరిహారాత్సాధారణ్యేనసహృదయసంవాదిప్రత్యయేనేత్యధాః ॥

దేర్భావ్యత్వంస్వాన్వత్యమిత్యర్థః సత్వత్యద్భుతత్వేనేతి- యథాభావి
నేభూతభావినోరత్యద్భుతార్థయో స్ఫుర్వజ్ఞవత్తాటస్థ్యేనప్రతీతి ర్మసా
ధారణ్యేనతద్వదత్రనభవతీత్యర్థః॥ నన్వత్రభూతభావినోరప్రత్యక్షయోః
ప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసాయాదివాదేరభావాచ్చప్రతీయమానోత్పేక్షా
కుతోసన్యాదతతహనచేయముత్పేక్షేతి॥ తత్రహేతుమాహ అతీతేతి॥
సహ్యప్రత్యక్షంప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసీయతేకింతహి కావ్యాధ్యవిద్భిఃప్ర
త్యక్షందృశ్యత ఇతి నోత్పేక్షేతిభావః॥ ననుభూతభావినోఃప్రత్యక్షత్వే
భ్రాంతిమదలంకారఃకింసన్యాదతతహ సచాయమితి॥ తత్రహేతుమా

ననైవరసాదేర్భావ్యత్వం సత్వశ్యద్భుతత్వేనః సచేయము
త్పేక్షా - అతీతానాగతయోఃప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసాయా
భావాత్ । సచాయంభ్రాంతిమదలంకారః - భావనాయా
అభ్రాంతిరూపత్వాత్ । అతస్సర్వోత్తీర్ణ ఏవాయమలంకా
రః ॥*॥ యథా ॥ ధ్వజాగ్రేకాకతీంద్రస్యభాతిక్రోడాకృతి
ర్లరిః । మృద్ధిందురివదంష్ట్రాగ్రేయస్యాలక్ష్యతమేదితీ ॥ అ
త్రాష్టాదశద్విపయైర్యాయామేదిన్యా దంష్ట్రాగ్రేమృద్ధిం
దురూపతేతిఅత్యద్భుతవర్ణనయాతథావిభభావనాయాం ప్ర

—* ప్రత్యనీకాలంకారః *—

త్యక్షవస్ఫురీతిసంభవః॥౧౦౨॥అథప్రత్యనీకాలంకారఃప్రతి
పాద్యతే॥బలినఃప్రతిపక్షస్యప్రతీకారేసుదుషురైః । యస్తదీ

హ భావనాయా ఇతి ॥ కావ్యతత్వవిదాంభూతభావవస్తుసాక్షాత్కార
సామగ్రిభావనాతస్యాలభాగ్రింతిరూపత్వాత్ .. భ్రాంతింరూపయతిజ
నయతీతి భ్రాంతిరూపాతస్యాభావస్తత్త్వంతదభావాత్ భ్రాంతిజనక
త్వాభావాదిత్యర్థః - భూతభావివిషయత్వేపిభావనామహిమాన్నప్రత్య
క్షత్వహీనిరితిభావః॥కంటకశోధనముపసంహరతి అత ఇతి ॥ యదన్యదవ
శిష్టంతత్సర్వమలంకారసర్వస్వేప్రప్త్యయం ॥*॥ ఉదాహరతి ధ్వజాగ్ర
ఇతి॥క్రోడాకృతిర్వరాహాకృతిః॥యోజయతి అత్రేతి॥౧౦౩॥ లోకన్యా
యమూలప్రస్తావాత్ప్రత్యనీకంలక్షయతి బలినయితి॥ ప్రతీకారఇతి ఉప

సర్వస్యమజ్ఞమనుష్యేబహుళమితిదీక్ష్యః॥వ్యాచక్షేయత్రేతి॥ అనికస్య
వైస్యస్యప్రసిద్ధిః ప్రత్యనీకంతత్తుల్యత్వాదిద మపిప్రత్యనీక మిత్యర్థః-
ప్రతిపక్షప్రాబల్యప్రఖ్యాపనమత్రప్రయోజనం॥ *॥ కాకతీయేతి॥ ఈ
స్యకాకతీయస్యగభీరిష్ఠా గాంభీర్యేణసనాభింనుహ్మనం - జ్యోతిర్జనవజే
త్వాదినాసమానశబ్దస్యసభావః॥ అస్వాలంకారత్వమాహ అత్రేతి॥
౧౦౩॥ పూర్వయైవసంగత్యావ్యాఘాతంబహుళమితి యేనేతి॥ యేనోపా-

యతిరస్కారఃప్రత్యనీకంతదుష్యతే॥ యత్రప్రబలస్యప్రతిప
క్షస్యప్రతీకారాసామర్థ్యాత్తదీయతిరస్కారో భవతితత్ప్ర
త్యనీకం॥ *॥ యథా॥ కాకతీయపతిశౌర్యమహూష్మన్య
క్రూతస్యమహిమా బడబాగ్నిః । తద్గభీరిమసనాభిమజ
సగ్నిబాధతేనిధిమపాంబహిరంతః॥ అత్రసాదృశ్యహేతుకం
తదీయత్వమిత్యలంకారత్వం॥ ౧౦౩॥ యేనయత్సాధితంవస్తు

—❀ అథవ్యాఘాతాలంకారః. ❀—

తేనైవక్రియతేన్యథా । అన్యేనతదలంకారోవ్యాఘాతఇతిక
థ్యతే॥ యద్వస్తుయేనకేనచిత్కర్త్రాయేనసాధనేన సాధితం
తద్వస్తుతేనైవసాధనేన అన్యేనకర్త్రాయదన్యథాక్రియతే
సవ్యాఘాతః॥*॥ యథా॥ కాకతీయాభిజాతోయంనాభిజా
తాధికస్థితిః । దోర్భ్యంబద్ధోదయాక్షాఘాపాంస్తాభ్యామను
దయాక్షసృజక॥ ౧౦౪॥ అథలోకన్యాయమూలాలంకారని

రూపణప్రస్తావాత్పర్యాయాలంకారోనిరూప్యతే॥ క్రమేనై

యేనయద్వస్తుసాధితంకేనచిత్కర్త్రేతితేషః - తేనైవోపాయేనాన్యేనక
ర్త్రాగ్రతద్వస్తుఅన్యథాక్రియతేచేత్సవ్యాఘాతోలంకారఇత్యర్థః॥ *॥ కా
కతీయేతి॥ కాకతీయనాభిజాతఃకాకతీయకులోద్భూతః - నాభిజాతోబ్ర
హ్మతతోధికాస్థితిర్యస్య సతతోక్తః - దోర్భ్య మిక్వర బాహుభ్యాం
బద్ధోదయాక్షాఘాపాన్విజన్యాక - బాహురాజన్యఃకృతఇతిశ్రుతిః-
తాభ్యాందోర్భ్యామనుదయానుదయరహితాక్ష సృజన్నితినిష్పన్న కస్య
నిష్పాదితవస్తువ్యాహతిహేతుత్వాద్వ్యాఘాతః॥ ౧౦౪॥ వ్యాఘాతేవస్తు

సాధనాన్యథాకరణయోః శ్రమికత్వాత్తత్ప్రసంగేనపర్యాయం లక్షయ
తే శ్రమేణైతి ॥ ఏకస్యాదేకత్రవర్తన మనైకవైకత్రవర్తనంచేదిద్విధా
పర్యాయాలంకారః - ఉభయస్యశ్రమికత్వాద్విశేషసముచ్చయయోః
శ్రమేణవ్యవచ్ఛేదః॥*॥ దంష్ట్రాయామితి॥ కుహనాకితేర్థయావరాహ
స్య - పాతశలోకేతిః॥ ఫణభృతశ్శేషస్య - సర్వధురాంవహతీతిసర్వ

—* పర్యాయాలంకారః *—

కనునైకస్మిన్నాధారేవతేకాతేయది । ఏకస్మిన్నథవా నేకః ప
ర్యాయాలంకృతిర్మతా॥ యత్రక్రమాదేకమాధేయమనైకస్మి
న్నాధారేవర్తతేసఏకః పర్యాయః - నచాత్రవిశేషాలంకా
రః తత్రైకస్యానైకత్రయగుపద్వర్తనం-అత్రక్రమేణతథా
ఏకస్మిన్నాధారేఅనేకమాధేయంవర్తతే సద్వితీయః పర్యాయః । నచాత్ర సముచ్చయాలంకారః - తత్రాశ్చేకత్రానై
కేషాంయుగవద్వత్కనం అత్రక్రమేణ॥*॥ యథా॥ దంష్ట్రా
యహంకుహనాకితేర్భగవతో దేవస్యశౌరేపురాపశ్చాత్తప్త
కమడలేఫణభృతఃపాతాశలోకేతిః । అద్యోర్వివతిశేఖ
రస్యకుహంతీశ్చీకాకతీయప్రభోర్భావహౌ సర్వధురీణసారమ
హితేబద్ధోత్పవామేదినీ॥ అత్రైకస్యామేదిన్యాః శ్రమాదనై
కత్రవర్తనం॥౧౦౫॥ ద్వితీయః ॥ యేషాంముఖేనజవధూసవి
ధేన్రుచాణాంశౌర్యోక్తయస్సునుభవన్నభిమానగర్భాః । తే
షాంప్రతాపస్యపవీతుణకాతరాణాం తత్రైవదీనవచనాని స
ముద్భవంతి॥౧౦౬॥ అథసూత్యైలంకారోఽరూప్యతే ॥ అసం
ధురీణః-భస్మసర్వధురాదితిభప్రత్యయః-విశ్వధురీణైతిపాతేఅత్రైవభి
యోగవిభాగాత్ప్రత్యయః ॥ ఏకస్యానైకత్రవర్తనంయోజయతిఅత్రై
తి॥౧౦౫॥ యేషామితి॥ నిజవధూసవిధేయోపిన్యధ్యే- అభిమానగర్భాగర్వ
గుంభితాః-తత్రైవముఖే - దీనవచనాని త్రాయస్వత్యాదివాక్యానిస
ముద్భవంతి- అత్రైకస్మిన్ముఖశౌర్యోక్తీనాందీనవచనానాంపశ్రమేణ
వృత్తిః॥ ౧౦౬ ॥ ఏకత్రానైకవృత్తిప్రసంగేనైకస్యసంలక్షితత్వాసంల

లక్షితస్వ సంబంధా స్పర్శాయానంతరంసూక్ష్మంలక్షయతి అసంలక్షితే
తి॥ అసంలక్షితస్యస్థూలబుద్ధీనామసంవేద్యస్యసూక్ష్మస్యభంగి కాకా
భ్యాంపిష్టబుద్ధిసంవేద్యస్యార్థస్యప్రకాశోవిదగ్ధంప్రతిప్రకాశనం యత్రస
సూక్ష్మాలంకారభివ్యర్థః॥ న్యాచష్టే విదగ్ధేతి ॥ ఇతితాకారయోగక్షణ
మాహవక్రవర్తి॥ అకృతివ్యంజితాశ్చేష్టాభంగితంబుద్ధికారితాః । ఆకాశః
పునరామ్నాతస్తావివాబుద్ధికారితాః ॥ తథా॥ తారాపుటభూద్వష్టాదే
వ్యకారానింగితంఃకుః । ఆకారాస్సత్వజాభావాఅద్యాబుద్ధ్యాపరేస్యకే
తి॥*॥ ఉదాహరతి గుర్వీతి ॥ అత్రమాత్యాసంకేతసమయ జిజ్ఞాసా

— ❁ సూక్ష్మాలంకారః ❁ —

లక్షితసూక్ష్మార్థప్రకాశసూక్ష్మఉచ్యతే ॥ విదగ్ధమాత్రజ్ఞే
యస్యార్థస్యయత్రాకారేంగితాభ్యాం ప్రకాశనం ససూ
క్ష్మాలంకారః ॥ * ॥ యథా ॥ గురుఅణసవిహంమివహూద
ంతూణ్ణిదపేసిఆదూక్షుః । సంవగేసుసహాసకంధూరివిలేపణ
కుణ్ణిః॥ ఛాయా॥ గురుజనసవిధేవధూర్వష్టానరేంద్రపేక్షి
తాందూతీం । సర్వాంగేషుసహాసకస్తూరివిలేపనకరోతి॥ అ
త్రకస్తూరివిలేపనేనవిమరసమయస్సంకేతకాలభిప్రకాశితః॥

— ❁ ఉదాత్తాలంకారః ❁ —

౧౦౭॥ అథోదాత్తాలంకారఃకథ్యతే॥ తస్యాపిలోకన్యాయమూ
లతైవానంతర్యకారణం॥ తదుదాత్తంభవేద్యత్రసమృద్ధంవస్తువ
యాంతదీయేనభ్రాజంగాదిసేంగితేనోపలభ్యప్రగల్భవధ్వారాత్రిసమ
యస్సంకేతకాలభితిస్తూరివిలేపనేన ప్రకాశ్యతే ॥ వక్త్రీస్యండిస్వేద
బిందుప్రబంధైర్ద్వష్టాభిన్నంకుంకుమంకాపికంతే । పుంస్త్యంతన్వ్యా
వ్యంజయంతీవయస్యాస్త్రి త్వాపాణౌ ఖడ్గలేఖాగిలేఖత్వత్ర స్వేదబిం
దునిమిత్తకుంకుమభేదలక్షణాకారసూచితంపురుషాయితంపాణౌ కృపా
ణలేఖనేనపురుషైకయోగ్యేనప్రకాశ్యతేతత్కారనిబంధన సూక్ష్మః ॥
౧౦౮॥ ఉదాత్తమాహ అథేతి॥ తస్యసంగతిమాహ తస్యేతి ॥ లక్షణమా
హ తదితి ॥ న్యాచష్టే యతేతి॥ మహాసమృద్ధిశాలినికవిప్రతిభాప్రా

ప్రైశ్వర్యశాలినశిత్యలౌకికత్వకథనాదలంకారత్వం ||*|| రమ్యామితి || ఆ
సేదివాంసః ప్రాప్తాః - కలభాకబాలగజాక - మోదంతఇతియత్ తత్
త్యాగలీలాయితంత్యాగలీలా - లోహితాదికృషంతాద్భావేక్షః || అంగ
భూతమహాపురుషచరితంచోదాత్తం || యథా || తదిదమరగ్యంయస్మిన్దశ
రథవచనానుపాలనవ్యసనీ | నివసకబాహుసహాయశ్చకారరక్షఃక్షయం
రామః || ఆత్రారణ్యేవర్ణనీయేరామచరితమంగత్వేనవర్ణితమితిమతాం
తరానుసారేణసర్వస్వకారః - తథాహి - యత్రరసాదయో వాక్యాధీ-
భూతాస్తత్రరసవదాదయోలంకారా ఇత్యలంకారమాత్రరసికాభామ
హోదయః - తన్మతేయథావాక్యార్థిభావాదంగభూతో రసాదిస్తథాంగ
భూతమహాపురుషచరితవర్ణనాత్మకోద్వితీయోదాత్తఉపపద్యతే - ధ్వని
దర్శనేతుకావ్యాత్మనోరసాదేః ప్రాధాన్యదశాయా మలంకార్యత్వా

ర్ణ్యతే యత్రమహాసమృద్ధిశాలినోవస్తునోవర్ణనంక్రీయతేత
తోదాత్తాలంకారః ||*|| యథా || రమ్యామేకశిలాభిధానగరి
మాసేదివాంసోబుధాః సావర్ణైషుగృహేషురత్నరచితద్వా
స్తోరణేషుస్థితాః | ఆగుహ్యంగణమేదిశీషుకలభాకక్రీడోత్సు
కానగ్భకాన్తోదంతేయదవేక్ష్యరుద్రస్త్వతేస్తత్త్యాగలీలాయ

దలంకారభావోనోపపద్యతే - తదుక్తంధ్వన్యాచారైః || రసభావతదా
భాసభావశాంత్యాదిరక్రమః | ధ్వనేరాత్మాంగిభావేనభాసమానోవ్యవ
స్థితఇతి - యత్రరసస్వరూపేవస్తుమాత్రైలంకారతాయోగ్యే వాక్యార్
థిభావేనప్రధానేంగభూతారసాదయస్తత్రరసవదాద్యలంకాగావేష -
తదపితై రనోక్తం - ప్రధానేన్యత్రవాక్యార్థేయత్రాంగంతు రసాద
యః | కావ్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరితిమేయతిరితి - తదాద్వితీయోదాత్త
స్యవిషయవిషనాస్తీతిసర్వస్వహృదయం - అతవిషధ్వనిదర్శనానుసారివి
ద్యానాథోపిద్వితీయముదాత్తం నాంగీకరకారేకరహస్యం || నన్వేవత
ర్నిరసవదాదయఃకిమితి నాంగీక్రీయంతఇతిచేన్నైవం - రసప్రకరణవివత
త్వరూపనిజావణాత్ - కింతుదాహరణమలంకారప్రకరణేభవిష్యతీతి
ప్రతిజ్ఞాయకేనవాభిప్రాయేణేహనోదాహృతం అస్మాభిస్తుతత్రైవిది

జ్ఞాత్రముదాహృతమితి నేహపునఃప్రయత్యతే ॥ ౧౦౮ ॥ సమృద్ధికార్య
త్వాద్వినిమయస్య తద్రూపాంపరివృత్తి ముదాత్తానంతరం నిరూపయతి
అథేతి॥ సమానన్యాయాల్ లోకవ్యవహారరూపాత్ ॥ సమేతి ॥ కించిద్ద
త్వాకస్యవిదాదానంవినిమయః - సమస్యసమేనన్యూనస్యాధికేనఅధిక

—❀ పరివృత్త్యలంకారః ❀—

తం ॥ ౧౦౮ ॥ అథసమానన్యాయాల్ పరివృత్తిర్నిరూప్య
తే ॥ సమన్యూనాధికానాంవయదావినిమయోభావేత్ । సా
కంసమాధికన్యూనైఃపరివృత్తిరసామతా ॥ సమన్యూనాధి
కానాంసమాధికన్యూనైర్వినిమయఃపరివృత్తిః- సమేనసమ
పరివృత్తి ర్నూనేనాధికపరివృత్తిరధికేన న్యూనపరివృత్తి
శ్చేతి ॥❀॥ సమేనసమపరివృత్తిర్యథా ॥ సుధారసముచోహ
చోదత్వాకాకతిభూభుజే । అతోలభంతేకవయస్సహస్రం
గంధసింధురాణ్ ॥ అత్రవచసాంగంధసింధురాణాంవసమ
త్వం ॥ ౧౦౯ ॥ న్యూనేనాధికపరివృత్తిర్యథా॥ ఉపాయనంగ
జాశ్వాదికృత్వాసర్వేపిభూభుజః । ప్రతాపరుద్రదేవస్యల
భంతేసుస్థిరాంకృపాం ॥ అత్రత్యజ్యమానాదుపాయనాదే
రాదీయమానస్యప్రతాపరుద్రకృపాఃలసితివైవాధిక్యం ॥
౧౧౦॥ అధికేనన్యూనపరివృత్తిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రేణరణే
జితాఃప్రత్యర్థి భూభుజః । దత్వాభూషాంకిరాతెభ్యాలభంతే
వల్ల-లాదికం ॥ అత్రత్యజ్యమానాదాభరణజాతాదాదీయ
మానస్యవల్ల-లాదేర్నూనత్వం ॥ ౧౧౧ ॥ అథశృంఖలా
న్యాయమూలాంకారాణామరూప్యతే ॥ పూర్వపూర్వంప్రతి
స్యన్యూనేనవినిమయశ్చిత్రేధాపరివృత్తిః ॥❀॥ సమేనసమపరివృత్తిము
దాహరతి సుధేతి ॥ అతఃకాకతీంద్రాల్-గంధసింధురాణ్గంధగజాణ్-
లక్షణముక్తంనాటకే ॥ ౧౧౨ ॥ న్యూనేనాధికపరివృత్తిముదాహరతి ఉపా
యనమితి ॥ ౧౧౩ ॥ అధికేనన్యూనపరివృత్తిముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥
౧౧౪॥ అనంతరాలంకారచతుష్టయస్యసంగతిమాహ అథేతి॥ కారణమా

లాంలక్షయతి పూర్వపూర్వమితి || ప్రతిశబ్దోభిన్నక్రమః- తేనపూర్వ
పూర్వస్యోత్తరోత్తరహేతుత్వేకారణ మాత్యర్థః || తథావ్యాచక్షే
యదేతి || * || విద్యయేతి విద్యాదయోపినయాదీన్నతిహేతవః || ౧౧౦ ||
ఈషదేతద్వైపరీత్యాదేకావళీలక్షయతి యత్రేతి || పూర్వపూర్వం
ప్రత్యుత్తరోత్తరస్యవిశేషణత్వం స్థాపనేనాపోహనేనచద్వైవిధ్యమను

————— ❀ కారణమాలాలంకారః. ❀ —————

యదాహేతుస్సాన్యదుత్తరోత్తరం | తదాకారణమాలాఖ్యమ
లంకరణమువ్యతే || యదాపూర్వపూర్వంక్రమేణోత్తరో
త్తరంప్రతిహేతుతాంభజతే సకారణమాలాఖ్యోలంకారః ||
* || యథా || విద్యయావినయోత్కర్షోవిగయేనగుణార్జనం |
గుణైఃప్రజానురాగశ్చక్రమోయంకాకతీశ్వరే || ౧౧౧ || య

————— ❀ ఏకావశ్యలంకారః. ❀ —————

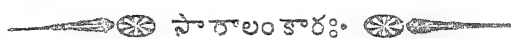
త్రోత్తరోత్తరేహంస్యాత్పూర్వంపూర్వంప్రతిక్రమాత్ |
విశేషణత్వకథనమసావేకావళీమతా || యత్ర పూర్వపూ
ర్వంప్రతిక్రమేణోత్తరోత్తరంవిశేషణత్వంభజతే సపకా
వశ్యలంకారః || యథా || ప్రతాపరుద్రనృపాదీశుజలైరువశోభ
తా | సుజనాస్సీతవిభవైర్విభవాన్దైన్యశాలినః || ఏతత్
స్థాపనేనోదాహరణం || ౧౧౩ || అపోహనేనాపిభవతి || యథా ||
నతద్రాజ్యం ప్రజాయత్రనభవంత్యూర్జితశ్రీయః | నతాః
ప్రచాఃప్రభుర్యాసాంనస్వయంకాకతీశ్వరః || ౧౧౪ || యదా

————— ❀ మాలాదీపకాలంకారః. ❀ —————

తుపూర్వపూర్వస్యసంభవేదుత్తరోత్తరం | ప్రత్యుత్కర్షా
భవతీత్యేకావళీంద్విధాకరోతి || * || అద్యముదాహరతి ప్రతాపేతి || అ
త్రనగర్యాదేఃపూర్వపూర్వస్య సుజనాద్యుత్తరోత్తరంస్థాపనేన విశేష
ణత్వంభజతే || ౧౧౩ || ద్వితీయముదాహరతి నతద్రాజ్యమితి || అత్రరా
జ్యాదేఃపూర్వపూర్వస్యప్రజాద్యుత్తరోత్తరమపోహనేన విశేషణత్వం
భజతే || ౧౧౪ || పూర్వపూర్వంప్రత్యుత్తరోత్తరస్యోత్కర్ష హేతుత్వే

నైకాపళీముక్త్యా ఉత్తరోత్తరం ప్రతిపూర్వ పూర్వ స్యోతగ్ధ హేతు
త్వేమాలాదీపకమాహ యదేతి॥ *॥ భాగ్యేతి ॥ అత్రభాగ్యతిశయాది
భిన్నస్యోదీనాముత్పన్నః క్రమేణవిధీయతే ॥ ౧౧౫॥ పరిశేషాత్సారంలక్ష
యతిఉత్తరోత్తరమితి ॥ జగత్స్వీతి ॥ అత్రజగదపేక్షయా వసుధాయా

వహత్వంతస్మాలాదీపకముచ్యతే ॥ యత్రపూర్వపూర్వస్య
ఉత్తరోత్తరగుణావహత్వంసమాలాదీపకాలంకారః॥ *॥ య
థా॥ భాగ్యభూమామహీంపాప్తఃకాకతీం ద్రభుజంమహీ ।
భుజఃప్రతాపమతులంప్రతాపశ్వజగత్త్రయం॥ ౧౧౬॥ ఉత్త

సారాలంకారః.

రోత్తరముత్పన్నఃసారాలంకారఉచ్యతే॥ యథా ॥ జగత్సు
వసుధాభాతితస్యమేకశిలాపురీ । కాకతీయాన్దయస్తత్రత
ప్తికారుద్రనరేశ్వరః ॥ సకలభవన సారభూతం ప్రతాపరు
ద్రంవిషయామర్వతః వికాదస్యాలంకారస్యసారఇత్యన్వథా
భిధానం॥ ౧౧౭॥*

ఇతివిద్యానాథకృతా ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే.

అలంకారశాస్త్రైలర్థాలంకారప్రకరణం.

సమాప్తమ్.

ఉత్పన్నః- తదపేక్షయాఏకశిలాయాఇత్యాదిక్రమేణోత్పన్నో రుద్ర
నరేశ్వరేవిశ్రామ్యతి॥ ౧౧౮॥*

ఇతిపదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ శ్రీమహిమపాఠ్యాయ
కోలవలముల్లి నాథసూరి సూనునా విశ్వజననిద్యస్య విద్వత్ప్రణేః
పెద్దయార్యస్యా నుజేన కుమారస్వామి సోమపీఠినావిరచితే
ప్రతాపరుద్రయవ్యాఖ్యానేరత్నావణాఖ్యానేలర్థాలంకార
నిరూపణం నామాష్టమం ప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవానమః

శ్రీహయగ్రీవానమః

ప్రతాపరుద్రయే - సవ్యాఖ్యానే.

మిశ్రాలంకారప్రకరణమ్ - ౯.

ఎకైకాలంకారనిరూపణాంతరం మిశ్రాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే || అథేతి || ఉక్తానామలంకారాణాం క్వచిత్సహజావెకింపార్థక్యేన పర్యవసానముతాలంకారాంతరత్వమితి విచార్య లౌకికాలంకారన్యాయేనాంకారాంతరత్వం సిద్ధాంతయతి || యథేతి || హిరణ్యయానాం సావణ్ణానాం దాండినామనాదినూత్రేణ నిపాతనాత్సాధుః - పృథక్పృథక్సంబంధా

అథ సంస్పృష్టి సంకర నిరూప్యేతే || యథా లౌకికానామలంకారాణాం హిరణ్యయానాం మణిమయానాంచ పృథక్సాందర్య హేతునామనోన్యసంబంధేన చారుత్వాతిశయోద్భవ్యతేతదైవకావ్యా లంకారాణాం రూపకాదీనాం మిథస్సంబంధేన సాందర్యాతిశయః ప్రతీయతే సచ సంబంధోద్వివిధః - సంయోగరూప స్సమవాయ రూపశ్చైతి - సంయోగే మిశ్రతి తండులన్యాయః - సమవాయే మిశ్రక్షీరనీరన్యాయః - తిలతండులన్యాయేన సంబంధే సంస్పృష్టిః - క్షీరనీరన్యాయేన సంబంధే సంకరః - అనయోః పృథక్పృథక్త్వాతిశయ హేతుత్వాదలంకారభరం ధరత్వం - నతు పూర్వోక్తా లంకారశేషతా ||

భావేపి సాందర్య హేతునాం మిథస్సంబంధే చారుత్వాతిశయస్తదైవరూపకాదీనామిత్యధః - సాందర్యాతిశయ హేతోస్సంబంధస్య ద్వైవిధ్యమాహ సచేతి || ఉక్తా లంకారాణాం హిరణ్యయానాం సావణ్ణానాం దాండినామనాదినూత్రేణ నిపాతనాత్సాధుః - పృథక్పృథక్సంబంధా

తత్రప్రథమముతల-టభేనబంధనాంసంస్కృష్టిః పక్షయతి తిలేతి॥ తస్యా
ప్రైధావిభాగమాహ సేతి॥ * ॥ శబ్దాలంకారసంస్కృష్టిముదాహరణిశుం
భదితి॥ శుంభత్సంభ్రమూషివ్యమానసంగంధా యెగంధసింధురా గంధగ
జాః తద్ధరయాతద్భారేణ నిద్ధారితం నిర్భన్నమన్వీచలం యెషుతే తథో
క్తాః- స్వంగద్భిః స్తవమానైః తుంగతురంగమైః ప్రతిభయాభయంకరాః -

—●●●సంస్కృష్టిః●●●—

తత్రప్రథమంసంస్కృష్టిర్నిగద్యతే ॥ తిలతంకులసంశ్లేషన్యా
యూద్యత్రపరస్పరం । సంశ్లేషేయరలంకారాన్నసంస్కృ
ష్టిర్నిగద్యతే ॥ యత్రతిలతంకులన్యాయేనపరస్పరసంబద్ధా
దూపకాదయోభవంతిసాసంస్కృష్టిః ॥ సాత్రివిభాశబ్దాలంకా
రగతత్వేనాద్ధాలంకారగతత్వేనోభయాలంకారగతత్వేన
చ ॥ శబ్దాలంకారసంస్కృష్టిర్యథా ॥ శుంభత్సంభ్రమగంధ
సింధురభురానిద్ధారితోర్వీచలా స్వంగతుంగతురంగమప్ర
తిభయాద్రాక్యందనస్యందనాః । తీవ్రాంభసముద్యదు
ద్భుటభటాటోవస్థుటద్విక్షటానిస్సేమాః ప్రసరంతి గుర్రస్థవ
తేర్జైత్రప్రయాః యోద్యమాః ॥ అత్రశ్లేశానుప్రాసవృత్త్య
నుప్రాసయోసంస్కృష్టిః ॥ ౧ ॥ అద్ధాలంకారసంస్కృష్టిర్య
థా ॥ కాకతీయచమూర్ధతైమహిమానముదన్వతః । గ్రసతే
యాద్యిషద్భూవద్వజినీస్తటినీరివ ॥ అత్రనిదర్శనోపమయో
స్సంస్కృష్టిః ॥ ౨ ॥ ఉభయసంస్కృష్టిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదో

ద్రాక్యందనాః శీఘ్రావనాః స్వందనారథాయెషుతేతథోక్తాః - అత్ర
భురభురాభటభటేత్యత్ర ఛేకానుప్రాసోన్యత్రవృత్త్యనుప్రాసశ్చ
సంస్కృజ్యతే ॥ ౧ ॥ అద్ధాలంకారసంస్కృష్టిముదాహరణికాకతీందైతి ॥ ఉ
దన్వతో మహిమానంధత్తత్తత్రాసంభవద్ధర్మయోగే నప్రతిబింబకర
ణాయోపాన్నిదర్శనా - తస్యాస్తటినీరివేత్యుపమాయాశ్చపరస్పరనైరశే

త్యాత్సంస్కృష్టిః॥౨॥ఉభయసంస్కృష్టిముదాహరతి ప్రతాపేతి॥౩॥నంక
రంలక్షయతి క్షీరేతి ॥ యత్రాలంకారాణాంక్షీరసీరన్యాయాదనుత్క
టభేదస్సంబంధఃసంకరఇత్యర్థః ॥ తస్యత్రైధావిభాగమాహ తస్యేతి॥
*॥క్రమేణోదాహరతి ఉద్యదితి ॥ క్షోణీభృత్కటకానాంవైరిభూపా
లరాజధానీనాం అస్యత్రపర్వతనితంబానాం - ఉపరోధపటుభిర్నిరోధన

ద్వండోమండలాగ్రణమండితః। దృశ్యతేనమరేవీరైరుచ్ఛణః
ఫణివానిష॥౨॥త్రవృత్త్యనుప్రాసోపమయోస్సంస్కృష్టిః ॥౩॥

— ❧ — అథ సంకరః — ❧ —

అథసంకరోసిరూప్యతే ॥ క్షీరసీరనయాశ్చత్ర సంబంధస్సాన్య
త్పరస్పరం ॥ అలంకృతీనామేతాసాంసంకరస్సఉదాహృతః ॥
యత్రక్షీరసీరన్యాయేనాలంకారాణాంమిథస్సంబంధోభవతి
సంకరః । తస్యాంగాంగిభావేన సంజేహే నపకవాచకా
నుప్రవేశేనచత్రైవిధ్యం ॥ *॥తత్రాంగాంగిభావేనసంకరో
యథా ॥ ఉచ్యద్భృంహితగర్జితైర్ద్విపఘటాకాదంబినీసంభ్ర
మైఃక్షోణీభృత్కటకోపరోధపటుభిఃప్రావృడ్విహారాభిః ।
శత్రుస్త్రీ బహుళాశ్శ్రీవృష్టిశమితత్వైచక్రతాపోదయో
యాత్రాఃకాకతివల్లభస్యజగతామానందమాతస్వతే ॥ అ
త్రయాత్రాః ప్రావృడ్విహారా ఇవేత్సుపమాలంకారేణ
ద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్రోపమాప్రసాద్యతఇతి సజాతీయ

సమన్దైః - కటకంవలయేసానోరాజధానీనితంబయోరితివిశ్వః - శత్రు
స్త్రీబహుళాశ్శ్రీవృష్టివ శమితఃత్వైచక్రతాపోదయో భూమండల
సంతాపాతిశయో యానుతాస్తథోక్తాః - దుష్టనిగ్రహేణభూభారో
వతరతీతిభావః ॥ సజాతీయసంకరంయోజయతి అత్రైతి ॥ ఉపమాప్ర
సాద్యతఇతి - యావత్తేద్విపఘటారూపవిషయస్థగనేకాదంబినీరూపో
పమానస్వైవసవిశేషణత్వం నోపమేయస్య - అతోధికోపమం నామదో

షస్సోన్-తస్మాదుపమాప్రసాద్యతఇతిభావః - యోత్రాఃప్రావృడ్వి
హోరాభివేత్యస్యా అనుగ్రాహ్యత్వాదంగిత్వం - ద్విపఘటాకాదంబినీ
త్యస్యాఅనుగ్రాహకత్వాదంగిత్వం - అలీనయోరంగంగిభావేనసంక
రః - అంగినోరన్యోన్యంచమత్కార హేతుత్వాన్నిత్రణేతిగామణీయకం
ప్రప్తవ్యం - తన్నిద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్ర కేనసమా సేనోపమాలాభ
ఇత్యాకాంతాయామాహ కాదంబినీవద్విపఘటేతి || ఉపమితంవ్యా
హృదిభిరితిసమాసః||అభ్యుచ్చయమాహ త్నోణీభృనితి || త్నోణీభృతగ్ర
టకశబ్దేనశత్రురాజధానీపర్వతనితంబయోరభిధానాశ్చైషః- ఉభయో

యోరంగంగిభావః - కాదంబినీవద్విపఘటేతీసమాసాత్ర
యణాత్ త్నోణీభృతగ్రటకోపరోధే త్యత్రజ్ఞేషమూలాతిశ
యోక్తిః ||౪|| విజాతీయసంకరోయథా||ప్రతాపరుద్రస్యకృ
పాణధారాప్రత్యర్థి ఫాలేషుసతత్యమందం | ప్రతాళనాయే
వకృతస్యధాత్రాతద్వత్రినోదుర్లిపికల్పచస్య|| అత్రప్రతా
ళనాయేవేత్యుత్ప్రేక్షయా దుర్లిపికల్పచస్యేత్యత్ర దూషకం
ప్రసాద్యతఇతివిజాతీయయోరంగంగిభావః ||౫|| ఏకవాచ
కానుప్రవిష్టసంకరోయథా || విజితాఃపురోమూర్తౌఽలసత్స

రభేదాద్యవసాయాశ్చైషమూలాతిశయోక్తిరిత్యర్థః - ఇయంచద్విప
ఘటాకాదంబినీత్యత్రోపమాయాలంగం - తేనాతిశయోక్త్యనుగృహీ
తయాతయా యోత్రాః ప్రావృడ్విహోరా ఇవేత్యుపమానుగ్రాహ్య
తఇతిఫలితం ||౪|| విజాతీయసంకరముదాహరణే ప్రతాపేతి||కృపాణస్య
ధారాకోటిరుదకధారాచ-అమందంఅనల్పం - తద్వత్రినఃప్రత్యర్థిఫాలవ
త్రినోదుర్లిపిరేవకల్పచంపకంతస్యతాళనాయేవేతిఫలం త్ప్రేక్షా - అ
త్రత్రాళనయోగ్యస్యకల్పచస్యప్రాధాన్యంచూపకేతైవలభ్యతే - నా
స్యథేత్యుత్ప్రేక్షయాదూషకంప్రసాద్యతఇతిదూషకోత్ప్రేక్షయోర్విజా
తీయయోరన్యోన్యసాపేక్షత్వాదంగంగిభావేనసంకరః|| ౫|| ఏకవాచ

కాను ప్రవిప్లం సంకరము దాహరతి విజితేతి॥యోజయతి అత్రైతి॥ విజితారిపురభిత్వత్ర శబ్దసరివృత్తి సహిష్ణుత్వాన్తర్గతసామ్యం - విలసత్సర్వమంగళభిత్వత్ర తదభావాన్సబ్దసామ్యం - తావప్రమాణైషావేకస్త్రిన్నివశజ్ఞేనుప్రవిష్టోతస్యోభయోపకారిత్వాదితి ఛాసః॥౬॥ సంజేహ సంకరము దాహరతి జాతఇతి॥ యోజయతి అత్ర కులాంబుధావిత్వాదౌ సమాసద్వయ సంభవాదితి - మయువారవ్యం సకాదీనాంచాకృతిగణత్వాదుక్రీపకోపమిత

త్వమంగళః॥ భువిశంభురివాభాతి కాకతీయనరేశ్వరః॥ అత్ర విజితారిపురభిత్వత్ర సామ్యాదుపమా - విలసత్సర్వమంగళభిత్వత్ర సామ్యాత్ జ్ఞేషశ్చ - తాశంభురివేత్యేకస్త్రిన్నివశజ్ఞేనుప్రవిష్టో॥ ౬॥ సంజేహ సంకరో యథాః జాతః ప్రతాపరుద్రేందుః కాకతీయాన్వయాంబుధౌ॥ దత్తైజనచకోరాణాం ప్రసాదజ్యోత్స్నయామృతం॥ అత్ర కులాంబుధావిత్వాదౌ రూపకోపమయోస్సంజేహ సంకరః - కాకతీయాన్వయపవాంబుధిః కాకతీయాన్వయోంబుధిరివేతి సమాసద్వయ సంభవాత్ - సచాత్ర సాధకం బాధకం వా ప్రమాణమన్యతరస్యాస్తీతినం దేహావివచర్యవస్యతీ సాధకబాధకప్రమాణసంభవేతు సంజేహానివృత్తిః॥*॥ అత్ర సాధకం యథా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేః పారిజాతాత్సముద్భవాః॥ వతంసయంతిదిక్షార్క్యేమధురాః

సమాసద్వయ సంభవాదిత్యర్థః - నన్వత్రామృతదానస్యచంద్రవప్రసిద్ధత్వాత్ ప్రతాపరుద్రనివేందురితి రూపకమేవనోపమేతిచేద్యైవం - శౌపచారికస్యామృతదానస్య ప్రతాపరుద్రేపి సంభవాత్ ఉపమాయాబాధకాభావాత్॥ తేనాత్ర రూపకోపమయోస్సంజేహా వివచర్యవస్యతీత్యామా నచేతి॥ సాధకమనుకూలం బాధకం ప్రతికూలం - తత్సద్భావే సంజేహా వివచన ర్తభిత్వార్థః॥ తర్హి కుత్ర సాధకం కుత్ర వా బాధకమిత్యాకాంతాయాంక్రమేణదర్శయతి ప్రతాపేతి॥ ప్రతాపరుద్రనృపతిరూపాత్పారిజా

తాత్ (వతంసయంతీత్యత్ర - వష్టివాగురిరల్లోపమనాప్యోరుపసర్గయో
రిత్యకావలోపః) అత్ర వతంసీకరణంమంజరీష్వేనానుగణమితి రూపకపరి
వ్రహేసాధకమిత్యాహ అత్రైతి॥ తతోహోద్భవకమాహవతంసీకరణేనా
భేదప్రతీతిరితి-సపునరుపమాయామిసభేదాభేదప్రతీతిరితిభావః॥ ౭॥ బాధ
కంపద్యయతి కాకతీంద్రస్యైతి॥ దిక్షునిస్సాణధ్వనోవిజృంభితేవ్యాక్తైస
తి - ప్రతిపక్షబలమేవాన్యవోన్యాకులీకృతానకటషీకృతానిసత్వాన్యంతః
కరణానిప్రాణిసశ్చయస్యసతతోక్తః॥ బాధకంయోజయతి అత్రైతి॥

కీర్తిమంజరీః॥ అత్రకీర్తయపవనంజర్యితరూపకాలంకారే
వతంసయంతీసాధకంప్రమాణం - వతంసీకరణేనాభేదప్ర
తీతిః॥ ౭॥ బాధకంయథా॥ కాకతీంద్రస్యనిస్సాణధ్వనోదిక్షు
విజృంభితే । వ్యాకులీకృతసతోద్భూత్ప్రతిపక్షబలార్థవః॥ అ
త్రప్రతిపక్షబలార్థవ ఇత్యుపమాయావ్యాకులీకృతసత్వైతి
బాధకంప్రమాణం - ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్ర
యోగిత్యనుశాసనేనసామాన్య ప్రయోగస్యోపమాబాధక
త్వాత్ - అతఃసారిశేష్యాద్యూపకాలంకారః । ఎవంయథా
సంభవమన్యేషా మలంకారాణాం సంస్కృష్టిసంకరౌబోధ
వ్యాతత్రతత్రప్రబంధేషు॥౮॥ *****

ప్రతిపక్షబలమర్థవచ్చిజేత్యుపమితసమాసస్య వ్యాకులీకృతసత్వైతి సా
మాన్యప్రయోగస్య బాధకత్వాత్సరిశేషాద్యూపకమేవేత్యర్థః - అలం
కారాంతరసంకరసంస్కృష్టిప్రపంచః ప్రబంధాంతరేషు ప్రక్షవ్యిత్యా
హ ఎవమితి॥ వివేకినామెతావలైవేతరదపిసంబోధమితి విస్తరభీరుభిర
స్మాభిరుపరవ్యత్యైతిసర్వమపదాతం॥౮॥*
జగతినిఖిలవిద్యాసింధుముష్టింధయానాం వరధణిపరీతాయుజ్యతే సజ్జ
నానాం । తదిహమమనిబంధేదూషణంభూషణంవా భవతియదివిదన్తే
ప్రధ్వవశ్యంవిమృశ్యం॥... ..*
.....*

౪౦౦

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే.

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహేంద్రాపాద్యాయకాల
చలమల్లి నాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వత్కణః పెద్దయా
ర్యస్యానుజ్ఞేన కుమారస్వామి సోమపీఠినా విరచితే ప్రతాపరుద్రీయ

ఇతి విద్యానాథమహేంద్రాపాద్యాయకృతౌ ప్రతాప
రుద్రయశోభూషణే అలంకారశాస్త్రేమిశ్రాలంకా
రప్రకరణం సమాప్తం.....*

వ్యాఖ్యానేరత్నాపరాఖ్యానే మిశ్రాలంకారనిరూపణంనామ నవమం
ప్రకరణం.....*

ప్రతాపరుద్రీయంనామాలంకారశాస్త్రమ్.

సవ్యాఖ్యానం సమాప్తమ్.

మంగళమస్తు.

